

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ, ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ

για την απόκτηση διδακτορικού διπλώματος στο
Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Σχεδιασμός, Διοίκηση και Πολιτική του Τουρισμού»

Όνομα

Ζαγκότση Σμαράγδα

Τίτλος

«Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον Τουριστικό
Τομέα. Εμπειρικές Προσεγγίσεις σε Τουριστικές Περιοχές του
Νομού Χαλκιδικής».

Συμβουλευτική Επιτροπή: Επταμελής Επιτροπή:

Επιβλέπων:
Πάρις Τσάρτας
Καθηγητής Τμήματος
Διοίκησης Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Μέλη:

Βασιλική Μουτάφη
Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήματος Κοινωνικής
Ανθρωπολογίας και Ιστορίας
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Μαριάνθη Στογιαννίδου
Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήματος Διοίκησης
Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Βασίλειος Αγγελής
Καθηγητής Τμήματος
Διοίκησης Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου
Όλγα Ιακωβίδου
Καθηγήτρια Τμήματος
Γεωπονίας, Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Πάρις Τσάρτας
Καθηγητής Τμήματος
Διοίκησης Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου
Δημήτριος Λαγός
Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος
Διοίκησης Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Βασιλική Μουτάφη
Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήματος Κοινωνικής
Ανθρωπολογίας και Ιστορίας
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ανδρέας Παπαθεοδώρου
Επίκουρος Καθηγητής
Τμήματος Διοίκησης
Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου
Μαριάνθη Στογιαννίδου
Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήματος Διοίκησης
Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Αιγαίου

*Στους γονείς μου, Στέφανο και Αθηνά
Στυλοβάτες και υποστηρικτές
των προσπαθειών μου*

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση Διδακτορικής Διατριβής αποτελεί προσωπικό επίτευγμα του εκάστοτε συγγραφέα. Σε αυτή την μακρόχρονη, επίπονη και συχνά γεμάτη ‘συμπληγάδες’ πορεία, η συμβολή ορισμένων ατόμων είναι καθοριστικής σημασίας για την ολοκλήρωση του ιδιόμορφου αυτού ταξιδιού.

Στο δικό μου ταξίδι, θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Πάρι Τσάρτα, για τη συνεχή υποστήριξη και καθοδήγηση που υπήρξε αμέριστη καθ’ όλη τη διάρκεια της Διδακτορικής Διατριβής, από τα πρώτα στάδια της συγκρότησης και διατύπωσης του ερευνητικού αντικειμένου μέχρι το τελικό στάδιο της συγγραφής. Άλλωστε χωρίς τη δική του αρχική παρότρυνση η παρούσα διατριβή δεν θα είχε υλοποιηθεί. Τον ευχαριστώ θερμά για την εμπιστοσύνη που επέδειξε στο πρόσωπο μου.

Η ηθική και επιστημονική συμπαράσταση της επίκουρης καθηγήτριας κα. Μαριάνθη Στογιαννίδου υπήρξε ανεκτίμητη, από τα χρόνια ακόμη των προπτυχιακών μου σπουδών. Στη μακρόχρονη αυτή πορεία αισθάνομαι την ανάγκη να της εκφράσω την ευγνωμοσύνη για την αγάπη και την υποστήριξη σε κάθε μου βήμα. Οι κατευθύνσεις και οι υποδείξεις της στο κείμενο της διατριβής υπήρξαν ιδιαίτερα εποικοδομητικές.

Ευχαριστίες οφείλω επίσης στην επίκουρη καθηγήτρια κα. Βασιλική Μουτάφη, για την ουσιαστική συμβολή της στο στάδιο της ποιοτικής εμπειρικής διερεύνησης. Η έμπειρη ερευνητική της ματιά και οι συμβουλές της, υπήρξαν καταλυτικές για την επιτυχή ολοκλήρωση της επιτόπιας έρευνας. Επιπλέον ιδιαίτερα χρήσιμα ήταν τα σχόλια της επί του τελικού κειμένου της διατριβής.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Βασίλειο Αγγελή, την κα. Όλγα Ιακωβίδου, τον κ. Δημήτριο Λαγό, και τον κ. Ανδρέα Παπαθεοδώρου, μέλη της επταμελούς για την αποδοχή συμμετοχής στην επιτροπή αξιολόγησης της παρούσας Διατριβής.

Η βοήθεια και η καθοδήγηση του κ. Ιωάννη Ντζούφρα επίκουρου καθηγητή του Τμήματος Στατιστικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, υπήρξε πολύτιμη στο στάδιο του σχεδιασμού της ποσοτικής εμπειρικής διερεύνησης, και ειδικότερα κατά την επιλογή του δείγματος και τη σύνταξη του ερωτηματολογίου. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την κα. Σίλια Βιτωράτου για τη συμβολή της στην στατιστική επεξεργασία των ποσοτικών πρωτογενών δεδομένων.

Ευχαριστώ θερμά το ΥΠΕΠΘ και την Ε.Ε για τη χρηματοδότηση της Διδακτορικής Διατριβής, στο πλαίσιο των έργων του ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ, Πρόγραμμα «ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: Υποτροφίες Έρευνας με Προτεραιότητα στη Βασική Έρευνα», Μέτρο 2.2, Ενέργεια 2.2.3, Κατηγορία πράξεων 2.2.3.β.

Οφείλω πολλά στην οικογένεια, τους γονείς και τον αδερφό μου, και τους φίλους μου (την Άννα, τον Γιάννη, την Άννα, τη Νίκη, την Αθηνά, τον Σταμάτη) που ήταν πάντα δίπλα, σε κάθε δύσκολη στιγμή. Συμμερίστηκαν τις ανησυχίες και τους ‘φόβους’ μου, με ενθάρρυναν δίνοντας δύναμη και κουράγιο για να συνεχίσω, και ήταν πρόθυμοι να συνδράμουν με τον δικό τους μοναδικό τρόπο. Αποτελούν για μένα αληθινό ‘θείο δώρο’. Τους ευχαριστώ πολύ.

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην εκφράσω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στους εργαζόμενους, τουριστικούς επιχειρηματίες και τους κατοίκους της Χαλκιδικής, που συνεργάστηκαν και δέχτηκαν να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο και τις συνεντεύξεις, διαμορφώνοντας το πολύτιμο πρωτογενές υλικό της Διατριβής.

α)	 <p>ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ</p> <p>ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ 75% ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ 25% ΕΘΝΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ</p> <p>ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ 2^ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης</p>	β)	 <p>ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ</p>
-----------	--	-----------	---

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
<i>Ευχαριστίες</i>	iii
<i>Περιεχόμενα</i>	v
<i>Ευρετήριο Πινάκων</i>	x
<i>Ευρετήριο Διαγραμμάτων</i>	xiv

<i>Εισαγωγή</i>	1
1. Η Προβληματική της Διδακτορικής Διατριβής.....	1
2. Αντικείμενο, Στόχοι, Υποθέσεις εργασίας.....	4
3. Δομή της Διδακτορικής Διατριβής.....	7

Α΄ ΜΕΡΟΣ

<i>Θεωρητικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα</i>	13
---	----

<i>Κεφάλαιο 1: Θεωρητικές Προσεγγίσεις Μορφολογία και Μηχανισμοί Κοινωνικής Κινητικότητας</i>	14
1.1 Έννοια και Μορφές Κοινωνικής Κινητικότητας.....	14
1.2 Μηχανισμοί Κοινωνικής Κινητικότητας.....	20
1.2.1 Η Οικογένεια ως μηχανισμός Κοινωνικής Κινητικότητας.....	21
1.2.2 Η Εκπαίδευση ως μηχανισμός Κοινωνικής Κινητικότητας.....	24
1.2.3 Η Αγορά Εργασίας ως μηχανισμός Κοινωνικής Κινητικότητας.....	28
1.3 Κοινωνική Κινητικότητα και άλλες Κοινωνικές Έννοιες.....	32
1.3.1 Κοινωνικός χώρος.....	32
1.3.2 Κοινωνική ανισότητα.....	33
1.3.3 Κοινωνική Ιεράρχηση, Απόσταση, Ταχύτητα.....	35
1.4 Θεωρητικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνική Κινητικότητα.....	36
1.4.1 Η Θεώρηση των Μαρξιστών.....	38
1.4.2 Οι Θεωρίες για την Ελίτ.....	41
1.4.2.1 Vilfredo Pareto.....	42
1.4.2.2 Gaetano Mosca.....	44

1.4.3 Η Φονκτιοναλιστική Θεώρηση του Sorokin.....	46
---	----

Κεφάλαιο 2: Κοινωνική Στρωμάτωση και η σχέση της με την Κοινωνική Κινητικότητα..... 50

2.1 Κοινωνική Στρωμάτωση και η σημασία των Κοινωνικών Τάξεων.....	50
2.2 Ο Μαρξ για την Κοινωνική Στρωμάτωση και τις Κοινωνικές Τάξεις.....	56
2.3 Ο Βέμπερ για την Κοινωνική Στρωμάτωση και τις Κοινωνικές Τάξεις.....	61
2.4 Το ταξικό σχήμα του Wright.....	66
2.5 Το ταξικό σχήμα του Goldthorpe.....	72
2.6 Η Προσέγγιση του Bourdieu.....	78
2.7 Σύνδεση Κοινωνικής Κινητικότητας και Κοινωνικής Στρωμάτωσης.....	85

Κεφάλαιο 3: Εμπειρικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνική Κινητικότητα..... 93

3.1 Η έρευνα της κινητικότητας στον Διεθνή χώρο.....	95
3.1.1 Η έρευνα του Glass για την κινητικότητα.....	95
3.1.2 Η έρευνα του Goldthorpe για την κινητικότητα.....	98
3.1.3 Η έρευνα των Blau – Duncan στην Αμερική.....	101
3.1.4 Η συγκριτική έρευνα των Lipset - Bendix.....	104
3.2 Η έρευνα για την κινητικότητα στην Ελλάδα.....	108
3.2.1 Η έρευνα της Λαμπίρη –Δημάκη για την Ανώτατη Εκπαίδευση.....	114
3.2.2 Η έρευνα της Κασιμάτη για την κινητικότητα στη Βιομηχανία.....	115
3.2.3 Η έρευνα της Ράγκου για την κινητικότητα στην Κυπριακή κοινωνία.....	118
3.2.4 Η έρευνα της Πετμεζίδου-Τσουλουβή για την Κινητικότητα.....	119
3.2.5 Η έρευνα της Κασιμάτη για την Επιλογή Επαγγέλματος.....	121
3.2.6 Κινητικότητα και Μετανάστευση.....	122
3.2.6.1 Οικογένεια και Κινητικότητα ανάμεσα στους Ελληνοαμερικανούς.....	123
3.2.6.2 Η Κινητικότητα των Ελληνοκαναδών μεταναστών.....	124
3.2.6.3 Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση.....	124
3.2.6.4 Κοινωνική Κινητικότητα των Απόδημων Ελλήνων στις χώρες υποδοχής.....	126

Κεφάλαιο 4: Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον Τουριστικό Τομέα στο Διεθνή Χώρο.....	128
4.1 Επαγγελματική κινητικότητα και καριέρα στον Τουριστικό Τομέα.....	129
4.2 Μοντέλα Επαγγελματικής Κινητικότητα Διευθυντών στον Ξενοδοχειακό Κλάδο.....	133
4.3 Τάσεις και Κίνητρα Επαγγελματικής κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.....	138

Κεφάλαιο 5: Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον Τουριστικό Τομέα στην Ελλάδα.....	145
- Η έρευνα της Λαμπίρη-Δημάκη στη Μύκονο.....	146
- Η έρευνα του Τσάρτα στην Ίο και την Σέριφο.....	146
- Η έρευνα του ΕΚΚΕ στους Νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου.....	147
- Η έρευνα της Stott στη Μύκονο.....	147
- Η έρευνα της Ιακωβίδου στην Χαλκιδική.....	148
- Η έρευνα του ΕΚΚΕ στην Κέρκυρα.....	150
- Η έρευνα της Kousis στην Κρήτη.....	151
- Η έρευνα της Galani-Moutafi στη Σάμο.....	151
- Η έρευνα της Stoyiannidou στην Χίο.....	152
- Η έρευνα της Παπαδάκη-Τζεδάκη στην Κρήτη.....	153

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον Τουριστικό Τομέα: Εμπειρικές Προσεγγίσεις στο Νομό Χαλκιδικής.....	163
---	-----

Κεφάλαιο 6: Μεθοδολογία Εμπειρικής Διερεύνησης.....	164
6.1 Περιοχές επιτόπιας έρευνας.....	164
6.2 Επιτόπια Έρευνα: Συνδυασμός Ποσοτικής και Ποιοτικής Εμπειρικής Διερεύνησης.....	167
6.2.1 Ποσοτική Εμπειρική Διερεύνηση.....	170
6.2.1.1 Επιλογή Δείγματος Επιχειρήσεων.....	171
6.2.1.2 Επιλογή Δείγματος Ερωτώμενων.....	173
6.2.1.3 Τεχνική Συλλογής Ποσοτικών Στοιχείων.....	174

6.2.2 Ποιοτική Εμπειρική Διερεύνηση: Μέθοδος Βιογραφικής Προσέγγισης....	176
6.3 Χρόνος και Προβλήματα Υλοποίησης της Εμπειρικής Διερεύνησης.....	178

Κεφάλαιο 7: Αποτελέσματα Εμπειρικής Διερεύνησης της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας.....	181
7.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	181
7.2 Κοινωνικό και Βιοτικό επίπεδο.....	189
7.3 Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα πριν την Ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.....	196
7.3.1 Κινητικότητα μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας.....	198
7.3.2 Κινητικότητα μεταξύ των Ομάδων Επαγγελματιών.....	204
7.3.3 Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας.....	211
7.4 Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα μέσα στον Τουριστικό Τομέα	223
7.4.1 Κινητικότητα μεταξύ των Ειδών Τουριστικών Επιχειρήσεων.....	225
7.4.2 Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας στον Τουριστικό Τομέα.....	229

Κεφάλαιο 8: Παράγοντες Επιρροής Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.....	241
8.1 Η Οικογένεια ως παράγοντας κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.....	241
8.2 Διαγενεακή Κινητικότητα στον Τουρισμό.....	249
8.3 Η Τουριστική ανάπτυξη ως παράγοντας Κινητικότητας.....	257

Κεφάλαιο 9: Τυπολογίες Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.....	266
9.1 Τυπολογίας Ενδογενεακής Γεωγραφικής Κινητικότητας.....	268
9.2 Τυπολογίες Κινητικότητας πριν την ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.....	269
9.2.1 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τον Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας.....	270
9.2.2 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τις Ομάδες Επαγγελματιών.....	271
9.2.3 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας πριν την ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.....	273
9.3 Τυπολογίες Κινητικότητας μέσα στον Τουριστικό Τομέα.....	276

9.3.1	Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς το Είδος Τουριστικών Επιχειρήσεων.....	276
9.3.2	Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας στον Τουρισμό.....	277
9.4	Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας κατά το στάδιο της μετάβασης στον Τουριστικό Τομέα.....	280
	<i>Συμπεράσματα – Πεδία Επιστημονικής Διερεύνησης.....</i>	284
	<i>Βιβλιογραφία.....</i>	297
	<i>Παραρτήματα.....</i>	314

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

	Σελ.
Κεφάλαιο: 2	
Πίνακας 1: Πρώτη χαρτογράφηση των τάξεων του Wright (πλήρης διατύπωση).	68
Πίνακας 2: Αρχικό ταξικό σχήμα του Goldthorpe.	73
Πίνακας 3: Αναθεωρημένο ταξικό σχήμα του Goldthorpe.	76
Κεφάλαιο: 5	
Πίνακας 1: Μετακινήσεις ως προς τις Ομάδες Επαγγελματιών.	154
Κεφάλαιο: 7	
Πίνακας 1: Φύλο ερωτώμενων	181
Πίνακας 2: Συσχέτιση τόπου κατοικίας και τόπου εργασίας	182
Πίνακας 3: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης	185
Πίνακας 4: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και είδος τουριστικής επιχείρησης	186
Πίνακας 5: Επίπεδο τουριστικής εκπαίδευσης	187
Πίνακας 6: Συνολικό ατομικό ετήσιο εισόδημα	188
Πίνακας 7: Καθαρές ετήσιες αποδοχές από τον τουρισμό	188
Πίνακας 8: ΓΔΒΕ ανά φύλο	190
Πίνακας 9: ΓΔΒΕ και επίπεδο γενικής εκπαίδευσης	191
Πίνακας 10: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και κοινωνική τάξη	194
Πίνακας 11: Αριθμός εργασιών	198
Πίνακας 12: Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας 1 ^{ης} εργασίας	199
Πίνακας 13: Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας 2 ^{ης} εργασίας	199
Πίνακας 14: Κινητικότητα μεταξύ 1 ^{ης} και 2 ^{ης} εργασίας ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας	200
Πίνακας 15: Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας 3 ^{ης} εργασίας	201
Πίνακας 16: Κινητικότητα μεταξύ 2 ^{ης} και 3 ^{ης} εργασίας ανά Κλάδο	

	Οικονομικής Δραστηριότητας	202
Πίνακας 17:	Ομάδα Επαγγέλματος 1 ^{ης} εργασίας	204
Πίνακας 18:	Ομάδα Επαγγέλματος 2 ^{ης} εργασίας	205
Πίνακας 19:	Κινητικότητα μεταξύ της 1 ^{ης} και 2 ^{ης} εργασίας ανά Ομάδα Επαγγελμάτων	205
Πίνακας 20:	Ομάδα Επαγγέλματος 3 ^{ης} εργασίας	207
Πίνακας 21:	Κινητικότητα μεταξύ της 2 ^{ης} και 3 ^{ης} εργασίας ανά Ομάδα Επαγγελμάτων	207
Πίνακας 22:	Συσχέτιση της Ομάδας Επαγγέλματος στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με το Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 1 ^η εργασία στον τουρισμό	210
Πίνακας 23:	Συσχέτιση της Ομάδας Επαγγέλματος στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με το Είδος τουριστικής επιχείρησης της τωρινής τους εργασίας στον τουρισμό	210
Πίνακας 24:	Θέση στο Επάγγελμα στην 1 ^η εργασία	212
Πίνακας 25:	Θέση στο Επάγγελμα στην 2 ^η εργασία	213
Πίνακας 26:	Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας κατά τη μετάβαση από την 1 ^η στην 2 ^η εργασία	213
Πίνακας 27:	Θέση στο Επάγγελμα στην 3 ^η εργασία	214
Πίνακας 28:	Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας κατά τη μετάβαση από την 2 ^η στην 3 ^η εργασία	215
Πίνακας 29:	Συσχέτιση της Θέσης Εργασίας στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με τη Θέση στην 1 ^η εργασία στον τουριστικό τομέα	218
Πίνακας 30:	Συσχέτιση της Θέσης Εργασίας στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με τη Θέση στην παρούσα εργασία στον τουριστικό τομέα	219
Πίνακας 31:	Διάρκεια απασχόλησης στον τουριστικό τομέα	224
Πίνακας 32:	Κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικών επιχειρήσεων από την 1 ^η στη 2 ^η εργασία στον τουρισμό	226
Πίνακας 33:	Κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικών επιχειρήσεων από την 2 ^η στη 3 ^η εργασία στον τουρισμό	226

Πίνακας 34:	Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης στην 1 ^η και την παρούσα εργασία στον τουρισμό	228
Πίνακας 35:	Θέση εργασίας στην 1η εργασία στον τουριστικό τομέα	229
Πίνακας 36:	Θέση εργασίας στην 2η εργασία στον τουριστικό τομέα	230
Πίνακας 37:	Θέση εργασίας στην 3η εργασία στον τουριστικό τομέα	230
Πίνακας 38:	Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας από την 1 ^η στη 2 ^η εργασία στον τουρισμό	231
Πίνακας 39:	Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας από την 2 ^η στη 3 ^η εργασία στον τουρισμό	231
Πίνακας 40:	Συσχέτιση της 1 ^{ης} Θέσης εργασίας με την τωρινή στον τουριστικό τομέα	233
Πίνακας 41:	Συσχέτιση της 2 ^{ης} Θέσης εργασίας με την τωρινή στον τουριστικό τομέα	234
Πίνακας 42:	Συσχέτιση της 3 ^{ης} Θέσης εργασίας με την τωρινή στον τουριστικό τομέα	234

Κεφάλαιο: 8

Πίνακας 1:	Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης του/της συζύγου με αντίστοιχη του ερωτώμενου	244
Πίνακας 2:	Θέση εργασίας συζύγου στην τουριστική επιχείρηση	245
Πίνακας 3:	Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος πατέρα κατά τη γέννηση και το 18 ^ο έτος ερωτώμενου	250
Πίνακας 4:	Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος πατέρα κατά το 18 ^ο έτος ερωτώμενου και σήμερα	250
Πίνακας 5:	Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης πατέρα - ερωτώμενου	253
Πίνακας 6:	Θέση εργασίας πατέρα στην τουριστική επιχείρηση	254
Πίνακας 7:	Θέση εργασίας μητέρας στην τουριστική επιχείρηση	254
Πίνακας 8:	2 ^η απασχόληση ερωτώμενων ανά Ομάδα επαγγελματιών	261
Πίνακας 9:	Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος 2 ^{ης} απασχόλησης με Θέση στην παρούσα εργασία στον τουρισμό	264

Κεφάλαιο: 9

Πίνακας 1:	Τυπολογία Ενδογενεακής Γεωγραφικής κινητικότητας	268
Πίνακας 2:	Τυπολογία Ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τον Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας	270
Πίνακας 3:	Τυπολογία Ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τις Ομάδες Επαγγελματιών	272
Πίνακας 4:	Τυπολογία Ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας πριν την ένταξη στον Τουριστικό τομέα	274
Πίνακας 5:	Τυπολογία Ενδογενεακής κινητικότητας ως προς το Είδος τουριστικών επιχειρήσεων	277
Πίνακας 6:	Τυπολογία Ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας στον τουρισμό	278
Πίνακας 7:	Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας κατά το στάδιο μετάβασης στον τουριστικό τομέα	281

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

	Σελ.
Κεφάλαιο: 1	
Σχήμα 1: Απεικόνιση διαστάσεων κινητικότητα κατά τον Sorokin	15
Κεφάλαιο: 2	
Σχήμα 1: Πρώτη χαρτογράφηση των τάξεων του Wright (σχέσεις κυριαρχίας)	67
Σχήμα 2: Δεύτερη χαρτογράφηση των τάξεων του Wright (σχέσεις εκμετάλλευσης)	70
Σχήμα 3: Σχέση μεταξύ επαγγέλματος και κινητικότητας	91
Κεφάλαιο: 5	
Σχήμα 1: Παράγοντες που συμβάλλουν στο μετασχηματισμό της Επαγγελματικής και Κοινωνικής δομής	158
Κεφάλαιο: 7	
Διάγραμμα 1: Κατανομή ηλικίας ερωτώμενων	182
Διάγραμμα 2: Βαθμός αστικοποίησης τόπων γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας	184
Διάγραμμα 3: ΓΔΒΕ και βαθμοί αστικοποίησης τόπου γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας	191
Διάγραμμα 4: Τρόποι συμβολής στο βιοτικό και κοινωνικό επίπεδο	193
Διάγραμμα 5: Κοινωνική τάξη	193
Διάγραμμα 6: Αριθμός ταξιδιών τα τελευταία 2 έτη	195
Διάγραμμα 7: Αλλαγή εργασίας	197
Διάγραμμα 8: Λόγοι εργασίας στον τουριστικό τομέα	236
Κεφάλαιο: 8	
Διάγραμμα 1: Βαθμός επιρροής οικογένειας	242
Διάγραμμα 2: Επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό του/της συζύγου	243
Διάγραμμα 3: Λόγοι επιθυμίας ενασχόλησης παιδιών με τον τουρ. τομέα	247

Διάγραμμα 4: Επαγγελματική ενασχόληση γονέων με τον τουρισμό	252
Διάγραμμα 5: Ευκολία εύρεσης εργασίας	258
Διάγραμμα 6: Πρόθεση μελλοντικής απασχόλησης ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας	260

Εισαγωγή

1. Η Προβληματική της Διδακτορικής Διατριβής.

Η κοινωνική κινητικότητα αποτελεί μια αναπόσπαστη διαδικασία των μεταβολών που πραγματοποιούνται στον πυρήνα κάθε κοινωνίας. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες οι θεμελιώδεις δομές που ενσαρκώνουν την κοινωνία -κοινωνική τάξη, κοινωνική θέση, κοινωνικό γόητρο- αναπαράγονται ή μετασχηματίζονται, παγιώνονται ή αδρανούν (Bertaux & Thompson:1997:1).

Η κοινωνική κινητικότητα περιγράφει τις μετακινήσεις που πραγματοποιούν τα άτομα μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων κοινωνικής θέσης, τάξης, στρώματος που απαρτίζουν μια ιεραρχημένη κοινωνική δομή. Οι μετακινήσεις αυτές όταν πραγματοποιούνται στην κάθετη διάσταση της κοινωνικής στρωμάτωσης χαρακτηρίζονται ως ανοδικές ή καθοδικές εκφράζοντας τη μετάβαση σε κάποιο άλλο ανώτερο ή κατώτερο κοινωνικό στρώμα. Αντίθετα στην οριζόντια διάσταση οι μετακινήσεις που πραγματοποιούνται δεν προκαλούν αλλαγές στο κοινωνικό επίπεδο. Η πλειοψηφία των ατόμων αντιλαμβάνεται την κοινωνική διάρθρωση ως δεδομένη και αμετάβλητη. Ωστόσο μια μικρή αλλά επαρκής ομάδα ατόμων δραστηριοποιείται δυναμικά, διεγείροντας μηχανισμούς που θα επιφέρουν αλλαγές μεταξύ των υφιστάμενων κοινωνικών δομών. Υπό το πρίσμα αυτό κάποια άτομα θα πραγματοποιήσουν ανοδική κοινωνική κινητικότητα ενώ άλλα θα βρεθούν σε χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (Bertaux & Thompson:1997:2).

Η εκδήλωση του φαινομένου της κοινωνικής κινητικότητας προϋποθέτει αφενός την ύπαρξη 'ανοιγμάτων' μεταξύ των κοινωνικών δομών ικανά να επιτρέψουν την πραγματοποίηση μετακινήσεων, αφετέρου την ύπαρξη μηχανισμών ελέγχου κυκλοφορίας των ατόμων που αποφαινόνται ποια άτομα θα μετακινηθούν και προς ποια κατεύθυνση.

Ο Sorokin παρομοιάζει την κοινωνική διάρθρωση με μια πυραμίδα, η οποία διακρίνεται σε κοινωνικά στρώματα ιεραρχικά τοποθετημένα μεταξύ των οποίων εμφανίζονται ανισότητες. Επιπλέον διαπιστώνει ότι σπάνια θα υπάρξει κοινωνία με τόσο κλειστή δομή ώστε να μην εμφανίζεται κάποια μορφή κάθετης κινητικότητας (Sorokin:1959:11, 139). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ευνόητο είναι τα άτομα που από καταγωγής βρέθηκαν σε υψηλότερα κοινωνικά στρώματα να προσπαθήσουν να

διατηρήσουν τη θέση αυτή, ενώ αντίθετα όσοι βρέθηκαν σε χαμηλότερες κοινωνικές θέσεις θα επιδιώξουν την αναρρίχηση τους σε άλλες ανώτερες. Στο μηχανισμό αυτό έχει τη ρίζα του το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας (Κασιμάτη:1980:19).

Στο Διεθνή χώρο η κινητικότητα αποτέλεσε σημαντικό πεδίο εμπειρικής κυρίως διερεύνησης συμβάλλοντας ουσιαστικά στην αρτιότερη περιγραφή, ανάλυση και κατανόηση των αλλαγών που πραγματοποιούνται στη δομή της κοινωνίας. Σε αντίθεση στην Ελλάδα το φαινόμενο της κινητικότητας παραμένει στην πραγματικότητα αδιερεύνητο. Σε θεωρητικό επίπεδο η ανάλυση είναι ιδιαίτερα προβληματική εφόσον απουσιάζει μια συστηματική προσέγγιση απεικόνισης του ευρύτερου πλαισίου στο οποίο εντάσσεται η κινητικότητα, αυτό της κοινωνικής στρωμάτωσης και διάρθρωσης των τάξεων στην Ελλάδα. Σε εμπειρικό επίπεδο υφίσταται περιορισμένος αριθμός προσεγγίσεων οι οποίες εξετάζουν την κινητικότητα κυρίως στα πλαίσια άλλων θεματικών παρά ως κύριο αντικείμενο μελέτης.

Στον τουριστικό τομέα κοινή παραδοχή μεταξύ των επιστημονικών εργασιών συνιστά η θέση σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη του τουρισμού επιδρά καταλυτικά μετασχηματίζοντας ολοκληρωτικά την επαγγελματική και κοινωνική δομή του τόπου υποδοχής. Εμπειρικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι οι αλλαγές που πραγματοποιούνται συντελούν ουσιαστικά στην υλοποίηση αυτού του μετασχηματισμού. Διαφαίνεται ότι σταδιακά καθώς εδραιώνεται και εντείνεται η τουριστική ανάπτυξη τα επαγγέλματα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τις τουριστικές δραστηριότητες ανέρχονται στις κυρίαρχες επαγγελματικές επιλογές. Τα επαγγέλματα του τουρισμού αποφέρουν υψηλότερες οικονομικές αποδοχές και χρήζουν κοινωνικής αναγνώρισης και γοήτρου. Γι' αυτό άλλωστε εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά επαγγελματικής στασιμότητας, ενώ όσοι μετακινούνται κατευθύνονται κατά κύριο λόγο στον τουριστικό τομέα. Ο τουριστικός τομέα μονοπωλεί σε όλες τις μορφές απασχόλησης ως κύρια, δευτερεύουσα ή περιστασιακή προκαλώντας μετακινήσεις που πραγματοποιούνται από το σύνολο των υπολοίπων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (Λαμπίρη-Δημάκη:1972:88, Τσάρτας:1989:192, Τσάρτας κ.α.:1995:67).

Σημαντική είναι η εμφάνιση φαινομένων επαγγελματικής πολυδραστηριότητας ιδιαίτερα μεταξύ του αγροτικού και τουριστικού τομέα. Οι αγρότες αρχικά

ασχολούνται με τον τουρισμό περιστασιακά ως συμπληρωματική απασχόληση προκειμένου να εξασφαλίσουν πρόσθετο εισόδημα, διατηρώντας ως κύρια την αγροτική τους ιδιότητα. Ωστόσο στην πορεία πρακτικά εγκαταλείπουν ολοκληρωτικά το γεωργικό τους επάγγελμα και μετατρέπονται σε μια ιδιόμορφη ομάδα τουριστικών επιχειρηματιών που μόνο τυπικά διατηρεί την αγροτική της ταυτότητα (Λαμπίρη-Δημάκη:1972:88, Loukissas:1975:10, Bidgianis:1979:28, Stott:1985:201, Ιακωβίδου:1991:38, Τσάρτας:1991:108, Tsartas:2003:123).

Η επαγγελματική εμπλοκή στον τουριστικό τομέα και ιδιαίτερα η ανάληψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων δεν αποτελεί μια απλή διαδικασία επιλογής επαγγέλματος αλλά συχνά μετατρέπεται σε 'προϊόν' χάραξης οικογενειακής στρατηγικής με σαφή επαγγελματικό προσανατολισμό. Απώτερο στόχο των στρατηγικών αυτών συνιστά μέσω του τουρισμού η επίτευξη οικονομικής και κοινωνικής ανέλιξης των μελών της οικογένειας (Kousis:1989:326, Glani-Moutafi:1993:259, Μανώλογλου κ.α:1998:144, Νάζου:2003:111).

Η ανάπτυξη του τουρισμού ως οικονομική δραστηριότητα, δημιουργεί πολλαπλές νέες θέσεις εργασίας, διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις και παρέχοντας τη δυνατότητα σε άτομα που προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά και επαγγελματικά στρώματα να ανέλθουν. Ο τουριστικός τομέας γίνεται αντιληπτός ως ο μοναδικός τρόπος επίτευξης ανοδικής επαγγελματικής, αλλά πρωτίστως κοινωνικής κινητικότητας. Απόρροια όλων αυτών των αλλαγών που πραγματοποιούνται στον παραγωγικό και κοινωνικό ιστό του τόπου υποδοχής είναι η εμφάνιση έντονων μορφών επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας.

Ωστόσο αποτελεί γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν έχει διερευνηθεί ουσιαστικά σε τι συνίσταται η επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα στον τουριστικό τομέα. Ποιες είναι οι διαστάσεις της και σε πιο βαθμό είναι οριζόντια, κάθετη, ανοδική ή καθοδική; Ποιοι παράγοντες επιδρούν και καθορίζουν το πλαίσιο της κινητικότητας που θα επιτύχει κάθε άτομο ή ομάδες ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά (επαγγελματικά, κοινωνικά, δημογραφικά, κ.α); Πιο είναι το ιστορικό απασχόλησης των ατόμων που απασχολούνται στον τουριστικό τομέα; Υπάρχουν 'κομβικά σημεία' στην επαγγελματική τους πορεία που καθορίζουν την μελλοντική επαγγελματική τους εξέλιξη; Σε πιο βαθμό η επαγγελματική και κοινωνική δομή είναι ανοιχτή επιτρέποντας την πραγματοποίηση κινητικότητας; Παρέχονται ίσες ευκαιρίες κινητικότητας ανεξάρτητα της επαγγελματικής και κοινωνικής προέλευσης; Η

ανάπτυξη του τουρισμού μεταβάλλει στην πραγματικότητα τη διάρθρωση της επαγγελματικής και κοινωνικής δομής του τόπου υποδοχής; Η κινητικότητα που σημειώνεται είναι γνήσια ή μήπως οφείλεται σε δομικούς παράγοντες;

Η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να συμβάλλει στην κάλυψη του επιστημονικού, ερευνητικού κενού που εμφανίζεται σε αυτό το πεδίο. Πραγματοποιώντας μια συστηματική, επιστημονική, διεισδυτική προσέγγιση διερευνάται το θεωρητικό πλαίσιο και τα κύρια ζητήματα που τίθενται στην ανάλυση και ερμηνεία της κινητικότητας. Στα ζητήματα αυτά στον τουριστικό τομέα επιχειρούμε να απαντήσουμε με εμπειρικά δεδομένα εφαρμόζοντας μια διττή μεθοδολογική προσέγγιση. Ποσοτική εμπειρική διερεύνηση η οποία μας επέτρεψε να καταγράψουμε την κινητικότητα που προκάλεσε η ανάπτυξη του τουρισμού, ενώ η ποιοτική διερεύνηση συνέβαλλε ουσιαστικά στην ερμηνεία της κινητικότητας φωτίζοντας το ευρύτερο ιστορικό-κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελέστηκε η κινητικότητα.

2. Αντικείμενο, Στόχοι και Υποθέσεις εργασίας.

Το ενδιαφέρον μας για τη διερεύνηση της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα πηγάζει από τη διατύπωση δυο καθολικά αποδεκτών παραδοχών. Η πρώτη αναφέρεται στη βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου και των επαγγελματικών συνθηκών τις τελευταίες δεκαετίες που έχουν διαμορφώσει τάσεις ανοδικής κινητικότητας επηρεάζοντας την κοινωνική δομή του τόπου. Η δεύτερη αναφέρεται στη διαπίστωση ότι η ανάπτυξη του τουρισμού οδηγεί σταδιακά σε μια στροφή της απασχόλησης προς τον τουριστικό τομέα. Διαμορφώνει μια νέα παραγωγική και κοινωνική δομή, η οποία συνίσταται σε έντονη επαγγελματική κινητικότητα και ανατροπή των υφιστάμενων χαρακτηριστικών και μηχανισμών της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή αντικείμενο διερεύνησης αποτελούν οι επαγγελματικές μετακινήσεις των ατόμων –κυρίως μέσα στην ίδια γενιά- που απασχολούνται στον τουριστικό τομέα, και πως αυτές συνδέονται με την ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Η θέση αυτή αποτελεί μια ενδιαφέρουσα οπτική διερεύνησης της κινητικότητας, συνιστώντας ταυτόχρονα και μια πρωτότυπη προσέγγιση στο θέμα των κοινωνικών διαστάσεων της τουριστικής ανάπτυξης.

Ειδικότερα για την ανάλυση του θέματος έχουν τεθεί **τρεις στόχοι**:

- α) καταγραφή της επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα,
- β) ανάλυση των στρατηγικών κινητικότητας όπως αυτές εκφράζονται μέσω των επαγγελματικών επιλογών τριών διαφορετικών ομάδων ερωτώμενων του τουριστικού τομέα (επιχειρηματίες του τουρισμού, εργαζόμενοι με σχέση μισθωτής εργασίας, αυτοαπασχολούμενοι),
- γ) συγκρότηση των κυρίαρχων τύπων επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας –ανοδικής, οριζόντιας, καθοδικής- που χαρακτηρίζουν τον τουριστικό τομέα.

Με βάση τους παραπάνω στόχους κύρια **πεδία διερεύνησης** του θέματος αποτελούν:

- Η συσχέτιση της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων, μέσω της χρήσης μεταβλητών όπως: φύλο, ηλικία, εκπαίδευση, οικογενειακή καταγωγή. Η ανάλυση θα εστιάσει κυρίως στην ενδογενεακή κινητικότητα, ωστόσο θα πραγματοποιηθούν και συγκρίσεις διαγενεακής επαγγελματικής κινητικότητας.
- Η καταγραφή των μετακινήσεων των ερωτώμενων ανάμεσα σε: τομείς παραγωγής, κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, ομάδες επαγγελματιών, και της θέσης που καταλαμβάνουν στο επάγγελμα. Με την ανάλυση των μετακινήσεων σκιαγραφούνται καταρχήν οι τάσεις/ροές επαγγελματικής κινητικότητας προς τον τουρισμό αλλά και ο βαθμός στον οποίο λειτουργεί ανταγωνιστικά ή παράλληλα με άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Σε ένα δεύτερο επίπεδο μπορούν να διαφανούν ορισμένοι τύποι κινητικότητας, κυρίως μέσα από την ανάλυση της θέσης στο επάγγελμα η οποία συνδέεται με το κοινωνικοοικονομικό γόητρο και κατά συνέπεια επηρεάζει την κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα. Επιπλέον μέσα από την ανάλυση των επαγγελματικών επιλογών που πραγματοποίησαν οι ερωτώμενοι είναι πιθανό να διαφανούν διαφορετικές στρατηγικές επαγγελματικής κινητικότητας.
- Ο βαθμός επίδρασης «εξωγενών παραγόντων» στην κινητικότητα των ερωτώμενων. Συχνά πέρα από τις προσωπικές επιλογές των ατόμων, καθοριστικό ρόλο στην επαγγελματική πορεία ασκούν κοινωνικοί και επαγγελματικοί παράγοντες. Τέτοιοι παράγοντες αποτελούν: οι διαρθρωτικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στην αγορά εργασίας, η ύπαρξη δικτύων κοινωνικών σχέσεων

μέσω των οποίων προωθούνται στις θέσεις με υψηλό γόητρο άτομα που προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, καθώς και η ύπαρξη οικογενειακής επαγγελματικής στρατηγικής. Οι παραπάνω παράγοντες θα αποτελέσουν στοιχεία της διερεύνησης μας, ειδικότερα στο βαθμό που αποτελούν πρακτικές συγκεκριμένης στρατηγικής επαγγελματικής κινητικότητας.

- Η σύνδεση της κινητικότητας με τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα. Ο τουρισμός ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, οι οποίες αντανακλώνται στα χαρακτηριστικά και τις μορφές απασχόλησης (εποχικότητα, περιστασιακή και ανειδίκευτη εργασία, άτυπη και παραοικονομική απασχόληση, πολυδραστηριότητα). Οι μορφές αυτές απασχόλησης είναι πιθανό να εμποδίζουν ή να διευκολύνουν την επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των ατόμων.

Οι βασικές *υποθέσεις εργασίας* που θα εξετάσουμε μέσα από την ανάλυση των ευρημάτων της εμπειρικής διερεύνησης είναι οι εξής:

- Θεωρούμε ότι η έντονη τουριστική ανάπτυξη θα έχει προκαλέσει γεωγραφική κινητικότητα τόσο σε περιοχές που γειτνιάζουν με αυτές της έρευνας στη χερσόνησο της Κασσάνδρας όσο και σε επίπεδο Νομού.
- Εικάζουμε ότι στην επαγγελματική και κοινωνική εξέλιξη των ερωτώμενων βαρύνουσα σημασία έχουν ορισμένοι δημογραφικοί-κοινωνικοί παράγοντες όπως η εκπαίδευση, η κοινωνική καταγωγή, και η ύπαρξη οικογενειακών στρατηγικών απασχόλησης.
- Θεωρούμε ότι ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός διακοπών που είναι το κυρίαρχο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης στις περιοχές της έρευνας, θα έχει προκαλέσει σημαντική επαγγελματική κινητικότητα ειδικότερα από τον πρωτογενή τομέα, δεδομένου ότι η γεωργία ήταν η κύρια παραγωγική δραστηριότητα πριν την ανάπτυξη του τουρισμού.
- Υποθέτουμε ότι τα άτομα που ασκούν επαγγέλματα σε άλλους Κλάδους Οικονομικής Δραστηριότητας από τα οποία απολαμβάνουν υψηλές οικονομικές απολαβές και χαίρουν κοινωνικής αναγνώρισης και κύρους, θα παρουσιάζουν σε μικρότερο βαθμό κινητικότητα προς τον τουριστικό τομέα.

- Υποθέτουμε ότι ο χρόνος και τα μοντέλα κινητικότητα διαφοροποιούνται τόσο μεταξύ των διαφόρων μορφών τουριστικών επιχειρήσεων όσο και μεταξύ των διαφορετικών ομάδων ερωτώμενων (ιδιοκτήτες, μισθωτοί, αυτοαπασχολούμενοι).
- Εικάζουμε ότι η κινητικότητα που προκάλεσε η ανάπτυξη του τουρισμού θα έχει μεταβάλει ουσιαστικά την επαγγελματική και κοινωνική δομή, παρέχοντας ευκαιρίες και δυνατότητες πραγματοποίησης ανοδικής κινητικότητας σε άτομα που προέρχονται από χαμηλότερα επαγγελματικά και κοινωνικά στρώματα.

3. Δομή της Διδακτορικής Διατριβής.

Στο *Α΄ Μέρος* της Διδακτορικής Διατριβής διερευνούμε το θεωρητικό υπόβαθρο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας. Τη σύνδεση και την αλληλεπίδραση της με τις θεωρίες της κοινωνικής στρωμάτωσης. Σε εμπειρικό επίπεδο αναλύονται οι σημαντικότερες έρευνες κινητικότητας που έχουν πραγματοποιηθεί στον Διεθνή και Ελλαδικό χώρο. Σε ότι αφορά την κινητικότητα στον τουριστικό τομέα παρουσιάζονται τα ευρήματα της βιβλιογραφικής διερεύνησης, για το πλαίσιο ανάλυσης και το πρίσμα υπό το οποίο προσεγγίστηκε το φαινόμενο της κινητικότητας.

Στο **Κεφάλαιο 1** εξετάζουμε τη μορφολογία και τους μηχανισμούς κινητικότητας καθώς και τις θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν πραγματοποιηθεί στην έννοια της κινητικότητας από τους εκπροσώπους των κυριότερων κοινωνιολογικών ρευμάτων. Οι μορφές της κινητικότητας είναι πολυάριθμες και διαφοροποιούνται με βάση τα κριτήρια ερμηνείας της. Ωστόσο δυο διαστάσεις της αναγνωρίζονται ως κυρίαρχες: η κάθετη και η οριζόντια.

Σε κάθε κοινωνία ανεξάρτητα από τον τύπο της κοινωνικής στρωμάτωσης που τη χαρακτηρίζει υπάρχουν μηχανισμοί ελέγχου της κάθετης κυκλοφορίας των ατόμων. Ο ρόλος και η λειτουργία των μηχανισμών αυτών συνίσταται στη δοκιμή, επιλογή και κατανομή των μελών της κοινωνίας στα διαφορετικά στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας. Οι φορείς που λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικής κινητικότητας και αναλύονται στην παρούσα διατριβή είναι η οικογένεια, η εκπαίδευση και η αγορά εργασίας.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινωνική κινητικότητα από τα δυο κυρίαρχα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης –μαρξισμό, φονκτιοναλισμό- είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Οι μαρξιστές δεν έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στη μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας (Κασιμάτη:2001:20, Μοσχονάς:1998:72). Επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση της ύπαρξης και του σχηματισμού των τάξεων, και μόνο υπό το πρίσμα αυτό προσέγγισαν την κινητικότητα. Για τους λειτουργιστές η κοινωνική στρωμάτωση δεν αποτέλεσε το κυρίαρχο αντικείμενο της διερεύνησης τους. Υιοθετούν την θεώρηση που πρεσβεύει την κατανομή των ατόμων σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα βάση των προσωπικών τους ικανοτήτων. Ο Sorokin αποδεχόμενος την φονκτιοναλιστική ερμηνεία για την κοινωνική στρωμάτωση, θέτει το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας ως κύριο πεδίο διερεύνησης.

Το θέμα της κοινωνικής κινητικότητας απασχόλησε –σε μικρότερο βαθμό από τα δυο κυρίαρχα ρεύματα- τους εκπροσώπους των θεωριών ‘περί ελίτ’, και ειδικότερα τους Mosca και Pareto. Μέσα από τις θεωρίες ‘περί ελίτ’ εκφράζεται η ανισότητα που υπάρχει μεταξύ της τάξης της ‘ελίτ’ και της τάξης των ‘μαζών’, ενώ παράλληλα κάνουν λόγο και για την κυκλοφορία της ‘ελίτ’.

Στο **Κεφάλαιο 2** αναλύεται η σχέση της κοινωνικής κινητικότητας με την κοινωνική στρωμάτωση. Η θεωρητική διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας εντάσσεται στα πλαίσια των προσπαθειών ανάλυσης και ερμηνείας των συστημάτων κοινωνικής διάρθρωσης. Ο μαρξισμός και ο φονκτιοναλισμός αποτελούν τα θεωρητικά ρεύματα που κατεξοχήν ασχολήθηκαν με την κοινωνική διάρθρωση. Για τον Μαρξ οι ταξικές σχέσεις είναι συνυφασμένες με τις παραγωγικές σχέσεις και διακρίνει την ύπαρξη δυο κύριων τάξεων στο καπιταλιστικό σύστημα: τους καπιταλιστές/ αστούς και τους εργάτες/ προλετάριους. Οι σχέσεις μεταξύ των δυο τάξεων είναι σχέσεις συνεχούς ανταγωνισμού και εκμετάλλευσης. Αντίθετα για τον Βέμπερ ο σχηματισμός των τάξεων στηρίζεται πρωτίστως στον οικονομικό παράγοντα. Οι τάξεις προσδιορίζονται με κριτήριο τη θέση του ατόμου στην αγορά, αντανακλώντας διαφορετικές ευκαιρίες ζωής. Ο Βέμπερ υιοθετεί έναν άλλο τύπο στρωμάτωσης ο οποίος δομείται στα διαφορετικά επίπεδα στάτους παρά στις τάξεις.

Μια διαφορετική προσέγγιση στο θέμα των κοινωνικών σχέσεων πραγματοποιεί ο Bourdieu, ανάγοντας τον προσδιορισμό των τάξεων στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων εν γένει. Ο κοινωνικός χώρος αποτελεί βασική έννοια στη θεώρηση του Bourdieu υποστηρίζοντας ότι όσο πιο κοντά στον κοινωνικό χώρο βρίσκονται τα

άτομα τόσο περισσότερες πιθανότητες υπάρχουν να συγκροτηθούν σε τάξεις. Η θέση των ατόμων στον κοινωνικό χώρο προσδιορίζεται από τη θέση που καταλαμβάνουν στα διαφορετικά πεδία των κοινωνικών σχέσεων.

Σε θεωρητικό επίπεδο αναφορές στην κοινωνική κινητικότητα και το εννοιολογικό πλαίσιο διαμόρφωσης της, συναντάμε στο έργο συγγραφέων που πραγματεύονται την κοινωνική στρωμάτωση πραγματοποιώντας διαφορετικές προσεγγίσεις ανάλογες των θεωρητικών τους επιρροών (Wright, Goldthorpe)¹.

Στο **Κεφάλαιο 3** παρουσιάζονται οι σημαντικότερες εμπειρικές διερευνήσεις στην κινητικότητα που πραγματοποιήθηκαν κυρίως στο Διεθνή χώρο. Σε θεωρητικό επίπεδο η μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας μετά το έργο του Sorokin δε σημείωσε ουσιαστική πρόοδο. Αντίθετα στο πεδίο της εμπειρικής έρευνας η κινητικότητα αποτέλεσε ένα δημοφιλές αντικείμενο επιστημονικής διερεύνησης, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1960. Απόρροια της έντονης αυτής εμπειρικής δραστηριότητας ήταν η πραγματοποίηση ενός σημαντικού αριθμού αντιπροσωπευτικών εθνικών μελετών κινητικότητας όπου με τη συλλογή, ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων της κινητικότητας σε συνδυασμό με την ανάπτυξη κατάλληλων τεχνικών και μοντέλων ανάλυσης, έδωσαν απαντήσεις σε μια σειρά ερευνητικών ζητημάτων. Σε αρκετές περιπτώσεις τα ευρήματα τους συγκεράστηκαν με τις θεωρητικές προσεγγίσεις και διαμόρφωσαν τη βάση για περαιτέρω διερεύνηση –εμπειρική ή θεωρητική- του φαινομένου.

Σε αντίθεση με τον Διεθνή χώρο στην Ελλάδα τόσο σε θεωρητικό όσο και εμπειρικό επίπεδο η κινητικότητα δεν έχει ουσιαστικά διερευνηθεί. Το έλλειμμα αυτό αποδίδεται στη μη ύπαρξη μιας συστηματικής διερεύνησης και καταγραφής της κοινωνικής διάρθρωσης και της δομής των κοινωνικών τάξεων στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια εφόσον απουσιάζει το ευρύτερο πλαίσιο διαμόρφωσης της κινητικότητας η διερεύνηση των επιμέρους στοιχείων της καθίσταται προβληματική. Στο εμπειρικό πεδίο έχει πραγματοποιηθεί ένας περιορισμένος αριθμός προσεγγίσεων οι οποίες εξετάζουν την κινητικότητα κυρίως στα πλαίσια άλλων θεματικών, είτε επικεντρώνονται αποσπασματικά σε διακριτές ομάδες πληθυσμού και γεωγραφικές περιοχές.

¹ Εκτενής αναφορά στο έργο αυτών των συγγραφέων για την κοινωνική στρωμάτωση και την κοινωνική κινητικότητα πραγματοποιείται σε επόμενα κεφάλαια.

Η διερεύνηση της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα έχει ως αποκλειστικό πεδίο εφαρμογής, τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία, τον εμπειρικό χώρο. Στο **Κεφάλαιο 4** εξετάζουμε τις εμπειρικές προσεγγίσεις που έχουν πραγματοποιηθεί για την κινητικότητα στον διεθνή τουριστικό τομέα, οι οποίες με βάση το αντικείμενο διερεύνησης τους μπορούν να διακριθούν σε τρεις ομάδες: α) αυτές που εστιάζουν στις δυνατότητες πραγματοποίησης καριέρας στον τουριστικό τομέα, β) εκείνες που αναλύουν τις επαγγελματικές στρατηγικές και τα μοντέλα καριέρας στον ξενοδοχειακό κλάδο, και γ) σε όσες η κινητικότητα ορίζεται ως χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας και μελετούν ειδικότερα τη συμπεριφορά της τουριστικής αγοράς εργασίας.

Στην Ελλάδα έρευνες κινητικότητας στον τουριστικό τομέα είναι στην πραγματικότητα ανύπαρκτες. Παρότι αποτελεί κοινό τόπο μεταξύ των επιστημών ότι η ανάπτυξη του τουρισμού μεταβάλλει –συχνά ολοκληρωτικά- την επαγγελματική και κοινωνική δομή ενός τόπου, ο μετασχηματισμός αυτός δεν αποτέλεσε αντικείμενο εκτεταμένη διερεύνησης. Στο **Κεφάλαιο 5** αναλύονται οι αναφορές –άμεσες και έμμεσες- που συναντάμε στην ελληνική βιβλιογραφία για την κινητικότητα στον τουριστικό τομέα. Στοιχεία κινητικότητας παρατίθενται στην πλειοψηφία των επιστημονικών εργασιών που αναλύουν τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης, καθώς και στις μελέτες διερεύνησης της αγοράς εργασίας και των συνθηκών απασχόλησης στον τουριστικό τομέα. Μια πιο συστηματική προσέγγιση ανάλυσης και ερμηνείας του φαινομένου πραγματοποιεί η Παπαδάκη-Τζεδάκη εξετάζοντας την επαγγελματική κινητικότητα των Ιδιοκτητών, Διευθυντών και Μισθωτών εργαζομένων στον ξενοδοχειακό κλάδο.

Στο **Β΄ Μέρος** της Διδακτορικής Διατριβής εστιάζουμε αποκλειστικά στην ανάλυση της εμπειρικής έρευνας που πραγματοποιήσαμε σε τουριστικές περιοχές του Νομού Χαλκιδικής, στην προσπάθεια μας να διερευνήσουμε το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα, φωτίζοντας διαφορετικές πτυχές και οπτικές προσέγγισης.

Στο **Κεφάλαιο 6** αναλύεται η επιλογή των περιοχών της εμπειρικής διερεύνησης, καθώς και η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε βήμα-βήμα σε κάθε στάδιο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της επιτόπιας έρευνας. Το μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας καθορίστηκε ρητά από το αντικείμενο και τους επιμέρους στόχους που έχουν

τεθεί στην Διδακτορική Διατριβή. Αιτιολογείται η επιλογή των περιοχών που αποτέλεσαν το πεδίο υλοποίησης της επιτόπιας έρευνας, τεκμηριώνεται η απόφαση εφαρμογής συνδυασμού ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων διερεύνησης (δειγματοληπτική έρευνα και συνεντεύξεων ιστορικών ζωής και απασχόλησης) και ερμηνεύεται η σκοπιμότητα της επιλογής. Στην ποσοτική εμπειρική διερεύνηση αναλύονται τα στάδια επιλογής του δείγματος των επιχειρήσεων και των ερωτώμενων για κάθε μορφή τουριστικών επιχειρήσεων, καθώς και η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των ποσοτικών δεδομένων. Αντίστοιχα για την ποιοτική εμπειρική διερεύνηση σχολιάζονται τα χαρακτηριστικά των μεθόδων της βιογραφικής προσέγγισης και αναλύεται η διαδικασία, τα βήματα και οι δυσκολίες πραγματοποίησης συνεντεύξεων ιστορικών ζωής.

Στο **Κεφάλαιο 7** παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας των εμπειρικών δεδομένων της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στο Νομό Χαλκιδικής. Σε πρώτο στάδιο σκιαγραφείται το δημογραφικό και κοινωνικοοικονομικό προφίλ των ερωτώμενων όπως προκύπτει από τον υπολογισμό του Γενικού Δείκτη Βιοτικού Επιπέδου (ΓΔΒΕ). Η ανάλυση των επαγγελματικών και κοινωνικών μετακινήσεων διακρίνεται σε δυο στάδια: το πρώτο αφορά την κινητικότητα που σημείωσαν οι ερωτώμενοι πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα, ενώ στο δεύτερο εστιάζουμε αποκλειστικά στην κινητικότητα μέσα στον τουρισμό. Στο πρώτο στάδιο η κινητικότητα εξετάζεται μέσα από την καταγραφή των μετακινήσεων μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας, των Ομάδων Επαγγελμάτων και των Θέσεων εργασίας. Ενώ στον τουριστικό τομέα από τις μετακινήσεις μεταξύ των Ειδών τουριστικών επιχειρήσεων και των Θέσεων εργασίας μέσα στον τουρισμό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα των συσχετίσεων που αναλύουν το ενδιάμεσο στάδιο, αυτό της μετάβασης στον τουριστικό τομέα.

Στο **Κεφάλαιο 8** επιχειρούμε να διερευνήσουμε τους παράγοντες που θεωρούμε ότι η επιρροή τους είναι καθοριστική για την εμφάνιση της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα. Ειδικότερα εξετάζεται ο ρόλος της οικογένειας και της τουριστικής ανάπτυξης ως παράγοντες άσκησης επιρροής που υποκινούν την πραγμάτωση επαγγελματικών και κοινωνικών αλλαγών. Ο ρόλος της οικογένειας διερευνάται μέσα από την ύπαρξη διαγενεακής επαγγελματικής κληρονομικότητας

στον τουριστικό τομέα και την χάραξη οικογενειακών στρατηγικών με διακριτό επαγγελματικό προσανατολισμό. Ο ρόλος της τουριστικής ανάπτυξης επιχειρείται να διερευνηθεί μέσα από την ανάλυση των παραμέτρων και του βαθμού στον οποίο η έντονη τουριστική ανάπτυξη της περιοχής επηρέασε τις επαγγελματικές επιλογές των ερωτώμενων.

Στο **Κεφάλαιο 9** συγκροτούνται οι τυπολογίες της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα όπως διαμορφώνονται μέσα από την στατιστική επεξεργασία, ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων της εμπειρικής διερεύνησης. Σκιαγραφούνται ορισμένοι ισχυροί και κάποιοι ασθενείς τύποι ενδογενεακής κινητικότητας, οι οποίοι διαφοροποιούνται με βάση το πλαίσιο αναφοράς και τους εκάστοτε παράγοντες διαμόρφωσης τους.

Τέλος, η Διδακτορική Διατριβή ολοκληρώνεται με τη σύνθεση και διατύπωση των κυρίαρχων συμπερασμάτων που πηγάζουν από τις θεωρητικές προσεγγίσεις του Α΄ Μέρους όσο και τις εμπειρικές διερευνήσεις του Β΄ Μέρους, καθώς και τον συγκερασμό αυτών. Επιπλέον αναλύονται τα επιστημονικά πεδία που κρίνουμε ότι η περαιτέρω διερεύνηση τους θα οδηγήσει στη διαμόρφωση νέων δεδομένων, αποκαλύπτοντας ανεξερεύνητες πτυχές και διαστάσεις της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα.

Α΄ Μέρος

*Θεωρητικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνική και
Επαγγελματική Κινητικότητα*

Κεφάλαιο 1: Θεωρητικές Προσεγγίσεις, Μορφολογία και Μηχανισμοί Κοινωνικής Κινητικότητας.

1.1 Έννοια και Μορφές Κοινωνικής Κινητικότητας.

Η κοινωνική διάρθρωση απεικονίζεται συχνά με τη μορφή πυραμίδας με πολυάριθμα στρώματα ιεραρχικά τοποθετημένα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της μορφής απεικόνισης αποτελεί αφενός ότι τα διαφορετικά κοινωνικά επίπεδα διευρύνονται σε όγκο και σε πληθυσμό καθώς κατευθυνόμαστε από την κορυφή της πυραμίδας προς τη βάση της και αντίστροφα, αφετέρου η πλειοψηφία των ατόμων κατανέμεται στα ενδιάμεσα στρώματα μεταξύ των ανώτερων και κατώτερων. Στο σύστημα της κοινωνικής διάρθρωσης τόσο η θέση των ατόμων όσο και η ίδια η δομή της κοινωνίας δεν παραμένουν διαχρονικά σταθερές και αμετάβλητες. Το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας εκφράζει αυτή τη δυναμική πλευρά της κοινωνίας (Κασιμάτη:2001:23).

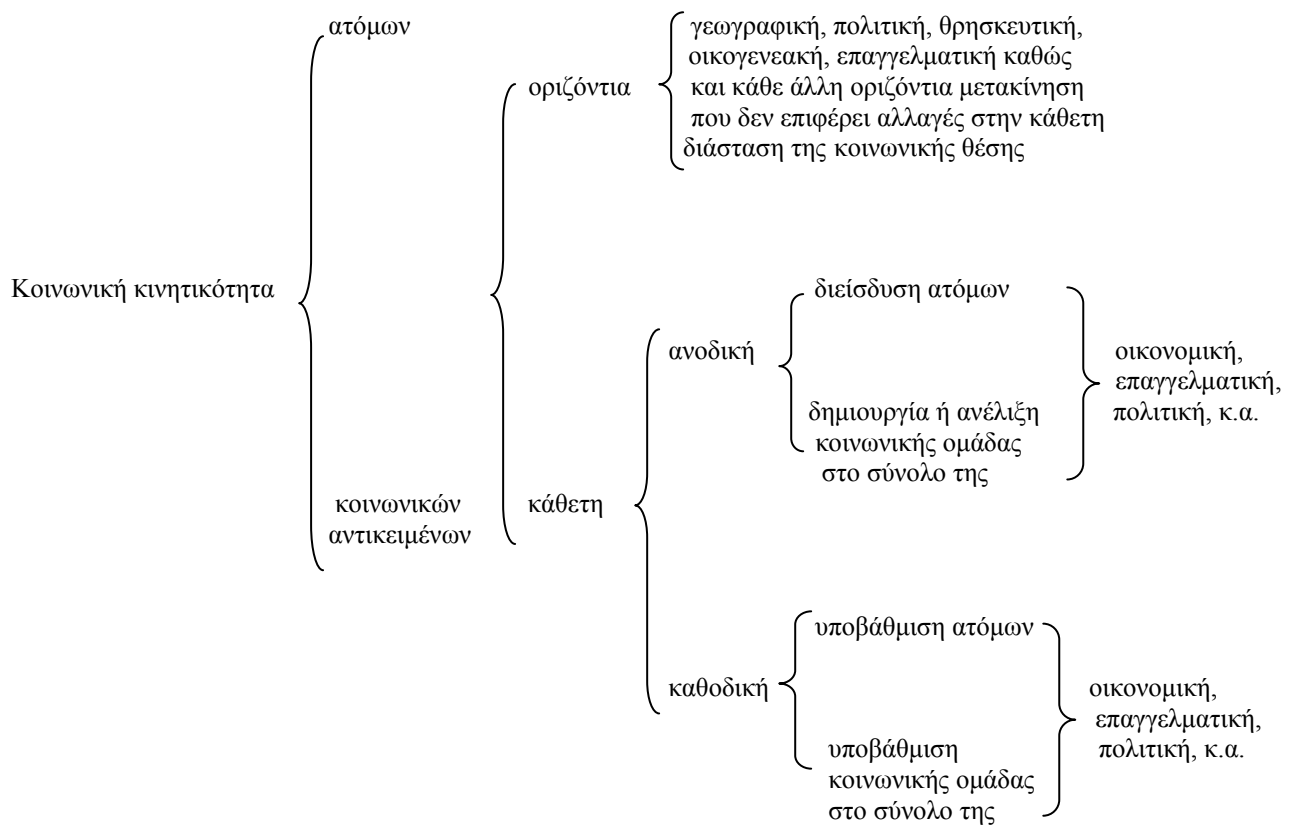
Ο όρος **κοινωνική κινητικότητα** περιγράφει “τη δυνατότητα που έχουν τα άτομα ή τα κοινωνικά αντικείμενα (*social object*) ή οι κοινωνικές αξίες (*value*) να μετακινηθούν από ένα επίπεδο κοινωνικής θέσης ή κοινωνικής τάξης ή κοινωνικού στρώματος σε κάποιο άλλο ανώτερο, ίδιο ή κατώτερο” (Sorokin:1959:133, Lipset – Bendix:1967:1, Hopper:1981:147, Edgell:1993:83, Breen –Rottman:1995:98, Κασιμάτη:2001:23). Αντικείμενο μελέτης της κινητικότητας αποτελεί η ανάλυση των μετακινήσεων – ο βαθμός, η ένταση και η μορφή τους- οι λόγοι που τις προκαλούν καθώς και οι επιπτώσεις που επιφέρουν στα άτομα και την κοινωνία.

Οι μορφές της κοινωνικής κινητικότητας διαφοροποιούνται με βάση τα κριτήρια που επιλέγονται σε κάθε περίπτωση για την ερμηνεία της. Ωστόσο δυο είναι οι κυρίαρχες διαστάσεις της κοινωνικής κινητικότητας: η *οριζόντια* και η *κάθετη*. Ως **οριζόντια κοινωνική κινητικότητα** νοείται η μετακίνηση ατόμων από μια κοινωνική ομάδα ή κοινωνική θέση σε μια άλλη, η οποία όμως βρίσκεται στο ίδιο κοινωνικό επίπεδο¹. Αντίθετα η **κάθετη κοινωνική κινητικότητα** περιγράφει τη μετακίνηση των ατόμων

¹ Παραδείγματα οριζόντιας κινητικότητας αποτελούν οι αλλαγές στα θρησκευτικά ‘πιστεύω’ ή την πολιτικά ιδεολογία, η γεωγραφική κινητικότητα, οι επαγγελματικές αλλαγές όταν δεν επιφέρουν αλλαγές και στην κοινωνική θέση του ατόμου κ.α.

από ένα κοινωνικό στρώμα σε κάποιο άλλο. Με βάση την κατεύθυνση της, η κάθετη κοινωνική κινητικότητα μπορεί να χαρακτηριστεί ως *ανοδική* ή *καθοδική*. **Ανοδική κοινωνική κινητικότητα** πραγματοποιείται με τη διείσδυση ατόμων από ένα κοινωνικό στρώμα σε κάποιο άλλο υπάρχον ανώτερο στρώμα, ή με τη συγκρότηση μιας νέας κοινωνικής ομάδας η οποία εισχωρεί σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα και είτε αντικαθιστά κάποια από τις υπάρχουσες ομάδες είτε παραμένει δίπλα σε αυτές. Αντίστοιχα, η **καθοδική κοινωνική κινητικότητα** πραγματοποιείται είτε με την μετακίνηση ατόμων από ένα κοινωνικό στρώμα σε κάποιο άλλο υπάρχον κατώτερο, είτε με την ‘υποβάθμιση’ μιας κοινωνικής ομάδας στο σύνολο της (Sorokin:1959:133-135, Hopper:1981:149, Edgell:1993:83).

Ο Sorokin απεικονίζει σχηματικά τις δυο αυτές κυρίαρχες διαστάσεις -κάθετη και οριζόντια- της κινητικότητας (Sorokin:1959:136).

Σχήμα 1: Απεικόνιση διαστάσεων Κινητικότητα κατά τον Sorokin

Παράλληλα διατυπώνει πέντε βασικές αρχές που διέπουν την **κάθετη κινητικότητα** σε κάθε τύπο κοινωνικής οργάνωσης, σύμφωνα με τις οποίες (Sorokin:1959:139-160):

- Σπάνια σε μια κοινωνία θα υπάρξει δομή κοινωνικής στρωμάτωσης η οποία να είναι απόλυτα κλειστή ώστε να μην εμφανίζεται κάποια μορφή κάθετης κινητικότητας. Ακόμη και στα συστήματα κοινωνικής οργάνωσης που χαρακτηρίζονται ως άκαμπτα –όπως αυτό των καστών στις Ινδίες- παρουσιάζεται κάθετη κινητικότητα η οποία μπορεί να είναι περιορισμένη, ωστόσο όμως υπάρχει.
- Δεν υπήρξε ποτέ κοινωνία όπου η κάθετη κινητικότητα μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων να πραγματοποιείται χωρίς εμπόδια και περιοριστικές δικλείδες. Όταν σε μια κοινωνία η κάθετη μετακίνηση των ατόμων μεταξύ των στρωμάτων σημειώνεται χωρίς περιορισμούς, υποδηλώνεται η ανυπαρξία κάποιας μορφής κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Ωστόσο, το γεγονός ότι κάθε κοινωνία είναι στρωματοποιημένη φανερώνει την ύπαρξη ενός μηχανισμού ελέγχου ο οποίος επιτρέπει σε ορισμένα άτομα να ανέλθουν σε ανώτερα στρώματα ενώ σε άλλα να παραμείνουν στα χαμηλότερα στρώματα.
- Η συχνότητα όσο και το μέγεθος της κάθετης κινητικότητας διαφοροποιείται μεταξύ των κοινωνιών. Η διατύπωση αυτή είναι προφανής, αρκεί να συγκρίνουμε το βαθμό και την ένταση της κάθετης κινητικότητας που παρατηρείται σε μια κλειστού τύπου κοινωνία με την αντίστοιχη κινητικότητα σε μια ανοικτού τύπου κοινωνία.
- Η συχνότητα και το μέγεθος της κάθετης κινητικότητας διαφοροποιείται ακόμη και μέσα στην ίδια κοινωνία μεταξύ των ιστορικών περιόδων. Στην πορεία της ιστορικής εξέλιξης μιας κοινωνίας σημειώνονται περίοδοι όπου η κάθετη μετακίνηση των ατόμων μεταξύ των στρωμάτων αυξάνεται και άλλες όπου μειώνεται, υποδεικνύοντας την ύπαρξη ενός αέναου ρυθμού κοινωνικής εναλλαγής μεταξύ δυναμικών και στατικών περιόδων. Ο συγγραφέας παραθέτοντας σειρά ιστορικών παραδειγμάτων διαπιστώνει ότι σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής η κάθετη κινητικότητα είναι εντονότερη από ότι σε περιόδους κοινωνικής νηφαλιότητας.

- Η μελέτη της ιστορικής εξέλιξης των κοινωνιών δεν φανερώνει την ένδειξη μιας σταθερής συνεχούς τάσης –είτε ανοδικής είτε καθοδικής- κάθετης κοινωνικής κινητικότητας. Στις σύγχρονες κοινωνίες ο δυναμικός χαρακτήρας και οι έντονες αλλαγές που πραγματοποιούνται καλλιεργούν την πεποίθηση μιας συνεχώς αυξητικής τάσης της κάθετης κινητικότητας.

Σε ότι αφορά την **οριζόντια διάσταση της κοινωνικής κινητικότητας**, ο Sorokin διαπιστώνει ότι στις δυτικές κοινωνίες έχει αυξηθεί η οριζόντια κινητικότητα από το τέλος του 18^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα (Sorokin:1959:381). Οι κυρίαρχες μορφές οριζόντιας κινητικότητας που εμφανίζονται σε μια κοινωνία είναι οι εξής (Sorokin:1959:381-409):

➤ *Γεωγραφική Κινητικότητα*

Στο παρελθόν η πληθυσμιακή σύνθεση των κοινωνιών απαρτιζόταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου από γηγενείς, άτομα που γεννήθηκαν και παρέμειναν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους στον γενέθλιο τόπο τους. Η γεωγραφική μετακίνηση των ατόμων ήταν περιορισμένη, και πραγματοποιούνταν συνήθως προς όμορες του τόπου καταγωγής, περιοχές. Αντίθετα στις σύγχρονες κοινωνίες όλο και περισσότερο εντείνεται ο ρυθμός της μετανάστευσης, της χωρικής μετακίνησης των ατόμων. Ο πληθυσμός γίνεται όλο και περισσότερο ανομοιογενής περιλαμβάνοντας στη σύνθεση του άτομα που προέρχονται από ποικίλες γεωγραφικά περιοχές. Παράλληλα παρατηρείται αύξηση και του ρυθμού γεωγραφικής κινητικότητας που σημειώνεται εντός των γεωγραφικών ορίων της χώρας.

➤ *Κυκλοφορία Κοινωνικών Αγαθών και Αξιών*

Απόρροια της έντονης γεωγραφικής κινητικότητας αποτελεί η αύξηση του ρυθμού κυκλοφορίας των κοινωνικών αγαθών και αξιών². Τα άτομα μετακινούμενα στη χωρική διάσταση μεταφέρουν ταυτόχρονα τις συνήθειες και τις αξίες τους, τις οποίες στη συνέχεια διαδίδουν σε άλλους πληθυσμούς. Η κινητικότητα των κοινωνικών αγαθών και αξιών φέρει αντίστοιχα δυο διαστάσεις:

² Με τον όρο κοινωνικό αγαθό ο Sorokin περιγράφει: «κάθε υλικό ή πνευματικό αγαθό το οποίο δημιουργήθηκε ή τροποποιήθηκε ως αποτέλεσμα ανθρώπινης δραστηριότητας». Παραδείγματα τέτοιων αγαθών αποτελούν: η κομμουνιστική ιδεολογία, ο έλεγχος των γεννήσεων, η ειδησεογραφία, τα χρήματα κ.α (Sorokin:1959:389).

οριζόντια, όταν ένα αγαθό εξαπλώνεται και υιοθετείται από όλο και μεγαλύτερο αριθμό ατόμων της ίδιας τάξης, και κάθετη όταν ξεπερνά τα όρια της τάξης διεισδύοντας και σε άλλα κοινωνικά στρώματα.

➤ **Οριζόντια Ενδοεπαγγελματική Κινητικότητα**

Αποτελεί μια από τις σημαντικότερες μορφές οριζόντια κινητικότητας περιλαμβάνοντας το σύνολο των μετακινήσεων που πραγματοποιούν τα άτομα μεταξύ των διαφόρων εργασιών ή επιχειρήσεων στα πλαίσια του ίδιου επαγγέλματος, διατηρώντας σταθερά την ίδια κοινωνική θέση. Η ενδοεπαγγελματική κινητικότητα αποτέλεσε σε πληθώρα εμπειρικών προσπαθειών το πλαίσιο προσέγγισης, ανάλυσης και ερμηνείας του φαινομένου της κινητικότητας (Glass:1954, Blau-Duncan:1967, Lipset-Bendix:1967, Goldthorpe:1980, Κασιμάτη:1980, κ.α).

➤ Μορφές οριζόντιας κινητικότητας οι οποίες δεν επιφέρουν αξιόλογες αλλαγές στην κάθετη διάσταση της κινητικότητας αποτελούν οι: α) **δια-οικογενεακή κινητικότητα**, η οποία πραγματοποιείται όταν τα άτομα προβαίνουν στη δημιουργία μιας νέας οικογένειας ύστερα από τη διάλυση της προηγούμενης, β) **δια-θρησκευτική κινητικότητα**, περιγράφοντας τη μετακίνηση και υιοθέτηση διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων από τα άτομα, γ) **δια-πολιτική κινητικότητα (πολιτικής συμπεριφοράς)**, περιλαμβάνοντας τις μετακινήσεις ατόμων μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων.

Πέρα από το κριτήριο της κατεύθυνσης –κάθετη και οριζόντια- η κοινωνική κινητικότητα λαμβάνει διαφορετικές μορφές με βάση το εκάστοτε κριτήριο που επιλέγεται, από μια πληθώρα κριτηρίων, για την προσέγγιση της (Κασιμάτη:1980:20, 61, 66-68, 91-92, Hopper:1981:147-148, Breen-Rottman:1995:99,101, 107-109, Miles:1999:14-15, Κασιμάτη:2001:32-38).

Έτσι σύμφωνα με το **κριτήριο του χρόνου** η κινητικότητα διακρίνεται σε **ενδογενεακή** και **διαγενεακή**. Στην ενδογενεακή κινητικότητα αναλύονται και ερμηνεύονται οι μετακινήσεις που πραγματοποιούν τα άτομα στις ποικίλες μορφές κινητικότητας –γεωγραφική, επαγγελματική, εκπαιδευτική κ.α- σε διαφορετικές περιόδους της ζωής τους. Αντίθετα η διαγενεακή κινητικότητα αναφέρεται στη συγκριτική ανάλυση των μετακινήσεων που πραγματοποιούν τα άτομα μεταξύ δυο ή

περισσότερων γενεών. Στην πλειονότητα τους οι εμπειρικές διερευνήσεις της κοινωνικής κινητικότητας αποτελούν μελέτες διαγενεακής κινητικότητας (Κασιμάτη: 1980:61, Κασιμάτη:2001:35, Breen – Rottman:1995:101).

Με το **κριτήριο της υφής** η κινητικότητα μπορεί να είναι **δομική-διαρθρωτική ή γνήσια-ανταλλακτική**. Στη δομική κινητικότητα οι μετακινήσεις των ατόμων αποδίδονται στις διαρθρωτικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στην κοινωνική και επαγγελματική δομή της κοινωνίας. Στη γνήσια κινητικότητα οι μετακινήσεις θεωρούνται απόρροια των προσωπικών χαρακτηριστικών των ατόμων, και γι' αυτό άλλωστε συνδέονται με την ανισότητα ευκαιριών για κινητικότητα μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων.

Με βάση το **κριτήριο της μονάδας μελέτης** που επιλέγεται η κινητικότητα μπορεί να εξεταστεί σε επίπεδο **ατόμου, οικογένειας ή κοινωνικής ομάδας**. Η ανάλυση της κινητικότητας σε επίπεδο κοινωνικών ομάδων αποτελεί προσέγγιση σε μακρο-κοινωνιολογικό επίπεδο. Αντίθετα η ανάλυση σε επίπεδο ατόμου συνιστά μια μικρο-κοινωνιολογική προσέγγιση. Οι περισσότερες μελέτες κινητικότητας θέτουν ως πεδίο αναφοράς το άτομο εξετάζοντας τις μετακινήσεις που πραγματοποιεί στους διάφορους τύπους κινητικότητας (Κασιμάτη:1980:20, Κασιμάτη:2001:36).

Το **κριτήριο της οπτικής γωνίας** διακρίνει την κινητικότητα σε **υποκειμενική και αντικειμενική**. Ως υποκειμενική χαρακτηρίζεται η κινητικότητα που το ίδιο το άτομο θεωρεί ότι έχει πραγματοποιήσει, ενώ ως αντικειμενική χαρακτηρίζεται η κινητικότητα που έχει στην πραγματικότητα σημειώσει το άτομο με βάση αντικειμενικά κριτήρια και παραμέτρους.

Συνοψίζοντας την ανάλυση των κριτηρίων ερμηνείας και των μορφών που χαρακτηρίζουν την κοινωνική κινητικότητα, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στις προσεγγίσεις του φαινομένου ως αντικείμενα διερεύνησης είναι δυνατό να ορίζονται περισσότερα του ενός κριτήρια και διαστάσεις της κινητικότητας. Μέσα από αυτές τις σύνθετες αναλύσεις διαμορφώνεται η δυνατότητα σφαιρικής προσέγγισης της κινητικότητας 'φωτίζοντας' διαφορετικές πτυχές της, που θα συμβάλλουν στην αρτιότερη περιγραφή, ανάλυση και ερμηνεία των σχημάτων κοινωνικής διάρθρωσης.

1.2 Μηχανισμοί Κοινωνικής Κινητικότητας.

Σε κάθε κοινωνία, ανεξάρτητα από τον τύπο της κοινωνικής στρωμάτωσης που τη διακρίνει, υπάρχουν άτομα που επιθυμούν και επιδιώκουν να μετακινηθούν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα, στα πλαίσια της κάθετης λειτουργίας της κινητικότητας. Δεδομένου ότι –όπως ήδη έχει ειπωθεί– σπάνια θα υπάρξει σχήμα κοινωνικής οργάνωσης στο οποίο να μην παρατηρείται κάθετη κινητικότητα, δεν συνεπάγεται ότι το σύνολο των ατόμων που επιδιώκουν την κοινωνική αναρρίχηση τους σε ανώτερα στρώματα θα επιτύχουν κοινωνική ανέλιξη. Το γεγονός ότι περιορισμένος αριθμός ατόμων πραγματοποιεί ανοδική κοινωνική κινητικότητα υποδηλώνει, αφενός την ύπαρξη ‘ανοιγμάτων’ μεταξύ των υφιστάμενων κοινωνικών στρωμάτων τα οποία επιτρέπουν στα άτομα να μετακινούνται, αφετέρου την ύπαρξη μηχανισμών ελέγχου της κάθετης κυκλοφορίας των ατόμων.

Σύμφωνα με τον Sorokin ο ρόλος και η λειτουργία των μηχανισμών κοινωνικής κινητικότητας συνίσταται στην **δοκιμή, επιλογή και κατανομή των μελών** της κοινωνίας στα διαφορετικά επίπεδα κοινωνικής στρωμάτωσης. Σε πρώτη φάση τα άτομα δοκιμάζονται (testing) με στόχο να διαπιστωθεί ο βαθμός στον οποίο είναι ικανά να εκτελέσουν δεδομένο κοινωνικό έργο. Στη συνέχεια επιλέγονται (selection) προκειμένου να τοποθετηθούν σε διακριτές κοινωνικές θέσεις, για να κατανομηθούν (distribution) τελικά σε ανώτερα και κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Με άλλα λόγια σε μια στρωματοποιημένη κοινωνία φαίνεται να υπάρχουν μηχανισμοί, που είναι ταυτόχρονα και κανάλια κάθετης κυκλοφορίας, οι οποίοι λειτουργώντας με τη μορφή ‘κόσκινου’ (sieve), ελέγχουν τα άτομα και τα τοποθετούν σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα. Απώτερος σκοπός αυτού του ελέγχου αποτελεί η κατανομή των ατόμων στις ποικίλες κοινωνικές θέσεις σύμφωνα με τις ικανότητες και τα προσόντα τους, έτσι ώστε να καταστούν ικανά να εκτελέσουν με επιτυχία το κοινωνικό τους έργο³ (Sorokin:1959:182-183).

Στα πλαίσια μιας κοινωνίας οι φορείς που λειτουργούν ως μηχανισμοί ελέγχου της κοινωνικής κινητικότητας ποικίλλουν. Ο αριθμός όσο και ο βαθμός σημαντικότητας του κάθε φορέα ως μηχανισμού ελέγχου, διαφοροποιείται μεταξύ των κοινωνιών ή ακόμη και μέσα στην ίδια κοινωνία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Κάθε φορέας λειτουργεί ως μηχανισμός έχοντας διακριτό αντικείμενο ελέγχου. Για

³ Συγκεκριμένα ο Sorokin αναφέρει: “Everybody must be places according to his ability” (Sorokin:1959:182).

παράδειγμα κάποιιοι φορείς ελέγχουν κυρίως τις γενικές ικανότητες των ατόμων (νοητικό επίπεδο, κοινωνική συμπεριφορά κ.α), και άλλοι περιορίζονται στον έλεγχο των ειδικών ικανοτήτων (πχ. επαγγελματικά προσόντα κ.α) που απαιτούνται (Sorokin:1959:183). Οι κυριότεροι φορείς που λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικής κινητικότητας σε κάθε τύπο κοινωνικής στρωμάτωσης αναλύονται στη συνέχεια.

1.2.1 Η Οικογένεια ως μηχανισμός Κοινωνικής Κινητικότητας.

Η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο μηχανισμό κοινωνικής κινητικότητας που έρχεται σε επαφή το άτομο από τη στιγμή της γέννησης του. Το οικογενειακό περιβάλλον θα κρίνει πρώτα από όλους τις γενικές και ειδικές ικανότητες του ατόμου, και με βάση αυτές θα δομήσει τις ενέργειες για τη μελλοντική τοποθέτηση του στα διαφορετικά επίπεδα του συστήματος κοινωνικής στρωμάτωσης. Στην ουσία η οικογένεια είναι επιφορτισμένη με το ρόλο του πρώτου 'κριτή', της κοινωνικής επιλογής και τοποθέτησης των ατόμων σε διακριτές κοινωνικές θέσεις (Sorokin:1959:184).

Η κοινωνική θέση που βρίσκεται η οικογένεια καθώς και το κοινωνικό της γόητρο, είναι καθοριστικής σημασίας για την μελλοντική κοινωνική θέση των νεότερων μελών της. Η κατοχή θέσεων στα υψηλά κοινωνικά στρώματα αποτελεί απόδειξη της πνευματικής υπεροχής, αντίστοιχης του επιπέδου της κοινωνικής θέσης. Όταν ένα άτομο κατάγεται από οικογένεια η οποία καταλαμβάνει ανώτερη κοινωνική θέση, συνεπάγεται ότι και το ίδιο το άτομο θα πρέπει να τοποθετηθεί σε ανάλογο κοινωνικό επίπεδο. Αντίστοιχα συμβαίνει για τα άτομα που κατάγονται από οικογένειες σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Η λογική αυτή όπως επισημαίνει ο Sorokin εγείρει το θέμα των 'κληρονομημένων' κοινωνικών θέσεων, μια κατάσταση που κυριαρχούσε σε παρελθούσες δομές κοινωνικής οργάνωσης, αλλά και ως ένα βαθμό στις σύγχρονες κοινωνίες (Sorokin:1959:184).

Η οικογένεια καθώς και η κοινωνική καταγωγή καθορίζουν το εκπαιδευτικό επίπεδο στο οποίο ανέρχεται το άτομο. Τα άτομα που είναι απόγονοι οικογενειών των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων συνδυάζουν αφενός την 'καλή' καταγωγή αφετέρου την λήψη υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης (Glass:1954:114-115, Sorokin:1959:184, Κασιμάτη:1980:69, Lambiri-Dimaki:1983:97, 106). Οι γονείς τους διαθέτουν υψηλό εισόδημα το οποίο διαθέτουν για την άρτια κατάρτιση των παιδιών τους, αλλά ταυτόχρονα και οι ίδιοι διαθέτουν υψηλό πολιτισμικό κεφάλαιο, γεγονός

που σημαίνει ότι προσδίδουν ιδιαίτερη κοινωνική αξία στην εκπαίδευση (Beynon – Glavanis:1999:87). Αντίστροφα τα παιδιά που κατάγονται από οικογένειες με χαμηλό εκπαιδευτικό και εισοδηματικό επίπεδο έχουν μικρότερες πιθανότητες να φτάσουν σε ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Τα άτομα αυτά δεν έχουν πολλές ευκαιρίες να συνεχίσουν τις σπουδές τους, διότι συχνά η οικογένεια τους έχει ανάγκη για λόγους βιοπορισμού, το πρόσθετο εισόδημα που προέρχεται από την εργασία τους.

Οι Lipset –Bendix αναφέρονται σε εμπειρικά δεδομένα βάση των οποίων αποδεικνύεται ότι το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των γονέων καθορίζει τις ευκαιρίες πρόσβασης των παιδιών στην ανώτατη εκπαίδευση. Στην Αμερική η πλειοψηφία των φοιτητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν παιδιά επιχειρηματιών, μεγαλοκτηματιών και ανώτερων στελεχών. Κατά συνέπεια τα παιδιά που κατάγονται από οικογένειες με ανώτερη κοινωνική θέση λαμβάνουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, και συνεπώς έχουν πολλαπλάσιες ευκαιρίες να ασκήσουν επαγγέλματα με υψηλό κοινωνικό γόητρο και να σημειώσουν ανοδική κοινωνική κινητικότητα (Lipset– Bendix:1967:93-94, 190, 197, Κασιμάτη:1980:70, Κασιμάτη:2001:304).

Ο Glass στη μελέτη του για την κοινωνική κινητικότητα στη Βρετανία διατυπώνει τα εξής συμπεράσματα βάση των εμπειρικών του δεδομένων: α) το επίπεδο εκπαίδευσης του ατόμου εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την κοινωνική θέση του πατέρα, και β) το κοινωνικό γόητρο του ατόμου συσχετίζεται με το επίπεδο κοινωνικού γοήτρου του πατέρα. Η συσχέτιση αυτή είναι εντονότερη στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα (Glass:1954:291).

Οι Lipset- Bendix επισημαίνουν τα κυριότερα συμπεράσματα διερευνήσεων που αναλύουν την επίδραση της οικογένειας στο εκπαιδευτικό επίπεδο του ατόμου και κατά συνέπεια στην επαγγελματική και κοινωνική τους πορεία. Η έρευνα τους απέδειξε ότι στην Αμερική τα άτομα που έχουν δευτεροβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης ασκούν στο μεγαλύτερο μέρος της επαγγελματικής τους ζωής χειρωνακτικά επαγγέλματα, ενώ αντίθετα τα άτομα που έχουν υψηλότερη βαθμίδα εκπαίδευσης ασκούν κυρίως μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Όταν συγκρίνονται άτομα που έχουν ίδιο εκπαιδευτικό επίπεδο αλλά διαφορετική οικογενειακή/κοινωνική καταγωγή διαπιστώνεται ότι όσοι έχουν χειρωνακτες γονείς εισέρχονται στην αγορά εργασίας εκτελώντας κυρίως χειρωνακτικά επαγγέλματα. Ενώ όσοι οι γονείς τους ασκούν μη χειρωνακτικά επαγγέλματα ακολουθούν αντίστοιχα στην επαγγελματική τους ζωή, μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Μόνο όσοι έχουν τριτοβάθμια εκπαίδευση μπορούν να

ασκήσουν επαγγέλματα των μεσαίων τάξεων, αν και προέρχονται από οικογένειες της εργατικής τάξης (Lipset-Bendix:1967:196-198).

Τα παιδιά οικογενειών με υψηλό επαγγελματικό γόητρο, σε μεγαλύτερο βαθμό δομούν επαγγελματικές στρατηγικές κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, συγκριτικά με τα παιδιά των εργατών και των αγροτών. Η επαγγελματική πληροφόρηση δίνεται στα άτομα που οι οικογένειες τους μπορούν να στηρίξουν την περαιτέρω εκπαίδευσή τους. Ενώ όσοι προέρχονται από εργατικές οικογένειες λαμβάνουν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και επαγγελματικής πληροφόρησης. Συνεπώς το χαμηλό οικονομικό επίπεδο, η έλλειψη εκπαίδευσης, η απουσία προσωπικών επαφών και στρατηγικών, και η δυσκολία ανεύρεσης επαγγελματικών ευκαιριών, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις εργατικές οικογένειες, κληρονομούνται από γενιά σε γενιά. Η κοινωνική θέση της οικογένειας σε συνδυασμό με το επίπεδο εκπαίδευσης του ατόμου αποτελούν τους παράγοντες που συνδέονται άμεσα με τη φύση του πρώτου επαγγέλματος καθώς και την ύστερη επαγγελματική και κοινωνική του πορεία.

Στην Ελλάδα παρόμοια συμπεράσματα για την καθοριστική συμβολή –άμεση και έμμεση- του οικογενειακού περιβάλλοντος στην επαγγελματική και κοινωνική εξέλιξη του ατόμου, προκύπτουν από τη διερεύνηση της Κασσιμάτη για τις τάσεις κινητικότητας στην Ελληνική βιομηχανία, καθώς και από την προσέγγιση της Λαμπίρη -Δημάκη στη δομή της κοινωνικής στρωμάτωσης στην Ελλάδα.

Η Κασσιμάτη διαπιστώνει ότι η εκπαίδευση του πατέρα περισσότερο από ότι το επάγγελμα του, επηρεάζει το επίπεδο εκπαίδευσης του ερωτώμενου. Η σύνθεση της οικογένειας (αριθμός αδερφών) έχει αρνητική επίδραση τόσο στο επίπεδο εκπαίδευσης του ατόμου όσο και στο επαγγελματικό του γόητρο. Για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το επάγγελμα και η εκπαίδευση του πατέρα σε συνδυασμό με την οικογενειακή καταγωγή, καθορίζουν το εκπαιδευτικό επίπεδο του ατόμου. Ο ρόλος της κοινωνικής καταγωγής «ενεργεί διαταρακτικά, αφού άτομα με περισσότερα προσόντα δεν βρίσκουν την κατάλληλη απασχόληση ενώ άλλα με προσόντα περιορισμένα αλλά από υψηλότερα κοινωνικά στρώματα κατορθώνουν και παραμένουν στην κοινωνική τάξη στην οποία εκ' καταγωγής βρέθηκαν» (Κασσιμάτη:1980:88-89). Παρατηρείται εκπαιδευτική κληρονομικότητα σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης είναι όμως εντονότερη στις βαθμίδες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που συνδέονται συνήθως με ανώτερα επαγγελματικά επίπεδα. Η

εκπαίδευση είναι καθοριστικής σημασίας παράγοντας για την επαγγελματική εξέλιξη όχι μόνο του ίδιου του ατόμου αλλά και για τα άτομα που εξαρτώνται από αυτό (Κασιμάτη:1980:86-89, 134-136, 145-146).

Η Λαμπίρη –Δημάκη τονίζει επίσης τη σημασία της κοινωνικής-οικογενειακής καταγωγής στις διαφορετικές ευκαιρίες εκπαίδευσης, που προσφέρονται στα άτομα από ανώτερα και κατώτερα κοινωνικά επίπεδα. Φτάνει σε αντίστοιχα συμπεράσματα με αυτά των Lipset- Bendix, διαπιστώνοντας ότι και στην Ελλάδα άτομα με ίδιο εκπαιδευτικό επίπεδο που προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα ασκούν επαγγέλματα που διαφοροποιούνται ως προς το επαγγελματικό τους γόητρο. Καθώς επίσης άτομα από τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να κατακτήσουν αντίστοιχες θέσεις, διότι λόγω της κοινωνικής καταγωγής τους διατηρούν επικοινωνιακούς διαύλους με τα υφιστάμενα κοινωνικά δίκτυα που θα τους εξασφαλίσουν ευκολότερη πρόσβαση (Lambiri –Dimaki:1983:97, 106, 109, 119).

Ο ρόλος της οικογένειας ως μηχανισμού ελέγχου ποικίλλει μεταξύ των κοινωνιών, ακόμη και μέσα στην ίδια κοινωνία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Παράγοντες που επηρεάζουν τη σημαντικότητα της οικογένειας ως μηχανισμού ελέγχου αποτελούν η ύπαρξη ισχυρών δεσμών μεταξύ των μελών της οικογένειας καθώς και ο βαθμός στον οποίο άλλοι φορείς λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου. Σήμερα, ο ρόλος της οικογένειας έχει εξασθενήσει -συγκριτικά με το παρελθόν- με αποτέλεσμα να έχει περιοριστεί αντίστοιχα και η επιρροή της στην επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των ατόμων. Μελέτες κινητικότητας απέδειξαν ότι πλέον το εκπαιδευτικό και εισοδηματικό επίπεδο των γονέων σε μικρότερο βαθμό επιδρά στην επαγγελματική πορεία των ατόμων. Ωστόσο παρότι ο ρόλος της οικογένειας ως μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου έχει περιοριστεί, παραμένει σημαντικός για τη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών (Sorokin:1959:185-187, Κασιμάτη:2001:306-307).

1.2.2 Η Εκπαίδευση ως μηχανισμός Κοινωνικής Κινητικότητας.

Η εκπαίδευση αποτελεί ίσως τον σημαντικότερο μηχανισμό κοινωνικής κινητικότητας. Στην προηγούμενη ενότητα εξετάζοντας το ρόλο της οικογένειας τονίσαμε τον βαθμό επιρροής της στο εκπαιδευτικό επίπεδο του ατόμου. Η

εκπαίδευση είναι ο θεσμός ο οποίος καλείται μετά την οικογένεια να ελέγξει τις ικανότητες και τα προσόντα του ατόμου. Η συμβολή είναι καίριας σημασίας για την κοινωνική και επαγγελματική εξέλιξη του ατόμου.

Το σχολείο παρότι συνιστά τον κυρίαρχο φορέα εκπαίδευσης –πνευματικής και ηθικής- και μετάδοσης της γνώσης, αποτελεί ταυτόχρονα και έναν μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου ο οποίος εξετάζει τις ικανότητες των ατόμων, επιλέγει, και υποδεικνύει την μελλοντική κοινωνική τους θέση. Η λειτουργία του ως μηχανισμού κοινωνικής κινητικότητας πραγματοποιείται σε πρώτη φάση διαχωρίζοντας τους μαθητές σε ικανούς και λιγότερο ικανούς. Αποφαίνεται για το επίπεδο των ικανοτήτων τους καθώς και τον βαθμό στον οποίο είναι κοινωνικά και ηθικά συμβατές. Σε δεύτερη φάση αποκλείει τα άτομα που δεν κατέχουν τις επιθυμητές πνευματικές και ηθικές ικανότητες, εμποδίζοντας κατά συνέπεια την κοινωνική προαγωγή τους, ενώ ταυτόχρονα προωθεί στις ανώτερες κοινωνικά θέσεις άλλα άτομα που κρίνει ως ικανότερα. Υπό αυτή την έννοια το σχολείο είναι καταρχήν ένας μηχανισμός ελέγχου, επιλογής και κατανομής σε διαφορετικά κοινωνικά επίπεδα (Sorokin:1959:187-188).

Ο Bourdieu επιχειρεί να ερμηνεύσει τους μηχανισμούς «ιδεολογικής εγχάραξης, διάκρισης, επιλογής και απόρριψης», δηλαδή τους μηχανισμούς της «νόμιμης κοινωνικής αναπαραγωγής» που λειτουργούν μέσα στο σχολείο. Υποστηρίζει ότι μέσω της εγχάραξης και επιβολής οι εκπαιδευτικές διαδικασίες ανάγονται σε πράξεις ‘συμβολικής βίας’ συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων δύναμης που υπαγορεύονται από την κυρίαρχη εξουσία. Το σχολείο εγχάρασσει τις ‘επιλεγμένες σημασίες’ που συνιστούν την κυρίαρχη κουλτούρα και υπηρετούν τα συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας ή τάξης, ως τις μόνες ‘νόμιμες’. Κατά συνέπεια μέσα σε ένα δεδομένο κοινωνικό σχηματισμό το εκπαιδευτικό σύστημα μέσω της λειτουργίας της εγχάραξης, παράγει και αναπαράγει την αναγνωρισμένη/νόμιμη κουλτούρα συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή των σχέσεων δύναμης μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων κοινωνικών ομάδων (Μυλώνας:1995:80-83).

Αντίστοιχη είναι και η τοποθέτηση του Horrer χαρακτηρίζοντας το εκπαιδευτικό σύστημα ως φορέα κατάρτισης, επιλογής και τοποθέτησης των ατόμων σε επαγγελματικές, οικονομικές και κοινωνικές θέσεις. Κατά συνέπεια για τον Horrer το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να ειδωθεί ως ένα κυρίαρχο κανάλι κοινωνικής κινητικότητας ή κοινωνικής στασιμότητας, καθώς επίσης και ως μηχανισμός που θα εγείρει αλλαγές στη κοινωνική δομή ή αντίθετα θα συμβάλλει στην εδραίωση της

(Hopper:1981:153). Ο Heath επισημαίνει δυο βασικούς στόχους τους οποίους φέρει η εκπαίδευση: αφενός να συμβάλλει ώστε το άτομο να αποκτήσει καλύτερο επάγγελμα στην αγορά εργασίας, αφετέρου να διασφαλίσει ικανότητες και προσόντα αναγκαία για την επίτευξη κοινωνικής και επαγγελματικής προαγωγής (Heath:1981:142).

Η καθοριστική συμβολή της εκπαίδευσης στην πραγματοποίηση επαγγελματικής και κοινωνικής ανέλιξης επισημαίνεται στο σύνολο σχεδόν των διερευνήσεων της κινητικότητας (όπως: Glass:1954:98-123, Lipset-Bendix:1967:91-101, Goldthorpe:1980:54-57, 232, Κασιμάτη:1980:62). Ο Goldthorpe στην προσέγγιση του για την κοινωνική κινητικότητα στη Βρετανία βασιζόμενος σε εμπειρικά δεδομένα διαπιστώνει ότι η ανοδική κινητικότητα σημειώνεται κυρίως μέσα από την οδό της εκπαίδευσης. Η πρόσβαση στα μεσαία και ανώτερα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης, ενώ ο ρόλος της προϋπηρεσίας και της επαγγελματικής κατάρτισης φαίνεται να είναι λιγότερο σημαντικός. Παράλληλα όσα άτομα πραγματοποίησαν ανοδική κινητικότητα συγκριτικά με τους γονείς τους (πατέρα), αποδίδουν την εξέλιξη τους στις ευκαιρίες που τους δόθηκαν για περαιτέρω εκπαίδευση και κατάρτιση.

Ο Glass αρκετές δεκαετίες νωρίτερα σε αντίστοιχη διερεύνηση για την κοινωνική κινητικότητα στη Βρετανία, προσεγγίζει το ρόλο της εκπαίδευσης εξετάζοντας τις μεταρρυθμίσεις του εκπαιδευτικού συστήματος και την επίδραση τους στην πραγματοποίηση ανοδικής ή καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Διαπιστώνει ότι η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος στη Βρετανία δημιουργεί ανισότητες πρόσβασης σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης. Έτσι τα άτομα που βρίσκονται στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έχουν περισσότερες ευκαιρίες να εισέλθουν στην ανώτατη-πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Καταλήγοντας τελικά στο συμπέρασμα ότι το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί έναν κατεξοχήν φορέα επαγγελματικής και κοινωνικής επιλογής. Αναλλοίωτη φαίνεται να παραμένει μέχρι σήμερα η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος στην Βρετανία⁴.

⁴ Παρόμοια είναι τα συμπεράσματα του Burgess εξετάζοντας την ισότητα ευκαιριών πρόσβασης στα διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης στη Βρετανία τη δεκαετία του '90. Όπως τονίζει το εκπαιδευτικό μοντέλο είναι θεμελιωμένο πάνω σε φυλετικές, εθνικές και κοινωνικές διακρίσεις. Οι επιλογές που πραγματοποιούνται στις αρχικές/πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης επηρεάζουν μια σειρά διαδικασιών οι οποίες καθορίζουν τελικά την εκπαιδευτική πορεία του ατόμου για πρόσβαση στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Burgess R., "Patterns of inequality in education" στον Beynon H. - Glavanis P., *Patterns of Social Inequality*, Longman, London/New York, pp. 74-96.

Η Λαμπίρη–Δημάκη διαπιστώνει για την Ελλάδα ότι παρά τον ‘εκδημοκρατικισμό’ και την αύξηση των ευκαιριών εκπαίδευσης σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, τα άτομα που προέρχονται από τις ανώτερες τάξεις παρουσιάζουν μεγαλύτερες πιθανότητες να εισέλθουν στην τριτοβάθμια- πανεπιστημιακή εκπαίδευση και να γίνουν μέλη της ελίτ. Οι υψηλές βαθμίδες εκπαίδευσης προσφέρονται στα άτομα που τους είναι λιγότερο αναγκαίες –δεδομένου ότι βρίσκονται ήδη στα ιεραρχικά ανώτερα κοινωνικά στρώματα- ενώ αντίθετα στις χαμηλότερες βαθμίδες έχουν πρόσβαση τα άτομα που επιζητούν στην εκπαίδευση το μέσο για την κοινωνική και επαγγελματική εξέλιξη τους (Lambiri-Dimaki:1983:80-81, 102-103).

Η Κασιμάτη αποδεικνύει εμπειρικά τον καθοριστικό ρόλο της εκπαίδευσης και την άμεση επίδραση της στο επαγγελματικό επίπεδο του ατόμου. Βάση των εμπειρικών δεδομένων παρατηρείται σημαντική ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα η οποία δεν συνοδεύεται –σε όλες τις περιπτώσεις- από αντίστοιχη επαγγελματική κινητικότητα. Σε ένα μικρό ποσοστό ατόμων η ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα συμβαδίζει με αντίστοιχης κατεύθυνσης επαγγελματική κινητικότητα. Ενώ σημαντικό ποσοστό παραμένει στην ίδια επαγγελματική κατηγορία με αυτή του πατέρα παρότι σημείωσε εκπαιδευτική κινητικότητα. Από τα παραπάνω συνδυάζοντας τα υψηλά ποσοστά ανοδικής εκπαιδευτικής κινητικότητας με το σημαντικό βαθμό επαγγελματικής κληρονομικότητας που παρατηρείται ιδιαίτερα στις ομάδες επαγγελματιών των επιστημόνων και των ανωτέρων στελεχών –ομάδες με υψηλό κοινωνικό γόητρο- προκύπτει το συμπέρασμα ότι ένα ποσοστό εκπαίδευσης παραμένει σε αδράνεια (Κασιμάτη:1980:85-89, 145).

Σε ότι αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα η Λαμπίρη–Δημάκη διαπιστώνει διαφορές στην κοινωνική προέλευση των φοιτητών ανά πανεπιστημιακή σχολή. Τα άτομα που φοιτούν στις λεγόμενες ανθρωπιστικές (humanities) σχολές προέρχονται κυρίως από κατώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα και λιγότερο από τα ανώτερα στρώματα⁵. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας χαρακτηρίζεται ως ένα από τα πιο ‘ανοιχτά’ εκπαιδευτικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης. Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση δεν υπήρξε ποτέ προνόμιο μόνο των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων. Στην ουσία η ανώτατη εκπαίδευση λειτούργησε ως βαλβίδα ασφαλείας από τις πιέσεις ατόμων που επιζητούν την κοινωνική μετακίνηση τους με

⁵ Αντίστοιχα συμπεράσματα διατυπώνει και η Φραγκουδάκη στην προσέγγιση της. Βλ. Φραγκουδάκη Α., (1985), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο σχολείο*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα. Αναφορά στο Κασιμάτη Κ., *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας*, εκδόσεις Gutenberg 2001, Αθήνα, σσ.314.

στόχο τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Η Ελλάδα μη διαθέτοντας υψηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης ώστε να ικανοποιήσει με υλικές απολαβές τα άτομα αυτά, φρόντιζε να τα εφοδιάσει με πανεπιστημιακούς τίτλους (προσόντα) επικουρώντας με αυτόν τον τρόπο την εξέλιξη τους. Η ανώτατη εκπαίδευση αποτέλεσε για την Ελλάδα το σημαντικότερο κανάλι ανοδικής κινητικότητας των αγροτικών και εργατικών τάξεων ώστε να μετακινηθούν προς τις μεσαίες τάξεις (Lambiri-Dimaki:1983:68, 106-107, 119).

Από την ανάλυση που προηγήθηκε και την παράθεση των εμπειρικών ευρημάτων γίνεται αντιληπτό ότι οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες έχουν πολλαπλασιαστεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες. Ωστόσο παρά την εκπαιδευτική κινητικότητα που σημειώθηκε δεν προκλήθηκαν σημαντικές μεταβολές στην κοινωνική διάρθρωση και αυτό διότι οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες διοχετεύθηκαν ισόνομα σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα, με αποτέλεσμα η δομή της κοινωνικής διάρθρωσης να παραμένει αμετάβλητη. Κατά συνέπεια «η κατανομή των κοινωνικών επιπέδων μεταβάλλεται πιο αργά από την κατανομή των εκπαιδευτικών επιπέδων». Ο Boudon βασιζόμενος σε εμπειρικά στοιχεία απέδειξε ότι η μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων δεν μεταφράζεται ταυτόχρονα και σε μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων ή διαφορετικά αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας. Η εκπαιδευτική κινητικότητα που παρατηρείται μπορεί να χαρακτηριστεί ως δομική/διαρθρωτική η οποία αντανακλά τις νέες εκπαιδευτικές ανάγκες του καταμερισμού της εργασίας, δεν οδηγεί όμως και σε σημαντικές κοινωνικές εξελίξεις. Η εκπαίδευση αναγνωρίζεται ως ζωτικός παράγοντας, καίριας σημασίας για την επαγγελματική εξέλιξη του ατόμου, αλλά δεν φαίνεται να είναι αντίστοιχος ο ρόλος της για την πραγματοποίηση κοινωνικής κινητικότητας (Κασιμάτη:2001:308-314).

1.2.3 Η Αγορά Εργασίας ως μηχανισμός Κοινωνικής Κινητικότητας.

Η συσχέτιση και η αλληλεπίδραση του επαγγέλματος με τα θεμελιώδη κοινωνικά σχήματα της κοινωνικής διάρθρωσης, κοινωνικής στρωμάτωσης, και κοινωνικής τάξης, κατά συνέπεια και με το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας είναι δεδομένη και έχει επισημανθεί σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο. Άλλωστε υπό το πρίσμα αυτό η κοινωνική κινητικότητα γίνεται αντιληπτή ως μια διαδικασία η οποία καθορίζεται και ερμηνεύεται ως ένα βαθμό, από την αγορά εργασίας.

Η αγορά εργασίας αποτελεί τον κεντρικό μηχανισμό κοινωνικής διανομής στις σύγχρονες κοινωνίες⁶. Επιτελική της λειτουργία αποτελεί η κατανομή των διαφόρων ομάδων εργατικού δυναμικού στις θέσεις παραγωγής (Πετρινιώτη:1989:41). Οι δυο κυρίαρχες σχολές της κοινωνιολογικής σκέψης –μαρξιστική και βεμπεριανή- διαμορφώνουν κοινά στοιχεία στο χαρακτηρισμό τους για την αγορά εργασίας, ως ένα εργαλείο με το οποίο μια ταξική ομάδα κυριαρχεί σε μια άλλη. Ο Weber στην ανάλυση του για την ταξική διάρθρωση αντιλαμβάνεται την κοινωνική στρωμάτωση ως αντανάκλαση της κατανομής διαφορετικών βιοτικών ευκαιριών που παρέχονται μέσω της εργασίας και κατανέμονται άνισα (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:124).

Η δομή και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας ασκούν σημαντική επιρροή και ο ρόλος τους μπορεί να υπάρξει καταλυτικός στις τάσεις κινητικότητας. Ο DiPrete εξετάζοντας την αναδιάρθρωση της βιομηχανίας υποστηρίζει ότι η κινητικότητα είναι δομημένη από την αγορά εργασίας⁷. Ο Vasquez Barquero μελετώντας τη λειτουργία της αγοράς εργασίας στις περιπτώσεις ενδογενούς τοπικής ανάπτυξης στην Ισπανία διαπιστώνει ότι στις τοπικές οικονομίες υπάρχουν ευνοϊκές συνθήκες για επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα δεδομένου ότι όχι μόνο δεν υφίστανται εμπόδια αλλά αντίθετα υπάρχει υποκίνηση των εργαζομένων να εξελιχθούν σε επιχειρηματίες (A. Vasquez Barquero:1991:103). Αντίστοιχα η Παπαδάκη-Τζεδάκη αναλύοντας την ενδογενή τουριστική ανάπτυξη στο Ρέθυμνο της Κρήτης, διαπιστώνει ότι οι επενδύσεις ντόπιων επιχειρηματιών σε ξενοδοχειακές μονάδες στην περιοχή, οδήγησαν στην αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας και τη δημιουργία εξαιρετικά σημαντικού αριθμού θέσεων εργασίας και ευκαιριών απασχόλησης, σε όλους τους τομείς της παραγωγικής διαδικασίας (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:409).

Είναι κοινά αποδεκτό ότι κατά τη διάρκεια των διαδικασιών εκβιομηχάνισης μιας κοινωνίας, η οικονομική και κοινωνική της διάρθρωση μεταβάλλεται ραγδαία. Ο βαθμός στον οποίο οι διαδικασίες αυτές μπορούν να επηρεάσουν την κοινωνική κινητικότητα υπήρξε αντικείμενο διαφορετικών θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων. Διακρίνονται δυο ομάδες θεωρήσεων: στη μια περιλαμβάνονται οι προσεγγίσεις που υποστηρίζουν ότι η κοινωνική κινητικότητα συνδέεται με τις

⁶ Caplow T., *The Sociology of Work*, University of Minnesota Press, 1954, αναφορά στο Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., *Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης*, εκδόσεις Παπαζήση, 1999, Αθήνα, σσ.123.

⁷ DiPrete T.A., (1993), "Industrial Restructuring and the Mobility Response", *ASR*, 58 (1), pp. 74-96, αναφορά στο Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., *Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης*, εκδόσεις Παπαζήτη, 1999, Αθήνα, σσ.126.

διαδικασίες της εκβιομηχάνισης, ενώ στην άλλη οι προσεγγίσεις που δεν υιοθετούν τη σύνδεση των δυο φαινομένων⁸.

Ο Miles εξετάζοντας την κοινωνική κινητικότητα κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στη Βρετανία, παρατηρεί ότι στη διάρκεια της μετάβασης από τον βιομηχανικό καπιταλισμό (industrial capitalism) –με την κυριαρχία των βιομηχανιών της μεταλλουργίας και εξόρυξης άνθρακα- στην επικράτηση του τριτογενή τομέα –με την ανάπτυξη του εμπορικού τομέα και των υπηρεσιών- σημειώθηκαν σημαντικές δομικές αλλαγές. Τα αγροτικά επαγγέλματα μειώθηκαν δραστικά ενώ αντίθετα αυξήθηκαν οι θέσεις εργασίας σε επαγγέλματα που σχετίζονται με το εμπόριο, τις υπηρεσίες και τις μεταφορές. Το σύνολο σχεδόν των εργατών προήλθε από το εργατικό δυναμικό του πρωτογενή τομέα αντανακλώντας τη ‘μεγάλη έξοδο’ από την ύπαιθρο που προκλήθηκε από το ‘άνοιγμα’ της αγοράς εργασίας (Miles:1999:51-54). Αντίθετα ο Yaish διερευνώντας τις τάσεις κινητικότητας στο Ισραήλ την περίοδο 1974-1991 απέδειξε ότι τα υψηλά επίπεδα κοινωνικής κινητικότητας και κοινωνικής ρευστότητας που παρατηρούνται δεν οφείλονται στις διαδικασίες της εκβιομηχάνισης. Αντίθετα ιστορικοί και πολιτικοί παράγοντες φαίνεται να επηρεάζουν τα μοντέλα κοινωνικής ρευστότητας. Υποστηρίζει την ύπαρξη παραγόντων οι οποίοι καθορίζουν τα μοντέλα κοινωνικής κινητικότητας και τα ωθούν έως ότου φτάσουν σε ένα ορισμένο επίπεδο κοινωνικής ρευστότητας (Yaish:2000:179).

Οι εργασιακές αλλαγές που πραγματοποιούν τα άτομα στη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής, όπως έχουμε επισημάνει, μπορούν να αποδοθούν –ως ένα

⁸ Στο επίκεντρο της πρώτης ομάδας εντάσσεται η θεώρηση της «φιλελεύθερης εκβιομηχάνισης» (liberal thesis industrialization) σύμφωνα με την οποία οι ρυθμοί κοινωνικής κινητικότητας αυξάνονται κατά τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Στην ίδια ομάδα ανήκει και η προσέγγιση των μαρξιστών υποστηρίζοντας ότι η ανάπτυξη των νέων μεθόδων παραγωγής θα προκαλέσουν κοινωνική κινητικότητα. Στο αντίθετο ρεύμα θεώρησης ανήκει η άποψη του Sorokin σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει σχέση σύνδεσης μεταξύ των φαινομένων. Αυτό που διακρίνει είναι μια τάση διακύμανσης της κοινωνικής κινητικότητας μεταξύ ιστορικών περιόδων. Οι Lipset-Zetterberg υποστηρίζουν ότι στα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης η κοινωνική κινητικότητα αυξάνεται, ωστόσο μετά από ένα ορισμένο επίπεδο εκβιομηχάνισης οι ρυθμοί κινητικότητας παραμένουν σταθεροί. Οι Featherman-Jones-Hauser (FJH hypothesis) θεωρούν ότι τα μοντέλα κινητικότητας στις βιομηχανικές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από την επικράτηση της οικονομίας της αγοράς (market economy) και το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας, αναμένεται να είναι ίδια. Οι Eriskon-Goldthorpe επεκτείνουν την υπόθεση των FJH υποστηρίζοντας την ύπαρξη κοινών μοντέλων κοινωνικής ρευστότητας τα οποία συναντάμε σε κάθε κοινωνία. Υπόθεση την οποία απέδειξαν και εμπειρικά στο πρόγραμμα CASMIN (Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Societies). Yash M., (2000), “Old Debate, New Evidence. Class Mobility Trends in Israeli Society, 1974-1991”, *European Sociological Review*, Vol. 16, No. 2, pp.159-183.

βαθμό- στο μετασχηματισμό της κοινωνικής και επαγγελματικής δομής. Οι δομικές θεωρίες εξετάζουν την επαγγελματική κινητικότητα σε συσχέτιση με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των απασχολούμενων. Υπό την έννοια αυτή οι τάσεις κινητικότητας καθορίζονται από την αγορά εργασίας. Δηλαδή οι θέσεις εργασίας κατανέμονται στα άτομα με βάση τα προσόντα που απαιτούνται για την κάλυψη τους. Σε αντίθεση, η νεομαρξιστική θεώρηση αντιλαμβάνεται την κινητικότητα ως το αποτέλεσμα επιλογών ή στρατηγικών των ομάδων συμφερόντων στα πλαίσια δομικών περιορισμών (Παπαδάκη-Τζεδακη:1999:127).

Οι θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για την ανάλυση της αγοράς εργασίας πέρα από την οικονομική τους διάσταση επιχειρούν και μια κοινωνική προσέγγιση έτσι ώστε να απεικονίσουν την εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα. Η θεωρία που είναι περισσότερο σχετική με την κοινωνική κινητικότητα είναι αυτή της **‘δυναμικής’ αγοράς εργασίας** (dual labour market). Σύμφωνα με την θεωρία αυτή η αγορά εργασίας διαχωρίζεται σε δυο τομείς: τον *κύριο* στον οποίο περιλαμβάνονται εργασίες με υψηλές αποδοχές, καλές συνθήκες εργασίας και ευκαιρίες προαγωγής, και τον *δευτερεύον* όπου περιλαμβάνονται επαγγέλματα με χαμηλές οικονομικές απολαβές, περιορισμένες ευκαιρίες εξέλιξης και δύσκολες συνθήκες εργασίας⁹ (Watson:1995:195-196). Εύλογο είναι τα άτομα που βρίσκονται στον δευτερεύοντα τομέα να εκφράζουν την επιθυμία να μετακινηθούν στον κύριο. Η μετάβαση μεταξύ των τομέων δεν γίνεται ανεμπόδιστα, εφόσον τα όρια ανάμεσα τους είναι διακριτά και σταθερά. Εμπειρικά δεδομένα δεν επαληθεύουν στην πραγματικότητα τη θεωρία της δυναμικής αγοράς εργασίας, δεδομένου ότι καταγράφηκαν σημαντικές μετακινήσεις ανάμεσα στους δυο τομείς¹⁰.

Όπως διαφαίνεται τα χαρακτηριστικά και η λειτουργία της αγοράς εργασίας καθορίζουν τις τάσεις κινητικότητας και συμβάλλουν στη διαμόρφωση του πλαισίου ανάλυσης και ερμηνείας της κοινωνικής κινητικότητας, εφόσον στην αγορά εργασίας αποκρυσταλλώνονται η προσφορά και η ζήτηση. Οι απαιτήσεις που έχει κάθε θέση εργασίας και τα προσόντα που διαθέτουν τα άτομα για την κάλυψη τους. Οι θεωρίες

⁹ Ο κύριος τομέας είναι συνδεδεμένος με τις μεγάλες επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας που αναζητούν εξειδικευμένο και έμπειρο προσωπικό. Αντίθετα ο δευτερεύων αντιπροσωπεύει τις επιχειρήσεις μικρής κλίμακας που απευθύνονται σε εργατικό δυναμικό χωρίς διακριτά επαγγελματικά χαρακτηριστικά.

¹⁰ Payne G., (1987), *Employment and Opportunity*, Macmillan, London, pp.142, αναφορά στο Κασσιμάτη Κ., *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας*, εκδόσεις Gutenberg 2001, Αθήνα, σσ. 293.

της αγοράς εργασίας φωτίζουν μια ορισμένη πτυχή της κοινωνικής πραγματικότητας και δεν μπορούν να ερμηνεύσουν την κοινωνική κινητικότητα στο σύνολο της. Επομένως η ερμηνεία της κοινωνικής κινητικότητας θα πρέπει να αναζητηθεί σε πιο σύνθετα σχήματα.

Συνοψίζοντας την ανάλυση μας για τους μηχανισμούς κοινωνικής κινητικότητας πρέπει να επισημάνουμε ότι πέρα από τους μηχανισμούς που αναπτύξαμε, υπάρχουν και άλλοι –όπως εκκλησία, στρατός- των οποίων όμως ο βαθμός επίδρασης έχει σήμερα ατονήσει. Ο ρόλος και η λειτουργία των μηχανισμών διαφοροποιείται μεταξύ των κοινωνιών καθώς και μεταξύ ιστορικών περιόδων. Η επιρροή τους εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο και άλλοι φορείς λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικής κινητικότητας. Για το λόγο αυτό εστίασαμε στην ανάλυση και ερμηνεία εκείνων των μηχανισμών που θεωρούμε ως σημαντικότερους για την προσέγγιση της κινητικότητας στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Οι μηχανισμοί κοινωνικής κινητικότητας που συνιστούν ταυτόχρονα και κανάλια κάθετης κυκλοφορίας, *«μπορεί να διαφέρουν σε μορφή, μέγεθος και ένταση ωστόσο υπάρχουν σε κάθε στρωματοποιημένη κοινωνία και είναι τόσο απαραίτητα όσο οι αρτηρίες κυκλοφορίας του αίματος στον ανθρώπινο οργανισμό»* (Sorokin:1959:180).

1.3 Κοινωνική Κινητικότητα και άλλες Κοινωνικές Έννοιες.

Η κοινωνική κινητικότητα συνδέεται, και ως ένα βαθμό εμπεριέχει και άλλες έννοιες όπως: κοινωνικός χώρος, κοινωνική ανισότητα, κοινωνική ιεράρχηση, κοινωνική απόσταση, και ταχύτητα. Η συσχέτιση των εννοιών αυτών με το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας αναλύονται στη συνέχεια.

1.3.1 Κοινωνικός χώρος.

Η κοινωνική κινητικότητα συνιστά το φαινόμενο της μετακίνησης των ατόμων μέσα στον κοινωνικό χώρο (Sorokin:1959:3). Ο Sorokin επιχειρώντας να προσδιορίσει την έννοια του κοινωνικού χώρου την αντιδιαστέλλει με αυτή του γεωγραφικού χώρου. Περιγράφει τον κοινωνικό χώρο ως μια μορφή σύμπαντος στο οποίο περιλαμβάνεται το σύνολο του ανθρώπινου πληθυσμού. Για να προσδιορίσουμε τη θέση ενός ατόμου

μέσα στο κοινωνικό χώρο θα πρέπει να αποσαφηνίσουμε τις σχέσεις του με τα άτομα ή τα κοινωνικά φαινόμενα που έχουν οριστεί ως ‘σημεία αναφοράς’. Η κοινωνική θέση του ατόμου καθορίζεται από το σύνολο των σχέσεων του με κάθε κοινωνική ομάδα, αλλά και σε κάθε μια από αυτές τη σχέση του με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Η αποτύπωση των σχέσεων αυτών προσδιορίζει την κοινωνική τοποθέτηση του ατόμου μέσα στον κοινωνικό χώρο. Το σύνολο των υφιστάμενων κοινωνικών ομάδων και των θέσεων που διαμορφώνονται σε κάθε μια από αυτές, συγκροτούν ένα σύστημα κοινωνικών συντεταγμένων το οποίο μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε την κοινωνική θέση κάθε ατόμου. Κατά συνέπεια τα άτομα που ανήκουν σε ίδιες κοινωνικές ομάδες μέσα στις οποίες ασκούν όμοιες λειτουργίες, κατέχουν αντίστοιχα και όμοιες κοινωνικές θέσεις (Sorokin:1959:3-6).

Οι διαστάσεις του κοινωνικού χώρου ποικίλλουν δεδομένου της πληθώρας των κοινωνικών ομάδων στις οποίες συμμετάσχουν τα άτομα. Ωστόσο διακρίνονται δυο κύριες διαστάσεις του κοινωνικού χώρου: η κάθετη και η οριζόντια διάσταση. Οι διαστάσεις αυτές συνδέονται και εκφράζουν την ύπαρξη άλλων κοινωνικών φαινομένων, όπως η κοινωνική ανισότητα, κοινωνική ιεράρχηση, κοινωνική τάξη.

1.3.2 Κοινωνική ανισότητα.

Οι μετακινήσεις που πραγματοποιούν τα άτομα μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων, τάξεων, θέσεων, είναι αποτέλεσμα είτε ηθελημένων μετακινήσεων (προσωπικών επιλογών) είτε υποχρεωτικών (ύπαρξη δομικών περιορισμών). Ανεξάρτητα από τους λόγους που προκαλούν τις μετακινήσεις η πραγματοποίησή τους προϋποθέτει την ύπαρξη ανισοτήτων. Οι κοινωνικές ανισότητες χαρακτηρίζονται ως οικουμενικό φαινόμενο, εφόσον εμφανίζονται σε κάθε κοινωνία –από τις αρχαιότερες μέχρι τις πιο σύγχρονες- και αφορούν την κοινωνική διαδικασία της άνισης κατανομής συμβολικών και υλικών ανταμοιβών (Beteille:1969:9, 14, Μοσχονάς:1998:11).

Η έννοια της κοινωνικής ανισότητας σκιαγραφείται ορθότερα μέσα από τρεις αλληλένδετες διαδικασίες (Μοσχονάς:1998:12-13). Α) **Τη διάκριση**, η οποία αναφέρεται στις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των ατόμων τόσο σε επίπεδο προσωπικών χαρακτηριστικών όσο και σε επίπεδο κοινωνικής συμπεριφοράς, εκπαίδευσης, εμπειριών κ.α. Ορισμένες μόνο διαφορές συνθέτουν τη βάση της εκάστοτε κοινωνικής ανισότητας, ωστόσο κάποιες διαφορές όπως η εκπαίδευση, το εισόδημα, το επάγγελμα συνιστούν διαχρονικά στοιχεία των κοινωνικών ανισοτήτων.

Β) *Την κατάταξη*, σύμφωνα με την οποία τα άτομα θα πρέπει να ταξινομηθούν σε μια κλίμακα, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο μια ή περισσότερες διαφορές που τα χαρακτηρίζουν. Η λειτουργία της διαδικασίας αυτής προϋποθέτει αφενός την ύπαρξη ενός συστήματος σύγκρισης και αφετέρου τον προσδιορισμό των ορίων είτε της αποδοχής είτε της απόρριψης. Γ) *Την αξιολόγηση* των διαφορών που εμφανίζουν τα άτομα και έχουν τεθεί ως κριτήρια, έτσι ώστε να καθοριστούν τα όρια του ‘κοινωνικά αποδεκτού’ και του ‘κοινωνικά απορριπτέου’.

Ο **Beteille** εξετάζοντας τις κοινωνικές ανισότητες διακρίνει δυο οπτικές πλευρές μέσα από τις οποίες θα πρέπει να αναλυθούν (Beteille:1969:13): α) *την πλευρά της κατανομής*, η οποία αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο διάφοροι παράγοντες όπως το εισόδημα, ο πλούτος, το επάγγελμα, η εκπαίδευση, η δύναμη κ.α, κατανέμονται στον πληθυσμό και β) *την πλευρά της σχετικότητας*, η οποία αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα διαφοροποιούνται από τους παράγοντες αυτούς όπου ο ένας σχετίζεται με τον άλλο μέσα στο σύστημα των κοινωνικών ομάδων και κατηγοριών.

Ο **Runciman**¹¹ διακρίνει τρεις κύριες διαστάσεις των κοινωνικών ανισοτήτων: α) *την οικονομική ανισότητα*, η οποία στηρίζεται στην άνιση κατανομή πλούτου και εισοδήματος, β) *την κοινωνική ανισότητα*, που αναφέρεται στις διαφορές στα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τον τρόπο ζωής και γ) *την πολιτική ανισότητα*, που εκφράζει την άνιση κατανομή της δύναμης. Υποστηρίζει ότι αυτές είναι οι κυρίαρχες διαστάσεις των κοινωνικών ανισοτήτων ενώ οι εκφάνσεις τους συνιστούν τις υπόλοιπες κοινωνικές διαφορές που διακρίνονται. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές ανισότητες αντικατοπτρίζουν τις ανισότητες σε επίπεδο τάξης, γοήτρου και δύναμης.

Σε αυτές τις μορφές κοινωνικής ανισότητας έχουν θεμελιωθεί οι θεωρητικές προσεγγίσεις του Μαρξ και του Weber για την κοινωνική στρωμάτωση. Ο Μαρξ προσεγγίζει το θέμα των κοινωνικών ανισοτήτων από την οικονομική και πολιτική του διάσταση, επισημαίνοντας ότι ο πλούτος των καπιταλιστών έχει δημιουργηθεί από την οικειοποίηση του κοινωνικού πλεονάσματος εις βάρος άλλων ομάδων. Η κυρίαρχη τάξη κατέχει την εξουσία και μπορεί να ελέγχει την εργασία άλλων ατόμων καθώς και το αποτέλεσμα της. Ο Weber αναλύει περισσότερο τις κοινωνικές ανισότητες. Για τον Weber καθοριστικής σημασίας για τον προσδιορισμό της κοινωνικής θέσης ενός ατόμου, έχει η θέση του στην αγορά. Θεωρεί ότι οι

¹¹ Runciman W.G., “The Three Dimensions of Social Inequality” στο Beteille A., *Social Inequality*, Penguin Education, 1969, pp. 45-50.

διαφορετικές βιοτικές ευκαιρίες καθορίζονται από τη δύναμη που μπορεί να ασκήσει το άτομο στην αγορά και τις ικανότητες του. Για τους λειτουργιστές οι κοινωνικές ανισότητες συνιστούν ένα μηχανισμό ο οποίος εγγυάται ότι τα περισσότερο καταρτισμένα άτομα θα καταλάβουν τις πιο σημαντικές θέσεις για τη λειτουργία της κοινωνίας. Κατά συνέπεια η κοινωνική ανισότητα είναι όχι μόνο αναπόφευκτη αλλά και ευεργετική, αποτελώντας ταυτόχρονα κίνητρο κοινωνικής κινητικότητας (Μοσχονάς:1998:16-19, Κασιμάτη:2001:26-27).

Όλες οι θεωρητικές προσεγγίσεις συγκλίνουν στην σημείο ότι οι κοινωνικές ανισότητες δεν αφορούν ανισότητες ικανοτήτων των ατόμων, αλλά εκφράζουν ένα κοινωνικό γεγονός, τις ανισότητες σε όρους και περιστάσεις. Οι ευκαιρίες που έχουν τα άτομα και οι ικανότητες τους καθορίζονται από τη θέση τους στην κοινωνία (Beteille:1969:15). Στις σύγχρονες κοινωνίες νέοι παράγοντες φαίνεται να προσδιορίζουν την κοινωνική ανισότητα, παράμετροι όπως το φύλο, η εθνικότητα, η φυλή. Ενώ φαίνεται να εμφανίζονται νέες κοινωνικά 'περιθωριοποιημένες' κατηγορίες που σχετίζονται με την ηλικία και την περιοχή κατοικίας. Οι τάξεις πλέον συγκροτούνται από άτομα με πολλαπλές ταυτότητες οι οποίες συχνά ξεπερνούν τα στενά όρια των τάξεων. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και των συστημάτων επικοινωνίας οδήγησαν σε σημαντικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις (Beynon – Glavanis:1999:1, 6).

1.3.3 Κοινωνική Ιεράρχηση, Απόσταση, Ταχύτητα.

Οι μετακινήσεις που πραγματοποιούν τα άτομα υποδηλώνουν πέρα από την ανισότητα, την ύπαρξη ενός συστήματος ιεράρχησης των επιπέδων σε ανώτερα, ίδια και κατώτερα ανάλογα με το κριτήριο που υιοθετείται σε κάθε περίπτωση (οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό). Η ιεράρχηση των επιπέδων προσδιορίζει το χαρακτηρισμό της κατεύθυνσης της κινητικότητας και αναλόγως εκφράζεται ως ανοδική ή καθοδική (Κασιμάτη:2001:30).

Στο βαθμό που υπάρχουν πολλαπλά συστήματα κοινωνικής ιεράρχησης τα οποία συνδέονται μεταξύ τους, η μετακίνηση σε ένα από αυτά είναι δυνατό να προκαλέσει μετακίνηση στα υπόλοιπα, χωρίς ωστόσο αυτό να θεωρείται δεδομένο. Στις βιομηχανικές κοινωνίες το επάγγελμα θεωρείται ο καλύτερος δείκτης - χωρίς να είναι ο μοναδικός- για την κοινωνική τάξη, το κοινωνικό γόητρο και την οικονομική θέση του ατόμου. Σε ορισμένες περιπτώσεις η επαγγελματική μετακίνηση μπορεί να

συνεπάγεται αλλαγή και στην οικονομική ιεράρχηση ή το κοινωνικό γόητρο, ή ακόμη και στα δυο. Ωστόσο είναι επίσης πιθανό, τα συστήματα ιεράρχησης να μη συμπίπτουν με αποτέλεσμα η επαγγελματική μετακίνηση να μην συνοδεύεται από αντίστοιχη μετακίνηση στο οικονομικό επίπεδο ή το κοινωνικό γόητρο (Hooper:1981:149).

Η **έννοια της απόστασης** κατά τη διαδικασία της μετάβασης από μια κοινωνική θέση σε μια άλλη, υποδηλώνει τη διαφορά που χωρίζει τις δυο αυτές θέσεις. Για παράδειγμα η απόσταση που πρέπει να διανύσει ένα άτομο από το χαμηλότερο στρώμα της εργατικής τάξης μέχρι το χαμηλότερο επίπεδο της μεσαίας τάξης είναι πολύ μικρότερη, αναλογικά με την απόσταση που θα πρέπει να διανύσει για να φτάσει στο ανώτερο επίπεδο της μεσαίας τάξης.

Η **έννοια της ταχύτητας** συνδέεται άμεσα με αυτή της απόστασης και αναφέρεται στο χρόνο που απαιτείται για να μετακινηθεί ένα άτομο από μια προηγούμενη θέση σε μια επόμενη. Η ταχύτητα εξαρτάται από παράγοντες όπως η εκπαίδευση. Ένα άτομο με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης θα χρειαστεί περισσότερο χρόνο για να φτάσει σε μια θέση, συγκριτικά με ένα άτομο που έχει ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Γενικά ισχύει ο κανόνας ότι όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση που πρέπει να διανύσει το άτομο για να φτάσει στην επιθυμητή κοινωνική θέση τόσο περισσότερος χρόνος απαιτείται (Sorokin:1959:136, Hooper:1981:150-151).

1.4 Θεωρητικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνική Κινητικότητα.

Η κοινωνική κινητικότητα ως πεδίο επιστημονικής διερεύνησης βρήκε πρόσφορο έδαφος μετά τον 19^ο αιώνα. Ο Van Heek αναφέρει ότι μετά τον 19^ο αιώνα διαμορφώθηκε το κατάλληλο ιδεολογικό πλαίσιο ικανό να στηρίξει τη μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας, εφόσον «ο φιλελευθερισμός του 19^{ου} αιώνα υπήρξε τυφλός στο θέμα της κινητικότητας» (Goldthorpe:1980:3). Η κοινωνική κινητικότητα αποτέλεσε αντικείμενο διερεύνησης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και ειδικότερα μετά τον ΒΠΠ υπήρξε αντικείμενο έντονης εμπειρικής διερεύνησης. Μια περίοδος που χαρακτηρίζεται από την πραγματοποίηση μεγάλου αριθμού εθνικών ερευνών κινητικότητας, και την ανάπτυξη πολύπλοκων μοντέλων και στατιστικών τεχνικών για την ανάλυση της (Κασιμάτη:2001:190).

Η κοινωνική κινητικότητα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενη ενότητα, περιγράφει τις μετακινήσεις που πραγματοποιούν τα άτομα τόσο μέσα στην ίδια γενιά όσο και διαγενεακά. Οι υψηλοί ρυθμοί κινητικότητας σε μια κοινωνία χρησιμοποιούνται συχνά ως ένδειξη, ότι λειτουργεί αξιοκρατικά και ισότιμα προς όλα τα μέλη της. Κατά συνέπεια η κοινωνική κινητικότητα αποτελεί το μέσο που υποδεικνύει το βαθμό στον οποίο μια κοινωνία είναι ανοικτή καθώς και το πόσο δυναμικά εξελίσσεται (Crompton:1998:208).

Οι θεμελιωτές της κοινωνιολογικής σκέψης δεν ασχολήθηκαν συστηματικά με την κοινωνική κινητικότητα (Κασσιμάτη:2001:190). Ως πεδίο μελέτης η κινητικότητα αναπτύχθηκε τελείως διακριτά από τα υπόλοιπα πεδία διερεύνησης και προβληματισμού της εν γένει κοινωνιολογίας. Το κύριο -ίσως και το μοναδικό- σημείο επαφής τους αποτελεί η μελέτη της στρωμάτωσης. Υπό αυτή την οπτική μπορούμε να ανάγουμε το ενδιαφέρον για την κοινωνική κινητικότητα στους 'πατέρες' της κοινωνιολογίας, εφόσον στην πλειοψηφία τους άμεσα ή έμμεσα έχουν αναφερθεί στην στρωμάτωση και τις αλλαγές που σημειώνονται στις κοινωνικές ομάδες (Payne:1987:1).

Ο Μάρξ και ο Pareto πραγματοποιούν κάποιες αναφορές στην κοινωνική κινητικότητα χωρίς ωστόσο αυτές να εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο μιας σφαιρικής θεώρησης. Ο Βέμπερ και ο Ντυρκάιμ δεν ασχολήθηκαν καθόλου με το θέμα της κοινωνικής κινητικότητας. Ο Sorokin αποτελεί τον πρωταρχικό -ίσως και το μοναδικό- συγγραφέα που έθεσε την κοινωνική κινητικότητα ως το κύριο πεδίο διερεύνησης του. Ανέλυσε την κινητικότητα υιοθετώντας την φονκτιοναλιστική θεώρηση και τόνισε τον κυρίαρχο ρόλο της για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας (Κασσιμάτη:2001:190).

Οι Blau- Duncan, επισημαίνουν ότι καμία από τις κλασικές θεωρίες του 19^{ου} αιώνα για τις κοινωνικές τάξεις δεν έχει επηρεάσει συστηματικά την έρευνα της κοινωνικής κινητικότητας. Στην πραγματικότητα, οι έρευνες για την κινητικότητα δεν πραγματοποιούν καμία αναφορά σε αυτές. Ακόμη και όσες προσεγγίζουν το θέμα υπό την μαρξιστική οπτική δεν αναφερόταν καθόλου στις θέσεις του Μαρξ (Blau, Duncan:1967:2, Payne:1987:1). Ομοίως και ο Glass στην έρευνα του, παραλείπει να αναφερθεί στις θεωρίες του 19^{ου} αιώνα, ενώ θεωρεί τη προσέγγιση του Sorokin «ακόμη ως τη μοναδική εμπεριστατωμένη μελέτη της κινητικότητας» (Glass:1954:5).

Ωστόσο δεν πρέπει να οδηγηθούμε σε λανθασμένα συμπεράσματα ότι η κοινωνική κινητικότητα εμφανίστηκε ξαφνικά ως πεδίο διερεύνησης το 1927 μέσα από το έργο του Sorokin, χωρίς να έχει βαθύτερο θεωρητικό υπόβαθρο. Άλλωστε και ο ίδιος ο Sorokin στην ανάλυση του, αναφέρεται στο έργο άλλων προγενέστερων αυτού συγγραφέων, όπως στο έργο του Pareto και του Chessa (Sorokin:1927, 1956:36-38, 419). Ο Payne αναφέρει ότι η προσπάθεια του Sorokin να θέσει την κοινωνική κινητικότητα στο επίκεντρο του κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος, είχε περιορισμένα αποτελέσματα εφόσον οι μελέτες της κινητικότητας στην πλειονότητα τους είναι εμπειρικές ενώ το θεωρητικό τους υπόβαθρο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ελλειμματικό (Payne:1987:2).

1.4.1 Η Θεώρηση των Μαρξιστών.

Η κοινωνική κινητικότητα δεν αποτέλεσε κεντρικό σημείο ανάλυσης τόσο στο έργο του Μαρξ όσο και των αποκαλούμενων νεομαρξιστών (Heath:1981:14, Payne:1987:34, Κασιμάτη:2001:190). Ορισμένοι συγγραφείς χρησιμοποίησαν σε περιορισμένη έκταση τα ευρήματα εμπειρικών ερευνών κινητικότητας, ενώ στην πλειοψηφία τους πρεσβεύουν ότι η μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας αποτελεί ιδεολογική υποστήριξη του καπιταλιστικού συστήματος (Payne:1987:34). Ο νεομαρξιστής Πουλαντζάς χαρακτηρίζει την κοινωνική κινητικότητα ως «πρόβλημα της αστικής τάξης» (Heath:1981:14). Οι μαρξιστές είδαν το φαινόμενο της κινητικότητας ως δευτερεύων ζήτημα –όχι όμως και ασήμαντο- εφόσον αφορά τη στρατολόγηση των ατόμων στις τάξεις παρά την ίδια την ύπαρξη των τάξεων¹² (Heath:1981:14).

Ο Payne θέτει το ερώτημα γιατί η κινητικότητα δεν προκάλεσε το ενδιαφέρον των μαρξιστών, και εικάζει ότι η έλλειψη ενδιαφέροντος οφείλεται : α) στο γεγονός ότι ορισμένοι συγγραφείς – όπως ο Πουλαντζάς- εστίασαν στις αφηρημένες δομές της παραγωγής όπου οι μετακινήσεις των ατόμων δεν έχουν σημασία, β) στο γεγονός ότι η εμπειρική έρευνα δεν υπήρξε το ‘δυνατό σημείο’ των Ευρωπαίων –και ειδικότερα των Βρετανών- Μαρξιστών. Ήταν ευκολότερο να χαρακτηρίσουν την ανάλυση της

¹² Χαρακτηριστικά οι Westergaard, Resler αναφέρουν: «αφορά τη στρατολόγηση των ατόμων στις τάξεις και όχι το βασικό ζήτημα της ύπαρξης των τάξεων, και αυτό είναι το πρωτεύον» Westergaard, Resler, (1975), *Class in a Capitalist Society. A study of Contemporary Britain*, Politican Books, England pp.280.

κινητικότητας ως θέμα της αστικής τάξης και να τη θέσουν έτσι εκτός πεδίου προβληματισμού (Payne:1987:36).

Ο Goldthorpe στην εισαγωγή του έργου του «Κοινωνική Κινητικότητα και Ταξική Δομή στη Σύγχρονη Βρετανία»¹³, υποστηρίζει ότι ο Μαρξ ασχολήθηκε με το θέμα της κοινωνικής κινητικότητας σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτόν που του έχει αποδοθεί. Ωστόσο παραδέχεται ότι: «ο Μαρξ συζήτησε το θέμα της κινητικότητας άμεσα, μόνο στο πλαίσιο άλλων προβληματικών και αυτό όχι σε μεγάλη έκταση» (Goldthorpe:1980:4). Ο Goldthorpe αναφέρει 14 σημεία από το συνολικό έργο του Μαρξ στα οποία θίγεται το θέμα της κινητικότητας (Goldthorpe:1980:4-9).

Ο Payne σχολιάζοντας την τοποθέτηση του Goldthorpe, αναφέρει ότι αν αποδεχτούμε τη θέση του συγγραφέα ότι ο Μαρξ αναγνωρίζει τη σημασία της κινητικότητας, έστω και αν δεν ασχολήθηκε εκτενώς, προκύπτουν δυο σημεία: α) ο Goldthorpe εδραιώνει την κινητικότητα ως πεδίο ανάλυσης από κάθε ιδεολογική θεώρηση και όχι μόνο από τους απολογητές του καπιταλισμού, β) διαμορφώνει ένα 'συμβολικό παρελθόν' για την ανάλυση της κοινωνικής κινητικότητας: εφόσον ο Μαρξ ασχολήθηκε, τότε και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς μπορούν να ακολουθήσουν με ασφάλεια τα βήματα του. Τέλος ο Payne σχολιάζοντας την επιχειρηματολογία του Goldthorpe, ότι αρκετοί νεομαρξιστές χρησιμοποίησαν την κινητικότητα ως μέσο ανάλυσης των θέσεων του Μαρξ, αναφέρει ότι οι συγγραφείς αυτοί βρισκόταν σε ευρύτερο διάλογο με τον Μαρξ και όχι ειδικότερα για τις 14 αναφορές που άμεσα πραγματοποιεί στην κοινωνική κινητικότητα (Payne:1987:35).

Ο Μαρξ αναγνωρίζει την κινητικότητα ως 'εχθρό' της διαδικασίας σχηματισμού των τάξεων. Συγκρίνοντας την Αμερική με τις κοινωνίες της Ευρώπης παρατηρεί ότι ενώ στην Ευρώπη ο σχηματισμός των τάξεων έχει εδραιωθεί, στην Αμερική παρότι υπάρχουν τάξεις δεν έχουν ακόμη παγιωθεί εφόσον βρίσκονται σε συνεχή κοινωνική ρευστότητα και ανταλλαγή στοιχείων εξαιτίας της κινητικότητας. Για τον Μαρξ η ανοδική κινητικότητα ενισχύει την ισχύ της άρχουσας τάξης και λειτουργεί ως σταθεροποιητικός και αντιεπαναστατικός παράγοντας (Goldthorpe:1980:5, Heath:1981:13, 14). Η είσοδος νέων ατόμων εντείνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των υφιστάμενων καπιταλιστών, ταυτόχρονα όμως ενισχύει την κυριαρχία του κεφαλαίου, διευρύνει τη βάση του και καθιστά την άρχουσα τάξη ικανή να στρατολογήσει νέες

¹³ Goldthorpe G.H. (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Clarendon Press, Oxford.

‘δυνάμεις’ από τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας. Είναι παροιμιώδης η φράση του Μαρξ: *«όσο η άρχουσα τάξη είναι ικανή να αφομοιώνει τα καλύτερα ‘μυαλά’ από τις κατώτερες τάξεις, τόσο πιο σταθερός και επικίνδυνος γίνεται ο ρόλος της»* (Goldthorpe:1980:5, Heath:1981:13, Crompton:1998:209, Κασσιμάτη:2001:193).

Για τους μαρξιστές το φαινόμενο της κινητικότητας δεν υπονομεύει την ύπαρξη, αλλά εξασθενώντας τα όρια μεταξύ των τάξεων δυσχεραίνει το σχηματισμό τους ενώ παράλληλα εμποδίζει τη διαδικασία συγκρότησης ταξικής συνείδησης. Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι μια τάξη που αυτοστρατολογείται θα αναπτύξει πιο γρήγορα ταξική οργάνωση και συνείδηση. Κατά συνέπεια η μετάβαση από την ‘τάξη εν’ εαυτήν’ στην ‘τάξη δι’ εαυτήν’ θα επέλθει ευκολότερα και θα φέρει καλύτερα αποτελέσματα στην πάλη ενάντια στον καπιταλισμό (Heath:1981:15). Αντίθετα υψηλοί ρυθμοί μετακινήσεων μεταξύ των τάξεων λειτουργούν ως ‘βαλβίδα ασφαλείας’, επιτυγχάνοντας περιορισμό της δυσαρέσκειας των κατώτερων στρωμάτων εξυπηρετώντας ταυτόχρονα τις ανάγκες της άρχουσας τάξης (Westergaard, Resler:1975:285). Οι υψηλοί ρυθμοί κινητικότητας που χαρακτηρίζουν την Αμερική, σύμφωνα με τον Μαρξ ευθύνονται ως ένα βαθμό για την έλλειψη οργανωμένου εργατικού κινήματος (Heath:1981:15).

Οι μαρξιστές θεωρούν ότι σε μια κοινωνία όσο υπάρχουν πιθανότητες να σημειωθεί ανοδική κινητικότητα, τόσο τα άτομα θα επικεντρώνονται στα ατομικά επιτεύγματα για τους ίδιους και για τα παιδιά τους παρά στη συλλογική αντίσταση. Μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από υψηλούς δείκτες κινητικότητας «ατομικεύει την επιτυχία ή την αποτυχία και εξασθενεί τους δεσμούς κοινωνικής αλληλεγγύης» (Heath:1981:15-16). Τα άτομα εκλαμβάνουν την αποτυχία περισσότερο ως αποτέλεσμα προσωπικής αδυναμίας ή κακών συγκυριών παρά την αποδίδουν στη λειτουργία του ‘συστήματος’. Συνεπώς περιορίζονται οι πιθανότητες τα άτομα που βιώνουν τις συνέπειες των υφιστάμενων κοινωνικών ανισοτήτων, να συσπειρωθούν και να συγκροτήσουν μια συλλογική οντότητα. Επιπλέον η κοινωνική κυκλοφορία ενισχύει την σύναψη συγγενικών και προσωπικών δεσμών, την πολιτισμική όσμωση και την κοινωνική επαφή πέρα από τα όρια των ταξικών διακρίσεων (Westergaard, Resler:1975:285).

Τέλος οι νεομαρξιστές θεωρούν ότι όποιο ενδιαφέρον και να δοθεί στην κοινωνική κινητικότητα σε θεωρητικό επίπεδο θα επηρεάσει ελάχιστα τις σχέσεις των τάξεων και την ταξική πάλη, εφόσον η κινητικότητα μεταξύ των τάξεων (αστική, εργατική) στις βιομηχανικές κοινωνίες συγκρατείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα από τους

κεφαλαιοκράτες και είναι σχεδόν αμελητέα, με αποτέλεσμα να μην υφίσταται λόγος αναφοράς σε αυτήν (Goldthorpe:1980:24).

1.4.2 Οι Θεωρίες για την Ελίτ.

Μια τελείως διαφορετική θεώρηση από αυτή του Μαρξ για την ταξική ανάλυση προέρχεται από τις θεωρίες περί ελίτ. Οι κύριοι εκπρόσωποι των θεωριών αυτών, Mosca και Pareto, τονίζουν την ανισότητα και τη σύγκρουση μεταξύ της τάξης της ‘ελίτ’ και της τάξης των ‘μαζών’. Η σύγκρουση πραγματοποιείται μεταξύ μιας μικρής οργανωμένης και δυνατής ελίτ, ενάντια σε μια ανοργάνωτη και αδύναμη μάζα. Αναγνωρίζουν ως κυρίαρχη δύναμη σε μια κοινωνία, αυτή της εξουσίας (Bottomore:1970:12, Pakulski, Waters:1996:30, Scott:1996:127, Κασιμάτη:2001:194).

Για τον Pareto κεντρικό σημείο στην ιστορία κατέχει η πάλη μεταξύ των κυρίαρχων μειονοτήτων, και όχι η πάλη των οικονομικών τάξεων όπως υποστηρίζει ο Μαρξ. Η σημασία των κυριαρχούμενων μειονοτήτων αναγνωρίστηκε πρωτίστως από τον Μακιαβέλι, ο οποίος υποστηρίζει ότι όλες οι δομές πολιτικής εξουσίας εγκαθιδρύουν μια διάκριση μεταξύ της μειονότητας των κυρίαρχων και της πλειονότητας των κυριαρχούμενων. Οι Mosca και Pareto θεωρούν ότι είναι το αποτέλεσμα της πάλης των δυνάμεων και της σύγκρουσης μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων, της ανόδου και της πτώσης των κυρίαρχων ομάδων τις οποίες αποκαλούν ελίτ (Aron:1967:214, Scott:1996:127-128).

Οι Mosca και Pareto ανέπτυξαν πλήρως τις θεωρίες περί συγκρούσεων των ομάδων, κατασκευάζοντας την έννοια της ‘ελίτ’ προκειμένου να ερμηνεύσουν τον ιστορικό ρόλο των κυρίαρχων μειονοτήτων στην πορεία εξέλιξης των κοινωνιών (Scott:1996:129). Οι δυο συγγραφείς σε αντίθεση με τον Μαρξ θεωρούν την πολιτική δύναμη ανεξάρτητη και τελείως αυτόνομη από την οικονομική δύναμη. Προτιμούν τη χρήση του όρου ελίτ αντί της τάξης για να τονίσουν ότι η οικονομική δύναμη είναι σημαντική, όχι όμως και το άπαν (Κασιμάτη:2001:195).

Οι θεωρίες της ελίτ στα πιο πρόσφατα χρόνια αναβίωσαν μέσα από τις φασιστικές και κομμουνιστικές δικτατορίες, και τα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Ασίας (Pakulski, Waters:1996:30).

1.4.2.1 Vilfredo Pareto

Ο Vilfredo Pareto είναι ο μοναδικός από τους θεμελιωτές της κοινωνιολογικής σκέψης που ασχολήθηκε συστηματικά με το φαινόμενο της κινητικότητας (Heath:1981:16). Προσέγγισε την κινητικότητα μέσα από τις ομάδες της ελίτ. Πυρήνας της θεωρίας του Pareto αποτελεί η θέση σύμφωνα με την οποία, η ελίτ είναι αναπόφευκτη. Είναι παροιμιώδης η φράση του: «η ιστορία είναι το νεκροταφείο της αριστοκρατίας» (Aron:1967:223, Bottomore:1970:59, Heath:1981:17, Scott:1996:127). Το ανώτερο στρώμα της κοινωνίας η ελίτ, περιλαμβάνει ορισμένες ομάδες ατόμων –όχι αυστηρά προσδιορισμένες- που ονομάζονται αριστοκρατίες (Bottomore:1970:10).

Η ελίτ συγκροτείται από τα άτομα που χαρακτηρίζονται ως οι ‘καλύτεροι’ σε κάθε σφαίρα της κοινωνικής ζωής. Σε ένα πληθυσμό διακρίνει δυο στρώματα: το στρώμα της **ελίτ** που τοποθετείται στα ανώτερα επίπεδα της κοινωνικής ιεραρχίας και διαχωρίζεται σε **κυβερνώσα ελίτ και μη κυβερνώσα**, και το στρώμα της μη ελίτ, της **μάζας** (Aron:1967:214, Bottomore:1970:10, Κασιμάτη:2001:196).

Η άρχουσα τάξη ανανεώνεται ποσοτικά αλλά κυρίως ποιοτικά με τη στρατολόγηση ατόμων από χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, τα οποία όμως διαθέτουν την ενέργεια και τις ιδιότητες που θεωρούνται αναγκαίες για τη διατήρηση της εξουσίας από την άρχουσα τάξη. Παράλληλα ανανεώνεται και μέσα από την απομάκρυνση των πιο υποβαθμισμένων στοιχείων της. «*Η συσσώρευση ανώτερων στοιχείων στις κατώτερες τάξεις και αντίστροφα κατώτερων στοιχείων στις ανώτερες τάξεις, είναι ισχυρή αιτία διαταραχής της κοινωνικής ισορροπίας*» (Pareto:1916:§2054, 2055). Η θέση αυτή διαμορφώνει και το ευρύτερο πλαίσιο της θεωρίας του Pareto, όπου η κυβερνώσα ελίτ θα πρέπει να ανανεώνεται από τα κατώτερα στρώματα. Διαφορετικά κινδυνεύει να ανατραπεί (Bottomore:1970:60, Heath:1981:18).

Βασικό σημείο της θεωρίας της **κυκλοφορίας της ελίτ** αποτελεί η διάκριση και η εναλλαγή μεταξύ ‘**λιονταριών**’ και ‘**αλεπούδων**’. Ως **λιοντάρια** χαρακτηρίζονται εκείνοι που δεν μπορούν να αντισταθούν και είναι ανίκανοι να υποχωρήσουν όταν απαιτείται από τις περιστάσεις και χρησιμοποιούν βία, ενώ **αλεπούδες** εκείνοι που με δωροδοκίες και διαφθορά θα ανακτήσουν όσα είχαν παραχωρήσει με απάτη και δόλο. Ο χαρακτήρας της ελίτ και κατά συνέπεια της κοινωνίας, θα εξαρτηθεί από το πια ομάδα θα επικρατήσει πάνω στην άλλη. Οι σύγχρονες εμπορικές δημοκρατικές

κοινωνίες αντικατοπτρίζουν την κυριαρχία των αλεπούδων, ενώ τα λιοντάρια χαρακτηρίζουν τα στρατιωτικά καθεστώτα (Aron:1967:217, 229, Heath:1986:18-19). Μεταξύ των δυο ομάδων –αλεπούδων, λιονταριών- υπάρχει ένα οξύμωμο κλίμα. Το καθεστώς που εδραιώθηκε από τα λιοντάρια είναι πιθανό να ανατραπεί όταν οι αλεπούδες κατορθώσουν να παρεισφρήσουν σε αυτό. Αντίστοιχα και το καθεστώς των αλεπούδων κινδυνεύει από τις ενέργειες των λιγότερο πολιτισμένων ομάδων. Ο Pareto –σε αντίθεση με νεώτερους συγγραφείς- δεν πιστεύει ότι θα επέλθει η ισορροπία μεταξύ των δυο ομάδων. Αντίθετα θεωρεί αναπόφευκτη την ύπαρξη συνεχούς εντάσεως (Heath:1986:19).

Η κοινωνική κυκλοφορία μπορεί να επιμηκύνει τη ζωή του καθεστώτος όχι όμως να τη διατηρήσει για πάντα. *«Με την κυκλοφορία της ελίτ, η κυβερνώσα ελίτ βρίσκεται σε μια κατάσταση συνεχούς και αργού μετασχηματισμού...ανά διαστήματα σημειώνονται ξαφνικές και βίαιες αναταραχές...τότε μια νέα κυβερνώσα ελίτ ξεκινά από την αρχή την αργή διαδικασία του αυτομετασχηματισμού»* (Pareto:1916:§2056).

Ο Pareto διακρίνει την ύπαρξη δυο ξεχωριστών ιστορικών περιόδων. Σε εκείνες όπου ο βαθμός κοινωνικής κυκλοφορίας που τις χαρακτηρίζει είναι ικανός να επιφέρει την ομαλή εναλλαγή μεταξύ των δυο τύπων κυβερνώσας ελίτ, και σε άλλες όπου ο υψηλός βαθμός κοινωνικού ‘κλεισίματος’ θα οδηγήσει στην ανατροπή της κυρίαρχης ελίτ (Aron:1967:227, Scott:1996:141). Ωστόσο αν και η νέα ελίτ δεν στρατολογήσει άτομα από χαμηλότερα στρώματα τότε θα υποκινηθεί η βίαιη κατάρριψη της, και ο ιστορικός κύκλος θα ξεκινήσει από την αρχή.

Ο Pareto αναγνωρίζει ότι η ύπαρξη μιας ‘ανοιχτής’ και αξιοκρατικής ελίτ δεν αποτελεί το σύνθημα φαινόμενο. Αντίθετα στις ανώτερες βαθμίδες της ιεραρχίας υπάρχει ένας βαθμός κοινωνικού ‘κλεισίματος’ προς τα άτομα που προέρχονται από κατώτερα στρώματα τα οποία όμως διαθέτουν κατάλληλες ικανότητες και προσόντα (Scott:1996:146).

Ο Pareto δίνει μεγαλύτερη σημασία στην κυκλοφορία των ατόμων –παρά των ομάδων- ανάμεσα στην ελίτ και στη μη ελίτ (Bottomore:1970:74). Η κοινωνική σύνθεση της ελίτ καθορίζεται από την κινητικότητα που σημειώνεται έξω από την τάξη της ελίτ. Η κοινωνική κυκλοφορία μέσα και έξω από τις θέσεις εξουσίας είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς ανόδου και πτώσης της ελίτ. Η κατανομή των εξειδικεύσεων και των ικανοτήτων στην τάξη της ελίτ εξαρτάται από το βαθμό της κοινωνικής κυκλοφορίας, της κοινωνικής κινητικότητας που χαρακτηρίζει την

κοινωνία. Αλλαγές στη ζήτηση ορισμένων εξειδικεύσεων διαμορφώνουν ευκαιρίες κινητικότητας για όσους τις κατέχουν. Εάν η ελίτ παραμείνει ‘κλειστή’ στη στρατολόγηση των ατόμων αυτών τότε η κυριαρχία της κινδυνεύει να διακοπεί εφόσον οι ικανότητες της δεν ανταποκρίνονται πλέον στην κοινωνία (Aron:1967:227, Bottomore:1970:65, Scott:1996:139,141,145).

Το έργο του Pareto υπήρξε αντικείμενο αντιφατικών κρίσεων (Aron:1967:242). Δέχτηκε κριτική κυρίως για την αντι-ουμανιστική του προσέγγιση η οποία τον κατέστησε κυνικό και μη συμπαθή. Η θεωρία και οι ιδέες του κατηγορήθηκαν από έλλειψη συγκροτημένης ανάλυσης και αυστηρής επιστημονικής διατύπωσης καθώς και υπερβολική έκταση. Ωστόσο οι ιδέες του Pareto για το αναπόφευκτο της ελίτ, τη σχέση μεταξύ κοινωνικής κινητικότητας και κοινωνικής ισορροπίας, έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς (Bottomore:1970:17, Heath:1981:19-20). Ο Michels περιγράφει την ανάλυση του Pareto για την κυκλοφορία της ελίτ ως μια από τις πιο αξιόλογες θεωρίες για τη φιλοσοφία της σύγχρονης ιστορίας (Michels:1927:63).

1.4.2.2 Gaetano Mosca.

Ο Gaetano Mosca αποτελεί εξίσου σημαντικό εκπρόσωπο των θεωριών της ελίτ, που ανέλυσε την κοινωνική στρωμάτωση υπό την οπτική αυτής της θεώρησης. Ο Mosca ήταν ο πρώτος που έκανε μια συστηματική διάκριση ανάμεσα στην ελίτ και στις μάζες (Bottomore:1970:11). Στο έργο του ο Mosca χρησιμοποιεί μια διευρυμένη ορολογία προκειμένου να περιγράψει τις κυρίαρχες μειονότητες. Η συνεχή εναλλαγή των όρων αντανakλά το ενδιαφέρον του για την πολιτική τάξη –συνίσταται σε μια ορισμένη κυρίαρχη μειονότητα που ασκεί τη διακυβέρνηση- την οποία αντιλαμβάνεται ως τμήμα μιας ευρύτερης τάξης που περιλαμβάνει όλες τις κυρίαρχες μειονότητες σε κάθε σφαίρα της κοινωνικής ζωής. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου ‘τάξη’ από τον Mosca διαφέρει ρητά από τον αντίστοιχο του Μαρξ. Ο Mosca αναφέρεται σε ομάδες εξουσίας-πολιτικής δύναμης παρά σε οικονομικές δυνάμεις. Η χρήση του όρου ‘κανών’ (rule) θεωρείται καταλληλότερη για την ερμηνεία των θέσεων του Mosca για την πολιτική ελίτ, ενώ παράλληλα ταυτίζεται και με την ανάλυση του Βέμπερ για την εξουσία (Scott:1996:131).

Ο Mosca θέλησε να πραγματοποιήσει μια ρεαλιστική προσέγγιση στην πολιτική κυριαρχία. Προσδιορίζει την **πολιτική ελίτ**, ως την ομάδα που «κατέχει και ασκεί

εξουσία, η οποία θα είναι πάντα μειονότητα, ενώ κάτω από αυτή βρίσκεται μια πολυάριθμη τάξη ανθρώπων που ποτέ δεν θα λάβει μέρος στη διακυβέρνηση, πάντα θα υποτάσσεται σε αυτήν και θα αποτελούν τους κυριαρχούμενους» (Mosca:1884). Αυτή η ελίτ «εκτελεί όλες τις πολιτικές λειτουργίες, μονοπωλεί την δύναμη και απολαμβάνει τα προνόμια που πηγάζουν από τη δύναμη αυτή» (Mosca:1886:50). Η διάκριση μεταξύ πολιτικής ελίτ και του υπόλοιπου πληθυσμού που στερείται πολιτικής δύναμης, είναι συνέπεια της κοινωνικής οργάνωσης και αποτελεί χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ιστορίας (Κασιμάτη:2001:199).

Η διατήρηση και η άσκηση της πολιτικής δύναμης συνιστά τη βάση σύγκρουσης μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων. Η πολιτική ελίτ πασχίζει να επιβεβαιώσει ότι παραμένει αντιπροσωπευτική της κοινωνίας. Γι' αυτό πρέπει να διατηρεί ένα βαθμό 'ανοίγματος' αν δεν θέλει να απαρχαιωθεί και να αντιμετωπίσει την πρόκληση από άλλους που οι δεξιότητες τους είναι περισσότερο αποτελεσματικές. Απειλή για την εκάστοτε πολιτική ελίτ αποτελούν τα άτομα που κατέχουν θέσεις εξουσίας σε καίριους κοινωνικούς οργανισμούς, οι οποίοι έχουν αποκλειστεί από την άσκηση πολιτικής δύναμης. Αυτή η συνεχής απόκλιση τους από την εξουσία, θα οδηγήσει στη σύγκρουση και την πάλη.

Παρατηρείται μια σταθερή πάλη για ανανέωση της πολιτικής ελίτ, εφόσον αυτή εμπλέκεται σε σύγκρουση με τα άτομα που βρίσκονται εκτός της ελίτ και επιζητούν να εισχωρήσουν σε αυτήν ή να την ανατρέψουν. Ο Mosca σκιαγραφεί δυο τύπους στρατολόγησης της ελίτ: την **αριστοκρατική** (aristocratic) όπου οι θέσεις της ελίτ είναι αντικείμενο κληροδοτήματος, και την **δημοκρατική** (democratic) όπου η ελίτ είναι 'ανοικτή' και η στρατολόγηση γίνεται από έξω (Scott:1996:133-134, 137).

Το μοντέλο του Mosca για τον σχηματισμό της άρχουσας τάξης ενέχει δυο διαδικασίες: α) **τη δημογραφική κυκλοφορία**, που μπορεί να ενώσει τους κατόχους θέσεων εξουσίας μέσω της κοινωνικής κινητικότητας και των επιγαμικών σχέσεων, είτε άλλων άτυπων κοινωνικών σχέσεων, β) **τη διαδικασία σχηματισμού κόμματος**, μέσω του οποίου μπορούν να δημιουργηθούν ειδικές ομάδες με στόχο την υπεράσπιση και προώθηση των συμφερόντων των μελών της ελίτ (Scott:1996:136).

Ο Bottomore υποστηρίζει ότι η θεωρία του Mosca διαφοροποιείται διότι η ελίτ αποτελεί ένα διακριτό τμήμα της κοινωνίας αλλά συνδέεται με αυτή μέσω της '**υπό-ελίτ**' που περιλαμβάνει τη νέα μεσαία τάξη (δημόσιοι υπάλληλοι, διευθυντές, τεχνικοί, επιστήμονες κα.). Αυτή η ομάδα δεν 'εφοδιάζει' μόνο με άτομα την ελίτ,

αλλά αποτελεί και βασικό στοιχείο στη διακυβέρνηση της κοινωνίας. «Η σταθερότητα κάθε πολιτικού οργανισμού εξαρτάται από το επίπεδο ηθικής, ευφυΐας και δραστηριότητας στο οποίο έχει φτάσει αυτό το δεύτερο στρώμα» (Bottomore:1970:15).

Ο Mosca πέρα από την πολιτική ελίτ δεν ανέλυσε συστηματικά άλλες θέσεις εξουσίας. Στην τελευταία έκδοση του έργου του αναγνωρίζει ότι η πολιτική ελίτ είναι τμήμα ενός ευρύτερου πλέγματος θέσεων εξουσίας. Μπορεί να υπάρχει μια ποικιλία ελίτ: θρησκευτική, στρατιωτική, οικονομική κ.α (Scott:1996:134). Ο Mosca δεν αναφέρθηκε στην κινητικότητα άμεσα όπως ο Pareto. Ωστόσο οι θέσεις του για την διατήρηση και την άσκηση εξουσίας από την ελίτ καθώς και την αναγκαιότητα της να παραμένει 'ανοικτή' υποκρύπτουν την κινητικότητα (Κασιμάτη:2001:200).

1.4.3 Η Φονκτιοναλιστική Θεώρηση του Sorokin.

Ο Pitirim Sorokin αποτελεί τον συγγραφέα που κατ' εξοχήν ασχολήθηκε με την κοινωνική κινητικότητα πραγματοποιώντας μια λεπτομερή και επιστημονική ανάλυση του φαινομένου. Το έργο του 'Κοινωνική Κινητικότητα' αντιπροσωπεύει «την κοινωνιολογική μελέτη για την κινητικότητα στον αιώνα μας» (Goldthorpe:1980:13, Heath:1981:20, Bertaux & Thompson:1997:3, Κασιμάτη:2001:201). Είναι η πρώτη συστηματική και εμπειριστατωμένη προσέγγιση που επικεντρώθηκε στο κοινωνιολογικό αυτό φαινόμενο, ενώ ταυτόχρονα η μεθοδολογία και η επιστημονική τεκμηρίωση των θεμάτων –παρά την έλλειψη επαρκών διαθέσιμων δεδομένων την εποχή εκείνη (1927)- την καθιστά εφάμιλλη των σύγχρονων μελετών (Payne:1987:3).

Ο Sorokin εξέτασε την κινητικότητα σε διάφορες ιστορικές περιόδους στην προσπάθεια του να αναπτύξει μια κοινωνιολογία της βιομηχανικής κοινωνίας σε μεγάλη κλίμακα (Goldthorpe:1980:13, Κασιμάτη:2001:201). Ο Payne παρατηρεί ότι η ιστορική ανάλυση της κινητικότητας είναι ευάλωτη, υπό την οπτική ότι στην ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών μεσολαβούν περίοδοι που χαρακτηρίζονται από πολέμους, επαναστάσεις, φυσικές καταστροφές καθώς και άλλοι παράγοντες, οι οποίοι επιδρούν καταλυτικά στην κοινωνική κινητικότητα. Η διαδικασία της κινητικότητας λαμβάνει χώρα σε ορισμένη χωροχρονική διάσταση και στα πλαίσια

αυτής θα πρέπει να ερμηνεύεται, ενώ μέχρι σήμερα δεν υφίστανται έρευνες κινητικότητας για τις ‘σκοτεινές’ περιόδους της ιστορίας (Payne:1987:5).

Ο Sorokin έχει επηρεαστεί από τις θέσεις του Pareto, όπως είναι εμφανές από τις αναφορές που πραγματοποιεί στο έργο του καθώς και από την κοινή μεθοδολογική χρήση μακρών χρονικών περιόδων. Παράλληλα υπήρξε και ο ίδιος οπαδός της ελίτ πιστεύοντας στις θεμελιώδεις ανθρώπινες ανισότητες και τον ουτοπικό χαρακτήρα της κοινωνικής εξίσωσης. Ωστόσο ο Sorokin δεν υπήρξε ποτέ πεσιμιστής, όπως ο Pareto (Παληός:1988:53).

Το ευρύτερο πλαίσιο της προσέγγισης του Sorokin στην κοινωνική κινητικότητα πραγματοποιείται υπό την φονκτιοναλιστική οπτική, σύμφωνα με την οποία τα άτομα τοποθετούνται στα διάφορα επαγγέλματα βάση των προσόντων τους (Heath:1981:23, Payne:1987:3, Κασιμάτη:2001:201). Υποστηρίζει ότι υπάρχουν σταθερές και γενικά αποδεκτές βάσεις πάνω στις οποίες δομούνται οι **επαγγελματικές ανισότητες**, για δυο κυρίως λόγους. Ο πρώτος συνίσταται στην *σπουδαιότητα που έχει το επάγγελμα* για την ύπαρξη και τη διατήρηση της κοινωνικής ομάδας, ενώ ο δεύτερος στο *βαθμό εξυπνάδας που αιτείται* για την επιτυχή εκτέλεση του επαγγέλματος. Ως σημαντικότερα για την κοινωνία επαγγέλματα χαρακτηρίζονται εκείνα που σχετίζονται με τις λειτουργίες της κοινωνικής οργάνωσης και του κοινωνικού ελέγχου. Τα επαγγέλματα αυτά τοποθετούνται στη ‘μηχανή’ της λειτουργίας της κοινωνίας, γι’ αυτό άλλωστε κατατάσσονται στα υψηλότερα στρώματα της επαγγελματικής ιεραρχίας.

Η επιτυχής εκτέλεση των επαγγελματικών λειτουργιών που συνδέονται με την κοινωνική οργάνωση και τον έλεγχο, απαιτούν υψηλότερο βαθμό εξυπνάδας από ό,τι τα επαγγέλματα ρουτίνας. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Sorokin: «σε κάθε κοινωνία όσο περισσότερο η εργασία συνίσταται στις λειτουργίες της κοινωνικής οργάνωσης και του ελέγχου και όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός εξυπνάδας που απαιτείται για την επιτυχή άσκηση της, τόσο πιο προνομιούχα είναι αυτή η ομάδα και τόσο υψηλότερα κατατάσσεται στην ενδοεπαγγελματική ιεραρχία, και αντίστροφα» (Sorokin:1927:100-101).

Η κοινωνική κινητικότητα είναι αναγκαία για να εξασφαλίσει την κατάλληλη κατανομή των ατόμων στα επαγγέλματα βάση των ταλέντων τους. Αν αυτό δεν επιτευχθεί, τότε η μη επιτυχής εκτέλεση των λειτουργιών της εργασίας θα οδηγήσει σε κοινωνική αναστάτωση (Heath:1981:24).

Ο Sorokin στο έργο του αναλύει τα ‘κανάλια της κάθετης κυκλοφορίας’ που υπάρχουν σε κάθε στρωματοποιημένη κοινωνία και επιτρέπουν τα άτομα να μετακινούνται ανοδικά ή καθοδικά στην κοινωνική ιεραρχία (Sorokin:1927:164-180). Παράλληλα αναφέρεται στους μηχανισμούς κοινωνικής κινητικότητας και τον ιδιαίτερο ρόλο τους στην κατανομή των ατόμων, ξεκινώντας από τη γενική διαπίστωση ότι σε κάθε κοινωνία υπάρχουν μηχανισμοί που ελέγχουν την κάθετη κυκλοφορία. Οι μηχανισμοί αυτοί ταυτίζονται με τα κανάλια της κάθετης κυκλοφορίας και λειτουργούν ως μηχανισμοί ελέγχου, επιλογής και κατανομής των ατόμων στα διάφορα κοινωνικά στρώματα και θέσεις με βάση τα προσόντα τους, έτσι ώστε να ασκήσουν αποτελεσματικά το κοινωνικό τους καθήκον¹⁴. Ωστόσο παραδέχεται ότι σπάνια υπάρχει κοινωνία που να λειτουργεί απόλυτα με γνώμονα την παραπάνω θέση.

Ο Sorokin «δέχεται την αμφιμονοσήμαντη διαλεκτική σχέση μεταξύ δομών και προσωπικοτήτων» (Παληός:1988:54). Εκφράζει ρητά την προτίμηση του σε μια ανοικτή κοινωνία στην οποία τα άτομα κινούνται με βάση τα προσόντα και τις ικανότητες τους ανεξάρτητα από την καταγωγή και τη θέση των γονέων τους. Δεδομένου ότι τα άτομα διαφέρουν από τους γονείς τους, θεωρεί ως απαραίτητες συνθήκες μιας αποτελεσματικής κοινωνίας αφενός την διασφάλιση «ισότητας στο ξεκίνημα των ατόμων καθώς και ισότητα ευκαιριών» αφετέρου την «καταλληλότητα των φορέων και των μεθόδων ελέγχου» (Sorokin:1927:530).

Ο Sorokin διακρίνει ορισμένα χαρακτηριστικά της κινητικότητας στις σύγχρονες κοινωνίες (Sorokin:1927:435-9, 455-6):

- Υπάρχει υψηλό επίπεδο διασποράς των παιδιών σε διαφορετικές επαγγελματικές ομάδες από εκείνες των πατέρων τους
- Όλες οι επαγγελματικές ομάδες συγκροτούνται από μέλη με ετερογενείς κοινωνικές προελεύσεις
- Η διαφοροποίηση μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων ως διακριτών συνόλων είναι ασαφής
- Υπάρχει ακόμη υψηλός βαθμός επαγγελματικής κληρονομικότητας

¹⁴ Εκτενής αναφορά στο ρόλο, τη λειτουργία και τη σημασία που αποδίδει ο Sorokin στους μηχανισμούς κάθετης κυκλοφορίας των ατόμων, πραγματοποιείται σε προηγούμενη ενότητα του κεφαλαίου.

- Οι ‘όμοιες’ επαγγελματικές ομάδες είναι περισσότερο πιθανό να ‘ανταλλάσσουν’ τα μέλη τους
- Η κινητικότητα είναι περισσότερο πιθανό να σημειωθεί ανάμεσα σε όμορες βαθμίδες παρά σε όλη την έκταση της ιεραρχίας
- Τα μεσαία επίπεδα της ιεραρχίας παραμένουν περισσότερο σταθερά από ότι τα άκρα

Οι παραπάνω θέσεις του Sorokin, με εξαίρεση την τελευταία, επιβεβαιώθηκαν για την ορθότητα τους από τις έρευνες των μεταγενέστερων συγγραφέων για την κινητικότητα (Payne:1987:4).

Ο Sorokin προσέγγισε την κινητικότητα και υπό την οπτική των **επιπτώσεων** που επιφέρει. Ένα θέμα στο οποίο ελάχιστοι συγγραφείς έχουν εστιάσει (Payne:1987:4). Αναφέρεται στις επιδράσεις της κοινωνικής κινητικότητας σε τρία επίπεδα: α) *στη φυλετική σύνθεση της κοινωνίας*, εφόσον οι ρυθμοί κινητικότητας –ιδιαίτερα της ανοδικής- επηρεάζουν τους δείκτες γεννητικότητας, β) *στην ανθρώπινη συμπεριφορά και την ψυχολογία*, εφόσον οξύνει την πνευματικότητα και την αντίληψη των ατόμων, παράλληλα όμως εντείνει τις ψυχικές ασθένειες και διαταράσσει την ψυχική ισορροπία, γ) *στην κοινωνική διαδικασία και οργάνωση*, εφόσον διευκολύνει την κοινωνική κατανομή των ατόμων και την επίτευξη κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας (Sorokin:1927:493-546).

Για τον Sorokin η κοινωνική κινητικότητα είναι πολυδιάστατη, με πολλές διαφορετικές υποκατηγορίες στην κάθετη και την οριζόντια διάσταση της. Σε αντίθεση με τους σύγχρονους ερευνητές που επικεντρώθηκαν ως επί το πλείστον στις επαγγελματικές μετακινήσεις στην κάθετη διάσταση (Payne:1987:5). Εκφράζει την εμπιστοσύνη του σε ένα σύστημα κοινωνικής κινητικότητας που θα έχει τη δυνατότητα μιας περισσότερο δίκαιης και ορθολογικής κοινωνικής επιλογής, και κατανομής των ατόμων στην κοινωνική ιεραρχία (Παληός:1988:55). Ο Sorokin καλλιέργησε ένα θετικό ενδιαφέρον για την κινητικότητα μετατρέποντας την «σε μια αξία που πρέπει να διασφαλιστεί και να επεκταθεί» (Goldthorpe:1980:13).

Κεφάλαιο 2: Κοινωνική Στρωμάτωση και η σχέση της με την Κοινωνική Κινητικότητα.

2.1 Κοινωνική Στρωμάτωση και η σημασία των Κοινωνικών Τάξεων.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του συνόλου των σύνθετων κοινωνιών αποτελεί η άνιση κατανομή υλικών και συμβολικών ανταμοιβών. Η κοινωνική στρωμάτωση υπό μια ευρεία έννοια, περιγράφει τις συστηματικές δομές αυτών των ανισοτήτων (Crompton: 1998:1). Ο όρος *στρωμάτωση* συγκροτεί μια εικόνα του πληθυσμού διαχωρισμένου σε διακριτές ομάδες υπό τη μορφή στρωμάτων, ιεραρχικά τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο (Worsley et al.:1977:395). Κάθε κοινωνική ομάδα αντιμετωπίζει διαφορετικές ευκαιρίες ζωής και απολαμβάνει αντίστοιχα διαφορετικό, ξεχωριστό επίπεδο και τρόπο ζωής (Scott:1996:1).

Ο Μοσχονάς υποστηρίζει ότι η κοινωνική στρωμάτωση εκφράζει ένα σύστημα ιστορικά και κοινωνικά δομημένης κοινωνικής ανισότητας, εφόσον υποδηλώνει την ύπαρξη «όχι απλά κοινωνικής ανισότητας, αλλά επίσης ενός συνόλου θεσμοθετημένων κανόνων που εγγυώνται ένα σημαντικό υψηλό βαθμό κοινωνικής συνέχειας στο σύστημα κοινωνικής διάκρισης ατόμων ή οικογενειών» (Μοσχονάς: 1998:19).

Στις παραδοσιακές κοινωνίες η δομή της κοινωνικής στρωμάτωσης διέπεται από την ευρεία αποδοχή των αντιλήψεων περί φυσικών ανισοτήτων και θρησκευτικής υπεροχής¹. Στην Ευρώπη όπου οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ιεράρχησης, η κοινωνική τους δομή συγκροτείται από τη σύνθεση τριών διακριτών ομάδων: α) τη θρησκευτική των ιερέων, β) την στρατιωτική και πολιτική των ιπποτών και ευγενών, και γ) τον απλό λαό. Αυτή η τρισδιάστατη μορφή κοινωνικής ιεράρχησης επικράτησε –με μικρές παραλλαγές- καθ' όλη τη διάρκεια της

¹ Στην Αρχαία Ελλάδα ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η φυσική νομοτέλεια διακρίνει μεταξύ ελεύθερων πολιτών και σκλάβων, καθώς επίσης και την υπεροχή των ανδρών έναντι των γυναικών. Dahrendorf R., 1969, "On the Origin of inequality among men", στο Beteille A., *Social Inequality*, Penguin, σελ. 18, Κουρβετάρης Γ.Α., 1969, "Αι περί Κοινωνικής Στρωματώσεως και Κοινωνικής Κινητικότητος Θεωρία της Σύγχρονου Κοινωνιολογικής Επιστήμης" *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 49, Τεύχος Β, σελ. 170-171. Αντίστοιχα στις Ινδίες, στο σύστημα των καστών Hindu η κοινωνική δομή αντανακλά τις βαθμίδες ιεράρχησης της θρησκευτικής πίστης, σύμφωνα με την οποία οι κατώτερες κάστες θεωρείται ότι 'μολύνουν' τις ανώτερες. Για το λόγο αυτό αναπτύχθηκε ένα ολόκληρο πλέγμα δομικών περιορισμών και ανισοτήτων προς τις οικογένειες και τα μέλη που συγκροτούν τις κατώτερες κάστες. Crompton R., 1998, *Class and Stratification. An Introduction to Current Debate*, 2nd Edition, Polity Press, σελ. 1-2.

Μεσαιωνικής Ευρώπης. Αρχίζει να “κλονίζεται” τον 17^ο–18^ο αιώνα με την εξάπλωση του βιομηχανικού καπιταλισμού στην Δυτική Ευρώπη και τις έντονες κοινωνικές αλλαγές που επέφερε, μετασχηματίζοντας τη δομή και τα κριτήρια της κοινωνικής ιεράρχησης που ίσχυαν έως τότε.

Η μετάβαση στον βιομηχανικό καπιταλισμό χαρακτηρίζεται από την ανάδειξη νέων μορφών κοινωνικού καταμερισμού, οι οποίες δεν συμβαδίζουν με την υφιστάμενη δομή της κοινωνικής ιεράρχησης και τον εξορθολογισμό των κοινωνικών κανόνων. Πίσω από αυτές τις νέες μορφές υποκρύπτεται η αύξηση των εμπορικών δραστηριοτήτων και η ανάδειξη του οικονομικού παράγοντα ως πρωταρχικού κριτηρίου συγκρότησης των κοινωνικών ανισοτήτων και διακρίσεων, που οδηγούν τελικά στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων (collective identities) (Scott:1996:6-10, Crompton:1998:2-3).

Τον 18^ο αιώνα επικρατεί μια σύγχυση ως προς τον όρο που κρίνεται περισσότερο δόκιμος για την περιγραφή της κοινωνικής στρωμάτωσης. Ο όρος ‘γόητρο’ που αποτελούσε το κατεξοχήν κριτήριο κοινωνικής ιεράρχησης, παύει να αντιπροσωπεύει με επάρκεια τις σύγχρονες δομές κοινωνικής διάκρισης που διέπονται πλέον από τον οικονομικό παράγοντα. Μέσα σε αυτό το κλίμα αναζήτησης ενός όρου που να ανταποκρίνεται πλήρως και με σαφήνεια στη νέα δομή κοινωνικής στρωμάτωσης, αναδύθηκε ο όρος τάξη. Η τάξη δεν αποτελεί μια νέα έννοια για την περιγραφή παλαιών δομών αλλά μια έννοια που σηματοδοτεί την εμφάνιση νέων μορφών κοινωνικού καταμερισμού και συλλογικής δράσης (Bauman:1982:38).

Ο λατινικός όρος “*classis*” εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Αγγλία τον 16^ο αιώνα και χρησιμοποιήθηκε από τους ιστορικούς για να περιγράψει την οικονομική και πολιτική διαφοροποίηση των Ρωμαίων πολιτών. Ωστόσο από τον 18^ο αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται για την περιγραφή του σύγχρονου κοινωνικού καταμερισμού των κοινωνιών. Για τους πολιτικούς οικονομολόγους –όπως τον Adam Smith- ο όρος τάξη αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικής διερεύνησης των νέων οικονομικών δομών στις σύγχρονες κοινωνίες (Edgell:1993:1, Scott:1996:10, Κασιμάτη:2001:39).

Ο **Bourdieu** αντιλαμβάνεται τις τάξεις «ως σύνολα δρώντων όπου καταλαμβάνουν παρόμοιες θέσεις και οι οποίοι τοποθετημένοι σε συνθήκες και υποκείμενοι σε παρόμοιες οροεξαρτήσεις έχουν κάθε πιθανότητα να έχουν παρόμοιου τύπου διαθέσεις και συμφέροντα άρα να παράγουν παρόμοιες πρακτικές και θεσιληψίες»

(Bourdieu:1999:337). Οι **Erickson –Goldthorpe** ορίζουν τις τάξεις «ως σύνολα κοινωνικών θέσεων που προσδιορίζονται υπό όρους σχέσεων- θέσεων μέσα στην αγορά εργασίας και τις μονάδες παραγωγής» (Erickson –Goldthorpe:1993:29). Η **Crompton** αναγνωρίζοντας την ευρύτητα των ερμηνειών που αποδίδονται στην έννοια της τάξης προβαίνει στη διατύπωση ενός απλοποιημένου σχήματος, τριών διακριτών ερμηνειών (Crompton: 1998:11):

- α) η **τάξη** ως *γόητρο, στάτους, πολιτισμική αντίληψη, τρόπο ζωής*
- β) η **τάξη** ως *δομημένη ανισότητα* (σχετιζόμενη με την κατοχή οικονομικών πόρων και δύναμης)
- γ) οι **τάξεις** ως *πραγματικές ή δυνητικές κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις*

Οι προσπάθειες προσδιορισμού της έννοιας της τάξης εντάσσονται στο θεωρητικό πλαίσιο των προσεγγίσεων της κοινωνικής στρωμάτωσης και στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές ομάδες κατατάσσονται ιεραρχικά μέσα στο κοινωνικό σύστημα. Η τάξη θεωρείται η καταλληλότερη έννοια για τη διερεύνηση των συστημάτων κοινωνικής στρωμάτωσης στις σύγχρονες κοινωνίες (Scott:1996:1, Crompton: 1998:5). Οι **Breen- Rottman** υποστηρίζουν ότι αυτό που διακρίνει την ταξική στρωμάτωση από άλλες μορφές στρωμάτωσης αποτελεί το γεγονός ότι «οι τάξεις προσδιορίζονται στη βάση των μελών τους που αποκτούν τα μέσα επιβίωσης τους με τον ίδιο περίπου τρόπο». Διαφορετικά σχήματα ταξικής διάρθρωσης χρησιμοποιούν αντίστοιχα διαφορετικά κριτήρια προκειμένου να εδραιώσουν τις ομοιότητες αυτές. Ωστόσο στην πλειοψηφία τους τα ταξικά σχήματα επικαλούνται κριτήρια ομοιότητας που πηγάζουν από τις σχέσεις μεταξύ των τάξεων (Breen- Rottman:1995:14).

Οι πιο αντιπροσωπευτικές θεωρίες στρωμάτωσης αποτελούν αυτές του Μαρξ και του Βέμπερ οι οποίες δίνουν έμφαση κυρίως στην οικονομική θεμελίωση της κοινωνικής στρωμάτωσης και στη ουσιαστική αλληλεσύνδεση μεταξύ βιομηχανικού καπιταλισμού και κοινωνικής οργάνωσης (Μοσχονάς:1998:20). Η αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση νέων επαγγελμάτων, προκάλεσαν δυο σημαντικές κοινωνικές αλλαγές που συνίστανται στη συγκρότηση νέων κοινωνικών τάξεων σε μια μετασχηματισμένη κοινωνική στρωμάτωση, και στην τάση όλο και περισσότερο τα άτομα να κατανέμονται στις τάξεις με κριτήριο τις ικανότητες τους και λιγότερο βάση της κοινωνικής τους καταγωγής (Edgell:1993:1, Κασσιμάτη:2001:43).

Το θέμα του προσδιορισμού των τάξεων και της ανάλυσης των ταξικών σχέσεων υπήρξε πεδίο έντονων συζητήσεων, τοποθετήσεων και αμφισβητήσεων από τους κλασικούς- θεωρητικούς κοινωνιολόγους καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, η οποία συνεχίζεται και ως σήμερα. Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1950 υπήρξε στην Ευρώπη μια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τις θεωρίες της ταξικής κοινωνικής στρωμάτωσης -ειδικότερα αυτές του Μαρξ και του Βέμπερ- που συνοδεύτηκε παράλληλα από την ανάπτυξη νέων εμπειρικών μεθόδων και εργαλείων στο πεδίο της κοινωνικής έρευνας (Crompton: 1998:13).

Σε εμπειρικό επίπεδο, στις βιομηχανικές χώρες η διάρθρωση των επαγγελματιών αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο για τη διερεύνηση του σχηματισμού των τάξεων. Ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελούσε κοινό τόπο για τους κοινωνικούς ερευνητές και τους στατιστικούς των κοινωνικών ερευνών, να διακρίνουν τον πληθυσμό σε επαγγελματικές συναθροίσεις ή τάξεις βάση των κοινών χαρακτηριστικών τους και των υλικών ανταμοιβών που κάθε επαγγελματική ομάδα απολαμβάνει. Κατά συνέπεια ο όρος τάξη επικράτησε διεθνώς να ταυτίζεται με την περιγραφή αυτών των επαγγελματικών συναθροίσεων, παρότι είναι προφανές ότι διαφέρει ρητά –όπως θα δούμε στη συνέχεια- από την έννοια της τάξης που είχαν προσδώσει στον όρο οι Μαρξ και Βέμπερ στις θεωρητικές τους προσεγγίσεις για την κοινωνική στρωμάτωση (Breen- Rottman:1995:15, Crompton: 1998:14).

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια έντονη επιστημονική συζήτηση και τριβή αναφορικά με την ύπαρξη ή μη των τάξεων στις σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Γίνεται αναφορά για το 'θάνατο' ή το 'τέλος' των τάξεων, τη μετάβαση σε *α-ταξικές κοινωνίες* και την ανάγκη ριζικής αναθεώρησης της ταξικής ανάλυσης στα πλαίσια του μετα-μοντερνισμού. Αντιγνώμιες εκφράζονται και από τις δυο πλευρές, τόσο από τους υποστηρικτές του 'τέλους των τάξεων' όσο και από εκείνους που πρεσβεύουν ότι οι τάξεις υφίστανται και θα συνεχίσουν να υπάρχουν και στο μέλλον ανεξάρτητα από το αν προσαρμόζονται ή όχι στην εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα (Κασιμάτη:2001:44,71).

Αφετηρία όλων των συζητήσεων για το μέλλον των ταξικών κοινωνιών και τις α-ταξικές κοινωνίες αποτελούν οι θέσεις που διατυπώνονται στις προσεγγίσεις του Μαρξ και του Βέμπερ. Για τον Μαρξ το τέλος του καπιταλισμού και κατά συνέπεια των τάξεων, θα επιτευχθεί μέσω της επαναστατικής υπέρβασης της καπιταλιστικής τάξης από την εργατική, την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και την

εγκαθίδρυση μιας κοινωνίας χωρίς τάξεις που θα στηρίζεται στην ισότητα συνθηκών. Αντίθετα, ο Βέμπερ υποστήριζε ότι: «καθώς όλο και περισσότερο η υλική τύχη (material fate) των μαζών εξαρτάται από την σταθερή και ορθή λειτουργία των συνεχώς αυξανόμενων γραφειοκρατικών οργανισμών του ιδιωτικού καπιταλισμού τόσο η ιδέα της εξάλειψης αυτών των οργανισμών φαίνεται ουτοπική» (Weber:1961:229). Παρότι ο Βέμπερ εκφράζει ορισμένες επιφυλάξεις σχετικά με την αντιδημοκρατική υπόσταση της γραφειοκρατικοποίησης (bureaucratization), συζήτησε για τις α-ταξικές κοινωνίες υπό όρους ισότητας ευκαιριών που θα οδηγήσουν στην συρρίκνωση των διαφορών και των προνομίων, ως απόρροια της υιοθέτησης γραφειοκρατικής δομής σε όλες τις σφαίρες της κοινωνίας (Edgell:1993:116-117).

Ο Edgell στην προσπάθειά του να συνοψίσει το σύνολο των προσεγγίσεων που πραγματοποιήθηκαν για τις α-ταξικές κοινωνίες, διακρίνει τρεις ομάδες απόψεων που υποστηρίζουν: α) τις ολοκληρωτικά α-ταξικές κοινωνίες, β) τις α-ταξικές κοινωνίες της μιας τάξης και γ) τις πολύ-ταξικές α-ταξικές κοινωνίες (Edgell:1993:118-122).

Η θέση των *ολοκληρωτικά α-ταξικών κοινωνιών* αποτελεί μια προσέγγιση διατυπωμένη από νεο-μαρξιστές και συνίσταται στην εξάλειψη της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία αποτελεί τη βάση της καπιταλιστικής δύναμης που ασκείται πάνω στην εργατική τάξη καθώς και την κύρια πηγή οικονομικών ανισοτήτων².

Οι *α-ταξικές κοινωνίες της μιας τάξης* έχουν δυο μορφές: τις κοινωνίες της εργατικής τάξης, και τις κοινωνίες της μεσαίας τάξης. Στην πρώτη μορφή τόσο οι νεο-μαρξιστές όσο και οι μη-μαρξιστές υποστηρίζουν ότι σε αυτές τις κοινωνίες δεν υπάρχουν τάξεις διότι δεν υφίσταται ατομική ιδιοκτησία, ούτε ταξικές συγκρούσεις εξαιτίας του γεγονότος ότι όλοι μοιράζονται τις ίδιες σχέσεις προς τα μέσα παραγωγής. Κοινωνικές και οικονομικές διαφορές υπάρχουν, ωστόσο δεν οδηγούν στο σχηματισμό τάξεων εξαιτίας της έντονης κοινωνικής κινητικότητας³.

² Η προσέγγιση αυτή θεωρείται ακραία και ιδιαίτερα προβληματική, δεδομένου ότι τα κοινωνικά και πολιτικά εμπόδια που θα εγείρει είναι τόσα πολλά ώστε να την καταστούν μη ρεαλιστική. Edgell S.,1993, *Class*, Routledge, London , σελ.118-119.

³ Παραδείγματα αυτής της μορφής α-ταξικής κοινωνίας αποτελούν οι πρώην κομμουνιστικές κοινωνίες. Ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι υπάρχει η τάση ένα στρώμα της ιεραρχίας να μονοπωλεί την κρατική δύναμη και να οικειοποιείται τα οικονομικά οφέλη που πηγάζουν από την άσκηση της. Οι κοινωνίες αυτές δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν αυτό το στάδιο, με αποτέλεσμα να οδηγηθούν τελικά στην κατάρρευση τους. Weber M., 1961, “From Max Weber: essays in Sociology”, Routledge and Kegan Paul, London, σελ.228, όπως αναφέρεται στο Edgell S.,1993, σελ.118-119.

Στις α-ταξικές κοινωνίες της μεσαίας τάξης, θεωρείται εμφανώς ότι όλα τα άτομα ανήκουν στη μεσαία τάξη. Υποστηρίζεται ότι η ευημερία που σημειώθηκε και οι αλλαγές στην επαγγελματική διάρθρωση οδήγησαν στη μείωση των οικονομικών διαφορών, την ομογενοποίηση των καταναλωτικών προτύπων και κατά συνέπεια στη μείωση των ταξικών συγκρούσεων και ταξικών διαφορών. Η προσέγγιση της α-ταξικής κοινωνίας της μεσαίας τάξης εντάσσεται στο πλαίσιο της ιδεολογίας του εξαστισμού⁴.

Οι *πολύ-ταξικές α-ταξικές κοινωνίες*, περιγράφουν εκείνες τις κοινωνίες όπου η ισότητα των ατόμων συνυπάρχει με τον 'προοδευτικό' διαχωρισμό της ταξικής διάρθρωσης και της ταξικής συνείδησης. Αυτή η εξαιρετικά πλουραλιστική προσέγγιση α-ταξικής κοινωνίας πηγάζει από την ανάλυση του Βέμπερ για τις τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό και φτάνει στο αποκορύφωμα της στο μοντέλο των λειτουργιστών για την κοινωνική στρωμάτωση⁵.

Ο προβληματισμός για την ύπαρξη των τάξεων στις σύγχρονες κοινωνίες έχει ενταχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στα πλαίσια των συζητήσεων του μεταμοντερνισμού, της μετάβασης από την μοντέρνα κοινωνία της παραγωγής στη μεταμοντέρνα κοινωνία της κατανάλωσης. Στις μεταμοντέρνες κοινωνίες η κοινωνική διάκριση πραγματοποιείται στη βάση των καταναλωτικών προτύπων και του τρόπου ζωής (Scott:1996:15). Στο στάδιο του ύστερου καπιταλισμού εμφανίζεται μια «εμπορευματοποίηση των προϊόντων που καταναλώνονται όχι σε όρους της αξίας χρήσεως, αλλά σε όρους της σημειωτικής τους ικανότητας να δημιουργήσουν άνισες σχέσεις» (Crook, Pakulski, Waters:1992:222).

Ο Beck εκπρόσωπος της θεώρησης του μεταμοντερνισμού υποστηρίζει ότι καθώς το επίπεδο ζωής βελτιώνεται ως αποτέλεσμα της συνεχούς εξάπλωσης του μοντερνισμού, οι κοινοί δεσμοί που ενώνουν τα μέλη των κοινωνιών της παραγωγής, εξαρθρώνονται. Η αγορά εργασίας αποδεσμεύεται από τους περιορισμούς του στάτους, και η επαγγελματική επιτυχία εκλαμβάνεται ως αποτέλεσμα προσωπικού

⁴ Η κριτική που δέχθηκε η προσέγγιση αυτή εστιάζει στο γεγονός ότι η ύπαρξη κοινωνιών της μεσαίας τάξης, αποτελεί ένα μύθο. Στηρίζεται σε λανθασμένες υποθέσεις και ενδείξεις δεδομένου ότι αφενός υφίσταται οικονομική ανασφάλεια και οικονομική ανισότητα, αφετέρου τα επίπεδα καταναλωτικών προτύπων έχουν βελτιωθεί για το σύνολο των τάξεων, και όχι μόνο για την εργατική (Edgell S.,1993, σελ.119).

⁵ Αυτή η μορφή α-ταξικής κοινωνίας θεωρείται ότι περιγράφει το 'αμερικάνικο όνειρο'. Χαρακτηρίζεται από ισότητα ευκαιριών και πολιτών. Στοιχεία που ενισχύουν την δυνατότητα επίτευξης ανόδου κοινωνικής κινητικότητας (Edgell S.,1993, σελ.121).

αγώνα. Τα άτομα υποκινούνται να αποκτήσουν επαγγελματικά προσόντα, τα οποία θα τους βοηθήσουν να σημειώσουν ανοδική κινητικότητα μέσα σε ένα σύστημα πλήρως ανταγωνιστικό και ατομοκεντρικό. Οι κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού είναι «καπιταλιστικές χωρίς την ύπαρξη τάξεων αλλά με ατομικές ανισότητες και όλα τα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα που πηγάζουν από αυτές» (Beck:1986:88).

Οι απόψεις του Beck για τις τάξεις στις μεταμοντέρνες κοινωνίες –τις οποίες ασπάζονται και άλλοι συγγραφείς- συνοψίζονται από τους Breen –Rottman σε τρία σημεία: α) οι τάξεις δεν μορφοποιούν πλέον τη βάση για συλλογική δράση, β) οι τάξεις δεν αποτελούν πλέον πηγή κοινών αξιών και στόχων, γ) οι τάξεις δεν δομούν πλέον κοινωνικές ανισότητες, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με το παρελθόν (Breen – Rottman:1995:153). Στις θεωρίες του μεταμοντερνισμού συναντάμε όχι μόνο το τέλος των τάξεων αλλά και το τέλος της ίδιας της στρωμάτωσης (Scott:1996:16).

Εμπειρικά δεδομένα δεν φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις θέσεις των θεωρήσεων του μεταμοντερνισμού (Breen –Rottman:1995:154). Οι Clark- Lipset μιλώντας για το τέλος των τάξεων υποστηρίζουν ότι αυτό που ‘πεθαίνει’ είναι οι παλιές τάξεις όπως τις γνωρίζαμε στις βιομηχανικές κοινωνίες, ενώ νέα σχήματα κοινωνικής στρωμάτωσης υιοθετούνται (Clark-Lipset:1991:397). Οι Goldthorpe- Marshall υποστηρίζουν ότι οι τάξεις θα συνεχίσουν να έχουν σημαντική βαρύτητα στις σύγχρονες κοινωνίες εφόσον παρατηρείται «αξιοσημείωτη συνέχιση των ταξικών ανισοτήτων και των ταξικών διαφοροποιήσεων στα μοντέλα κοινωνικής δράσης ακόμη και σε περιόδους έντονων αλλαγών σε επίπεδο οικονομικής διάρθρωσης, κοινωνικών οργανώσεων και πολιτικών συγκυριών» (Goldthorpe, Marshall:1992:393). Συνοψίζοντας, και ο Scott στο ίδιο πνεύμα αναφέρει ότι «ενώ οι καθημερινές πρακτικές των ατόμων είναι πράγματι λιγότερο πιθανό να αναγνωριστούν υπό όρους ‘τάξεων’, αυτό δεν σημαίνει ότι οι τάξεις ως αντικειμενικές πραγματικότητες (objectives realities) έχουν εκλείψει» (Scott:1996:2).

2.2 Ο Μαρξ για την Κοινωνική Στρωμάτωση και τις Κοινωνικές Τάξεις.

Οι προσεγγίσεις των Μαρξ και Βέμπερ για την κοινωνική στρωμάτωση και τις κοινωνικές τάξεις αποτελούν τη θεμέλιο λίθο των συζητήσεων και των απόψεων που διατυπώθηκαν για το θέμα, από πολλούς μεταγενέστερους συγγραφείς μέχρι τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Ο Μαρξ ήταν πρωτίστως «ένας πολιτικός

ακτιβιστής (political activist), ένας ταγμένος επαναστάτης όσο και ένας θεωρητικός αναλυτής των κοινωνιών» (social theorist). Στόχος της προσέγγισης του ήταν η ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας υπό την οπτική της επίδρασης στον μετασχηματισμό της (Crompton:1998:26).

Έθεσε το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης των τάξεων, αναφερόμενος σε ποικίλες ιστορικές περιόδους. Ωστόσο απέτυχε να προσδιορίσει την έννοια της τάξης, την οποία θεωρεί ως αυτονόητη και την χρησιμοποιεί με ασάφεια (Edgell:1993:2). Σύμφωνα με ομολογία του ίδιου, η συνεισφορά του στο θέμα της ταξικής ανάλυσης επικεντρώνεται στη βασική θέση ότι «η ύπαρξη των τάξεων είναι συνδεδεμένη με καθορισμένες φάσεις ανάπτυξης της παραγωγής» (Scott:1996:49, Μοσχονάς:1998:85).

Για τον Μαρξ κάθε ιστορική περίοδος χαρακτηρίζεται από το μοντέλο παραγωγής και τις παραγωγικές σχέσεις που κυριαρχούν. Έτσι στην αρχαιότητα το πρότυπο παραγωγής στηρίχθηκε στη θεσμοθέτηση της δουλείας και τη διάκριση μεταξύ πολιτών και δούλων. Στη φεουδαρχία του Μεσαίωνα άμεσα παραγωγική τάξη ήταν οι αγρότες/ δουλοπάροικοι που βρισκόταν σε πλήρη εξάρτηση από τους γαιοκτήμονες/ φεουδάρχες. Η μετάβαση από το Μεσαίωνα στην Αναγέννηση συνοδεύτηκε από το μετασχηματισμό των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων του συστήματος της φεουδαρχίας και το 'πέραςμα' στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (Breen-Rottman:1995:23, Μοσχονάς:1998:86-87).

Σύμφωνα με τον **Μαρξ** οι ταξικές σχέσεις είναι συνυφασμένες με τις παραγωγικές σχέσεις και ειδικότερα με τις σχέσεις ιδιοκτησίας και ελέγχου. Διακρίνει την ύπαρξη δυο μεγάλων τάξεων στο καπιταλιστικό σύστημα: α) *την τάξη που κατέχει την ιδιοκτησία και τον έλεγχο των μέσων παραγωγής (καπιταλιστές/ αστοί)*, β) *την τάξη που κατέχει μόνο την εργατική της δύναμη την οποία και πουλά (εργάτες/ προλετάριοι)*. Οι σχέσεις μεταξύ των δυο αυτών τάξεων είναι σχέσεις ανταγωνισμού και εκμετάλλευσης. Ο διαχωρισμός της κοινωνίας σε τάξεις με συγκρουσιακό χαρακτήρα επέρχεται με την κυριαρχία του οικονομικού παράγοντα και την επικράτηση μιας πλήρους εμπορευματοποίησης. Στα πλαίσια της λογικής ότι 'όλα πουλιούνται' η κοινωνία χωρίζεται σε δυο ομάδες: σε αυτούς που πουλούν και σε αυτούς που κατατάσσονται στα 'αντικείμενα' προς πώληση.

Στην καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία το 'αγαθό' που προσφέρουν οι εργαζόμενοι έχει μια διττή καθοριστική ιδιότητα: αφενός έχει μια αξία η οποία

ανταλλάσσεται και καθορίζεται από την ποσότητα της μέσης κοινωνικής εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί και να αναπαραχθεί, αφετέρου δημιουργεί μια αξία μεγαλύτερη από τη δική του, την υπεραξία. Η εκμετάλλευση των εργαζομένων από τους κεφαλαιοκράτες διενεργείται στα πλαίσια της έννοιας της ‘**υπεραξίας**’, η οποία συνίσταται στη διαφορά που προκύπτει μεταξύ της πώλησης των προϊόντων που παράγουν οι εργαζόμενοι και των αμοιβών που λαμβάνουν ως μισθούς ή ημερομίσθια. Η διαφορά αυτή αντιπροσωπεύει για τους κεφαλαιοκράτες μεγιστοποίηση των κερδών τους, ενώ για τους εργαζόμενους απλήρωτη εργασία εφόσον αμείβονται μόνο για ένα μέρος της εργασίας που προσφέρουν. Κατά συνέπεια στο καπιταλιστικό σύστημα η τάξη των κατόχων των μέσων παραγωγής είναι ταυτόχρονα και η τάξη των μη άμεσων παραγωγών και αυτή που ασκεί την εκμετάλλευση (Edgell:1993:3, Breen–Rottman:1995:24, Lefebvre:1968:94, 100, Scott:1996:59,64,81, Crompton:1998:27, Μοσχονάς:1998:89, Κασιμάτη:2001:44-45).

Επιπλέον οι σχέσεις των άμεσων παραγωγών/ εργατών στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας μετατρέπονται σε σχέσεις αποξένωσης και αλλοτρίωσης. Η συνεχής αύξηση της χρήσης μηχανών και του αυτοματισμού, σε συνδυασμό με τον καταμερισμό της εργασίας και την πλήρη εξειδίκευση, έχουν ως αποτέλεσμα την από-ειδίκευση των εργατών, την ρουτίνα στην εκτέλεση της εργασίας, την έλλειψη αυτονομίας που οδηγούν τελικά στη σταδιακή αλλοτρίωση και αποξένωση των εργαζομένων από το προϊόν της εργασίας τους. Η αλλοτρίωση πηγάζει από τρεις κυρίως λόγους: α) οι εργάτες δεν ασκούν έλεγχο στο προϊόν που παράγουν, β) ο καταμερισμός της εργασίας τους στερεί την ικανοποίηση της δημιουργίας, την οποία αναζητούν πλέον να καλύψουν με άλλα εκτός εργασίας μέσα, γ) η εξάπλωση της χρήσης μηχανών καθιστούν αφενός την εργασία αδιάφορη και μονότονη, αφετέρου υπονομεύουν το ρόλο του εργάτη ως κύριο τους (Breen–Rottman:1995:24-25, Μοσχονάς:1998:88, Κασιμάτη:2001:45-46).

Η παραγωγική διαδικασία του καπιταλιστικού συστήματος, όπως υποστηρίζει ο Μαρξ, παράγει και αναπαράγει την ίδια τη σχέση του κεφαλαίου, δηλαδή «από τη μια μεριά τον κεφαλαιοκράτη και από την άλλη το μισθωτό εργάτη» (Μαρξ:1978, [1867]:599). Οι σχέσεις μεταξύ των δυο τάξεων είναι εκ’ διαμέτρου αντίθετες. Όσο ο κεφαλαιοκράτης συσσωρεύει κεφάλαιο, τόσο ο εργάτης υποβιβάζεται σε εξάρτημα μηχανής συσσωρεύοντας αθλιότητα και εξαθλίωση (Scott:1996:83, Μοσχονάς:1998:90). Κατά συνέπεια έχουμε τη συγκρότηση μιας διευρυμένης,

ομογενοποιημένης, αλληλέγγυας ωστόσο φτωχής εργατικής δύναμης ενάντια σε μια μικρή αλλά πλούσια τάξη εργοδοτών. Η σύγκρουση μεταξύ των δυο τάξεων θεωρείται αδιαμφισβήτητη. Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι απόρροια της πόλωσης αυτής, θα είναι η επαναστατική σύγκρουση των δυο τάξεων και η αναπόφευκτη νίκη της εργατικής τάξης (Edgell:1993:4). Είναι προφανές ότι ο Μαρξ στην ανάλυση του αντιλαμβάνεται τη σύγκρουση των τάξεων ως την κινητήριο δύναμη κοινωνικών και ιστορικών αλλαγών. Άλλωστε όπως αναφέρει «η ιστορία όλων των κοινωνιών είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων» (Marx, Engell:1848:79).

Κεντρική θέση στην προσέγγιση του Μαρξ κατέχει η έννοια της *προλεταριοποίησης*, η οποία αναφέρεται στην αλλαγή εργασιακής κατάστασης και την μετάβαση από την αυτοαπασχόληση στην εξαρτημένη εργασία. Διακρίνει τρεις μορφές προλεταριοποίησης: *της κοινωνίας, της εργασίας και της πολιτικής*. Για την πρώτη μορφή ο Μαρξ υποστηρίζει ότι ένας από τους ‘νόμους’ της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι η -μέσω του ανταγωνισμού- συγκέντρωση του κεφαλαίου στους λίγους εις βάρος των μικρών ιδιοκτητών και των αυτοαπασχολούμενων οι οποίοι σταδιακά εξαλείφονται και μετατρέπονται σε μισθωτούς εργάτες.

Η προλεταριοποίηση της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής συνίσταται στην εξίσωση των εργαζομένων με αγαθό, το οποίο μετατρέπεται σε αντικείμενο συναλλαγής, πωλείται και αγοράζεται στην αγορά με τη μικρότερη δυνατή τιμή. Η τρίτη μορφή η οποία αποτελεί την πιο καιρία και επίμαχη διάσταση της προλεταριοποίησης, αναφέρεται στην διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης. Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι αφενός η συνεχής διεύρυνση της εργατικής τάξης αφετέρου η διαπίστωση του βαθμού εξαθλίωσης τους, θα οδηγήσει στη συσπείρωση και οργάνωση των προλετάρων οι οποίοι θα έρθουν σε σύγκρουση με την αστική τάξη προκειμένου να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες (Edgell:1993:5-7).

Ο Μαρξ αντιλαμβάνεται τις τάξεις ως κοινωνικές δυνάμεις, διαμορφωτές της ιστορίας γι’ αυτό άλλωστε διακρίνει μεταξύ «*τάξη εν’ εαυτήν*» (class in itself) και «*τάξη δι’ εαυτήν*» (class for itself)⁶. Η υπέρβαση της καπιταλιστικής τάξης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με την αυτοσυνειδητοποίηση του προλεταριάτου, την οργάνωση του σε τάξη και κατά συνέπεια σε πολιτικό κόμμα. Η ταξική πάλη δεν

⁶ Ο Μαρξ με τον όρο ‘class in itself’ εννοεί μια ομάδα ατόμων που κατέχουν την ίδια ταξική θέση. Ο όρος ‘class for itself’ περιγράφει μια ομάδα ατόμων οι οποίοι αντιλαμβάνονται ότι κατέχουν όμοιες ταξικές θέσεις και ενδιαφέροντα, θα προσπαθήσουν να αναπτύξουν πολιτική δράση. Σε αυτή την περίπτωση μιλάμε για ύπαρξη ταξικής συνείδησης (Breen –Rottman:1995:27).

μπορεί παρά να είναι πολιτική πάλη, συνεπώς πάλη για την εξουσία. Η διαπάλη ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο είναι συνεχής και αέναη, δεν σταματά ποτέ έστω και αν έτσι φαίνεται (Lefebvre:1968:102, Breen-Rottman:1995:25, Crompton:1998:28, Μοσχονάς:1998:93-95).

Η θέση του Μαρξ για τη γέννηση της ανθρώπινης συνείδησης βρίσκεται στον πυρήνα της θεωρίας του και δυο σημεία είναι αυτά που διαφαίνονται με ευκρίνεια. Πρώτον, η οικονομική βάση προσδιορίζει το πολιτικό και ιδεολογικό υπερδόμημα των ανθρώπινων κοινωνιών, και δεύτερον η υλιστική αντίληψη είναι αυτή που προσδιορίζει την ανθρώπινη συνείδηση και όχι το αντίστροφο (Crompton:1998:28).

Ο Μαρξ αναγνωρίζει ότι οι σχέσεις μεταξύ των τάξεων είναι σύνθετες και προβληματικές σε βαθμό που εγείρουν εμπόδια στην ριζοσπαστική αλλαγή. Πέρα από τις δυο κύριες τάξεις –αστοί, προλετάριοι- υπάρχουν άλλες **ενδιάμεσες τάξεις** τόσο μεταξύ των εργατών όσο και μεταξύ των κεφαλαιοκρατών, εξασθενώντας την ταξική συνείδηση και δράση (Edgell:1993:9). Για τις μεσαίες τάξεις υποστηρίζει ότι είναι δομημένες σε εσωτερικά αντιφατικές ταξικές θέσεις εφόσον συνδυάζουν στοιχεία των δυο κύριων τάξεων. Τα μέλη τους είναι αστοί και προλετάριοι ταυτόχρονα, κάτοχοι των μέσων παραγωγής και απασχολούμενοι (μικρή μπουρζουαζία) (Scott:1996:70).

Είναι φανερό ότι ο Μαρξ θεωρεί τους αστούς και τους προλετάριους ως τους κύριους ιστορικούς διαμορφωτές στην καπιταλιστική εποχή. Ωστόσο ξεκάθαρα αντιλαμβάνεται τις κοινωνίες ως σύνθετες που *απαρτίζονται από περισσότερες τάξεις* (Crompton:1998:27). Θεωρεί την κοινωνική συνθετότητα ως ένα μεταβατικό φαινόμενο, εφόσον πρεσβεύει ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η κοινωνική πόλωση θα οδηγήσει στην προλεταριοποίηση των ενδιάμεσων τάξεων, αφενός διότι το μικρό τους κεφάλαιο δεν μπορεί να ανταγωνιστεί τις μεγάλες κεφαλαιοκρατικές επιχειρήσεις, αφετέρου διότι οι νέοι τρόποι παραγωγής υποβιβάζουν τη σημασία της επαγγελματικής τους δεξιότητας (Μοσχονάς:1998:98).

Παράλληλα ο Μαρξ υποστηρίζει ότι η κυρίαρχη καπιταλιστική τάξη δεν ελέγχει μόνο τα μέσα της υλικής παραγωγής αλλά και τα μέσα της πνευματικής παραγωγής. Η τάξη που συγκροτεί την κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας αποτελεί ταυτόχρονα και την κυρίαρχη πνευματική δύναμη. Σύμφωνα με την φράση του Μαρξ το φαινόμενο αυτό συνιστά την **«ηγεμονία του πνεύματος»**. Οι κατώτερες τάξεις επηρεασμένες από την ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης αδυνατούν να αναγνωρίσουν

τα ταξικά τους συμφέροντα και να συσπειρωθούν γύρω από αυτά, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν αυτό που οι νεο-μαρξιστές ονομάζουν «**λανθάνουσα συνείδηση**» (false consciousness) για την πραγματική ταξική τους θέση (Edgell:1993:10, Breen–Rottman:1995:26, Scott:1996:74, Crompton:1998:31, Μοσχονάς:1998:94).

Ορισμένοι κοινωνιολόγοι (όπως Dahrendorf και Parkin) υποστηρίζουν ότι το μοντέλο των δυο αντιμαχόμενων τάξεων που υιοθέτησε ο Μαρξ μπορεί να ίσχυε τον 19^ο αιώνα, αλλά για τον 20^ο αιώνα φαίνεται μη ρεαλιστικό. Όχι μόνο οι επαναστατικές αλλαγές απέτυχαν να πραγματοποιηθούν αλλά και οι μεσαίες τάξεις διευρύνθηκαν στα πλαίσια του καπιταλιστικού παραγωγικού συστήματος, παρά προλεταριοποιήθηκαν. Έτσι υποστηρίζουν ότι η ιστορία φαίνεται να διαψεύδει τον Μαρξ (Edgell:1993:10-11, Breen–Rottman:1995:27).

Συνοψίζοντας, ο Μαρξ είδε τις τάξεις ως πραγματικές κοινωνικές δυνάμεις οι οποίες μπορούν να μετασχηματίσουν την κοινωνία. Οι θεωρίες του είχαν τεράστια επιρροή και υπήρξαν αντικείμενο ποικίλων ερμηνευτικών διαστάσεων. Δυο είναι τα κύρια σημεία που επισημαίνει, τα οποία αποτελούν έως σήμερα επίκεντρο συζητήσεων μεταξύ των κοινωνιολόγων: η σημασία της οικονομίας ως την κύρια πηγή κοινωνικής διαφοροποίησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, και η θεώρηση της ταξικής συνείδησης ως αναπόσπαστο χαρακτηριστικό αναγνώρισης της κοινωνικής τάξης (Crompton:1998:32).

Η ανάλυση του Μαρξ για τις τάξεις μπορεί να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο για τη δομή των κοινωνικών τάξεων στις καπιταλιστικές κοινωνίες ως «ένα δίκτυο ανισοτήτων που στηρίζονται στις κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής και συγκροτούν ανισότητες δύναμης, εξουσίας και επιρροής, ανισότητες συνθηκών και ασφάλειας, ανισότητες ευκαιριών και πρόσβασης σε υλικούς και πολιτιστικούς πόρους, αντίφαση μεταξύ της σχετικής αυτονομίας και σχετικής εξάρτησης στη ζωή» (Westergaard:1977:165).

2.3 Ο Βέμπερ για την Κοινωνική Στρωμάτωση και τις Κοινωνικές Τάξεις.

Όπως έχει ήδη ειπωθεί, οι θεωρήσεις των Μαρξ και Βέμπερ είναι αυτές που έθεσαν το πλαίσιο ανάλυσης της κοινωνικής στρωμάτωσης και των κοινωνικών τάξεων. Ωστόσο οι προσεγγίσεις των δυο συγγραφέων διαφέρουν ρητά. Οι προσεγγίσεις του

Βέμπερ χαρακτηρίζονται αφενός ως αιτιατές στην προσπάθεια του να εξηγήσει και να ερμηνεύσει την ιστορική πραγματικότητα, αφετέρου ως κατανοητικές της κοινωνικής δράσης υπό την έννοια ότι επικεντρώνεται στην ανάλυση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όπως υποστηρίζει, τόσο οι κοινωνικές δράσεις όσο και τα ανθρώπινα φαινόμενα θα πρέπει να ανάγονται στα άτομα που τα συγκροτούν και υπό αυτούς τους όρους να ερμηνεύονται (Crompton:1998:32-33, Μοσχονάς:1998:33).

Σε αντίθεση με τον Μαρξ ο Βέμπερ υπήρξε ασπαστής του ορθολογισμού που διακρίνει το σύγχρονο καπιταλισμό. Αντιλαμβάνεται τη γραφειοκρατία ως τον πιο αποτελεσματικό τύπο διοίκησης, στον οποίο ο σύγχρονος καπιταλισμός οφείλει την ανάπτυξη του. Αν και εκφράζει φόβους για τη δυσκολία να ξεφύγει κανείς από τον συνεχώς αυξανόμενο απρόσωπο και μηχανιστικό γραφειοκρατικό κόσμο, πιστεύει ότι ο σοσιαλισμός θα ατονήσει το ενδιαφέρον για εργασία και θα οξύνει τις συνέπειες της γραφειοκρατίας για τον άνθρωπο (Edgell:1993:12).

Ο **Βέμπερ** θεωρεί τον οικονομικό παράγοντα ως πρωταρχικό στοιχείο σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων, τον οποίο εννοιολογικά οριοθετεί με διαφορετικό τρόπο από αυτόν του Μαρξ. Στο σχήμα ανάλυσης του Βέμπερ οι τάξεις ορίζονται στο επίπεδο της αγοράς, αντανακλούν διαφορετικές ευκαιρίες ζωής οι οποίες προσδιορίζονται από τη θέση του ατόμου στην αγορά. Η κατοχή ιδιοκτησία ή μη, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της κοινωνικής τάξης μόνο στο βαθμό που ορίζει την θέση του ατόμου στην αγορά, συνεπώς και τις ευκαιρίες ζωής. Η θεωρητική βάση του Βέμπερ για την ταξική ανάλυση θεμελιώνεται στην κατανάλωση παρά στην παραγωγή (Pakulski, Waters:1996:15).

Η **κοινωνική τάξη** για τον Βέμπερ προϋποθέτει ότι: α) ένα σύνολο ατόμων έχουν κοινό έναν ορισμένο αιτιολογικό συντελεστή (specific causal component) σε ότι αφορά τις βιοτικές τους ευκαιρίες, β) ο συντελεστής αυτός προσδιορίζεται αποκλειστικά από οικονομικά συμφέροντα σε ότι αφορά την κατοχή αγαθών και εισοδηματικών ευκαιριών, γ) ο συντελεστής διαμορφώνεται με βάση τις συνθήκες των αγορών αγαθών και εργασίας (Breen-Rottman:1995:27, Scott:1996:25, Crompton:1998:33, Μοσχονάς:1998:37-38, Κασιμάτη:2001:48).

Συνεπώς η κοινωνική τάξη για τον Βέμπερ αντιπροσωπεύει μια ομάδα ατόμων που χαρακτηρίζονται από την ίδια ταξική κατάσταση, κατέχουν δηλαδή την ίδια τυπική πιθανότητα να ασκήσουν επιρροή στην αγορά και να αποκομίσουν οφέλη (Breen-Rottman:1995:27-28, Μοσχονάς:1998:38). Υπό τη βάση αυτή, σε συνδυασμό με τη

σημασία του οικονομικού παράγοντα για τον σχηματισμό των τάξεων, διακρίνει δυο τύπους τάξεων με **‘θετικά προνόμια’**: α) τους *ιδιοκτήτες* ή τις τάξεις που κατέχουν ιδιοκτησία και κεφάλαιο, και β) τις *εμπορικές τάξεις*. Η πρώτη συγκροτείται από άτομα που κατέχουν ποικίλλες μορφές ιδιοκτησίας (όπως γη, οικοδομήματα κ.α), ενώ στη δεύτερη ανήκουν τα άτομα που κατέχουν αγαθά και δεξιότητες τα οποία μπορούν να προσφέρουν στην αγορά (όπως βιομηχανικοί και αγροτικοί επιχειρηματίες, έμποροι, τραπεζικοί κ.α).

Παράλληλα διακρίνει τρεις τύπους τάξεων με **‘αρνητικά προνόμια’**: *οι μη ελεύθεροι*, (unfree) *οι ταξικοί υποβαθμισμένοι* (declassed) και *οι άποροι/εξαθλιωμένοι* (paupers), καθώς και τρεις τύπους **‘αρνητικών προνομίων’ της εμπορικής τάξης** που περιλαμβάνουν: *τους ειδικευμένους, τους ημι-ειδικευμένους και τους ανειδίκευτους εργάτες* (Edgell:1993:12-13, Κασιμάτη:2001:48-49).

Ανάμεσα στις τάξεις των θετικών και αρνητικών προνομίων ο Βέμπερ διακρίνει την ύπαρξη πολλών μεσαίων τάξεων οι οποίες συγκροτούνται από άτομα που αντλούν εισόδημα είτε από την κατοχή διαφόρων μορφών μικρής ιδιοκτησίας, είτε από την κατοχή δεξιοτήτων ως απόρροια κατάλληλης εκπαίδευσης και κατάρτισης, όπως: βιοτέχνες, αγρότες, δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, ελεύθεροι επαγγελματίες, εργάτες με ιδιαίτερα προσόντα και δεξιότητες (Edgell:1993:13, Μοσχονάς:1998:39, Κασιμάτη:2001:49).

Η αναγνώριση από πλευράς του Βέμπερ των μεσαίων στρωμάτων και η παραδοχή της ανεξαρτησίας τους, θεωρείται ότι περιγράφει καλύτερα –συγκριτικά με τη μαρξιστική αντίληψη για το σχηματισμό των τάξεων- τις σύγχρονες κοινωνίες (Κασιμάτη:2001:48). Ο Βέμπερ σε αντίθεση με τον Μαρξ πίστευε ότι χαρακτηριστικό γνώρισμα του καπιταλισμού θα είναι η διεύρυνση των μεσαίων στρωμάτων με την αύξηση του αριθμού των εργατών που διαθέτουν εξειδικευμένα προσόντα (Breen–Rottman:1995:29).

Για τον Βέμπερ η κοινωνική τάξη περιλαμβάνει το σύνολο εκείνων των ταξικών καταστάσεων μεταξύ των οποίων η ενδογενεακή και διαγενεακή κινητικότητα επιτυγχάνεται εύκολα και τυπικά. Διακρίνει **τέσσερις κοινωνικές τάξεις**: α) την **εργατική τάξη** στο σύνολο της (κατώτερα στρώματα), β) την **μικροαστική τάξη** (κατώτερα μεσαία τάξη), γ) τη **χωρίς ιδιοκτησία ‘διανοήση’ και τους ‘τεχνικούς’** (νέα μεσαία στρώματα, που η κοινωνική τους θέση καθορίζεται από τις ‘ειδικές’ γνώσεις που κατέχουν), δ) την **προνομιούχα τάξη** της κοινωνίας, λόγω της κατοχής ιδιοκτησίας ή ανώτατης εκπαίδευσης (ανώτερα στρώματα) (Edgell:1993:13, Breen–

Rottman:1995:28, Scott:1996:30, Crompton:1998:33, Μοσχονάς:1998:39-40). Ο Βέμπερ θεωρεί ότι οι τάξεις έχουν ουσιαστικά οικονομική βάση και προσδιορίζονται από τη θέση του ατόμου στην αγορά. Επιπλέον η κατοχή ιδιοκτησίας ή η έλλειψη της, συγκροτεί τις βασικές κατηγορίες όλων των ταξικών θέσεων (Edgell:1993:13).

Η περιγραφή του Βέμπερ για την ταξική δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας δεν διαφέρει ριζικά από την αντίστοιχη του Μαρξ, πέρα από το γεγονός ότι οι δυο συγγραφείς θέτουν διαφορετικές πηγές θεμελίωσης τους. Σχέσεις παραγωγής για τον Μαρξ, σχέσεις στην αγορά για τον Βέμπερ (Crompton:1998:33).

Σε αντίθεση με τον Μαρξ, ο Βέμπερ στρέφεται σε άλλους τύπους στρωμάτωσης που βασίζονται κυρίως στο στάτους παρά στις τάξεις (Edgell:1993:11). Η έννοια του *στάτους* αποτελεί για τον Βέμπερ ένα σύνθετο φαινόμενο όπου: Α) Περιγράφει θέσεις οι οποίες αντανακλούν ειδικές ευκαιρίες ζωής. Β) Οι ομάδες στάτους έχουν αναγνωριστεί ως ‘συνειδητές κοινότητες’ εφόσον μοιράζονται κοινά πολιτιστικά πρότυπα. Η συμμετοχή σε τέτοιες ομάδες προσδίδει στα άτομα το αίσθημα της ταυτότητας (του ανήκειν). Γ) Το στάτους μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει καταναλωτικές πρότυπα και τρόπο ζωής.

Οι ομάδες στάτους και οι τάξεις –σε συνδυασμό με τα πολιτικά κόμματα– υποστηρίζει ο Βέμπερ, αποτελούν φορείς κατανομής της δύναμης μέσα σε μια κοινότητα. Υπό ορισμένες συνθήκες το στάτους μπορεί να αποτελέσει την κυρίαρχη βάση κατανομής των υλικών ανταμοιβών, ενώ συχνά μπορεί να συγκρουστεί με τις δυνάμεις της αγοράς όπου «ο καθένας έχει την τιμή του» (Breen–Rottman:1995:29, Scott:1996:22, Crompton:1998:35, Κασιμάτη:2001:47).

Συνεπώς, εφόσον οι ομάδες στάτους στηρίζονται στις σχέσεις κατανάλωσης και η θεωρητική βάση του Βέμπερ για την ανάλυση των τάξεων θεμελιώνεται στην κατανάλωση, το στάτους αποτελεί την καταλληλότερη μεταβλητή διαπραγμάτευσης των τάξεων (Κασιμάτη:2001:48). Ο Βέμπερ θεωρεί ότι τα άτομα έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν κοινή συνείδηση σε επίπεδο ομάδων γοήτρου από ότι σε επίπεδο τάξεων (Breen–Rottman:1995:29).

Ο κοινωνικός καταμερισμός με κριτήριο το στάτους προϋποθέτει την αναγωγή ορισμένων ομάδων στάτους σε ‘*ομάδες αναφοράς*’, εξαιτίας του διακριτού-ιδιαιτέρου τρόπου ζωής τους. Η αναγνώριση ως μέλους αυτών των ομάδων, αποτελεί τη βάση πρόσβασης σε κοινωνικά δίκτυα και την ανάπτυξη δράσεων που θα ενδυναμώσουν το διακριτό χαρακτήρα του τρόπου ζωής τους. Επιπλέον προϋποθέτει

την 'θέσπιση' ενός βαθμού 'κοινωνικού κλεισίματος' έτσι ώστε να αποφευχθεί η είσοδος ατόμων που δεν διαθέτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνιστούν τα κριτήρια ένταξης στις ομάδες αυτές. Με τον τρόπο αυτό οι 'ομάδες αναφοράς' εξασφαλίζουν την αποκλειστική πρόσβαση σε πόρους που θα τους επιτρέψουν να εδραιώσουν περαιτέρω τη διακριτή κοινωνική τους θέση.

Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται η ενασχόληση με συγκεκριμένες ομάδες επαγγελματιών, μορφές ιδιοκτησίας και εκπαίδευσης, καθώς στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες οι κοινωνικές τάξεις εμπεριέχουν στοιχεία στάτους τα οποία αντανακλούν τις κυρίαρχες ταξικές σχέσεις. Η προβολή των σχέσεων αυτών στον καταμερισμό της εργασίας διαμορφώνει την κλίμακα του 'επαγγελματικού γοήτρου' που αντιπροσωπεύει αντίστοιχα διαφορετικά πρότυπα και επίπεδα ζωής (Scott:1996:31-32, 36).

Σε ότι αφορά την *ταξική δράση*, ο Βέμπερ δεν υιοθετεί την θέση σύμφωνα με την οποία η κοινή ταξική κατάσταση συνεπάγεται και κοινή ταξική δράση. Για τον Βέμπερ οι τάξεις δεν αποτελούν 'κοινότητες' παρά πιθανές βάσεις συγκρότησης κοινής δράσης. Αντιλαμβάνεται το 'ταξικό συμφέρον' ως μια ασαφή έννοια η οποία δεν υποδηλώνει σύγκληση συμφερόντων και επιδιώξεων. Για τον Βέμπερ η σχέση μεταξύ κοινωνικής τάξης, οικονομικού συμφέροντος και ταξικής δράσης δεν είναι τόσο ισχυρή και αλληλένδετη, όσο πιστεύουν άλλοι συγγραφείς (Edgell:1993:14, Scott:1996:38, Crompton:1998:33, Μοσχονάς:1998:41).

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται αντιληπτό ότι η προσέγγιση του Βέμπερ στην κοινωνική στρωμάτωση συγκροτεί μια πολύπλοκη και πλουραλιστική αντίληψη, αναγνωρίζοντας όχι μόνο διαφορετικούς τύπους κοινωνικής στρωμάτωσης αλλά και διαφορετικό αριθμό τάξεων (Κασιμάτη:2001:49).

Το θεωρητικό σχήμα του Βέμπερ κρίθηκε ως ταξινομικό, όπου οι τάξεις ορίζονται τόσο στενά σε σχέση με την αγορά σε βαθμό που να μην είναι διακριτά τα όρια τους. Επιπλέον μέσα από την πλουραλιστική αποτύπωση της κοινωνικής στρωμάτωσης αποδυναμώνεται η σημασία της διάκρισης μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων στρωμάτων. Απεικονίζει μια 'πολλαπλή σύγκρουση' όπου κάθε ομάδα προσπαθεί να εδραιωθεί και να προωθήσει τα δικά της συμφέροντα στα πλαίσια της αγοράς. Αντικείμενο κριτικής αποτέλεσε παράλληλα και η θέση της μη σύνδεσης της ταξικής κατάστασης με την ταξική δράση, υποστηρίζοντας ότι με τον τρόπο αυτό ο Βέμπερ

αποκλείει ουσιαστικά τη δυνατότητα ριζικού μετασχηματισμού της καπιταλιστικής κοινωνίας (Μοσχονάς:1998:44-45).

Συνοψίζοντας τη θεωρητική προσέγγιση του Βέμπερ στην κοινωνική στρωμάτωση και τις τάξεις σε αντιπαράθεση με αυτή του Μαρξ, είναι φανερό ότι και οι δυο συγγραφείς θέτουν ως βάση σχηματισμού των τάξεων τον οικονομικό παράγοντα, και ως κύριο στοιχείο διάκρισης τους την έλλειψη ή μη ιδιοκτησίας. Ωστόσο υπάρχουν και σημαντικές διαφορές στις προσεγγίσεις τους: α) για τον Μαρξ οι τάξεις θεμελιώνονται στο επίπεδο εκμετάλλευσης και κυριαρχίας μέσα στις παραγωγικές σχέσεις, ενώ για τον Βέμπερ οι τάξεις αντανakλούν διαφορετικές ευκαιρίες στην αγορά, β) ο Μαρξ επικεντρώθηκε στο ρόλο της σύγκρουσης και της πόλωσης στην ταξική δομή, ενώ ο Βέμπερ στην προβληματική φύση της ταξικής δράσης και την κατάτμηση της ταξικής διάρθρωσης. Για τον Μαρξ η ταξική δράση είναι αναπόφευκτη. Για τον Βέμπερ οι τάξεις απλά αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη πιθανής κοινής δράσης, γ) ο Μαρξ ασχολήθηκε ουσιαστικά με την κατανομή των θέσεων στην κοινωνική διάρθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας, ενώ ο Βέμπερ με τον τρόπο όπου τα άτομα τοποθετούνται στις θέσεις αυτές στα πλαίσια της υφιστάμενης κοινωνικής δομής (Edgell:1993:14-15, Breen-Rottman:1995:30, Crompton:1998:35, Κασιμάτη:2001:49-50).

Συμπερασματικά, παρά τις όποιες διαφορές τους οι δυο κλασικοί θεωρητικοί των τάξεων, διαμόρφωσαν τα βασικά εννοιολογικά εργαλεία ανάλυσης της σύγχρονης ταξικής δομής τα οποία συνίστανται: στην ιδιοκτησία, την κατοχή γνώσης και τη φυσική δύναμη της εργασίας (Edgell:1993:15).

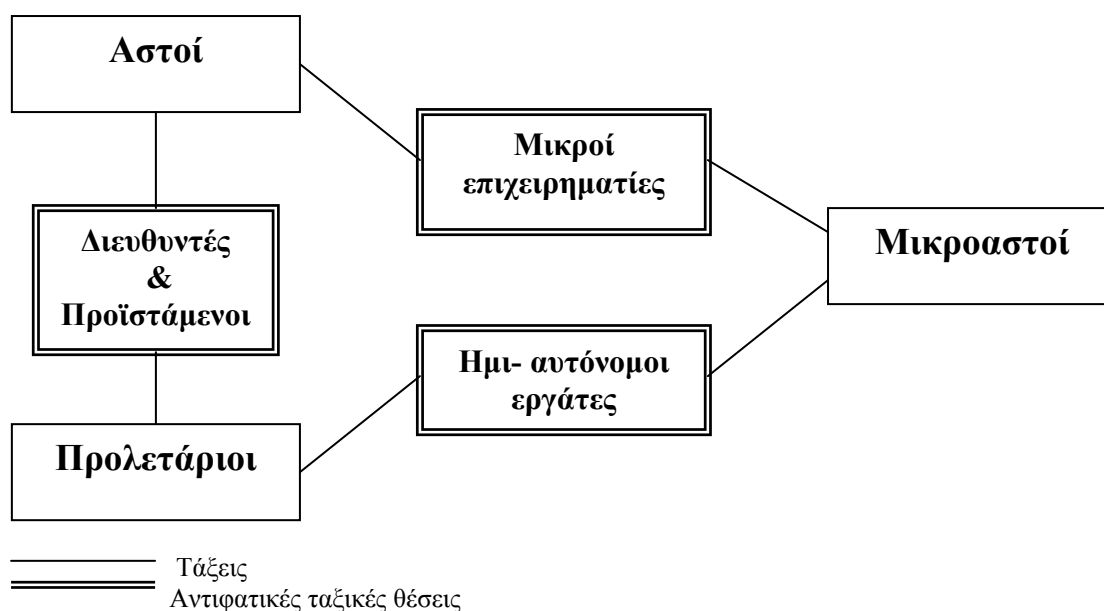
2.4 Το ταξικό σχήμα του Wright.

Ο νέο-μαρξιστής Erik Olin Wright, αναθεώρησε την αρχική θεωρία του Μαρξ για τις τάξεις. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 επικεντρώθηκε στην προσπάθεια ανάπτυξης ενός μαρξιστικού ταξικού σχήματος ικανού να χαρτογραφήσει με μεγάλη ευκρίνεια την ταξική δομή των καπιταλιστικών κοινωνιών. Σημείο εκκίνησης αποτέλεσε η θέση του ότι ο μαρξισμός επηρέασε την ταξική διάρθρωση περισσότερο σε θεωρητικό παρά εμπειρικό επίπεδο. Γι' αυτό θέλησε να αναπτύξει μια μαρξιστική τυπολογία των τάξεων που να έχει εφαρμογή και σε εμπειρικά δεδομένα. Κύριο

μέλημα του ήταν η ταξινόμηση των μεσαίων στρωμάτων στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες (Breen –Rottman:1995:35, Crompton:1998:70).

Στην πρώτη χαρτογράφηση των τάξεων ο Wright εισάγει την έννοια των «*αντιφατικών ταξικών θέσεων*». Υποστηρίζει ότι όλες οι ταξικές θέσεις είναι ανταγωνιστικές, ωστόσο ορισμένες είναι διπλά ανταγωνιστικές διότι αντιπροσωπεύουν θέσεις που είναι κατατμημένες μεταξύ της βασικής αντίφασης των ταξικών σχέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας (Edgell:1993:17).

Σχήμα 1: Πρώτη χαρτογράφηση των τάξεων του Wright (σχέσεις κυριαρχίας).

Πηγή: Crompton R., *Class and Stratification*, Polity, 1998, Πτν. 1, σελ. 71.

Ο Wright αναγνωρίζει ότι στον καπιταλισμό υπάρχουν τρεις βασικές διακριτές ταξικές θέσεις (βλ. Σχήμα 1): α) οι *αστοί* (ιδιοκτήτες μέσω παραγωγής), β) οι *προλετάριοι* (μη ιδιοκτήτες), γ) οι *μικροαστοί* (ιδιοκτήτες που αυτοαπασχολούνται). Μεταξύ αυτών διακρίνει περιοχές με αντιφατικές ταξικές θέσεις, υπό την έννοια ότι τα άτομα που τις καταλαμβάνουν δεν ταυτίζονται απόλυτα με καμία από τις τρεις βασικές ταξικές θέσεις.

Σε αυτές ταξινομεί: α) *τους διευθυντές και προϊστάμενους*, που βρίσκονται σε αντιφατική θέση ανάμεσα στους αστούς και τους προλετάριους, διότι αν και δεν είναι ιδιοκτήτες ωστόσο ασκούν έλεγχο τόσο στα μέσα παραγωγής όσο και στην εργατική

δύναμη, β) *τους ημι-αυτόνομους εργάτες*, που έχουν αντιφατική θέση μεταξύ των προλετάρων και της μικροαστικής τάξης, οι οποίοι παρότι δεν χαρακτηρίζονται από ιδιοκτησία και έλεγχο στα μέσα παραγωγής διατηρούν τον έλεγχο της εργατικής τους δύναμης, γ) *τους μικρούς επιχειρηματίες*, που κατέχουν αντιφατική θέση μεταξύ των αστών και των μικροαστών, οι οποίοι είναι ιδιοκτήτες μέσω παραγωγής και απασχολούν εργαζόμενους ωστόσο το κεφάλαιο τους είναι συγκριτικά περιορισμένο (Edgell:1993:17, Breen–Rottman:1995:64, Scott:1996:180, Crompton:1998:71, Μοσχονάς:1998:128, Κασιμάτη:2001:51). Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Wright η τυπολογία αυτή «δεν αποτελεί πρόταση ενός μοντέλου ταξικής διάρθρωσης στον καπιταλισμό αποτελούμενη από έξι τάξεις, αλλά ένα μοντέλο ταξικής δομής με έξι διαφορετικές θέσεις μεταξύ των ταξικών σχέσεων» (Wright:1997:24).

Η διαφοροποίηση των αντιφατικών ταξικών θέσεων πραγματοποιείται στη βάση του ελέγχου μέσα στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγικής διαδικασίας: α) ελέγχου στις επενδύσεις και τη συσσώρευση χρηματικού κεφαλαίου, β) ελέγχου της εργατικής δύναμης, γ) ελέγχου των μέσων παραγωγής (Edgell:1993:18, Scott:1996:180, Crompton:1998:70, Κασιμάτη:2001:52).

Επιπλέον διακρίνει τέσσερις βαθμούς ελέγχου: πλήρης (full), μερικός (partial), περιορισμένος (minimal), μηδενικός (none), οι οποίοι σε συνδυασμό με τους τρεις τύπους ελέγχου διαμορφώνουν τέσσερις αντιφατικές ταξικές θέσεις –αντί για μια– μεταξύ αστών και προλετάρων (βλ. Πίνακα 1): α) *τους ανώτατους διευθυντές*, β) *τα μεσαία διευθυντικά στελέχη*, γ) *τους τεχνοκράτες*, δ) *τους εργοδηγούς-προϊστάμενους γραμμής παραγωγής*. Παράλληλα διαχωρίζει τους αστούς σε *παραδοσιακούς καπιταλιστές* και *ανώτατους συνεργαζόμενους ειδικούς*, υπό την έννοια ότι οι δεύτεροι μπορεί να έχουν μέρος του κεφαλαίου αλλά στερούνται το νομικό στάτους που διαθέτουν οι κεφαλαιοκράτες-εργοδότες. Αποτελούν κατά συνέπεια μια μορφή ημι-αντιφατικής ταξικής θέσης.

Πίνακας 1: Πρώτη χαρτογράφηση των τάξεων του Wright (πλήρης διατύπωση).

ΑΣΤΟΙ Παραδοσιακοί καπιταλιστές

Ημι-αντιφατική ταξική θέση: Ανώτατοι συνεργαζόμενοι ειδικοί

Αντιφατική ταξική θέση: Ανώτατοι διευθυντές

Αντιφατική ταξική θέση: Μεσαία στελέχη

Αντιφατική ταξική θέση: Τεχνοκράτες

Αντιφατική ταξική θέση: Εργοδηγοί – Προϊστάμενοι γραμμής παραγωγής

ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΟΙ

Αντιφατική ταξική θέση: Ημι-αυτόνομοι εργάτες

ΜΙΚΡΟΑΣΤΟΙ

ΜΙΚΡΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ

Πηγή: Edgell S., *Class*, Routledge, 1993, Πιν. 2.2, σελ. 19.

Η πολυπλοκότητα των ταξικών σχέσεων στην πρώτη χαρτογράφηση του Wright απεικονίζεται και στον αριθμό των θέσεων που ανέρχονται σε έξι ή δέκα. Όταν ο Wright θέλησε να εφαρμόσει το ταξικό του σχήμα σε εμπειρικό επίπεδο διαπίστωσε ότι ήταν αδύνατο να διακρίνει τη θέση των ημιαυτόνομων εργατών από αυτή των εργατών. Γι' αυτό άλλωστε αργότερα κατήγγησε την αντιφατική θέση των ημιαυτόνομων εργατών και τους ενσωμάτωσε στους προλετάριους (Edgell:1993:18-19).

Ο Wright κάνοντας την αυτοκριτική του, θεωρεί ότι η έννοια των αντιφατικών ταξικών θέσεων βελτίωσε την αντίληψη της μαρξιστικής θεωρίας, ωστόσο εκφράζει το προβληματισμό του αφενός διότι ο όρος 'αντίφαση' είναι από μόνος του προβληματικός, αφετέρου –και πιο σημαντικό σύμφωνα με τον ίδιο– οι αντιφατικές ταξικές θέσεις αντιπροσωπεύουν περισσότερο σχέσεις κυριαρχίας παρά εκμετάλλευσης. Αποδέχτηκε πολλές από τις κριτικές που του ασκήθηκαν για το πρώτο ταξικό σχήμα, που οδήγησαν τελικά και στην εξ' ολοκλήρου αναθεώρηση του (Edgell:1993:20-21, Crompton:1998:72, Κασιμάτη:2001:53-54).

Ο Wright στηρίχθηκε στη προσέγγιση του Roemer ο οποίος εφαρμόζει τις αρχές της 'θεωρίας παιγνίων' στη μαρξιστική ανάλυση, προκειμένου να ερμηνεύσει την έννοια της εκμετάλλευσης. Για τον Wright η εκμετάλλευση προσδιορίζεται ως «ο οικονομικός σφετερισμός από μια τάξη, του προϊόντος που παράγεται από την εργασία κάποιας άλλης τάξης» (Wright:1985:77). Υποστηρίζει ότι όχι μόνο οι καπιταλιστές μπορούν να εκμεταλλεύονται τους εργάτες στη βάση της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, αλλά και μη ιδιοκτήτες να εκμεταλλεύονται άλλους μη ιδιοκτήτες στη βάση της οργάνωσης και της εξειδίκευσης τους (Edgell:1993:20).

Διακρίνει τέσσερις τύπους κεφαλαίου όπου η άνιση ιδιοκτησία ή ο έλεγχος σε κάθε ένα από αυτούς διαμορφώνει και αντίστοιχους τύπους εκμετάλλευσης: α) *το κεφάλαιο*

της εργατικής δύναμης (φεουδαρχική εκμετάλλευση), β) το χρηματικό κεφάλαιο (καπιταλιστική εκμετάλλευση), (γ) το οργανωτικό κεφάλαιο (στατική εκμετάλλευση), δ) το κεφάλαιο της εξειδίκευσης (σοσιαλιστική εκμετάλλευση). Ωστόσο επειδή στην πραγματικότητα δεν υφίσταται κοινωνία όπου να κυριαρχεί μόνο ένας τύπος εκμετάλλευσης, οι τάξεις αποτελούν ταυτόχρονα από τη μια πλευρά φορείς άσκησης της εκμετάλλευσης, και αποδέκτες της από την άλλη (Breen-Rottman:1995:35, Crompton:1998:72-73).

Υπό το σκεπτικό αυτό ο Wright διαμορφώνει τη *δεύτερη χαρτογράφηση των τάξεων* (βλ. Σχήμα 2) αντανακλώντας –σε αντίθεση με την πρώτη χαρτογράφηση– περισσότερο σχέσεις εκμετάλλευσης παρά κυριαρχίας (Crompton:1998:73). Στη δεύτερη χαρτογράφηση ο συγγραφέας διακρίνει μεταξύ των κατόχων των μέσων παραγωγής και των μη κατόχων. Στη συνέχεια κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες διαφοροποιείται εσωτερικά, η μεν πρώτη ως προς το αν ο κάτοχος των μέσων παραγωγής απασχολείται ο ίδιος και αν απασχολεί εργαζόμενους, η δε δεύτερη ως προς τον τύπο και το βαθμό των οργανωτικών ικανοτήτων και των εξειδικεύσεων που διαθέτουν οι μη κάτοχοι μέσων παραγωγής (Edgell:1993:20, Wright:1997:25).

Σχήμα 2: Δεύτερη χαρτογράφηση των τάξεων του Wright (σχέσεις εκμετάλλευσης).

		Σχέση ως προς τα μέσα παραγωγής				
		Ιδιοκτήτες	Εργαζόμενοι			
Αριθμός εργαζομένων	Αρκετοί	Καπιταλιστές	Ειδικοί Διευθυντές	Ειδικευμένοι Διευθυντές	Ανειδίκευτοι Διευθυντές	Διευθυντές
	Λίγοι	Μικροί Επιχειρηματίες	Ειδικοί Προϊστάμενοι	Ειδικευμένοι Προϊστάμενοι	Ανειδίκευτοι Προϊστάμενοι	Προϊστάμενοι
	Κανένας	Μικροαστοί	Ειδικοί	Ειδικευμένοι εργάτες	Ανειδίκευτοι εργάτες	Έλλειψη εξουσίας
			Ειδικοί	Ειδικευμένοι	Ανειδίκευτοι	
			Σχέση ως προς την ειδίκευση			

Σχέση εξουσίας

Πηγή: Wright O.E, *Class Counts*, Cambridge University Press, 1997, Πιν. 1.2, σελ. 24.

Στη δεύτερη χαρτογράφηση του Wright ο αριθμός των τάξεων ανέρχεται σε 12 από 6 που ήταν στην πρώτη χαρτογράφηση, αντανακλώντας την πολυπλοκότητα των ταξικών σχέσεων στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το σύνολο των επιπλέον τάξεων τοποθετούνται μεταξύ των μη κατόχων μέσων παραγωγής (Edgell:1993:20). Η κυριότερη διαφοροποίηση ανάμεσα στις δυο χαρτογραφήσεις εστιάζεται στο γεγονός ότι στην πρώτη η ύπαρξη ή η απουσία αυτονομίας στην εργασία συνιστούσε το πρωταρχικό παράγοντα αναγνώρισης των αντιφατικών ταξικών θέσεων, ενώ αντίθετα στη δεύτερη χαρτογράφηση οι θέσεις αυτές προσδιορίζονται από το βαθμό δεξιοτήτων και εξειδίκευσης του ατόμου σε συνδυασμό με τη θέση του στην οργανωτική ιεραρχία (Crompton:1998:73).

Στην αυτοκριτική του για τη δεύτερη χαρτογράφηση, ο Wright εκφράζει τους προβληματισμούς του που επικεντρώνονται στην έννοια της εκμετάλλευσης. Ειδικότερα: α) για την οργανωτική εκμετάλλευση (ακόμη και αν αποδεχτούμε ότι οι διευθυντές και οι γραφειοκράτες είναι εκμεταλλευτές η εκμετάλλευση τους μπορεί να ελεγχθεί), β) για τη σχέση μεταξύ της εκμετάλλευσης στη βάση της εξειδίκευσης και της τάξης (διότι μπορεί να αποτελέσει παράγοντα για ενδοταξικές παρά διαταξικές διακρίσεις), γ) για τη σύνδεση μεταξύ των διαφορετικών τύπων εκμετάλλευσης (εμπειρικά δεδομένα έχουν αποδείξει ότι διαφορετικοί τύποι εκμετάλλευσης αλληλοενισχύονται), δ) για την ύπαρξη άλλων μορφών εκμετάλλευσης που δεν στηρίζονται στις τάξεις αλλά σε παράγοντες όπως φύλο, εθνικότητα, θρησκεία (Edgell:1993:23).

Ο Wright δέχτηκε κριτική από αρκετούς κοινωνιολόγους οι οποίοι στην πλειοψηφία τους υποστηρίζουν ότι το δεύτερο ταξικό σχήμα του προσεγγίζει την θεώρηση του Βέμπερ για την ταξική διάρθρωση, παρά τη μαρξιστική ανάλυση. Η δεύτερη χαρτογράφηση του Wright απεικονίζει περισσότερο αυτό που ο Βέμπερ ονομάζει 'οικονομικές τάξεις' παρά τις 'κοινωνικές τάξεις'. Ο Wright απαντά στην κριτική που δέχτηκε σημειώνοντας ότι η δική του προσέγγιση είναι περισσότερο 'υλιστική' γι' αυτό και μαρξιστική, ενώ του Βέμπερ είναι περισσότερο 'πολιτιστική' προσέγγιση (Edgell:1993:23, Breen-Rottman:1995:69, Crompton:1998:73, Μοσχονάς:1998:130, Κασσιμάτη:2001:56).

2.5 Το ταξικό σχήμα του Goldthorpe.

Ο Goldthorpe –σε αντίθεση με άλλους συγγραφείς- προσέγγισε την κοινωνική διάρθρωση κυρίως σε εμπειρικό παρά θεωρητικό επίπεδο. Ήδη από τη δεκαετία του 1960 μέσα από σειρά εμπειρικών ερευνών, ασχολήθηκε με την ανάλυση της ταξικής διάρθρωσης της Βρετανικής κοινωνίας. Στην πρώτη προσέγγιση, μαζί με τον Lockwood και άλλους, πραγματοποίησαν τη διάκριση μεταξύ χειρώνακτων (εργατική τάξη) και μη χειρώνακτων (μεσαίες τάξεις), χρησιμοποιώντας την κλίμακα του ‘επαγγελματικού στάτους’ των Hall-Jones. Αργότερα τη δεκαετία του ’70 στην έρευνα για την κοινωνική κινητικότητα στην Βρετανία (μελέτης της Οξφόρδης)⁷ προκειμένου να διαμορφώσει το ταξικό σχήμα της Βρετανικής κοινωνίας χρησιμοποίησε την κλίμακα της ‘Κοινωνικής Διαβάθμισης των Επαγγελμάτων’ των Hope-Goldthorpe (Edgell:1993:27, Κασιμάτη:2001:57).

Το ταξικό σχήμα του Goldthorpe περιλαμβάνει 7 κατηγορίες που προέκυψαν από την συνάθροιση των 36 επαγγελματικών κατηγοριών της κλίμακας Hope-Goldthorpe. Βασικό κριτήριο κατάταξης των επαγγελμάτων στις κατηγορίες αυτές αποτελεί η θέση του ατόμου στην «αγορά και την εργασία». Δυο από τα κύρια χαρακτηριστικά προσδιορισμού της ταξικής θέσης, σύμφωνα με τον Lockwood (Edgell:1993:27, Breen-Rottman:1995:46, Scott:1996:212, Crompton:1998:64, Κασιμάτη:2001:58).

Ο Goldthorpe αναφέρει συγκεκριμένα: «συνδυάσαμε επαγγελματικές κατηγορίες που τα μέλη τους έχοντας εμφανείς αποδείξεις, μπορούν να είναι τυπικά συγκρίσιμα αφενός υπό όρους πόρων και εισοδηματικού επιπέδου, βαθμό οικονομικής ασφάλειας και ευκαιριών οικονομικής προαγωγής, αφετέρου ως προς τη θέση του στο σύστημα της εξουσίας και του ελέγχου κατά τη διαδικασία της παραγωγής στο χώρο εργασίας». Επιπλέον το ταξικό σχήμα εμπεριέχει και στοιχεία επαγγελματικού στάτους, εφόσον «διακριτό χαρακτηριστικό των κατηγοριών είναι η σχετικά υψηλού βαθμού διαφοροποίηση τόσο ως προς την επαγγελματική λειτουργία όσο και ως προς το επαγγελματικό στάτους» (Goldthorpe:1980:39).

Το ταξικό σχήμα του Goldthorpe έχει χαρακτηριστεί ως νεοβεμπεριανό εφόσον χρησιμοποιεί δυο βασικά κριτήρια του Βέμπερ για την ταξική διάρθρωση: τη θέση

⁷ Goldthorpe J.H, (with C. Llewellyn and C. Payne) (1980), *Social Mobility & Class Structure in Modern Britain*, Clarendon Press, Oxford.

του ατόμου στην αγορά και την εργασία (Edgell:1993:28, Crompton:1998:64, Κασιμάτη:2001:58).

Οι επαγγελματικές ομάδες που περιλαμβάνονται στο ταξικό σχήμα του Goldthorpe ταξινομούνται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες που ενέχουν την έννοια της τάξης: **υπηρεσίες** (μη χειρώνακτες), **μεσαία στρώματα**, **εργατικά στρώματα** (χειρώνακτες) (Edgell:1993:27, Crompton:1998:64, Μοσχονάς:1998:49, Κασιμάτη:2001:58). Οι επαγγελματικές ομάδες που κατατάσσονται σε κάθε τάξη καθώς και τα χαρακτηριστικά που τις διακρίνουν από τις υπόλοιπες, έχουν ως εξής (Goldthorpe:1980:39-41):

Πίνακας 2: Αρχικό ταξικό σχήμα του Goldthorpe.

Τάξη Υπηρεσιών	I	Ανώτερα Επιστημονικά επαγγέλματα Ανώτερα Διοικητικά στελέχη και Υπάλληλοι Διευθυντές σε μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις Μεγάλοι Ιδιοκτήτες
	II	Χαμηλότερα Επιστημονικά επαγγέλματα και Ανώτεροι τεχνικοί Χαμηλόβαθμα Διοικητικά στελέχη και Υπάλληλοι Διευθυντές μικρών επιχειρήσεων βιομηχανικών μονάδων και υπηρεσιών Προϊστάμενοι μη χειρώνάκτων
Ενδιάμεση Τάξη	III	Μη χειρώνακτες υπάλληλοι ρουτίνας στη Διοίκηση και το Εμπόριο Προσωπικό πωλήσεων Άλλοι απασχολούμενοι στις Υπηρεσίες
	IV	Μικρο-ιδιοκτήτες (συμπεριλαμβανομένου των αγροτών) Αυτοαπασχολούμενοι τεχνικοί Άλλοι αυτοαπασχολούμενοι (πλην των επιστημονικών επαγγελμάτων)
	V	Χαμηλόβαθμοι τεχνικοί Προϊστάμενοι χειρώνάκτων εργατών
Εργατική Τάξη	VI	Ειδικευμένοι χειρώνακτες μισθωτοί εργάτες
	VII	Ημι-ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι μισθωτοί εργάτες

Πηγή: Crompton R., *Class and Stratification*, Polity, 1998, Πιν. 1, σελ. 67.

Τάξη/κατηγορία I: περιλαμβάνει τα Ανώτερα Επιστημονικά επαγγέλματα αυτοαπασχολούμενων ή μισθωτών, τα Ανώτερα Διοικητικά Στελέχη και τους

Υπαλλήλους, τους Διευθυντές σε μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις, τους Μεγάλους Ιδιοκτήτες. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των επαγγελματικών ομάδων είναι η απολαβή υψηλού εισοδήματος και η εν γένει επαγγελματική ασφάλεια και ευημερία. Στοιχεία που συνδέονται με τις θέσεις άσκησης εξουσίας και ελέγχου, ενώ οι ίδιες διακρίνονται από σχετική αυτονομία.

Τάξη/κατηγορία II: περιλαμβάνει τα Χαμηλότερα Επιστημονικά επαγγέλματα και τους Ανώτερους Τεχνικούς, τα Χαμηλόβαθμα Διοικητικά Στελέχη και Υπαλλήλους, Διευθυντές μικρών επιχειρήσεων βιομηχανικών μονάδων και υπηρεσιών, Προϊστάμενοι μη χειρώνακτων. Απολαμβάνουν μικρότερο εισόδημα από την ομάδα I ενώ οι συνθήκες εργασίας και το στάτους τους είναι αντίστοιχα αυτών της θέσης προσωπικού. Ο επαγγελματικός τους ρόλος εντάσσεται στα μεσαία και χαμηλότερα επίπεδα της γραφειοκρατικής ιεραρχίας. Ασκούν κάποιο βαθμό εξουσίας ωστόσο και οι ίδιοι υπόκεινται σε έλεγχο από τους ανωτέρους τους.

Τάξη/κατηγορία III: περιλαμβάνει τους Μη χειρώνακτες υπαλλήλους ρουτίνας στη Διοίκηση και το Εμπόριο, το Προσωπικό πωλήσεων, Άλλους απασχολούμενους στις υπηρεσίες. Χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλό βαθμό επαγγελματικής ασφάλειας. Ο επαγγελματικός τους ρόλος δεν συνίσταται στην άσκηση εξουσίας ενώ αντίθετα διέπεται από ρητά προσδιορισμένες λειτουργίες στο πλαίσιο καθορισμένων διαδικασιών και κανόνων.

Τάξη/κατηγορία IV: Μικρο-ιδιοκτήτες (συμπεριλαμβανομένου των αγροτών), Αυτοαπασχολούμενοι Τεχνικοί, και άλλοι Αυτοαπασχολούμενοι (πλην των επιστημονικών επαγγελμάτων), συγκροτούν την τάξη των μικροαστών. Η θέση τους στην αγορά διαφοροποιείται με κριτήριο το στάτους ως εργοδότες ή αυτοαπασχολούμενοι. Χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό αυτονομίας στην εκτέλεση των επαγγελματικών καθηκόντων τους.

Τάξη/κατηγορία V: Χαμηλόβαθμοι Τεχνικοί, Προϊστάμενοι χειρώνακτων εργατών. Χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλές οικονομικές απολαβές και επαγγελματική ασφάλεια, ωστόσο έχουν περιορισμένες ευκαιρίες για περαιτέρω επαγγελματική εξέλιξη. Ασκούν κάποιο βαθμό εξουσίας αλλά και οι ίδιοι υπόκεινται στον έλεγχο των ανωτέρων τους. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αποτελούν την 'ελίτ των εργατών' (ελίτ του μπλε κολάρου).

Τάξη/κατηγορία VI: Ειδικευμένοι χειρώνακτες μισθωτοί εργάτες σε όλους τους κλάδους της βιομηχανίας.

Τάξη/κατηγορία VII: Ημι-ειδικευμένοι και Ανειδίκευτοι μισθωτοί εργάτες, και εργάτες στον αγροτικό τομέα.

Κοινό χαρακτηριστικό των τάξεων VI, VII, που τις διακρίνει από τις υπόλοιπες τάξεις –παρότι οι ειδικευμένοι απολαμβάνουν μεγαλύτερη επαγγελματική ασφάλεια και αυτονομία συγκριτικά με τους ανειδίκευτους- είναι αφενός η θέση των ατόμων στην αγορά, πωλούν την εργατική τους δύναμη έναντι μισθού, αφετέρου η θέση τους στην εργασία, ασκούν κατώτερους επαγγελματικούς ρόλους και είναι αποδέκτες της πλήρους άσκησης εξουσίας των ιδιοκτητών ή των εκπροσώπων τους.

Ο Goldthorpe υποστηρίζει ότι η κατάταξη των επαγγελματικών ομάδων στο ταξικό του σχήμα δεν είναι ιεραρχική, αλλά αντανακλά περισσότερο τη θέση τους στη δομή της κοινωνικής διάρθρωσης (Goldthorpe:1980:42).

Το ταξικό σχήμα του Goldthorpe αναθεωρήθηκε για τις ανάγκες της ανάλυσης της κοινωνικής κινητικότητας στις Βιομηχανικές κοινωνίες σε διακρατικό επίπεδο, γνωστό και ως πρόγραμμα CASMIN (Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations)⁸.

Στο αναθεωρημένο σχήμα (βλ. Πιν. 3) η κατηγορία III διαχωρίζεται, με αποτέλεσμα οι χαμηλόβαθμοι μη χειρώνακτες υπάλληλοι ρουτίνας (στις πωλήσεις και τις υπηρεσίες) να αποτελούν αυτόνομη κατηγορία (IIIb). Αντίστοιχα και η κατηγορία IV διασπάται και δημιουργούνται δυο επιπλέον νέες κατηγορίες που περιλαμβάνουν: τους μικρο-ιδιοκτήτες και τεχνικούς που δεν απασχολούν εργαζόμενους (IVb), και τους αγρότες και άλλους αυτοαπασχολούμενους γεωργούς (IVc). Τέλος, στο αναθεωρημένο σχήμα ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν οι εργάτες στον αγροτικό τομέα (VIIb) (Edgell:1993:30, Breen-Rottman:1995:72, Crompton:1998:66, Κασμάτη:2001:60).

⁸ Στο πρόγραμμα CASMIN ο Goldthorpe δίνει μικρότερη έμφαση στη διαδικασία σχηματισμού των τάξεων και επικεντρώνεται στη διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας όπως αποτυπώνεται στις επαγγελματικές ομάδες. (Erikson R, Goldthorpe J.H., (1993), *The Constant Flux. A study of Class Mobility in Industrial Societies*, Clarendon Press, Oxford).

Πίνακας 3: Αναθεωρημένο ταξικό σχήμα του Goldthorpe.

<i>Τάξεις</i>			<i>Σχέση εργασίας</i>
Τάξη Υπηρεσιών	I	Ανώτερα Επιστημονικά επαγγέλματα Ανώτερα Διοικητικά στελέχη και Υπάλληλοι Διευθυντές σε μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις Μεγάλοι Ιδιοκτήτες	<i>Εργοδότες ή Παροχή Υπηρεσιών</i>
	II	Χαμηλότερα Επιστημονικά επαγγέλματα και Ανώτεροι τεχνικοί Χαμηλόβαθμα Διοικητικά στελέχη και Υπάλληλοι Διευθυντές μικρών επιχειρήσεων βιομηχανικών μονάδων και υπηρεσιών Προϊστάμενοι μη χειρώνακτων	<i>Παροχή Υπηρεσιών</i>
Ενδιάμεση Τάξη	III	Μη χειρώνακτες υπάλληλοι ρουτίνας στη Διοίκηση και το Εμπόριο Προσωπικό πωλήσεων Άλλοι απασχολούμενοι στις Υπηρεσίες	<i>Ενδιάμεση σχέση</i>
	IIIb	Χαμηλόβαθμοι μη χειρώνακτες υπάλληλοι ρουτίνας (στις πωλήσεις και τις υπηρεσίες)	<i>Ενδιάμεση σχέση (άνδρες), Σύμβαση εργασίας (γυναίκες)</i>
	IV	Μικρο-ιδιοκτήτες (συμπεριλαμβανομένου των αγροτών) Αυτοαπασχολούμενοι τεχνικοί Άλλοι αυτοαπασχολούμενοι (πλην των επιστημονικών επαγγελμάτων)	<i>Εργοδότες</i>
	IVb	Μικρο-ιδιοκτήτες και τεχνικοί που δεν απασχολούν εργαζόμενους	<i>Αυτοαπασχολούμενοι</i>
	IVc	Αγρότες και άλλοι αυτοαπασχολούμενοι γεωργοί	<i>Εργοδότες ή Αυτοαπασχολούμενοι</i>
	V	Χαμηλόβαθμοι τεχνικοί Προϊστάμενοι χειρώνακτων εργατών	<i>Ενδιάμεση σχέση</i>
Εργατική Τάξη	VI	Ειδικευμένοι χειρώνακτες μισθωτοί εργάτες	<i>Σύμβαση εργασίας</i>
	VII	Ημι-ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι μισθωτοί εργάτες	<i>Σύμβαση εργασίας</i>
	VIIb	Εργάτες στον πρωτογενή τομέα	<i>Σύμβαση εργασίας</i>

Πηγή: Crompton R., *Class and Stratification*, Polity, 1998, Πιν. 1, σελ. 67.

Ο Goldthorpe υποστηρίζει ότι το σχήμα δεν είναι ιεραρχικό, αλλά αντανακλά τη δομή των τάξεων ως σχέσεων εργασίας (Crompton:1998:66, Κασσιμάτη:2001:60).

«Σκοπός του ταξικού σχήματος είναι η διαφοροποίηση των θέσεων στην αγορά εργασίας και τις μονάδες παραγωγής και ειδικότερα η διαφοροποίηση τους υπό όρους σχέσεων απασχόλησης που ενέχουν» (Erikson, Goldthorpe:1993:37). Βασικό κριτήριο διάκρισης στο ταξικό σχήμα του Goldthorpe αποτελεί η ‘φύση’ της σχέσης απασχόλησης παρά το περιεχόμενο της εργασίας και ο επαγγελματικός ρόλος (Evans:1992:214).

Εστιάζοντας στις σχέσεις απασχόλησης σε ένα πρώτο επίπεδο διακρίνονται τρεις ομάδες: *εργοδότες, αυτοαπασχολούμενοι και εργαζόμενοι*. Σε ένα δεύτερο επίπεδο κάθε ομάδα διαφοροποιείται περαιτέρω εσωτερικά. Οι αυτοαπασχολούμενοι διακρίνονται μεταξύ αυτών του αγροτικού τομέα και των υπολοίπων αυτοαπασχολούμενων εκτός αγροτικού τομέα. Οι εργαζόμενοι διακρίνονται μεταξύ αυτών που η σχέση απασχόλησης τους συνίσταται στην παροχή υπηρεσιών και σε αυτούς που διέπεται από σύμβαση εργασίας. Κατά συνέπεια οι τάξεις των υπηρεσιών (I, II) χαρακτηρίζονται από σχέσεις απασχόλησης παροχής υπηρεσιών, ενώ οι εργατικές τάξεις (VI, VII), από συμβάσεις εργασίας. Μεταξύ αυτών τοποθετούνται οι μεσαίες τάξεις (Breen-Rottman:1995:70).

Ο Goldthorpe τονίζει ότι η κατάταξη που επιχειρείται στο ταξικό σχήμα δεν απορρέει από κάποια συγκεκριμένη θεωρητική βάση, αλλά θα πρέπει να ειπωθεί ως ένα εργαλείο έρευνας και ως τέτοιο να κριθεί με γνώμονα τα εμπειρικά ευρήματα, παρά το θεωρητικό του υπόβαθρο. Συνεπώς το αναθεωρημένο σχήμα δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι συγκροτεί μια λεπτομερή, αναλυτική χαρτογράφηση της ταξικής δομής των κοινωνιών που συμμετείχαν στη διακρατική συγκριτική διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας (Scott:1996:215, Breen-Rottman:1995:73, Crompton:1998:66, Κασιμάτη:2001:62).

Τόσο το αρχικό όσο και το αναθεωρημένο σχήμα του Goldthorpe υπήρξαν αντικείμενα έντονης κριτικής. Τα κυριότερα σημεία στα οποία επικεντρώθηκε η κριτική είναι τα εξής: α) η χρήση των όρων σχέσεις απασχόλησης και διαβάθμισης μέσα σε μια ομαδοποίηση επαγγελματών σε ένα ταξικό σχήμα (η προσέγγιση του Goldthorpe φαίνεται να χρησιμοποιεί στοιχεία τόσο από τη μαρξιστική όσο και τη βεμπεριανή θεωρία, δίνοντας ένα προβάδισμα στον παράγοντα της ιεράρχησης παρά των σχέσεων), β) η χρήση του όρου ‘Τάξη Υπηρεσιών’ (ο Goldthorpe συγχωνεύοντας τους απασχολούμενους στις υπηρεσίες με τους μεγάλους ιδιοκτήτες σηματοδοτεί ότι είναι ίσες ως προς το εισόδημα και τη δύναμη, περιορίζοντας κατά συνέπεια τη

διάκριση των ορίων μεταξύ τους), γ) η ταξινόμηση των μη χειρώνακτων υπαλλήλων ρουτίνας και των μικρών ιδιοκτητών στην ευρύτερη ενδιάμεση τάξη αποτελεί αντίφαση και προκαλεί σύγχυση, (η σύγκριση μεταξύ τους είναι αβέβαιη και αντιφατική).

Τέλος, ο Goldthorpe δέχτηκε έντονη κριτική από το φεμινιστικό κίνημα αφενός διότι το δείγμα του περιλάμβανε μόνο τον ανδρικό πληθυσμό, αφετέρου η ίδια η δομή του ταξικού σχήματος θέτει περιορισμούς στην κατάταξη επαγγελματικών θέσεων που κατέχουν γυναίκες. Στη βάση αυτής της κριτικής ο Goldthorpe προχώρησε στη διάκριση της κατηγορίας III σε III και IIIb (βλ. Πιν.3). Το σχήμα του Goldthorpe κρίθηκε ότι αντιπροσωπεύει μια ταξινόμηση 'επαγγελματικών κατηγοριών' παρόμοια με εκείνη των επίσημων κοινωνικών στατιστικών, ενώ ο ίδιος δέχτηκε κριτική ότι απομακρύνεται από την προβληματική του σχηματισμού των τάξεων και ακόμη εντονότερα ότι λησμονεί τις βεμπεριανές 'ρίζες' του (Edgell:1993:30-33, Breen-Rottman:1995:74, Crompton:1998:65-66,69, Μοσχονάς:1998:50).

Παρά την έντονη κριτική ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι το ταξικό σχήμα του Goldthorpe αποτελεί την πιο γόνιμη προσπάθεια χαρτογράφησης της κοινωνικής διάρθρωσης μέχρι σήμερα. Ταξικά σχήματα ανέπτυξαν και άλλοι ερευνητές (όπως ο Wright) ωστόσο όταν αυτά εφαρμόστηκαν σε εμπειρικά δεδομένα αμφισβητήθηκαν για την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων τους (Evans:1992:212, Scott:1996:212).

2.6 Η Προσέγγιση του Bourdieu.

Η προσέγγιση του Bourdieu στις κοινωνικές τάξεις είναι επηρεασμένη τόσο από τη Μαρξιστική όσο και από τη Βεμπεριανή θεώρηση. Ωστόσο χαρακτηρίζεται εννοιολογικά ως ευρύτερη από τις αντίστοιχες προσεγγίσεις των κλασικών θεωρητικών Μαρξ και Βέμπερ, οι οποίοι –παρά τις όποιες θεωρητικές διαφορές τους– προσδιορίζουν τις τάξεις ως άμεσα συναρτώμενες από την οικονομία (Crompton:1998:148). Αντίθετα για τον Bourdieu, ο εννοιολογικός χώρος προσδιορισμού των τάξεων δεν είναι αυτός των παραγωγικών σχέσεων αλλά των κοινωνικών σχέσεων εν γένει. Γι' αυτό άλλωστε θεωρεί την «υλική παραγωγή ως μια υπό-κατηγορία μιας ευρύτερης και λιγότερο προσδιορισμένης κατηγορίας της παραγωγής των μέσων» (Pakulski, Waters:1996:44).

Ο Bourdieu υποστηρίζει ότι: «η αποτυχία της μαρξιστικής θεωρίας για τις τάξεις και πρωτίστως η ανικανότητα της να ερμηνεύσει το σύνολο των αντικειμενικά παρατηρούμενων διαφορών, απορρέει από το γεγονός ότι περιορίζοντας τον κοινωνικό κόσμο μόνο στο οικονομικό πεδίο, είναι αναπόφευκτο να προσδιορίζεται η κοινωνική θέση των ατόμων μόνο αναφορικά με τη θέση που προσδιορίζουν οι σχέσεις οικονομικής παραγωγής. Αγνοώντας έτσι τις θέσεις που κατέχονται σε άλλα πεδία και υποπεδία, και ειδικότερα στις σχέσεις πολιτισμικής παραγωγής καθώς και όλες τις αντιθέσεις που δομούν το κοινωνικό πεδίο και οι οποίες δεν μπορούν να αναχθούν περιοριστικά στην αντίθεση μεταξύ ιδιοκτητών και μη των μέσων οικονομικής παραγωγής. Σχηματίζοντας ένα μονοδιάστατο κοινωνικό κόσμο, οργανωμένο απλά γύρω από την αντίθεση ανάμεσα σε δυο ομάδες» (Pakulski, Waters:1996:44, Bourdieu:1999:355).

«Στην πραγματικότητα ο κοινωνικός χώρος είναι ένας πολυδιάστατος χώρος, ένα ανοικτό σύνολο σχετικά αυτόνομων πεδίων, τα οποία είναι λιγότερο ή περισσότερο άμεσα και έντονα εξαρτώμενα ως προς τη λειτουργία τους και τους μετασχηματισμούς τους, από το πεδίο της οικονομικής παραγωγής. Στο εσωτερικό κάθε υποπεδίου οι κάτοχοι κυρίαρχων και κυριαρχούμενων θέσεων εμπλέκονται σε μια συνεχή πάλη διαφόρων μορφών (χωρίς ωστόσο να συγκροτούν αναγκαστικά ανταγωνιστικές ομάδες)» (Pakulski, Waters:1996:44, Bourdieu:1999:355).

Ο κοινωνικός χώρος αποτελεί βασική έννοια στην ανάλυση του Bourdieu για τις κοινωνικές τάξεις (Γεωργίου, Ψυχογιός: 1994:91). Υποστηρίζει ότι όσο πιο κοντά βρίσκονται τα άτομα στον κοινωνικό χώρο τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες να συναθροιστούν σε τάξεις. Στον κοινωνικό χώρο δεν μπορούμε να ομαδοποιήσουμε τα άτομα αυθαίρετα μη λαμβάνοντας υπόψη τις θεμελιακές διαφορές τους –κυρίως τις οικονομικές και πολιτισμικές- χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η δυνατότητα συνάθροισης τους υπό την οπτική άλλων κριτηρίων διαίρεσης (φυλετικών, εθνικών κ.α) (Bourdieu:1999:338).

Η θέση των ατόμων στον κοινωνικό χώρο προσδιορίζεται από τη θέση που καταλαμβάνουν στα διάφορα πεδία με βάση τη διαφοροποίησή τους στο οικονομικό, πολιτισμικό, κοινωνικό και συμβολικό κεφάλαιο. Κατά συνέπεια τα άτομα είναι τοποθετημένα στον κοινωνικό χώρο κατά τέτοιο τρόπο ώστε να έχουν τόσα περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά στις διαστάσεις αυτές όσο περισσότερο γειτονεύουν, και το αντίστροφο (Γεωργίου, Ψυχογιός: 1994:91, Pakulski, Waters:1996:44, Bourdieu:1999:335). Στο έργο του *'La Distinction'* ο Bourdieu

αναπαριστά τον κοινωνικό χώρο προσδίδοντας δυο διαστάσεις: στην πρώτη τα άτομα τοποθετούνται με κριτήριο το συνολικό όγκο του κεφαλαίου που κατέχουν (στις διάφορες μορφές του), ενώ στη δεύτερη με βάση τη δομή του κεφαλαίου τους (το σχετικό βάρος των διαφόρων μορφών κεφαλαίου στο συνολικό όγκο του κεφαλαίου τους) (Γεωργίου, Ψυχογιός: 1994:91, Κασσιμάτη:2001:67).

Για τον Bourdieu το **κεφάλαιο** είναι «ένα σύνολο πραγματικών χρησιμοποιούμενων πηγών και δύναμης» (Κασσιμάτη:2001:63). Διακρίνει τέσσερις διαφορετικούς τύπους κεφαλαίου: οικονομικό, πολιτισμικό, κοινωνικό και συμβολικό κεφάλαιο, οι οποίοι αποτελούν την ‘φαρέτρα’ των δρώντων ατόμων στον αγώνα τους να καταλάβουν μια θέση στον κοινωνικό χώρο (Crompton:1998:148). Το οικονομικό κεφάλαιο είναι μια σημαντική διάσταση χωρίς ωστόσο να θεωρείται ότι υπερτερεί έναντι του πολιτισμικού, κοινωνικού και συμβολικού κεφαλαίου (Pakulski, Waters:1996:44). Στις αναπτυγμένες κοινωνίες το οικονομικό και πολιτισμικό κεφάλαιο συνιστούν τις πιο κατάλληλες αρχές διαφοροποίησης των ατόμων (Κασσιμάτη:2001:67). Το κεφάλαιο –οικονομικό, πολιτισμικό- αντιπροσωπεύει μια εξουσία πάνω σε ένα πεδίο και ειδικότερα πάνω «στο συσσωρευμένο προϊόν της παρελθούσας εργασίας και ταυτόχρονα πάνω στους μηχανισμούς που επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την παραγωγή μιας ιδιαίτερης κατηγορίας αγαθών» αποτελώντας κατά συνέπεια μια εξουσία πάνω σε ένα σύνολο εισοδημάτων και κερδών (Bourdieu:1999:334).

Ο Bourdieu εστιάζει το ενδιαφέρον του κυρίως στο **πολιτισμικό κεφάλαιο** και τη συμβολική του σημασία γι’ αυτό το ονομάζει ‘συμβολικό κεφάλαιο’ (Μυλωνάς:1995:77). Η έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου αναπτύχθηκε από τον Bourdieu στην προσπάθεια του να ερμηνεύσει τις εκπαιδευτικές ανισότητες που παρατηρήθηκαν τη δεκαετία του ’70 στην Γαλλία, ανάγοντας την ‘σχολική επιτυχία’ στην κατανομή του πολιτισμικού κεφαλαίου μεταξύ των τάξεων και των ταξικών σχημάτων (Σταματέλου:1994:76). Ουσιαστικά προσπάθησε να αποδείξει ότι τα παιδιά που προέρχονται από ένα οικογενειακό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο μόρφωσης, έχουν αποκτήσει δηλαδή πολιτισμικό κεφάλαιο από τους γονείς τους, εμφανίζουν καλύτερες σχολικές επιδόσεις και περισσότερες δεξιότητες. Γεγονός που σημαίνει ότι τα άτομα αυτά εισέρχονται στην αγορά εργασίας έχοντας καλύτερες προϋποθέσεις προκειμένου να αποκτήσουν θέσεις που κατατάσσονται ψηλότερα στην κοινωνική διαβάθμιση. Κατά συνέπεια το πολιτισμικό κεφάλαιο με

τρόπο έμμεσο αλλά σαφώς προσδιορισμένο επιτείνει την κοινωνική ανισότητα. Επιπλέον αυξάνει την πιθανότητα τα άτομα που το διαθέτουν να επιβάλλουν τις αξίες τους στις υπόλοιπες ομάδες που στερούνται πολιτισμικού κεφαλαίου νομιμοποιώντας έτσι, μέσω της διαδικασίας της 'συμβολικής βίας', τον πολιτισμό τους (Κασιμάτη:2001:65).

Το πολιτισμικό κεφάλαιο βρίσκεται «στο κεφάλι και το μυαλό των ατόμων, εκδηλώνεται στη συμπεριφορά τους και μεταβιβάζεται στους απογόνους» (Κασιμάτη:2001:64). Το πολιτισμικό κεφάλαιο μπορεί να υπάρξει σε τρεις καταστάσεις: την ενσωματωμένη, την αντικειμενοποιημένη και τη θεσμοποιημένη κατάσταση (Σταματέλου:1994:78-84):

- **Ενσωματωμένη κατάσταση**: οι ιδιότητες του πολιτισμικού κεφαλαίου στην πλειοψηφία τους απορρέουν από το γεγονός ότι είναι συνυφασμένο με το ανθρώπινο σώμα και προϋποθέτει την ενσωμάτωση του σε αυτό. Πρόκειται για μια διαδικασία που ενέχει τις εργασίες της εγχάραξης και της εξομοίωσης, και προϋποθέτει την επένδυση προσωπικού χρόνου. Έτσι το πολιτισμικό κεφάλαιο μετατρέπεται σε μια ιδιοκτησία, σε ένα 'προσωπικό κεφάλαιο' το οποίο δεν μπορεί να μεταδοθεί στιγμιαία -όπως οι υλικές μορφές κεφαλαίου-, μπορεί ωστόσο να αποκτηθεί με τρόπο εξολοκλήρου καλυμμένο και ασυνείδητο. Ο χρόνος που απαιτείται για την απόκτηση του εξαρτάται από το ήδη ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο μέσα στο σύνολο της οικογένειας. Επιπλέον το πολιτισμικό κεφάλαιο μπορεί να αποτελέσει συμβολικό κεφάλαιο λαμβάνοντας μια καθαρά συμβολική λογική διάκρισης, η οποία εξασφαλίζει επιπλέον υλικά και συμβολικά κέρδη στους κατόχους ενός ισχυρού πολιτισμικού κεφαλαίου. Κατά συνέπεια η μετάδοση του πολιτισμικού κεφαλαίου αποτελεί την καλύτερα καλυμμένη μορφή κληρονομικής μετάδοσης κεφαλαίου, λαμβάνοντας έτσι βαρύνουσα σημασία στο σύστημα των στρατηγικών κοινωνικής αναπαραγωγής.
- **Αντικειμενοποιημένη κατάσταση**: της οποίας ορισμένες ιδιότητες ορίζονται σε συνάρτηση με την ενσωματωμένη μορφή του πολιτισμικού κεφαλαίου. Το αντικειμενοποιημένο πολιτισμικό κεφάλαιο στηρίζεται σε υλικά πολιτισμικά αγαθά (γραπτά, πίνακες ζωγραφικής, μνημεία κ.α) και είναι μεταδόσιμα μόνο κατά το υλικό τους μέρος. Αυτό δηλαδή που μεταδίδεται είναι η νομική τους ιδιότητα. Κατά συνέπεια τα πολιτισμικά αγαθά μπορούν να αποτελέσουν το

αντικείμενο μιας υλικής ‘ιδιοποίησης’ η οποία προϋποθέτει το πολιτισμικό κεφάλαιο.

- **Θεσμιοποιημένη κατάσταση:** αποτελεί μια διαδικασία αναγνώρισης της ισχύος του πολιτισμικού κεφαλαίου. Συνίσταται στη «θέσπιση μιας διαφοράς ουσίας μεταξύ της καταστασιακά αναγνωρισμένης και εγγυημένης αρμοδιότητας και του απλού πολιτισμικού κεφαλαίου που συνεχώς καλείται να αποδείξει την αξία του».

Πέρα από τις δυο βασικές μορφές του κεφαλαίου –οικονομικό, πολιτισμικό- ο Bourdieu αναφέρεται στο **κοινωνικό κεφάλαιο** ως το κεφάλαιο των ‘κοσμικών σχέσεων’ οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ‘μέσα’. Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι «το σύνολο των εν ενεργεία ή των εν δυνάμει πόρων που συνδέονται με την κατοχή ενός δικτύου μόνιμων σχέσεων, περισσότερο ή λιγότερο θεσμιοποιημένων αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης». Ουσιαστικά πρόκειται για την ένταξη σε μια ομάδα όπου τα μέλη της είναι ενωμένα με δεσμούς μόνιμους και χρήσιμους, που έχουν θεμελιωθεί πάνω σε υλικές και συμβολικές συναλλαγές. Ο όγκος του κοινωνικού κεφαλαίου που κατέχει ένα άτομο εξαρτάται από την έκταση του δικτύου των δεσμών που μπορεί αποτελεσματικά να κινητοποιήσει καθώς και τον όγκο του κεφαλαίου –οικονομικό, πολιτισμικό, συμβολικό- που οικειοποιείται ο καθένας από εκείνους με τους οποίους είναι συνδεδεμένο. Γεγονός που σημαίνει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο παρότι δεν είναι συνυφασμένο με το οικονομικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, δεν ανεξαρτητοποιείται πλήρως ποτέ. Η ύπαρξη δικτύων δεσμών δεν είναι ένα φυσικό δεδομένο, αλλά αποτελεί προϊόν εργασίας θεμελίωσης και διατήρησης. Είναι προϊόν στρατηγικής κοινωνικής επένδυσης που αποβλέπει στην παραγωγή και αναπαραγωγή χρήσιμων κοινωνικών δεσμών, με στόχο την απόδοση – βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα- υλικών και συμβολικών κερδών (Γεωργίου, Ψυχογιός:1994:91-95).

Συνοψίζοντας τις μορφές κεφαλαίου του Bourdieu, η έννοια του **συμβολικού κεφαλαίου** ενσαρκώνεται στη λογική της διαφοράς στα πλαίσια ενός συστήματος συμβολικής διάκρισης. Ο κοινωνικός χώρος και οι διαφορές που ‘αυθόρμητα’ εμπεριέχει μέσα του, τείνουν να λειτουργήσουν συμβολικά ως χώρος των διαφόρων μορφών ύφους και τρόπου ζωής. Η κατανάλωση καθώς και κάθε πρακτική είναι προορισμένη να λειτουργήσει ως σημείο διάκρισης. Οι κοινωνικά δρώντες συχνά επιτείνουν σκόπιμα τις ‘αυθόρμητες’ διαφορές στον τρόπο ζωής τους προκειμένου να

γίνουν αντιληπτές και να αναγνωριστούν ως νόμιμες διαφορές, δηλαδή ως διαφορές φύσης. Η διάκριση αποτελεί τη διαφορά «που είναι εγγεγραμμένη στην ίδια τη δομή του κοινωνικού χώρου και χρησιμοποιείται ως εργαλείο για τη διατύπωση των περισσότερων κοινωνικών κρίσεων, ενώ νομιμοποιείται πλήρως όταν οι αντικειμενικές δομές συμπίπτουν απόλυτα με τις ενσωματωμένες δομές». Αυτό σημαίνει ότι το συμβολικό κεφάλαιο 'πηγαίνει' στο συμβολικό κεφάλαιο καθώς οι αντικειμενικές σχέσεις δύναμης τείνουν να αναπαράγονται στις συμβολικές σχέσεις δύναμης. Τα άτομα κατέχουν εξουσία αντίστοιχη του συμβολικού τους κεφαλαίου. Όσοι κατέχουν κυριαρχούμενες θέσεις στον κοινωνικό χώρο τοποθετούνται επίσης σε κυριαρχούμενες θέσεις στο πεδίο της συμβολικής παραγωγής (Bourdieu:1999:345-347, 354).

Θεσμοθετημένη έννομη μορφή συμβολικού κεφαλαίου αποτελούν οι επαγγελματικοί ή οι εκπαιδευτικοί τίτλοι. Ειδικότερα ο επαγγελματικός τίτλος ο οποίος όλο και περισσότερο τείνει να λειτουργεί αδιαχώριστα από τον εκπαιδευτικό, παρέχοντας έτσι πολλαπλά συμβολικά κέρδη. Και είναι η συμβολική σημασία του τίτλου στον επαγγελματικό χώρο η οποία τείνει να προσδιορίσει την αμοιβή του επαγγέλματος, ενώ ταυτόχρονα η αμοιβή του τίτλου τείνει να αυτονομηθεί από την αμοιβή της εργασίας. Έτσι ενώ η ίδια η εργασία μπορεί να λάβει διαφορετικές αμοιβές ανάλογα με τους τίτλους του ατόμου που την εκτελεί, η αμοιβή του τίτλου μπορεί να διατηρηθεί ίδια παρά τις αλλαγές εργασίας. Κατά συνέπεια η θεσμοθετημένη αξία του τίτλου λειτουργεί ως εργαλείο διατήρησης της αξίας της εργασίας (Bourdieu:1999:350-351).

Ο Bourdieu στην θεωρητική του προσέγγιση ενστερνίζεται την παραδοχή ότι η κοινωνία είναι κατατμημένη σε **κοινωνικές τάξεις**. Στο έργο του *'La Distinction'* ο Bourdieu χρησιμοποιεί τον όρο τάξη ως μια ευρύτερη έννοια για τις κοινωνικές ομάδες που διακρίνονται βάση των συνθηκών ύπαρξης τους καθώς και των αντίστοιχων πρακτικών που εφαρμόζουν. Ως συνθήκες ύπαρξης αναγνωρίζει το οικονομικό κεφάλαιο που κατέχει ένα άτομο ή μια ομάδα, καθώς και το πολιτισμικό κεφάλαιο το οποίο μαζί με άλλους παράγοντες μπορούν να εξασφαλίσουν και να διαιωνίσουν την πρόσβαση στο οικονομικό κεφάλαιο (Crompton:1998:149). Για τον Bourdieu οι κοινωνικές τάξεις οφείλουν την ύπαρξη τους στην άνιση κατανομή των μορφών του κεφαλαίου (Μυλωνάς:1995:76).

Οι κοινωνικές σχέσεις βρίσκονται σε συγκρουσιακές σχέσεις και λαμβάνουν διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με το πεδίο στο οποίο εκδηλώνονται. Κατά συνέπεια όλα τα πεδία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ‘αρένες’ όπου οι κοινωνικές τάξεις μάχονται υπέρ του συμφέροντος τους, υπό την ευρεία έννοια του όρου (Μυλωνάς:1995:77). Οι σχέσεις κυριαρχίας κατέχουν κεντρική θέση στην προσέγγιση του Bourdieu χωρίς ωστόσο να συνίστανται σε σχέσεις εκμετάλλευσης ή ανοιχτού ανταγωνισμού και διαμάχης (Pakulski, Waters:1996:44).

Ως ιδιάζον εγγενές, βασικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών τάξεων, ο Bourdieu αναγνωρίζει το διαφοροποιημένο σύστημα διαθέσεων και πρακτικών (*habitus*)⁹ που χαρακτηρίζει κάθε τάξη. Οι διαφορές που παρατηρούνται στις διαθέσεις, τις στάσεις, στις πρακτικές που εφαρμόζονται καθώς και στον τρόπο έκφρασης. Το *habitus* είναι ένα διαρκές στοιχείο των τάξεων, προϊόν της ιστορίας και των κοινωνικών συνθηκών. Κάθε κοινωνική τάξη παράγει το δικό της *habitus* και αναπαράγεται μέσα από αυτό (Μυλωνάς:1995:78-79). Στο έργο του ‘*La Distinction*’ ο Bourdieu θέτει στο επίκεντρο της προβληματικής του τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται το γούστο σε κάθε κοινωνική τάξη ώστε να εμφανίζεται ως διαφορετικό. Πως δηλαδή το γούστο ως στοιχείο του *habitus* συνιστά σημείο διάκρισης –ηθελημένης ή μη, συνειδητής ή ασυνειδητής- της κάθε κοινωνικής τάξης. Στην ανάλυση του αναφέρει ότι το γούστο γίνεται αντιληπτό ως στυλ ζωής και αποτελεί την πιο έντονη και ανεξίτηλη γραμμή ταξικού διαχωρισμού και διάκρισης. Το γούστο της κυρίαρχης τάξης διακρίνεται αυτοαξιολογούμενο ως ανώτερο κοινωνικά αλλά και διακρίνει, με το να αξιολογεί και να ιεραρχεί ως κατώτερα, τα άλλα γούστα (Μυλωνάς:1995:90-92).

Ο Bourdieu παρότι στις εμπειρικές του προσεγγίσεις χρησιμοποίησε συναθροίσεις επαγγελματικών κατηγοριών για τις ανάγκες της διερεύνησης του, δεν θεωρεί ότι μορφοποιούν κοινωνικές τάξεις. Ωστόσο αναγνωρίζει το επάγγελμα ως ένα ‘καλό’ δείκτη για τη θέση του ατόμου στον κοινωνικό χώρο, παρέχοντας πληροφορίες τόσο για τη φύση του επαγγέλματος όσο και για τις πολιτισμικές και οργανωτικές ιδιαιτερότητες του (Crompton:1998:149).

⁹ Το *habitus* μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα «υποκειμενικό αλλά όχι ατομικό σύστημα από εσωτερικευμένες δομές, σχήματα αντίληψης, σύλληψης και δράσης που είναι κοινά σε όλα τα μέλη μιας ομάδας ή τάξης και που συνιστούν την προϋπόθεση κάθε αντικειμενοποίησης και ενόρασης». Μουζέλης Ν, «*Habitus: Η Συμβολή του Bourdieu στην Κοινωνιολογία της Δράσης*» στο *Pierre Bourdieu. Κοινωνιολογία της Παιδείας*, (1995), Επιμ. Λαμπίρη-Δημάκη Ι., Παναγιωτόπουλος Ν., Εκδόσεις Καρδαμίτσι-Δελφίνι, Αθήνα, σελ.54-62.

Συνοψίζοντας, ο Bourdieu ασχολήθηκε με τις κοινωνικές τάξεις στην προσπάθεια του να προτείνει ένα θεωρητικό σχήμα, το οποίο όμως θα έχει προσλαμβάνουσες από τον πραγματικό κόσμο. Στόχος του ήταν να ενσωματώσει στο πολιτισμικό κεφάλαιο μια νέα αντίληψη της κοινωνιολογικής θεωρίας ‘περί τάξεων’ (Κασιμάτη:2001:68). Οι κοινωνικές τάξεις του Bourdieu δέχτηκαν κριτική ότι παρομοιάζουν με ‘ομάδες γοήτρου’ στην έννοια των οποίων είχε ασκήσει κριτική ο ίδιος ο Bourdieu (Pakulski, Waters:1996:44).

2.7 Σύνδεση Κοινωνικής Κινητικότητας και Κοινωνικής Στρωμάτωσης.

Η έννοια της στρωμάτωσης σκιαγραφεί την εικόνα μιας κοινωνικής δομής χαρακτηριστικό γνώρισμα της οποίας αποτελεί η διάκριση του πληθυσμού σε στρώματα ιεραρχικά τοποθετημένα. Μεταξύ των στρωμάτων εμφανίζονται οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές ανισότητες, οι οποίες εκφράζονται συνήθως με την έννοια των κοινωνικών τάξεων χαρακτηρίζοντας ταυτόχρονα τον τύπο και τη μορφή στρωμάτωσης της συγκεκριμένης κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά η έννοια της κοινωνικής κινητικότητας εκφράζει τις προσπάθειες των ατόμων ή ομάδων να υπερνικήσουν τους παράγοντες που εγείρουν εμπόδια και συντηρούν αυτές τις ανισότητες προκειμένου να μετακινηθούν σε μια άλλη ανώτερη θέση, τάξη ή στρώμα από αυτή που βρίσκονται.

Κατά συνέπεια η κοινωνική στρωμάτωση και η κοινωνική κινητικότητα είναι έννοιες συνυφασμένες και αλληλένδετες. Ειδικότερα η κοινωνική κινητικότητα είναι παράγωγο αλλά και παραγωγός της κοινωνικής στρωμάτωσης. Παράγωγο διότι η ίδια η δομή της κοινωνικής στρωμάτωσης με την διάκριση του πληθυσμού σε ανώτερα και κατώτερα στρώματα γεννά την επιθυμία και την προσδοκία των ατόμων να μετακινηθούν προς τα υψηλότερα στρώματα, προκαλώντας κινητικότητα. Ταυτόχρονα η ίδια η κινητικότητα είναι παραγωγός της κοινωνικής στρωμάτωσης εφόσον μέσω αυτής αφενός γίνεται περισσότερο αντιληπτή η ύπαρξη ανισοτήτων αφετέρου συμβάλλει στη διατήρηση της υφιστάμενης διακριτής δομής της κοινωνικής στρωμάτωσης. Η έννοια της κοινωνικής στρωμάτωσης θεωρείται ως περισσότερο στατική ενώ αυτή της κινητικότητας ως έννοια με δυναμικό χαρακτήρα (Κουβερτάρης:1969:179, Κασιμάτη:2001:93). Από τους σύγχρονους κοινωνικούς ερευνητές κυρίως οι Heath και Goldthorpe ασχολήθηκαν με τη σύνδεση και την

αλληλεπίδραση των δυο εννοιών ιδιαίτερα μέσα από τις εμπειρικές διερευνήσεις τους (Payne:1987:12).

Κυρίαρχο χαρακτηριστικό των συστημάτων κοινωνικής στρωμάτωσης αποτελεί ο βαθμός στον οποίο είναι ανοιχτά ή άκαμπτα. Ο βαθμός δηλαδή της κοινωνικής ρευστότητας που σημειώνεται επιτρέποντας σε άτομα προερχόμενα από διαφορετικές τάξεις να εισχωρήσουν στις ανώτερες τάξεις που επιθυμούν (Breen, Rottman:1995:113). Η κοινωνική κινητικότητα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το βαθμό στον οποίο η εκάστοτε κοινωνική δομή χαρακτηρίζεται ως ανοικτή ή κλειστή. Υψηλοί ρυθμοί κινητικότητας φανερώνουν ένα ανοιχτό σύστημα στρωμάτωσης, όπου τα άτομα παρά τις ανισότητες που υφίστανται έχουν περισσότερες ευκαιρίες πρόσβασης στις επιθυμητές θέσεις (Payne:1987:12).

Στις απόλυτα ανοιχτές κοινωνίες τα άτομα τοποθετούνται στις θέσεις με κριτήριο το βαθμό καταλληλότητας τους και την επιθυμία τους για τη συγκεκριμένη θέση (Κασσιμάτη:2001:94). Σε αυτές τις κοινωνίες η πορεία ανέλιξης των ατόμων γίνεται αντιληπτή περισσότερο ως προσωπικό επίτευγμα, αποτέλεσμα του ορθολογισμού και της αξιοκρατίας των διαδικασιών, παρά ως φυσική συνέπεια επακόλουθο της κοινωνικής καταγωγής των ατόμων. Ωστόσο ακόμη και σε μια 'απόλυτα ρευστή' κοινωνία όπου το κάθε άτομο θα αντιμετώπιζε ακριβώς τις ίδιες ευκαιρίες να κατακτήσει ανώτερες θέσεις, μια μικρή μειονότητα θα επιτύγχανε το στόχο εφόσον οι θέσεις εξουσίας, κοινωνικού γοήτρου και πλούτου στην κορυφή της πυραμίδας είναι περιορισμένες (Giddens:1997:372).

Ο ιδανικός τύπος κοινωνίας όπου κυριαρχεί η τέλεια κινητικότητα και η θέση που καταλαμβάνουν τα άτομα δεν σχετίζεται με την κοινωνική θέση από την οποία προήλθαν, είναι τόσο ουτοπικός και ακραίος στο βαθμό που κανένας κοινωνιολόγος δεν ενστερνίζεται απόλυτα (Swift:2004:2). Όσοι κατέχουν θέσεις δύναμης και πλούτου διαθέτουν τα δίκτυα που τους επιτρέπουν να διαγωνίζονται τα προνόμια τους και να τα μεταβιβάσουν στους απογόνους τους (Giddens:1997:372). Ορισμένοι κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι με την περιδεολόγηση της κοινωνικής κινητικότητας ως επίτευγμα ατομικών προσπαθειών διαμορφώνεται μια επικρατούσα ιδεολογία περί 'ισότητας ευκαιριών' και 'ελεύθερης κυκλοφορίας' απωθώντας από το μυαλό των ατόμων την πραγματικότητα της ανισότητας συνθηκών και ευκαιριών (Westergaard, Resler:1975:281).

Οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες θεωρούνται περισσότερο ανοιχτές με υψηλούς ρυθμούς κοινωνικής κινητικότητας και ισότητα ευκαιριών ως αποτέλεσμα του τεχνικού και οικονομικού ορθολογισμού που χαρακτηρίζει τις κοινωνίες αυτές, ενισχύοντας την περαιτέρω οικονομική τους ανάπτυξη. Οι ανοιχτές κοινωνίες είναι οικονομικά περισσότερο αποδοτικές, κοινωνικά δίκαιες και πολιτικά σταθερές (Miles:1999:6,48). Ωστόσο ο Goldthorpe υποστηρίζει ότι σε μια ανοιχτή κοινωνία δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι υπάρχει και μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών. Στη συγκριτική διακρατική μελέτη για την κινητικότητα που πραγματοποίησε μαζί με τον Erikson¹⁰, διαπιστώνουν ότι όλες οι βιομηχανικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από κοινούς ρυθμούς και τύπους κινητικότητας, σαφή ταξική διάκριση ενώ δεν διαφαίνεται η τάση να γίνουν περισσότερο ανοιχτές (Miles:1999:6,49).

Αντίθετα στις κλειστές κοινωνίες, οι χαμηλοί ρυθμοί κινητικότητας σηματοδοτούν την ύπαρξη μιας άκαμπτης κοινωνικής διάρθρωσης –όπως οι κάστες στις Ινδίες- όπου οι κοινωνικές ανισότητες συνοδεύουν τα άτομα από τη στιγμή της γέννησης τους. Παραμένουν στη θέση που εκ' καταγωγής βρέθηκαν σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους εφόσον τα ανυπέρβλητα εμπόδια που εγείρονται αποτρέπουν την μετακίνηση μεταξύ των στρωμάτων αποκλείοντας τα άτομα που προέρχονται από τα κατώτερα στρώματα να κατακτήσουν ανώτερες θέσεις στην ιεραρχία.

Ένα δεύτερο σημείο σύνδεσης των δυο εννοιών αποτελεί η χρήση της κοινωνική κινητικότητα από τις θεωρίες των συστημάτων κοινωνικής στρωμάτωσης ως εργαλείο για τον προσδιορισμό των ορίων των τάξεων. Η ανάλυση των δεικτών κινητικότητας αποκαλύπτει τη βασική ταξική δομή. Για παράδειγμα συχνές αμφίδρομες μετακινήσεις μεταξύ δυο ομάδων μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά που τις προσδιορίζουν. Συνεπώς θα τοποθετούνται και όμορα στην ταξική δομή σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ομάδες προς τις οποίες οι μετακινήσεις είναι περιορισμένες. Οι μεταβολές στα όρια των τάξεων που σημειώνονται διαχρονικά φανερώνουν τις αλλαγές που επέρχονται στην

¹⁰ Οι Erikson-Goldthorpe χρησιμοποίησαν την έρευνα αυτή -CASMIN (Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations)- ως κριτική στις φιλελεύθερες θεωρίες για τη βιομηχανική κοινωνία οι οποίες υποστηρίζουν ότι καθώς αναπτύσσεται η βιομηχανία η λογική της εκβιομηχάνισης θα σημάνει ανοικτές διαρθρωτικές ευκαιρίες και περιορισμό των ταξικών διαφορών. Ωστόσο υποστηρίζουν ότι παρότι παρατηρείται αύξηση των απόλυτων δεικτών κοινωνικής κινητικότητας, οι ταξικές διαφορές στους σχετικούς δείκτες κινητικότητας παραμένουν σταθεροί (Crompton:1998:69).

κοινωνία, και τη σχετική επιτυχία ή αποτυχία των κοινωνικών ομάδων να καλύψουν τα κενά μεταξύ των τάξεων που διαμορφώνουν τα νέα τροποποιημένα όρια.

Επιπλέον, η κοινωνική κινητικότητα χρησιμοποιείται για την ερμηνεία της κοινωνικής συνείδησης. Σε μια κοινωνία όπου παρατηρείται έντονη κινητικότητα το πιθανότερο είναι τα άτομα που βρίσκονται σε μια θέση να προήλθαν από κάποια άλλη. Τα άτομα που μετακινούνται μεταφέρουν μαζί τους αξίες, εμπειρίες και τον τρόπο ζωής της προηγούμενης θέσης που κατείχαν, γεγονός που εμποδίζει την πλήρη ενσωμάτωση τους στη νέα τάξη πραγμάτων. Ταυτόχρονα υπάρχει ο κίνδυνος εμβολής και αλλοίωσης του υπάρχοντος αξιακού συστήματος από τις νέες αξίες και πρακτικές που εισάγουν τα νεοεισερχόμενα μέλη. Κατά συνέπεια υπάρχουν περιορισμένες πιθανότητες να συγκροτηθεί μια κοινή διακριτή ταξική συνείδηση, με αποτέλεσμα οι δυνατότητες για συλλογική ταξική δράση να είναι μηδαμινές (Payne:1987:13).

Το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας είναι ζωτικής σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία της εκάστοτε κοινωνίας. Η κοινωνική κινητικότητα έχει χαρακτηριστεί ως η βαλβίδα ασφαλείας της κοινωνικής στρωμάτωσης εφόσον δίνει στα άτομα τη δυνατότητα να μετακινούνται μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων μεταβάλλοντας τα κοινωνικά, επαγγελματικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά, διαμορφώνοντας ένα πνεύμα ισότητας και ισονομίας αποτρέποντας κάθε ενέργεια που θα έθετε σε κίνδυνο την κοινωνική ισορροπία. Για παράδειγμα μέσω της κινητικότητας τα ριζοσπαστικά στοιχεία της εργατικής τάξης που πιέζουν για αλλαγές επιτυγχάνουν να μετακινηθούν στα μεσαία στρώματα, αποφεύγοντας έτσι την ανάπτυξη επαναστατικών πρακτικών. Ο Sorokin υποστηρίζει ότι στις κοινωνίες που δίνονται ευκαιρίες για κοινωνική ανέλιξη στα πιο φιλόδοξα άτομα, τότε τα άτομα αυτά αντί να ηγηθούν της επανάστασης για κοινωνική αλλαγή μετατρέπονται σε 'φρουρούς' της κοινωνικής ιεραρχίας (Sorokin:1959:533). Κατά συνέπεια η κοινωνική κινητικότητα λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου και αποτροπής συγκρούσεων, συμβάλλοντας στην επίτευξη πολιτικής σταθερότητας και κοινωνικής νηνεμίας (Wastergaard,Resler:1975:285, Payne:1987:13-14).

Η κοινωνική κινητικότητα θεωρείται ότι επιτυγχάνει την ενδυνάμωση των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών τάξεων, περιορίζοντας τον ανταγωνισμό αλλά και την αλληλεγγύη στην εσωτερική δομή κάθε τάξης. Επιπλέον χαρακτηρίζεται συχνά ως 'εχθρός' του σχηματισμού των τάξεων εφόσον σταδιακά μειώνει αριθμητικά τον πληθυσμό των δυο κυρίαρχων τάξεων –ανώτερων και

κατώτερων- και διαμορφώνει μια διευρυμένη μεσαία τάξη που στερείται ταξικής ταυτότητας (Heath:1981:255). Ο Heath υποστηρίζει ότι υψηλοί δείκτες κινητικότητας δεν συνεπάγονται ότι το σύνολο των ατόμων που μετακινούνται θα εισέλθουν στην άρχουσα τάξη. Ακόμη και αν έχουν εξαρθρώσει όλους τους δεσμούς που τους συνέδεαν με την προηγούμενη θέση εάν δεν καταστούν πλήρως αποδεκτά μέλη της νέας ομάδας, τότε αντί για προστάτες της κοινωνικής ιεραρχίας κινδυνεύουν να μετατραπούν σε ριζοσπάστες της. Η κινητικότητα αν δεν συνοδεύεται από κοινωνική αποδοχή και κοινωνική αναγνώριση από τα παλαιότερα μέλη της ομάδας, θα έχει ως αποτέλεσμα τα νεοεισερχόμενα άτομα να εναντιωθούν στην κοινωνική ιεραρχία διότι βλέπουν τις ελπίδες τους για κοινωνική ανέλιξη να ματαιώνονται (Heath:1981:226).

Σε ότι αφορά τη σχέση κοινωνικής κινητικότητας και τάξεων ο Heath υποστηρίζει ότι η κινητικότητα δεν εμποδίζει κατ' ανάγκη τον σχηματισμό κοινωνικών τάξεων. Επισημαίνει ότι οι υψηλοί ρυθμοί κινητικότητας μπορεί να έχουν ατονήσει τις σχέσεις αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της ανώτερης ή κυρίαρχης τάξης, ωστόσο όμως έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση μιας εργατικής τάξης που όλο και περισσότερο συγκροτείται από προλετάριους που έχουν 'κληρονομήσει' τη θέση αυτή. Πάνω σε αυτή την υπόθεση ο Goldthorpe διατυπώνει τη θέση περί 'ωρίμανσης' της εργατικής τάξης που έχει ως αποτέλεσμα το σχηματισμό μιας ισχυρής συγκροτημένης δύναμης έτοιμη για κοινωνική δράση και κοινωνική αλλαγή (Goldthorpe:1980:262). Ο Heath καταλήγει με την διατύπωση ενός παράδοξου, όπου από τη μια η κινητικότητα συμβάλλει στην επίτευξη κοινωνικής σταθερότητας και ενδυνάμωσης της άρχουσας τάξης, από την άλλη διαμορφώνει μια ώριμη εργατική τάξη ως ισχυρή κοινωνική και πολιτική δύναμη που αποδυναμώνει τη συνοχή της μεσαίας τάξης (Heath:1981:226-227).

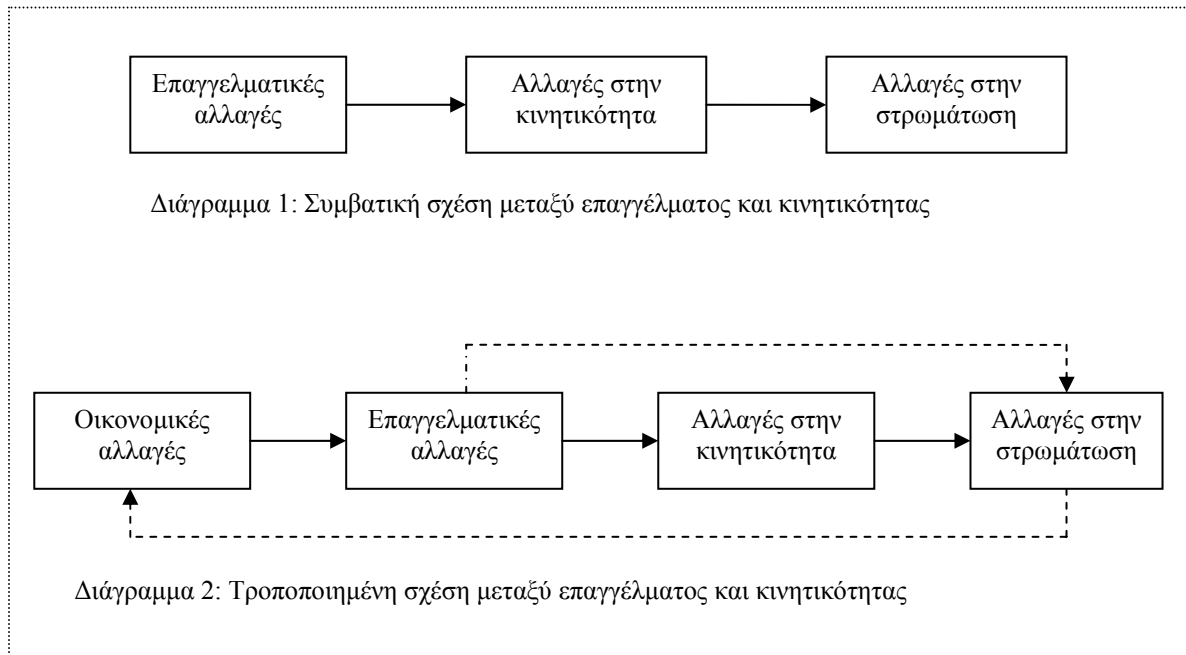
Στο εμπειρικό επίπεδο η πλειονότητα των ερευνητικών προσεγγίσεων χρησιμοποιούν τον όρο 'επαγγελματική κινητικότητα' ως συνώνυμο της 'κοινωνική κινητικότητα'. Υπό τη θεώρηση ότι η επαγγελματική δομή συγκροτεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο η κοινωνική κινητικότητα λαμβάνει χώρα, γι' αυτό άλλωστε τίθεται και στο επίκεντρο των αναλύσεων. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η κοινωνική κινητικότητα είναι στην ουσία επαγγελματική εφόσον είναι προϊόν των αλλαγών που πραγματοποιούνται στην επαγγελματική δομή υπό συγκεκριμένες ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (Payne:1987:17-18).

Το ενδιαφέρον των ερευνητών δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην κινητικότητα και τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στην επαγγελματική δομή, αλλά εστιάζει κυρίως στην κοινωνική στρωμάτωση εφόσον το επάγγελμα αποτελεί επαρκή δείκτη της ταξικής θέσης του ατόμου, και οι επαγγελματικές μετακινήσεις αντικατοπτρίζουν τις μετακινήσεις που έχουν πραγματοποιηθεί μεταξύ κοινωνικών τάξεων ή θέσεων. Η σχέση αυτή έχει ως εξής: α) το επάγγελμα υποδηλώνει την εισοδηματική κατάσταση του ατόμου και κατά συνέπεια τα πρότυπα κατανάλωσης, β) το επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης άρα και του τρόπου ζωής, γ) το σύστημα αξιών συμπεριφορών και γνωμών συνεπώς και την πολιτική συμπεριφορά, δ) τις επαγγελματικές ομάδες που συμμετέχει άρα και την συλλογική του ταυτότητα, ε) το κοινωνικό κύρος που διαθέτει συνεπώς και την επιρροή που ασκεί εκτός εργασιακού τομέα, στ) υποδηλώνει ακόμη και τους δείκτες γονιμότητας και θνησιμότητας. Επομένως, εφόσον οι παραπάνω παράγοντες αποτελούν συστατικό στοιχείο της κοινωνικής ιεράρχησης και όλοι τους –σε διαφορετικό βαθμό- συνδέονται με το επάγγελμα, τότε συνιστά τον πιο κατάλληλο και απλό δείκτη προσδιορισμού της θέσης μέσα στην κοινωνική ιεραρχία. Ο Hopper επισημαίνει ότι στο βαθμό που η ταξική θέση εξαρτάται από την επαγγελματική, αντανακλώντας τη δομή και το μηχανισμό τοποθέτησης των ατόμων στις θέσεις αυτές, τόσο το σύστημα κοινωνικής στρωμάτωσης θα στηρίζεται στις κοινωνικές τάξεις (Hopper:1981:142).

Ο Payne επιχειρεί την απεικόνιση της σύνδεσης μεταξύ επαγγέλματος, κινητικότητας και στρωμάτωσης (βλ. Σχήμα: 3). Όπως αποτυπώνεται στο παρακάτω σχήμα, αλλαγές στην επαγγελματική δομή προκαλούν μεταβολές στην κινητικότητα οι οποίες στη συνέχεια μεταβάλλουν την στρωμάτωση. Ο Payne επισημαίνει δυο σημεία. Το πρώτο αφορά το γεγονός ότι «τα επαγγέλματα δεν μεταβάλλονται αυτόματα, αλλά εξαρτώνται από τη χρήση της εργασίας για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για τους οργανισμούς. Ωστόσο οι οργανισμοί ελέγχονται από κοινωνικές δυνάμεις που χρησιμοποιούν το κεφάλαιο, την τεχνολογία καθώς και άλλους παράγοντες της παραγωγής για την επίτευξη των στόχων τους. Αυτή η οικονομική διαδικασία δημιουργεί ή καταστρέφει επαγγελματικές ευκαιρίες». Το δεύτερο αναφέρεται στις επαγγελματικές αλλαγές και την επίδραση τους στη στρωμάτωση, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί άμεσα χωρίς να περάσει αναγκαστικά μέσα από τους μηχανισμούς της κινητικότητας. Η επαγγελματική δομή προσδιορίζεται από την οικονομική δομή που τη διαμορφώνει. Βελτίωση της θέσης

στην αγορά εργασίας συνεπάγεται βελτίωση των οικονομικών αποδοχών, και αντιστρόφως. Επιπλέον η σύνδεση των φαινομένων δεν είναι αναγκαστικά μονόδρομη, αλλά μπορεί να είναι και αμφίδρομη. Έτσι αλλαγές στην επαγγελματική δομή προκαλούν αλλαγές στη στρωμάτωση, και αλλαγές στη στρωμάτωση εγείρουν οικονομικές μεταβολές (Payne:1987:26-27).

Σχήμα 3: Σχέση μεταξύ επαγγέλματος και κινητικότητας.

Πηγή: Payne G., *Mobility and Change in Modern Society*, 1987, The MACMILLAN PRESS, Διαγράμματα 2.1, 2.2, σελ. 27.

Συνοψίζοντας τη σύνδεση μεταξύ των δυο εννοιών της κοινωνικής κινητικότητας και της κοινωνικής στρωμάτωσης, διαφαίνεται ότι η κινητικότητα λειτουργεί ως μηχανισμός ανέλιξης στις κοινωνίες όπου η κοινωνική τους διάρθρωση απεικονίζεται με το σύστημα της κοινωνικής στρωμάτωσης. Αποκαλύπτει το βαθμό της κοινωνικής ρευστότητας επιτρέποντας στα άτομα να μετακινούνται μεταξύ διαφορετικών θέσεων, τάξεων, στρωμάτων. Οι μετακινήσεις αυτές στις σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται συχνότερα ως ανοδικές παρά ως καθοδικές. Επιτρέπει να προσδιορίσουμε με σχετική ευκρίνεια τα όρια των τάξεων και να σκιαγραφήσουμε την υφιστάμενη ταξική δομή. Λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα εκτόνωσης των πιέσεων που ασκούνται για κοινωνικές αλλαγές, εξασφαλίζοντας κοινωνική σταθερότητα.

Η κοινωνική στρωμάτωση περιγράφει την κοινωνία σε μια δεδομένη κοινωνικό-οικονομική στιγμή συνήθως μονοδιάστατα (κυρίως με χρήση κριτηρίων όπως το επάγγελμα ή το γόητρο). Ωστόσο σε συνδυασμό με την κοινωνική κινητικότητα και τις μετακινήσεις που απορρέουν από αυτήν, συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση του σύγχρονου πολύπλοκου πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων. Η διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας «ρίχνει φως στη μελέτη και τις θεωρίες της κοινωνικής στρωμάτωσης και αποτελεί συστατικό της στοιχείο» (Κασιμάτη:2001:95).

Κεφάλαιο 3: Εμπειρικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνική Κινητικότητα.

Σε θεωρητικό επίπεδο η μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας έχει σημειώσει ελάχιστα βήματα προόδου μετά το έργο του Sorokin. Στην πλειονότητα τους οι μεταγενέστερες θεωρητικές προσεγγίσεις, είτε θεμελιώνονται πάνω στην εργασία του Sorokin είτε αποτελούν μερική τροποποίηση της. Η ουσιαστική εξέλιξη στη διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας σημειώθηκε στο πεδίο της εμπειρικής έρευνας - ιδιαίτερα μετά τον ΒΠΠ- με τη συλλογή, ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων κινητικότητας, καθώς και την ανάπτυξη κατάλληλων στατιστικών μοντέλων και τεχνικών ανάλυσης. Πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρχαν αποσπασματικά, μεμονωμένα εμπειρικά δεδομένα που αναφερόταν σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες ή ορισμένες ομάδες πληθυσμού. Ήταν σαφής η έλλειψη αντιπροσωπευτικών ερευνών τόσο σε επίπεδο πληθυσμού όσο και χωρικά που να εστιάζουν σε μια οριοθετημένη γεωγραφικά περιοχή (Heath:1981:30).

Ωστόσο μετά τον ΒΠΠ, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1960, η κινητικότητα αποτέλεσε 'δημοφιλές' πεδίο εμπειρικής διερεύνησης (Thernstrom:1968:162, Goldthorpe:1980:1). Αποτέλεσμα, ο σημαντικός αριθμός αντιπροσωπευτικών εθνικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν, εμπνέοντας στη συνέχεια την υλοποίηση συγκριτικών αναλύσεων. Ο Payne δεν συμφωνεί με την άποψη του δημοφιλούς πεδίου, υποστηρίζοντας ότι αν συγκρίνουμε την κινητικότητα με τα άλλα πεδία του κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος διαφαίνεται ότι ελάχιστοι κοινωνιολόγοι έχουν ασχοληθεί με την εμπειρική της διερεύνηση (Payne:1989:471).

Χαρακτηριστικό στοιχείο όλων αυτών των εμπειρικών προσεγγίσεων αποτελούν τα μεγάλα στατιστικά δείγματα, στην προσπάθεια τους να είναι αντιπροσωπευτικά του πληθυσμού που αναφέρονται. Παράλληλα δόθηκαν λύσεις σε έντονα μεθοδολογικά προβλήματα που αποτελούσαν σημαντικούς σκοπέλους στη διερεύνηση της κινητικότητας¹, ανοίγοντας έτσι νέους ορίζοντες για τη μελέτη του φαινομένου (Κασιμάτη:2001:206, 207).

Η σημαντικότητα των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν είναι αδιαμφισβήτητη. Ωστόσο δυο σημεία των εμπειρικών προσεγγίσεων δέχτηκαν τα βέλη της κριτικής.

¹ Η ανάπτυξη του στατιστικού μοντέλου ανάλυσης log-linear έδωσε λύση σε σειρά τεχνικών προβλημάτων που ιστορικά 'βασάνιζαν' την εμπειρική διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας (Compton:1998:211).

Το πρώτο εστιάζει στην έντονη ενασχόληση των ερευνών αυτών με τα στατιστικά προβλήματα που εμφανίζονται στην προσπάθεια προσδιορισμού του βαθμού και των μοντέλων κινητικότητας, καθώς και των αιτιών και συνεπειών που επιφέρει. Το δεύτερο σημείο κριτικής προέρχεται από μια ομάδα κοινωνικών επιστημόνων με μαρξιστικό -ή ευρύτερο αριστερό- ιδεολογικό υπόβαθρο, που υποστηρίζουν ότι οι εμπειρικές διερευνήσεις της κινητικότητας μεροληπτούν ιδεολογικά, εφόσον καθιστούν το φαινόμενο της κινητικότητας ως πρωτεύον στη μελέτη της κοινωνικής στρωμάτωσης υπονομεύοντας έτσι άλλα ουσιαστικότερα ζητήματα όπως αυτό της ταξικής διάκρισης και της πάλης των τάξεων (Goldthorpe:1980:1).

Ο Goldthorpe σχολιάζοντας τα πεδία της κριτικής, υποστηρίζει ότι ανεξάρτητα από τα αίτια που υποκινούν την υλοποίηση μιας εμπειρικής διερεύνησης, το ερευνητικό ενδιαφέροντος για το φαινόμενο της κινητικότητας δεν εντάσσεται κατ' ανάγκη σε κάποιο συγκεκριμένο ιδεολογικό ρεύμα. Επιπλέον οι τεχνικές που κατά βάση χρησιμοποιήθηκαν στις έρευνες αυτές, είναι ιδεολογικά σε μεγαλύτερο βαθμό ουδέτερες από ότι η κριτική που δέχτηκαν. Ωστόσο ο Goldthorpe αναφέρει ότι πρέπει να αναγνωρίσουμε για τις έρευνες αυτές -όπως και για κάθε εμπειρική διερεύνηση- ότι ιδεολογικά δεν είναι απόλυτα ανεπηρέαστες, υπό την έννοια ότι το ερευνητικό ενδιαφέρον ως ένα βαθμό καθορίζεται από τις προσωπικές ιδεολογικές αντιλήψεις του ερευνητή, τις κοινωνικοοικονομικές εμπειρίες του, τις αξίες και τις δεσμεύσεις του (Goldthorpe:1980:2).

Η διερεύνηση της κινητικότητας συνέβαλε στην αρτιότερη περιγραφή και ερμηνεία των αλλαγών που πραγματοποιούνται στα πλαίσια μιας κοινωνίας, των παραγόντων που τις εγείρουν καθώς και των επιπτώσεων που επιφέρουν στην κοινωνική δομή, τις κοινωνικές ομάδες και τα άτομα (Κασιμάτη:2001:205). Η κοινωνική κινητικότητα δεν συνιστά ένα αυτόνομο-μεμονωμένο πεδίο του κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος αλλά συνδυάζει τέσσερα διαφορετικά πεδία εργασιών: α) περιγράφει και αναλύει τις μετακινήσεις μεταξύ των βαθμίδων της κοινωνικής ιεραρχία, από τις οποίες προκύπτουν τα μοντέλα και οι δείκτες κινητικότητας, β) ασχολείται με την τεχνική ανάλυση και την ανάπτυξη στατιστικών μοντέλων για τη συγκρότηση των πινάκων κινητικότητα, προκειμένου να διερευνηθεί ο μηχανισμός και η διαδικασία της κινητικότητας, γ) φωτίζει το θέμα των κοινωνικών τάξεων, δ) συμβάλλει στη μελέτη θεμάτων ευρύτερου κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος, όπως οι επαγγελματικές και βιομηχανικές αλλαγές, ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος κ.α. Για την κοινωνιολογία τα πεδία αυτά δεν είναι πρωτοεμφανιζόμενα, αυτό που συνιστά το

καινούργιο είναι το αυξημένο ενδιαφέρον γι' αυτά, καθώς και η έντονη χρήση των ευρημάτων της εμπειρικής διερεύνησης της κινητικότητας στην ερμηνεία ευρύτερων κοινωνικών φαινομένων (Payne:1989:472-473).

Στην ενότητα αυτή θα εστιάσουμε σε εθνικές και συγκριτικές εμπειρικές έρευνες κινητικότητας, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως ιδιαίτερα σημαντικές. Τα ευρήματα τους συγκεράστηκαν με το θεωρητικό υπόβαθρο και αποτέλεσαν το θεμέλιο λίθο για περαιτέρω θεωρητικές και εμπειρικές διερευνήσεις του φαινομένου της κινητικότητας.

3.1 Η έρευνα της κινητικότητας στον Διεθνή χώρο.

3.1.1 Η έρευνα του Glass για την κινητικότητα.

Η έρευνα του David Glass και των συνεργατών του στην Οικονομική Σχολή του Λονδίνου αποτελεί την πρώτη ουσιαστική προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης της κινητικότητας (Goldthorpe:1980:22, Heath:1981:31, Payne:1987:6, Payne:1989:474, Κασιμάτη:2001:207). Η έρευνα αυτή είναι σημαντική όχι μόνο γιατί συνέβαλε στον εννοιολογικό και τεχνικό προσανατολισμό των μεταγενέστερων ερευνών, αλλά κυρίως διότι τα εμπειρικά της ευρήματα για την κινητικότητα αποτέλεσαν -περίπου για μια εικοσαετία- σημείο αναφοράς για άλλους κοινωνικούς επιστήμονες (Payne:1987:6).

Ο Glass εξετάζει την κινητικότητα υπό όρους κοινωνικού γοήτρου. Θέτει ως δείκτη κινητικότητας το επάγγελμα το οποίο καθορίζει τις μετακινήσεις στην ιεραρχία του κοινωνικού στάτους. Ο Glass επικεντρώθηκε στον σχηματισμό και την δομή των 'μεσαίων τάξεων' και ιδιαίτερα στα επιστημονικά επαγγέλματα και τα ανώτερα των δημόσιων υπηρεσιών (Glass:1954:3-5). Ο Payne υποστηρίζει, ότι χωρίς υπερβολή η εργατική τάξη αποτελεί ένα υποπροϊόν στην έρευνα του Glass. Παρότι υπάρχουν αρκετά δεδομένα στους πίνακες κινητικότητας ελάχιστα χρησιμοποιούνται για την ανάλυση θεμάτων όπως τα όρια των τάξεων, η ταξική συνείδηση και η εν γένει ταξική δομή (Payne:1987:6).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1949 σε δείγμα 10.000 ατόμων², ηλικίας 18 ετών και άνω οι οποίοι διέμεναν στην Αγγλία, Ουαλία και Σκωτία. Οι ερωτήσεις αφορούσαν ατομικά και δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση), στοιχεία εκπαίδευσης, χαρακτηριστικά απασχόλησης (επάγγελμα, τομέα και κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, θέση στο επάγγελμα), καθώς και το ιστορικό απασχόλησης του ερωτώμενου (επαγγελματικές αλλαγές κατά τη διάρκεια της καριέρας τους) (Glass:1954:80-87). Για τη διαγενεακή σύγκριση του στάτους μεταξύ των ερωτώμενων και του πατέρα τους, ο Glass έθεσε για τον ερωτώμενο το ηλικιακό όριο των 50 ετών και άνω, δεδομένου ότι απαιτείται να έχει φτάσει σε ορισμένο ηλικιακό επίπεδο ώστε να θεωρηθεί ότι έχει επιτύχει ως ένα βαθμό τις επαγγελματικές του φιλοδοξίες (Glass:1954:179).

Τα *κυριότερα συμπεράσματα* που προκύπτουν από την εμπειρική διερεύνηση του Glass είναι τα εξής:

- Παρατηρείται σημαντική κινητικότητα –ανοδική είτε καθοδική- βραχυχρόνιας μορφής.
- Οι μακροχρόνιες μετακινήσεις από την μια άκρη της ιεραρχίας στην άλλη, είναι σπάνιες εκφράζοντας έτσι τη στασιμότητα που κυριαρχεί στα σημεία αυτά.
- Ισχυρή συσχέτιση των επιπέδων κοινωνικού στάτους μεταξύ πατέρα-γιου σημειώνεται ιδιαίτερα στα ανώτερα στρώματα της ιεραρχίας. Τα άτομα αυτά έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιτύχουν επαγγέλματα αντίστοιχου ή ανώτερου επαγγελματικού στάτους από αυτό του πατέρα τους. Και αυτό θα συμβεί σε νεαρότερη ηλικία συγκριτικά με τα παιδιά που οι γονείς τους κατέχουν επαγγέλματα με χαμηλότερο επίπεδο στάτους.
- Σημειώνεται υψηλός βαθμός αυτοστρατολόγησης στην κορυφή της ιεραρχίας (ελίτ). Επιπλέον εξετάζοντας -από δευτερογενή στοιχεία- την αυτοστρατολόγηση στα πλαίσια τεσσάρων ανώτερων επαγγελμάτων, διαπιστώνει ότι πραγματοποιείται κυρίως από μέλη οικογενειών που έχουν παράδοση στην άσκηση αυτών των επαγγελμάτων.

² Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 9.296 ατομικές συνεντεύξεις οι οποίες αντιστοιχούν στο 93% του αρχικού δείγματος των 10.000 ατόμων.

- Ο τύπος εκπαίδευσης του ερωτώμενου καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό στάτους του πατέρα του.

Ο Glass διαπιστώνει ότι η Βρετανική κοινωνία δεν είναι ιδιαίτερα ανοιχτή, ενώ υπάρχουν ανισότητες που ενισχύουν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Δηλώνει ρητά την προτίμηση του σε μια ανοιχτή κοινωνία, όπου ανεξάρτητα από την κοινωνική καταγωγή των ατόμων παρέχονται ίσες ευκαιρίες σε όλους για την πραγμάτωση των επιδιώξεων τους (Glass:1954:25).

Οι Westergaard –Resler οι οποίοι στηρίχθηκαν στην έρευνα του Glass, υποστηρίζουν ότι τα δεδομένα της έρευνας αυτής είναι επαρκή για να υποδείξουν ότι ο καπιταλισμός επιτρέπει –και ως ένα βαθμό ενθαρρύνει- την κοινωνική ρευστότητα. Σπεύδουν ωστόσο να τονίσουν ότι οι υψηλοί ρυθμοί κοινωνικής κινητικότητας μπορούν ταυτόχρονα να συμβαδίζουν με τις ανισότητες ευκαιριών. Τα άτομα που κατάγονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έχουν περισσότερες ευκαιρίες να σημειώσουν ανοδική κινητικότητα συγκριτικά με τα άτομα που προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (Westergaard, Resler:1975:298-299).

Ένα άλλο σημείο που επικεντρώνει το ενδιαφέρον τους, αποτελεί η διάκριση μεταξύ χειρωνακτικών και μη επαγγελματιών καθώς και το γεγονός ότι οι μετακινήσεις από τη μια άκρη της ιεραρχίας στην άλλη είναι σπάνιες. Η καθοδική κοινωνική κινητικότητα των ατόμων από τα ανώτερα στρώματα συνήθως σταματά στο όριο της συμβατικής διάκρισης μεταξύ χειρωνακτών και μη. Οι κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται ακριβώς πάνω και κάτω από το όριο αυτό παρότι οι διαφορές μεταξύ τους είναι ελάχιστες, αντιμετωπίζουν διαφορετικές ευκαιρίες μετακίνησης. Τα παιδιά των υπαλλήλων ρουτίνας έχουν περισσότερες πιθανότητες να πετύχουν ανώτερες θέσεις συγκριτικά με τα παιδιά των ειδικευμένων χειρωνακτών (Westergaard, Resler:1975:301).

Η έρευνα του Glass δέχτηκε έντονη **κριτική** η οποία επικεντρώθηκε κυρίως: στην αμφισβήτηση της εγκυρότητας του δείγματος, τα στατιστικά προβλήματα που επηρεάζουν τα αποτελέσματα καθώς και την προσκόλληση του στην ισότητα ευκαιριών πρόσβασης, παρά την ισότητα συνθηκών (Goldthorpe:1980:74-75, Heath:1981:31, Crompton:1998:212, Κασσιμάτη:2001:210).

Παρά την έντονη κριτική, αδιαμφισβήτητα η έρευνα του Glass ήταν πρωτοπόρα στην εμπειρική διερεύνηση της κινητικότητας πάνω στην οποία στηρίχθηκαν πολλές μεταγενέστερες προσεγγίσεις (Heath:1981:31). Σε διεθνές επίπεδο οι τεχνικές και η καινοτομία της έρευνας του –για την εποχή που διεξήχθη- αποτέλεσαν κινητήριο δύναμη για την πραγματοποίηση πρόσθετων ερευνών κινητικότητας στην Ευρώπη, Αμερική, Αυστραλία, και όχι μόνο (Payne:1987:8). Χαρακτηριστικά, μέχρι τη δεκαετία του 1970 επικρατούσε η αντίληψη ότι η κινητικότητα έχει ερευνηθεί από τον Glass, και κατά συνέπεια λίγα πράγματα ακόμη μπορούν να ειπωθούν για το θέμα αυτό (Payne:1987:91).

3.1.2 Η έρευνα του Goldthorpe για την κινητικότητα.

Μια πιο πρόσφατη μελέτη για την κοινωνική κινητικότητα στη Βρετανία αποτελεί η έρευνα που πραγματοποίησε ο Goldthorpe και η ερευνητική του ομάδα στο Nuffield College της Οξφόρδης. Η έρευνα έλαβε χώρα το 1972 σε πληθυσμό ανδρών, ηλικίας από 20 έως 64 ετών οι οποίοι διέμεναν στην Αγγλία και την Ουαλία. Το δείγμα ανερχόταν σε 10.309 άτομα. Οι ερωτώμενοι έδωσαν πληροφορίες για: α) το προφίλ και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης τους σε διαφορετικά στάδια της επαγγελματικής τους ζωής, β) το εκπαιδευτικό επίπεδο καθώς και το επίπεδο επαγγελματικής τους κατάρτισης, γ) βιογραφικά και επαγγελματικά στοιχεία του άμεσου οικογενειακού τους περιβάλλοντος (γονείς, σύζυγο, παιδιά). Το 1974 πραγματοποιήθηκε μια πρόσθετη έρευνα σε μια μικρή ομάδα του αρχικού δείγματος, με στόχο -μέσω των συνεντεύξεων σε βάθος- την πιο λεπτομερή καταγραφή των επαγγελματικών μετακινήσεων (Goldthorpe:1980:39, 282, 291).

Ο Goldthorpe στην έρευνα του εξετάζει την ενδογενεακή και διαγενεακή κινητικότητα μεταξύ των επτά επαγγελματικών κατηγοριών του ταξικού του σχήματος³ -οι οποίες ενέχουν τη θέση κοινωνικών τάξεων- με κριτήριο τη θέση των ερωτώμενων στην αγορά και την εργασία (Goldthorpe:1980:39). Ο Payne αναφέρει ότι ο Goldthorpe μέσω της έρευνας αυτής, θέλησε να αναπτύξει τις προσωπικές του ιδέες για τις κοινωνικές τάξεις και την ταξική διάρθρωση. Προωθεί μια σχετικά νέα ιδέα, την τάξη των υπηρεσιών και εστιάζει περισσότερο το ενδιαφέρον του σε αυτήν παρά στις υπόλοιπες τάξεις (Payne:1987:120).

³ Αναλυτική παρουσίαση του ταξικού σχήματος του Goldthorpe έγινε στο Κεφάλαιο 2, σελ. 71

Ο Goldthorpe στην έρευνα του σκιαγραφεί μια διαφορετική εικόνα από αυτή της προγενέστερης έρευνας του Glass, για την κοινωνική κινητικότητα στην Βρετανία. Διαπιστώνει ότι διαγενεακά σημειώθηκε σημαντική ανοδική κινητικότητα παρά καθοδική, καθώς επίσης ότι οι μακροπρόθεσμες μετακινήσεις μεταξύ των δυο άκρων της ταξικής διάρθρωσης (τάξη υπηρεσιών –εργατική τάξη) δεν είναι περιορισμένες όπως υποστήριζε ο Glass (Goldthorpe:1980:46, Heath:1981:54, Payne:1987:475, Crompton:1998:213).

Ειδικότερα, για την κοινωνική κινητικότητα *ο Goldthorpe συμπεραίνει:*

- Η ανώτερη τάξη (τάξη I) δεν χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερα κλειστή, εφόσον ανανεώνεται όχι μόνο από τα μέλη της αλλά και από άτομα που προέρχονται από άλλες τάξεις, συνήθως τις πιο κοντινές. Ωστόσο σε σημαντικό βαθμό στρατολογεί άτομα και από την εργατική τάξη (VI, VII)⁴. Η τάση της μακροπρόθεσμης ανοδικής κινητικότητας προς τις ανώτερες τάξεις έχει ως αποτέλεσμα την ετερογένεια των μελών που τις συγκροτούν και την αδυναμία διαμόρφωσης συλλογικής ταξικής ταυτότητας. Ο Goldthorpe διαπιστώνει περιορισμένη καθοδική κινητικότητα από τα ανώτερα στρώματα, γεγονός που σημαίνει ότι εάν ένα άτομο κατορθώσει να εισέλθει στους κόλπους των ανώτερων τάξεων, τότε εδραιώνεται σε αυτές και σπάνια μετακινείται.
- Η ελίτ, την οποία ο Goldthorpe προσδιορίζει ως μια υπό-ομάδα της ανώτερης τάξης, διαφαίνεται να έχει τον υψηλότερο βαθμό αυτοστρατολόγησης. Ανανεώνεται σχεδόν αποκλειστικά από τα μέλη της, ενώ κατά κύριο λόγο παραμένει μια ‘κλειστή’ κοινωνική ομάδα.
- Οι μεσαίες τάξεις παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη κοινωνική ρευστότητα. Έχουν μια ευρεία βάση στρατολόγησης και χαρακτηρίζονται από σημαντική διαγενεακή κινητικότητα που σημειώνεται τόσο ενδοταξικά (μέσα στα όρια των μεσαίων τάξεων) όσο και διαταξικά (με τάξεις που βρίσκονται σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα). Σημαντικό ποσοστό ατόμων που την εποχή διεξαγωγής της έρευνας κατείχαν θέσεις σε άλλες τάξεις, είχαν ασκήσει στο παρελθόν επαγγέλματα που ταξινομούνται στις μεσαίες τάξεις. Γεγονός που σηματοδοτεί ότι οι μεσαίες τάξεις δεν αποτελούν την τελική στόχευση

⁴ Κατά συνέπεια συμπεραίνει ο Heath η αυτοστρατολόγηση δεν συνεπάγεται κατά ανάγκη μια ‘κλειστή’ κοινωνική τάξη (Heath:1981:64).

των ατόμων, αλλά συνιστούν το ενδιάμεσο στάδιο για την περαιτέρω μετακίνηση τους. Στοιχείο που ερμηνεύει παράλληλα την ύπαρξη περιορισμένης ταξικής ομοιογένειας και συνείδησης που παρατηρείται στα στρώματα αυτά. Από την έρευνα διαφαίνεται ότι τα άτομα που προέρχονται από τις μεσαίες τάξεις εμφανίζουν μικρότερες πιθανότητες να σημειώσουν μελλοντικά καθοδική κοινωνική κινητικότητα.

- Η ανοδική κινητικότητα που προέκυψε από τη διεύρυνση των ανώτερων στρωμάτων δημιουργώντας ευκαιρίες για κινητικότητα, είχε ως συνέπεια τη μείωση της διαγενεακής στασιμότητας που ιστορικά χαρακτήριζε την εργατική τάξη. Σημαντική κινητικότητα παρατηρείται μεταξύ των δυο εργατικών τάξεων (VI, VII), ενώ όσα άτομα μετακινούνται προς άλλες τάξεις το πραγματοποιούν σε πρώιμη ηλικία και συνήθως δεν επανέρχονται στην εργατική τάξη. Επιπλέον παρατηρείται μεγάλη αυτοστρατολόγηση. Η εργατική τάξη συγκροτείται στην πλειοψηφία της από εργάτες δεύτερης γενιάς. Το ποσοστό του 'εκ' καταγωγής' προλεταριάτου έχει αυξηθεί, με αποτέλεσμα την ισχυρή ομοιογένεια των μελών του. Ο Goldthorpe διαπιστώνει κατά συνέπεια, ότι η εργατική τάξη παρουσιάζει τις μεγαλύτερες πιθανότητες συγκρότησης ταξικής ταυτότητας και ταξικής συνείδησης. Η ωρίμανση της εργατικής τάξης διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη αγωνιστικής ταξικής δράσης (Goldthorpe:1980:262).

Παρά τη σημαντική ανοδική διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα που συμπεραίνει στην έρευνα του, ο Goldthorpe δεν θεωρεί το εύρημα αυτό ως απόδειξη ότι η Βρετανική κοινωνία έγινε σταδιακά περισσότερο 'ανοιχτή'. Η θέση του αυτή στηρίζεται στη διαφορά που εκφράζεται μεταξύ *απόλυτων και σχετικών δεικτών κινητικότητας*. Η ανοδική κινητικότητα που οφείλεται στη διεύρυνση των ανώτερων στρωμάτων αποτυπώνεται στους υψηλούς δείκτες της *απόλυτης κινητικότητας*. Ωστόσο οι *σχετικοί δείκτες* που εκφράζουν τις ευκαιρίες για κινητικότητα, έχουν παραμείνει σταθεροί. Γεγονός που σημαίνει ότι οι ανισότητες ευκαιριών μεταξύ των τάξεων στη Βρετανία βρίσκονται ριζωμένες στην ταξική της διάρθρωση. Συνεπώς σύμφωνα με τον Goldthorpe, η σύγχρονη Βρετανία *αδιαμφισβήτητα απέχει από την ιδέα της γνήσιας ανοιχτής κοινωνίας* (Goldthorpe:1980:114).

Ο Payne υποστηρίζει ότι ο Goldthorpe υποεκτιμά τη σπουδαιότητα της κινητικότητας που προέρχεται από τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στην επαγγελματική δομή

της κοινωνίας (Payne:1987:119). Για ορισμένους συγγραφείς η διάκριση του Goldthorpe μεταξύ απολύτων και σχετικών δεικτών κινητικότητας αποτελεί το σημαντικότερο εύρημα της έρευνας του (Payne:1989:478).

Η έρευνα του Goldthorpe δέχτηκε **έντονη κριτική**. Σε ένα πρώτο επίπεδο σφοδρή κριτική ασκήθηκε για τη σύσταση του δείγματος και την απουσία γυναικών από αυτό (Heath:1981:49). Ωστόσο κατ' εξοχήν σημείο επικέντρωσης των κριτικών προσεγγίσεων αποτέλεσε το ταξικό σχήμα του Goldthorpe, που προέκυψε από τη συνάθροιση επαγγελματικών κατηγοριών και τη συγκρότηση κοινωνικών τάξεων μέσα από αυτές. Άλλωστε και ο ίδιος ο Goldthorpe εκφράζει αμφιβολίες για τις τάξεις III, IV, V και το βαθμό ενσωμάτωσης τους στην ταξική του ιεραρχία. Με αποτέλεσμα να εκφράζει ενδοιασμούς αν οι μετακινήσεις προς και από τις τάξεις αυτές, δηλώνουν ανοδική ή καθοδική κινητικότητα. Εφόσον ο ίδιος ο Goldthorpe, αναφέρει ο Payne, δεν έχει ξεκάθαρη εικόνα για την ταξική διάρθρωση τότε και η εικόνα της κινητικότητας που διατυπώνει είναι ασαφής (Payne:1987:121).

Επιπλέον, ο Goldthorpe δέχτηκε κριτική για την έμφαση που δίνει στην ανάλυση του στην στασιμότητα των σχετικών δεικτών κινητικότητας, παρά στις αλλαγές της επαγγελματικής διάρθρωσης που αύξησαν τους απόλυτους δείκτες. Γεγονός για το οποίο ο Goldthorpe, καθώς και άλλοι 'αριστερά' σκεπτόμενοι κοινωνιολόγοι, κατηγορήθηκαν για πολιτική προκατάληψη (political bias) εξαιτίας του τρόπου ανάλυσης των δεδομένων της κινητικότητας στη σύγχρονη Βρετανία και την εμμονή τους στους σχετικούς δείκτες κινητικότητας (Crompton:1998:214).

3.1.3 Η έρευνα των Blau – Duncan στην Αμερική.

Η κοινωνική κινητικότητα αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό πεδίο διερεύνησης για την Αμερικανική κοινωνία. Συνδέεται άμεσα με μια από τις θεμελιώδεις αξίες της κοινωνίας αυτής σύμφωνα με την οποία, τα άτομα που έχουν προσόντα και εργάζονται σκληρά θα ανταμειφθούν ανάλογα ανεξάρτητα από την κοινωνική τους καταγωγή (Crompton:1998:209).

Η έρευνα των Blau-Duncan τη δεκαετία του 1960, αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη εμπειρική προσπάθεια διερεύνησης της κινητικότητας στην Αμερική αλλά και μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές που επηρέασε τους κοινωνικούς ερευνητές των επόμενων γενεών (Heath:1981:40, Payne:1987:8).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1962 σε δείγμα 25.000 ανδρών, ηλικίας 20 έως 64 ετών. Οι ερωτώμενοι έδωσαν πληροφορίες για την πορεία της επαγγελματικής τους ζωής (το πρώτο τους επάγγελμα καθώς και αυτό την εποχή διεξαγωγής της έρευνας), το επάγγελμα του πατέρα τους όταν οι ερωτώμενοι ήταν 16 ετών, το εκπαιδευτικό επίπεδο των ιδίων και του πατέρα τους, καθώς και στοιχεία για το οικογενειακό τους περιβάλλον (πχ. αριθμός αδερφών κ.α).

Οι Blau-Duncan δεν ανέλυσαν μόνο την επαγγελματική κινητικότητα αλλά και τη σχέση της κινητικότητας με την εθνικότητα, τη μετανάστευση, τη συγγένεια, και τους δείκτες γεννητικότητας. Το βασικό ερώτημα που θέτουν είναι, πως το επίπεδο που έχουν φτάσει τα άτομα στη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας επηρεάζεται από παράγοντες που υπήρχαν σε πρότερα στάδια της ζωής τους, όπως: η κοινωνική καταγωγή, η εθνικότητα, ο τόπος γέννησης, η τοπική κοινωνία, η πατρική οικογένεια (Blau-Duncan:1967:19).

Καινοτομία στην εργασία των Blau-Duncan αποτελεί η χρήση των **μοντέλων τροχιάς** (path analysis) στην ανάλυση των δεδομένων τους. Μια τεχνική που θα κυριαρχήσει τις επόμενες δεκαετίες στις έρευνες κινητικότητας στην Αμερική (Payne:1987:9). Από την εφαρμογή της, αποδείχθηκε έγκυρη και άρτια στατιστικά αλλά και κοινωνιολογικά ικανή να αναδείξει στοιχεία και πληροφορίες που φωτίζουν πτυχές για την περαιτέρω μελέτη της κινητικότητας. Η τεχνική των μοντέλων τροχιάς δίνει τη δυνατότητα στους κοινωνικούς ερευνητές να εκτιμήσουν τη σχετική σημασία διαφόρων παραγόντων στα επαγγελματικά επιτεύγματα των ατόμων (Heath:1981:41). Οι Blau-Duncan θέλησαν να δείξουν πως ορισμένοι οικογενειακοί παράγοντες όπως: η εκπαίδευση και το επάγγελμα του πατέρα, μπορούν να επηρεάσουν την εκπαίδευση του ερωτώμενου και μέσω αυτής την πρώτη του εργασία καθώς και αυτή που κατείχε την εποχή της έρευνας, με στόχο να διαμορφώσουν τελικά την κοινωνικοοικονομική του θέση.

Τα **συμπεράσματα που προκύπτουν** από την ανάλυση των Blau-Duncan είναι:

- Το επίπεδο εκπαίδευσης και το επάγγελμα του πατέρα επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την εκπαίδευση του ερωτώμενου.
- Το πρώτο επάγγελμα που άσκησε ο ερωτώμενος όταν μπήκε στην αγορά εργασίας καθορίζεται πρωτίστως από την εκπαίδευση του και κατόπιν από το επάγγελμα και την εκπαίδευση του πατέρα του.

- Η επαγγελματική βαθμίδα στην οποία βρέθηκε ο ερωτώμενος την εποχή της έρευνας, εξαρτάται κυρίως από το επίπεδο εκπαίδευσης του παρά από το πρώτο του επάγγελμα.
- Σταδιακά η επίδραση του παράγοντα της ‘οικογενειακής καταγωγής’ περιορίζεται συνεχώς, ενώ αυξάνεται η σημασία των ατομικών επιτευγμάτων.

Οι Blau-Duncan αντιλαμβάνονται την κινητικότητα ως την μετακίνηση των ατόμων στην επαγγελματική ιεραρχία η οποία αντανακλά τις διαφορές μεταξύ των επαγγελμάτων και του γοήτρου που πηγάζει από την άσκηση τους. Στις βιομηχανικές κοινωνίες η επίτευξη του επαγγελματικού γοήτρου καθορίζεται από παγκόσμιες αξίες. Οι δυο συγγραφείς πρεσβεύουν ότι το ‘παγκόσμιο σύστημα’ παράγει τεχνολογική πρόοδο, υψηλά επίπεδα διαβίωσης, μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών, μείωση των συγγενικών δεσμών, υψηλότερους ρυθμούς μετανάστευσης, διαφορετικούς δείκτες γεννητικότητας, σταθερή δημοκρατία και υψηλούς δείκτες κινητικότητας (Blau-Duncan:1967:430-431).

Υιοθετώντας την φονκτιοναλιστική αντίληψη, υποστηρίζουν ότι οι βιομηχανικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από θεμελιώδεις τάσεις που τείνουν να παγκοσμιοποιηθούν, και οι οποίες επηρεάζουν άμεσα την κοινωνική στρωμάτωση. Βάση αυτών τα ατομικά επιτεύγματα αποκτούν μεγαλύτερη βαρύτητα ενώ η επιρροή των οικογενειακών παραγόντων περιορίζεται. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η κοινωνική καταγωγή παύει να παίζει κάποιο ρόλο στην σταδιοδρομία του ατόμου. Αυτό που δηλώνεται είναι ότι «τα ανώτερα σε στάτους επαγγέλματα δεν μπορούν πλέον να κληρονομούνται άμεσα αλλά νομιμοποιούνται με πραγματικά επιτεύγματα κοινωνικά αναγνωρισμένα» (Blau-Duncan:1967:430).

Η εργασία των Blau-Duncan δέχτηκε **κριτική** για τη λειτουργία του μοντέλου τροχιάς. Παρά την κοινή παραδοχή της σημαντικότητας του, εκφράστηκαν κάποιοι προβληματισμοί και παραλήψεις. Ο Payne αναφέρει δυο σημεία κριτικής: α) το γεγονός ότι το μοντέλο απέτυχε να ερμηνεύσει την ύπαρξη φυλετικών και εθνικών διακρίσεων, β) δεν λαμβάνεται υπόψη ο ρόλος της ιδιοκτησίας και της δύναμης, καθοριστικών στοιχείων στον προσδιορισμό των τάξεων (Payne:1987:10).

Επιπλέον στο μοντέλο τους οι Blau-Duncan ορίζουν την επαγγελματική δομή ως ιεραρχικά διαβαθμισμένη, στην οποία τα άτομα ταξινομούνται βάση των ατομικών χαρακτηριστικών τους. Ωστόσο σε μεγάλο βαθμό η διακύμανση του στάτους δεν έχει

ερμηνευθεί από το μοντέλο. Από την κατανομή του εισοδήματος μέσα στις εκπαιδευτικές κατηγορίες διαφαίνεται ότι η σχέση εισοδήματος και εκπαίδευσης δεν είναι γραμμική. Τέλος, τα ‘κατάλοιπα’ του μοντέλου (residual paths) δεν θα πρέπει να ερμηνευθούν ως ‘τυχαίοι παράγοντες’ αλλά ως το αποτέλεσμα συστηματικών δομικών περιορισμών που επηρεάζουν την επαγγελματική διάρθρωση αλλά και την κατανομή μέσα σε αυτή (Crompton:1998:210).

3.1.4 Η συγκριτική έρευνα των Lipset - Bendix.

Η συγκριτική έρευνα για την κινητικότητα των Lipset-Bendix ήταν αυτή που ακολούθησε την έρευνα του Glass στη Βρετανία. Η διερεύνηση για την κινητικότητα των Lipset-Bendix πραγματοποιήθηκε το 1959, και βασίζεται σε δευτερογενή στοιχεία που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων εθνικών ερευνών κινητικότητας σε βιομηχανικές χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής⁵ (Lipset-Bendix:1959:πρόλογος).

Το ερευνητικό ενδιαφέρον των Lipset-Bendix εστιάζεται κυρίως στις συνέπειες της κινητικότητας και ειδικότερα την συμβολή της στην διασφάλιση της σταθερότητας στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες (Heath:1981:35). Τάσσονται υπέρ της θέσης ότι η κοινωνική κινητικότητα λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας και μπορεί να περιορίσει τις πιθανότητες για ριζοσπαστικές συλλογικές δράσεις οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο την επικρατούσα κατάσταση. «Όσο η άρχουσα τάξη είναι ευέλικτη επιτρέπει στα πιο φιλόδοξα και ταλαντούχα άτομα των κατώτερων στρωμάτων να ανέλθουν...εάν οι περιορισμοί που τίθενται είναι υπερβολικά αυστηροί τότε μπορεί να προκληθεί δυσφορία και είναι πιθανό μέσω των προσπαθειών των μελών των αποστερημένων ομάδων να επιτευχθεί συλλογική κινητικότητα, και ορισμένες φορές μέσα από την πάλη να επέλθει η ρήψη της κυρίαρχης ομάδας» (Lipset-Bendix:1959:4).

Το *κυριότερο συμπέρασμα* στο οποίο καταλήγουν οι Lipset-Bendix μέσα από την συγκριτική διερεύνηση τους, είναι ότι μεταξύ των βιομηχανικών χωρών που μελετήθηκαν παρουσιάζονται ίδιοι υψηλοί δείκτες κάθετης κινητικότητας. Επιπλέον

⁵ Τα δευτερογενή στοιχεία που χρησιμοποίησαν οι Lipset-Bendix βασίζονται στις εθνικές έρευνες κινητικότητας που πραγματοποιήθηκαν στις χώρες: Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Βρετανία, Σουηδία, Ελβετία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ιαπωνία, Δανία.

η Αμερικανική κοινωνία δεν αποδεικνύεται περισσότερο ανοιχτή από τις αντίστοιχες κοινωνίες της Δύσης⁶ (Lipset-Bendix:1959:13, 26, 27).

Στην προσπάθεια τους να ερμηνεύσουν τις ομοιότητες στους δείκτες κινητικότητας, υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να αποδοθούν σε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των βιομηχανικών χωρών. «Ποικίλες διαδικασίες έχουν κληρονομηθεί σε όλες τις σύγχρονες κοινωνικές δομές, οι οποίες επηρεάζουν άμεσα τα σχήματα κινητικότητας και μας επιτρέπουν να ερμηνεύσουμε τις ομοιότητες στους δείκτες κινητικότητας μεταξύ διαφόρων χωρών» (Lipset-Bendix:1959:57-60):

- α) Ο αριθμός των κενών θέσεων σε ένα στρώμα δεν παραμένει πάντα σταθερός. Για παράδειγμα η διαδικασία της βιομηχανοποίησης συνέβαλλε στη διεύρυνση των μη χειρωνακτικών θέσεων εργασίας και τον περιορισμό των χειρωνακτικών, δημιουργώντας έτσι ευκαιρίες για ανοδική κινητικότητα.
- β) Οι διαφορετικοί δείκτες γεννητικότητας είναι σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της ανοδικής κινητικότητας. Από τα διαθέσιμα δεδομένα όλων των βιομηχανικών χωρών, διαφαίνεται ότι οι δείκτες γεννητικότητας κυμαίνονται αντίστροφα με το εισόδημα.
- γ) Στο πλαίσιο των ραγδαίων αλλαγών που πραγματοποιούνται, ορισμένες θέσεις 'κερδίζουν' ενώ άλλες 'χάνουν' γρήγορα. Επιπλέον η ανάδυση νέων επαγγελμάτων είναι πιθανό να προκαλέσει την επαναταξινόμηση της ιεραρχίας του γοήτρου.
- δ) Στις σύγχρονες κοινωνικές δομές υπάρχει σχετικός περιορισμός του αριθμού των κληρονομημένων θέσεων εργασίας.
- ε) Ορισμένοι νομικοί περιορισμοί που εμπόδιζαν την ελεύθερη είσοδο των ατόμων σε όλα τα επαγγέλματα, έχουν σήμερα καταργηθεί.

Από τις παραπάνω διαδικασίες η πρώτη και η τέταρτη φαίνεται να είναι περισσότερο σημαντικές. Η πρώτη διότι υποδηλώνει ότι στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από οικονομική ανάπτυξη, απαιτείται η ύπαρξη σημαντικού αριθμού ειδικευμένων εργατών προκαλώντας έτσι ένα ανοδικό ρεύμα κινητικότητας. Και η τέταρτη, διότι φανερώνει ότι η επιλογή και η στρατολόγηση των ατόμων στα ανώτερα επαγγέλματα στηρίζεται σε αντικειμενικούς παράγοντες (πχ. εκπαίδευση) ενώ η σημασία του κληρονομικού παράγοντα περιορίζεται. Κατά συνέπεια οι

⁶ Τα ευρήματα αυτά στηρίζονται κυρίως στη διάκριση μεταξύ χειρωνακτικών και μη επαγγελμάτων, που οι Lipset-Bendix αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν εξαιτίας προβλημάτων συγκρισιμότητας των εθνικών ερευνών.

σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται ως ανοιχτές με υψηλούς δείκτες κινητικότητας ενώ η θέση που θα καταλάβουν τα άτομα, εξαρτάται περισσότερο από την προσωπική τους αξία παρά τους κοινωνικούς δεσμούς τους (Heath:1981:39).

Στο *δεύτερο μέρος* της εργασίας τους οι Lipset-Bendix αναλύουν τα αποτελέσματα πρωτογενούς έρευνας που πραγματοποιήθηκε το 1949, σε δείγμα 935 ανδρών στο Οκλαντ των Ηνωμένων Πολιτειών. Η έρευνα στηρίχθηκε σε ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν μέσα από την υλοποίηση συνεντεύξεων ιστορικών επαγγελματικής ζωής, με στόχο την καταγραφή όλων των σταδίων των επαγγελματικών αλλαγών που πραγματοποίησαν τα άτομα, και όχι μόνο της σύγκριση μεταξύ της αρχικής και της παρούσας επαγγελματικής τους κατάστασης (Lipset-Bendix:1959:147, 150-154).

Από την **ανάλυση της ενδογενεακής και διαγενεακής κινητικότητας** προκύπτει ότι η εκπαίδευση συνιστά τον κυρίαρχο προσδιοριστικό παράγοντα της επαγγελματικής πορείας των ατόμων. Ειδικότερα (Lipset-Bendix:1959:197-198):

- ▶ Οι διαφορές στο εκπαιδευτικό επίπεδο πηγάζουν από το γεγονός ότι τα παιδιά που προέρχονται από τα χαμηλότερα στρώματα έχουν λιγότερες ευκαιρίες να συνεχίσουν τις σπουδές τους από ότι τα παιδιά των ανωτέρων στρωμάτων.
- ▶ Τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (High school) ασκούν κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας κυρίως χειρωνακτικά επαγγέλματα, σε αντίθεση με τα άτομα που έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης όπου ασκούν κυρίως μη χειρωνακτικά.
- ▶ Όταν συγκρίνονται άτομα με ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης αλλά διαφορετική κοινωνική προέλευση τότε προκύπτει ότι, όσοι προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα εισέρχονται στην αγορά εργασίας ασκώντας κυρίως χειρωνακτικά επαγγέλματα και αντίστοιχα για τα άτομα που προέρχονται από οικογένειες μη χειρωνακτών.
- ▶ Η κοινωνική θέση των γονέων και η εκπαίδευση του ερωτώμενου, είναι οι δυο παράγοντες που καθορίζουν τόσο τη φύση της πρώτης εργασίας του ατόμου όσο και τη μετέπειτα επαγγελματική του πορεία.

Τέλος οι Lipset-Bendix αναλύοντας τους **παράγοντες που προκαλούν την κινητικότητα και τις συνέπειες που αυτή επιφέρει** διαπιστώνουν ότι:

- Ο *βαθμός αστικοποίησης της κοινωνίας* επηρεάζει τις μετακινήσεις των ατόμων εφόσον: α) παρατηρείται περισσότερη ανοδική κινητικότητα –από ότι καθοδική- στα μεγάλα αστικά κέντρα παρά στις μικρές πόλεις, β) όσο περισσότερο αστικοποιημένη είναι η κοινωνία στην οποία ενηλικιώνονται τα παιδιά των χειρωνακτών τόσο καλύτερες ευκαιρίες για ανοδική κινητικότητα θα έχουν (μια σχέση που δεν ισχύει για τα παιδιά των μη χειρωνακτών), γ) ο παράγοντας του βαθμού αστικοποίησης επηρεάζει κυρίως τις επαγγελματικές ευκαιρίες των ατόμων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης (Lipset-Bendix:1959:213).
- Τα *ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων* επηρεάζουν τις μετακινήσεις τους. Από τα αποτελέσματα ερευνών διαφαίνεται ότι υπάρχουν ψυχοκοινωνικές διαφορές μεταξύ των ατόμων που μετακινούνται. Έτσι τα άτομα που μετακινούνται ανοδικά διαφέρουν κυρίως ως προς τα εξής χαρακτηριστικά: α) είναι αυτόνομα από νεαρή ηλικία, β) όταν ήταν ακόμη παιδιά είχαν περισσότερες κοινωνικές επαφές με ενήλικες, γ) προέρχονται συνήθως από οικογένειες που κυρίαρχο ρόλο έχει η μητέρα (μητριαρχική οικογένεια), δ) έχουν μάθει να υπομένουν μέχρι να επιτύχουν το στόχο τους, ε) είναι περισσότερο ορθολογιστές και έχουν υψηλότερο δείκτη πνευματικών ικανοτήτων (Lipset-Bendix:1959:254-255).
- Ως προς τις *συνέπειες της κινητικότητας στο άτομο* αναφέρονται κυρίως το αίσθημα ανασφάλειας και η κατάσταση ανομίας στην οποία περιέρχονται τα άτομα που μετακινούνται, όταν δεν μπορούν να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα και αισθάνονται μη αποδεκτοί. Επιπλέον γίνονται αναφορές στις αλλαγές της πολιτικής συμπεριφοράς των ατόμων που μετακινούνται. Στην Αμερική τα άτομα που μετακινήθηκαν προς τις μεσαίες τάξεις στράφηκαν περισσότερο προς τα συντηρητικά κόμματα. Αντίθετη πολιτική συμπεριφορά είχαν τα άτομα που μετακινήθηκαν στα μεσαία στρώματα σε χώρες της Ευρώπης (Lipset-Bendix:1959:65-66).

3.2 Η έρευνα για την κινητικότητα στην Ελλάδα.

Στην Ελλάδα -σε αντίθεση με το Διεθνή χώρο- η κινητικότητα δεν αποτέλεσε ιδιαίτερο πεδίο διερεύνησης. Σε εμπειρικό επίπεδο έχει πραγματοποιηθεί περιορισμένος αριθμός προσεγγίσεων οι οποίες αναφέρονται είτε σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού είτε σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές. Επιπλέον θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως στατικές, εφόσον περιορίζονται σε μετρήσεις και περιγραφές χωρίς να γίνεται προσπάθεια αναγωγής και ερμηνείας των ευρημάτων τους στο ευρύτερο κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο.

Σε θεωρητικό επίπεδο, η μελέτη του φαινομένου της κινητικότητας είναι μια εξαιρετικά δυσχερής διαδικασία, δεδομένου ότι δεν υφίστανται συστηματικές προσεγγίσεις απεικόνισης της κοινωνικής στρωμάτωσης και διάρθρωσης των τάξεων. Κατά συνέπεια εφόσον απουσιάζει το ευρύτερο πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας, η ενασχόληση με επιμέρους πεδία και η ανάδειξη τους σε κύρια αντικείμενα του ερευνητικού ενδιαφέροντος, καθίσταται προβληματική (Κασιμάτη:2001:239).

Προσπάθειες προσέγγισης της κοινωνικής διάρθρωσης και της ταξικής ανάλυσης πραγματοποιούνται στα πλαίσια διερεύνησης άλλων θεματικών –κυρίως σε εμπειρικό επίπεδο- οι οποίες είναι αποσπασματικές και σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκροτούν μια συστηματική μελέτη της κοινωνικής στρωμάτωσης και της ανάλυσης των τάξεων στον Ελλαδικό χώρο (Κασιμάτη:2001:240). Ο Μουζέλης αναφέρει χαρακτηριστικά *«η ακαδημαϊκή τουλάχιστον κοινωνιολογία ελάχιστα επιτεύγματα έχει να παρουσιάσει όσον αφορά την ταξική ανάλυση»* (Μουζέλης:1978:50).

Ο Μουζέλης⁷ εξετάζει τις κοινωνιολογικές εργασίες που έχουν γίνει για την κοινωνική στρωμάτωση υιοθετώντας μια διττή προσέγγιση: α) υπό την οπτική του φονκτιοναλισμού και τη θεώρηση της κοινωνικής στρωμάτωσης και β) αυτή της μαρξιστικής ανάλυσης των κοινωνικών τάξεων. Διαπιστώνει ότι οι περισσότερες μελέτες για τη σύγχρονη Ελλάδα στηρίζονται στο πρότυπο ανάλυσης της κοινωνικής στρωμάτωσης. Τονίζει ότι η ταξική ανάλυση είναι πρωτίστως ανάλυση πλαισίων εφόσον δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την έννοια της κοινωνικής τάξης παρά μόνο σε σχέση με τις άλλες τάξεις, τις ταξικές συμμαχίες ή ταξικές συγκρούσεις που

⁷ Μουζέλης Ν., (1978), *Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης*, 2^η έκδοση, Εξάντας, Αθήνα.

διεξάγονται σε συγκεκριμένα πεδία. Θεωρεί ότι η έννοια της κοινωνικής τάξης μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην κοινωνιολογική μελέτη της νεότερης Ελλάδας και η ανάλυση των τάξεων μπορεί να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στην ιστορία και την κοινωνιολογία (Μουζέλης:1978:145,150,164-165).

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε συνοπτικά, στα βασικά σημεία εργασιών που προσεγγίζουν τη θεματική της κοινωνικής στρωμάτωσης στην Ελλάδα τον 19^ο και 20^ο αιώνα, στην προσπάθεια μας να διαμορφώσουμε μια εικόνα –έστω και ελλειπτική- για το ευρύτερο ερμηνευτικό πλαίσιο στο οποίο ανάγεται η κοινωνική κινητικότητα.

Ο Φίλιας⁸ εξετάζοντας την πορεία αστικοποίησης του ελεύθερου ελληνικού κράτους, υποστηρίζει ότι δεν εξελίχθηκε αυτοδύναμα αλλά στηρίχθηκε στην πλουτοκρατία των παραδοσιακών γαιοκτημόνων, οι οποίοι ενδυναμώνουν περαιτέρω τη θέση τους καθώς επεκτείνονται και σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Εξαιτίας της δύναμης που συγκεντρώνουν μετατρέπονται σε διαμορφωτές της πολιτικής σκηνής της χώρας. Έτσι οι παλιοί άρχοντες γίνονται οι απόλυτοι ηγεμόνες της τοπικής και εθνικής πολιτικής σκηνής και οι άνθρωποι τους επανδρώνουν τον κρατικό μηχανισμό. Τη διαδικασία αυτή ο Φίλιας τη χαρακτηρίζει ως *‘νόθα αστικοποίηση’*. Συνέπεια της νόθας αστικοποίησης είναι η μη διάκριση μεταξύ των φορέων της οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας. Οι γαιοκτήμονες μετατρέπονται σε ένα μεγαλοαστικό στρώμα το οποίο δεν αναζητά ευκαιρίες καπιταλιστικής τοποθέτησης, αλλά εκμεταλλεύεται προνομιακά κατοχυρωμένες θέσεις πλουτισμού ως μεσολαβητής μεγάλου εμπορίου. Κατά συνέπεια ο νέος αστισμός είναι πλουτοκρατικός και όχι κεφαλαιοκρατικός (Φίλιας:1974:85,89, 95-97).

Οι δεσμοί πόλης–υπαίθρου παραμένουν ισχυροί διότι αν και οι γαιοκτήμονες μετακινήθηκαν στα αστικά κέντρα, το κέντρο του οικονομικού τους ενδιαφέροντος παραμένει στην ύπαιθρο εφόσον από εκεί αντλούν τα εισοδήματά τους. Ωστόσο παράδοξα επιδιώκουν την κοινωνική αποστασιοποίησή τους από το χώρο αυτό, τον οποίο περιφρονούν βάσει του κοινωνικού προτύπου συμπεριφοράς που επιβάλλει το ανώτατο κοινωνικό στρώμα της εισοδηματικής ολιγαρχίας. Ο Φίλιας καταλήξει τελικά στο συμπέρασμα ότι οι πόλεις του ελεύθερου Ελληνισμού όχι μόνο δεν

⁸ Φίλιας Β., (1974), *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα. Η Νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, Gutenberg, Αθήνα.

αποτελούν πραγματικά αστικά κέντρα αλλά ούτε πόλεις της Δύσης στα φάση της μετάβασης από τους προαστικούς στους πρώτους αστικούς μετασχηματισμούς (Φίλιας;1974:138,140,149).

Ο **Τσουκαλάς**⁹ πραγματοποιεί μια χαρτογράφηση του Ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού τον 19^ο αιώνα, του οποίου οι επιρροές φτάνουν μέχρι τη σύγχρονη Ελλάδα. Η προσέγγιση αυτή του Τσουκαλά αποτελεί την πιο σύνθετη και διεισδυτική ματιά για τη διαμόρφωση των τάξεων την εν λόγω περίοδο (Κασιμάτη:2001:246,248). Ειδικότερα επικεντρώνεται στο χώρο της υπαίθρου, τη συγκρότηση του αστικού χώρου και τον ιδιαίτερο ρόλο των Ελλήνων της Διασποράς. Για την *αγροτική έξοδο* και το μεταναστευτικό ρεύμα του 19^{ου} αιώνα, αναφέρει ότι εμφανίζεται ως «*μαζική μετάβαση από την ανεξάρτητη αγροτιά στη μικρή και μεσαία αστική τάξη των πόλεων*» (Τσουκαλάς:1977:141). Η εισχώρηση στη μικροαστική τάξη δεν γίνεται αυτόματα. Τα άτομα θα πρέπει να διαθέτουν τεχνικές και ιδεολογικές γνώσεις που παρέχονται μέσα από την εκπαίδευση, η οποία μετουσιώνεται στον κεντρικό μηχανισμό κοινωνικής κατανομής. Οι μετανάστες στέλνουν σημαντικό τμήμα των εσόδων τους στον τόπο καταγωγής τους με αποτέλεσμα η μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία να ισχυροποιείται συνεχώς. Ο Τσουκαλάς συμπεραίνει ότι «*η ελληνική μετανάστευση αποτελεί κίνημα κοινωνικής ανόδου, είναι εκούσια και σχεδιασμένη στο πλαίσιο της μικρής αγροτικής οικογενειακής καλλιέργειας*». Παράλληλα ο ταξικός της χαρακτήρας επιβάλλει μια αντικειμενική επιλογή που διενεργείται μέσω των σχολικών μηχανισμών (Τσουκαλάς:1977:143-144, 146).

Στον *αστικό χώρο* η κοινωνικό-επαγγελματική δομή χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία του τριτογενή τομέα, την υπεραντιπροσώπευση των ελεύθερων επαγγελματιών καθώς και τη μεγάλη έκταση της δημόσια διοίκησης. Στα αστικά κέντρα -και κυρίως στην πρωτεύουσα- υπερέχει η μικροαστική τάξη η οποία είναι σχετικά συμπαγής. Η αγροτική έξοδος σε συνδυασμό με την υπεραστικοποίηση που παρατηρείται την περίοδο αυτή, πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας μικροαστικής προοπτικής. Τα άτομα που μετακινούνται στις πόλεις δεν εισέρχονται στο αστικό προλεταριάτο αλλά στοχεύουν στην άμεση κατάληψη μικροαστικών θέσεων στο

⁹ Τσουκαλάς Κ., (1977), *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, στ' έκδοση (1992), Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.

χώρο των υπηρεσιών που βρίσκεται σε διαρκή διεύρυνση (Τσουκαλάς:1977:191-192, 203, 206).

Η αστική τάξη στη βάση ενός συστήματος πελατειακών σχέσεων, μονοπωλεί τον κρατικό μηχανισμό γύρω από τον οποίο δομείται και η άρχουσα τάξη. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται στο γεγονός ότι στην Ελλάδα η κυρίαρχη τάξη δεν υπήρξε ποτέ αρθρωμένη γύρω από τις παραγωγικές δραστηριότητες (Τσουκαλάς:1977:221, 225).

Οι Έλληνες της Διασποράς έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της Ελληνικής κοινωνίας. Η μεγαλοαστική τάξη των εμπόρων και των χρηματιστών οι οποίοι συγκεντρώνουν υπέρογκα χρηματικά κεφάλαια πραγματοποιούν επενδύσεις στον Ελλαδικό χώρο, επηρεάζοντας άμεσα τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις του τόπου. «Είναι αξιοσημείωτος ο βαθμός παρέμβασης των εξωγενών παραγόντων στη διαδικασία δόμησης του συστήματος των παραγωγικών σχέσεων. Η παρέμβαση αυτή είναι βαθύτατη στο μέτρο που επηρεάζει το σύνολο των κοινωνικών τάξεων μέσα από τους πολύπλοκούς μηχανισμούς της μετανάστευσης και της μεταφοράς κεφαλαίων» (Τσουκαλάς:1977:375).

Η Πετμεζίδου-Τσουλουβή¹⁰ εστιάζει στις ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες παγιώθηκαν οι ταξικές σχέσεις στην νεοελληνική κοινωνία. Διακρίνει τέσσερις φάσεις εξέλιξης μετά την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους: δυο που καλύπτουν τον 19^ο – αρχές του 20^{ου} αιώνα (1830-1880, 1881-1922), και οι άλλες δυο το μεσοπόλεμο και τη μεταπολεμική περίοδο. Βασικό χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής περιόδου είναι η *αυξημένη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία*, με αποτέλεσμα η εξασφάλιση υψηλών κερδών να επιτυγχάνεται μέσω παραχωρήσεων και προνομίων που πηγάζουν από την πρόσβαση σε κρατικούς μηχανισμούς, παρά από την ορθολογικοποίηση της παραγωγής. Κατά συνέπεια ο βασικός κοινωνικός ανταγωνισμός έγκειται μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που σχετίζονται με τον κρατικό μηχανισμό και μπορούν να αντλούν εισοδήματα έξω από τη λειτουργία της αγοράς, και αυτών που στερούνται της πρόσβασης στο κράτος. Ο τρόπος με τον οποίο το κράτος λειτουργεί στην κοινωνία συνδέεται στενά με το χαρακτήρα της ηγεμονίας της Ελληνικής αστικής τάξης, και αυτό γιατί η ταξική κυριαρχία στην Ελλάδα δεν έχει συγκροτηθεί ακόμη στο πλαίσιο μιας

¹⁰ Πετμεζίδου-Τσουλουβή Μ., (1987), *Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής*, Εξάντας, Αθήνα.

αυτορρυθμιζόμενης οικονομίας όπως συνέβη στις ανταγωνιστικές καπιταλιστικές κοινωνίες (Πετμεζίδου-Τσουλουβή:1987:164-165, 173, 189).

Η ιδεολογία αυτή επηρεάζει και τις πρακτικές που εφαρμόζονται για κοινωνική και επαγγελματική ανέλιξη. Η επαγγελματική επιτυχία επιδιώκεται μέσα από τις προσπάθειες πρόσβασης στους κρατικούς μηχανισμούς, ευνοώντας έτσι τον πολλαπλασιασμό των διαμεσολαβητικών επαγγελμάτων. Αυτοί οι μικρο-πολιτικοί χειρισμοί έχουν ως απόρροια το σχηματισμό και την αναπαραγωγή ένας τύπος κοινωνικής δράσης, που έχει ατομικιστικό χαρακτήρα και δεν ευνοεί την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης από τις κοινωνικές ομάδες που υφίστανται την εκμετάλλευση. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της επαγγελματικής δομής στην Ελλάδα την περίοδο 1951-1971, είναι η σταθερή αναλογία των αυτοαπασχολούμενων προς τους μισθωτούς και οι έντονες τάσεις διεύρυνσης των επαγγελματικών κατηγοριών των επιστημόνων, ελεύθερων επαγγελμάτων, και των τεχνικών/διευθυντικών στελεχών. Χαρακτηριστικά που δηλώνουν τον αργό ρυθμό σχηματισμού στην ελληνική κοινωνία μιας νέας μεσαίας τάξης (Πετμεζίδου-Τσουλουβή:1987:196-199).

Ο Γεωργούλας¹¹ εξετάζοντας την αγροτική έξοδο και τη συγκρότηση του αστιακού χώρου εργασίας την περίοδο 1950-1985, θέτει ως ζητούμενο αν στο ρεύμα της αγροτικής εξόδου -που συχνά χαρακτηρίζεται ως δομική ανοδική κινητικότητα- εμπεριέχεται η αναπαραγωγή των προηγούμενων σχέσεων δύναμης μέσα σε ένα νέο μετασχηματισμένο πλαίσιο. Βασιζόμενος στις μορφές παραγωγής που χαρακτηρίζουν τον αγροτικό χώρο προβαίνει στη διαμόρφωση αντίστοιχων κοινωνικών θέσεων. Έτσι διακρίνει: α) *ομάδες κυρίαρχων θέσεων* του τοπικού χώρου, που αναπαράγονται στο πλαίσιο της κυρίαρχης τάξης είτε των νέων τμημάτων της μεσοαστικής, κατέχουν εκπαιδευτικό κεφάλαιο και απορροφούνται κυρίως στο δημόσιο, β) *ομάδες ενδιάμεσων θέσεων* που αναπαράγονται κυρίως στο πλαίσιο των παραδοσιακών και νέων στρωμάτων της μικροαστικής τάξης, και γ) *ομάδες κυριαρχούμενων θέσεων* που αναπαράγονται μαζικά στο πλαίσιο της εργατικής τάξης (Γεωργούλας:1997:250). Η διάκριση της εργασίας στον αστιακό χώρο γίνεται σε τρεις τομείς: δημόσιο, ιδιωτικό, ανεξάρτητο.

Όλες οι κυρίαρχες ομάδες παρουσιάζουν υψηλότερη πρόσβαση στο δημόσιο τομέα, ενώ στον τομέα της ανεξάρτητης εργασίας σημειώνουν υψηλότερα ποσοστά

¹¹ Γεωργούλας Α., (1997), *Τροχιές σε Σύμπτωση. Αγροτική έξοδος, Κράτος, Αστιακός χώρος εργασίας στην Ελλάδα (1950-1985)*, Gutenberg, Αθήνα.

πρόσβασης στις επαγγελματικές κατηγορίες: εργοδότες και ελεύθερα επιστημονικά επαγγέλματα. Οι ομάδες ενδιάμεσων θέσεων παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά πρόσβασης στον ανεξάρτητο τομέα, ενώ οι ομάδες των κυριαρχούμενων θέσεων καταλαμβάνουν τις θέσεις των εργατών. Κατά συνέπεια εμφανίζεται ένα «συνεχές» που αποδεικνύει ότι η οικοδόμηση του αστιακού χώρου εργασίας είναι σε συνάρτηση με τις διαδικασίες συγκρότησης των κοινωνικών δομών του τοπικού χώρου (Γεωργούλας:1997: 209, 237-239).

Ο Γεωργούλας συμπεραίνει ότι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας δεν συνοδεύεται από ρεύματα ανοδικής κινητικότητας αλλά έχει τις δικές του αναπαραγωγικές λογικές, ενώ διαπιστώνει και ένα είδος ενορχήστρωσης των στρατηγικών κοινωνικής αναπαραγωγής που υιοθετούν οι αντίστοιχες ομάδες. Η μετατροπή του οικονομικού κεφαλαίου σε εκπαιδευτικό φαίνεται να είναι η πιο σημαντική διάσταση του συστήματος των στρατηγικών κοινωνικής αναπαραγωγής, η οποία συνεπάγεται επαγγελματικές μεταστροφές (Γεωργούλας:1997:247-249).

Ο **Κοτζαμάνης**¹² εξετάζοντας την κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία 1940-1950 και την αναδιάρθρωση που προκάλεσε στον κοινωνικό-δημογραφικό χάρτη της Ελλάδας, αναφέρεται στη διαμόρφωση μιας «*λανθάνουσας αστικοποίησης*». Υποστηρίζει ότι η αναγκαστική μαζική έξοδος από την υπαίθρο την περίοδο αυτή, η απομάκρυνση από τις προηγούμενες συνθήκες αγροτικής διαβίωσης και η ένταξη σε ένα νέο περιβάλλον όπου επικρατεί το 'αστικό μοντέλο' δεν μπορεί παρά να επιταχύνει τους μηχανισμούς της 'λανθάνουσας αστικοποίησης'. Η περίοδος 1940-41/1949-1950 (πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος) σημάδεψε τη μεταπολεμική Ελλάδα: η έντονη γεωγραφική κινητικότητα –αναγκαστική ή μη- μεταμόρφωσε ριζικά τις στάσεις της αγροτικής κοινωνίας και σε συνδυασμό με τις πρώτες εμπειρίες της μισθωτής εργασίας –άμεσες ή έμμεσες-, αλλάζουν άρδην τη φυσιογνωμία της ελληνικής υπαίθρου. Τα γεγονότα και οι επιπτώσεις αυτής της ταραγμένης περιόδου συνδέονται άμεσα με την εμφάνιση των πρώτων μεταναστατευτικών ρευμάτων που εκδηλώνονται ραγδαία στη διάρκεια της επόμενης δεκαεπταετίας, επιταχύνοντας τις αλλαγές στην κοινωνία και την οικονομία της υπαίθρου (Κοτζαμάνης:1990:112, 117-119).

¹² Κοτζαμάνης Β., (1990), "Η κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία 1940-1950 και η αναδιάρθρωση του κοινωνικό-δημογραφικού χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας. Μια πρώτη προσέγγιση", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 77, σελ. 97-126.

Από την παραπάνω συνοπτική παράθεση ορισμένων μόνο εργασιών που αγγίζουν το θέμα της ταξικής ανάλυσης στην Ελλάδα, είναι προφανές ότι η προσέγγιση τους γίνεται υπό μια ορισμένη οπτική αναλύοντας συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ή γεωγραφικές περιοχές. Τα ευρήματα τους είναι σημαντικά και μας δίνουν αναμφισβήτητα πολύτιμες πληροφορίες για τη αποτύπωση της κοινωνικής διάρθρωσης στην Ελλάδα. Ωστόσο σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι συνιστούν μια συστηματική διερεύνηση της Ελληνικής κοινωνίας (Κασιμάτη:2001:258).

Το γεγονός αυτό αιτιολογεί τον αποσπασματικό χαρακτήρα και τον περιορισμένο αριθμό ερευνών κινητικότητας που πραγματοποιήθηκαν στην χώρα μας. Στο σύνολο τους είναι κυρίως περιγραφικές, αναλύουν ειδικές ομάδες πληθυσμού και έχουν σαφές προσδιορισμένο γεωγραφικό πλαίσιο. Σε καμιά από αυτές δεν παρατηρείται η εφαρμογή πολύπλοκων στατιστικών μοντέλων και τεχνικών ανάλυσης, αντίστοιχων με αυτές των εμπειρικών διερευνήσεων της κινητικότητας στο διεθνή χώρο.

Το πλαίσιο ανάλυσης και τα σημαντικότερα ευρήματα των ερευνητικών προσπαθειών διερεύνησης του φαινομένου της κινητικότητας στον Ελλαδικό χώρο, θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

3.2.1 Η έρευνα της Λαμπίρη –Δημάκη για την Ανώτατη Εκπαίδευση.

Η Λαμπίρη-Δημάκη στο έργο της *‘Προς μίαν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας’*¹³ παρουσιάζει στοιχεία εκπαιδευτικής κινητικότητας, από έρευνα που πραγματοποίησε σε δείγμα 863 πρωτοετών φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, το ακαδημαϊκό έτος 1962-63.

Τα κυριότερα σημεία αυτής της διερεύνησης σε ότι αφορά την διαγενεακή εκπαιδευτική κινητικότητα είναι (Λαμπίρη-Δημάκη:1974:78-79, 100-103, 135-139, 143):

- Από την γεωγραφική κατανομή των φοιτητών προκύπτει ότι προέρχονται σε μεγαλύτερο βαθμό από αστικές περιοχές. Με βάση το φύλο οι φοιτήτριες που κατάγονται από αστικές περιοχές είναι περισσότερες από τους φοιτητές. Το αντίστροφο ισχύει για τις αγροτικές περιοχές.

¹³ Λαμπίρη-Δημάκη Ι., (1974), *Προς μίαν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας*, τόμος 2, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

- Η κοινωνική τάξη στην οποία τοποθετείται η οικογένεια παίζει καθοριστικό ρόλο για την απόκτηση ανώτατης εκπαίδευσης, εφόσον το 59% του συνόλου των φοιτητών προέρχονται από τις ανώτερες τάξεις. Οι φοιτήτριες σε μεγαλύτερο βαθμό από τους φοιτητές είναι γόνοι ανώτερων κοινωνικών τάξεων.
- Παρατηρείται σημαντική ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα, εφόσον το 41% των φοιτητών είχαν γονείς με χαμηλή εκπαιδευτική υποδομή. Οι φοιτήτριες προέρχονται από περισσότερο μορφωσιγόνες οικογένειες από ότι οι φοιτητές.
- Στην αγροτική και εργατική τάξη το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την εκπαιδευτική πορεία των παιδιών προς την ανώτατη εκπαίδευση, και ιδιαίτερα των κοριτσιών.
- Το 50% των φοιτητών που είχαν μεγαλύτερα αδέρφια ηλικίας 22 ετών και άνω, κατέχουν επίσης ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης.

3.2.2 Η έρευνα της Κασιμάτη για την κινητικότητα στη Βιομηχανία.

Η έρευνα της Κασιμάτη¹⁴ για την κινητικότητα στη βιομηχανία αποτελεί τη μοναδική εργασία που επικεντρώνεται στη διερεύνηση του φαινομένου χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα μεθόδους ανάλυσης -τεχνική των μοντέλων τροχιάς- που εφαρμόστηκαν στις κυρίαρχες έρευνες κινητικότητας στο Διεθνή χώρο. Αδιαμφισβήτητα συνιστά μια από τις σημαντικότερες και πιο συγκροτημένες προσπάθειες προσέγγισης της κινητικότητας στον ελληνικό χώρο, έστω και αν περιορίζεται μόνο στο βιομηχανικό τομέα.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 100 μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις που λειτουργούν στην περιοχή της Πρωτεύουσας, και σε δείγμα 1017 εργαζομένων που απασχολούνται στις επιχειρήσεις αυτές.

Τα ευρήματα της έρευνας σε ότι αφορά τη **διαγενεακή επαγγελματική κινητικότητα** είναι τα εξής (Κασιμάτη:1980:86-89):

- Οι ερωτώμενοι σημείωσαν μεγάλη εκπαιδευτική κινητικότητα ανοδικής κατεύθυνσης -κυρίως γνήσια- σε όλες τις βαθμίδες και ιδιαίτερα στην πανεπιστημιακή. Εκπαιδευτική κληρονομικότητα παρουσιάζεται σε όλα τα

¹⁴ Κασιμάτη Κ., (1980), *Τάσεις κινητικότητας εργασίας στην Ελληνική βιομηχανία*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

επίπεδα εκπαίδευσης, είναι όμως εντονότερη στις ανώτερες βαθμίδες. Η κοινωνική καταγωγή και το εκπαιδευτικό σύστημα συντηρούν περισσότερο τις κοινωνικές ανισότητες παρά προσφέρουν ευκαιρίες μετακίνησης.

- Στις επαγγελματικές ροές βασικό γνώρισμα αποτελούν οι μετακινήσεις από τη γεωργία στη βιομηχανία. Οι γεωργοί που σε μεγάλο ποσοστό κυριαρχούν στη γενιά των πατέρων συνιστούν τον κύριο τροφοδότη της κατηγορίας ‘εργάτες-τεχνίτες’. Επιπλέον οι επαγγελματικές ροές φανερώνουν ότι τόσο οι γονείς γεωργοί όσο και οι γονείς τεχνίτες-εργάτες τροφοδοτούν με ίσα περίπου ποσοστά την πρώτη επαγγελματική κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών.
- Επαγγελματική κληρονομικότητα εμφανίζεται σε σημαντικό αριθμό εργαζομένων και ιδιαίτερα στην κατηγορία των επιστημόνων και των ανώτερων διοικητικών στελεχών, καθώς και στην κατηγορία των ‘τεχνιτών-εργατών’.
- Από τη σύγκριση επαγγελματικής και εκπαιδευτικής κληρονομικότητας ανάμεσα στις δυο γενιές διαφαίνεται ότι η δεύτερη είναι μεγαλύτερη, γεγονός που σημαίνει ότι ένα ποσοστό εκπαίδευσης παραμένει σε αδράνεια. Ο ρόλος της κοινωνικής καταγωγής λειτουργεί διαταρακτικά εφόσον άτομα με περιορισμένα προσόντα αλλά με υψηλότερη κοινωνική καταγωγή κατορθώνουν να παραμείνουν στην κοινωνική τάξη που εκ καταγωγής βρέθηκαν.

Από την ανάλυση των *μετακινήσεων των ερωτώμενων μέσα στην ίδια γενιά*, προκύπτουν τα παρακάτω στοιχεία (Κασιμάτη:1980:114-116):

- Το ¼ του συνολικού αριθμού των ερωτώμενων παρέμεινε σταθερά στην ίδια εργασία. Τα άτομα που πραγματοποίησαν αλλαγές μετακινήθηκαν κατά μέσο όρο 2,4 φορές. Περισσότερες αλλαγές πραγματοποιούν οι έγγαμοι άνδρες, οι χειρώνακτες και όσοι κατάγονται από αστικές περιοχές. Ο χρόνος παραμονής σε κάθε εργασία είναι αντίστροφος με τον αριθμό των αλλαγών που πραγματοποιούνται.
- Ανάμεσα στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας οι πιο σημαντικές μετακινήσεις είναι αυτές που πραγματοποιούνται από τη γεωργία στη βιομηχανία. Οι γεωργοί που ήρθαν στην Αθήνα σε ένα σημαντικό ποσοστό παρέμειναν στην πρώτη εργασία που απέκτησαν μετά την εγκατάστασή τους στην πόλη.

- Το φύλο λειτουργεί διαφορετικά στις μετακινήσεις των εργαζομένων. Οι άνδρες μετακινούνται περισσότερο και παραμένουν μεγαλύτερο χρόνο σε μια εργασία από ότι οι γυναίκες. Αντίθετα οι γυναίκες μετακινούνται πιο συχνά μέσα στον ίδιο τομέα οικονομικής δραστηριότητας.
- Οι λόγοι αλλαγής εργασίας παρουσιάζουν μια περιστροφικότητα ανάμεσα στους οικονομικούς λόγους, τις συνθήκες εργασίας, και τις απολύσεις. Ως κίνητρα παραμονής στην εργασία αναφέρθηκαν κυρίως οι ευκαιρίες για προαγωγή, οι συνθήκες εργασίας και η συνήθεια.

Από την *ανάλυση των μοντέλων τροχιάς*, προκειμένου να προσδιοριστούν οι παράγοντες που συντέλεσαν στην επίτευξη του συγκεκριμένου επιπέδου επαγγελματικού στάτους του ερωτώμενου, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα (Κασιμάτη:1980:144-147):

- Οι επιδράσεις των παραγόντων της οικογενειακής υποδομής καθώς και τα χαρακτηριστικά του ίδιου του ατόμου στη διαμόρφωση του επαγγελματικού στάτους είναι διαφορετικής ισχύς ανάλογα με την ηλικία. Οι επιδράσεις είναι σημαντικότερες για τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Οι νεότεροι επηρεάζονται λιγότερο από τους οικογενειακούς παράγοντες αλλά είναι περισσότερο εκτεθειμένοι σε διαρθρωτικούς οικονομικούς και κοινωνικούς συντελεστές. Κατά συνέπεια το επαγγελματικό επίπεδο στο οποίο φτάνουν τα άτομα καθώς και ο τρόπος που το πετυχαίνουν εξαρτάται από την εποχή που έζησαν.
- Η εκπαίδευση είναι ο παράγοντας που ασκεί τη μεγαλύτερη άμεση επίδραση στο επαγγελματικό επίπεδο, καθώς και το σημαντικότερο 'κανάλι', το οποίο αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα που μέσω της εκπαίδευσης προσδοκούν κοινωνική άνοδο. Το επίπεδο της εκπαίδευσης του ατόμου επηρεάζεται από τις οικογενειακές του καταβολές και ειδικότερα το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα.
- Οι επιδράσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος στην εκπαίδευση και κατόπιν στο επάγγελμα, είναι περισσότερο έντονες στις γυναίκες παρά στους άνδρες. Η εκπαίδευση και κατόπιν το επάγγελμα του πατέρα παίζουν για τις γυναίκες πιο ουσιαστικό ρόλο από ότι για τους άνδρες.
- Το πρώτο επάγγελμα που άσκησαν τα άτομα όταν μπήκαν στην αγορά εργασίας έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του σημερινού

επαγγελματικού τους επιπέδου. Ο ρόλος αυτός είχε στατικό χαρακτήρα εφόσον συνέβαλλε στην παραμονή του ατόμου στην ίδια εργασία και την ίδια επαγγελματική θέση. Γεγονός που σημαίνει ότι οι βασικές δομικές αλλαγές μπορεί να παρουσιαστούν από γενιά σε γενιά όχι όμως μέσα στην ίδια γενιά.

3.2.3 Η έρευνα της Ράγκου για την κινητικότητα στην Κυπριακή κοινωνία.

Η Ελέγκω Ράγκου¹⁵ εξετάζει την *γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα του πληθυσμού της κυπριακής κοινωνίας*, την χρονική περίοδο 1960-1974 (ανεξαρτησία του κράτους μέχρι τη διάσπαση του από την Τουρκική εισβολή). Για τη διερεύνηση του θέματος η Ράγκου εφαρμόζει ένα ευρύ συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων έρευνας.

Τα κυριότερα ευρήματα για την επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα της Κυπριακής κοινωνίας είναι τα εξής (Ράγκου:1983:51-104):

- Η αγροτική έξοδος και η αστικοποίηση της Κυπριακής κοινωνίας σημαίνει και αλλαγή επαγγέλματος για τα άτομα που μετακινούνται. Σε έρευνα το 1971 στην επαρχία Λεμεσού το 73% του πληθυσμού που εγκατέλειψε την περιοχή εγκαταστάθηκε σε αστικά κέντρα για να ασκήσει άλλα επαγγέλματα πλην του αγροτικού.
- Εξετάζοντας τα διάφορα πρότυπα της αγροτικής εξόδου διαπιστώνει ότι η μετάβαση πραγματοποιήθηκε ομαλά, εφόσον το κοινωνικό πλαίσιο αξιών διαμορφώθηκε κατάλληλα ώστε να μην δημιουργηθούν κύματα ανέργων αγροτών στις πόλεις.
- Τα άτομα που μετακινούνται στις πόλεις στρέφονται προς την εκπαίδευση. Η συνειδητοποίηση της αξίας της εκπαίδευσης είναι έκδηλη στις εκπαιδευτικές προσπάθειες των παιδιών με αγροτική καταγωγή.
- Σε ότι αφορά την επαγγελματική κινητικότητα παρατηρείται αύξηση σε απόλυτους αριθμούς στις κατηγορίες των ανώτερων τεχνικών στελεχών και ελεύθερων επαγγελματιών, των διευθυντών και ανώτερων διοικητικών στελεχών και των υπαλλήλων γραφείου.

¹⁵ Ράγκου Ε., (1983), *Όψεις Κοινωνικής Μεταβολής. Γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα στη Σύγχρονη Κυπριακή κοινωνία*, Δημοσιεύματα Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Λευκωσία.

- Φαίνεται να υπάρχει μείωση της επαγγελματικής κληρονομικότητας ακόμη και στα επαγγέλματα που χαρακτηρίζονται από οικογενειακή παράδοση. Την ίδια επαγγελματική κατηγορία με αυτή του πατέρα τους ακολούθησαν το 38,5% των παιδιών των εργατών, το 13,9% των γεωργοκτηνοτρόφων, το 12,5% των απασχολούμενων με την παροχή υπηρεσιών και το 71,4% των τεχνικών και όσων ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα.
- Υπάρχει μεγάλη τάση τα άτομα ανεξάρτητα από την επαγγελματική κατηγορία που προέρχονται να κατευθύνονται προς τα ελεύθερα επαγγέλματα και αυτά των τεχνικών. Δεδομένου ότι τα επαγγέλματα αυτά χρίζουν υψηλότερου γοήτρου και απολαβών τότε σαφέστατα υπάρχει ανοδική επαγγελματική κινητικότητα. Αντίθετα υπάρχει πτώση της μετακίνησης προς τα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών, και σημαντικά μεγάλη προς τα αγροτικά επαγγέλματα. Στασιμότητα ανάμεσα στις δυο γενιές παρατηρείται στα εμπορικά επαγγέλματα.

Από την παραπάνω ανάλυση συμπεραίνεται ότι η αλλαγή του τόπου διαμονής και η μετακίνηση από την ύπαιθρο στην πόλη αποτέλεσε για την Κυπριακή κοινωνία μια από τις κυριότερες οδούς ανοδικής επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας, τόσο για τη γενιά που μετακινείται αλλά κυρίως για τους απόγονους της γενιάς αυτής.

3.2.4 Η έρευνα της Πετμεζίδου-Τσουλουβή για την Κινητικότητα.

Η Πετμεζίδου-Τσουλουβή στο έργο της «*Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής*» προσεγγίζει την διαγενεακή επαγγελματική και εκπαιδευτική κινητικότητα. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 1600 οικογενειών μεσοαστικής και μικροαστικής τάξης, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης. Θέτοντας ως κύριους παράγοντες το είδος επαγγέλματος και το επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού της οικογένειας, τη θέση του στη δουλειά και το οικογενειακό εισόδημα, προχώρησε στη διαμόρφωση ενός σχήματος κοινωνικής διαστρωμάτωσης που διακρίνεται σε πέντε κοινωνικά στρώματα¹⁶.

¹⁶ Το σχήμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης περιλαμβάνει τα εξής κοινωνικά στρώματα: α) *στρώμα I*: ανώτερες βαθμίδες των ελεύθερων επαγγελμάτων, διευθυντικών και διοικητικών στελεχών, β) *στρώμα II*: χαμηλές βαθμίδες των ελεύθερων επαγγελμάτων και των διοικητικών στελεχών, επαγγέλματα βοηθητικά των ελεύθερων επαγγελμάτων, και οι ανώτερες βαθμίδες τεχνικών, γ) *στρώμα III*: υπάλληλοι γραφείου, πωλητές και κατώτερες βαθμίδες τεχνικών, δ) *στρώμα IV*: έμποροι, επιχειρηματίες, εισοδηματίες, ε) *στρώμα V*: ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργάτες, τεχνίτες και χαμηλές βαθμίδες εργαζομένων στην παροχή υπηρεσιών. Το στρώμα I περικλείει τις

Τα κυριότερα σημεία που προκύπτουν από τη διερεύνηση αυτή είναι (Πετμεζίδου-Τσουλουβή:1987:251-256):

- Το στρώμα I παρουσιάζει το μεγαλύτερο βαθμό κλειστότητας ως προς τον τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Το 72% των ερωτώμενων παρέμεινε στον ίδιο τομέα οικονομική δραστηριότητας με αυτόν στον οποίο εντασσόταν το επάγγελμα του πατέρα του. Τα ποσοστά στασιμότητας μειώνονται καθώς μετακινούμαστε από τα μεσοαστικά στα μικροαστικά και εργατικά στρώματα, ενώ αυξάνεται ο αριθμός των ερωτώμενων με αγροτική καταγωγή.
- Τα κοινωνικά στρώματα I, II παρουσιάζουν υψηλό βαθμό κινητικότητας ως προς τη θέση του ατόμου στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Το 42% από το στρώμα I και το 43% από το στρώμα II ασκούν επαγγέλματα υψηλότερου βαθμού επιτελικότητας από αυτό του πατέρα τους.
- Στο στρώμα III οι διαγενεακές μετακινήσεις αφορούν κυρίως τη θέση στο επάγγελμα και το βαθμό ειδίκευσης. Παρότι η πλειοψηφία των ερωτώμενων στο στρώμα αυτό είναι μισθωτοί, μόνο το 33% δηλώνει ότι και ο πατέρας του ήταν μισθωτός, ενώ το 39% έχει μεγαλύτερό βαθμό ειδίκευσης.
- Εκπαιδευτική κινητικότητα παρατηρείται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο είναι ιδιαίτερα αυξημένη σε όλες τις βαθμίδες των ελεύθερων επαγγελμάτων, των διοικητικών/διευθυντικών στελεχών και των υπαλλήλων γραφείου.
- Η γεωγραφική καταγωγή επηρεάζει ελάχιστα το επίπεδο μόρφωσης, την κοινωνική θέση και το οικογενειακό εισόδημα του ερωτώμενου. Αντίθετα το επίπεδο μόρφωσης του πατέρα φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο την κοινωνική θέση του ατόμου, ενώ εντονότερη είναι η σχέση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης του ίδιου του ατόμου και το κοινωνικό και εισοδηματικό στρώμα στο οποίο ανήκει.
- Οι δείκτες συσχετισμού που προέκυψαν είναι χαμηλοί, γεγονός που αποτελεί ένδειξη της ρευστότητας που παρατηρείται υπό τις συνθήκες μιας ευρείας μετακίνησης από τον αγροτικό χώρο στη μεσαία τάξη των πόλεων. Το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι παράγων καίριας σημασίας για την ενσωμάτωση

μεσοαστικές ομάδες. Τα κοινωνικά στρώματα II, III, IV τις μικροαστικές, ενώ σαφές ταξικό όριο διαχωρίζει τα παραπάνω στρώματα από το στρώμα V (Πετμεζίδου-Τσουλουβή:1987:246-247). Σύμφωνα με την Κασιμάτη το σχήμα της Πετμεζίδου-Τσουλουβή είναι ατελές εφόσον δεν περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές ομάδες. Ωστόσο η εργασία αυτή αποτελεί μια σημαντική προσπάθεια απεικόνισης της ταξικής ανάλυσης της σύγχρονης Ελλάδας (Κασιμάτη:2001:253).

στα στρώματα αυτά, ενώ δεν φαίνεται να αναπτύσσονται κάποιοι μηχανισμοί ‘πολιτισμικής κλειστότητας’.

3.2.5 Η έρευνα της Κασιμάτη για την Επιλογή Επαγγέλματος.

Η έρευνα της Κασιμάτη για την Επιλογή του Επαγγέλματος¹⁷ πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 6000 οικονομικά ενεργών ατόμων, ηλικίας 18 ετών και άνω στην περιοχή της Πρωτεύουσας. Στην έρευνα αυτή γίνονται αναφορές στην ενδογενεακή και διαγενεακή εκπαιδευτική και επαγγελματική κινητικότητα.

Από τα στοιχεία της *εκπαιδευτικής κινητικότητας*, τα οποία διαμορφώνονται βάση της βαθμίδας εκπαίδευσης διαφαίνεται ότι (Κασιμάτη:1991:150-154):

- Υψηλό ποσοστό στασιμότητας (58%) παρατηρείται στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, γεγονός που σημαίνει ότι αυτή η εκπαιδευτική βαθμίδα σε σημαντικό βαθμό αναπαράγεται από τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Στις υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης παρατηρείται μια πτώση της στασιμότητας όσο μετακινούμαστε από τις ανώτερες προς τις κατώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες.
- Εκπαιδευτική κινητικότητα παρουσίασε το 72% των ερωτώμενων η οποία ήταν στο μεγαλύτερο μέρος της ανοδική (86%). Σημαντικό ποσοστό αυτής της κινητικότητας (44%) ήταν διαρθρωτικής υφής.
- Η μέση εκπαιδευτική απόσταση που διένυσαν τα άτομα από την εκπαιδευτική βαθμίδα του πατέρα τους κρίνεται σημαντική (1,25), και αποδίδεται κυρίως στις διαρθρωτικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην μεταπολεμική Ελλάδα.

Η *ενδογενεακή επαγγελματική κινητικότητα* βάση των τριών εκπαιδευτικών βαθμίδων φανερώνει ότι (Κασιμάτη;1991:288-292, 317-321, 339-341):

- Από τους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης το 64% δεν άλλαξε επάγγελμα, γεγονός που προσδίδει στους επαγγελματικούς τους ρόλους ένα χαρακτήρα σχετικής μονιμότητας. Αντίθετα όσοι μετακινήθηκαν παρουσιάζουν τάσεις ανοδικών μετακινήσεων από τα χαμηλότερα προς τα

¹⁷ Κασιμάτη Κ., (1991), *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης Μελέτη Ι: Η επιλογή του επαγγέλματος*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

ανώτερα επαγγέλματα. Η πλειοψηφία των μετακινήσεων προς τα ελεύθερα επαγγέλματα πραγματοποιήθηκε από τα υπαλληλικά, τεχνικά-χειρωνακτικά, εμπορικά και τα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών.

- Οι απόφοιτοι της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παρουσιάζουν μεγαλύτερη κινητικότητα. Ο δείκτης στασιμότητας είναι 0,58. Επαγγέλματα με υψηλό δείκτη στασιμότητας είναι αυτά των γεωργών, των εκτελεστικών οργάνων της δημόσιας διοίκησης και των τεχνιτών. Αντίθετα σημαντικά ρεύματα κινητικότητας παρατηρούνται στις επαγγελματικές κατηγορίες των ανώτερων διοικητικών στελεχών που προέρχονται από τα εκτελεστικά όργανα της δημόσιας διοίκησης, τους υπαλλήλους γραφείου, τους διευθυντές και τους γεωργούς.
- Ο δείκτης στασιμότητας στους αποφοίτους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι ο χαμηλότερος (0,52). Η στασιμότητα ανά επαγγελματική κατηγορία εμφανίζει διαβαθμίσεις. Έτσι τα επαγγέλματα με τη μεγαλύτερη στασιμότητα είναι τα τεχνικά, ενώ αντίθετα τη μικρότερη στασιμότητα εμφανίζουν τα χειρωνακτικά και τα μη χειρωνακτικά χωρίς ειδίκευση. Παρατηρείται μια σαφής τάση ανοδικής κινητικότητας προς τα μη χειρωνακτικά και τα εξειδικευμένα χειρωνακτικά επαγγέλματα.

3.2.6 Κινητικότητα και Μετανάστευση.

Οι δεκαετίες του 1950-1960 στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από ένα έντονο μεταναστατευτικό ρεύμα. Για τα μορφωμένα στρώματα της κοινωνίας η απασχόληση στο δημόσιο τομέα αποτέλεσε την κυρίαρχη λύση, η οποία διαφαίνεται ως η μοναδική ελπίδα οικονομικής εξασφάλισης, επαγγελματικής αποκατάστασης, κοινωνικής και ταξικής ανέλιξης. Αντίθετα για τις μάζες των εργατών και αγροτών η κοινωνική διέξοδος από τη γενικευμένη ανεργία προβάλλει μέσα από τις μεταναστατευτικές ροές.

Ανεξάρτητα από τις αιτίες και τις συγκυρίες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε, ο εκπατρισμός φαίνεται ότι λειτούργησε ως κοινωνική προϋπόθεση που θα επέτρεπε έναν μακροπρόθεσμο κοινωνικό προβιβασμό. Αναμφίβολα πρόκειται για μια ηθελημένη και βαθιά διαρθρωμένη στρατηγική. Η μετανάστευση αποτέλεσε τον μαζικό ενδιάμεσο μηχανισμό ο οποίος επέτρεψε σε μια ομάδα ατόμων που απειλούνταν με προλεταριοποίηση να αντιληφθούν τις δυνατότητες και να

προσχωρήσουν στην μικροαστική τάξη πραγματοποιώντας κοινωνική άνοδο (Τσουκαλάς:1986:119-122).

Στις εργασίες που εστιάζουν στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς κυρίως μεταπολεμικά, θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Η προσέγγιση μας σε αυτές θα είναι συνοπτική διότι ασχολούνται αφενός με το θέμα της κινητικότητας περιστασιακά έχοντας κυρίως περιγραφικό χαρακτήρα, αφετέρου διότι εντάσσονται στο πλαίσιο άλλων θεματικών διερεύνησης.

3.2.6.1 Οικογένεια και Κινητικότητα ανάμεσα στους Ελληνοαμερικανούς.

Ο Tavuchis¹⁸ μελετά το *ρόλο της οικογένειας και τα μοντέλα κοινωνικής κινητικότητας* που παρατηρούνται ανάμεσα στους Ελληνοαμερικανούς δεύτερης γενιάς. Το δείγμα του περιλαμβάνει 50 παντρεμένους άνδρες, δεύτερης γενιάς Ελληνοαμερικανούς, μέσης ή ανώτατης εκπαίδευσης οι οποίοι εργάζονται και διαμένουν στη Νέα Υόρκη και το Νιου Τζέρσεϊ.

Σε ότι αφορά την επαγγελματική κινητικότητα, τα κύρια σημεία αναφέρουν (Tavuchis:1972:41-68):

- Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων έχει επιτύχει σημαντική ανοδική εκπαιδευτική και επαγγελματική κινητικότητα. Ενδεικτικό αυτής της μεγάλης ανοδικής κινητικότητας είναι ότι το 40% των ερωτώμενων είναι επιστήμονες και το 44% διευθυντές.
- Σε μεγάλο αριθμό οικογενειών (44%) εμφανίζεται ένα συνονθύλευμα ανώτερου και κατώτερου επαγγελματικού επιπέδου μεταξύ των παιδιών της οικογένειας. Έτσι παρατηρείται ορισμένα αδέρφια του ερωτώμενου να βρίσκονται σε ανώτερο επίπεδο ενώ άλλα σε κατώτερο.
- Τα δεδομένα της έρευνας δεν αποδεικνύουν ότι η ανοδική κινητικότητα αποδυναμώνει τους οικογενειακούς δεσμούς. Αντίθετα οι συγγενικοί δεσμοί φαίνεται να είναι απόλυτα συμβατοί και να μην επηρεάζονται από τη γεωγραφική και κοινωνική μετακίνηση των ατόμων.

¹⁸ Tavuchis N., (1972), *Family and Mobility among Greek- Americans*, National Centre of Social Research, Athens.

3.2.6.2 Η Κινητικότητα των Ελληνοκαναδών μεταναστών.

Ο **Chimbos**¹⁹ εξετάζει την *επαγγελματική κατανομή και την κοινωνική κινητικότητα των Ελληνοκαναδών* σε μια διαχρονική ανάλυση από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Τρία είναι τα βασικά ερωτήματα που τίθενται: α) ποια είναι η επαγγελματική πορεία των Ελλήνων μεταναστών στον Καναδά και σε πιο βαθμό συνηγορεί σε μια ανοδική κοινωνική κινητικότητα, β) ποιοι παράγοντες συνέβαλλαν στην επίτευξη ή μη επαγγελματικής κινητικότητας και γ) σε πιο βαθμό η διατήρηση ισχυρής πολιτισμικής ταυτότητας μεταξύ των Ελληνοκαναδών επιδρά στην πραγματοποίηση ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

Από την ανάλυση των δεδομένων συνάγεται ότι:

- Οι Έλληνες μετανάστες στον Καναδά μέχρι σήμερα υπεραντιπροσωπεύονται στις επαγγελματικές ομάδες των ημι-ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών.
- Αρκετοί μετανάστες έχουν σημειώσει σημαντική ανοδική κινητικότητα δημιουργώντας μικρές επιχειρήσεις στον επιστητικό τομέα. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλλε ουσιαστικά η ανάπτυξη ισχυρών κοινωνικών δικτύων μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών στον Καναδά.
- Την περίοδο 1971-1981 παρατηρείται σημαντική αύξηση του αριθμού των Ελληνοκαναδών στις επαγγελματικές κατηγορίες των επιστημόνων, των διευθυντών και διοικητικών στελεχών.
- Η δεύτερη γενιά Ελληνοκαναδοί πετυχαίνουν υψηλότερο επαγγελματικό επίπεδο από αυτό της πρώτης γενιάς, εξαιτίας κυρίως του υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης.

3.2.6.3 Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση.

Η έρευνα αυτή²⁰ πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 1850 νοικοκυριών *Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση*, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στη χώρα μας την χρονική περίοδο 1985-1990. Η επαγγελματική κινητικότητα των

¹⁹ Chimbos D. P., (1987), "Occupational Distribution and Social Mobility of Greek-Canadian Immigrants", *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. XIV, No. 1,2, Spring-Summer, pp. 131-142.

²⁰ Ραγκούσης Α., (1992), «Η Κατάσταση της Απασχόλησης των Ελλήνων Ποντίων Μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση», στο Κασμάτη Κ., κα., *Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη*, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού-Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, σελ. 187-364.

ατόμων αυτών υπολογίζεται σε τρεις διαφορετικές φάσης: α) στο πρώτο και τελευταίο επάγγελμα που άσκησαν στην πρώην ΕΣΣΔ, β) το τελευταίο επάγγελμα στην πρώην ΕΣΣΔ και το πρώτο στην Ελλάδα, γ) το πρώτο και το τελευταίο επάγγελμα στην Ελλάδα.

Τα κυριότερα συμπεράσματα από την ανάλυση της ενδογενεακής επαγγελματικής κινητικότητας αυτής της ομάδας πληθυσμού είναι (Ραγκούσης:1992:310-322):

- Στην πρώτη φάση της επαγγελματικής εξέλιξης μόνο το 24% του συνόλου μετακινήθηκε. Μεγαλύτερη στασιμότητα παρατηρείται στις επαγγελματικές κατηγορίες των επιστημόνων και των εργατοτεχνιτών ενώ μεγαλύτερη κινητικότητα παρουσιάζεται στα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη. Οι γεωργοί και οι εργατοτεχνίτες σταδιακά μετακινούνται σε σχετικά πιο αναβαθμισμένες θέσεις γεγονός που σημαίνει ότι αυτή η μικρή κινητικότητα που παρατηρείται είναι ανοδικής υφής.
- Στη δεύτερη φάση η συνολική επαγγελματική κινητικότητα ανέρχεται στο 44-46% γεγονός που σημαίνει ότι η μετανάστευση είχε καθοριστική επιρροή στις επαγγελματικές μετακινήσεις. Οι επιστήμονες και οι εργατοτεχνίτες παρουσιάζουν και σε αυτή τη φάση τη μεγαλύτερη επαγγελματική στασιμότητα. Η ετεροαπασχόληση χαρακτηρίζει όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες με κύρια κατεύθυνση προς τους εργατοτεχνίτες. Συνολικά, η επαγγελματική κινητικότητα που σημειώθηκε ήταν καθοδική και συνοδεύεται από υψηλή ετεροαπασχόληση.
- Η τρίτη φάση χαρακτηρίζεται από πολύ υψηλή στασιμότητα (94%). Η πολύ μικρή συνολική κινητικότητα που σημειώνεται δεν έχει ξεκάθαρη υφή –είναι τόσο ανοδική όσο και καθοδική- ωστόσο η αναβάθμιση της συμμετοχής τους στα επιστημονικά και υπαλληλικά επαγγέλματα σε συνδυασμό με τον περιορισμό των γεωργικών εργατών, ίσως αποτελεί μικρή ένδειξη ανοδικής κινητικότητας.

3.2.6.4 Κοινωνική Κινητικότητα των Αποδήμων Ελλήνων στις χώρες υποδοχής.

Ο Πετρόπουλος²¹ στην εργασία αυτή επιχειρεί μια *συγκριτική επισκόπηση του βαθμού κοινωνικής κινητικότητας των αποδήμων Ελλήνων* και των παιδιών τους σε τέσσερις χώρες υποδοχής όπου συγκεντρώνεται ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων (ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας). Η σύγκριση της κινητικότητας πραγματοποιείται στο μορφωτικό, επαγγελματικό και εισοδηματικό επίπεδο.

- Διαπιστώνεται μια ανοδική διαγενεακή κινητικότητα στις περισσότερες χώρες υποδοχής. Όπου το ελληνικό στοιχείο είναι ιστορικά αρχαιότερο και όπου η δεύτερη γενιά έχει ωριμάσει επαγγελματικά, τα επίπεδα –μόρφωσης, επαγγέλματος, εισοδήματος- της δεύτερης γενιάς έχουν ξεπεράσει ακόμη και αυτά των ντόπιων εργαζομένων, ενώ υπάρχει προοπτική ανοδικής κινητικότητας και στις νεότερες χώρες υποδοχής.
- Οι διαγενεακές συγκρίσεις των Ελλήνων αποκαλύπτουν γενικά μια ανοδική κινητικότητα προς τα ανώτερα επαγγέλματα και μια παράλληλη πτώση στα βιομηχανικά, χειρωνακτικά επαγγέλματα.
- Πολλοί μετανάστες της πρώτης γενιάς καταφεύγουν σε κερδοφόρες επιχειρήσεις οι οποίες όμως δεν απαιτούν υψηλά επίπεδα μόρφωσης, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει με τα παιδιά τους που αποστρέφονται τις χειρωνακτικές εργασίες των γονέων τους.
- Σε σχέση με το φύλο, παρατηρείται διαγενεακή κινητικότητα των γυναικών, ωστόσο μόνο στην περίπτωση του επαγγέλματος οι Ελληνίδες υπερτερούν των γηγενών γυναικών. Σε σύγκριση με τους Έλληνες και ανεξάρτητα από γενιά οι Ελληνίδες υστερούν στη μόρφωση, στο επάγγελμα και στο εισόδημα.

Από τις παραπάνω αναφορές στις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα και προσεγγίζουν το θέμα της κινητικότητας, διαφαίνεται η ετερογένεια και το πολυδιάστατο των προσεγγίσεων, μιας και αναφέρονται σε ποικίλους πληθυσμούς ακολουθούν διαφορετικές τεχνικές και μεθόδους ανάλυσης, και το κυριότερο

²¹ Πετρόπουλος Π. Ν., (1994), «Κοινωνική Κινητικότητα των Αποδήμων Ελλήνων στις Χώρες Υποδοχής: μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 77, σελ. 97-126.

αναφέρονται στην κινητικότητα ευκαιριακά στο πλαίσιο άλλων θεματικών διερεύνησης. Αποδεικνύοντας έτσι την απουσία και αναδεικνύοντας τη σημασία, μιας έρευνας για την κοινωνική κινητικότητα σε εθνικό επίπεδο η οποία θα συνέβαλλε στην καλύτερη απεικόνιση της κοινωνικής διάρθρωσης, και την ορθότερη κατανόηση και ερμηνεία των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων που πραγματοποιήθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες, και των οποίων οι συνέπειες ήταν καθοριστικές για την εξέλιξη της σύγχρονης Ελληνικής κοινωνίας.

Κεφάλαιο 4: Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον Τουριστικό Τομέα στο Διεθνή Χώρο.

Το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας προσεγγίστηκε υπό το πρίσμα δυο διαφορετικών κοινωνιολογικών ρευμάτων: τον φονκτιοναλισμό και τον μαρξισμό. Στην φονκτιοναλιστική θεώρηση η διερεύνηση της κοινωνικής κινητικότητας πηγάζει μέσα από τις αναλύσεις της κοινωνικής στρωμάτωσης. Η κινητικότητα θεωρείται ως μια λειτουργία του μηχανισμού της κοινωνικής δομής, ενώ η επαγγελματική κινητικότητα προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας σε σχέση με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των απασχολούμενων. Αντίθετα στη μαρξιστική θεώρηση η κινητικότητα γίνεται αντιληπτή ως το αποτέλεσμα επιλογών ή στρατηγικών των ομάδων συμφερόντων στα πλαίσια δομικών περιορισμών (Παπαδάκη -Τζεδάκη:1999:127).

Η ανάλυση της κινητικότητας μέσα από την φονκτιοναλιστική οπτική εξασφαλίζει με σχετική ακρίβεια πληροφορίες για το βαθμό και τις τάσεις κινητικότητας. Ωστόσο δεν μπορεί να ερμηνεύσει τις διαδικασίες μετασχηματισμού και το ευρύτερο ιστορικό-κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η κινητικότητα. Γεγονός που επιτυγχάνεται όταν η κινητικότητα αναλύεται υπό τη μαρξιστική προσέγγιση (Παπαδάκη –Τζεδάκη:1999:146). Οι διαφορές μεταξύ των δυο θεωρητικών προσεγγίσεων δεν έγκειται μόνο στο εννοιολογικό τους περιεχόμενο αλλά και μεθοδολογικά στις τεχνικές και τα εργαλεία που χρησιμοποιούν για τη μελέτη του φαινομένου. Οι φονκτιοναλιστές εφαρμόζουν κυρίως δειγματοληπτικές έρευνες ενώ οι μαρξιστές βασίζονται πρωτίστως σε ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης (Παπαδάκη –Τζεδάκη:1999:143).

Η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα στον τουριστικό τομέα έχει ως αποκλειστικό πεδίο διερεύνησης –τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία- τον εμπειρικό χώρο, όπου έχουν πραγματοποιηθεί πληθώρα ερευνητικών προσεγγίσεων. Αντίθετα σε θεωρητικό επίπεδο απουσιάζουν ουσιαστικές προσπάθειες ανάλυσης και ερμηνείας της κινητικότητας υπό το πρίσμα μιας εννοιολογικής θεώρησης.

Στη διεθνή βιβλιογραφία οι εμπειρικές αναλύσεις της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα μπορούν να διακριθούν σε τρεις ομάδες αναφορών. Μια ομάδα εστιάζει στην απασχόληση στον τουριστικό τομέα και τις δυνατότητες που παρέχει για την πραγματοποίησης καριέρας (Riley:1981, 1994, 1995, Airey, Frontistis:1997, Ross:1997, Hjalager, Andersen:2001, Hjalager:2003, κ.α).

Μια δεύτερη ομάδα αναφορών προσεγγίζει την κινητικότητα, αναλύοντας τα μοντέλα και τις επαγγελματικές στρατηγικές (career paths) που αναπτύσσουν οι απασχολούμενοι στον ξενοδοχειακό κλάδο, προκειμένου να κατακτήσουν ανώτερες επιτελικές θέσεις (Nebel, Guerrier:1987, Baum:1989, Ruddy:1989, Riley:1990, Williams, Hunter:1993, Braunlich, Zhang:1994, Ladkin, Riley:1994, 1995, 1996, Nebel, Lee, Vidakovic:1995, Guerrier, Deery:1998, κ.α).

Στην τρίτη ομάδα όπου η κινητικότητα ορίζεται ως χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας, μελετούν τη συμπεριφορά της τουριστικής αγοράς εργασίας σε περιόδους οικονομικών αλλαγών καθώς και με βάση τα κοινωνικό-δημογραφικά χαρακτηριστικά των απασχολούμενων (Baum:1993, Jordan:1997, Kontogeorgopoulos:1998, Szivas, Riley:1999, 2003, Szivas, Riley, Airey:2003, Walmsley:2004, κ.α).

Τα κυριότερα σημεία και τα ευρήματα των αναφορών που συγκροτούν τις προσεγγίσεις αυτές παρουσιάζονται στη συνέχεια.

4.1 Επαγγελματική κινητικότητα και καριέρα στον Τουριστικό Τομέα.

Παρά τη ραγδαία ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας και τον συνεχώς διευρυνόμενο αριθμό εργασιών που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με τον τουρισμό, ελάχιστα είναι γνωστά για την πραγματοποίηση καριέρας στον τουριστικό τομέα. Η **Ladkin**¹ διακρίνει τρία στάδια στην ανάπτυξη της καριέρας: α) την απόφαση του ατόμου να εργαστεί στον τουρισμό, β) την επιλογή πραγματοποίησης τουριστικών σπουδών, γ) την χάραξη και σταδιοδρόμηση της καριέρας. Διαπιστώνει ότι για την επίτευξη μιας επιτυχημένης καριέρας στον τουριστικό τομέα απαιτείται ένας βαθμός κινητικότητας χρησιμοποιώντας παράλληλα την εσωτερική και την εξωτερική αγορά εργασίας (Ladkin:2005:444).

¹ Ladkin A., (2005), "Careers and Employment", στο *An International Handbook of Tourism Education*, Airey D., Tribe J., (eds), Elsevier.

Οι **Airey & Frontistis**² πραγματοποίησαν μια συγκριτική μελέτη μεταξύ Ελλάδας και Ην. Βασιλείου αναφορικά με τις στάσεις και τις αντιλήψεις νέων ατόμων (μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) για το ενδεχόμενο πραγματοποίησης καριέρας στον τουριστικό τομέα. Λιγότερο από το 50% των μαθητών από το Ην. Βασίλειο εκφράζουν θετική γνώμη για τα επαγγέλματα του τουρισμού, ενώ στους Έλληνες μαθητές διακρίνεται μια πιο θετική στάση. Το 60% των μαθητών και στις δυο χώρες εκφράζει την επιθυμία να ασκήσει κάποιο τουριστικό επάγγελμα, ενώ το 10% απορρίπτει κατηγορηματικά την προοπτική αυτή. Οι μαθητές του Ην. Βασιλείου ενδιαφέρονται περισσότερο για την κατάκτηση ανώτερων επιτελικών θέσεων ενώ οι Έλληνες μαθητές αποβλέπουν κυρίως σε λειτουργικές θέσεις εργασίας (Airey, Frontistis:1997:154-156).

Ο **Ross**³ εξετάζει παράγοντες και στρατηγικές συμπεριφοράς που εκφράζονται από μαθητές (11-12 χρόνων) στην Αυστραλία, σχετικά με την απασχόληση στον τουρισμό. Στρατηγικές που συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά είναι η επιθυμία για επιτυχία και μάθηση, και ο ενθουσιασμός. Χαμηλότερα ποσοστά συγκεντρώνουν η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, η ευελιξία και η ευχέρεια στις διαπροσωπικές σχέσεις. Κυρίαρχοι τρόποι απόκτησης τουριστικής κατάρτισης θεωρούνται η πανεπιστημιακή εκπαίδευση και η εκμάθηση 'πάνω στην δουλειά' (Ross:1997:88-89).

Η **Hjalager**⁴ διερευνά τα κίνητρα και τη στάση μεταπτυχιακών φοιτητών προγράμματος τουριστικής εκπαίδευσης, απέναντι στην προοπτική πραγματοποίησης διεθνούς καριέρας στον τουριστικό τομέα. Οι άνδρες φιλοδοξούν μέσα σε μια δεκαετία να κατέχουν διευθυντικές θέσεις, ενώ οι γυναίκες έχουν μικρότερες επαγγελματικές φιλοδοξίες στοχεύοντας κυρίως σε θέσεις μεσαίων στελεχών. Επιπλέον οι άνδρες βλέπουν πιο θελκτική την προοπτική απασχόλησης σε μεγάλης κλίμακας -εθνικής είτε διεθνούς εμβέλειας- τουριστικές επιχειρήσεις. Αντίθετα οι γυναίκες προτιμούν περισσότερο τις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, γεγονός που περιορίζει τις προοπτικές διεθνούς καριέρας (Hjalager:2003:26, 28).

² Airey D., Frontistis A., (1997), "Attitudes to careers in tourism: an Anglo Greek comparison", *Tourism Management*, vol. 18, No. 3, pp. 149-158.

³ Ross G. F., (1997), "Tourism/hospitality industry employment acquisition strategies, higher education preferences and the work ethic among Australian secondary school graduates", *Managing Leisure*, 2, pp. 82-93.

⁴ Hjalager A-M., (2003), "Global Tourism Careers? Opportunities and Dilemmas Facing Higher Education in Tourism", *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, vol. 2, No. 2, pp. 26-37.

Τη σχέση της τουριστικής βιομηχανίας με την επαγγελματική κατάρτιση επιδιώκουν να διερευνήσουν οι **Churchward & Riley**⁵. Επιχειρούν μια ταξινόμηση των ανώτερων θέσεων εργασίας με στόχο την εύρεση κοινών πεδίων δραστηριοτήτων και τη συσχέτιση τους στη συνέχεια με την τουριστική εκπαίδευση. Εικοσιτέσσερις κοινές επαγγελματικές δραστηριότητες εντοπίστηκαν μεταξύ 153 εργασιών οι οποίες αντιστοιχούν σε 93 επαγγελματικούς τίτλους. Οι σπουδές στο μάρκετινγκ, την αναψυχή και την χρηματοοικονομική συγκροτούν τα κυριότερα γνωστικά αντικείμενα, που απαιτούνται στην εκτέλεση των εργασιών που ασκούν οι ερωτώμενοι. Οι σπουδές των ερωτώμενων σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται άμεσα με την καριέρα τους (Churchward, Riley:2002, 80-82).

Οι **Hjalager & Andersen**⁶ προσπαθούν να εκτιμήσουν το βαθμό που η τουριστική βιομηχανία είναι ικανή να 'συγκρατήσει' τα άτομα που κατέχουν τουριστική εκπαίδευση. Από την έρευνα που πραγματοποίησαν στη Δανία διαφαίνεται ότι η απασχόληση στην τουριστική βιομηχανία όλο και περισσότερο στηρίζεται στην εκπαίδευση και την κατάρτιση των ατόμων. Ο κλάδος των ταξιδιωτικών υπηρεσιών έχει σαφή τάση επαγγελματισμού, απασχολώντας σε μεγαλύτερο ποσοστό εκπαιδευμένο προσωπικό. Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν τις θέσεις άλλων ερευνών σύμφωνα με τις οποίες ο τουριστικός τομέας λειτουργεί ως 'καταφύγιο' όταν δεν υφίστανται επαγγελματικές ευκαιρίες σε άλλους τομείς οικονομικών δραστηριοτήτων⁷. Επιπλέον φαίνεται να αποτελεί μια πρόσκαιρη επαγγελματική διέξοδο ακόμη και για τα άτομα που έχουν επαγγελματική κατάρτιση. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι ο τουριστικός τομέας αποτελεί το πρώτο βήμα για την πραγματοποίηση καριέρας σε άλλους κλάδους της οικονομίας (Hjalager, Andersen:2001:124,126).

Ο **Riley**⁸ εξετάζει τον βαθμό στον οποίο η ποιοτική υποβάθμιση του επιπέδου των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών συμβάλλει στην απο-ειδίκευση του προσωπικού. Το καταρτισμένο εργατικό δυναμικό εφόσον δεν εφαρμόζει πλέον τις ειδικευμένες γνώσεις που κατέχει, αντιμετωπίζει τρεις εναλλακτικές επιλογών: α) να

⁵ Churchward J., Riley M., (2002), "Tourism Occupations and Education: An Exploration Study", *International Journal of Tourism Research*, 4, pp. 77-86.

⁶ Hjalager A-M., Andersen S., (2001), "Tourism employment: contingent work or professional career?", *Employee Relations*, vol. 23, No. 2, pp. 115-129.

⁷ Szivas E., Riley M., 1999, "Tourism Employment During Economic Transition", *Annals of Tourism Research*, vol. 26, No. 4, pp. 747-771.

⁸ Riley M., (1981), "Declining hotel standards and the skill trap", *International Journal of Tourism Management*, vol. 2, Issue 2, pp. 95-104.

παραμένει στην επιχείρηση ευελπιστώντας ότι θα απαιτηθούν ξανά οι ειδικευμένες γνώσεις του, β) να αποχωρήσει από την επιχείρηση αναζητώντας αλλού απασχόληση, γ) να μειώσει την ποιότητα της προσφερόμενης εργασίας. Σύμφωνα με τον συγγραφέα οι επιχειρήσεις θα οδηγηθούν σταδιακά στην απομάκρυνση του ιδιαίτερα καταρτισμένου προσωπικού και την απο-ειδίκευση των θέσεων εργασίας τους, εξαιτίας του υψηλού κόστους διατήρησης των θέσεων αυτών (Riley:1981:100).

Μια δεκαετία αργότερα ο **Riley**⁹ επιχειρεί να εκτιμήσει την κατάρτιση που επιτυγχάνεται μέσω της εμπειρίας ως μηχανισμού εκπαίδευσης. Σύμφωνα με την έρευνα, το επίπεδο τουριστικής εκπαίδευσης των 158 εργαζομένων που δεν ακολούθησαν κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης αλλά εκπαιδεύτηκαν εμπειρικά 'πάνω στην δουλειά', βρίσκεται κοντά στο επιθυμητό επίπεδο. Οι επαγγελματικές μετακινήσεις που πραγματοποιούν οι εργαζόμενοι αλλοιώνουν τη εκπαιδευτική αλληλουχία των σταδίων κατάρτισης, εφόσον συχνά τα άτομα ειδικεύονται πρώτα σε ανώτερα επίπεδα και κατόπιν σε χαμηλότερα, με αποτέλεσμα η επαγγελματική κατάρτιση να αποκτάται με τον πιο απρόσκοπο τρόπο (Riley:1994:16). Σε μια άλλη αναφορά του ο **Riley**¹⁰ προτείνει το συγκεκριμένο των μεθόδων ανάλυσης καριέρας με τις δυνάμεις της αγοράς εργασίας βασιζόμενος στη λογική ότι οι αλλαγές που πραγματοποιούνται στις επιχειρήσεις όσο και στον τομέα, μετασχηματίζουν τα μοντέλα της επαγγελματικής εμπειρίας και διαμορφώνουν νέους τύπους ανθρώπινου κεφαλαίου (Riley:1995:195).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε¹¹ στις χώρες Τσεχία, Ελλάδα, Ισπανία διερευνάται η διαμόρφωση των επαγγελματικών ταυτοτήτων (vocational identities) μεταξύ των εργαζομένων στον τουριστικό τομέα. Διακρίνονται πέντε επαγγελματικές ταυτότητες: Α) Οι 'πιστοί επαγγελματίες' που παρουσιάζουν έντονη επαγγελματική συνείδηση και ταυτότητα, ενώ κατέχουν θέσεις ευθύνης που απαιτούν επαρκή επαγγελματική εμπειρία. Β) Οι 'υψηλά ιπτάμενοι' (high flyer) είναι άτομα που κατέχουν ειδικά προσόντα και τεχνικές γνώσεις και έχουν ισχυρό προσανατολισμό καριέρας. Θέτουν την επαγγελματική τους ταυτότητα ως λειτουργικό στοιχείο της επιχείρησης που απασχολούνται. Γ) Οι 'συμβιβαστικοί εργαζόμενοι' (conciliated worker) οι οποίοι

⁹ Riley M., (1994), "Tracing Skills Accumulated through Experience. A Method of Skill Auditing", *Education and Training*, vol. 36, No. 8, pp. 13-17

¹⁰ Riley M., (1995), "Analysis of Managerial Experience: Integrating Career Analysis with Labour Market Dynamics", *British Journal of Management*, vol. 6, pp. 195-203.

¹¹ Marhuenda F., Martinez I., Navas A., (2004), "Conflicting vocational identities and careers in the sector of tourism", *Career Development International*, vol. 9, No. 3, pp. 222-244.

προσαρμόζουν την επαγγελματική τους ταυτότητα στις απαιτήσεις της επιχείρησης, ακόμη και αν αυτό οδηγεί σε έλλειψη προσωπικής επαγγελματικής ικανοποίησης. Δ) Οι *‘μη ικανοποιημένοι εργαζόμενοι’* (dissatisfied active seeker) είναι πρόθυμοι να αλλάξουν τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό μετασηματίζοντας πλήρως την επαγγελματική τους ταυτότητα, εφόσον τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα και οι αναζητήσεις τους δεν ταυτίζονται με τις ευκαιρίες που τους προσφέρονται. Ε) Οι *‘νεοεισερχόμενοι εργαζόμενοι’* (newcomer worker) στους οποίους περιλαμβάνονται τα νεαρής ηλικίας άτομα που στερούνται επαγγελματικής εμπειρίας, καθώς και τα άτομα που χαρακτηρίζονται από επαγγελματική αστάθεια και περιορισμένα προσόντα. Στοιχεία που εμποδίζουν τη διαμόρφωση μιας διακριτής επαγγελματικής ταυτότητας (Marhuenda, Martinez, Navas:2004:232-235).

Οι **Gaertner & Nellen**¹² εξετάζουν τη σχέση μεταξύ πρακτικών απασχόλησης που εφαρμόζει η επιχείρηση και την ψυχική δέσμευση που εκφράζουν οι εργαζόμενοι προς αυτήν. Τα αποτελέσματα της έρευνας τους φανερώνουν μια σαφή συσχέτιση μεταξύ των πρακτικών απασχόλησης και της ψυχικής πίστης. Οι εργαζόμενοι που έχουν θετική αντίληψη για την ενδοεπιχειρησιακή επαγγελματική κινητικότητα την ασφάλεια και κατάρτιση, δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό *‘πίστη’* στην επιχείρηση. Ο ρυθμός προαγωγών και η συνολική διάρκεια απασχόλησης σχετίζονται επίσης με το βαθμό ψυχικής δέσμευσης που εκφράζουν οι ερωτώμενοι (Gaertner, Nellen:1989:987).

4.2 Μοντέλα Επαγγελματικής κινητικότητας διευθυντών στον Ξενοδοχειακό κλάδο.

Σημαντικό τμήμα της διεθνούς βιβλιογραφίας εστιάζει την ανάλυση του στην κινητικότητα που παρατηρείται στον ξενοδοχειακό κλάδο, αναλύοντας αποκλειστικά την επαγγελματική ομάδα των διευθυντών ξενοδοχείων. Υπάρχει πληθώρα αναφορών που διερευνούν το ιστορικό απασχόλησης, τα μοντέλα και τις επαγγελματικές στρατηγικές, τους καθοριστικούς παράγοντες, καθώς και σειρά άλλων μεταβλητών που επιδρούν στην πορεία των ατόμων στην προσπάθεια τους να ανέλθουν στη θέση

¹² Gaertner K. N., Nellen S. D., (1989), “Career Experiences, Perceptions of Employment Practices, and Psychological Commitment to the Organization”, *Human Relations*, vol. 42, No. 11, pp. 975-991.

του διευθυντή ξενοδοχείου. Η **Ladkin**¹³ επιχειρεί μια σύνοψη όλων των αναφορών που θέτουν ως πεδίο διερεύνησης τους τους διευθυντές ξενοδοχείων, εστιάζοντας σε διαφορετικές πτυχές της θεματικής αυτής (Ladkin:1999a:167-193). Σε μια αντίστοιχη προσπάθεια οι **Guerrier & Deery**¹⁴ διαπιστώνουν ότι παρότι η τουριστική βιομηχανία δεν χαρακτηρίζεται για τις ευκαιρίες καριέρας που προσφέρει, η θεματική της καριέρας στον ξενοδοχειακό κλάδο έχει διερευνηθεί σε σημαντικό βαθμό (Guerrier, Deery:1998:145-160).

Πληθώρα ερευνητικών προσεγγίσεων έχουν πραγματοποιηθεί για τους διευθυντές στον ξενοδοχειακό κλάδο στην Βρετανία. Πρώτη η **Guerrier**¹⁵ το 1987 εξετάζει τα μοντέλα καριέρας των διευθυντών ξενοδοχειακών μονάδων στη Βρετανία, και τις επιπτώσεις που επιφέρουν στη φιλοσοφία της επιχείρησης. Από την ανάλυση των ιστορικών απασχόλησης διαπιστώνει ότι το σύνολο των διευθυντών του δείγματος παρέμεινε στον ξενοδοχειακό κλάδο καθ' όλη την διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας, ακολουθώντας παρόμοια μοντέλα καριέρας. Διακρίνει τρία σημαντικά στάδια στην πορεία αυτή: Α) Το στάδιο της εκπαίδευσης, με σπουδές κυρίως στον ξενοδοχειακό κλάδο και την τροφοδοσία (hotel, catering). Β) Το στάδιο του βοηθού διευθυντή όπου αναλαμβάνονται λειτουργικές ευθύνες ορισμένων τμημάτων του ξενοδοχείου. Η εμπειρία στα τμήματα Τροφοδοσίας (F&B), Υποδοχής και Οροφοκομίας κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για την περαιτέρω ανέλιξη των ατόμων. Γ) Το στάδιο του γενικού διευθυντή, το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονη κινητικότητα καθώς τα άτομα μετακινούνται συνεχώς προς μεγαλύτερης κλίμακας ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Οι μετακινήσεις αυτές συνοδεύονται από υψηλότερες αμοιβές και 'περισσότερο' γόητρο (Guerrier:1987:125-126).

Σε μεταγενέστερη αναφορά της η συγγραφέας¹⁶, διακρίνει μεταξύ των διευθυντών που αναλαμβάνουν ευθύνες σε λειτουργικό επίπεδο και είναι επιφορτισμένοι με την καθημερινή λειτουργία της επιχείρησης, και τους διευθυντές σε επιχειρησιακό επίπεδο που ασχολούνται με τη στρατηγική και την περαιτέρω ανάπτυξη της επιχείρησης. Η συνήθης πρακτική που παρατηρείται είναι οι διευθυντές να ξεκινούν

¹³ Ladkin A., (1999a), "Hotel General Managers: A Review of Prominent Research Themes", *International Journal of Tourism Research*, 1, pp. 167-193.

¹⁴ Guerrier Y., Deery M., (1998), "Research in hospitality human resource management and organizational behaviour", *Hospitality Management*, 17, pp. 145-160.

¹⁵ Guerrier Y., (1987), "Hotel managers' careers and their impact on hotels in Britain", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 6, No. 3, pp. 121-130.

¹⁶ Guerrier Y., Lockwood A., (1989), "Developing hotel managers - a reappraisal", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 8, No. 2, pp. 82-89.

την επαγγελματική τους πορεία από το λειτουργικό επίπεδο και ειδικότερα στα τμήματα F&B, Υποδοχής και Οροφοκομίας (Guerrier, Lockwood:1989:85). Τα τμήματα αυτά αποτελούν κομβικά σημεία στην επαγγελματική ανέλιξη των ατόμων, εφόσον η πλειονότητα των διευθυντών των ξενοδοχειακών μονάδων προήλθαν από αυτά. Στοιχείο που αποτελεί κοινό εύρημα όλων των ερευνητικών προσεγγίσεων που διερευνούν τα μοντέλα καριέρας των διευθυντών στον ξενοδοχειακό κλάδο (Ladkin, Riley:1994:222, Nebel κ.α:1995:252, Ladkin, Riley:1996:446, Ladkin, Juwaheer:2000:122, Ladkin:2002:385).

Ο Riley¹⁷ επιχειρηματολογώντας για την χρησιμότητα μιας μεθόδου κατανομής της ηλικίας (age distribution) στην ανάλυση των μοντέλων καριέρας, εφαρμόζει τη μεθοδολογία αυτή σε ένα δείγμα ξενοδοχειακών διευθυντών. Διαπιστώνει ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης και της ηλικία που τα άτομα γίνονται διευθυντές. Όσο υψηλότερο το επίπεδο εκπαίδευσης τόσο μικρότερο το χρονικό διάστημα ανέλιξης στη θέση αυτή. Επιπλέον οι περισσότεροι διευθυντές που έχουν τουριστική κατάρτιση, η πρώτη τους εργασία στον ξενοδοχειακό κλάδο ήταν αυτή του βοηθού διευθυντή σε ηλικία 21 ετών. Η θέση του προϊσταμένου ή υπεύθυνου τμήματος δεν φαίνεται να έχει καμιά ουσιαστική συνεισφορά στα στάδια ανάπτυξης της καριέρας (Riley:1990:42-43).

Στα πρώτα στάδια η λογική της καριέρας είναι περισσότερο δομική, μέχρι την κατάκτηση της θέσης του διευθυντή. Μόλις ο στόχος αυτός επιτευχθεί τότε ο προσανατολισμός της καριέρας επαναπροσδιορίζεται, και συνίσταται πλέον σε εντονότερη κινητικότητα αναζητώντας υψηλότερα επίπεδα ευθυνών και αρμοδιοτήτων (Ladkin, Riley:1994:222). Σε δείγμα διευθυντών ξενοδοχείων στη Βρετανία βρέθηκε ότι ο συνολικός μέσος όρος επαγγελματικών μετακινήσεων που πραγματοποιούνται ανέρχονται σε έξι. Σημαντικό ποσοστό των μετακινήσεων αποδίδεται στις προσωπικές προσπάθειες παρά σε πρωτοβουλίες της επιχείρησης, ενώ η πλειοψηφία εκφράζει το συνδυασμό των δυο πρακτικών. Ωστόσο οι περισσότερες μετακινήσεις πραγματοποιούνται μέσα στην ίδια επιχείρηση παρά μεταξύ των επιχειρήσεων ((Ladkin, Riley:1995:475).

¹⁷ Riley M., (1990), "Role of age distributions in career path analysis. An example of UK hotel managers", *Tourism Management*, March 1990, pp. 38-44.

Σε αντίστοιχη έρευνα σε διευθυντές ξενοδοχείων στην Αμερική οι **Nebel et al.**¹⁸, διαπιστώνουν ότι σε ηλικία 24 ετών οι ερωτώμενοι κατέλαβαν την πρώτη τους θέση ως διευθυντές. Για το 80% των ερωτώμενων η προηγούμενη θέση εργασίας τους ήταν αυτή του βοηθού διευθυντή, ενώ το 87,5% παρέμεινε σε ένα μόνο τμήμα της ξενοδοχειακής επιχείρησης. Μέσα στο τμήμα αυτό μετακινήθηκαν κατά μέσο όρο 3,3 φορές (Nebel, et al.,:1995: 249, 251, 255).

Οι **Ladkin & Riley**¹⁹ εξετάζουν τα μοντέλα καριέρας των διευθυντών ξενοδοχείων συγκριτικά με το γραφειοκρατικό μοντέλο. Η θέση που διαμορφώνουν είναι ότι οι επαγγελματικές ευκαιρίες που προσφέρει η τουριστική βιομηχανία, ενθαρρύνουν μια μορφή διαχείρισης της καριέρας στην οποία περιλαμβάνεται και η αγορά εργασίας όπως λειτουργεί με τις δικές της αρχές και κανόνες. Αναλύοντας τα μοντέλα καριέρας ενός δείγματος διευθυντών ξενοδοχείων στη Βρετανία, διαπιστώνουν ότι απαιτείται κατά μέσο όρο χρονικό διάστημα 12 ετών για να φτάσουν στη θέση αυτή, ενώ στη συντριπτική πλειοψηφία η προηγούμενη επαγγελματική θέση εντάσσεται στο τμήμα F&B. Οι διευθυντές ξενοδοχείων φαίνονται να είναι ιδιαίτερα φιλόδοξοι, έχουν μακροπρόθεσμους στόχους, και ακολουθούν μια διττή στρατηγική χρησιμοποιώντας τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική αγορά εργασίας για την επίτευξη των στόχων τους (Ladkin, Riley:1996:445-446, 450).

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν αντίστοιχες έρευνες στον Μαυρίκιο²⁰ και την Αυστραλία²¹. Επιπλέον στην έρευνα στον Μαυρίκιο αναδεικνύεται η σημασία της απόκτησης διεθνούς επαγγελματικής εμπειρίας για την εξέλιξη της καριέρας, εφόσον το 41% των εργασιών που άσκησαν οι ερωτώμενοι τοποθετούνται στο διεθνή χώρο (Ladkin, Juwaheer:2000:123). Στην Αυστραλία το 75% των διευθυντών του δείγματος ως σημαντικότερες προσωπικές στρατηγικές καριέρας που εφαρμόζουν, αναφέρουν την ετοιμότητα να μετακινηθούν καθώς και τις συνεχείς αλλαγές μεταξύ επαγγελματικών θέσεων με στόχο την απόκτηση εμπειρίας και γνώσεων (Ladkin:2002:386).

¹⁸ Nebel E. C., Lee J-S., Vidakovic B., (1995), "Hotel general manager career paths in the United States", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 14, No. ¾, pp. 245-260.

¹⁹ Ladkin A., Riley M., (1996), "Mobility and structure in the career paths of UK hotel managers: a labour market hybrid of the bureaucratic model?", *Tourism Management*, vol. 17, No. 6, pp. 443-452.

²⁰ Ladkin A., Juwaheer T. D., (2000), "The career paths of hotel general managers in Mauritius", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 12, No.2, pp. 119-125.

²¹ Ladkin A., (2002), "Career analysis: a case study of hotel general managers in Australia", *Tourism Management*, 23, pp. 379-388.

Στην Ιρλανδία²² τα μοντέλα καριέρας των διευθυντών ξενοδοχείων που συγκροτούσαν το δείγμα, χαρακτηρίζονται από έλλειψη ορθολογικού σχεδιασμού στις επαγγελματικές μετακινήσεις τους. Η επαγγελματική κινητικότητα είναι έντονη ειδικότερα στα πρώτα στάδια της καριέρας, με μέσο όρο παραμονής σε κάθε θέση εργασίας μικρότερη από 2 χρόνια. Παραμένουν σχεδόν αποκλειστικά στον ξενοδοχειακό κλάδο, ενώ κυρίαρχη επαγγελματική φιλοδοξία αναδεικνύεται η ιδιοκτησία ξενοδοχείου (Baum:1989:135-136).

Οι **Nebel et al.**²³, αναγνωρίζοντας την καίρια σημασία του τμήματος F&B στην εξέλιξη της καριέρας στον ξενοδοχειακό κλάδο, διερευνούν τα μοντέλα καριέρα των διευθυντών F&B στα πολυτελή ξενοδοχεία της Αμερικής. Από την ανάλυση τους συμπεραίνεται ότι οι διευθυντές F&B είναι νεαροί άνδρες με καλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Κατέχουν την παρούσα θέση εργασίας κατά μέσο όρο 2 χρόνια, με συνολική διάρκεια στη θέση του διευθυντή F&B 4,5 χρόνια. Έχουν επαγγελματικές φιλοδοξίες και αντιμετωπίζουν την παρούσα θέση ως ένα ενδιάμεσο στάδιο για περαιτέρω ανέλιξη παρά ως το τελικό στάδιο της επαγγελματικής τους καριέρας (Nebel, et al.,:1994:7).

Σε έρευνα στην Ιαπωνία²⁴ οι διευθυντές ξενοδοχείων αξιολογούν τους παράγοντες που σχετίζονται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά, ως τα σημαντικότερα κριτήρια για την ανάπτυξη της καριέρας τους. Κυριότεροι παράγοντες αναδεικνύονται η επιθυμία για 'επιτυχία', η ικανότητα συνεργασίας και η πρόκληση αντιμετώπισης ενός ανώτερο επαγγελματικού ρόλου. Παράγοντες όπως η εκπαίδευση και η οικογένεια παρουσιάζουν μικρότερο βαθμό επιρροής (Ruddy:1989:225).

Τις αντιλήψεις των προϊσταμένων για την προοπτική καριέρας ως διευθυντή ξενοδοχείου εξετάζουν οι **Williams & Hunter**²⁵. Το 80,3% των ερωτώμενων επιθυμεί μια τέτοια θέση, ενώ το 65% εκφράζει ετοιμότητα να αναλάβει άμεσα αυτόν τον επαγγελματικό ρόλο. Τα κυρίαρχα κίνητρα είναι αντίστοιχα με αυτά άλλων

²² Baum T., (1989), "Managing hotels in Ireland: research and development for change", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 8, No. 2, pp. 131-144.

²³ Nebel E. C., Braunlich C. G., Zhang Y., (1994), "Career Paths in American Luxury Food and Beverage Directors", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 6, No. 6, pp. 3-9.

²⁴ Ruddy J., (1989), "Career development of hotel managers in Hong Kong", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 8, No. 3, pp. 215-225.

²⁵ Williams P. W., Hunter M., (1992), "Supervisory hotel employee perceptions of management careers and professional development requirements", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 11, No. 4, pp. 347-358.

ερευνών που καταδεικνύουν τα χαρακτηριστικά συμπεριφοράς (Williams, Hunter:1992:349-350, 357).

Η **McCabe**²⁶ παρουσιάζει τα αποτελέσματα πιλοτικής έρευνας που πραγματοποίησε στην Αυστραλία με στόχο τη σκιαγράφηση των μοντέλων καριέρας των διευθυντών στον κλάδο των Συνεδρίων και Εκθέσεων. Διαπιστώνει το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των διευθυντών στον κλάδο αυτό, εφόσον το 90% κατέχει τριτοβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ σχεδόν το 75% του δείγματος έχουν λάβει και επαγγελματική κατάρτιση. Ο μέσος όρος των επαγγελματικών αλλαγών που πραγματοποίησαν ανέρχονται σε πέντε και είναι αποτέλεσμα προσωπικών πρωτοβουλιών. Οι στρατηγικές που χρησιμοποιούν για την προώθηση της καριέρας τους είναι η σύναψη δικτύων κοινωνικών σχέσεων, η δημοσιοποίηση του επαγγελματικού τους έργου, και η προσήλωση στους βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους που θέτουν (McCabe:2001:496-498).

4.3 Τάσεις και Κίνητρα Επαγγελματικής κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.

Στην τρίτη ομάδα των προσεγγίσεων εξετάζεται ο ρόλος της τουριστικής αγοράς εργασίας, ενώ παράλληλα σκιαγραφούνται οι τάσεις μετακίνησης, τα κίνητρα και οι παράγοντες που προκαλούν την κινητικότητα. Οι **Szivas & Riley**²⁷ μελετώντας τη συμπεριφορά της τουριστικής αγοράς εργασίας σε περιόδους πολιτικής αστάθειας και κοινωνικοοικονομικών αλλαγών, διαπιστώνουν ότι λειτουργεί ως ‘λιμάνι σε καιρό καταιγίδας’ απορροφώντας σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού που προέρχεται από άλλους οικονομικούς κλάδους. Τη θέση αυτή επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποίησαν αναλύοντας τις επαγγελματικές μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Ουγγαρία την περίοδο 1986-96 (περίοδο οικονομικής μετάβασης της Ουγγαρίας από τον κομμουνισμό στην ελεύθερη οικονομία). Την περίοδο αυτή το 80,63% του δείγματος μετακινήθηκε στον τουριστικό τομέα. Σε αντίθεση με τη διεθνή βιβλιογραφία όπου οι μετακινήσεις στον τουρισμό προέρχονται κυρίως από τη γεωργία και τους παραδοσιακούς κλάδους της

²⁶ McCabe V., (2001), “Career Paths and Labour Mobility in the Conventions and Exhibitions Industry in Eastern Australia: Results from a Preliminary Study”, *International Journal of Tourism Research*, 3, pp. 493-499.

²⁷ Szivas E., Riley M., (1999), “Tourism Employment During Economic Transition”, *Annals of Tourism Research*, vol. 26, No. 4, pp. 747-771.

οικονομίας, στην Ουγγαρία μετακινήσεις πραγματοποιήθηκαν από το σύνολο των οικονομικών κλάδων με υψηλότερο ποσοστό αυτό του εμπορίου. Παρόμοια αποτελέσματα προκύπτουν από έρευνα για την επαγγελματική κινητικότητα στην Τσεχία²⁸ (Sorm, Terrell:2000:434). Ωστόσο για την πλειονότητα των ερωτώμενων η μετακίνηση στον τουρισμό δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη επαγγελματική άνοδο αφού παρέμειναν στο ίδιο επαγγελματικό επίπεδο.

Από την παραγοντική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε, οι τέσσερις υποθέσεις που διατυπώθηκαν -α) ο τουρισμός αποτελεί μέσο επίτευξης οικονομικής ευημερίας, β) προσελκύει εργατικό δυναμικό εξαιτίας των χαρακτηριστικών της εργασίας στον τουριστικό τομέα (γόνιτρο, ευχάριστο περιβάλλον κ,α), γ) αποτελεί μια επαγγελματική διέξοδο μπροστά στην οικονομική παρακμή άλλων κλάδων, δ) ευνοεί την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών- επιβεβαιώνονται από τα δεδομένα της έρευνας (Szivas, Riley:1999:748, 756-758, 763-765).

Σε μεταγενέστερη έρευνα τους²⁹ συγκρίνουν τα μοντέλα κινητικότητας προς τον τουριστικό τομέα μεταξύ μιας αγροτικής και αστικής περιοχής στη Βρετανία. Η έρευνα αυτή επαληθεύει τα αποτελέσματα προγενέστερης έρευνας στην Ουγγαρία, για τις τάσεις και τα κίνητρα μετακίνησης προς τον τουριστικό τομέα, καθώς και τις υποθέσεις εργασίας που τέθηκαν. Ωστόσο τα αποτελέσματα της έρευνας στη Βρετανία, φανερώνουν ότι τα άτομα που μετακινούνται από άλλους τομείς της οικονομίας στον τουρισμό, πραγματοποιούν σημαντική ανοδική κινητικότητα. Αύξηση παρατηρήθηκε στους ιδιοκτήτες επιχειρήσεων και τους διευθυντές, ενώ μειώθηκαν τα ποσοστά των αυτοαπασχολούμενων και των μισθωτών εργαζομένων. Ένδειξη ότι ο τουρισμός προσφέρει ευκαιρίες κοινωνικής ανόδου. Επιπλέον όπως αποδείχθηκε από τη συγκριτική ανάλυση, ο χαρακτήρας της περιοχής –αστικός ή αγροτικός- δεν επιδρά ουσιαστικά στα μοντέλα και τα κίνητρα της κινητικότητας (Szivas, Riley, Airey:2003, 70-71, 75).

Ο **Kontogeorgopoulos**³⁰ διερευνά τις επαγγελματικές ευκαιρίες και τα μοντέλα απασχόλησης στον τομέα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων, μέσα από μια

²⁸ Sorm V., Terrell K., (2000), “Sectoral Restructuring and Labor Mobility: A Comparative Look at the Czech Republic” *Journal of Comparative Economics*, 28, pp. 431-455.

²⁹ Szivas E., Riley M., Airey D., (2003), “Labor Mobility into Tourism. Attraction and Satisfaction”, *Annals of Tourism Research*, vol. 30, No. 1, pp. 64-76.

³⁰ Kontogeorgopoulos N., (1998), “Accommodation Employment Patterns and Opportunities”, *Annals of Tourism Research*, VOL. 25, No. 2, pp. 314-339.

συγκριτική έρευνα στο Phuket και το Samui. Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαφαίνεται ότι οι ντόπιοι συγκροτούν το 76% του συνολικού εργατικού δυναμικού στα μικρά καταλύματα. Αντίθετα η συμβολή του ντόπιου πληθυσμού στη σύνθεση του εργατικού δυναμικού μειώνεται όσο αυξάνεται το μέγεθος της επιχείρησης. Ισχυρή θετική συσχέτιση παρατηρείται μεταξύ της ιδιοκτησίας και της σύνθεσης του προσωπικού. Οι ντόπιοι επιχειρηματίες αντλούν κυρίως εργαζόμενους από την τοπική αγορά εργασίας. Η κατοχή διευθυντικών θέσεων από ντόπιους εργαζόμενους είναι μεγαλύτερη στα μικρά καταλύματα ενώ μειώνεται δραστικά στις μεσαίες και μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις. Στο Samui οι ντόπιοι σε μεγαλύτερο ποσοστό κατέχουν θέσεις ιδιοκτήτη και διευθυντή παρά εργαζόμενου, ενώ στο Phuket υπάρχουν σχεδόν ίσα ποσοστά μεταξύ των τριών ομάδων. Συμπεραίνεται ότι παρά τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας η τοπική συμμετοχή σε μια σταδιακά αυξανόμενη τουριστική βιομηχανία μειώνεται σημαντικά, καθώς ο έλεγχος των ντόπιων στις επαγγελματικές ευκαιρίες που διαμορφώνονται είναι περιορισμένος (Kontogeorgopoulos:1998:321-322, 324-328, 330-332).

Ο **Ball**³¹ εξετάζει την επίδραση της εποχικότητας στην τοπική αγορά εργασίας, η οποία χαρακτηρίζει την απασχόληση στον τουριστικό τομέα. Τα στοιχεία της έρευνας αποδεικνύουν ότι ο αριθμός των μη ντόπιων εποχικών εργαζόμενων διαφέρει ανά περιοχή, και εξαρτάται τόσο από το μέγεθος των επιχειρήσεων όσο και την ικανότητα της τοπικής αγοράς να καλύψει τις ανάγκες της τουριστικής βιομηχανίας για εργατικό δυναμικό. Μεγαλύτερο ποσοστό μη ντόπιων εργαζομένων παρατηρείται στις παραθαλάσσιες και νησιωτικές περιοχές όπου το δυναμικό της τοπικής αγοράς εργασίας είναι περιορισμένο (Ball:1989:41).

Έρευνα σε παράνομους μικροπωλητές στον τουριστικό τομέα στην Ινδονησία³² φανερώνει ότι ο κύριος λόγος απασχόλησης είναι η απόκτηση εισοδήματος. Ωστόσο θεωρούν την παρούσα εργασία ως ένα μέσο για την απόκτηση εμπειρίας προκειμένου να διεκδικήσουν καλύτερες θέσεις εργασίας στον τουριστικό τομέα, ως νόμιμοι πλέον εργαζόμενοι είτε ως ιδιοκτήτες (Cukier, Wall:1994:466). Οι **Riley & Szivas**³³ προσπαθούν να διαμορφώσουν ένα εννοιολογικό πλαίσιο προκειμένου να

³¹ Ball R. M., (1989), "Some aspects of tourism, seasonality and local labour markets", *Area*, vol. 21, No.1, pp. 35-45.

³² Cukier J., Wall G., (1994), "Informal tourism employment: vendors in Bali, Indonesia, *Tourism Management*, vol. 15, No. 6, pp. 464-467.

³³ Riley M., Szivas E., (2003), "Pay Determination. A Socioeconomic Framework", *Annals of Tourism Research*, vol. 30, No. 2, pp. 446-464.

ερμηνεύσουν τον τρόπο με τον οποίο τα διαφορετικά επίπεδα αμοιβών διαμορφώνονται στον τουριστικό τομέα. Υποστηρίζουν ότι τα επίπεδα των αμοιβών προσδιορίζονται βάση πέντε παραγόντων: α) τα χαρακτηριστικά της εργασίας, β) θεσμικούς παράγοντες του κλάδου, γ) τη δομή της επιχείρησης, δ) άλλους ευρύτερους παράγοντες (φύλο, θεσμοθετημένο κατώτατο επίπεδο μισθών κ.α), ε) το επίπεδο προσωπικής ικανοποίησης (Riley, Szivas:2003:448-456). Από έρευνα στα Κανάρια νησιά³⁴ διαφαίνεται ότι θεσμικοί και κοινωνικοί παράγοντες καθώς και άλλοι που σχετίζονται με τις πολιτικές απασχόλησης των επιχειρήσεων, συντηρούν τη στρατηγική των χαμηλών αμοιβών στον τουριστικό τομέα (Rodríguez, Turegano:2005:11).

Η **Jordan**³⁵ εξετάζει τους παράγοντες που συμβάλλουν στη διάκριση της εργασίας βάση του φύλου, καθώς και το ρόλο των πολιτικών ίσων ευκαιριών. Στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων που μελετήθηκαν η διοίκηση και οι ανώτερες θέσεις χαρακτηρίζονται ως ανδροκρατούμενες ενώ οι γυναίκες κατέχουν θέσεις που σχετίζονται άμεσα με τον κοινωνικό τους ρόλο. Επιπλέον στις τουριστικές επιχειρήσεις φαίνεται να έχουν αναπτυχθεί μηχανισμοί οι οποίοι αναπαράγουν και ορθολογικοποιούν την έμφυλη διάκριση της εργασίας. Η τουριστική βιομηχανία είναι προσανατολισμένη στη στρατολόγηση νέων γυναικών έτσι ώστε να αιτιολογεί τη 'λαμπερή' της εικόνα. Σε πολλές επιχειρήσεις το σύστημα προαγωγών είναι άτυπο και υποκειμενικό και συνοδεύεται από μια λανθάνουσα αντίληψη περί αξιοκρατικού συστήματος. Κατά συνέπεια η έλλειψη αποτελεσματικών πολιτικών ίσων ευκαιριών σε συνδυασμό με το άτυπο σύστημα προαγωγών και την ανδροκρατούμενη διοίκηση, δημιουργούν μια κουλτούρα πατρωνίας που περιορίζουν τις επαγγελματικές ευκαιρίες των γυναικών, συντηρώντας ένα φαύλο κύκλο διάκρισης της εργασίας στις τουριστικές επιχειρήσεις (Jordan:1997:529-530, 532).

Ο **Baum**³⁶ εξετάζοντας τις ροές μετακίνησης του εργατικού δυναμικού στην Ευρώπη διαπιστώνει ότι είναι αντίθετες από αυτές των τουριστικών ροών. Ενώ οι τουριστικές ροές πραγματοποιούνται από το κέντρο προς την περιφέρεια, οι ροές των

³⁴ Rodríguez J., Turegano M., (2005), "Tourism experience and Tourism Workers Experience", εισήγηση στο 5th Mediterranean Conference "Mediterranean Tourism Beyond the Coastline: New Trends in Tourism and the Social Organisation of Space", 22-24 September 2005, Thessaloniki.

³⁵ Jordan F., (1997), "An occupational hazard? Sex segregation in tourism employment", *Tourism Management*, vol. 18, No. 8, pp. 525-534.

³⁶ Baum T., (1993), "Human resource concerns in European tourism: strategic response and the E.C.", *Journal of Hospitality Management*, vol. 12, No. 1, pp. 77-88.

εργαζομένων κατευθύνονται από τις χώρες της περιφέρειας προς το κέντρο. Η διαδικασία αυτή της γεωγραφικής μετανάστευσης θα επιφέρει τις εξής συνέπειες στο εργατικό δυναμικό: αφενός οι χώρες της περιφέρειας θα χάσουν το καλύτερα καταρτισμένο και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό τους, αφετέρου στις χώρες του κέντρου η υπερπροσφορά θα οδηγήσει σε φθηνότερη εργασία. Οι τάσεις αυτές μπορούν εν μέρει να αντισταθμιστούν από τη μετακίνηση προς την περιφέρεια επαγγελματιών οι οποίοι δραστηριοποιούνται ως ιδιοκτήτες μικρών τουριστικών επιχειρήσεων (Baum:1993:81-82, 87). Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τουριστικές περιοχές της Γαλλίας και της Ισπανίας³⁷ διερευνώντας τη σχέση μεταξύ διεθνούς μετανάστευσης και τουριστικής επιχειρηματικότητας, συμπεραίνεται ότι οι κυρίαρχοι λόγοι που ώθησαν τους τουριστικούς επιχειρηματίες να μετακινηθούν στις περιοχές αυτές δεν σχετίζονται με την οικονομική κερδοφορία αλλά με κοινωνικούς και άλλους παράγοντες του τρόπου ζωής (Lardies:1999:485, 489).

Ο Uriely³⁸ επιχειρεί να διαμορφώσει μια τυπολογία των ατόμων που συνδυάζουν την εργασία με το ταξίδι. Με κριτήριο τόσο τα κίνητρα της εργασίας όσο και του ταξιδιού διακρίνει τέσσερις τύπους: α) όσους ταξιδεύουν για καθαρά επαγγελματικούς λόγους, β) τους επαγγελματίες στον τουριστικό τομέα που λόγω των χαρακτηριστικών απασχόλησης στον τομέα είναι αναγκασμένοι να μετακινούνται, γ) άτομα που κατά τη διάρκεια των διακοπών τους εργάζονται περιστασιακά, δ) άτομα που η εργασία αποτελεί τμήμα της τουριστικής εμπειρίας. Οι πρώτοι δυο τύποι αποτελούν τους εργαζόμενους που μετακινούνται, ενώ οι άλλοι δυο τους τουρίστες που εργάζονται (Uriely:2001:1-6).

Κοινή παραδοχή αποτελεί ότι ο τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται από υψηλούς δείκτες αντικατάστασης του εργατικού δυναμικού. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τουριστικό θέρετρο της Βρετανίας³⁹. Περίπου το 37% του προσωπικού των επιχειρήσεων του δείγματος έχει αντικατασταθεί 2,7 φορές. Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε δεν προκύπτει κάποια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της μορφής και του μεγέθους της τουριστικής επιχείρησης με τους δείκτες αντικατάστασης. Ωστόσο η εθελοντική αποχώρηση αποτελεί μεγαλύτερο

³⁷ Lardies R., (1999), "Migration and Tourism Entrepreneurship: North-European Immigrants in Cataluna and Languedoc", *International Journal of Population Geography*, 5, pp. 477-491.

³⁸ Uriely N., (2001), " 'Travelling Workers' and 'Working Tourists': Variations across the Interaction between Work and Tourism", *International Journal of Tourism Research*, 3, pp. 1-8.

³⁹ Walmsley A., (2004), "Assessing Staff Turnover: A View from the English Riviera", *International Journal of Tourism Research*, 6, pp. 275-287.

πρόβλημα για τα ξενοδοχεία και τις μεγάλες τουριστικές επιχειρήσεις. Το κύριο συμπέρασμα που διεξάγεται από την έρευνα, είναι η ύπαρξη στις τουριστικές επιχειρήσεις μιας ομάδας εργαζομένων που αποτελούν τον σκληρό πυρήνα του εργατικού δυναμικού της επιχείρησης ο οποίος παραμένει σταθερός, και μιας δεύτερης ομάδας που συγκροτείται από τους παροδικά εργαζόμενους οι οποίοι διαμορφώνουν και τους δείκτες αντικατάστασης (Walmsley:2004:281-282, 285).

Οι **Bonn & Forbringer**⁴⁰ αναγνωρίζοντας το πρόβλημα των υψηλών δεικτών αντικατάστασης που μαστίζει τον τουριστικό τομέα, επιχειρούν μια επισκόπηση των μεθόδων επιλογής, στρατολόγησης και διατήρησης προσωπικού με στόχο τη διαμόρφωση ενός μοντέλου ωφέλιμου ως εργαλείου στρατηγικής που θα συμβάλλει στην λήψη ορθών μέτρων για τον περιορισμό του φαινομένου (Bonn, Forbringer:1992:47-63).

Συνοψίζοντας την παράθεση των προσεγγίσεων στο φαινόμενο της κινητικότητας όπως παρουσιάζονται στη διεθνή βιβλιογραφία μέσα από μια σφαιρική ανάλυση των διαφορετικών οπτικών διερεύνησης θα λέγαμε τα εξής. Υπάρχει μια θετική αντίληψη για τις δυνατότητες πραγματοποίησης καριέρας στον τουριστικό τομέα. Οι κυρίαρχες στρατηγικές που εφαρμόζουν τα άτομα προς την κατεύθυνση αυτή είναι κυρίως στρατηγικές συμπεριφοράς και σχετίζονται με την επιθυμία για επιτυχία. Γεγονός που σηματοδοτεί ότι ο τουριστικός τομέας γίνεται αντιληπτός ως ένας 'εύκολος' χώρος στον οποίο διαμορφώνονται ευκαιρίες για την επίτευξη επαγγελματικής και κοινωνικής ανόδου.

Οι άνδρες φαίνεται να στοχεύουν περισσότερο σε ανώτερες διοικητικές και διευθυντικές θέσεις ενώ οι γυναίκες αποβλέπουν κυρίως σε θέσεις μεσαίων στελεχών. Στοιχείο που θα επηρεάσει την εξέλιξη της καριέρας τους, εφόσον οι προσπάθειες για περαιτέρω ανέλιξη θα είναι περιορισμένες. Αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος της εσωτερικής αγοράς εργασίας στην εξέλιξη της καριέρας. Η απασχόληση στον τουρισμό είναι πιθανό να αποτελέσει το πρώτο βήμα για τη δόμησης μιας καριέρας σε άλλο κλάδο της οικονομίας, ιδιαίτερα για τα άτομα που έχουν υψηλό επίπεδο ειδίκευσης.

⁴⁰ Bonn M. A., Forbringer L. R., (1992), "Reducing turnover in the hospitality industry: an overview of recruitment, selection and retention", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 11, No. 1, pp. 47-63.

Από την ανάλυση των ιστορικών απασχόλησης των διευθυντών στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις αποδεικνύεται ότι τα άτομα που ανήλθαν στις θέσεις αυτές παρέμειναν καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας στον ξενοδοχειακό κλάδο. Στοιχείο που μας επιτρέπει να εικάσουμε ότι προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες επίτευξης επαγγελματικής και κοινωνικής ανόδου, συγκριτικά με τους υπόλοιπους κλάδους στον τουριστικό τομέα.

Τρία στάδια διακρίνονται στην επαγγελματική πορεία των διευθυντών: α) το στάδιο της εκπαίδευσης, β) το στάδιο του βοηθού διευθυντή, γ) το στάδιο του γενικού διευθυντή. Καίριας σημασίας στην προοπτική ανέλιξης στη θέση του διευθυντή αποδεικνύεται η επαγγελματική εμπειρία στα τμήματα: F&B, Υποδοχής και Οροφοκομίας. Κατά συνέπεια τα άτομα που κατέχουν προϋπηρεσία στα τμήματα νευραλγικής σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία της ξενοδοχειακής επιχείρησης, είναι αυτά που καταλαμβάνουν ανώτερες επαγγελματικές θέσεις. Εφαρμόζεται μια διττή στρατηγική που αποβλέπει στη χρήση τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής αγοράς εργασίας, για τον εντοπισμό επαγγελματικών ευκαιριών που θα τους οδηγήσει στην επίτευξη του στόχου. Από τις εμπειρικές προσεγγίσεις υπολογίζεται ότι ο μέσος χρόνος που απαιτείται για την αναρρίχηση στη θέση του διευθυντή ξενοδοχείου ανέρχεται στα 12 χρόνια. Εντονότερη επαγγελματική κινητικότητα παρατηρείται στα πρώτα στάδια της καριέρας, καθώς και στο στάδιο όπου έχει ήδη κατακτηθεί η διευθυντική θέση.

Τέλος σε ότι αφορά τις τάσεις κινητικότητας και τα κίνητρα μετακίνησης στον τουριστικό τομέα διαφαίνεται ο ρόλος της τουριστικής αγοράς εργασίας, ο οποίος απορροφά μεγάλο τμήμα του εργατικού δυναμικού που προέρχεται από άλλους κλάδους της οικονομίας, ιδιαίτερα σε περιόδους έντονης οικονομικής και κοινωνικής αστάθειας. Μετακινήσεις σημειώνονται από όλους τους κλάδους αλλά σε υψηλότερο βαθμό από το εμπόριο και την γεωργία. Τα κυρίαρχα κίνητρα ώθησης στην πραγματοποίηση της μετάβασης σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά και τη φύση της εργασίας στον τουριστικό τομέα. Η μετάβαση αυτή αξιολογείται ως θετική εξαιτίας του υψηλότερου κοινωνικού γοήτρου που ενέχουν τα επαγγέλματα στον τουρισμό καθώς και στις ευκαιρίες που παρέχονται για επαγγελματική και κοινωνική άνοδο. Ο βαθμός του επιπέδου ανάπτυξης της περιοχής (αγροτικός-αστικός) δεν φαίνεται να επηρεάζει και να διαφοροποιεί τα μοντέλα και τα κίνητρα της επαγγελματικής κινητικότητας.

Κεφάλαιο 5: Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον Τουριστικό Τομέα στην Ελλάδα.

Στον Ελληνικό χώρο οι ερευνητικές προσπάθειες διερεύνησης της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες, εφόσον δεν υφίστανται συστηματικές εργασίες ανάλυσης και ερμηνείας του φαινομένου. Παρότι αποτελεί κοινό πεδίο μεταξύ των επιστημονικών εργασιών ότι η ανάπτυξη του τουρισμού σε μια περιοχή επιδρά καταλυτικά και συχνά μεταβάλλει ολοκληρωτικά την κοινωνική και επαγγελματική δομή, ο μετασχηματισμός αυτός δεν αποτέλεσε αυτοτελές αντικείμενο ενδελεχούς διερεύνησης στην ελληνική βιβλιογραφία.

Οι όποιες αναφορές για την κινητικότητα στον τουριστικό τομέα πραγματοποιούνται στο πλαίσιο άλλων προβληματικών ανάλυσης. Στοιχεία για την κινητικότητα αντλούμε από το σύνολο σχεδόν των προσεγγίσεων που αναλύουν τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στον τόπο υποδοχής. Παρέχονται πληροφορίες για τις τάσεις κινητικότητας, την ιδιάζουσα σχέση μεταξύ τουριστικού και αγροτικού επαγγέλματος, τις επαγγελματικές ομάδες καθώς και τις ομάδες πληθυσμού που δέχτηκαν τις μεγαλύτερες επιρροές, τις επαγγελματικές στρατηγικές που αναπτύσσονται και το ρόλο της οικογένειας σε αυτές (Λαμπίρη-Δημάκη:1972, Stott:1973, Ιακωβίδου:1988, 1991, Kousis:1989, Τσάρτας:1989, 1991, Τσάρτας κ.α:1995, Galani-Moutafi:1993, 1994, κ.α). Επιπλέον, αναφορές στην κινητικότητα πραγματοποιούνται σε μελέτες διερεύνησης την απασχόληση στον τουριστικό τομέα (Κασιμάτη, κ.α:1995, Θανοπούλου:2003). Μια πιο επισταμένη διερευνητική προσέγγιση στην κινητικότητα πραγματοποιεί η Παπαδάκη-Τζεδάκη αναλύοντας την επαγγελματική κινητικότητα στον ξενοδοχειακό κλάδο τριών ομάδων: ιδιοκτητών, διευθυντών και μισθωτών εργαζομένων, στο πλαίσιο διερεύνησης της ενδογενούς τουριστικής ανάπτυξης στην Κρήτη (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999).

Στα κυριότερα σημεία ανάλυσης αυτών των προσπαθειών θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Η **Λαμπίρη- Δημάκη**¹ το 1972 πραγματοποιεί στη Μύκονο την πρώτη συγκροτημένη εμπειρική έρευνα που διεξήγαγε Έλληνας κοινωνιολόγος με αντικείμενο διερεύνησης τον τουρισμό (Τσάρτας:2007:5). Η Λαμπίρη-Δημάκη αναλύει τις επιπτώσεις που επέφερε ο τουρισμός στην ευρύτερη ανάπτυξη της Μυκόνου εξετάζοντας μια σειρά ζητημάτων: τις αλλαγές που σημειώθηκαν στον παραγωγικό και κοινωνικό ιστό του τόπου, τη στάση των ντόπιων ως προς τα θέματα της τουριστικής ανάπτυξης, τις αντιλήψεις των νέων κ.α. Σε ότι αφορά τις αλλαγές που επήλθαν στην παραγωγική και κοινωνική δομή η Λαμπίρη-Δημάκη διαπιστώνει ότι ο τουρισμός συνέβαλλε στην πραγματοποίηση μιας σημαντικής κοινωνικής αλλαγής: της μετάβασης μεγάλου μέρους του πληθυσμού από την κοινωνική θέση του αγρότη και του εργάτη, στη θέση του μικροεπιχειρηματία. Χαρακτηριστικά μόνο το 2% ασχολείται αποκλειστικά με τη γεωργία και το 5% με την αλιεία, ενώ το 53% δηλώνουν εργάτες, δημόσιοι ή ιδιωτικοί υπάλληλοι, βιοτέχνες, μικροέμποροι και μικροεπιχειρηματίες (Λαμπίρη-Δημάκη:1972:88). Η ανώτερη τάξη των στελεχών της διοίκησης και των επιχειρήσεων διευρύνεται συνεχώς ως αποτέλεσμα των αυξανόμενων αναγκών παροχής τουριστικών υπηρεσιών. Η πλειοψηφία των κοινωνικών ομάδων σημειώνει ανοδική κινητικότητα στην οικονομική και επαγγελματική ιεραρχία, ενώ η κοινωνική δομή της Μυκόνου υπόκειται πλέον σε διαδικασία εξαστικοποίησης (Λαμπίρη-Δημάκη:1972:89).

Ο **Τσάρτας**² διερευνώντας τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στα νησιά Ίο και Σέριφο την περίοδο 1950-1980, αναφέρεται στις αλλαγές που σημειώθηκαν στην επαγγελματική δομή. Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε προκύπτει ότι οι εργαζόμενοι στα τουριστικά και εμπορικά επαγγέλματα παρουσιάζουν εξαιρετικά υψηλά ποσοστά ενδογενεακής αλλά και διαγενεακής στασιμότητας, γεγονός που φανερώνει τον εισοδηματικό χαρακτήρα αυτών των επαγγελμάτων αλλά και την παραδοχή τους ως 'καλά επαγγέλματα'. Όσα άτομα πραγματοποίησαν επαγγελματική κινητικότητα μετακινήθηκαν μια φορά και στράφηκαν κατά κύριο λόγο στα επαγγέλματα του τουριστικού τομέα. Τα άτομα που ασκούν τουριστικά επαγγέλματα και οι γονείς τους ασχολούνται με τον πρωτογενή τομέα, κατέχουν θέσεις στα λιγότερα κερδοφόρα τουριστικά επαγγέλματα. Ενώ

¹ Λαμπίρη-Δημάκη Ι., (1972), «Κοινωνιολογική Ανάλυση», στο *Μύκονος-Δήλος-Ρήνεια. Χωροταξική Μελέτη*, των Α.Σ. Καλλιγιά, ΑΝ. Παπαγεωργίου, κ.α, Υπουργείο Κυβερνητικής Πολιτικής, Αθήνα, σελ. 85-97.

² Τσάρτας Π., (1989), *Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Ίος και Σέριφο κατά την περίοδο 1950-1980*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

αντίθετα οι τουριστικοί επιχειρηματίες προέρχονται κυρίως από τις ανώτερες οικονομικές τάξεις. Κατά συνέπεια συμπεραίνει ο συγγραφέας, η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να έδωσε τη δυνατότητα σε άτομα από τις κατώτερες επαγγελματικές ομάδες να ανέλθουν στην επαγγελματική και κοινωνική ιεραρχία ωστόσο δεν άλλαξε την κοινωνική διαστρωμάτωση, που σε μεγάλο βαθμό παρέμεινε αμετάβλητη (Τσάρτας:1989:190-194).

Σε μεταγενέστερη συγκριτική έρευνα³ εξετάζοντας τις κοινωνικές επιπτώσεις στους Νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου –νομούς με διαφορετικά χαρακτηριστικά και τύπους τουριστικής ανάπτυξης- διαφαίνεται ότι στην Κέρκυρα κυριαρχούν τα τουριστικά και εμπορικά επαγγέλματα, ενώ στο Λασιθί κατατάσσονται μετά τα επαγγέλματα του πρωτογενή τομέα και των υπηρεσιών. Στην Κέρκυρα ο τουρισμός αποτελεί την κυρίαρχη απασχόληση μεταξύ ανδρών και γυναικών σε οποιαδήποτε μορφή της, κύρια δευτερεύουσα ή περιστασιακή απασχόληση. Αντίθετα στο Λασιθί εμφανίζεται μια περισσότερο ισόρροπη σχέση μεταξύ των τουριστικών-εμπορικών και των αγροτικών επαγγελμάτων. Σε ότι αφορά τη θέση στο επάγγελμα, στην Κέρκυρα παρατηρείται μεγαλύτερος αριθμός εργοδοτών και απασχολούμενων για ίδιο λογαριασμό (αυτοαπασχολούμενοι). Οι γυναίκες στο Λασιθί απασχολούνται κυρίως ως συμβοηθούντα μέλη, ενώ στην Κέρκυρα ως αυτοαπασχολούμενες. Η σχέση των νέων με τον τουρισμό είναι κυρίως υπαλληλική ή διατήρηση κάποιας μικρής επιχείρησης συνήθως οικογενειακού τύπου. Τέλος, ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό των ατόμων που εκφράζουν ότι η τουριστική ανάπτυξη τους βοήθησε να ανέλθουν κοινωνικά, γεγονός που υποδηλώνει ότι ο τουρισμός θεωρείται από τους κατοίκους ως σημαντικός παράγοντας της ταξικής ένταξης και της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας τους (Τσάρτας κ.α:1995:64-68, 108-109, 123, 129, 158).

Ένας αριθμός προσεγγίσεων εστιάζει στην ανάλυση των επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης σε κοινωνίες όπου η κύρια και συχνά αποκλειστική απασχόληση των κατοίκων πριν την εμφάνιση του τουρισμού ήταν ο πρωτογενής τομέας και ειδικότερα η γεωργία. Η Stott⁴ μελετώντας την κοινωνία της Μυκόνου παρατηρεί ότι πριν την ανάπτυξη του τουρισμού η οικονομία του τόπου στηριζόταν στην γεωργία,

³ Τσάρτας Π., Θεοδωρόπουλος Κ., Καλοκάργου-Κραντονέλλη Ρ., Μανώλογλου Ε., Μαρούντας Κ., Παππάς Π., Φακιολάς Ν., (1995), *Οι Κοινωνικές Επιπτώσεις του Τουρισμού στους Νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου*, ΕΚΚΕ-ΕΟΤ, Αθήνα.

⁴ Stott A. M., (1973), "Economic transition and the family in Mykonos", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 17, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σελ. 122-133.

την αλιεία (σε μικρότερο βαθμό) και στο εμπόριο. Η οικογένεια είχε πρωταρχική σημασία εφόσον αποτελούσε ζωτική μονάδα επιβίωσης, απασχόλησης και επαγγελματικής κατάρτισης των νέων μελών της οικογένειας. Εμφανίζεται έντονη επαγγελματική στασιμότητα ενώ η επαγγελματική κινητικότητα είναι ταυτόσημη με την μετανάστευση (Stott:1973:123-125). Η ανάπτυξη του τουρισμού επέφερε σημαντικές οικονομικές και επαγγελματικές αλλαγές για τον ντόπιο πληθυσμό. Αυξήθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι εμπορικές δραστηριότητες και οι επιχειρήσεις αναψυχής (καφέ, μπαρ, εστιατόρια). Διευρύνεται συνεχώς ο αριθμός των ατόμων που ασχολούνται με το εμπόριο, συχνά εξαιτίας της περιορισμένης οικονομικής επένδυσης που απαιτείται για την άσκηση εμπορικών δραστηριοτήτων (συνήθως η επαγγελματική στέγη είναι ιδιόκτητη και εργαζόμενοι είναι τα μέλη της οικογένειας). Δημιουργούνται νέα επαγγέλματα και ευκαιρίες απασχόλησης που σχετίζονται άμεσα με την παροχή υπηρεσιών στον τουρισμό (σερβιτόροι, οδηγοί ταξί, αχθοφόροι κ.α) με αποτέλεσμα να σημειώνεται έντονη επαγγελματική κινητικότητα προς τα επαγγέλματα αυτά. Παράλληλα και άλλοι κλάδοι της οικονομίας που έμμεσα σχετίζονται με τον τουρισμό όπως αυτός των κατασκευών, γνωρίζουν οικονομική άνθιση απορροφώντας σημαντικό τμήμα του ντόπιου εργατικού δυναμικού (Stott:1973:129-131).

Η **Ιακωβίδου**⁵ μελετώντας αγροτικές περιοχές της Χαλκιδικής, διαπιστώνει έντονη επαγγελματική μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού προς επαγγέλματα που εξαρτώνται άμεσα ή έμμεσα από την ανάπτυξη του τουρισμού. Παρόλα αυτά οι αγρότες και οι τεχνίτες παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη στασιμότητα, ενώ αντίθετα τα ελεύθερα επαγγέλματα σημειώνουν τη μεγαλύτερη κινητικότητα προς τα επαγγέλματα του τουρισμού. Το 32,64% του δείγματος είχε και άλλη απασχόληση πλην της γεωργίας η οποία αφορά τουριστικές δραστηριότητες και κυρίως την ενοικίαση δωματίων (Ιακωβίδου:1991:38). Οι νέοι και οι γυναίκες είναι οι δυο ομάδες πληθυσμού που αδρατούν τις νέες επαγγελματικές ευκαιρίες. Οι νέοι προτιμούν περισσότερο την απασχόληση ως ιδιοκτήτες ή μισθωτοί εργαζόμενοι σε

⁵ Ιακωβίδου Ο., (1991), “Απασχόληση στον τουρισμό; Διέξοδος για τον αγροτικό πληθυσμό της Χαλκιδικής”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 83, pp. 32, 47.

τουριστικές επιχειρήσεις, όπως καφέ-μπαρ-εστιατόρια, ενώ αντίθετα οι γυναίκες κατέχουν θέσεις εργασίας κυρίως στην ξενοδοχία (Ιακωβίδου:1988:76-80)⁶.

Συχνά έχει αναφερθεί ότι τα χαρακτηριστικά και η ανάπτυξη του τουρισμού συμβάλλουν στην εμφάνιση φαινομένων πολυδραστηριότητας, την άσκηση δηλαδή από το ίδιο άτομο δυο και τριών διαφορετικών εργασιών εκ των οποίων το ένα σχετίζεται με τον τουρισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα πολυδραστηριότητας αποτελεί η αγροτική πολυδραστηριότητα, όπου οι γεωργοί παράλληλα με το αγροτικό τους επάγγελμα αναπτύσσουν και άλλες οικονομικές δραστηριότητες άμεσα ή έμμεσα εξαρτώμενες από τον τουρισμό (Tsartas:2003:123). Ο **Bidgianis**⁷ στην έρευνα του στη Σιθωνία της Χαλκιδικής διαπιστώνει ένα τριπλό μοντέλο πολυδραστηριότητας: γεωργία- τουρισμός- οικοδομή (Bidgianis:1979:28-29). Ομοίως η Λαμπίρη-Δημάκη παρατηρεί για τη Μύκονο ότι τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας δεν αποτελούν πλέον οι κατεξοχήν αγρότες και οι χειρώνακτες, οι οποίοι «σπανίζουν ολοένα και περισσότερο» αλλά οι «εν μέρει γεωργοί ή εργάτες και εν μέρει τουριστικοί επιχειρηματίες» (Λαμπίρη-Δημάκη:1972:88).

Ένα παράδειγμα αγροτικής πολυδραστηριότητας για τη Μύκονο παραθέτει ο **Loukissas**⁸: «ένας ντόπιος που δηλώνει αγρότης, μπορεί επίσης να νοικιάζει δωμάτια ή να ψαρεύει, ή να νοικιάζει τη βάρκα του για αναψυχή στους τουρίστες. Η γυναίκα του μπορεί να εργάζεται ως καμαριέρα, ή να φροντίζει τα δωμάτια που νοικιάζουν ενώ ταυτόχρονα πουλά τα χειροτεχνήματα της στα τοπικά καταστήματα. Τα παιδιά τους μπορεί επίσης να ψαρεύουν μαζί με τον πατέρα τους ή να δουλεύουν στα εστιατόρια ως σερβιτόροι» (Loukissas:1975:10). Χαρακτηριστικά πολυαπασχόλησης στη Μύκονο παρατηρεί και η Stott (Stott:1985:201).

Αυτές οι μορφές πολυδραστηριότητας μεταξύ πρωτογενή τομέα και τουρισμού οδηγούν στην εμφάνιση ενός νέου τύπου αγρότη ο οποίος αρχικά στρέφεται στον τουρισμό ως πηγή άντλησης συμπληρωματικού εισοδήματος, σταδιακά όμως η

⁶ Ιακωβίδου Ο., (1988), *Επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού στην Αγροτική Κοινωνία της Χαλκιδικής*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Γεωτεχνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωπονίας, Τομέας Αγροτικής Οικονομίας.

⁷ Bidgianis K., (1979), "The effects of the Carras company intervention in South Sithonia", *Economy and Society*, 7, pp.25-35, αναφορά στο Tsartas P., (2003), *Tourism Development in Greek Insular and Coastal Areas: Sociocultural Changes and Crucial Policy Issues*, Journal of Sustainable Tourism, vol. 11, No. 2&3, pp.116-132.

⁸ Loukissas P., (1975), "Tourism and Environmental conflict: The case of Greek island of Mykonos". Paper presented at the Symposium in Tourism and Cultural Change, American Anthropological Association, San Francisco, California, αναφορά στο Tsartas P., (2003), *Tourism Development in Greek Insular and Coastal Areas: Sociocultural Changes and Crucial Policy Issues*, Journal of Sustainable Tourism, vol. 11, No. 2&3, pp.116-132.

ενασχόληση του με την αγροτική παραγωγή περιθωριοποιείται και ο τουρισμός ανέρχεται στην κύρια οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να μετασχηματίζεται σε 'κατ' όνομα αγρότη' (Τσάρτας:1989:187, Τσάρτας:1991:135). Μια διαφορετική θέση εκφράζει η Παπαδάκη-Τζεδάκη υποστηρίζοντας ότι ο τουρισμός απορρόφα τους εξαθλιωμένους αγρότες ενώ αντίθετα εκείνοι που η αγροτική παραγωγή τους εξασφαλίζει ένα ικανοποιητικό εισόδημα και ποιότητα ζωής, παραμένουν αγρότες (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:339).

Ο **Τσάρτας**⁹ ερευνώντας την αγροτική πολυδραστηριότητα στον Άγιο Ματθαίο της Κέρκυρας διαπιστώνει ότι οι άνδρες κυριαρχούν στην επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό -άμεση και έμμεση- καθώς και στην διπλοαπασχόληση. Όσοι έχουν μια απασχόληση κυριαρχεί το αγροτικό επάγγελμα ενώ όσοι δηλώνουν διπλοαπασχολούμενοι, υψηλά ποσοστά εμφανίζονται στα τουριστικά επαγγέλματα, στους τεχνίτες και οικοδόμους. Στοιχείο που φανερώνει την σημαντική κινητικότητα από τα επαγγέλματα αυτά. Το αγροτικό εισόδημα στα πλαίσια της διπλοαπασχόλησης είναι συμπληρωματικό ανεξάρτητα αν δηλώνεται ως κύρια ή δευτερεύουσα απασχόληση (Τσάρτας:1991:108, 110, 113). Πολυαπασχολούμενοι εμφανίζονται και οι μισθωτοί στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις στο Ρέθυμνο όπου ένας στους δυο εργαζόμενους και ένας στους τρεις διευθυντές έχουν δεύτερη απασχόληση. Το αγροτικό επάγγελμα κυριαρχεί στη δεύτερη απασχόληση, ενώ η αύξηση του εισοδήματος συνιστά τον σημαντικότερο παράγοντα που ωθεί στην ανάπτυξη των δραστηριοτήτων πολυαπασχόλησης (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:471).

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στην πλειοψηφία τους οι περιοχές που αναπτύχθηκαν τουριστικά μεταπολεμικά ήταν περιοχές με αγροτική κοινωνική δομή και συχνά περιορισμένους οικονομικούς πόρους, όπου ο τουρισμός θεωρήθηκε ως η μόνη οικονομική διέξοδος (Τσάρτας:1996:272). Επιπλέον οι αλλαγές αυτές θα πρέπει να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο μετασχηματισμού του αγροτικού χώρου που σημειώθηκε αρκετές δεκαετίες πριν, ωστόσο οι επιρροές του φτάνουν μέχρι την περίοδο που εξετάζουμε. Βασικός παράγοντας μετασχηματισμού ήταν το συνεχώς αυξανόμενο ρεύμα αλλαγής της νοοτροπίας για την εργασία, όπως ενσαρκώθηκε στην εξιδανίκευση της μετάβασης από την χειρωνακτική στη μη χειρωνακτική εργασία. Κινητήριος δύναμη της μετακίνησης αυτής υπήρξε η επιθυμία των ατόμων

⁹ Τσάρτας Π., (1991), *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Μελέτη III, Τουρισμός και αγροτική πολυδραστηριότητα*, ΈΚΚΕ, Αθήνα.

για κοινωνική ανέλιξη με αποτέλεσμα τις έντονες μεταναστευτικές ροές από τον αγροτικό στον αστιακό χώρο που σημειώνονται σε ολόκληρη την Ελλάδα τις δεκαετίες του '50 και του '60. Ωστόσο η μετανάστευση δεν επέφερε τη ρήξη των δεσμών –οικογενειακών, οικονομικών, ιδεολογικών- με τον τόπο προέλευσης, αντίθετα σε αρκετές περιπτώσεις τις ενίσχυσε. Τα άτομα που μετακινούνται αποστέλλουν σημαντικούς οικονομικούς πόρους στην οικογένεια που παραμένει στον αγροτικό χώρο με αποτέλεσμα η μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία συνεχώς να διευρύνεται (Τσουκαλάς:1977:145).

Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού αυτές οι ομάδες πληθυσμού που κατέχουν γη και οικονομικό κεφάλαιο ανταποκρίνονται πρώτες στις προκλήσεις του τουρισμού πραγματοποιώντας επενδύσεις, στοχεύοντας πρωτίστως στην κοινωνική - παρά την οικονομική- ισχυροποίηση τους. Στην πορεία όσο ο τουρισμός εδραιώνεται και αναδεικνύεται στον κλάδο που θα βγάλει τον τόπο από την οικονομική και κοινωνική απομόνωση του, τόσο περισσότερες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες εμπλέκονται στις διαδικασίες της τουριστικής ανάπτυξης οδηγώντας τελικά στην πλήρη μεταστροφή της ενδογενούς επαγγελματικής και κοινωνικής δομής (Τσάρτας:1996:272-273).

Η ενασχόληση με τον τουρισμό δεν αποτελεί συχνά μια απλή επιλογή επαγγέλματος, αλλά το προϊόν οικογενειακής στρατηγικής με σαφή επαγγελματικό προσανατολισμό. Η **Kousis**¹⁰ στην έρευνα της στην Κρήτη, διαπιστώνει ότι όσα άτομα είναι ιδιοκτήτες τουριστικών επιχειρήσεων καθιστούν τα νιόπαντρα παιδιά τους συνεταίρους στην οικογενειακή επιχείρηση, είτε τους στηρίζουν οικονομικά προκειμένου να δημιουργήσουν την δική τους τουριστική επιχείρηση (Kousis:1989:326). Στη Σάμο¹¹ οι οικογενειακές στρατηγικές αποβλέπουν στην οικονομική ενίσχυση για την απόκτηση επαγγελματικής κατάρτισης και σπανιότερα στην πραγματοποίηση επιχειρηματικών επενδύσεων –σε επιχειρήσεις είτε ακίνητα- (Galani-Moutafi:1993:259). Ομοίως και στη Μύκονο οι οικογένειες κυριαρχούν στη χάραξη των επιχειρηματικών στρατηγικών. Οι γονείς καθορίζουν τον επαγγελματικό προσανατολισμό των απογόνων δημιουργώντας νέες επιχειρήσεις, οι οποίες

¹⁰ Kousis M., (1989), "Tourism and the Family in a Rural Cretan Community", *Annals of Tourism Research*, vol. 16, No. 3, pp. 318-332.

¹¹ Galani-Moutafi V., (1993), "From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender, and Kinship in a Greek Island Village (Part One)", *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 11, pp. 241-270.

επιχειρηματικά δεν ανεξαρτητοποιούνται ουσιαστικά ποτέ αλλά παραμένουν ‘συγκοινωνούντα δοχεία’ με την οικογενειακή επιχείρηση (Νάζου:2003:111). Αντίστοιχος είναι ο ρόλος των οικογενειών σε τουριστικές περιοχές στη Χαλκιδική. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι η οικογένεια λειτουργεί ως θύλακας, όπου μέσω των οικογενειακών στρατηγικών στοχεύει στην οικονομική και κοινωνική ανέλιξη των μελών της (Μανώλογλου κ.α:1998:144).

Η **Stoyiannidou**¹² διερευνά τις μορφές και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης που προκάλεσε η ανάπτυξη του τουρισμού στο νησί της Χίου (Stoyiannidou:1998:1-8). Ειδικότερα επικεντρώνεται στην απασχόληση στον ξενοδοχειακό κλάδο συγκρίνοντας μεταξύ αστικών και παραθεριστικών ξενοδοχείων πλήρους (12μηνης) και εποχιακής λειτουργίας. Διαπιστώνει ότι στα αστικά ξενοδοχεία το μόνιμο προσωπικό ανέρχεται στα 30% του συνόλου των απασχολούμενων. Αντίθετα στα παραθεριστικά/εποχιακής λειτουργίας ξενοδοχεία το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται από 0 έως 40%. Οι γυναίκες συγκροτούν το 66% του συνόλου των απασχολούμενων και κατέχουν κυρίαρχα θέσεις ανειδίκευτης και εποχιακής απασχόλησης (καμαριέρες, σερβιτόρες). Αντίθετα οι άνδρες απασχολούμενοι κατέχουν σε μεγαλύτερο βαθμό θέσεις που απαιτούν επαγγελματική ειδίκευση (διευθυντές/προϊστάμενοι, υπάλληλοι λογιστηρίου, σεφ).

Μεγαλύτερη επαγγελματική κινητικότητα σημειώνουν τα άτομα που καταλαμβάνουν θέσεις σερβιτόρων και σεφ, ενώ αντίθετα επαγγελματική στασιμότητα χαρακτηρίζει τα άτομα που απασχολούνται στα τμήματα λογιστηρίου, υποδοχής, συντήρησης, και οροφοκομίας. Το 31% του συνόλου των απασχολούμενων μετακινήθηκαν είτε από άλλο Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας είτε από άλλη τουριστική επιχείρηση.

Από την ανάλυση της η Stoyiannidou καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο ξενοδοχειακός κλάδος δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης κυρίως για άτομα που εισέρχονται για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας. Επιπλέον το γεγονός ότι τις ανειδίκευτες θέσεις εργασίες καταλαμβάνουν κυρίαρχα οι γυναίκες και άτομα που προέρχονται από αγροτικές περιοχές, φανερώνει ότι αυτές οι ομάδες εργαζομένων πλήττοντας σε μέγιστο βαθμό από τις αρνητικές συνέπειες της εποχικότητας του

¹² Stoyiannidou M., (1998), “What Kind of Jobs does Tourism Create? Sustainability and the Tourist Labor Market on the Island of Chios”, Διεθνές Συνέδριο: *Αειφόρος Ανάπτυξη στα Νησιά: Ο ρόλος της Έρευνας και της Εκπαίδευσης*, Διοργανωτές: PRELUDE International, Παν. Αιγαίου, Δημοκρίτειο Παν, Θράκης, ΕΜΠ, Παν. Κύπρου, Απρίλιος-Μάιος 1998, Ρόδος.

τουριστικού τομέα, την έλλειψη επαγγελματικής ασφάλειας και επαγγελματικής κινητικότητας.

Η Παπαδάκη-Τζεδάκη¹³ διερευνώντας την ενδογενή τουριστική ανάπτυξη στο Ρέθυμνο της Κρήτης αναλύει την κινητικότητα στον ξενοδοχειακό κλάδο. Η προσέγγιση αυτή –από ότι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε- αποτελεί μέχρι σήμερα, και τη μοναδική συγκροτημένη ερευνητική προσπάθεια που θέτει την κινητικότητα στο επίκεντρο της ανάλυσης, έστω και αν αυτό πραγματοποιείται στα πλαίσια άλλη θεματικής. Εξετάζονται οι όψεις κινητικότητας τριών επαγγελματικών ομάδων που έχουν διαφορετική επαγγελματική σχέση με τον ξενοδοχειακό κλάδο: ιδιοκτήτες, διευθυντές και απασχολούμενοι.

Η συγγραφέας μελετώντας την κοινωνική ταξική προέλευση των ιδιοκτητών ξενοδοχειακών επιχειρήσεων διαπιστώνει ότι προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές και επαγγελματικές ομάδες. Οι ξενοδόχοι στο Ρέθυμνο μετακινήθηκαν κυρίως από τις ομάδες των: α) μηχανικών, β) εμπόρων, γ) μικρογαιοκτημόνων, δ) γραφειοκρατών, ε) επαναπατρισμένα άτομα, στ) άτομα που κατέχουν υψηλή τουριστική εκπαίδευση. Το 41,6% δήλωσε ότι η ξενοδοχειακή επιχείρηση αποτελεί τη δευτερεύουσα απασχόληση τους. Συμπεραίνεται ότι για τα μορφωμένα στρώματα η ανάπτυξη του τουρισμού αποτέλεσε δευτερεύουσα μεν μορφή επαγγελματικής απορρόφησης αλλά ιδιαίτερα σημαντική μορφή κοινωνική ισχυροποίησης (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:401-408).

Μετακινήσεις προς τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις πραγματοποιήθηκαν από το σύνολο των τομέων παραγωγής σε διαφορετικό όμως βαθμό. Ο πρωτογενής τομέας παρουσιάζει το μικρότερο ποσοστό μετακινήσεων απορροφώντας κυρίως το υποαπασχολούμενο εργατικό δυναμικό της γεωργίας. Σημαντικά ποσοστά εμφανίζει ο δευτερογενής τομέας, και στις τρεις ομάδες ερωτώμενων με υψηλότερο αυτό των διευθυντών (31,6%). Ο τριτογενής τομέας εμφανίζει στασιμότητα δεδομένου ότι ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό μετακινήσεων πραγματοποιήθηκαν μέσα στον τομέα. Ως προς τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας οι ιδιοκτήτες προέρχονται κυρίως από τους κλάδους του εμπορίου και των υπηρεσιών. Αντίθετα οι διευθυντές μετακινούνται μέσα στον ίδιο κλάδο (κυρίως από εστιατόρια, τουριστικά πρακτορεία) ενώ σημαντική κινητικότητα παρατηρείται και από τον κλάδο βιομηχανία/βιοτεχνία.

¹³ Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., (1999), *Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Από τον κλάδο αυτό προήλθε και το μεγαλύτερο τμήμα των εργαζόμενων, και ακολουθούν οι κλάδοι του εμπορίου και των υπηρεσιών (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:485-493).

Οι δυο σημαντικότερες ομάδες επαγγελματιών από τις οποίες προήλθαν οι ιδιοκτήτες των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων όπως απεικονίζονται στον παρακάτω πίνακα, είναι αυτές των επιστημόνων και ελεύθερων επαγγελματιών καθώς και των εμπόρων.

Πίνακας 1: Μετακινήσεις ως προς τις Ομάδες Επαγγελματιών.

<i>Ενδογενεακή Επαγγελματική Κινητικότητα ως προς το Πρώτο και το Τελευταίο επάγγελμα κατά Ομάδες Επαγγελματιών</i>	ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ		ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ		ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ	
	Π	Τ	Π	Τ	Π	Τ
ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ	%	%	%	%	%	%
0. Καμιά μετακίνηση (δεν είχαν προηγούμενη επαγγελματική απασχόληση)	0,0	3,9	60,1	58,1	44,6	43,4
1. Από επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα	24,0	23,7	0,0	0,0	0,0	0,0
2. Από διευθυντές και ανώτερα διοικητικά στελέχη	9,3	18,4	3,3	12,9	0,0	0,0
3. Από υπάλληλοι γραφείου	29,3	13,2	26,7	16,1	13,6	15,2
4. Από έμποροι	14,7	22,4	0,0	0,0	0,0	0,0
5. Από ασχολούμενοι με την παροχή υπηρεσιών –πωλητές	4,0	9,2	3,3	6,5	10,2	10,8
6. Από ασχολούμενοι με τη γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, θήρα	6,7	3,9	0,0	0,0	9,2	6,7
7. Από τεχνίτες-εργάτες (εκτός γεωργίας και χειριστές μεταφορικών μέσων)	12,0	5,3	6,7	6,5	22,4	23,6
8. Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., (1999), Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης, Πίνακας 49, σελ. 495.

Τάσεις ανοδικής κινητικότητας παρατηρούνται στις ομάδες των υπαλλήλων γραφείου, των τεχνιτών-εργατών και των αγροτών, εφόσον ένα ποσοστό ξενοδόχων προέρχονται από αυτές τις ομάδες επαγγελματιών. Οι διευθυντές συγκροτούνται

κυρίως από την ίδια επαγγελματική ομάδα των διευθυντών και των ανώτερων διοικητικών στελεχών. Ένα μικρό ποσοστό προήλθε από τους τεχνίτες-εργάτες, φανερώνοντας ένα μάλλον ανοικτό κοινωνικό σύστημα που παρέχει δυνατότητες κοινωνικής και επαγγελματικής ανόδου. Οι εργαζόμενοι σημειώνουν την μικρότερη κινητικότητα προερχόμενοι κυρίως από τις χειρωνακτικές ομάδες των τεχνιτών-εργατών και κατόπιν των υπαλλήλων γραφείου. Ως προς τη θέση στο επάγγελμα οι ιδιοκτήτες προέρχονται κυρίως από τους αυτοαπασχολούμενους και κατόπιν από τους υπαλλήλους γραφείου. Οι διευθυντές σημειώνουν την μεγαλύτερη ανοδική κινητικότητα εφόσον για το 60% η παρούσα διευθυντική θέση συνιστά και την πρώτη τους επαγγελματική απασχόληση. Όσοι είχαν προηγούμενη εμπειρία κατείχαν θέσεις μισθωτού μη χειρώνακτα. Αντίθετα για τους εργαζόμενους δεν παρατηρούνται αντίστοιχες ανοδικές μετακινήσεις, ενώ λαμβάνουν κυρίως χειρωνακτικές θέσεις παρότι το εκπαιδευτικό τους επίπεδο είναι υψηλότερο (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:494-503).

Οι εργαζόμενοι παρουσιάζουν και τις λιγότερες μετακινήσεις μεταξύ των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων. Το 56,1% παρέμεινε στην ίδια ξενοδοχειακή επιχείρηση σε όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής του καριέρας. Έντονη στασιμότητα παρατηρείται και ως προς την κινητικότητα των εργαζομένων μεταξύ των τμημάτων της ίδιας ή διαφορετικής ξενοδοχειακής επιχείρησης. Αντίθετα οι διευθυντές παρουσιάζουν εντονότερη κινητικότητα τόσο ως προς τις μετακινήσεις μεταξύ των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων όσο και μεταξύ των τμημάτων. Ωστόσο σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας οι μετακινήσεις αυτές των διευθυντών δεν φαίνεται να κατευθύνονται προς μεγαλύτερης κλίμακας ξενοδοχειακές επιχειρήσεις (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:504-507).

Από την ανάλυση της διαγενεακής κινητικότητας προκύπτει ότι οι εργαζόμενοι εμφανίζουν τις περισσότερες μετακινήσεις ως προς τον τομέα παραγωγής εφόσον στην πλειοψηφία τους προέρχονται από αγροτικές οικογένειες. Αντίθετα οι γονείς των ιδιοκτητών και διευθυντών ασκούν κυρίως επαγγέλματα του τριτογενή τομέα. Εξαιρετικά έντονη διαγενεακή κινητικότητα παρατηρείται ως προς τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Και στις τρεις ομάδες που μελετούνται τα ποσοστά υπερβαίνουν το 90% με αξιοσημείωτο αυτό των ιδιοκτητών που αντιστοιχεί στο 100%. Τέλος ως προς τη θέση στο επάγγελμα παρατηρείται επίσης έντονη κινητικότητα. Στη γενιά των γονέων κυριαρχούν οι αυτοαπασχολούμενοι, οι οποίοι σε ότι αφορά τους εργαζόμενους πρόκειται για αυτοαπασχόληση στην γεωργία. Οι

διευθυντές σημειώνουν τη μεγαλύτερη κινητικότητα ως προς τη θέση στο επάγγελμα, εφόσον κανένας δεν είχε πατέρα που να κατείχε αντίστοιχη θέση (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:511-517).

Ο **Andriotis**¹⁴ εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ της δυναμικότητας των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και της συμβολής τους στην τοπική ανάπτυξη, διαπιστώνει ότι το 95% των ιδιοκτητών των μικρών ξενοδοχειακών μονάδων και το 62% των μεσαίων ασκούν ταυτόχρονα και καθήκοντα διευθυντή της επιχείρησης. Σημαντική συσχέτιση παρατηρείται μεταξύ της προηγούμενης επαγγελματικής απασχόλησης και του μεγέθους της τουριστικής επιχείρησης. Στην πλειονότητα των μικρών επιχειρήσεων οι ιδιοκτήτες/διευθυντές προήλθαν κυρίως από επαγγέλματα του τομέα των υπηρεσιών ενώ στις μεγάλες επιχειρήσεις δεν φαίνεται να άσκησαν άλλο πλιν του τουριστικού επαγγέλματος. Επιπλέον όσο πιο μικρό το μέγεθος της ξενοδοχειακής μονάδας τόσο μεγαλύτερος ο αριθμός των μελών της οικογένειας που απασχολούνται. Στη θέση αυτή συγκλίνουν και τα αποτελέσματα έρευνας σε ξενοδοχειακές επιχειρήσεις στο Ρέθυμνο (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:433). Το 40% των ιδιοκτητών/διευθυντών φαίνεται να έχει μετακινηθεί στην Κρήτη από άλλες περιοχές εκτός νησιού (Andriotis:2002:337-338).

Συχνά αναφέρεται ότι η ανάπτυξη του τουρισμού στηρίχθηκε στη γυναικεία εργασία. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού οι γυναίκες είναι αυτές που εκμεταλλεύονται τις οικονομικές ευκαιρίες που εμφανίζονται και συγκροτούν οικογενειακές επιχειρήσεις εκποιώντας συχνά ένα τμήμα της προίκας τους (Galani-Moutafi:1993:258, Νάζου:2003:114). Οι γυναίκες συμμετέχουν ενεργά στις οικονομικές δραστηριότητες του τουρισμού, συνιστώντας ένα πολυλειτουργικό εργατικό δυναμικό (Stott:1973:129, Τσάρτας:1989:179, Νάζου:2003:113). Αποκτούν οικονομική ανεξαρτησία ενώ συχνά διαχειρίζονται και σημαντικό τμήμα του οικογενειακού εισοδήματος. Οι γυναίκες ως επιχειρηματίες λαμβάνουν αποφάσεις και συμμετέχουν ως ένα βαθμό στη χάραξη της οικονομικής στρατηγικής της οικογένειας (Galani-Moutafi:1994:116-117, Μανώλογλου κ.α:1998:145). Η **Νάζου**¹⁵ στη μελέτη

¹⁴ Andriotis K., (2002), "Scale of hospitality firms and local economic development- evidence from Crete", *Tourism Management*, 23, pp. 333-341.

¹⁵ Νάζου Δ., (2003), *Οι Πολλαπλές Ταυτότητες και οι Αναπαραστάσεις τους σε ένα Τουριστικό Νησί των Κυκλάδων: 'Επιχειρηματικότητα' και 'Εντοπιότητα' στη Μύκονο*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη, 2003.

της για τη Μύκονο διαπιστώνει ότι οι γυναικείες επιχειρήσεις βρίσκονται στο επίκεντρο της τουριστικής ανάπτυξης και αποτέλεσαν το πρώτο βήμα για τη σύσταση της μεγάλης κλίμακας τουριστικών/οικογενειακών επιχειρήσεων (Α.Ε.) που αναπτύχθηκαν τη δεκαετία του '90 στο νησί (Νάζου:2003:115).

Σε εμπειρική διερεύνηση για τη γυναικεία απασχόληση στον τουριστικό τομέα¹⁶ σε περιοχές με διαφορετικό τύπο τουριστικής ανάπτυξης, Αθήνα, Αράχοβα-Δελφούς και Ρόδο, συμπεραίνεται ότι οι γυναίκες καταλαμβάνουν τις κατώτερες και μεσαίες επαγγελματικές θέσεις σε κάθε κλάδο, ενώ ένα ελάχιστο ποσοστό γυναικών κατέχουν ανώτερες θέσεις στον τομέα. Αντίστοιχα, χαμηλό χαρακτηρίζεται και το επίπεδο της επαγγελματικής τους εκπαίδευσης (Κασιμάτη κ.α:1995:409-412).

Στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις παρατηρείται σαφή διάκριση των εργασιών βάση του φύλου, όπου οι γυναίκες καταλαμβάνουν θέσεις που συνδέονται άμεσα με τον κοινωνικό τους ρόλο ως νοικοκυρές, ενώ οι άνδρες υπερτερούν στις θέσεις διοικητικού προσωπικού (Ιακωβίδου:1988:81-83). Αποτελέσματα πιο πρόσφατων ερευνών καταδεικνύουν μια τάση μετασχηματισμού της κατάστασης αυτής, και ανέλιξης των γυναικών σε ανώτερες επιτελικές θέσεις (διευθυντή), ιδιαίτερα στις μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:435, Θανοπούλου:2003:74).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τη διερεύνηση της ύπαρξης ισότητας αμοιβών ανδρών και γυναικών στον τουριστικό τομέα¹⁷, εμφανίζεται αυξητική τάση προσλήψεων γυναικών διότι θεωρούνται περισσότερο 'ελκυστικές' για την παροχή υπηρεσιών φιλοξενίας, ενώ παράλληλα διαθέτουν ικανότητες που συνδέονται με τον κοινωνικό τους ρόλο ως 'οικοδέσποινες'. Ανασταλτικός παράγοντας για την επαγγελματική εξέλιξη είναι η ύπαρξη οικογένειας, αλλά ως ένα βαθμό και η άρνηση των ίδιων των γυναικών να αναλάβουν ανώτερες θέσεις. Παρά τις ευόμιες τάσεις η έρευνα καταλήγει, ότι οι άτυποι νόμοι λειτουργίας της τουριστικής αγοράς που αποκρυσταλλώνουν παγιωμένες αντιλήψεις για το ρόλο των φύλων και τη διάκριση

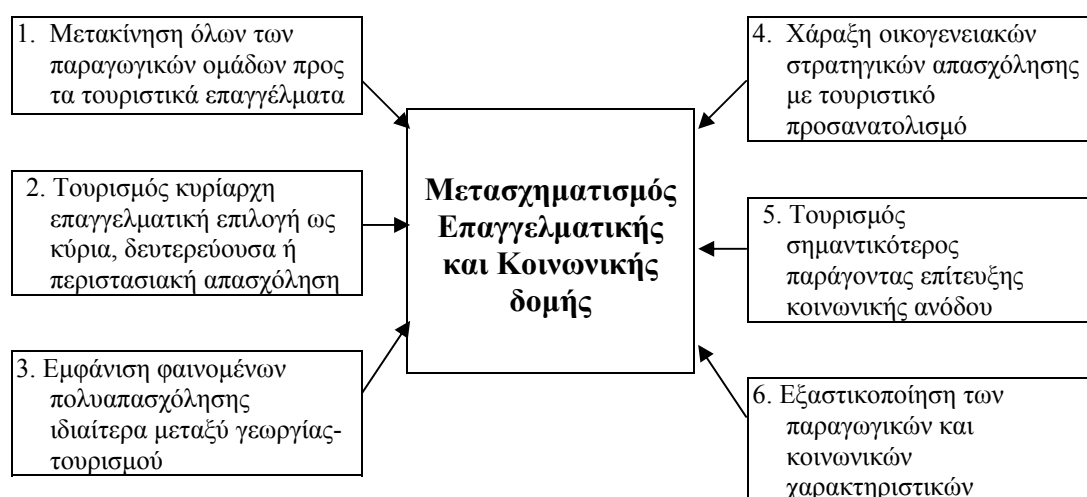
¹⁶ Κασιμάτη Κ., Θανοπούλου Μ., Τσάρτας Π., (1995), *Η γυναικεία απασχόληση στον Τουριστικό τομέα. Διερεύνηση της αγοράς εργασίας και επισήμανση προοπτικών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Ευρωπαϊκή Κοινότητα- Γραφείο Ίσων Ευκαιριών, Αθήνα.

¹⁷ Θανοπούλου Μ., (2003), *Ισότητα αμοιβών ανδρών και γυναικών στον τουριστικό τομέα. Εμπειρική διερεύνηση της υπάρχουσας κατάστασης και επισήμανση προοπτικών*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), Μάρτιος 2003.

της εργασίας, είναι ακόμη ισχυροί καθορίζοντας τα κριτήρια πρόσληψης και επαγγελματικής εξέλιξης των γυναικών (Θανοπούλου:2003:35-38, 126).

Συνοψίζοντας την παρουσίαση των κυριότερων σημείων και συμπερασμάτων των ερευνητικών προσπαθειών προσέγγισης της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα στην Ελλάδα, είναι εμφανές ότι η ανάπτυξη του τουρισμού προκάλεσε έντονες μορφές κινητικότητας που οδήγησαν στον πλήρη μετασχηματισμό των υφιστάμενων επαγγελματικών αλλά και κοινωνικών δομών. Στο παρακάτω σχήμα απεικονίζονται οι σημαντικότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στην υλοποίηση αυτού του μετασχηματισμού.

Σχήμα 1: Παράγοντες που συμβάλλουν στο μετασχηματισμό της Επαγγελματικής και Κοινωνικής δομής.

Τα επαγγέλματα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τις τουριστικές δραστηριότητες συγκροτούν τους πόλους έλξης του εργατικού δυναμικού, που μετακινούνται από άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Τα τουριστικά και εμπορικά επαγγέλματα είναι αυτά που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη στασιμότητα, καταδεικνύοντας τον υψηλό εισοδηματικό και κοινωνικό χαρακτήρα των επαγγελμάτων αυτών.

Τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τον τουριστικό τομέα αναδύονται στις κυρίαρχες επαγγελματικές επιλογές ως κύρια, δευτερεύουσα ή περιστασιακή απασχόληση. Σημαντικά είναι και τα φαινόμενα της πολυδραστηριότητας που εμφανίζονται ιδιαίτερα μεταξύ του αγροτικού και του τουριστικού τομέα. Οι αγρότες στρέφονται

αρχικά στα τουριστικά επαγγέλματα ως συμπληρωματική απασχόληση, σταδιακά όμως το γεωργικό επάγγελμα εγκαταλείπεται και καθίστανται σε κατ' όνομα αγρότες. Επιπλέον η επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό βρίσκεται στο επίκεντρο των οικογενειακών στρατηγικών. Οι οικογένειες λειτουργώντας ως θύλακες αναπτύσσουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες αποβλέποντας στην κοινωνική και οικονομική ευημερία των μελών τους.

Στον ξενοδοχειακό κλάδο οι ιδιοκτήτες προέρχονται από πληθώρα κοινωνικοοικονομικών και επαγγελματικών ομάδων, με κυρίαρχες αυτές των μηχανικών και εμπόρων. Για τα περισσότερα μορφωσιογόνα στρώματα ο τουρισμός αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα εδραίωσης της κοινωνικής τους δύναμης. Ο δευτερογενής τομέας παρουσιάζει τις υψηλότερες τάσεις μετακίνησης προς τον τουριστικό, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τους διευθυντές. Οι ιδιοκτήτες μετακινούνται κυρίως από τον κλάδο των εμπόρων και των υπηρεσιών, ενώ οι διευθυντές και οι εργαζόμενοι πραγματοποιούν μετακινήσεις κυρίαρχα μέσα στον τουριστικό κλάδο. Οι διευθυντές φαίνεται να σημειώνουν και τη μεγαλύτερη ανοδική κινητικότητα, ενώ αντίθετα για τους εργαζόμενους δεν παρατηρούνται αντίστοιχες ανοδικές τάσεις μετακίνησης. Έντονη διαγενεακή κινητικότητα υφίσταται τόσο στην ομάδα των ιδιοκτητών όσο και των διευθυντών και εργαζόμενων.

Συμπερασματικά ο τουρισμός αποτελεί σημαντικό παράγοντα ταξικής και ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας, δίνοντας τη δυνατότητα στα άτομα που προέρχονται από τις κατώτερες κοινωνικές και επαγγελματικές θέσεις να ανέλθουν (Tsartas:2003:117). Ταυτόχρονα αποτελεί παράγοντα κοινωνικής ισχυροποίησης και εδραίωσης για τα άτομα των ανώτερων τάξεων. Παρά τις όποιες αλλαγές που προκαλεί η τουριστική ανάπτυξη στη συσχέτιση των κοινωνικοοικονομικών δυνάμεων, δεν φαίνεται να είναι ικανές να μεταβάλλουν ριζικά το κοινωνικό οικοδόμημα με αποτέλεσμα η κοινωνική στρωμάτωση να παραμένει σχετικά αμετάβλητη.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα στον τουρισμό διερευνήθηκε σχεδόν αποκλειστικά στον εμπειρικό χώρο, ενώ αντίθετα δεν υφίστανται συστηματικές εργασίες υπαγωγής αυτής της κινητικότητας σε κάποιο εννοιολογικό θεωρητικό ρεύμα. Εφόσον λοιπόν εκλείπουν τέτοιας μορφής ερευνητικές προσπάθειες θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα όπως παρουσιάζεται μέσα από τις εμπειρικές διερευνήσεις.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε στις προηγούμενες ενότητες και την παράθεση των θεματικών υπό τις οποίες προσεγγίστηκε το φαινόμενο της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το θεωρητικό τους υπόβαθρο – τόσο στο διεθνή όσο και στον ελληνικό χώρο-εντάσσεται στην φονκτιοναλιστική θεώρηση. Τα πεδία διερεύνησης καθώς και η μεθοδολογία ανάλυσης φανερώνουν τη δομική αντίληψη προσέγγισης του θέματος. Η κινητικότητα προσδιορίζεται ως μια διαδικασία των κοινωνικών δομών και του μηχανισμού λειτουργίας της αγοράς εργασίας. Γι' αυτό άλλωστε το σύνολο των αναφορών επικεντρώνεται στην ανάλυση της κινητικότητας με βάση τα κοινωνικοοικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, εξετάζοντας επιμέρους στοιχεία και μεταβλητές. Επιπλέον η εφαρμογή ως επί το πλείστον ποσοτικών μεθόδων ανάλυσης (δειγματοληπτικές έρευνες) επιβεβαιώνει την φονκτιοναλιστική οπτική υπό την οποία πραγματοποιείται η διερεύνηση της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα.

Στο σύνολο των βιβλιογραφικών αναφορών η ανάλυση πραγματοποιείται σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο εστιάζοντας στα άτομα ή σε ομάδες ατόμων -κυρίως επαγγελματικές- παρά σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Για παράδειγμα σκιαγραφούνται με σχετική ακρίβεια οι τάσεις μετακίνησης των αγροτών, των εμπόρων, των διευθυντών ξενοδοχείων, και άλλων επαγγελματικών ομάδων στον τουριστικό τομέα. Αντίθετα σε επίπεδο κοινωνικών ομάδων, τάξεων ή κοινωνικών στρωμάτων η γνώση είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη. Δεν είναι εφικτό να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με την κινητικότητα σε επίπεδο συνόλου των ατόμων που συγκροτούν για παράδειγμα, την αστική τάξη ή τα μεσαία στρώματα. Επιπλέον η κινητικότητα εξετάζεται κυρίως ενδογενεακά. Ορισμένα στοιχεία διαγενεακής κινητικότητας παρατίθενται, τα οποία όμως αδυνατούν να ερμηνεύσουν το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκαν οι μετακινήσεις αυτές.

Μια διαφορετική προσέγγιση είναι αυτή που πραγματοποιεί η Κούση η οποία υπό μια μαρξιστική οπτική, διερευνώντας τις επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης σε μια αγροτική κοινωνία της Κρήτης, εξετάζει το βαθμό στον οποίο η ραγδαία ανάπτυξη της νέας οικονομικής δραστηριότητας συμβάλλει στην προλεταριοποίηση του ντόπιου πληθυσμού. Πριν την εμφάνιση του τουρισμού η οικονομία της περιοχής στηριζόταν στον πρωτογενή τομέα. Οι ντόπιοι ήταν ιδιοκτήτες της γης (κεφαλαίου) και των μέσων παραγωγής ενώ δούλευαν για δικό τους λογαριασμό. Κυρίαρχη επαγγελματική ομάδα ήταν αυτή των αγροτών. Στα πρώτα στάδια της τουριστικής

ανάπτυξης οι ντόπιοι εκποιούν την αγροτική γη σε ξένους για τη δημιουργία επιχειρήσεων τουριστικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα αρχίζουν να πουλούν την εργατική τους δύναμη ως ημι-ειδικευμένοι ή ανειδίκευτοι εργάτες, για τις ανάγκες κατασκευής των τουριστικών υποδομών καθώς και τη λειτουργία των τουριστικών επιχειρήσεων. Κατά συνέπεια στο στάδιο αυτό μειώνεται ο αριθμός των αγροτών και αυξάνονται αντίστοιχα οι μισθωτοί εργάτες, οι οποίοι μην έχοντας υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο καταλαμβάνουν τις χειρωνακτικές θέσεις. Στο στάδιο της πλήρους τουριστικής ανάπτυξης μεγεθύνεται ακόμη περισσότερο ο αριθμός των ανειδίκευτων και ημειδίκευμένων εργατών, όσο πολλαπλασιάζεται ο αριθμός των τουριστικών επιχειρήσεων που λειτουργούν στην περιοχή (Kousis:1985:3, 8).

Συμπερασματικά, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η προλεταριοποίηση του ντόπιου πληθυσμού είναι απόρροια της ραγδαίας τουριστικής ανάπτυξης και επιφέρει την εκποίηση του κεφαλαίου της αγροτικής γης καθώς και διαρθρωτικές αλλαγές που μεταβάλλουν ριζικά την επαγγελματική και κοινωνικοοικονομική δομή του τόπου (Kousis:1985:10-11).

Μια διττή θεωρητική προσέγγιση στην κινητικότητα είναι αυτή που παρουσιάζει η Παπαδάκη-Τζεδάκη όπου εξετάζει την αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας μελετώντας την ενδογενή τουριστική ανάπτυξη. Υπό τη μαρξιστική οπτική η κινητικότητα στον τουρισμό διερευνάται ως αποτέλεσμα των στρατηγικών επιλογών ομάδων συμφερόντων, ενώ υπό την φονκτιοναλιστική ως αποτέλεσμα διαρθρωτικών αλλαγών. Ωστόσο η κινητικότητα θεωρείται ότι είναι δομημένη κυρίως από τις αγορές εργασίας (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:128). Η διττή αυτή προσέγγιση δεν είναι μόνο εννοιολογική αλλά και μεθοδολογική συνδυάζοντας την ιστορική ανάλυση με την δειγματοληπτική έρευνα.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση και ανάλυση των θεματικών υπό τις οποίες προσεγγίστηκε –άμεσα ή έμμεσα- η κινητικότητα στον τουριστικό τομέα, θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο τουρισμός είναι ένα πολύπλευρο και πολυσύνθετο φαινόμενο το οποίο εγείρει αλλαγές σε κοινωνικό, οικονομικό και επαγγελματικό επίπεδο. Οι επιπτώσεις που επιφέρει η τουριστική ανάπτυξη σε κάθε περιοχή συνδέονται άμεσα με το στάδιο ανάπτυξης που αυτή βρίσκεται αλλά και το βαθμό διαφοροποίησης της τοπικής κοινωνικής και παραγωγικής δομής εξαιτίας του τουρισμού. Πρόκειται για μια διαδικασία αμφίδρομη όπου από τη μια ο τουρισμός καθώς εδραιώνεται και

αναπτύσσεται απαιτεί νέες υπηρεσίες, υποδομές και επαγγελματικές εξειδικεύσεις, από την άλλη η τοπική κοινωνία ανταποκρινόμενη οφείλει να 'παράγει' διαφοροποιώντας σταδιακά τόσο την παραγωγική δομή όσο και τα ευρύτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά της (Τσάρτας:1996:265).

B' Μέρος

*Κοινωνική και Επαγγελματική Κινητικότητα στον
Τουριστικό Τομέα: Εμπειρικές Προσεγγίσεις στον
Νομό Χαλκιδικής*

Κεφάλαιο 6: Μεθοδολογία Εμπειρικής Διερεύνησης.

Αντικείμενο διερεύνησης της Διδακτορικής Διατριβής αποτελούν οι επαγγελματικές μετακινήσεις των ατόμων που απασχολούνται στον τουριστικό τομέα σε όλες τις μορφές τουριστικών επιχειρήσεων, και ο βαθμός συσχέτισης τους με την ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Ειδικότερα στόχοι της διερεύνησης μας είναι: η καταγραφή της επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα, η ανάλυση των στρατηγικών κινητικότητας που εφαρμόζουν τα άτομα, και η συγκρότηση των κυρίαρχων τύπων επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας. Σε προηγούμενη ενότητα έχουμε αναφερθεί αναλυτικά στα ερευνητικά ερωτήματα, τα πεδία διερεύνησης και τις υποθέσεις εργασίας που διαμόρφωσαν το πλαίσιο της προσέγγισης μας στην μελέτη της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα. Στην παρούσα ενότητα παραθέτουμε το μεθοδολογικό σχεδιασμό που ακολουθήσαμε σε κάθε στάδιο για την προετοιμασία και την υλοποίηση της επιτόπιας εμπειρικής διερεύνησης.

6.1 Περιοχές επιτόπιας έρευνας.

Για τη διερεύνηση της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα κρίθηκε ως καταλληλότερο ερευνητικό εργαλείο η μελέτη περίπτωσης (case study). Η μελέτη περίπτωσης αποτελεί μια ‘δημοφιλή’ στρατηγική διερεύνησης με ιδιαίτερη εφαρμογή στις επιστήμες της ψυχολογίας, ανθρωπολογίας, των επιχειρήσεων, κ.α (Yin:1994:2). Ειδικότερα στις έρευνες με ανθρωπολογικό και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον ως ‘περίπτωση’ νοείται ένα συγκεκριμένο και απόλυτα ορισμένο στο χώρο και στο χρόνο περιστατικό (instance) του υπό μελέτη φαινομένου (Schwandt:1997:12).

Η μελέτη περίπτωσης αποτελεί ένα ιδανικό εργαλείο διερεύνησης όταν: α) αναζητούνται απαντήσεις για το ‘πώς’ και το ‘γιατί’, β) ο ερευνητής έχει περιορισμένο έλεγχο στα γεγονότα που μελετά, γ) το αντικείμενο διερεύνησης είναι ένα σύγχρονο (μη ιστορικό) φαινόμενο με πραγματικές διαστάσεις, δ) τα όρια μεταξύ του φαινομένου και των επιμέρους στοιχείων που το συγκροτούν είναι δυσδιάκριτα, ε) είναι επιθυμητή η χρήση πολλαπλών πηγών ανεύρεσης δεδομένων (Yin:1994:1, 13, Schwandt:1997:12).

Ως ερευνητικό εργαλείο η μελέτη περίπτωσης συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση πρόσθετης γνώσης σχετικά με το υπό διερεύνηση φαινόμενο (Yin:1994:2). Χαρακτηριστικό γνώρισμα των μελετών περίπτωσης είναι αφενός η αναφορά τους σε συγκεκριμένα περιστατικά που λαμβάνουν χώρα σε πραγματικό επίπεδο, αφετέρου οι προσπάθειες αναγωγής και σύζευξης τους με το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται (Schwandt:1997:12). Στόχος μια μελέτης περίπτωσης δεν αποτελεί η στατιστική απαρίθμηση αλλά η όσμωση με το θεωρητικό υπόβαθρο και ο εμπλουτισμός της γνώσης (Yin:1994:10). Η μελέτη περίπτωσης δεν αποτελεί απλά ένα εργαλείο διερεύνησης αλλά συνιστά ταυτόχρονα ένα περιγραφικό και ερμηνευτικό εργαλείο (Yin:1994:3).

Ειδικότερα για τη διερεύνηση της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκαν οι τουριστικές περιοχές του Νομού Χαλκιδικής. Ο Νομός Χαλκιδικής χαρακτηρίζεται από μακρόχρονη και έντονη τουριστική ανάπτυξη. Παρουσιάζει υψηλά επίπεδα τουριστικής ζήτησης, αποτελώντας έναν από τους σημαντικότερους πόλους υποδοχής αλλοδαπού και ημεδαπού τουρισμού στην Ελλάδα (Ζαχαράτος κ.α:2000α:95-103, Ζαχαράτος κ.α:2000b:103-105, ANETXA:20χχ:118-121). Η τουριστική ανάπτυξη του Νομού στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στο μοντέλο του μαζικού οργανωμένου τουρισμού διακοπών. Στοιχείο που επηρέασε τόσο τους τύπους όσο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τουριστικών υπηρεσιών που προσφέρονται στην περιοχή, σε όλους τους κλάδους του τουριστικού τομέα.

Η διαχρονική και έντονη τουριστική ανάπτυξη θα έχει με βεβαιότητα προκαλέσει σημαντικές αλλαγές στην επαγγελματική και κοινωνική δομή του τόπου, διεγείροντας διαφορετικές μορφές και τύπους κινητικότητας. Το φαινόμενο αυτό αναμένεται να είναι εντονότερο σε περιοχές του νομού που παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα τουριστικής ανάπτυξης. Οι περιοχές αυτές οριοθετούν το γεωγραφικό πεδίο στο οποίο διεξήχθη η επιτόπια εμπειρική διερεύνηση. Πρόκειται για περιοχές που χωροθετούνται στη χερσόνησο της Κασσάνδρας και υπάγονται στους Δήμους Κασσάνδρας και Παλλήνης. Ειδικότερα, πεδία της επιτόπιας έρευνας από το Δήμο Κασσάνδρας αποτέλεσαν τα Δημοτικά Διαμερίσματα: Αφύτου, Καλλιθέας, Κρυσπηγής, και από το Δήμο Παλλήνης τα Δημοτικά Διαμερίσματα: Πολύχρονου, Χανιώτης και Πευκοχωρίου (βλ. Παράρτημα: Χάρτη, σελ. 328).

Η επιλογή της γεωγραφικής αυτής περιοχής ως τόπο πραγματοποίησης της επιτόπιας έρευνας προέκυψε από τα ιδιαίτερα κοινωνικά, πολιτισμικά, οικονομικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά της. Πρόκειται για περιοχές όπου ιστορικά δέχτηκαν σημαντικό αριθμό προσφύγων. Ωστόσο η ροή εσωτερικών μεταναστών συνεχίζεται μέχρι της μέρες μας, εξαιτίας των ευκαιριών απασχόλησης που προσφέρει η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Αυτή η κοινωνική και πολιτισμική συνθετότητα που συντελείται διαχρονικά στην περιοχή θα έχει επηρεάσει άμεσα τις διαδικασίες της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της. Κύρια οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή συνιστούσαν οι ασχολίες του πρωτογενή τομέα. Ωστόσο η ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού έχει αλλάξει ριζικά την σύνθεση και τα χαρακτηριστικά της επαγγελματικής δομής του τόπου. Επιπλέον η άμεση γεωγραφική εγγύτητα με το αστικό κέντρο του Νομού Θεσσαλονίκης συνέβαλλε καταλυτικά στη δημιουργία δικτύων επικοινωνίας, επιρροής και μεταφοράς πόρων (οικονομικών, ανθρωπογενών, κ.α).

Οι περιοχές της επιτόπιας έρευνας εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά τουριστικής ανάπτυξης ενώ παράλληλα συγκεντρώνουν σημαντικό όγκο των τουριστικών υποδομών και της τουριστικής ζήτησης σε επίπεδο νομού (Ζαχαράτος:2000b:103, ANETXA:2002:47, ANETXA-EUROTEC:2002:42-43). Ο τουρισμός αποτελεί την κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα και είναι ο κλάδος στον οποίο απορροφάται το μεγαλύτερο τμήμα του εργατικού δυναμικού. Από στοιχεία της ΕΣΥΕ σχετικά με την απασχόληση ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας διαφαίνεται ότι στις περιοχές της επιτόπιας έρευνας ο τριτογενής τομέα συγκεντρώνει υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά τόσο σε επίπεδο Δήμου συνολικά όσο και σε επίπεδο Νομού, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνά και το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο Περιφέρειας (βλ. Παράρτημα: Πίνακα 1, σελ. 329). Στοιχείο που ισχυροποιεί την επιλογή μας για πραγματοποίηση της εμπειρικής διερεύνησης στις παραπάνω περιοχές. Επιπλέον μέχρι σήμερα, τόσο το σύνολο του Νομού Χαλκιδικής και πολύ περισσότερο οι περιοχές αυτές, δεν είχαν αποτελέσει πεδίο ουσιαστικής επιστημονικής διερεύνησης.

6.2 Επιτόπια Έρευνα: Συνδυασμός Ποσοτικής και Ποιοτικής Εμπειρικής Διερεύνησης

Μετά τον ΒΠΠ αδιαμφισβήτητη παραμένει η κυριαρχία των ποσοτικών μεθόδων στην κοινωνιολογική έρευνα, στοχεύοντας στην κατηγοριοποίηση και αντικειμενοποίηση των δεδομένων (Θανοπούλου, Πετρονώτη:1987:22). Η έμφαση στις ποσοτικές μεθόδους συνδέεται με την επικέντρωση των ερευνητών στη διερεύνηση των μακρο-κοινωνικοοικονομικών δομών και τη ραγδαία εξάπλωση της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών στην επεξεργασία ποσοτικών δεδομένων (Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη:1998:256). Παρά την έντονη επικράτηση μέχρι και σήμερα των ποσοτικών μεθόδων στην κοινωνική έρευνα, έχουν δεχθεί –από τη δεκαετία του ‘60- έντονη κριτική ως προς την ανεπάρκεια τους να αποδώσουν μια βαθύτερη ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων (Θανοπούλου, Πετρονώτη:1987:23, Κυριαζή:1998a:249).

Οι ποσοτικές έρευνες δεν επικεντρώνονται στο πώς διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις, αλλά η προσέγγιση τους είναι περισσότερο στατική, τονίζοντας τις ομοιομορφίες που συνθέτουν την ‘αντικειμενική’ κοινωνική πραγματικότητα (Κυριαζή:1998b: 296). Η κριτική που ασκήθηκε στις θετικιστικές μεθόδους ανάλυσης αποτέλεσαν το έναυσμα για την ανάπτυξη ποιοτικών μεθόδων που επιτρέπουν την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων, αφήνοντας τον ερευνητή να διεισδύσει στον κόσμο των υποκειμένων και να κατανοήσει τα κοινωνικά γεγονότα μέσα από τη δική τους οπτική (Κυριαζή:1998a:249). Επιπλέον στις κοινωνικές επιστήμες αντικείμενο μελέτης συνιστούν οι ανθρώπινες συμπεριφορές, που χαρακτηρίζονται για την πολυπλοκότητα και την πολυσυνθετότητα των παραγόντων που τις διαμορφώνουν. Κατά συνέπεια κάθε κοινωνικό φαινόμενο επηρεάζεται καθοριστικά από ένα σύνολο αλληλοεμπλεκόμενων παραγόντων οι οποίοι δεν μπορούν να διερευνηθούν μέσα από την εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων (Δαουτόπουλος:1994:225).

Η επικράτηση της θέσης ότι η μέθοδος ανάλυσης που εφαρμόζεται είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη θεωρητική-επιστημονική προσέγγιση του ερευνητή, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τον αμοιβαίο αποκλεισμό των δυο μεθόδων στη διερεύνηση του ίδιου αντικείμενου. Κατά συνέπεια οι ποσοτικές μέθοδοι κυριαρχούν ως μεθοδολογικό εργαλείο στις έρευνες με θετικιστική προσέγγιση, ενώ οι ποιοτικές στις εθνογραφικές και ερμηνευτικές αναλύσεις (Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη:1998:255).

Οι κοινωνικοί επιστήμονες υπήρξαν ένθερμοι υποστηρικτές της συνδυαστικής χρήσης ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Η αναγνώριση των πλεονεκτημάτων της κάθε μεθόδου έχει οδηγήσει τα τελευταία χρόνια τους κοινωνικούς επιστήμονες στην ταυτόχρονη εφαρμογή διαφορετικών μεθόδων για τη μελέτη των εκάστοτε κοινωνικών φαινομένων (Δαουτόπουλος:1994:229). Ωστόσο στην πράξη χρησιμοποιούνται από ελάχιστους ερευνητές. Οι ποιοτικές μέθοδοι μπορούν να αναδείξουν τα διαφορετικά νοήματα της κοινωνικής δράσης σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, ενώ οι ποσοτικές με τη δυνατότητα κάλυψης πολυάριθμων περιπτώσεων και την μέτρηση συγκεκριμένων μεταβλητών είναι καταλληλότερες για την περιγραφή των δομικών χαρακτηριστικών του κοινωνικού συστήματος. Κατά συνέπεια είναι μέθοδοι συμπληρωματικοί μέσα από τις οποίες αντλούμε πληροφορίες για διαφορετικές πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας. Άλλωστε η πολυπλοκότητα και το πολύεπίπεδο των κοινωνικών φαινομένων επιδέχεται το συνδυασμό διαφορετικών μεθόδων για μια πιο διεπισδυτική διερεύνηση τους (Κυριαζή:1998b: 312).

Τα κυριότερα οφέλη που προκύπτουν σε μια διερεύνηση από την συνδυαστική χρήση ερευνητικών μεθόδων είναι (Χρήστου:1999:76-77):

- Αντιμετωπίζεται το φαινόμενο της μη ανταπόκρισης εξαιτίας των διαφορετικών εναλλακτικών τρόπων προσέγγισης
- Διασφαλίζεται η εγκυρότητα των πληροφοριών μέσω της διασταύρωσης των στοιχείων που συλλέγονται από τις δυο ερευνητικές μεθόδους
- Συλλογή ποσοτικών αλλά και ποιοτικών στοιχείων για το ίδιο ζήτημα την ίδια χρονική περίοδο
- Εντοπίζεται και περιορίζεται σημαντικά το φαινόμενο της μεταβλητότητας της δειγματοληψίας
- Μειώνεται το δειγματοληπτικό σφάλμα
- Περιορίζονται τα πειραματικά σφάλματα

Στην παρούσα διερεύνηση της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας εφαρμόζουμε μια πολυεπιστημονική μεθοδολογική προσέγγιση, υιοθετώντας τον συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης. Η ποσοτική εμπειρική διερεύνηση συνίσταται σε δειγματοληπτική έρευνα με ερωτηματολόγια σε άτομα που διαφοροποιούνται τόσο ως προς τη σχέση απασχόλησης με τον τουρισμό (ιδιοκτήτες,

αυτοαπασχολούμενοι, εργαζόμενοι) όσο και προς το είδος της τουριστικής επιχείρησης (καταλύματα, τουριστικά πρακτορεία, γραφεία ενοικιάσεως αυτοκινήτων, εστιατόρια, καφέ, μπαρ). Από την ποσοτική έρευνα θα καταγραφεί η επαγγελματική κινητικότητα μέσα στον τουριστικό τομέα καθώς και πριν την ένταξη σε αυτόν, θα συσχετιστεί η κινητικότητα που παρατηρείται τόσο με τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων όσο και με το βαθμό επίδρασης άλλων εξωγενών παραγόντων, θα σκιαγραφηθούν οι τάσεις και οι τύποι κινητικότητας.

Η ποιοτική διερεύνηση συνίσταται στην πραγματοποίηση συνεντεύξεων ιστορικών ζωής και απασχόλησης σε άτομα διαφορετικών ηλικιών, που εμπλέκονται στον τουρισμό –άμεσα ή έμμεσα- σε διαφορετικές μορφές τουριστικών δραστηριοτήτων. Μέσα από την ποιοτική διερεύνηση θα μας δοθεί η δυνατότητα να κατανοήσουμε πως τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα αντιλαμβάνονται την κινητικότητα, πως συνδέεται με την κοινωνική τους δράση και διαμορφώνει το πλαίσιο των κοινωνικών τους σχέσεων, τις επιδράσεις που θεωρούν ότι επέφερε στον κοινωνικό τους περίγυρο, αλλά και την αλληλεπίδραση με άλλα κοινωνικά γεγονότα.

Η διττή μεθοδολογική προσέγγιση στην έρευνα μας πηγάζει από το γεγονός ότι θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να κατανοήσουμε τις επαγγελματικές επιλογές και μετακινήσεις των ατόμων εάν αυτές δεν συνδεόταν με το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον καθώς και τις κοινωνικές εξελίξεις που σημειώθηκαν διαχρονικά και άλλαξαν την πορεία του τόπου. Για παράδειγμα με την ποσοτική έρευνα θα μπορούσαμε να περιγράψουμε με σχετική ακρίβεια και αντικειμενικότητα τις μετακινήσεις μεταξύ επαγγελματικών θέσεων και ομάδων καθώς και να σκιαγραφήσουμε τις τάσεις κινητικότητας. Ωστόσο δεν θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τα βαθύτερα κίνητρα και τους παράγοντες που ώθησαν τα άτομα στις επαγγελματικές αλλαγές καθώς και τις συνθήκες –κοινωνικές, οικονομικές, επαγγελματικές- υπό τις οποίες αυτές πραγματοποιήθηκαν. Πτυχές που διαφωτίζονται μέσα από τις αφηγήσεις των ιστορικών ζωής και απασχόλησης. Ο Δαουτόπουλος αναφέρει ότι η πιο αξιόπιστη και κατάλληλη ερευνητική μέθοδος διερεύνησης των αγροτικών περιοχών της χώρας μας –κάτω από τις συνθήκες που επικρατούν- είναι αυτή των προσωπικών συνεντεύξεων (Δαουτόπουλος:1994:103).

Στην πραγματικότητα κάθε αφήγηση ξεπερνά το επίπεδο του εγώ και δηλώνει την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου (Θανοπούλου, Πετρονώτη:1987:27). Μέσα από την ανάλυση των αφηγήσεων μπορούμε να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος των ατόμων, τους παράγοντες που

αλληλεπιδρούν και τους υποκινούν να δραστηριοποιηθούν θέτοντας συγκεκριμένο επαγγελματικό προσανατολισμό, τον τρόπο αντίληψης και εσωτερικοποίησης των αλλαγών που προκλήθηκαν στον τόπο τους ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση της τουριστικής ανάπτυξης. Η ποιοτική διερεύνηση συνέβαλλε ουσιαστικά στην κατανόηση της κοινωνικής ζωής του τόπου αναδεικνύοντας διαστάσεις και συσχετισμούς που δεν θα ήταν δυνατό να αποκαλυφθούν μέσα από την δειγματοληπτική έρευνα. Η όσμωση της ποσοτικής με την ποιοτική έρευνα ήταν συνεχής και αμφίδρομη. Συχνά στοιχεία που προέκυψαν από τις αφηγήσεις ζωής μας οδήγησαν σε ορισμένες συσχετίσεις μεταβλητών στην ποσοτική έρευνα. Ομοίως τα αποτελέσματα της ποσοτικής διερεύνησης επαλήθευαν και ισχυροποιούσαν τις προσωπικές αφηγήσεις των ατόμων.

Ο συνδυασμός των δυο μεθόδων συνέβαλλε στον εμπλουτισμό των αναλύσεων μας και την πιο άρτια και ολοκληρωμένη ερμηνεία του πολυσύνθετου φαινομένου της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας. Άλλωστε μεμονωμένα καμία μέθοδος δεν αποδίδει μια ολιστική εικόνα του ερευνητικού αντικειμένου. Ο συνδυασμός μεθόδων αμβλύνει τις αδυναμίες της κάθε μιας και προσφέρει ποικίλες και συμπληρωματικές διαστάσεις στην επιστημονική γνώση (Θανοπούλου, Πετρονότη:1987:37).

6.2.1 Ποσοτική Εμπειρική Διερεύνηση.

Η δειγματοληπτική έρευνα με ερωτηματολόγια -ή με συνεντεύξεις- και την εφαρμογή στατιστικών μεθόδων ανάλυσης αποτελεί την πιο διαδεδομένη μορφή εμπειρικής έρευνας. Η τυποποίηση των στοιχείων που συλλέγονται, η δυνατότητα προσέγγισης μεγάλου μέρους του πληθυσμού, η καταλληλότητα των δεδομένων στη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης για την ανάδειξη γενικών τάσεων και κοινών χαρακτηριστικών καθώς και η μικρότερη επένδυση χρόνου που απαιτείται από τον ερευνητή, έχουν καθιερώσει τη δειγματοληπτική έρευνα ως την κυρίαρχη μέθοδο μελέτης των κοινωνικών φαινομένων (Κυριαζή:1998a:99).

Τα στάδια που ακολουθεί ο ερευνητής στα πλαίσια διεξαγωγής της δειγματοληπτικής έρευνας είναι προκαθορισμένα: ο προσδιορισμός του πληθυσμού της έρευνας και η επιλογή του δείγματος, η κατάρτιση του ερωτηματολογίου και η υποβολή του στα

μέλη του δείγματος, ο έλεγχος των απαντήσεων, η κωδικοποίηση και η ηλεκτρονική καταχώρηση, και τέλος η στατιστική ανάλυση (Λαμπίρη-Δημάκη:1990:78).

6.2.1.1 Επιλογή Δείγματος Επιχειρήσεων.

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε για την επιλογή των επιχειρήσεων που συγκροτούν το δείγμα της έρευνας είναι αυτή της δειγματοληψίας κατά στρώματα. Με γνώμονα τους στόχους διερεύνησης που έχουν τεθεί, επιδιώκουμε τη μελέτη της κινητικότητας σε ποικίλες μορφές τουριστικών επιχειρήσεων έτσι ώστε να αναδυθούν χαρακτηριστικά, στρατηγικές και τύποι κινητικότητας που ενδεχόμενα να διαφοροποιούνται μεταξύ των μορφών τουριστικών επιχειρήσεων. Η στρωματοποιημένη δειγματοληψία κρίθηκε ως καταλληλότερη για τη διερεύνηση μας, διότι εξασφαλίζει αφενός μεγαλύτερη αντιπροσωπευτικότητα αυτών των διαφορετικών μορφών τουριστικών επιχειρήσεων στο δείγμα, αφετέρου αποφεύγεται ο κίνδυνος υπο-αντιπροσώπησης ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων που η σύνθεση τους είναι περιορισμένη (πχ. Ξενοδοχεία Ε΄ κατηγορίας). Κατά συνέπεια ο πληθυσμός της έρευνας ανέρχεται στο σύνολο των τουριστικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στις υπό μελέτη περιοχές, ενώ κάθε μορφή τουριστικής επιχείρησης συγκροτεί ένα διακριτό στρώμα.

Οι μορφές τουριστικών επιχειρήσεων που συμπεριλάβαμε στο δείγμα μας είναι: α) *κύρια καταλύματα* (ξενοδοχεία όλων των κατηγοριών), β) *βοηθητικά καταλύματα* (ενοικιαζόμενα δωμάτια), γ) *γραφεία ενοικιάσεως αυτοκινήτων*, δ) *τουριστικά πρακτορεία*, ε) *εστιατόρια, καφέ, μπαρ*.

Από κάθε στρώμα επιχειρήσεων επιλέχθηκε τυχαίο δείγμα. Η επιλογή αυτή πραγματοποιήθηκε μέσα από τα στοιχεία καταλόγων που εκδίδονται από τουριστικούς και εμπορικούς φορείς και ενώσεις σε τοπικό και εθνικό επίπεδο (ΞΕΕ, ΕΟΤ, Ένωση Ξενοδόχων Χαλκιδικής, Εμπορικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Χαλκιδικής). Η πηγή πληροφόρησης διαφοροποιείται μεταξύ των μορφών τουριστικών επιχειρήσεων με κριτήριο το βαθμό εγκυρότητας των στοιχείων του καταλόγου και την προσέγγιση τους στην πραγματικότητα.

Για την *επιλογή του δείγματος των Ξενοδοχειακών επιχειρήσεων* χρησιμοποιήσαμε τα στοιχεία του καταλόγου του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος (ΞΕΕ 2002), και εφαρμόσαμε τη μέθοδο της στρωματοποιημένης δειγματοληψίας. Ο πληθυσμός διαχωρίστηκε σε τέσσερα στρώματα με κριτήριο τις κατηγορίες των ξενοδοχείων. Τα

ξενοδοχεία της Ε' κατηγορίας εξαιτίας του μικρού αριθμού επιχειρήσεων (2) που υφίστανται στην περιοχή της επιτόπιας έρευνας, συμπεριλήφθησαν στο στρώμα των ξενοδοχείων της Δ' κατηγορίας. Από κάθε στρώμα επιλέξαμε το 50% του πληθυσμού θέλοντας να εξασφαλίσουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα όλων των κατηγοριών, ικανό να επιτρέψει την εξαγωγή έγκυρων αποτελεσμάτων. Η επιλογή των ξενοδοχειακών μονάδων που συμμετείχαν στο δείγμα προέκυψε μέσα από τους πίνακες τυχαίων αριθμών του στατιστικού πακέτου SPSS.

Για την *επιλογή του δείγματος των επιχειρήσεων Ενοικιαζομένων Δωματίων* χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ 2002). Και στην περίπτωση των Ενοικιαζομένων Δωματίων εφαρμόσαμε τη μέθοδο της στρωματοποιημένης δειγματοληψίας. Ο συνολικός πληθυσμός των ενοικιαζομένων δωματίων διαχωρίστηκε σε στρώματα με κριτήριο τον τόπο χωροθέτησης τους στην περιοχή της επιτόπιας έρευνας. Από κάθε στρώμα επιλέξαμε το 20% του πληθυσμού, αφενός εξαιτίας το μεγάλου αριθμού των επιχειρήσεων ενοικιαζομένων δωματίων που υφίστανται στην περιοχή, αφετέρου αντίστοιχο ποσοστό χρησιμοποιείται σε παρόμοιες έρευνες στη διεθνή βιβλιογραφία. Το συνολικό δείγμα των ενοικιαζομένων δωματίων ανέρχεται σε 119 επιχειρήσεις. Το δειγματοληπτικό διάστημα ορίστηκε σε 5 (ανά 5 επιχειρήσεις επιλέγαμε τη 1), ενώ η επιλογή των συγκεκριμένων επιχειρήσεων που συμμετείχαν στο δείγμα πραγματοποιήθηκε με τη χρήση των πινάκων τυχαίων αριθμών.

Για την *επιλογή του δείγματος των επιχειρήσεων Εστιατόρια, μπαρ, καφέ*, χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία από το Εμπορικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Χαλκιδικής (2002). Η μέθοδος δειγματοληψίας, ο υπολογισμός του ποσοστού καθώς και η επιλογή των επιχειρήσεων που συμμετείχαν στο δείγμα, είναι ανάλογη με αυτή που εφαρμόστηκε για την επιλογή των επιχειρήσεων ενοικιαζομένων δωματίων. Το συνολικό δείγμα περιλαμβάνει 34 επιχειρήσεις εστιατορίων, καφέ, μπαρ.

Για τις *επιχειρήσεις Τουριστικά Πρακτορεία και Γραφεία Ενοικιάσεως Αυτοκινήτων* το δείγμα μας έχει απογραφικό χαρακτήρα περιλαμβάνοντας το συνολικό πληθυσμό, εξαιτίας του μικρού αριθμού αυτών των μορφών τουριστικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στις περιοχές της επιτόπιας έρευνας. Κατά

συνέπεια το δείγμα των Τουριστικών Πρακτορειών ανέρχεται σε 31 επιχειρήσεις, και των Γραφείων Ενοικιάσεως Αυτοκινήτων σε 22 επιχειρήσεις.

6.2.1.2 Επιλογή δείγματος ερωτώμενων.

Ο τρόπος επιλογής των δειγματοληπτικών μονάδων διαφοροποιείται ανάλογα με τη μορφή των τουριστικών επιχειρήσεων. Η διαφοροποίηση αυτή κρίθηκε αναγκαία αφενός διότι επιδιώκουμε με βάση τους στόχους της διατριβής τη συμμετοχή στο δείγμα διαφορετικών ομάδων ερωτώμενων, αφετέρου κάθε μορφή τουριστικής επιχείρησης έχει διακριτά χαρακτηριστικά λειτουργίας και οργάνωσης.

Στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις ο αριθμός των ερωτώμενων διαφοροποιείται με κριτήριο την κατηγορία που εντάσσεται το ξενοδοχείο. Υπό τη λογική ότι όσο αυξάνεται η κατηγορία κατάταξης τόσο διευρύνεται ο αριθμός των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών. Γεγονός που συνεπάγεται την ύπαρξη και λειτουργία περισσότερων τμημάτων, συνεπώς και μεγαλύτερο αριθμό απασχολούμενων. Επιπλέον στόχο αποτελεί, ανεξάρτητα από την κατηγορία, να εξασφαλίσουμε στο δείγμα την συμμετοχή ερωτώμενων από κάθε τμήμα, έτσι ώστε να υπάρχει αντιπροσωπευτικότητα. Για το σκοπό αυτό κατατάξαμε τα τμήματα ενός ξενοδοχείου σε πέντε κύριες ομάδες: α) Διοίκηση, προσωπικό, λογιστήριο, β) Υποδοχή, γ) Εστιατόριο, μπαρ, κουζίνα, δ) Όροφοι, καθαρισμός, ε) Καταστήματα, διασκέδαση. Σε κάθε ξενοδοχειακή επιχείρηση ερωτώμενοι ήταν ο ιδιοκτήτης ή ο διευθυντής του εκάστοτε ξενοδοχείου, ενώ από κάθε τμήμα επιλέγαμε το 20% των απασχολούμενων. Με βάση τον αριθμό των τμημάτων που θεωρούμε ότι λειτουργούν σε κάθε κατηγορία θα πρέπει στο δείγμα μας να συμμετέχουν 5 ερωτώμενοι στα ξενοδοχεία Α' κατηγορίας, 3 στα ξενοδοχεία Β' κατηγορίας, 2 στα ξενοδοχεία Γ' κατηγορίας και 1 στα ξενοδοχεία Δ'-Ε' κατηγορίας. Η τελική επιλογή των δειγματοληπτικών μονάδων έγινε με τη χρήση πινάκων τυχαίων αριθμών.

Στα *ενοικιαζόμενα δωμάτια* η μεθοδολογία επιλογής των ερωτώμενων ήταν περισσότερο απλοϊκή. Σε κάθε επιχείρηση ερωτώμενος ήταν ένα άτομο, το οποίο συνήθως ταυτιζόταν με το πρόσωπο του ιδιοκτήτη ή του διαχειριστή της επιχείρησης. Δεδομένου ότι σε αυτές τις μορφές τουριστικών επιχειρήσεων σπάνια απασχολούνται

εργαζόμενοι, ενώ ακόμη και στις περιπτώσεις που υπάρχουν εργαζόμενοι πρόκειται για περιστασιακή απασχόληση.

Η διαδικασία επιλογής των ερωτώμενων στην περίπτωση των *επιχειρήσεων Εστιατόρια, μπαρ, καφέ* διακρίνεται σε δυο στάδια. Στο πρώτο στάδιο διαχωρίστηκαν οι ερωτώμενοι σε δυο ομάδες: α) ιδιοκτήτες και επιχειρηματίες, β) εργαζόμενοι. Στο δεύτερο στάδιο έγινε η επιλογή των ερωτώμενων από κάθε ομάδα. Έτσι σε κάθε επιχείρηση που συμμετείχε στο δείγμα ερωτώμενοι ήταν ο ιδιοκτήτης ή ο επιχειρηματίας και από τους εργαζόμενους το 20%. Η επιλογή των συγκεκριμένων ερωτώμενων από την ομάδα των εργαζόμενων έγινε με τη μέθοδο των τυχαίων αριθμών.

Στις επιχειρήσεις *Τουριστικά Πρακτορεία και Γραφεία Ενοικιάσεως Αυτοκινήτων* η διαδικασία επιλογής των ερωτώμενων ήταν αντίστοιχη με αυτή που εφαρμόστηκε για τις επιχειρήσεις Εστιατόρια, μπαρ, καφέ. Σε κάθε επιχείρηση ερωτώμενος ήταν ο ιδιοκτήτης ή ο διευθυντής και στην περίπτωση που υπήρχαν απασχολούμενοι επιλέγαμε το 20%.

Τόσο για την επιλογή του δείγματος των τουριστικών επιχειρήσεων όσο και των ερωτώμενων, στην περίπτωση που υπήρχε άρνηση ανταπόκρισης προβαίναμε σε αντικατάσταση με την αμέσως επόμενη δειγματοληπτική μονάδα.

6.2.1.3 Τεχνική συλλογής ποσοτικών στοιχείων.

Η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε κατά το στάδιο της επιτόπιας έρευνας για τη συλλογή των ποσοτικών στοιχείων ήταν αυτή του ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο ήταν κοινό για όλες τις ομάδες των ερωτώμενων, επιτρέποντας μας να ανακαλύψουμε ενδιαφέρουσες διαφορές και να προβούμε σε συγκρίσεις μεταξύ των θέσεων των τριών ομάδων. Σχεδιάστηκε με βάση τους στόχους και τα βασικά πεδία διερεύνησης που έχουν τεθεί έτσι ώστε να καλύπτει τα κύρια ζητήματα του θέματος.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 72 ερωτήσεις στην πλειοψηφία τους κλειστού τύπου, οι οποίες μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις βασικές ενότητες (βλ. Παράρτημα, σελ. 315-327). *Κοινωνικοοικονομικά και Δημογραφικά Χαρακτηριστικά*

όπου περιλαμβάνονται ερωτήσεις που καταγράφουν δημογραφικά στοιχεία του ερωτώμενου, καταγωγή και τόπος κατοικίας, επίπεδο εκπαίδευσης, κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο. Στη δεύτερη ενότητα *-Στοιχεία απασχόλησης του ερωτώμενου-* οι ερωτήσεις αφορούν κυρίως το ιστορικό απασχόλησης, την επαγγελματική πορεία στον τουριστικό τομέα, την σημερινή απασχόληση στον τουρισμό, τον τρόπο εύρεσης και την πρόθεση αλλαγής εργασίας, την ύπαρξη δεύτερης απασχόλησης, την ύπαρξη οικογενειακής επαγγελματικής παράδοσης καθώς και το ρόλο της τουριστικής ανάπτυξης στην απόφαση ενασχόλησης με τον τουρισμό. Στην τρίτη ενότητα – *Οικογένεια του ερωτώμενου-* περιλαμβάνονται ερωτήσεις που αφορούν την οικογενειακή κατάσταση του ερωτώμενου, στοιχεία απασχόλησης των μελών της οικογένειας, κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των γονέων καθώς και το ιστορικό απασχόλησης τους.

Το ερωτηματολόγιο συμπληρωνόταν από το συνεντευκτή κατά τη διάρκεια της ατομικής συνέντευξης.

Η στατιστική επεξεργασία των πληροφοριών που συλλέχθηκαν κατά το στάδιο της επιτόπιας έρευνας πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS (13.0). Τα ποσοτικά δεδομένα κωδικοποιήθηκαν και καταχωρήθηκαν στην ηλεκτρονική βάση που δημιουργήθηκε. Η στατιστική επεξεργασία ακολούθησε τη δομή του ερωτηματολογίου της έρευνας, διατηρώντας τους βασικούς άξονες ανάλυσης και τις θεματικές ενότητες που είχαν τεθεί. Στις περιπτώσεις που κρίθηκε σκόπιμο, είτε με βάση τους στόχους της έρευνας είτε λόγω λειτουργικών περιορισμών του SPSS, προχωρήσαμε στην συγχώνευση και την ομαδοποίηση πληροφοριών. Η διαμόρφωση των ομάδων και η κατηγοριοποίηση των πληροφοριών που αναφέρονται στο ιστορικό απασχόλησης των ερωτώμενων, πραγματοποιήθηκε με βάση τη Στατιστική Ταξινόμηση των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ 2003), καθώς και τις μεγάλες ομάδες της Στατιστικής Ταξινόμησης των Επαγγελμάτων (ΣΤΕΠ-92) που εφαρμόζει η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΣΥΕ).

6.2.2 Ποιοτική Εμπειρική Διερεύνηση: Μέθοδος Βιογραφικής Προσέγγισης.

Η βιογραφική προσέγγιση εφαρμόζεται εδώ και αρκετές δεκαετίες στον διεθνή επιστημονικό χώρο, ενώ στην Ελλάδα άρχισε να γίνεται γνωστή τη δεκαετία του 1980. Στην κοινωνιολογία η χρήση της μεθόδου της βιογραφικής προσέγγισης ανάγεται στις δεκαετίες του '20 και του '30 στη Σχολή του Σικάγο, στο πλαίσιο μιας καινοτόμου ερευνητικής δραστηριότητας που συμπεριελάμβανε την εφαρμογή πληθώρας μεθόδων (Θανοπούλου, Πετρονώτη:1987:21, Κυριαζή:1998a:248, Ladkin:1999b:38). Η μέθοδος αυτή μέσα από τη συλλογή βιογραφικών στοιχείων προσβλέπει στη σύνδεση των εμπειριών συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων με την ιστορία της ευρύτερης κοινωνίας και την αναζήτηση κοινωνιολογικών ερμηνειών (Φίλιας:1996:120). Οι πηγές άντλησης βιογραφικού υλικού ποικίλλουν, όπως: βιογραφία, εθνογραφία, ιστορικό ζώης, αφήγηση ζώης, έντυπο αρχειακό υλικό, προφορικό υλικό, κ.α (Θανοπούλου, Πετρονώτη:1987:24-26, Ladkin:2004:237).

Το *ιστορικό ζώης* είναι μια μέθοδος που χρησιμοποιείται παραδοσιακά από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στις κοινωνικές έρευνες. Χαρακτηριστικό στοιχείο της μεθόδου συνιστά το γεγονός ότι διερευνώντας το παρελθόν μέσω της ανάλυσης του ιστορικού ζώης, παρέχονται σημαντικές πληροφορίες για την ερμηνεία της παρούσας κοινωνικής πραγματικότητας. Η μέθοδος αυτή παρέχει στον ερευνητή τη δυνατότητα αφενός να γίνει κοινωνός και να 'βιώσει' την εμπειρία και τη συναισθηματική φόρτιση του ερευνητικού υποκειμένου, αφετέρου να κατανοήσει πως τα άτομα αντιλαμβάνονται τα κοινωνικά γεγονότα μέσα από την δική τους οπτική. Οι πληροφορίες που αντλούμε από το ιστορικό ζώης συγκροτούν μια διεισδυτική ματιά που συμβάλλει στην αποκάλυψη και αποσαφήνιση των κοινωνικών σχέσεων (Ladkin:1999b:38, Ladkin:2004:240).

Από σειρά ποιοτικών και ποσοτικών ερευνών έχει αποδειχθεί ότι οι εμπειρίες της ζώης και της εργασίας είναι αλληλένδετες. Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την πορεία της ζώης χωρίς την μαρτυρία της εργασίας, και το αντίστροφο. Η επαγγελματική πορεία συνίσταται σε μια σειρά δράσεων και ρόλων που αναπτύσσουν τα άτομα στα πλαίσια των κοινωνικών δικτύων. Υπό αυτή την οπτική η επαγγελματική πορεία είναι συνυφασμένη με την κοινωνική ζωή και τους πολυάριθμους ρόλους που διαδραματίζουν τα άτομα μέσα σε αυτήν (Ladkin:1999b:40, Ladkin:2004:244).

Η ανάλυση του *ιστορικού απασχόλησης* ενδείκνυται για τη διερεύνηση θεμάτων όπως: η επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα, η υποαπασχόληση, η σύνδεση εκπαίδευσης και επαγγέλματος, η λειτουργία της αγοράς εργασίας, κ.α. Η μέθοδος του ιστορικού απασχόλησης επιτρέπει στον ερευνητή να επικεντρωθεί στις στάδια της επαγγελματικής πορείας και τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στην αγορά εργασίας. Για την κατανόηση της δομής και της δυναμικής λειτουργίας της αγοράς εργασίας δεν εστιάζουμε στην εργασία καθ' εαυτή αλλά στην μετάβαση μεταξύ των εργασιών. Οι επαγγελματικές αυτές εναλλαγές μας δίνουν πληροφορίες για την κινητικότητα στην αγορά εργασίας και τη σύνδεση μεταξύ επαγγελματικών θέσεων (Ladkin:1999b:41, Ladkin:2004:245).

Στον *τουριστικό τομέα* η χρήση ποιοτικών μεθόδων διερεύνησης εφαρμόστηκε κυρίως από ανθρωπολόγους και κοινωνιολόγους τη δεκαετία του '60 και του '70 προκειμένου να μελετήσουν το πλαίσιο της συνάντησης των ντόπιων με τους τουρίστες (Riley, Love:2000:167). Μέχρι σήμερα, στις τουριστικές έρευνες οι ποιοτικές μέθοδοι ανάλυσης αντιμετωπίζονται περισσότερο ως μεθοδολογικά, παρά ως εννοιολογικά εργαλεία που παρέχουν μια διαφορετική οπτική προσέγγισης και συγκρότησης της γνώσης (Ladkin:2004:5).

Ειδικότερα, η μέθοδος των ιστορικών απασχόλησης δεν έχει βρει πεδίο εφαρμογής στον τουριστικό τομέα παρά μόνο για την ανάλυση των μοντέλων καριέρας των διευθυντών στον ξενοδοχειακό κλάδο και τον κλάδο των συνεδρίων και εκθέσεων. Η χρήση των ιστορικών απασχόλησης μας βοηθάει αφενός να κατανοήσουμε καλύτερα την επίδραση διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων στην επαγγελματική πορεία των ατόμων στον τουριστικό τομέα, αφετέρου να ερμηνεύσουμε τις διαρθρωτικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στην αγορά εργασίας (Ladkin:2004:246-247).

Στην παρούσα εμπειρική διερεύνηση η ποιοτική έρευνα συνίσταται στην πραγματοποίηση ημι-δομημένων προσωπικών συνεντεύξεων ιστορικών ζωής και απασχόλησης σε άτομα διαφορετικών ηλικιών, που έχουν επιχειρηματική επαγγελματική απασχόληση με τον τουριστικό τομέα σε διαφορετικές μορφές τουριστικών επιχειρήσεων. Από τις συνεντεύξεις αυτές αντλούμε πληροφορίες για πληθώρα θεμάτων που αναφέρονται: στην πορεία της τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή, την ανταπόκριση των ντόπιων στη νέα οικονομική δραστηριότητα, τις

μεταβολές που επήλθαν στην επαγγελματική δομή, τις σχέσεις μεταξύ ντόπιων και ξένων επιχειρηματιών, τις επαγγελματικές οικογενειακές στρατηγικές, τις αλλαγές στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων. Η ανάλυση των ιστορικών ζωής και απασχόλησης μας έδωσε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουμε μια ‘εκ των έσω’ προσέγγιση στην κινητικότητα. Τα άτομα ως πρωταγωνιστές αφηγήθηκαν την πορεία της ζωής τους προσδιορίζοντας οι ίδιοι ποιες ήταν οι σημαντικές στιγμές που καθόρισαν την επαγγελματική και κοινωνική τους εξέλιξη, ενώ παράλληλα αποκαλύπτουν τα κοινωνικά γεγονότα μέσα από την υποκειμενική τους ματιά, φωτίζοντας πτυχές της κινητικότητας τις οποίες η ποσοτική έρευνα ίσως να άγγιξε επιφανειακά.

Μέσα από τις αφηγήσεις μπορούμε να προσδιορίσουμε τις καθημερινές πρακτικές των ατόμων, τους πολλαπλούς ρόλους που ασκούν, τις συγκρούσεις και τις δράσεις τους με το περιβάλλον –κοινωνικό, οικογενειακό, επαγγελματικό- στο οποίο εντάσσονται, τον συσχετισμό τους με τις ευρύτερες διεργασίες που επιτελούνται στην κοινωνική δομή του τόπου. Σημαντικά στοιχεία προέκυψαν και από την άμεση συμμετοχική παρατήρηση που πραγματοποιήθηκε από την συγγραφέα τόσο κατά τη διάρκεια του ενός μηνός που διήρκησε η διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας όσο και στις επόμενες φορές που επισκεπτόταν το πεδίο της έρευνας για την συλλογή πρόσθετων στοιχείων. Η άμεση παρατήρηση ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστική στην κατανόηση της συγκρότησης του πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων και τη δημιουργία δικτύων καθώς και την ανάδειξη συγκρούσεων ή άλλων μορφών σχέσεων που στις αφηγήσεις δεν τονίστηκαν ιδιαίτερα είτε υποκρύφθηκαν.

6.3 Χρόνος και Προβλήματα Υλοποίησης της Εμπειρικής Διερεύνησης.

Η εμπειρική διερεύνηση στις περιοχές της επιτόπιας έρευνας πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα Απριλίου- Ιουνίου 2003. Τον Απρίλιο του 2003 υλοποιήθηκε η πιλοτική έρευνα για να εντοπιστούν τυχόν ατέλειες και σχεδιαστικά προβλήματα του ερωτηματολογίου. Η πιλοτική έρευνα έλαβε χώρα στις περιοχές της Αφύτου και της Καλλιθέας όπου και συγκεντρώθηκαν 10 ερωτηματολόγια καλύπτοντας όλο το φάσμα των τουριστικών επιχειρήσεων που συμμετείχαν στο δείγμα μας, καθώς και όλες τις ομάδες των ερωτώμενων.

Στη συνέχεια την περίοδο Μαΐου –Ιουνίου 2003, πραγματοποιήθηκε η κυρίως έρευνα στις περιοχές της επιτόπιας και σε ερωτώμενους που επιλέχθηκαν με βάση το μεθοδολογικό σχεδιασμό όπως παρουσιάστηκε αναλυτικά στις προηγούμενες ενότητες. Συνολικά συγκεντρώθηκαν 270 ερωτηματολόγια σε δείγμα 367 (βλ. Παράρτημα: Πιν. 2-5, Διαγράμματα: 1-3, σελ. 330-332), αριθμός που κρίνεται ικανοποιητικός και ικανός μέσα από την ανάλυση και ερμηνεία των στοιχείων που συλλέχθηκαν να εξασφαλίσει τη διατύπωση ορθών επιστημονικά συμπερασμάτων.

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης της επιτόπιας έρευνας η κυριότερη δυσκολία που συναντήσαμε ήταν η δυσπιστία των ερωτώμενων να αποδεχθούν το σκοπό και τους λόγους διεξαγωγής της έρευνας. Συνήθως ήταν επιφυλακτικοί και καχύποπτοι, ενώ θεωρούσαν σχεδόν βέβαιο ότι η έρευνα πραγματοποιείται για λογαριασμό κάποιας δημόσια υπηρεσία (κυρίως της εφορίας και του ΙΚΑ). Το φαινόμενο αυτό ήταν εντονότερο στις επιχειρήσεις των ενοικιαζομένων δωματίων και ιδιαίτερα στην περιοχή του Πευκοχωρίου όπου εκεί είχαμε και τη μεγαλύτερη απόκλιση από το αρχικό μας δείγμα εξαιτίας της μη ανταπόκρισης των ερωτώμενων.

Σύμφωνα με το σχεδιασμό της έρευνας στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις ο αριθμός των ερωτώμενων διαφοροποιείται ανάλογα με την κατηγορία του ξενοδοχείου. Αυτό όμως δεν ήταν δυνατό να συμβεί σε όλες τις περιπτώσεις. Στις μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται από ορθολογική οργάνωση και λειτουργία, ο στόχος του δείγματος επετεύχθη. Αντίθετα υπήρξαν πολλές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις στις οποίες λειτουργούσαν μόνο ένα ή δυο τμήματα όπου απασχολούμενοι ήταν συνήθως ο ιδιοκτήτης και ίσως ελάχιστος αριθμός προσωπικού (ένας εργαζόμενος σε μπαρ και ρεσεψιόν αντίστοιχα). Κατά συνέπεια δεν ήταν πάντα ρεαλιστική η επίτευξη του στόχου του δείγματος. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να αναλυθεί σε συνάρτηση με την μορφή και τα χαρακτηριστικά του τύπου της τουριστικής ανάπτυξης (μαζικός οργανωμένος τουρισμός) που κυριαρχεί στις περιοχές της επιτόπιας έρευνας.

Στις υπόλοιπες μορφές τουριστικών επιχειρήσεων δεν αντιμετωπίσαμε κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα κατά την υλοποίηση της έρευνας. Ωστόσο θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στα Τουριστικά Πρακτορεία και στα Γραφεία Ενοικίασεως Αυτοκινήτων ερωτώμενος ήταν συνήθως ο ιδιοκτήτης και σε ελάχιστες περιπτώσεις κάποιος εργαζόμενος. Εξαιτίας του χρόνου υλοποίησης της επιτόπιας έρευνας (αρχή

τουριστικής περιόδου) ήταν περιορισμένος ο αριθμός των επιχειρηματιών που είχαν προβεί στην πρόσληψη προσωπικού.

Κεφάλαιο 7: Αποτελέσματα Εμπειρικής Διερεύνησης της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας.

7.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά.

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων του δείγματος αποτελούν βασικό στοιχείο της διερεύνησης μας, συγκροτώντας τις κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές οι οποίες συσχετιζόμενες με ένα ευρύ φάσμα παραγόντων θα αναδείξουν τάσεις, μορφές και διαστάσεις της κινητικότητας που ενδεχόμενα να διαφοροποιούνται βάσει αυτών των μεταβλητών.

Ο πληθυσμός της έρευνας ανέρχεται σε 270 άτομα. Η κατανομή του δείγματος κατά φύλο παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα.

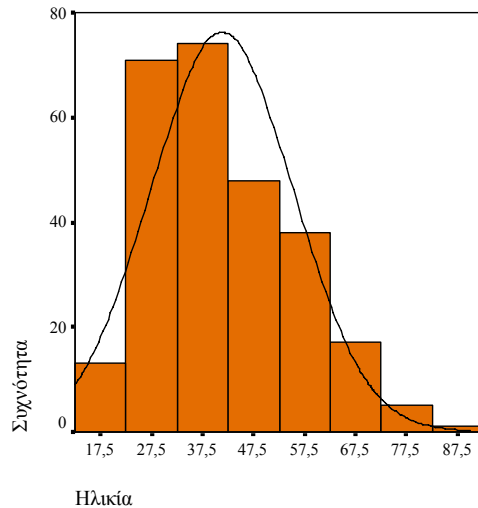
Φύλο	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Άνδρες	151	55,9	55,9	55,9
Γυναίκες	119	44,1	44,1	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 1: Φύλο ερωτώμενων

Συγκρίνοντας τα στοιχεία του πίνακα με τα αντίστοιχα σε επίπεδο Δήμου στο Νομό Χαλκιδικής της Εθνικής Απογραφής Πληθυσμού το 2001 (ΕΣΥΕ 2001), διαπιστώνουμε στο δείγμα μας μια υπεραντιπροσώπευση του ανδρικού πληθυσμού η οποία κυμαίνεται από 3 έως 4,5% (3% στο Δήμο Παλλήνης και 4,5% στο Δήμο Κασσάνδρας)¹.

Η ηλικιακή σύνθεση των ερωτώμενων κυμαίνεται από 17 έως 83 έτη, με μέση τιμή τα 41,3 έτη και επικρατούσα τιμή τα 27 έτη (τυπική απόκλιση: 13,9 έτη). Η κατανομή της ηλικίας προσεγγίζει την κανονική κατανομή (One-Sample Kolmogorov-Smirnov $z=1,4$, $p\text{-value}=0,045$) (βλ. Παράρτημα, Πιν.2, σελ. 333).

¹ Στο Δήμο Κασσάνδρας το 2001, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, οι άνδρες αποτελούν το 51,3% του πληθυσμού ενώ οι γυναίκες το 48,7%. Αντίστοιχα, στο Δήμο Παλλήνης οι άνδρες συγκροτούν το 53% της πληθυσμιακής σύνθεσης και οι γυναίκες το 47% (βλ. Παράρτημα, Πιν.1, σελ. 333).

Διάγραμμα 1: Κατανομή ηλικίας ερωτώμενων

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι ερωτώμενοι είναι έγγαμοι (63%) ενώ σημαντικό είναι και το ποσοστό των άγαμων ερωτώμενων (29,6%) (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα 1, σελ. 334). Το ποσοστό των έγγαμων ερωτώμενων του δείγματος υπερβαίνει σχεδόν κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες των αντίστοιχων της απογραφής πληθυσμού (Δήμος Κασσάνδρας 54%, Δήμος Παλλήνης 53,4%, βλ. Παράρτημα, Πιν.3, σελ. 334). Η διαφοροποίηση αυτή ερμηνεύεται όταν συγκεραστεί με την ηλικιακή σύνθεση του δείγματος. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων ανήκουν ηλικιακά μεταξύ 25 έως 55 ετών, γεγονός που καθιστά εύλογη την έγγαμη οικογενειακή τους κατάσταση.

Ο τουρισμός αποτελεί την κύρια επαγγελματική δραστηριότητα για τη συντριπτική πλειοψηφία των μόνιμων κατοίκων των περιοχών της έρευνας, εφόσον το 55% των ερωτώμενων αποκρίνονται ότι ο τόπος κατοικίας και ο τόπος εργασίας τους ταυτίζονται. Όπως μας δήλωσε κάτοικος της περιοχής: «...μπορώ να πω ότι το 90-95% των ντόπιων οικογενειών ασχολείται με τον τουρισμό...».

Οι τόποι κατοικίας και εργασίας βρίσκονται	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Στο ίδιο Δημοτικό διαμέρισμα	131	48,5	55,0	55,0
Στον ίδιο Καποδιστριακό Δήμο	9	3,3	3,8	58,8
Σε γειτονικό Καποδιστριακό Δήμο	9	3,3	3,8	62,6
Στον ίδιο Νομό	6	2,2	2,5	65,1
Σε γειτονικό Νομό	83	30,7	34,9	100,0
Σύνολο	238	88,1	100,0	
Δεν απάντησαν	32	11,9		
Σύνολο	270	100,0		

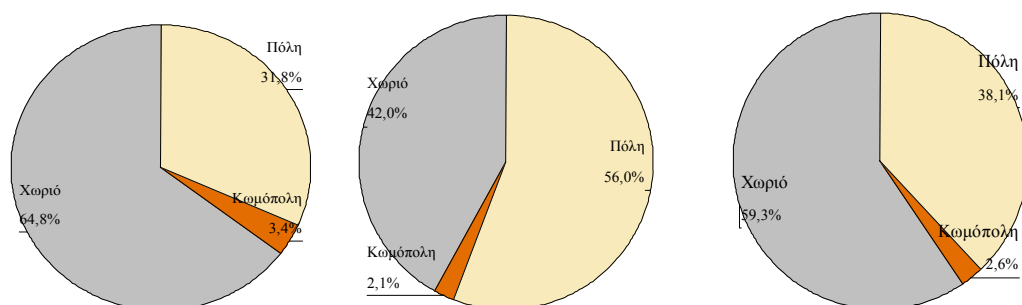
Πίνακας 2: Συσχέτιση τόπου κατοικίας και τόπου εργασίας

Η επιλογή επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουριστικό τομέα σηματοδότησε για το 50,2% των ατόμων του δείγματος αλλαγή του τόπου εργασίας τους, όπως είναι εμφανές από την έντονη γεωγραφική κινητικότητα που παρατηρείται (45%). Αξιοσημείωτο είναι ότι στο μεγαλύτερο βαθμό της η γεωγραφική αυτή κινητικότητα προέρχεται από όμορο αστικό Νομό (Ν. Θεσσαλονίκης), παρά από άλλες γηγενείς περιοχές του Νομού Χαλκιδικής. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα ειπώθηκαν: «...όταν ξεκίνησε να αναπτύσσεται η περιοχή ήρθαν πάρα πολλοί για να δουλέψουν...κυρίως από έξω, όχι από την Χαλκιδική, ούτε από την Κασσάνδρα δεν μετακινήθηκαν..», «...οι πρώτοι επιχειρηματίες που ήρθαν στην περιοχή ήταν ξένοι...σήμερα έχει αρκετούς επιχειρηματίες στην περιοχή που προέρχονται κυρίως από την Θεσσαλονίκη, η αναλογία μεταξύ ντόπιων και ξένων επιχειρηματιών θα έλεγα ότι είναι πενήντα-πενήντα...από άλλες περιοχές της Χαλκιδικής δεν έχει έρθει κόσμος, αλλά από Θεσσαλονίκη και Βόρεια Ελλάδα γενικά...».

Η τουριστική ανάπτυξη που γνωρίζει ο Νομός Χαλκιδικής εκτείνεται στο σύνολο σχεδόν της επικράτειας και εντονότερα στις παράκτιες περιοχές. Κατά συνέπεια για τους ντόπιους η επιλογή επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη γεωγραφική μετακίνηση.

Επιπλέον η επαγγελματική κινητικότητα που προκαλείται ως συνέπεια της τουριστικής ανάπτυξης προσελκύει την εγκατάσταση στην περιοχή αστών της πόλης, που συχνά στρέφονται στα πιο προσοδοφόρα επαγγέλματα του τουρισμού (Τσάρτας:1995:23). Ενδεικτικά το 91,72% των ερωτώμενων που δεν κατάγονται από το Νομό Χαλκιδικής αποκρίνονται ότι εγκαταστάθηκαν σε αυτόν για επαγγελματικούς λόγους. Στην πλειονότητα τους βρίσκονται στην περιοχή τα τελευταία 10 χρόνια, ενώ ο μέσος χρόνος παραμονής τους στη διάρκεια του έτους είναι 6 έως 7 μήνες. Χρόνος που ταυτίζεται απόλυτα με την διάρκεια της τουριστικής περιόδου. Από την στατιστική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε δεν αναδείχθηκε συσχέτιση μεταξύ της μετακίνησης στη Χαλκιδική για επαγγελματικούς λόγους και του είδους τουριστικής επιχείρησης, ή της θέσης εργασίας στον τουρισμό.

Οι σχέσεις εξάρτησης και αλληλεπίδρασης μεταξύ κέντρου-περιφέρειας σκιαγραφούν μια αέναη διαδικασία συνεχούς μετασχηματισμού. Παρατηρώντας το διάγραμμα που απεικονίζει το βαθμό αστικοποίησης του τόπου γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας των ερωτώμενων, διαφαίνονται δυο διακριτές φάσεις αντίστροφων γεωγραφικών ροών.

Διάγραμμα 2: Βαθμός αστικοποίησης τόπου γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας αντίστοιχα.

Στην πρώτη φάση υπάρχει μια σαφής τάση μετακίνησης από τις αγροτικές περιοχές προς τα αστικά κέντρα, η οποία θα πρέπει να αποδοθεί στο μετασχηματισμό της Ελληνικής οικονομίας την περίοδο 1950-1970 (στροφή προς τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής) και τις αλλαγές που επήλθαν στη διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, δημιουργώντας κύματα μεταναστευτικών ροών προς τα αστικά κέντρα και τις χώρες του εξωτερικού στην προσπάθεια ανεύρεσης καλύτερων επαγγελματικών ευκαιριών.

Η δεύτερη φάση σηματοδοτείται από την επιστροφή των μεταναστών της προηγούμενης περιόδου, η οποία θα πρέπει να συνδεθεί με τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού στα μέσα της δεκαετίας του '70 και την κορύφωση της στη δεκαετία του '90. Ο μέσος χρόνος παραμονής εκτός του Νομού Χαλκιδικής ανέρχεται περίπου στα 15 χρόνια, ενώ ως κυριότεροι λόγοι επιστροφής δηλώνονται ο 'τόπος καταγωγής' (57,5%) και η 'εύρεση εργασίας' (42,5%). Η νέα οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα που δημιούργησε η ανάπτυξη του τουρισμού, αποτέλεσε την κινητήριο δύναμη παλιννόστησης των μεταναστών από τις χώρες του εξωτερικού αλλά και τα μεγάλα αστικά κέντρα στον τόπο καταγωγής τους (Ιακωβίδου:1988:94). Συχνά οι μετανάστες επιστρέφουν για να πραγματοποιήσουν επενδύσεις στον τουριστικό τομέα, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται συνήθως ως ιδιοκτήτες μικρών οικογενειακών τουριστικών επιχειρήσεων (Τσάρτας κ.α:1995:23, Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:273).

Η εφαρμογή του στατιστικού ελέγχου χ^2 στα δεδομένα μας ανέδειξε συσχέτιση μεταξύ του βαθμού γεωγραφικής κινητικότητας² και του είδους τουριστικής

² Η μεταβλητή 'βαθμός γεωγραφικής κινητικότητας' υπολογίστηκε με βάση τις απαντήσεις που δόθηκαν στην ερώτηση 3, και περιλαμβάνει τις εξής ομάδες ερωτώμενων: α) τα άτομα που παραμένουν στον τόπο γέννησης τους μέχρι την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, β) τα άτομα που ενώ παλαιότερα ζούσαν στον τόπο γέννησης τους (προηγούμενη κατοικία ίδια με τον τόπο γέννησης) την περίοδο της έρευνας είχαν μετακινηθεί, γ) τα άτομα που έχουν μετακινηθεί από τον

επιχείρησης απασχόλησης των ερωτώμενων (βλ. Παράρτημα: Πιν. 4, σελ. 334). Οι απασχολούμενοι στις τουριστικές επιχειρήσεις των εστιατορίων παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό ατόμων που έχουν πραγματοποιήσει δυο γεωγραφικές μετακινήσεις.

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτώμενων κρίνεται πολύ ικανοποιητικό. Το 38,1% κατέχουν απολυτήριο Λυκείου, ενώ το 25,2% είναι απόφοιτοι Ανώτατης ή Ανώτερης Εκπαίδευσης (πτυχίο ΑΕΙ, ή ΤΕΙ). Τα αντίστοιχα ποσοστά για το Δήμο Κασσάνδρας είναι 21,5% και 7,89%, ενώ για το Δήμο Παλλήνης οι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης ανέρχονται στο 17,89% του πληθυσμού και Ανώτατης ή Ανώτερης εκπαίδευσης στο 6,46%. Επιπλέον το 2,2% κατέχει Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών, ποσοστό που είναι δεκαπλάσιο του αντίστοιχου τόσο σε επίπεδο Δήμου (Δήμος Κασσάνδρας 0,25%, Δήμος Παλλήνης 0,13%) όσο και σε επίπεδο Νομού (0,23%) (ΕΣΥΕ:2001, βλ. Παράρτημα: Πιν.5, σελ. 335).

Επίπεδο Γενικής Εκπαίδευσης ερωτώμενου

	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Απολυτήριο Δημοτικού	40	14,8	14,8	14,8
Απολυτήριο Γυμνασίου	26	9,6	9,6	24,4
Απολυτήριο Λυκείου	103	38,1	38,1	62,6
Απόφοιτος ΙΕΚ/ΟΑΕΔ	33	12,2	12,2	74,8
Πτυχίο ΤΕΙ	22	8,1	8,1	83,0
Πτυχίο ΑΕΙ	40	14,8	14,8	97,8
Μεταπτυχιακός ή Διδακτορικός Τίτλος	6	2,2	2,2	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 3: Επίπεδο Γενικής Εκπαίδευσης

Όσοι ερωτώμενοι κατέχουν πτυχίο ανώτατης εκπαίδευσης είναι απόφοιτοι κυρίως Οικονομικών σχολών (41,2%), ενώ σημαντικά είναι και τα ποσοστά των απόφοιτων Φιλοσοφικών-Παιδαγωγικών και Πολυτεχνικών σχολών (17,6% και 14,7% αντίστοιχα) (βλ. Παράρτημα: Πιν.6, Διάγραμμα 2, σελ. 335).

Με κριτήριο το φύλο το επίπεδο εκπαίδευσης δεν φαίνεται να διαφοροποιείται σε βαθμό στατιστικά σημαντικό, καταδεικνύοντας την ύπαρξη ίσων ευκαιριών

τόπο γέννησης τους (προηγούμενη κατοικία διαφορετική του τόπου γέννησης) και παραμένουν στη δεύτερη αυτή επιλογή τους, δ) τα άτομα που επέστρεψαν στον τόπο γέννησης τους, και ε) τα άτομα των οποίων οι Νομοί γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας είναι όλοι διαφορετικοί.

πρόσβασης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε όλα τα επίπεδα της εκπαιδευτικής ιεραρχίας (βλ. Παράρτημα: Πιν.7, σελ. 336).

Αντίθετα το μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων διαφοροποιείται σημαντικά βάση του βαθμού αστικοποίησης του τόπου γέννησης, προηγούμενης, και τωρινής κατοικίας των ερωτώμενων (βλ. Παράρτημα: Πιν.8-10, σελ. 336). Τα άτομα που προέρχονται από αστικό περιβάλλον (γεννήθηκαν είτε διέμεναν κάποια περίοδο της ζωής τους) σημειώνουν υψηλότερα ποσοστά όσο μετακινούμαστε από τη βάση προς την κορυφή της εκπαιδευτικής ιεραρχίας. Χαρακτηριστικά, μεταξύ των ατόμων που ο τόπος γέννησης τους είναι μη αστική περιοχή (χωριό ή κωμόπολη) εμφανίζεται το υψηλότερο ποσοστό πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (89,7%), ενώ μεταξύ των ατόμων που ο τόπος προηγούμενης κατοικίας τους ήταν αστικός, εμφανίζεται το υψηλότερο ποσοστό ανώτατης εκπαίδευσης (80,6%). Κατά συνέπεια η γεωγραφική μετάβαση στα αστικά κέντρα πραγματοποιήθηκε κυρίως για μορφωτικούς λόγους εξαιτίας των καλύτερων ευκαιριών παιδείας που παρέχονται στις πόλεις. Για όσους μετακινήθηκαν στα αστικά κέντρα η εκπαίδευση λειτούργησε ως «αληθινό εφελτήριο κοινωνικής κινητικότητας, συνιστώντας την προϋπόθεση μετάπλασης μιας σημαντικής μερίδας γόνων μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας σε δυνάμει και ενεργεία μικροαστούς» (Τσουκαλάς:1977:429).

Το μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων σχετίζεται με το είδος της τουριστικής επιχείρησης που απασχολούνται.

		Γενική εκπαίδευση								Σύνολο	
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη			
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος Τουριστικής Επιχείρησης	Ενοικιαζόμενα δωμάτια	27	31,0%	42	48,3%	9	10,3%	9	10,3%	87	100,0
	Ενοικιάσεις αυτοκινήτων	0	,0%	12	60,0%	5	25,0%	3	15,0%	20	100,0
	Εστιατόριο	7	20,6%	16	47,1%	10	29,4%	1	2,9%	34	100,0
	Καφέ/μπαρ	1	3,6%	14	50,0%	10	35,7%	3	10,7%	28	100,0
	Ξενοδοχείο	5	6,1%	41	50,0%	16	19,5%	20	24,4%	82	100,0
	Τουριστικό πρακτορείο	0	,0%	4	21,1%	5	26,3%	10	52,6%	19	100,0
	Σύνολο	40	14,8%	129	47,8%	55	20,4%	46	17,0%	270	100,0

$X^2=65,328, \beta.ε. = 15, p\text{-value}<0,001$

Πίνακας 4: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και είδος τουριστικής επιχείρησης

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων με ανώτατη μόρφωση (52,6%) απασχολούνται σε επιχειρήσεις τουριστικών πρακτορείων ενώ τα άτομα που έχουν το πολύ πρωτοβάθμια εκπαίδευση (31%) απασχολούνται κυρίως σε επιχειρήσεις ενοικιαζομένων δωματίων. Η συσχέτιση αυτή φαίνεται εύλογη εφόσον η φύση και η

πολυπλοκότητα της εργασίας στα τουριστικά πρακτορεία απαιτεί υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και συχνά εξειδικευμένη γνώση.

Σε αντίθεση με τη γενική εκπαίδευση, το επίπεδο τουριστικής εκπαίδευσης των ερωτώμενων διαμορφώνει μια αντίφαση. Παρότι όλοι οι ερωτώμενοι απασχολούνται στον τουριστικό τομέα, η συντριπτική πλειοψηφία (71,5%) δεν έλαβε ποτέ κάποιας μορφής τουριστικής εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Γεγονός που σχετίζεται με το

Επίπεδο Τουριστικής Εκπαίδευσης	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Καθόλου	193	71,5	71,5	71,5
Σεμινάρια Κατάρτισης	16	5,9	5,9	77,4
Ταχύρυθμη Εκπαίδευση ΣΤΕ	8	3,0	3,0	80,4
Πτυχίο ΙΕΚ/ΟΑΕΔ/ΤΕΕ	9	3,3	3,3	83,7
Πτυχίο ΣΤΕ	20	7,4	7,4	91,1
Πτυχίο ΤΕΙ	11	4,1	4,1	95,2
Πανεπιστημιακός Τίτλος εξωτερικού	7	2,6	2,6	97,8
Μεταπτυχιακός ή Διδακτορικός τίτλος	6	2,2	2,2	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 5: Επίπεδο Τουριστικής Εκπαίδευσης

πρότυπο της τουριστικής ανάπτυξης που κυριαρχεί στις περιοχές της επιτόπιας έρευνας (μαζικός οργανωμένος τουρισμός) και τα χαρακτηριστικά της τουριστικής αγοράς εργασίας. Μη ικανοποιητικά επίπεδα επαγγελματικής κατάρτισης στον τουριστικό τομέα έχουν διαπιστωθεί και σε άλλες έρευνες στον ελληνικό και διεθνή χώρο (Μανώλογλου, Τσάρτας κ.α:1998:85-87, Hjalager, Andersen:2001:118, Churchward, Riley:2002:82).

Από τα άτομα που δήλωσαν ότι έλαβαν τουριστική εκπαίδευση το 7,4% είναι πτυχιούχοι ΣΤΕ, το 5,9% έχει παρακολουθήσει σεμινάρια κατάρτισης και το 4,1% είναι απόφοιτοι των ΤΕΙ Τουριστικών Επιχειρήσεων. Οι κάτοχοι τουριστικής εκπαίδευσης απασχολούνται κυρίως στις επιχειρήσεις του ξενοδοχειακού και επισιτισμικού κλάδου (ιδιαίτερα οι απόφοιτοι των σχολών ΣΤΕ) καθώς και σε τουριστικά πρακτορεία. Οι Hjalager και Andersen υποστηρίζουν ότι οι επιχειρήσεις των τουριστικών πρακτορείων αποτελούν τον μόνο κλάδο με σαφή επαγγελματικό προσανατολισμό στον τουριστικό τομέα (Hjalager, Andersen:2001:124). Το ποσοστό των ατόμων που κατέχουν μεταπτυχιακό ή διδακτορικό τίτλο σε γνωστικό

αντικείμενο του τουριστικού τομέα (2,2%), ταυτίζεται με το ποσοστό των ατόμων σε αυτό το επίπεδο εκπαίδευσης στο σύνολο του δείγματος.

Σε ότι αφορά το εισοδηματικό επίπεδο των ερωτώμενων, αυτό διακρίνεται σε συνολικό ετήσιο ατομικό εισόδημα και σε ετήσιες αποδοχές από τον τουριστικό τομέα. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό ατόμων (16,3% και 16,7% αντίστοιχα) δεν ήταν πρόθυμο να δηλώσει στοιχεία του εισοδήματος του.

Συνολικό ατομικό ετήσιο εισόδημα	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Μέχρι 5000 ευρώ	47	17,4	17,4	17,4
Από 5000 έως 8000 ευρώ	28	10,4	10,4	27,8
Από 8000 έως 10000 ευρώ	26	9,6	9,6	37,4
Από 10000 έως 13400 ευρώ	35	13,0	13,0	50,4
Από 13400 έως 23400 ευρώ	41	15,2	15,2	65,6
Από 23400 και άνω	49	18,1	18,1	83,7
Άρνηση απάντησης	44	16,3	16,3	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 6: Συνολικό ατομικό ετήσιο εισόδημα

Ετήσιες αποδοχές από τον τουρισμό	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Μέχρι 5000 ευρώ	57	21,1	21,1	21,1
Από 5000 έως 8000 ευρώ	38	14,1	14,1	35,2
Από 8000 έως 10000 ευρώ	31	11,5	11,5	46,7
Από 10000 έως 13400 ευρώ	38	14,1	14,1	60,7
Από 13400 έως 23400 ευρώ	31	11,5	11,5	72,2
Από 23400 και άνω	30	11,1	11,1	83,3
Άρνηση απάντησης	45	16,7	16,7	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 7: Καθαρές ετήσιες αποδοχές από τον τουρισμό

Από τα στοιχεία των παραπάνω πινάκων (επίσης βλ. Παράρτημα: Διαγράμματα, 3-4, σελ. 329) φαίνεται ότι και στις δυο περιπτώσεις το δείγμα είναι σχεδόν ομοιόμορφα κατανομημένο σε όλες τις εισοδηματικές κατηγορίες. Ωστόσο υψηλότερα ποσοστά παρουσιάζονται στις δυο εκ διαμέτρου αντίθετες εισοδηματικές βαθμίδες, την ανώτερη και την κατώτερη (18,1% και 17,4%, 21,1% και 11,1% αντίστοιχα).

Η κατανομή των ερωτώμενων στις εισοδηματικές κατηγορίες διαφοροποιείται ουσιαστικά όταν συσχετίζεται με τη μεταβλητή φύλο (βλ. Παράρτημα: Πιν. 11-12, σελ. 337-338). Το εισόδημα των γυναικών είναι αντιστρόφως ανάλογο με την εισοδηματική ιεραρχία, παρουσιάζοντας το υψηλότερο ποσοστό στην χαμηλότερη εισοδηματική κατηγορία (μέχρι 5000 ευρώ). Ενώ αντίθετα οι άνδρες σημειώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό στην ανώτερη εισοδηματική κατηγορία (από 23400 ευρώ και άνω).

Για το εισόδημα που αντλείται από τον τουριστικό τομέα η διαφοροποίηση αυτή συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις θέσεις εργασίας που καταλαμβάνουν τα δυο φύλα. Οι γυναίκες κατέχουν συνήθως θέσεις ανειδίκευτου εργάτη, που απαιτούν περιορισμένη ή μηδαμινή τουριστική εκπαίδευση και κατά συνέπεια λαμβάνουν χαμηλά ημερομίσθια. Επιπλέον είναι σύνηθες το φαινόμενο στις οικογενειακές μορφές τουριστικών επιχειρήσεων οι γυναίκες να συγκροτούν την κατηγορία των 'συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών'.

7.2 Κοινωνικό και Βιοτικό επίπεδο.

Προκειμένου να σκιαγραφήσουμε το κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο των ερωτώμενων προβήκαμε στη συγκρότηση του Γενικού Δείκτη Βιοτικού Επιπέδου (ΓΔΒΕ)³. Στην ανάλυση μας ο ΓΔΒΕ συσχετίστηκε με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων καθώς και το χρόνο απασχόλησης στον τουριστικό τομέα, προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός επίδρασης τους στην διαμόρφωση των τιμών του δείκτη.

Ο ΓΔΒΕ εμφανίζεται διαφοροποιημένος με κριτήριο το φύλο των ερωτώμενων. Οι άνδρες σημειώνουν υψηλότερη μέση τιμή γενικού δείκτη συγκριτικά με τις γυναίκες (5,3 έναντι 4,4), γεγονός που συνεπάγεται ότι βιώνουν καλύτερους όρους και συνθήκες διαβίωσης.

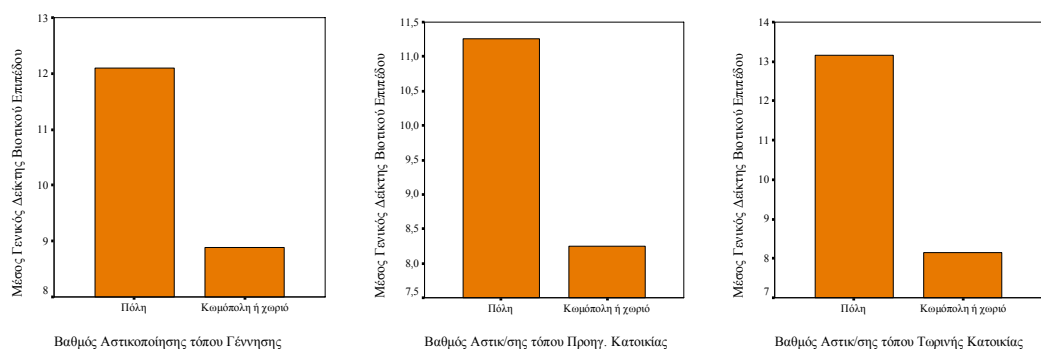
³ Ο δείκτης διαμορφώθηκε βάση των απαντήσεων που δόθηκαν στις ερωτήσεις 16 έως 19 του ερωτηματολογίου. Για τον υπολογισμό του δείκτη αθροίστηκε το σύνολο των απαντήσεων, ενώ στις ερωτήσεις 17 και 19 οι απαντήσεις διχοτομήθηκαν (για την ερώτηση 17 οι τιμές από 0 έως 2 αντιστοιχίστηκαν στο 0 και οι λοιπές τιμές στο 1, αντίστοιχα στην ερ. 19 οι τιμές 0 και 1 αντιστοιχίστηκαν στο 0 και οι υπόλοιπες στο 1) προκειμένου οι ερωτήσεις αυτές να αθροίζονται στον ΓΔΒΕ με ίση βαρύτητα ως προς τις άλλες ερωτήσεις που συμμετέχουν στην συγκρότηση του δείκτη. Ο τρόπος υπολογισμού του ΓΔΒΕ διασφαλίζει ότι οι υψηλότερες τιμές αντιστοιχούν σε περισσότερες θετικές απαντήσεις, κατά συνέπεια και σε υψηλότερο κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο.

ΓΔΒΕ	Άνδρες	Γυναίκες
Μέση τιμή	5,3311	4,41
Διάμεσος	5,0000	4,00
Επικρατούσα	4,00	4,00
Τυπ.Αποκλιση	2,28538	2,05
Ασυμμετρία	,047	0,179
Κύρτωση	-,850	-0,635
Ελάχιστη τιμή	1,00	0,00
Μέγιστη τιμή	10,00	9,00
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	1,603	1,370
<i>p-value</i>	0,012	0,047
Αριθμός ατόμων	151	119
<i>Mann-Whitney non parametric test: Z= -2,165 p = 0,030</i>		

Πίνακας 8: ΓΔΒΕ ανά φύλο

Καίριο παράγοντα διαμόρφωσης του βιοτικού επιπέδου αποτελεί το εισόδημα, εφόσον τα πρότυπα διαβίωσης και οι πρακτικές –υλικές και μη- έκφρασης του υπαγορεύονται από τα επίπεδα οικονομικής ευρωστίας. Το γεγονός ότι οι άνδρες ερωτώμενοι εμφανίζουν μεγαλύτερο ποσοστό συγκέντρωσης στην ανώτερη βαθμίδα της οικονομικής ιεραρχίας (αντίθετα οι γυναίκες στην κατώτερη) ερμηνεύει τη διαφορά αυτή στην τιμή του ΓΔΒΕ. Επιπλέον η διαφοροποίηση του δείκτη θα πρέπει να αποδοθεί και στην κοινωνική πρακτική -κατάλοιπο της πατριαρχικής κοινωνίας- όπου ο άνδρας ως αρχηγός εμφανίζεται ο κύριος κάτοχος των κινητών και ακίνητων περιουσιακών στοιχείων της οικογένειας. Αντίστοιχα η Νάζου διαπιστώνει ότι οι σύζυγοι στις τουριστικές επιχειρήσεις της Μυκόνου εμφανίζονται ως οι βασικοί πόλοι γύρω από τους οποίους συγκεντρώνεται η περιουσία (Νάζου:2003:176).

Από την στατιστική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε αναδείχθηκε ότι ο ΓΔΒΕ είναι άμεσα συνυφασμένος με το βαθμό αστικοποίησης. Όπως είναι εμφανές από τα παρακάτω διαγράμματα τα άτομα που κατάγονται, διέμεναν ή διαμένουν σε αστικό περιβάλλον παρουσιάζουν υψηλότερη τιμή δείκτη συγκριτικά με τα άτομα που προέρχονται από ημιαστικό ή αγροτικό περιβάλλον.

Διάγραμμα 3: ΓΔΒΕ και βαθμοί αστικοποίησης τόπου γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας

Το κοινωνικό πρότυπο διαβίωσης που κυριαρχεί στα σύγχρονα αστικά κέντρα υπαγορεύει την υπέρμετρη κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών, η οποία σε πολλές περιπτώσεις έχει υπερκεράσει τα όρια των πραγματικών αναγκών και η όποια κατανάλωση πραγματοποιείται για λόγους κοινωνικής ‘επίδειξης’ και γοήτρου.

Σε καταλυτικό παράγοντα διαμόρφωσης του ΓΔΒΕ αναδεικνύεται το επίπεδο εκπαίδευσης του ατόμου, καθώς οι τιμές του δείκτη παρουσιάζουν σταθερή ανοδική τάση όσο αυξάνονται οι βαθμίδες της εκπαιδευτικής ιεραρχίας. Η διαφορά στη μέση τιμή του δείκτη μεταξύ των αποφοίτων Δημοτικού (κατώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης) και όσων κατέχουν Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό τίτλο σπουδών (ανώτερη βαθμίδα) ανέρχεται στις 10 μονάδες (7,10 έναντι 17,33).

Επίπεδο Γενικής Εκπαίδευσης	Μέση τιμή ΓΔΒΕ	N	Τυπ.Απόκλ.
Απολυτήριο Δημοτικού	7,10	40	4,62
Απολυτήριο Γυμνασίου	7,96	26	4,486
Απολυτήριο Λυκείου	8,53	103	5,41
Απόφοιτος ΙΕΚ/ΟΑΕΔ	11,24	33	8,67
Πτυχίο ΤΕΙ	11,90	22	8,570
Πτυχίο ΑΕΙ	15,95	40	13,23
Μεταπτυχιακός ή Διδακτορικός Τίτλος	17,33	6	8,93
Σύνολο	10,16	270	8,19

Kruskal Wallis test: $\chi^2=31,7$, β.ε. = 6, p-value<0,001

Πίνακας 9: ΓΔΒΕ και επίπεδο γενικής εκπαίδευσης

Η σχέση επίδρασης της εκπαίδευσης στο κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο είναι διττή. Αφενός μέσω της συμβολής της στη διαμόρφωση του επαγγελματικού και εισοδηματικού επιπέδου των ατόμων, αφετέρου μέσω των διαφορετικών κοινωνικών προτύπων διαβίωσης που υιοθετούνται βάση του εκπαιδευτικού κεφαλαίου.

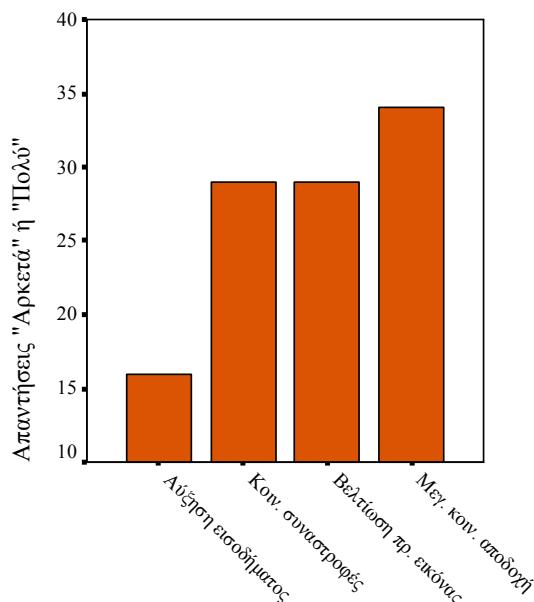
Πέρα από το εκπαιδευτικό επίπεδο των ίδιων των ατόμων, που ίσως εύλογα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συμβάλλει στη συγκρότηση του τρόπου ζωής, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σημαντική συσχέτιση που αναδείχθηκε με το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα. Διαφαίνεται ότι η βαθμίδα εκπαίδευσης του πατέρα αποτελεί παράγοντα επιρροής των τιμών του ΓΔΒΕ που διαμορφώνει ο ερωτώμενος. Η σχέση αυτή είναι εντονότερη στην ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης, εφόσον οι ερωτώμενοι που σημειώνουν τον υψηλότερο δείκτη διαβίωσης, είναι εκείνοι που ο πατέρας τους κατείχε ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης (βλ. Παράρτημα: Πιν. 13, σελ. 338). Ανάλογη τάση επιρροής δεν διαφαίνεται σε ότι αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας.

Από σειρά ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί τόσο στο διεθνή όσο και τον ελλαδικό χώρο έχει αποδειχθεί ότι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα καθορίζει σε σημαντικό βαθμό το εκπαιδευτικό, επαγγελματικό και κοινωνικό επίπεδο του ατόμου. Κατά συνέπεια την επαγγελματική και κοινωνική του κινητικότητα (Blau-Duncan:1967, Λαμπίρη-Δημάκη:1974, Κασιμάτη:1980, Πετμεζίδου-Τσουλουβή:1987, κ.α).

Ένα πολύ υψηλό ποσοστό ερωτώμενων (79,95%) πρεσβεύει ότι η επαγγελματική του ενασχόληση με τον τουριστικό τομέα συνέβαλλε θετικά στη βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού του επιπέδου (βλ. Παράρτημα: Πιν. 14, Διάγραμμα 5, σελ. 338-339). Ως περισσότερο θετική αξιολογείται η συμβολή στη 'βελτίωση της προσωπικής εικόνας' και την 'ευρύτερη κοινωνική αποδοχή'. «...*Τα άτομα που απασχολούνται με τον τουρισμό έχουν μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή...ο τουρισμός από μόνος του σε βάζει σε ένα περιβάλλον πολύ πιο κοινωνικό...*». Αντίθετα σε πολύ μικρότερο βαθμό ο τουρισμός χαρακτηρίζεται ως σημαντικός παράγοντας βελτιστοποίησης της εισοδηματικής κατάστασης. Κατά συνέπεια ο τουρισμός γίνεται αντιληπτός από τους ερωτώμενους ως το μέσο που θα τους δώσει τη δυνατότητα να βελτιώσουν το κοινωνικό τους προφίλ, και μέσω των μηχανισμών λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων να κατακτήσουν μια ανώτερη θέση στην κοινωνική ιεραρχία. Αναδεικνύεται λοιπόν ότι η επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό συνιστά πρωτίστως την καίρια -και ίσως την πιο έγκαιρη- οδό επίτευξης ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

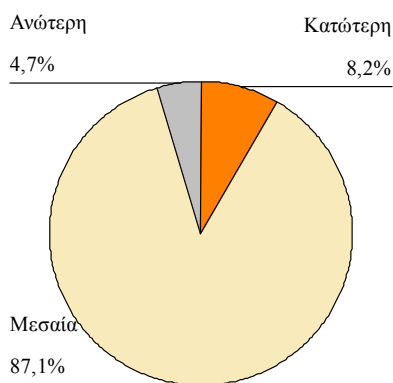
Ο ΓΔΒΕ βρέθηκε να σχετίζεται θετικά με το χρονικό διάστημα απασχόλησης στον τουριστικό τομέα, στη διάρκεια ενός έτους. Υποδεικνύοντας πως όσο μεγαλύτερο

είναι το διάστημα αυτό τόσο μεγαλύτερη είναι και η τιμή του δείκτη (συντελ. συσχέτισης:0,188, p-value:0,002). «..Ο τουρισμός σου δίνει τη δυνατότητα να ζήσεις πιο άνετα, αλλά δεν σε καθιστά και Ωνάση, απλά κάποια καλύτερα, σπίτια, καλύτερα αυτοκίνητα...».

Διάγραμμα 4: Τρόποι συμβολής στο βιοτικό και κοινωνικό επίπεδο

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό ατόμων (87,1%) που δηλώνουν ότι ανήκουν στη μεσαία κοινωνική τάξη.

Διάγραμμα 5: Κοινωνική τάξη

Η ανάπτυξη του τουρισμού συνοδεύεται από μια διάχυση των εισοδηματικών πόρων σε μεγάλο αριθμό ατόμων που προέρχονται από όλα τα κοινωνικά στρώματα, με αποτέλεσμα ορισμένες ομάδες να σημειώνουν ανοδική κοινωνική κινητικότητα, συνεισφέροντας στη διαμόρφωση μια συνεχώς διευρυνόμενης μεσαίας τάξης

(Τσάρτας:1996:275). Για τους κατοίκους των τουριστικών περιοχών ο τουρισμός αποτελεί σημαντικό παράγοντα της ταξικής τους ένταξης καθώς και της ανοδικής κοινωνικής τους κινητικότητας (Τσάρτας κ.α:1995:159).

Η κοινωνική τάξη στην οποία οι ερωτώμενοι κρίνουν ότι ανήκουν φαίνεται να σχετίζεται με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Μεταξύ των ατόμων που δήλωσαν ότι εντάσσονται στην κατώτερη τάξη, το υψηλότερο ποσοστό κατέχει πρωτοβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά κανένα άτομο αυτού του επιπέδου εκπαίδευσης δεν δήλωσε ότι ανήκει στην ανώτερη τάξη. Αντίθετα η ανώτερη τάξη της κοινωνικής ιεραρχίας συγκροτείται στην πλειοψηφία της από άτομα ανώτατου εκπαιδευτικού επιπέδου.

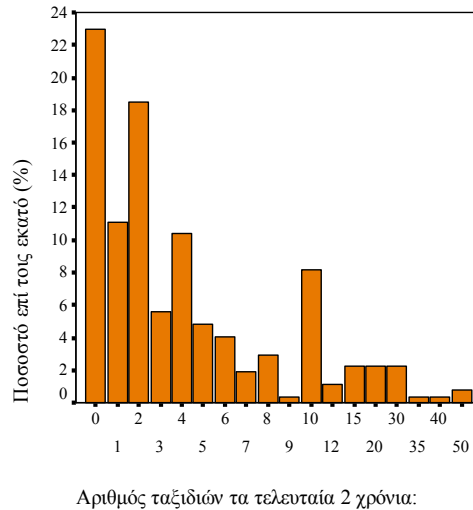
		Κοινωνική τάξη						Σύνολο	
		Κατώτερη		Μεσαία		Ανώτερη			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης	Πρωτοβάθμια	6	15,4%	33	84,6%	0	0%	39	100,0%
	Δευτεροβάθμια	7	5,8%	107	89,2%	6	5,0%	120	100,0%
	Τριτοβάθμια	7	13,2%	45	84,9%	1	1,9%	53	100,0%
	Ανώτατη	1	2,3%	37	86,0%	5	11,6%	43	100,0%
	Σύνολο	21	8,2%	222	87,1%	12	4,7%	255	100,0%

$\chi^2=13,928$, β.ε. = 6, p-value=0,030

Πίνακας 10: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και κοινωνική τάξη

Η κοινωνική τάξη στην οποία τα άτομα κρίνουν ότι εντάσσονται σχετίζονται με τον ΓΔΒΕ, με συνέπεια υψηλότερες τιμές του δείκτη να αντιστοιχούν σε ανώτερες βαθμίδες της κοινωνικής στρωμάτωσης (βλ. Παράρτημα: Πιν. 15, σελ. 339).

Το 23% δείγματος μας δεν πραγματοποίησε κανένα ταξίδι τα τελευταία 2 χρόνια. Αντίθετα από το 77% των ατόμων που ταξίδεψαν το 45,5% πραγματοποίησε έως 4 ταξίδια στη διάρκεια των 2 ετών.

Διάγραμμα 6: Αριθμός ταξιδιών τα τελευταία 2 έτη

Οι κυριότεροι λόγοι υποκίνησης για την υλοποίηση αυτών των ταξιδιών εμφανίζονται οι διακοπές και τα επαγγελματικά (βλ. Παράρτημα: Πιν. 16, σελ. 339). Για κάθε ένα από τους παραπάνω λόγους πραγματοποιούνται κατά μέσο όρο 2 ταξίδια. Πρόκειται στην πλειονότητα τους για ταξίδια εσωτερικού τουρισμού (78,15%), και σε μικρότερο ποσοστό (45,19%) ο προορισμός ταυτίζεται με κάποια χώρα της Ε.Ε. «..Το χειμώνα 2-3 ταξιδάκια θα τα κάνουμε κάποια θα είναι στο εσωτερικό κάποια στο εξωτερικό..και εμείς ότι κάνει όλος ο κόσμος το καλοκαίρι που έρχεται σε εμάς, εμείς επισκεπτόμαστε άλλες περιοχές το χειμώνα...». «..Εμάς μας αρέσει ως οικογένεια να ταξιδεύουμε, μια εβδομάδα ταξιδεύουμε μαζί με τα παιδιά και μια μόνη μας, με τα παιδιά ταξιδεύουμε κυρίως στην Ελλάδα και όταν είμαστε μόνοι μας πάμε έξω...».

Συνοψίζοντας, τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν για το δημογραφικό και κοινωνικό προφίλ των ερωτώμενων, είναι τα εξής:

- Ο τουρισμός αποτελεί την κύρια επαγγελματική δραστηριότητα των μόνιμων κατοίκων των περιοχών της έρευνας. Ωστόσο η ανάπτυξη του έχει εγείρει και έντονη γεωγραφική κινητικότητα η οποία προέρχεται κυρίως από τον αστικό γειτονικό Νομό της Θεσσαλονίκης, παρά από άλλες περιοχές της Κασσάνδρας και του Νομού Χαλκιδικής εν γένει.
- Το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτώμενων διαφοροποιείται βάση του βαθμού αστικοποίησης του τόπου γέννησης και διαμονής. Τα άτομα που προέρχονται από αστικό περιβάλλον κατέχουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Το

επίπεδο εκπαίδευσης σχετίζεται με το είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης των ερωτώμενων. Όσοι διαθέτουν ανώτερη εκπαίδευση απασχολούνται κυρίως σε επιχειρήσεις τουριστικών πρακτορείων, ενώ αντίθετα οι επιχειρήσεις ενοικιαζομένων δωματίων συγκροτούν τον κυρίαρχο επαγγελματικό χώρο δραστηριοποίησης των ατόμων με κατώτερη εκπαίδευση. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων δεν έχει λάβει ποτέ κάποιας μορφής τουριστική εκπαίδευση.

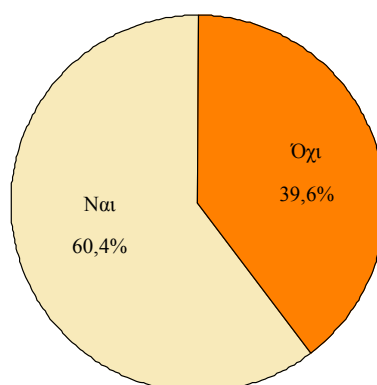
- Παράγοντες επιρροής στη διαμόρφωση του κοινωνικού και βιοτικού επιπέδου των ερωτώμενων αναδεικνύονται: το φύλο, το εκπαιδευτικό επίπεδο, ο βαθμός αστικοποίησης του τόπου διαμονής, η κοινωνική τάξη στην οποία τα άτομα εντάσσονται, καθώς και ο χρόνος της επαγγελματικής τους ενασχόλησης με τον τουριστικό τομέα. Το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα αποτελεί σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα του κοινωνικού και βιοτικού επιπέδου των ατόμων. Η συσχέτιση αυτή είναι ισχυρότερη στα ανώτερα στρώματα της εκπαιδευτικής ιεραρχίας.
- Πολύ υψηλό ποσοστό ερωτώμενων δηλώνουν ότι ανήκουν στη μεσαία τάξη. Η κοινωνική τάξη που εντάσσονται τα άτομα σχετίζεται άμεσα με το εκπαιδευτικό τους κεφάλαιο.
- Η επαγγελματική ενασχόληση με τον τουριστικό τομέα συνέβαλλε θετικά στη βελτίωση του κοινωνικού προφίλ των ερωτώμενων, καθιστώντας τον τουρισμό σε κινητήριο δύναμη επίτευξης ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

7.3 Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα πριν την Ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.

Στην παρούσα ενότητα θα διερευνήσουμε την επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των ερωτώμενων από την έναρξη της επαγγελματικής τους ζωής μέχρι τη στιγμή της ένταξής τους στον τουριστικό τομέα. Αναλύοντας τις ροές των μετακινήσεων που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας, των Ομάδων Επαγγελμάτων και των Θέσεων εργασίας επιδιώκουμε να σκιαγραφήσουμε τις κυρίαρχες τάσεις και τα χαρακτηριστικά της κινητικότητας, το βαθμό διαφοροποίησης της βάση των δημογραφικών χαρακτηριστικών, καθώς και

το βαθμό επίδρασης των μετακινήσεων αυτών στη μετέπειτα επαγγελματική πορεία στον τουριστικό τομέα.

Η ηλικία έναρξης της επαγγελματικής ζωής των ατόμων του δείγματος κυμαίνεται από 8 έως 44 έτη, με μέσο όρο τα 19 έτη (βλ. Παράρτημα: Πιν. 17, σελ. 340). Αξιοσημείωτο είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό (39,6%) ερωτώμενων παραμένουν μέχρι σήμερα σε αυτή την πρώτη τους επαγγελματική επιλογή χωρίς να έχουν σημειώσει καμία επαγγελματική κινητικότητα.

Διάγραμμα 7: Αλλαγή εργασίας

Διαφαίνεται λοιπόν ότι ο τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται από μια ευέλικτη και ‘ανοικτή’ αγορά εργασίας απορροφώντας σημαντικό τμήμα του άνεργου εργατικού δυναμικού παρέχοντας ευκαιρίες πρόσβασης. Ταυτόχρονα όμως χαρακτηρίζεται και από υψηλή επαγγελματική στασιμότητα εφόσον κανένα άτομο δεν επεδίωξε να μεταβάλλει την αρχική επαγγελματική του κατάσταση, υποδεικνύοντας τον υψηλό εισοδηματικό χαρακτήρα και την κοινωνική καταξίωση των επαγγελματιών του τουριστικού τομέα.

Αντίθετα το 60,4% των ατόμων που δεν παρέμειναν στην πρώτη τους επαγγελματική επιλογή και μετακινήθηκαν μεταβάλλοντας την επαγγελματική τους κατάσταση, σημείωσαν κατά μέσο όρο 3 επαγγελματικές αλλαγές.

Αριθμός εργασιών	
Μέση τιμή	2,96
Διάμεσος	2,00
Επικρατούσα	1
Τυπ.Αποκλιση	3,047
Ασυμμετρία	3,627
Ελάχιστη τιμή	1
Μέγιστη τιμή	20
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	4,533
<i>p-value</i>	<0,001

Το 39,6% του συνόλου των ατόμων που μετακινήθηκαν υλοποίησαν μια επαγγελματική αλλαγή, στρεφόμενοι από το αρχικό τους επάγγελμα σε αυτά του τουριστικού τομέα. Εντονότερη επαγγελματική κινητικότητα πραγματοποίησε το 40,8% μεταβάλλοντας 2 και 3 φορές την επαγγελματική του κατάσταση πριν την διείσδυση στον τουριστικό τομέα (βλ. Παράρτημα: Πιν. 18, σελ. 340).

7.3.1 Κινητικότητα μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας.

Προκειμένου να διερευνήσουμε την επαγγελματική κινητικότητα των ερωτώμενων πριν την απασχόληση στον τουριστικό τομέα, τους ζητήσαμε να κατονομάσουν τις τρεις κυριότερες εργασίες τις οποίες άσκησαν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Κριτήρια αξιολόγησης του βαθμού σημαντικότητας της εργασίας ορίστηκαν πέρα από το συνολικό χρόνο άσκησης, η θέση απασχόλησης που κατείχαν στην εκάστοτε εργασία καθώς και η ομάδα επαγγέλματος που κατατάσσονται οι ερωτώμενοι βάση της εργασίας αυτής.

Σε ότι αφορά τις μετακινήσεις μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας, τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης που προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων που συλλέχτηκαν, απεικονίζονται στους παρακάτω πίνακες. Οι μετακινήσεις μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας προβάλλουν την εικόνα της υφιστάμενης κοινωνικής διάρθρωσης εφόσον οι κλάδοι αυτοί αντιπροσωπεύουν ευρύτερα κοινωνικά στρώματα (Κασιμάτη:1980:100).

Κλάδοι οικ. δραστ. 1 ^{ης} εργασίας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Γεωργία/Κτην/ Αλιεία	24	8,9	14,9	14,9
Μεταποίηση/ Κατασκευές	30	11,1	18,6	33,5
Χονδρ & Λιαν Εμπόριο	28	10,4	17,4	50,9
Χώροι εστ. & σίτισης	39	14,4	24,2	75,2
Άλλες δραστ παρ υπ.	19	7,0	11,8	87,0
Άλλοι Κλάδ Οικ Δραστ	21	7,8	13,0	100,0
Σύνολο	161	59,6	100,0	
Δεν εμπίπτουν	107	39,6		

Δεν απάντησαν	2	,7
Σύνολο	109	40,4
Σύνολο	270	100,0

Πίνακας 12: Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας 1^{ης} εργασία

Η κατανομή των στοιχείων της 1^{ης} επαγγελματικής απασχόλησης των ατόμων ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας ιχνηλατεί την ύπαρξη μιας ισόρροπης και πολυσύνθετης παραγωγικής δομής. Οι κλάδοι της οικονομίας στο σύνολο τους παρουσιάζουν σημαντικά ποσοστά απασχόλησης τα οποία δεν αποκλίνουν σε μέγιστο βαθμό μεταξύ τους. Σαφές προβάδισμα διατηρούν οι κλάδοι που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με τον τουρισμό. Οι χώροι εστίασης & σίτισης απορροφούν το υψηλότερο ποσοστό της απασχόλησης (24,2%), ενώ σημαντικά είναι και τα ποσοστά του εργατικού δυναμικού που κατά την 1^η τους εργασία απασχολούνται στους κλάδους των Κατασκευών (18,6%) και του Εμπορίου (17,4%), κλάδων συνυφασμένων με την πορεία ανάπτυξης του τουριστικού τομέα. Οι κλάδοι του Πρωτογενή τομέα (Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία) συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης (14,9%) μετά τους παραγωγικούς κλάδους που άμεσα ή έμμεσα συνδέονται με τον τουρισμό. Άλλωστε μέχρι τα πρώτα στάδια εμφάνισης του τουρισμού, ο πρωτογενής τομέας -και ειδικότερα η γεωργία- αποτέλεσε την κύρια και συχνά αποκλειστική πλουτοπαραγωγική πηγή των κατοίκων των περιοχών της έρευνας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «..η περιοχή ήταν καθαρά αγροτική και μάλιστα με μικρές παραγωγές..», «..τότε όλοι εδώ ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι, αλλά όχι με μεγάλες μονάδες...».

Κλάδοι οικ. δραστ. 2 ^{ης} εργασίας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Γεωργία/Κτην/ Αλιεία	9	3,3	5,6	5,6
Μεταποίηση/ Κατασκευές	17	6,3	10,5	16,0
Χονδρ & Λιαν Εμπόριο	19	7,0	11,7	27,8
Χώροι εστ. & σίτισης	87	32,2	53,7	81,5
Άλλες δραστ παρ υπ.	25	9,3	15,4	96,9
Άλλοι Κλάδ Οικ Δραστ	5	1,9	3,1	100,0
Σύνολο	162	60,0	100,0	
Δεν εμπίπτουν	107	39,6		
Δεν απάντησαν	1	,4		
Σύνολο	108	40,0		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 13: Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας 2^{ης} εργασία

Τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού επιδρούν στην αλλοίωση της εικόνας της ισόρροπης κατανομής των παραγωγικών πόρων, και όπως είναι έκδηλο από τις ροές των μετακινήσεων στη 2^η εργασία των ατόμων, η παραγωγική δομή του τόπου μετασχηματίζεται. Διακρίνεται μια έντονη επαγγελματική κινητικότητα προς τους άμεσα τουριστικούς κλάδους. Το ποσοστό των ατόμων που απασχολούνται πλέον στους Χώρους εστίασης & σίτισης έχει υπερδιπλασιαστεί (53,7%) συγκριτικά με το αντίστοιχο ποσοστό στην 1^η εργασία, απορροφώντας εργατικό δυναμικό από το σύνολο των κλάδων της οικονομίας, αλλά εντονότερα από τον πρωτογενή τομέα και τους ‘Άλλους κλάδους Οικονομικής Δραστηριότητας’. Στις Κατασκευές και το Εμπόριο παρότι τα ποσοστά απασχόλησης έχουν συρρικνωθεί, παραμένουν ωστόσο σημαντικά. Συγκρατημένη αλλά σαφής τάση επαγγελματικής μεταστροφής παρατηρείται και προς τις ‘Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών’.

Ευκρινέστερη εικόνα για τις μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν και τις τάσεις κινητικότητας ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας μας δίνουν τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα.

Κινητικότητα μεταξύ των Κλάδων Οικ. Δραστ/τας		2 ^η εργασία													
		Γεωρ./Κτην./ Αλιεία		Μεταπ./ Κατασκευές		Χονδρ & Λιαν Εμπόριο		Χώροι εστ. & σίτισης		Άλλες δραστ. Παρ. υπηρεσιών		Άλλοι Κλάδ. Οικ. Δραστ.		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Γεωργία/Κτην/ Αλιεία	1	4,2	5	20,8	2	8,3	13	54,2	3	12,5	0	,0	24	100,0
	Μεταπ./ Κατασκευές	3	10,0	6	20,0	3	10,0	17	56,7	1	3,3	0	,0	30	100,0
	Χονδρ. & Λιαν. Εμπόριο	2	7,1	1	3,6	4	14,3	17	60,7	3	10,7	1	3,6	28	100,0
	Χώροι εστ. & σίτισης	1	2,6	4	10,5	4	10,5	19	50,0	10	26,3	0	,0	38	100,0
	Άλλες δραστ. παρ υπ.	1	5,3	1	5,3	4	21,1	6	31,6	4	21,1	3	15,8	19	100,0
	Άλλοι Κλάδοι Οικ. Δραστηριότητας	1	4,8	0	,0	1	4,8	14	66,7	4	19,0	1	4,8	21	100,0
	Σύνολο	9	5,6	17	10,6	18	11,3	86	53,8	25	15,6	5	3,1	160	100,0

Cramer's V=0,21, p=0,071 / Marginal homogeneity test: p=0,035

Πίνακας 14:Κινητικότητα μεταξύ 1^{ης} και 2^{ης} εργασίας ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας

Το 53,8% των ατόμων που άλλαξαν κλάδο επαγγελματικής απασχόλησης μετακινήθηκαν στα επαγγέλματα των Χώρων εστίασης και σίτισης ενώ το 15,6% προς Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.

Τα ποσοστά που συγκροτούν την κύρια διαγώνιο του πίνακα εκφράζουν την επαγγελματική στασιμότητα που παρατηρείται σε κάθε Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας. Ο κλάδος που αντιπροσωπεύει τους Χώρους εστίασης & σίτισης σημειώνει τη μεγαλύτερη επαγγελματική στασιμότητα υποδηλώνοντας τον κερδοφόρο χαρακτήρα των επαγγελμάτων αυτών. Αντίθετα οι κλάδοι με τη

μεγαλύτερη επαγγελματική ρευστότητα είναι αυτοί του πρωτογενή τομέα. Τα άτομα που εγκαταλείπουν την γεωργία απορροφούνται στον κυρίως τουριστικό τομέα των καταλυμάτων και εστιατορίων-μπαρ ενώ ένα τμήμα απευθύνεται και στον κλάδο των κατασκευών, «..από αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες πέρασαν στον τουρισμό..». Ήδη από τη δεκαετία του 1970 ο Bidgianis στην έρευνα του για τη Χαλκιδική διαπιστώνει την ύπαρξη συνδετικών δεσμών μεταξύ των κλάδων γεωργία-κατασκευές-τουρισμός, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα συγκροτούν ένα τριπλό μοντέλο πολυαπασχόλησης (Bidgianis:1979:29-38).

Από τους κλάδους των Κατασκευών και του Εμπορίου παρότι το μεγαλύτερο ποσοστό μετακινείται προς τον αμιγώς τουριστικό τομέα, παρουσιάζουν σημαντικά ποσοστά στασιμότητας ως κλάδοι 'δορυφόροι' του τουριστικού τομέα. «..Οι τεχνίτες και όσοι ασχολούνται με την οικοδομή θα έχουν μονίμως δουλειά λόγω της οικιστικής ανάπτυξης που προήλθε από την τουριστική ανάπτυξη. Γιατί ανανεώνονται, ανακατασκευάζονται, δημιουργούνται νέα και έχει συνέχεια δουλειά..». Οι ροές της κινητικότητας μεταξύ των κλάδων των Χώρων εστίασης & σίτισης και Παροχής Υπηρεσιών είναι αμφίδρομες, εφόσον ο πρώτος απορροφά το μεγαλύτερο τμήμα των μετακινήσεων από το δεύτερο, ενώ σε αυτόν διεισδύουν όσοι εγκαταλείπουν τον πρώτο.

Στην 3^η φάση όπου η ανάπτυξη του τουρισμού έχει πλέον εδραιωθεί ως οικονομική δραστηριότητα του τόπου, η μετάλλαξη του παραγωγικού ιστού είναι ολοκληρωτική.

Κλάδοι οικ. δραστ. 3 ^{ης} εργασίας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Γεωργία/Κτην/ Αλιεία	-	-	-	-
Μεταποίηση/ Κατασκευές	4	1,5	4,6	4,6
Χονδρ & Λιαν Εμπόριο	3	1,1	3,4	8,0
Χώροι εστ. & σίτισης	64	23,7	73,6	81,6
Άλλες δραστ παρ υπ.	13	4,8	14,9	96,6
Άλλοι Κλάδ Οικ Δραστ	3	1,1	3,4	100,0
Σύνολο	87	32,2	100,0	
Δεν εμπίπτουν	165	61,1		
Δεν απάντησαν	18	6,7		
Σύνολο	183	67,8		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 15: Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας 3^{ης} εργασίας

Κινητικότητα μεταξύ των Κλάδων Οικ. Δραστ/τας		3 ^η εργασία													
		Γεωρ./Κτην / Αλιεία		Μεταπ./ Κατασκευές		Χονδρ. & Λιαν. Εμπόριο		Χώροι εστ. & σίτισης		Άλλες δραστ. Παροχής υπηρεσιών		Άλλοι Κλάδ. Οικ. Δραστ.		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Γεωργία/Κτην/ Αλιεία	-		1	11,1	0	,0	7	77,8	1	11,1	0	,0	9	100,0
	Μεταπ./ Κατασκευές	-		1	6,3	0	,0	13	81,3	2	12,5	0	,0	16	100,0
	Χονδρ & Λιαν. Εμπόριο	-		1	6,7	1	6,7	11	73,3	2	13,3	0	,0	15	100,0
	Χώροι εστ. & σίτισης	-		1	3,3	2	6,7	20	66,7	4	13,3	3	10,0	30	100,0
	Άλλες δραστ. Παρ. υπ.	-		0	,0	0	,0	10	83,3	2	16,7	0	,0	12	100,0
	Άλλοι Κλάδ. Οικ. Δραστηριότητας	-		0	,0	0	,0	3	75,0	1	25,0	0	,0	4	100,0
	Σύνολο	-		4	4,7	3	3,5	64	74,4	12	14,0	3	3,5	86	100,0
Cramer's V=0,18, p=0,894 / Marginal homogeneity test: p<0,001															

Πίνακας 16:Κινητικότητα μεταξύ 2^{ης} και 3^{ης} εργασίας ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας

Ο τουρισμός συνιστά πλέον προϊόν μονοκαλλιέργειας αποδιαρθρώνοντας κάθε άλλη δομημένη παραγωγική δραστηριότητα «..όλα εδώ κινούνται με βάση τον τουρισμό αυτός είναι ο ομφάλιος λώρο, και δεν υπάρχει εναλλακτική στον τόπο αυτό είναι μονόδρομος....γιατί δεν έχουμε και δεύτερες, τρίτες, τέταρτες παραγωγές...». Ο άμεσα τουριστικός τομέας (Χώροι εστίασης & σίτισης και Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών) αντιπροσωπεύει τη συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού (88,5%) απορροφώντας το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων από τους άλλους κλάδους της οικονομίας. Ο πρωτογενής τομέας έχει καταρρεύσει εξ' ολοκλήρου εφόσον κανένα άτομο δεν απασχολείται πλέον στα αγροτικά επαγγέλματα, αλλά στρέφονται στα περισσότερο κερδοφόρα και με υψηλότερο κοινωνικό γόητρο επαγγέλματα του τουριστικού τομέα. «..Τώρα πλέον κανείς δεν ασχολείται με τη γεωργία, 5-6 άτομα μόνο με τα σιτηρά και 3-4 με τη μελισσοκομεία...». Παράλληλα και οι μέχρι πρόσφατα εργαζόμενοι στον κλάδο των Κατασκευών μετά την ολοκλήρωση του κυριότερου όγκου των απαιτούμενων τουριστικών υποδομών, πραγματοποιούν μια επαγγελματική μεταστροφή προς τον αμιγώς τουριστικό τομέα.

Τα ευρήματα άλλων ερευνών (Τσάρτας:1989:191) σύμφωνα με τα οποία τα εμπορικά επαγγέλματα παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά στασιμότητας δεν επαληθεύονται από τη δική μας διερεύνηση. Αντίθετα ακολουθούν αντίστοιχη πτωτική πορεία με αυτή των υπολοίπων παραγωγικών δομών. Ενδεχομένως τα εμπορικά επαγγέλματα να έχουν μικρότερη εισοδηματική απόδοση αναγκάζοντας τα άτομα που τα ασκούν να τα εγκαταλείψουν και να στραφούν σε αμιγώς τουριστικές δραστηριότητες, ή ακόμη να τις ασκούν παράλληλα με την εμπορική τους ιδιότητα.

Αντίθετα επιβεβαιώνεται η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ τουρισμού και γεωργίας, όπως ενσαρκώνεται στην άποψη ότι όσο αυξάνεται ο τουρισμός τόσο ο αριθμός των αγροτών μειώνεται δραστικά και συχνά οδηγεί στην πλήρη εγκατάλειψη του (Kousis:1985:8, Τσάρτας:1989:187, Ιακωβίδου:1991:41, Τσάρτας:1991:25, Szivas, Riley, Airey:2003:70, κ.α). Η Παπαδάκη-Τζεδάκη δεν ενστερνίζεται την ανταγωνιστική σχέση τουρισμού-γεωργίας και υποστηρίζει ότι στον τουριστικό τομέα κατευθύνεται το υποαπασχολούμενο εργατικό δυναμικό της γεωργίας (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:488).

Μετακινήσεις από όλους τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας προς τον τουρισμό (με υψηλότερα ποσοστά από 'Εμπόριο', 'Άλλοι Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας' και 'Κατασκευές') εντοπίζουν και οι Szivas, Riley στη διερεύνηση τους για την επαγγελματική κινητικότητα στην Ουγγαρία (Szivas, Riley:1999:757). Η Παπαδάκη-Τζεδάκη μελετώντας την ενδογενή τουριστική ανάπτυξη στο Ρέθυμνο της Κρήτης διαπιστώνει ότι οι σημαντικότερες μετακινήσεις πραγματοποιήθηκαν από τον ένα κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στον άλλον μέσα στον ίδιο τομέα τον τριτογενή, αλλά ακόμη και μέσα στον ίδιο κλάδο (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:490).

Ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας στον οποίο απασχολούνται οι ερωτώμενοι διαφοροποιείται με κριτήριο το φύλο (βλ. Παράρτημα: Πιν. 19-21, σελ. 340-341). Στην 1^η τους επαγγελματική ενασχόληση οι γυναίκες ασκούν κυρίως Εμπορικά και Γεωργικά επαγγέλματα ενώ οι άνδρες απασχολούνται στον κλάδο των Κατασκευών και των Χώρων εστίασης & σίτισης, όπου το ποσοστό τους είναι διπλάσιο από αυτό των γυναικών. Η 2^η και 3^η επαγγελματική μετακίνηση χαρακτηρίζονται αφενός από τη μεταστροφή και των δυο φύλων στα άμεσα τουριστικά επαγγέλματα, και ιδιαίτερα τους Χώρους εστίασης & σίτισης, αφετέρου την άμβλυνση της διαφοροποίησης των ποσοστών απασχόλησης στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Οι γυναίκες φαίνεται να συγκροτούν το τμήμα του πληθυσμού που αδράττει τις ευκαιρίες απασχόλησης που πηγάζουν από την ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή. Κατά συνέπεια όσο εδραιώνεται ο τουρισμός και δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας τόσο διευρύνεται η διάρθρωση της αγοράς εργασίας, παρέχοντας τη δυνατότητα στις γυναίκες να εισέλθουν στον τριτογενή τομέα και να μεταβάλλουν την επαγγελματική και κοινωνική τους θέση στην υφιστάμενη κοινωνική στρωμάτωση.

7.3.2 Κινητικότητα μεταξύ των Ομάδων Επαγγελματιών.

Μελετώντας την ενδογενεακή επαγγελματική κινητικότητα των ατόμων ανά Ομάδα Επαγγελματιών πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα, διαπιστώνουμε ότι εμφανίζεται διαφοροποιημένη μεταξύ των 3 εργασιών.

Ομάδα επαγγέλματος 1 ^{ης} εργασίας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ανώτερα στελέχη & Επιστημονικά επαγγέλματα	23	8,5	14,2	14,2
Υπάλληλοι γραφείου	25	9,3	15,4	29,6
Απασχολούμενοι στην Παροχή Υπηρεσιών	47	17,4	29,0	58,6
Γεωργοί, Κτηνοτρόφοι, Αλιείς	24	8,9	14,8	73,5
Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι εργάτες	33	12,2	20,4	93,8
Άλλη ομάδα επαγγέλματος	10	3,7	6,2	100,0
	Σύνολο	162	60,0	100,0
Δεν εμπίπτουν	107	39,6		
Δεν απάντησαν	1	,4		
	Σύνολο	108	40,0	
	Σύνολο	270	100,0	

Πίνακας 17: Ομάδα Επαγγέλματος 1^{ης} εργασίας

Κατά την 1^η επαγγελματική απασχόληση, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα, δυο ομάδες είναι αυτές στις οποίες συγκεντρώνεται το 50% των απασχολούμενων. Τις ομάδες αυτές συγκροτούν τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών (29%) καθώς και οι Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι εργάτες (20,4%). Αντίθετα στις υπόλοιπες ομάδες επαγγελματιών ο αριθμός των απασχολούμενων είναι σχεδόν ισότιμος παρουσιάζοντας μικρές ποσοστιαίες διαφορές. Το γεγονός ότι όλες οι ομάδες επαγγελματιών συγκεντρώνουν σημαντικά ποσοστά απασχόλησης, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επαγγελματική δομή του τόπου είναι πολυσύνθετη, αντικατοπτρίζοντας το αμάλγαμα σημαντικών διαφορετικών επαγγελματικών επιλογών και κατευθύνσεων. Αντίστοιχες τάσεις τη δεδομένη χρονική περίοδο, παρατηρήσαμε και στην ανάλυση των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας. Η εικόνα της πολυσύνθετης διάρθρωσης της παραγωγικής δομής ανά Ομάδα επαγγελματιών μεταβάλλεται σημαντικά κατά την μετάβαση στην 2^η εργασία.

Ομάδα επαγγέλματος 2 ^{ης} εργασίας	Συχνότητα	%	Εγγ.%
Ανώτερα στελέχη & Επιστημονικά επαγγέλματα	10	3,7	6,2
Υπάλληλοι γραφείου	20	7,4	12,3
Απασχολούμενοι στην Παροχή Υπηρεσιών	93	34,4	57,4

Γεωργοί, Κτηνοτρόφοι, Αλιείς	9	3,3	5,6
Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι εργάτες	27	10,0	16,7
Άλλη ομάδα επαγγέλματος	3	1,1	1,9
Σύνολο	162	60,0	100,0
Δεν εμπίπτουν	107	39,6	
Δεν απάντησαν	1	,4	
Σύνολο	108	40,0	
Σύνολο	270	100,0	

Πίνακας 18: Ομάδα Επαγγέλματος 2^{ης} εργασίας

Παρατηρείται μια σημαντική τάση μετακίνησης των απασχολούμενων από το σύνολο των Ομάδων επαγγελμάτων προς τα επαγγέλματα Παροχής Υπηρεσιών. Η τάση αυτή θα πρέπει να αποδοθεί εξ' ολοκλήρου στα πρώτα στάδια της τουριστικής ανάπτυξης που άρχισε να εμφανίζεται στην περιοχή, και τις αυξημένες ανάγκες που δημιουργούνται για εργατικό δυναμικό προκειμένου να ασκηθούν οι τουριστικές δραστηριότητες. «..Όλα τα επαγγέλματα μετακινήθηκαν προς τον τουρισμό...δεν υπήρχε επάγγελμα που να μην μετακινήθηκε και να μην ασχολήθηκε με τον τουρισμό είτε κύρια είτε επικουρικά...». Τα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών αντιπροσωπεύουν πλέον το 57,4% του εργατικού δυναμικού. Η ομάδων των Ειδικευμένων & Ανειδίκευτων εργατών συνεχίζει να παραμένει η δεύτερη σημαντικότερη ομάδα εργατικού δυναμικού, αν και έχει περιοριστεί στη σύνθεση της (16,7%). Την τρίτη ομάδα στην οποία μετακινούνται οι απασχολούμενοι συγκροτούν τα επαγγέλματα των Υπαλλήλων γραφείου (12,3%).

Η ομάδα επαγγέλματος στην οποία εντάσσονται τα άτομα στην 1^η τους εργασία σχετίζεται σε βαθμό στατιστικά σημαντικό με την ομάδα στην οποία κατευθύνονται κατά την μετάβαση τους στη 2^η εργασία, αν και η σχέση αυτή δεν είναι πολύ ισχυρή (Cramers's V=0,23, p=0,026).

Κινητικότητα μεταξύ των Ομάδων Επαγγελμάτων		2 ^η εργασία													
		Αν. στελέχη-Επιστήμονες		Υπάλληλοι γραφείου		Παροχή Υπηρεσιών		Γεωρ./Κτην./Αλιείς		Ειδικ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλη Ομάδα		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστήμονες	3	13,6%	1	4,5%	16	72,7%	1	4,5%	1	4,5%	0	,0%	22	100,0
	Υπάλληλοι γραφ.	4	16,0%	6	24,0%	13	52,0%	1	4,0%	1	4,0%	0	,0%	25	100,0
	Παροχή Υπηρεσιών	0	,0%	8	17,0%	31	66,0%	1	2,1%	7	14,9%	0	,0%	47	100,0
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείς	1	4,2%	2	8,3%	14	58,3%	1	4,2%	5	20,8%	1	4,2%	24	100,0
	Ειδικ.-Ανειδικ. εργάτες	1	3,0%	1	3,0%	15	45,5%	4	12,1%	10	30,3%	2	6,1%	33	100,0
	Άλλη Ομάδα	1	10,0%	2	20,0%	3	30,0%	1	10,0%	3	30,0%	0	,0%	10	100,0
	Σύνολο	10	6,2%	20	12,4%	92	57,1%	9	5,6%	27	16,8%	3	1,9%	161	100,0

Cramer's V=0,23, p=0,026 / Marginal homogeneity test: p=0,247

Πίνακας 19: Κινητικότητα μεταξύ της 1^{ης} και 2^{ης} εργασίας ανά Ομάδα Επαγγελμάτων

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών άντλησαν το μεγαλύτερο ποσοστό εργατικού δυναμικού τους, από τα άτομα που ασκούν Επιστημονικά επαγγέλματα & τα Ανώτερα στελέχη (72%). Δεδομένου ότι τα επαγγέλματα αυτά χαίρουν κοινωνικής αναγνώρισης καθώς και υψηλού κοινωνικού γοήτρου και κύρους, η διείσδυση στην Παροχή υπηρεσιών θα πρέπει να αποδοθεί στην υψηλότερη εισοδηματική κερδοφορία των τουριστικών επαγγελμάτων. Η μεταστροφή προς τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τον τουριστικό τομέα φανερώνει την επικράτηση μιας νέας αντίληψης για τον προσδιορισμό της κοινωνικής θέσης, η οποία μετριέται πλέον με γνώμονα το εισόδημα και λιγότερο την κοινωνική 'αξία' του επαγγέλματος (Τσάρτας, κ.α:1995:72).

Όπως ήταν αναμενόμενο το υψηλότερο ποσοστό επαγγελματικής στασιμότητας (66%) σημειώνει η ομάδα επαγγελματιών Παροχής υπηρεσιών, ενώ όσοι από την ομάδα αυτή μετακινούνται κατευθύνονται κυρίως στους Υπαλλήλους γραφείου. Υψηλά ποσοστά επαγγελματικής στασιμότητας (30,3%) σημειώνουν επίσης τα εργατικά επαγγέλματα. Παρότι το μεγαλύτερο τμήμα των εργατών (45,5%) μετακινείται προς τα τουριστικά επαγγέλματα επιδιώκοντας επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη, εν τούτοις η εργατική τάξη στη βάση της αυτοστρατολογείται. Εφόσον ένα πολύ σημαντικό ποσοστό ατόμων παραμένουν στην τάξη αυτή και κατά την 2^η εργασία τους, ενώ παράλληλα η στρατολόγηση μελών από άλλες επαγγελματικές ομάδες είναι περιορισμένη. Εν αντιθέσει η εντονότερη επαγγελματική ρευστότητα παρατηρείται στις ομάδες επαγγελματιών του Πρωτογενή τομέα, «...και τα τρία μου αδέρφια ασχολήθηκαν με τα αγροτικά...αργότερα βέβαια έκαναν άλλα πράγματα, ασχολήθηκαν με επιχειρήσεις τουριστικές...». Τα άτομα που μετακινούνται απορροφούνται μαζικά στα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών (58,3%), ενώ ένα πολύ μικρότερο ποσοστό (20,8%) μεταβαίνει στα εργατικά επαγγέλματα.

Κατά την μετάβαση στην 3^η εργασία ενισχύεται η κυριαρχία των επαγγελμάτων Παροχής υπηρεσιών συγκεντρώνοντας πλέον το 72,7% του εργατικού δυναμικού, αποδεικνύοντας την πλήρη μεταστροφή της επαγγελματικής δομής του τύπου και την ανάδειξη του τουρισμού σε μονοκαλλιέργεια. Οι σημαντικότερες μετακινήσεις σημειώνονται από τα επαγγέλματα των Υπαλλήλων γραφείου, τον Πρωτογενή τομέα και τις Εργατικές ομάδες.

Ομάδα επαγγέλματος 3 ^{ης} εργασίας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ανώτερα στελέχη & Επιστημονικά επαγγέλματα	5	1,9	5,7	5,7
Υπάλληλοι γραφείου	11	4,1	12,5	18,2
Απασχολούμενοι στην Παροχή Υπηρεσιών	64	23,7	72,7	90,9
Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι εργάτες	5	1,9	5,7	96,6
Άλλη ομάδα επαγγέλματος	3	1,1	3,4	100,0
Σύνολο	99	32,6	100,0	
Δεν εμπίπτουν	154	57,0		
Δεν απάντησαν	28	10,4		
Σύνολο	182	67,4		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 20: Ομάδα Επαγγέλματος 3^{ης} εργασίας

Κινητικότητα μεταξύ των Ομάδων Επαγγελματιών		3 ^η εργασία													
		Αν. Στελέχη-Επιστήμονες		Υπάλληλοι γραφείου		Παροχή Υπηρεσιών		Γεωρ./Κτην /Αλιείες		Ειδικ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλη Ομάδα		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Αν. Στελέχη-Επιστ.	2	25,0	1	12,5	5	62,5	-	-	0	,0	0	,0	8	100,0
	Υπάλληλοι γραφ.	0	,0	1	9,1	9	81,8	-	-	1	9,1	0	,0	11	100,0
	Παροχή Υπηρεσιών	3	8,8	5	14,7	23	67,6	-	-	0	,0	3	8,8	34	100,0
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	0	,0	1	11,1	7	77,8	-	-	1	11,1	0	,0	9	100,0
	Ειδικ.-Ανειδ. εργ.	0	,0	3	13,0	17	73,9	-	-	3	13,0	0	,0	23	100,0
	Άλλη Ομάδα	0	,0	0	,0	3	100,0	-	-	0	,0	0	,0	3	100,0
Σύνολο	5	5,7	11	12,5	64	72,7	-	-	5	5,7	3	3,4	88	100,0	

Cramer's V=0,24, p=0,458 / Marginal homogeneity test: p=0,008

Πίνακας 21: Κινητικότητα μεταξύ της 2^{ης} και 3^{ης} εργασίας ανά Ομάδα Επαγγελματιών

Μεταβολή στην ιεραρχία παρατηρείται ως προς τη δεύτερη ισχυρότερη Ομάδα επαγγέλματος. Ενώ κατά την 1^η και 2^η εργασία τα εργατικά επαγγέλματα κατείχαν τη σημαντικότερη θέση μετά τα τουριστικά, στην 3^η εργασία η ταξινόμηση αυτή ανατρέπεται. Σκιαγραφείται μια τάση κινητικότητας προς τις Ομάδες επαγγελματιών των Υπαλλήλων γραφείου. Προς τα επαγγέλματα αυτά φαίνεται να κατευθύνονται κυρίως όσοι αποχωρούν από την άσκηση επαγγελματιών Παροχής υπηρεσιών καθώς και οι Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι εργάτες. Οξύμωρο είναι το γεγονός ότι ενώ παρατηρείται τάση μετακίνησης προς τα επαγγέλματα των Υπαλλήλων γραφείου η συντριπτική πλειοψηφία (81,8%) των ατόμων της ομάδας αυτής μετακινείται στα τουριστικά επαγγέλματα.

Η ομάδα επαγγέλματος στην οποία απασχολούνται οι ερωτώμενοι διαφοροποιείται με κριτήριο το φύλο: Πιν. 22-24, σελ. 337-338). Κατά την 1^η τους επαγγελματική απασχόληση οι άνδρες στρέφονται κυρίως στην Παροχή υπηρεσιών (31,6%) και τα Εργατικά επαγγέλματα (26,5%). Αντίθετα οι γυναίκες στην 1^η τους εργασία ασκούν επαγγέλματα όλων σχεδόν των ομάδων, παρουσιάζοντας μια περισσότερο ισόρροπη κατανομή. Ωστόσο τρεις είναι οι ομάδες επαγγελματιών που προσελκύουν σε

μεγαλύτερο βαθμό το γυναικείο εργατικό δυναμικό: η Παροχή υπηρεσιών (25%), οι Υπάλληλοι γραφείου (21,9%) και η Γεωργία (20,3%). Στη 2^η εργασία οι άνδρες ενισχύουν την αντιπροσωπευτικότητα τους στα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών ενώ παράλληλα διαφαίνεται και μια τάση μετακίνησης προς τους Υπαλλήλους γραφείου. Για τις γυναίκες η εικόνα της ισοκατανομής ανατρέπεται. Η ανατροπή αυτή συνίσταται σε μείωση του ποσοστού σε όλες τις ομάδες επαγγελματιών και άμεση στροφή προς τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών. Οι τάσεις αυτές των δυο φύλων εδραιώνονται σε μεγαλύτερο βαθμό κατά την 3^η εργασία.

Συμπερασματικά οι άνδρες φαίνεται να σημειώνουν μια ανοδική επαγγελματική κινητικότητα εφόσον κατορθώνουν να αναρριχηθούν σε ανώτερες ομάδες επαγγελματιών. Αντίθετα η πορεία των γυναικών χαρακτηρίζεται ευκολότερα ως καθοδική, όπως παρουσιάζεται μέσα από τη σημαντική συρρίκνωση του αριθμού των γυναικών στα Επιστημονικά επαγγέλματα καθώς και αυτά των Υπαλλήλων γραφείου, και παράλληλη την διείσδυση τους στην Παροχή υπηρεσιών που συγκροτεί πλέον τη κυριότερη επαγγελματική διέξοδο των γυναικών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση των Ομάδων επαγγελματιών με το επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων (βλ. Παράρτημα: Πιν. 25-27, σελ. 342). Στην 1^η εργασία η κατανομή των ερωτώμενων μεταξύ των Ομάδων επαγγελματιών επιβεβαιώνει τη θέση του καθοριστικού ρόλου και της άμεσης επίδρασης της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του επαγγελματικού επιπέδου. Τα άτομα με ανώτατη εκπαίδευση κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό στην άσκηση Επιστημονικών επαγγελματιών και Ανώτερων στελεχών (40,7%), σε αντιδιαστολή με όσους κατέχουν πρωτοβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης οι οποίοι απασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά στα Γεωργικά (50%) και τα Εργατικά επαγγέλματα (29,4%). Χαρακτηριστικά κανένα άτομο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν δήλωσε ότι απασχολείται ως Υπάλληλος γραφείου, και ομοίως κανείς με ανώτατη εκπαίδευση δεν ασκεί γεωργικά επαγγέλματα.

Βασιζόμενοι στη σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ εκπαίδευσης και κοινωνικής τάξης (για την οποία έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο) συμπεραίνουμε ότι οι ομάδες επαγγελματιών που ασκούν τα άτομα σχετίζονται άμεσα με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν. Θεωρούμε ότι για τα μέλη των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων η εκπαίδευση αποτελεί το 'άλλοθι' για την κατοχή επαγγελματικών θέσεων που διακρίνονται για το κοινωνικό τους status. Λόγω της κοινωνικής καταγωγής τους τα

άτομα αυτά εξασφαλίζουν περισσότερες ευκαιρίες πρόσβασης στις επαγγελματικές θέσεις με υψηλό κοινωνικό γόητρο, συγκριτικά με όσους προέρχονται από τα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας. Με τον τρόπο αυτό έχοντας ως άλλοθι την ανώτερη μόρφωση τους κατορθώνουν όχι μόνο να τοποθετούνται στις υψηλότερες θέσεις της επαγγελματικής και κοινωνικής ιεραρχίας, αλλά ταυτόχρονα να συντηρούν την σταθερότητα των δομών διαιώνίζοντας την κοινωνική κυριαρχία τους.

Η σχέση αλληλεξάρτησης εκπαίδευσης-επαγγέλματος βρίσκεται σε ισχύ και στην 2^η εργασία, αλλά μεταβάλλεται ο συσχετισμός των δυνάμεων. Στην ανώτατη εκπαίδευση παρότι οι δυο ανώτερες ομάδες επαγγελμάτων διατηρούν σημαντικά ποσοστά (23,1% έκαστη) εμφανίζεται έντονη τάση μετακίνησης προς τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών, ως συνέπεια της ανάπτυξης του τουριστικού τομέα και των επαγγελματικών ευκαιριών που διαμορφώνονται. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση οι μεταβολές είναι ισχυρότερες και συνίστανται στην ανοδική επαγγελματική κινητικότητα των αγροτών που μετακινούνται μαζικά προς την ομάδα Παροχής υπηρεσιών, αναδεικνύοντας τον τουρισμό σε πρωταρχικό τομέα επαγγελματικής ενασχόλησης τους. Αντίστοιχη πορεία με αυτή των αγροτών διαγράφουν οι εργάτες κατά την 3^η εργασία, επιδιώκοντας επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη.

Κατά συνέπεια γίνεται αντιληπτό ότι η ανάπτυξη του τουρισμού αδιαμφισβήτητα παρέχει ευκαιρίες βελτίωσης της επαγγελματικής και κοινωνικής θέσης των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων αποδυναμώνοντας την ισχυρή συσχέτιση εκπαίδευση-επαγγελματική θέση-κοινωνική τάξη. Παρόλα αυτά οι αλλαγές που πραγματοποιούνται δεν φαίνεται να είναι τόσο ισχυρές προκειμένου να κλονίζουν τις σταθερές βάσεις της κοινωνικής πυραμίδας, προκαλώντας μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση.

Όπως έχει αποδειχθεί η σχέση τουρισμού-εκπαίδευσης είναι συχνά ανταγωνιστική (Τσάρτας:1989:152), ιδιαίτερα στους νέους όπου εγκαταλείπουν το σχολείο είτε διότι υπάρχουν 'στημένες' δουλειές, είτε για να βοηθήσουν στην οικογενειακή τουριστική επιχείρηση όπου οι ανάγκες για εργατικό δυναμικό είναι αυξημένες κατά τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου. «..Όλοι οι νέοι της περιοχής ασχολούνται με τον τουρισμό γιατί έχουμε τη δυνατότητα να ξεκινήσουμε από κάπου...εγώ έχω τη δυνατότητα να κάνω ένα μαγαζί, ο άλλος έχει τη δυνατότητα τα δωμάτια από 10 να τα κάνει 20...δηλαδή η κληρονομιά είναι μια καλή αρχή, δεν ξεκινάς από το μηδέν...». Η Ιακωβίδου στη διερεύνηση της στην Χαλκιδική τη δεκαετία του 1980, διαπιστώνει

ότι οι νέοι δεν στρέφονται προς την τουριστική εκπαίδευση, ενώ όσοι εκφράζουν την επιθυμία να σπουδάσουν δηλώνουν άλλα πεδία εκτός του τουριστικού τομέα (Ιακωβίδου:1991:43). Η τάση αυτή φαίνεται να αναστρέφεται τα τελευταία χρόνια, τουλάχιστον όπως εκφράζεται μέσα από την επιθυμία των γονέων: «...πρώτα θα τους έλεγα να μάθουν 3 ξένες γλώσσες απαραίτητα...και οι δυο γιοι μου μαθαίνουν ταυτόχρονα αγγλικά και γερμανικά, αργότερα θα πάνε σε κάποια σχολή να μάθουν το management πάνω στον τουρισμό την διοίκηση επιχειρήσεων, και εφόσον θα έχουν τα χαρτιά και τα εχέγγυα θα έχουν τη δυνατότητα να ασχοληθούν πιο σοβαρά με τον τουρισμό...».

Από τη συσχέτιση της ομάδας επαγγέλματος στην τελευταία εργασία πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα, με το είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης στην 1^η εργασία στον τουρισμό, αναδεικνύει -όπως ήταν αναμενόμενο- ότι η ομάδα επαγγελματιών Παροχής υπηρεσιών στελεχώνει με εργατικό δυναμικό όλες τις μορφές τουριστικών επιχειρήσεων στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού.

		Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 1η εργασία στον τουρισμό							
		Ξεν/χεία-Εν.δομ.		Εστιατ./ Καφέ/Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Ομάδα Επαγγέλματος της τελευταίας εργασίας πριν τον τουρισμό	Αν. στελέχη/ Επιστ.	1	25,0%	2	50,0%	1	25,0%	4	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	1	8,3%	7	58,3%	4	33,3%	12	100,0%
	Παροχή Υπηρεσιών	14	25,5%	31	56,4%	10	18,2%	55	100,0%
	Ειδικ/ Ανειδικ. εργ.	0	,0%	3	75,0%	1	25,0%	4	100,0%
	Άλλη ομάδα επαγγ/τος	0	,0%	1	50,0%	1	50,0%	2	100,0%
	Σύνολο	16	20,8%	44	57,1%	17	22,1%	77	100,0%

p-value=0,832 (Monte Carlo)

Πίνακας:22: Συσχέτιση της Ομάδας Επαγγέλματος στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με το Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 1^η εργασία στον τουρισμό.

		Είδος τουριστικής επιχείρησης στην τωρινή εργασία στον τουρισμό							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δομ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Ομάδα Επαγγέλματος της τελευταίας εργασίας πριν τον τουρισμό	Αν. στελέχη/ Επιστ.	3	3,1%	1	2,6%	4	15,4%	8	4,9%
	Υπάλληλοι γραφείου	2	2,0%	2	5,1%	16	61,5%	20	12,3%
	Παροχή Υπηρεσιών	89	90,8%	31	79,5%	3	11,5%	123	75,5%
	Ειδικ/ Ανειδικ. εργ.	2	2,0%	4	10,3%	3	11,5%	9	5,5%
	Άλλη ομάδα επαγγ/τος	2	2,0%	1	2,6%	0	,0%	3	1,8%
		Σύνολο	98	100,0%	39	100,0%	26	100,0%	163

Πίνακας 23: Συσχέτιση της Ομάδας Επαγγέλματος στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με το Είδος τουριστικής επιχείρησης της τωρινής τους εργασίας στον τουρισμό.

Η συσχέτιση είναι ισχυρότερη στις επιχειρήσεις σίτισης (εστιατόρια, μπαρ, καφέ) (56,4%) και στα καταλύματα (ξενοδοχεία και ενοικιαζόμενα δωμάτια) (25,5%). Στις υπόλοιπες Ομάδες επαγγελμάτων δεν διαφαίνεται κάποια ιδιαίτερη τάση.

Καλύτερη απεικόνιση και σαφείς τάσεις κινητικότητας προκύπτουν από τη συσχέτιση της Ομάδας επαγγέλματος με το Είδος τουριστικής επιχείρησης στην παρούσα εργασία στον τουρισμό. Καθώς η πορεία ανάπτυξης του τουρισμού εδραιώνεται ως οικονομική δραστηριότητα του τόπου, και όσο άτομα από άλλες ομάδες επαγγελμάτων ασκούν πλέον τουριστικά επαγγέλματα τόσο περισσότερο αποσαφηνίζεται η συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος στην τελευταία εργασία πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα και μορφής τουριστικής επιχείρησης. Τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα καταδεικνύουν ότι οι επιχειρήσεις Τουριστικών πρακτορείων και Γραφείων ενοικιάσεως αυτοκινήτων αντλούν το 76,9% του εργατικού δυναμικού τους από τα Επιστημονικά επαγγέλματα και τους Υπαλλήλους γραφείου. Η συσχέτιση αυτή φαίνεται εύλογη εφόσον η εργασία σε αυτές τις μορφές τουριστικών επιχειρήσεων απαιτεί συχνά υψηλότερα επαγγελματικά προσόντα και ικανότητες, τα οποία διαθέτουν συχνότερα τα άτομα των ανώτερων επαγγελματικών ομάδων. Τα καταλύματα και οι επιχειρήσεις σίτισης στελεχώνονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία από άτομα που προέρχονται από τις ομάδες επαγγελμάτων που εντάσσονται στην Παροχή υπηρεσιών (90,8% και 79,5% αντίστοιχα).

Ο Andriotis διαπιστώνει σημαντική συσχέτιση μεταξύ του επαγγέλματος που ασκούσαν οι διευθυντές ή οι ιδιοκτήτες των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων πριν εισέλθουν στον τουριστικό τομέα και του μεγέθους της τουριστικής επιχείρησης. Στις μικρές ξενοδοχειακές μονάδες οι ιδιοκτήτες και διευθυντές μετακινήθηκαν κυρίως από τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών (Andriotis:2002:337).

7.3.3 Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας.

Αποτελεί κοινό τόπο μεταξύ των εμπειρικών διερευνήσεων της κοινωνικής κινητικότητας η χρήση του επαγγέλματος ως δείκτη προσδιορισμού της κοινωνικής θέσης του ατόμου. Και αυτό διότι από το επάγγελμα αντλούμε πληθώρα πληροφοριών για το εισόδημα και το εκπαιδευτικό επίπεδο, τον τρόπο ζωής και τα καταναλωτικά πρότυπα, τις συμπεριφορές, καθώς και σειρά άλλων παραγόντων οι οποίοι επιτρέπουν τον καθορισμό της θέσης του ατόμου στην κοινωνία.

Ωστόσο περισσότερο δηλωτική για την κοινωνική θέση του ατόμου είναι η θέση που κατέχει στο επάγγελμα, εφόσον φανερώνει το βαθμό ειδίκευσης, τη θέση του στο σύστημα άσκησης εξουσίας και ελέγχου, καθώς και τις συνθήκες απασχόλησης (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:497). Παράλληλα σκιαγραφεί τη συμπεριφορά του ατόμου προς τα άλλα μέλη της κοινωνίας καθώς και την αναμενόμενη προς αυτόν συμπεριφορά, προοιωνίζοντας το κοινωνικό του κύρος και δύναμη. Κατά συνέπεια μελετώντας την επαγγελματική κινητικότητα μεταξύ των θέσεων εργασίας μπορούμε να προσδιορίσουμε σε σημαντικό βαθμό και την κοινωνική κινητικότητα του ατόμου.

Στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε την κινητικότητα των ερωτώμενων μεταξύ των θέσεων εργασίας στις 3 εργασίες πριν τον τουριστικό τομέα, προκειμένου να διερευνήσουμε το βαθμό που η επαγγελματική κινητικότητα σηματοδότησε και την κοινωνική μετακίνηση.

Θέση στο Επάγγελμα στην 1 ^η εργασία	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτης	22	8,1	13,6	13,6
Αυτοαπασχολούμενοι	42	15,6	25,9	39,5
Διευθυντές & Προϊστάμενοι	10	3,7	6,2	45,7
Υπάλληλοι γραφείου	26	9,6	16,0	61,7
Ειδικευμένοι εργάτες	33	12,2	20,4	82,1
Ανειδίκευτοι εργάτες	29	10,7	17,9	100,0
Σύνολο	162	60,0	100,0	
Δεν emπίπτουν	107	39,6		
Δεν απάντησαν	1	,4		
Σύνολο	108	40,0		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 24: Θέση στο Επάγγελμα στην 1^η εργασία

Από τα στοιχεία του πίνακα όπου αποτυπώνεται η θέση εργασίας που κατείχαν τα άτομα στην 1^η τους επαγγελματική ενασχόληση, διαπιστώνουμε ότι το 38,3% απασχολούνται σε Εργατικές θέσεις –ειδικευμένες και μη- ενώ το 25,9% είναι Αυτοαπασχολούμενοι. Το ποσοστό των Αυτοαπασχολούμενων εντοπίζεται στον πρωτογενή τομέα, δεδομένου ότι η γεωργία συνιστούσε την βασική παραγωγική δραστηριότητα και κύρια πηγή απασχόλησης της περιοχής, πριν την ανάπτυξη του τουρισμού. Σημαντικά ποσοστά παρουσιάζουν επίσης οι Υπάλληλοι γραφείου (16%) καθώς και όσοι κατέχουν θέση Ιδιοκτήτη (13,6%).

Στην επόμενη φάση της 1^{ης} επαγγελματικής αλλαγής –η οποία χρονικά θα πρέπει να ταυτιστεί με τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού- η εικόνα της κατανομής των

θέσεων εργασίας αλλάζει δραματικά παρουσιάζοντας μια έντονη και μονόδρομη κινητικότητα.

Θέση στο Επάγγελμα στην 2 ^η εργασία	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτης	87	32,2	53,7	53,7
Αυτοαπασχολούμενοι	10	3,7	6,2	59,9
Διευθυντές & Προϊστάμενοι	6	2,2	3,7	63,6
Υπάλληλοι γραφείου	16	5,9	9,9	73,5
Ειδικευμένοι εργάτες	23	8,5	14,2	87,7
Ανειδίκευτοι εργάτες	20	7,4	12,3	100,0
Σύνολο	162	60,0	100,0	
Δεν εμπίπτουν	107	39,6		
Δεν απάντησαν	1	,4		
Σύνολο	108	40,0		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 25: Θέση στο Επάγγελμα στην 2^η εργασία

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		2 ^η εργασία													
		Ιδιοκτήτες		Αυτοαπ/μενοι		Διευθ./Προϊστ.		Υπάλ. γραφείου		Ειδικ. Εργάτες		Ανειδ. Εργάτες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	20	90,9	1	4,5	0	,0	1	4,5	0	,0	0	,0	22	100,0
	Αυτοαπασχολούμενοι	27	65,9	2	4,9	0	,0	5	12,2	2	4,9	5	12,2	41	100,0
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	7	70,0	0	,0	1	10,0	1	10,0	0	,0	1	10,0	10	100,0
	Υπάλληλοι γραφείου	13	50,0	1	3,8	3	11,5	3	11,5	3	11,5	3	11,5	26	100,0
	Ειδικευμένοι εργάτες	14	42,4	1	3,0	1	3,0	4	12,1	9	27,3	4	12,1	33	100,0
	Ανειδίκευτοι εργάτες	6	20,7	5	17,2	1	3,4	2	6,9	8	27,6	7	24,1	29	100,0
	Σύνολο	87	54,0	10	6,2	6	3,7	16	9,9	22	13,7	20	12,4	161	100,0

Cramer's V=0,25, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,001

Πίνακας 26: Κινητικότητα μεταξύ των θέσεων εργασίας κατά τη μετάβαση από την 1^η στην 2^η εργασία

Η κατάκτηση της επαγγελματικής θέσης του Ιδιοκτήτη φαίνεται να αποτελεί στόχο για το σύνολο των ατόμων που βρίσκονται σε άλλες θέσεις εργασίας. Με αποτέλεσμα κατά τη μετάβαση στη 2^η εργασία ο αριθμός των ατόμων που κατέχουν θέσεις Ιδιοκτητών να 'εκτοξεύεται' στο 53,7%, σημειώνοντας αύξηση κατά 40%. Μετακινήσεις προς τη θέση του Ιδιοκτήτη σημειώθηκαν εντονότερα από τα άτομα που ήταν Αυτοαπασχολούμενα καθώς και όσους ασκούσαν καθήκοντα Διευθυντή ή Προϊσταμένου. Χαρακτηριστικά 7 στους 10 Διευθυντές και Προϊσταμένους που άλλαξαν θέση εργασίας μετακινήθηκαν στη θέση του Ιδιοκτήτη.

Μετακινήσεις από την θέση των Αυτοαπασχολούμενων προς αυτή του Ιδιοκτήτη διαπιστώνουν και οι Szivas, Riley, Airey (Szivas, Riley, Airey:2003:70), καθώς και η Παπαδάκη-Τζεδάκη στη διερεύνηση της επαγγελματικής κινητικότητας στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:499).

Η Ομάδα των Υπαλλήλων γραφείου φαίνεται να συγκροτεί την πιο αμφίρροπη θέση εργασίας. Υπάρχει μια σαφής τάση μετακίνησης προς τη θέση του Ιδιοκτήτη εφόσον το 50% αναρριχάται στη θέση αυτή, ωστόσο το απομένον ποσοστό κατανέμεται στο σύνολο σχεδόν των υπολοίπων ομάδων θέσεων εργασίας. Η τάση αυτή υποδηλώνει ότι τα άτομα που κατέχουν θέση Υπαλλήλου γραφείου στερούνται επαγγελματικής ταυτότητας και διακριτών χαρακτηριστικών, γεγονός που εκπορεύεται από την έλλειψη σαφής επαγγελματικής στρατηγικής καθιστώντας τους περισσότερο εύαλωτους στις εκάστοτε επαγγελματικές μεταβολές.

Διαφορετικές τάσεις κινητικότητας παρουσιάζουν οι δυο ομάδες που συγκροτούν τις εργατικές θέσεις εργασίας. Οι Ειδικευμένοι εργάτες είτε μετακινούνται κυρίως στη θέση του Ιδιοκτήτη (42,4%), είτε παραμένουν στην ίδια θέση εργασίας (27,3%). Αντίθετα οι Ανειδίκευτοι εργάτες παρουσιάζουν το χαμηλότερο ποσοστό –όλων των θέσεων εργασίας- μετακίνησης προς τους Ιδιοκτήτες (20,7%). Οι Ανειδίκευτοι κατακτούν είτε θέση Ειδικευμένου εργάτη (27,6%) είτε παραμένουν στη θέση του Ανειδίκευτου (24,1%). Η Kousis διαπιστώνει ότι στη φάση της πλήρους ανάπτυξης του τουρισμού αυξάνεται ο αριθμός των ημι-ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών (Kousis:1985:9), γεγονός που δεν διαφαίνεται να ισχύει στη δική μας διερεύνηση.

Παρόμοιες τάσεις μετακίνησης παρατηρούνται και κατά τη μετάβαση στην 3^η εργασία.

Θέση στο Επάγγελμα στην 3 ^η εργασία	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτης	50	18,5	56,8	56,8
Αυτοαπασχολούμενοι	2	,7	2,3	59,1
Διευθυντές & Προϊστάμενοι	3	1,1	3,4	62,5
Υπάλληλοι γραφείου	9	3,3	10,2	72,7
Ειδικευμένοι εργάτες	19	7,0	21,6	94,3
Ανειδίκευτοι εργάτες	5	1,9	5,7	100,0
Σύνολο	88	32,6	100,0	
Δεν εμπίπτουν	153	56,7		
Δεν απάντησαν	29	10,7		
Σύνολο	182	67,4		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 27: Θέση στο Επάγγελμα στην 3^η εργασία

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		3 ^η εργασία													
		Ιδιοκτήτες		Αυτοαπ/μενοι		Διευθ/ Προϊστ.		Υπάλ.γραφ.		Ειδικ. Εργ.		Ανειδ. Εργ.		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	25	96,2%	0	,0%	0	,0%	1	3,8%	0	,0%	0	,0%	26	100,0%
	Αυτοαπασχολούμενοι	6	60,0%	1	10,0%	0	,0%	0	,0%	2	20,0%	1	10,0%	10	100,0%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	2	50,0%	0	,0%	2	50,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	4	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	4	30,8%	1	7,7%	0	,0%	3	23,1%	4	30,8%	1	7,7%	13	100,0%
	Ειδικευμένοι εργάτες	6	37,5%	0	,0%	0	,0%	4	25,0%	6	37,5%	0	,0%	16	100,0%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	7	36,8%	0	,0%	1	5,3%	1	5,3%	7	36,8%	3	15,8%	19	100,0%
	Σύνολο	50	56,8%	2	2,3%	3	3,4%	9	10,2%	19	21,6%	5	5,7%	88	100,0%

Cramer's V=0,40, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,001

Πίνακας 28: Κινητικότητα μεταξύ των θέσεων εργασίας κατά τη μετάβαση από την 2^η στην 3^η εργασία

Ενδεικτικά της κατάστασης που αναλύουμε είναι τα ποσοστά που συγκροτούν την κύρια διαγώνιο των παραπάνω πινάκων όπου απεικονίζεται η κινητικότητα ανά θέση εργασίας μεταξύ της 1^{ης} και 2^{ης} εργασίας, καθώς και εκείνη της 2^{ης} με την 3^η εργασία. Η θέση του Ιδιοκτήτη χαρακτηρίζεται από το υψηλότερο ποσοστό (90,9% και 96,2% αντίστοιχα) επαγγελματική στασιμότητας, ενώ αντίθετα η θέση των Αυτοαπασχολούμενων από τη μεγαλύτερη επαγγελματική ρευστότητα (4,9% και 10% τα ποσοστά στασιμότητας).

Τα ποσοστά που απεικονίζονται στο πάνω δεξιά τρίγωνο που σχηματίζει η κύρια διαγώνιο αντιστοιχούν στην καθοδική ενδογενεακή επαγγελματική κινητικότητα των ατόμων που σημειώθηκε με κριτήριο τη θέση εργασίας. Ομοίως το κάτω αριστερά τρίγωνο αντιστοιχεί στην ανοδική κινητικότητα. Αθροίζοντας το σύνολο των ατόμων που αναγράφονται στα κελιά του κάθε τριγώνου καθώς και της κύριας διαγωνίου, και ανάγοντας στον πληθυσμό του πίνακα, υπολογίζουμε τόσο το ποσοστό της κινητικότητας –ανοδικής και καθοδικής- όσο και αυτό της επαγγελματικής στασιμότητας⁴. Με βάση τον υπολογισμό αυτό σε ότι αφορά την κινητικότητα μεταξύ 1^{ης} και 2^{ης} θέσης εργασίας προκύπτει ότι το 16,1% των ατόμων σημείωσε καθοδική κινητικότητα, το 57,8% ανοδική ενώ το 26,1% παρέμεινε στην ίδια θέση εργασίας. Αντίστοιχα κατά τη μετάβαση στην 3^η εργασία το 10,2% πραγματοποίησε καθοδική επαγγελματική κινητικότητα ως προς τη θέση εργασίας, το 44,3% ανοδική και το 45,5% παρέμεινε στη θέση εργασίας που είχε κατακτήσει κατά την προηγούμενη επαγγελματική μετακίνηση.

Κατά συνέπεια αδιαμφισβήτητα η ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή προκάλεσε έντονη επαγγελματική κινητικότητα ανοδικής κατεύθυνσης, δημιουργώντας προοπτικές για κοινωνική ανέλιξη. Γεγονός που θα μας επέτρεπε να εικάσουμε ότι

⁴ Η μέθοδος αυτή αναφέρεται στον υπολογισμό των απόλυτων δεικτών κινητικότητας. Βλ. σχετική βιβλιογραφία: Hout:1983:16-18, Goldthorpe:198:74, Payne:1987:122-123, Κασιμάτη:2001:339-340, κ.α).

πρόκειται για μια ανοικτή κοινωνική και επαγγελματική δομή η οποία χαρακτηρίζεται από ισότητα ευκαιριών πρόσβασης στις ανώτερες θέσεις ανεξάρτητα από την κοινωνική καταγωγή των ατόμων. Εν τούτοις η υπόθεση αυτή δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται στο έπακρο. Σαφέστατα υπάρχει κινητικότητα προς ανώτερες θέσεις εργασίας και ειδικότερα προς αυτή του Ιδιοκτήτη, ωστόσο η κινητικότητα αυτή παρατηρείται εντονότερα από 'κοντινές' θέσεις εργασίας. Είναι δηλαδή συχνότερο το φαινόμενο της μετακίνησης από τη μια βαθμίδα της επαγγελματικής ιεραρχίας στην άλλη μέσα στο ίδιο στρώμα, παρά από τη βάση της ιεραρχίας στην κορυφή γεγονός που προϋποθέτει την διάσχιση όλης της επαγγελματικής πυραμίδας.

Η κινητικότητα που σημειώνεται από τις κατώτερες βαθμίδες στις ανώτερες θα πρέπει να αποδοθεί σε μεγάλο βαθμό στις διαρθρωτικές αλλαγές που προκλήθηκαν στην αγορά εργασίας εξαιτίας της ανάπτυξης του τουρισμού, παρά στο γεγονός της ύπαρξης μια γνήσιας ανοικτής κοινωνικής και επαγγελματικής διάρθρωσης. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι τα άτομα που είναι κάτοχοι του κεφαλαίου και των μέσων παραγωγής, κατά συνέπεια αποκομίζουν από αυτά κοινωνική δύναμη, εξουσία και γόητρο, παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό κλειστότητας επιτρέποντας τη διείσδυση περιορισμένου αριθμού ατόμων, τόσων ώστε να διατηρηθεί η κοινωνική ισορροπία και να μην τεθεί σε κίνδυνο η κυριαρχία τους.

Οι θέσεις εργασίας που καταλαμβάνουν οι ερωτώμενοι διαφοροποιούνται με κριτήριο το φύλο (βλ. Παράρτημα: Πιν. 28-30, σελ. 343). Στην 1^η επαγγελματική απασχόληση το ποσοστό των ανδρών που εμφανίζονται να κατέχουν θέση Ιδιοκτήτη είναι σημαντικά μεγαλύτερο από αυτό των γυναικών (16,3% έναντι 9,4%). Οι άνδρες απασχολούνται κυρίως ως Ειδικευμένοι (31,6%) και Ανειδίκευτοι εργάτες (17,3%) καθώς και ως Αυτοαπασχολούμενοι (22,4%). Οι γυναίκες συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης τους ως Αυτοαπασχολούμενες (31,3%). Εξίσου υψηλό είναι και το ποσοστό των γυναικών που κατέχουν θέσεις Υπαλλήλου γραφείου, το οποίο είναι πολλαπλάσιο από το αντίστοιχο των ανδρών (29,7% έναντι 7,1%). Στις εργατικές θέσεις, σε αντίθεση με τους άνδρες οι γυναίκες ασκούν κυρίως καθήκοντα Ανειδίκευτου εργάτη (18,8%).

Στη 2^η και 3^η εργασία οι διαφορές μεταξύ των φύλων ανά θέση εργασίας φαίνεται να εξομοιώνονται. Έτσι στη 2^η εργασία είναι σχεδόν ισότιμα τα ποσοστά στις θέσεις των Ιδιοκτητών και των Αυτοαπασχολούμενων, ενώ συνεχίζονται οι ανισότητες της υπεροχής των ανδρών στις θέσεις των Ειδικευμένων εργατών και της αντίστοιχης των

γυναικών ως Υπάλληλοι γραφείου και Ανειδίκευτοι εργάτες. Στην 3^η εργασία η μόνη διαφοροποίηση που εμφανίζεται είναι αυτή της μικρής τάσης μετακίνησης των ανδρών προς τις θέσεις των Υπαλλήλων γραφείου (11,1%) και των γυναικών προς τους Ειδικευμένους εργάτες (23,5%).

Πέρα από το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να επηρεάζει τη θέση εργασίας που καταλαμβάνουν οι ερωτώμενοι (βλ. Παράρτημα: Πιν. 31-33, σελ. 343-344). Για παράδειγμα τα άτομα που κατέχουν ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά στις θέσεις των Διευθυντών & Προϊσταμένων καθώς και των Υπαλλήλων γραφείου, όταν κανένα άτομο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν κατέχει αντίστοιχες θέσεις. Αντίθετα οι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης συγκροτούν το κυριότερο τμήμα των Αυτοαπασχολούμενων (50%), ενώ σημαντικό ποσοστό (20,6%) απασχολούνται και ως Ανειδίκευτοι εργάτες. Οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατέχουν σε μεγαλύτερο βαθμό θέσεις Ειδικευμένου (27,5%) και Ανειδίκευτου (24,6%) προσωπικού. Σημαντικά ποσοστά στις θέσεις των Ειδικευμένων εργατών (28,1%) και των Αυτοαπασχολούμενων (35%) κατέχουν τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι τάσεις αυτές χαρακτηρίζουν και την μετάβαση στη 2^η και 3^η εργασία, με μοναδική διαφοροποίηση το ποσοστό των Αυτοαπασχολούμενων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης οι οποίοι μετακινούνται μαζικά προς τη θέση του Ιδιοκτήτη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι την ανώτερη θέση στο επάγγελμα, αυτή του Ιδιοκτήτη, καταλαμβάνουν σε υψηλότερο ποσοστό άτομα χαμηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης (πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας) παρά ανώτερου όπως θα ήταν αναμενόμενο. Αντίθετα τα άτομα αυτά κατέχουν κυρίως καίριες θέσεις ως προς την επιτελικότητα και την άσκηση εξουσίας, όπως αυτές των Διευθυντών και Προϊσταμένων, καθώς και θέσεις 'στυλοβατών' για τη λειτουργία της γραφειοκρατικής δομής, όπως των Υπαλλήλων γραφείου.

Το υψηλό ποσοστό Ιδιοκτητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θα πρέπει να ερμηνευτεί σε συγκερασμό με δυο παράγοντες: την ανάπτυξη του τουρισμού, και την προκαλούμενη επαγγελματική κινητικότητα -των αυτοαπασχολούμενων κυρίως αγροτών- στον τουριστικό τομέα. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού οι αγρότες κατέχοντας μεγάλες εκτάσεις γης, απαραίτητες για την εξάπλωση των τουριστικών δραστηριοτήτων, προβαίνουν συχνά στην

εκποίηση τμήματος της ακίνητης αυτής περιουσίας και τα χρήματα που αποκομίζουν τα επενδύουν στον τουρισμό με αποτέλεσμα να μετατρέπονται σε τουριστικούς επιχειρηματίες. «..Εκείνη την εποχή κτήματα είχαν όλοι στην περιοχή, πουλούσες ένα χωράφι και με τα χρήματα που έπαιρνες πήγαινες στο άλλο χωράφι και έχτιζες 10-12 δωμάτια...έτσι έμπαινες στο τουριστικό παιχνίδι και γινόσουν επιχειρηματίας..». Χαρακτηριστικός είναι ο ορθολογισμός στα πλαίσια του οποίου πραγματοποιήθηκε αυτή η μετάλλαξη των αγροτών σε τουριστικούς επιχειρηματίες: «..γιατί σου λέει ο άλλος έχω ένα κτήμα 10 στέμματα να το βάλω σιτάρι, τι θα βγάλει; άντε να βγάλει και 5 τόνους. Γιατί να μην το δώσω να το κάνω δωμάτια; και πιο ξεκούραστος θα είμαι και πιο πολλά θα βγάλω από ότι γεωργός....Από εκεί ξεκίνησαν όλα, την ίδια σκέψη έκαναν όλοι και σιγά-σιγά ο ένας με τον άλλο βλέποντας τι κάνει ο διπλάνος του και λέγοντας γιατί αυτός και όχι και εγώ;..».

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση της συσχέτισης της θέσης εργασίας με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, να αναφέρουμε ότι τα άτομα που δήλωσαν ότι κατέχουν θέσεις Ιδιοκτήτη ή Αυτοαπασχολούμενου είναι μεγαλύτερα ηλικιακά κατά μέσο όρο 12-14 χρόνια από τα άτομα που δήλωσαν Ειδικευμένοι εργάτες. Κατά συνέπεια όσο ανερχόμαστε την ηλικιακή πυραμίδα τόσο περισσότερες οι πιθανότητες κατοχής θέσεων Ιδιοκτήτη ή Αυτοαπασχολούμενου.

Η θέση εργασίας που κατέχουν τα άτομα πριν την ένταξη τους στον τουριστικό τομέα σχετίζεται με τη θέση απασχόλησης στον τουρισμό, τόσο στην 1^η όσο και στην εργασία που ασκούσαν την εποχή διεξαγωγής της έρευνας.

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην 1η εργασία στον τουριστικό τομέα													
		Ιδιοκτήτες		Αυτοαπ/μενοι		Διευθ/Προϊστ.		Υπάλ. γραφείου		Ειδικ. Εργάτες		Ανειδ. Εργάτες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση τελευταίας εργασίας πριν τον τουρισμό	Ιδιοκτήτες	15	34,1	1	2,3	7	15,9	14	31,8	1	2,3	6	13,6	44	100,0
	Αυτοαπασχολούμενοι	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	1	100,0	1	100,0
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	0	,0	0	,0	2	66,7	1	33,3	0	,0	0	,0	3	100,0
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0	0	,0	2	33,3	3	50,0	0	,0	1	16,7	6	100,0
	Ειδικευμένοι εργάτες	0	,0	1	4,8	6	28,6	12	57,1	2	9,5	0	,0	21	100,0
	Ανειδίκευτοι εργάτες	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	2	100,0	0	,0	2	100,0
	Σύνολο	15	19,5	2	2,6	17	22,1	30	39,0	5	6,5	8	10,4	77	100,0
Cramer's V=0,40, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,001															

Πίνακας 29: Συσχέτιση της Θέσης Εργασίας στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με τη Θέση στην 1^η εργασία στον τουριστικό τομέα.

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην τωρινή εργασία στον τουριστικό τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ/ Προϊστ.		Ειδ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση τελευταίας εργασίας πριν τον τουρισμό	Ιδιοκτήτες	107	96,4%	2	1,8%	0	,0%	2	1,8%	111	100,0%
	Αυτοαπασχολούμενοι	2	66,7%	0	,0%	0	,0%	1	33,3%	3	100,0%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	3	60,0%	2	40,0%	0	,0%	0	,0%	5	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	3	25,0%	0	,0%	6	50,0%	3	25,0%	12	100,0%
	Ειδικευμένοι εργάτες	6	23,1%	2	7,7%	18	69,2%	0	,0%	26	100,0%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	2	33,3%	1	16,7%	2	33,3%	1	16,7%	6	100,0%
	Σύνολο	123	75,5%	7	4,3%	26	16,0%	7	4,3%	163	100,0%

p<0,001 (Monte Carlo)

Πίνακας 30: Συσχέτιση της Θέσης Εργασίας στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό, με τη Θέση στην παρούσα εργασία στον τουριστικό τομέα.

Το 34,1% των ατόμων που στην 1^η εργασία στον τουρισμό κατείχε θέση Ιδιοκτήτη τουριστικής επιχείρησης, είχε αντίστοιχη θέση και στην τελευταία εργασία πριν την είσοδο στον τουριστικό τομέα. Χαρακτηριστικά κανένα άτομο που προέρχεται από άλλη θέση εργασίας δεν δήλωσε Ιδιοκτήτης στην 1^η του επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό. Οι Διευθυντές & Προϊστάμενοι καθώς και οι Υπάλληλοι γραφείου παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά στασιμότητας (66,7% και 50% αντίστοιχα) εφόσον παραμένουν στις θέσεις αυτές και κατά την μετάβαση τους στον τουρισμό. Οι Υπάλληλοι γραφείου που μετακινήθηκαν απορροφήθηκαν στις θέσεις των Διευθυντών & Προϊσταμένων (33,3%) των τουριστικών επιχειρήσεων. Για τους Ειδικευμένους εργάτες η είσοδος τους στα επαγγέλματα του τουρισμού σηματοδότησε την αναρρίχηση τους σε ανώτερη θέση εργασίας, σημειώνοντας τη μεγαλύτερη επαγγελματική κινητικότητα. Το 57,1% των Ειδικευμένων εργατών κατέχουν πλέον θέσεις Υπαλλήλου γραφείου και το 28,6% θέσεις Διευθυντών & Προϊσταμένων. Στους Ανειδίκευτους εργάτες διαφαίνεται μια τάση μετακίνησης προς τις θέσεις των Ειδικευμένων.

Σημαντική συσχέτιση εμφανίζεται και ως προς τη θέση εργασίας που κατέχουν σήμερα τα άτομα στον τουριστικό τομέα. Η συσχέτιση αυτή είναι ισχυρότερη στους Ιδιοκτήτες εφόσον το 96,4% κατείχε αντίστοιχη θέση και στη τελευταία απασχόληση πριν τον τουρισμό. Υψηλό ποσοστό στασιμότητας (69,2%) στην ίδια θέση εργασίας παρουσιάζουν και οι Ειδικευμένοι εργάτες. Αντίθετα οι Υπάλληλοι γραφείου φαίνεται περισσότερο να έχουν μετακινηθεί σήμερα στις θέσεις των Ειδικευμένων εργατών (50%). Ωστόσο αυτό που χαρακτηρίζει όλες τις ομάδες των θέσεων εργασίας είναι η σαφής κινητικότητα προς τη θέση του Ιδιοκτήτη τουριστικής επιχείρησης.

Κατά συνέπεια διαφαίνεται ότι οι Ιδιοκτήτες παραμένουν στη θέση αυτή καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας τόσο πριν όσο και μέσα στον τουριστικό τομέα. Οι Διευθυντές & Προϊστάμενοι αρχικά παραμένουν στην ίδια θέση και κατά την είσοδο τους στον τουριστικό τομέα, στη συνέχεια όμως αναρριχούνται στη θέση του Ιδιοκτήτη. Ανοδική κινητικότητα σημειώνουν και οι Ανεπίδοτοι εργάτες οι οποίοι μετακινούνται στους Ειδικευμένους. Αντίθετα οι Υπάλληλοι γραφείου φαίνεται να έχουν μικρή καθοδική κινητικότητα εφόσον στην παρούσα εργασία κατέχουν κυρίως θέσεις Ειδικευμένων εργατών. Οι Ειδικευμένοι εργάτες παρότι αρχικά σημειώνουν ανοδική κινητικότητα η επαγγελματική τους πορεία στη συνέχεια σηματοδοτεί την επιστροφή τους στη θέση που κατείχαν πριν ενταχθούν στον τουριστικό τομέα.

Τέλος οι κυριότεροι λόγοι και τα κίνητρα που οι ερωτώμενοι πραγματοποίησαν επαγγελματικές μετακινήσεις φαίνεται να είναι οι χρηματικές αποδοχές και οι συνθήκες εργασίες (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα: 6, σελ. 344). Αναδεικνύοντας τα οικονομικά κίνητρα σε παράγοντα καίριας σημασίας στην απόφαση αλλαγής επαγγελματικού προσανατολισμού σύμφωνα με τις δηλώσεις του 70% των ατόμων που πραγματοποίησαν επαγγελματική μετακίνηση.

Εξετάζοντας την επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των ερωτώμενων πριν την ένταξη τους στον τουριστικό τομέα, οδηγούμαστε στα παρακάτω συμπεράσματα:

- Το 39,6% των ατόμων παρουσιάζει επαγγελματική στασιμότητα εφόσον παραμένει μέχρι σήμερα στη 1^η τους επαγγελματική επιλογή, αυτή της επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό. Κατά συνέπεια ο τουρισμός φαίνεται να συνιστά ένα τομέα που προσφέρει ευκαιρίες πρόσβασης απορροφώντας σημαντικό τμήμα του άνεργου εργατικού δυναμικού. Αντίθετα από τα άτομα που δεν παρέμειναν στην 1^η τους επαγγελματική επιλογή αλλά σημείωσαν επαγγελματική κινητικότητα, το 39,6% μετακινήθηκε μια φορά από το αρχικό στο σημερινό επάγγελμα. Εντονότερη κινητικότητα παρουσιάζει το 40,8% που πραγματοποίησε 2-3 επαγγελματικές μετακινήσεις πριν ασχοληθεί με τον τουριστικό τομέα.

- ▶ Η πορεία ανάπτυξης του τουρισμού επιδρά καταλυτικά στο μετασχηματισμό του παραγωγικού ιστού του τόπου. Το 53,8% που άλλαξε Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας μετακινήθηκε στα επαγγέλματα των Χώρων εστίασης & σίτισης και το 15,6% σε άλλα επαγγέλματα της Παροχής υπηρεσιών. Σε πρώτη φάση μεγαλύτερη κινητικότητα σημειώνεται από τον Πρωτογενή τομέα και τους Άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Σταδιακά ο τουρισμός απορροφά απασχολούμενους από το σύνολο των κλάδων που συγκροτούν την παραγωγική δομή, αντιπροσωπεύοντας το 88,5% του εργατικού δυναμικού. Η γεωργία έχει αποδιαρθρωθεί ολοκληρωτικά εφόσον κανένα άτομο δεν ασχολείται πλέον με τα γεωργικά επαγγέλματα.
- ▶ Αντίστοιχες τάσεις κινητικότητα παρατηρούνται και μεταξύ των Ομάδων Επαγγελμάτων. Μετακινήσεις σημειώνονται κυρίως προς τα Επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών και των Υπαλλήλων γραφείου. Στα εργατικά επαγγέλματα (Ειδικευμένοι και Ανειδίκευτοι εργάτες) παρότι το μεγαλύτερο ποσοστό (45,5%) μετακινείται προς την Παροχή υπηρεσιών, στη βάση τους αυτοστρατολογούνται εφόσον τα μέλη τους παραμένουν στην ομάδα αυτή ενώ η στρατολόγηση από άλλες ομάδες επαγγελμάτων είναι περιορισμένη. Αντίθετα την εντονότερη επαγγελματική κινητικότητα παρουσιάζουν οι ομάδες επαγγελμάτων του Πρωτογενή τομέα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών άντλησαν σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού τους από τα άτομα που ασκούσαν Επιστημονικά επαγγέλματα και τα Ανώτερα στελέχη. Από τη συσχέτιση των Ομάδων επαγγελμάτων με το επίπεδο εκπαίδευσης διαφαίνεται ότι η ανάπτυξη του τουρισμού πέρα από τις ευκαιρίες που παρέχει για βελτίωση της επαγγελματικής και κοινωνικής θέσης, διαταράσσει σημαντικά τον ισχυρό συσχετισμό εκπαίδευσης- επαγγελματικής θέσης- κοινωνικής τάξης. Ωστόσο ο ανατροπή που σημειώνεται δεν είναι τόσο ισχυρή ώστε να κλονίσει τις σταθερές βάσεις της κοινωνικής στρωμάτωσης. Ισχυρή συσχέτιση εμφανίζεται μεταξύ του επαγγέλματος που ασκούσαν οι ερωτώμενοι πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα και τη μορφή τουριστικής επιχείρησης που απασχολούνται στην παρούσα εργασία στον τουρισμό. Οι επιχειρήσεις Τουριστικών πρακτορείων και Γραφείων ενοικίασεως αυτοκινήτων αντλούν εργατικό δυναμικό κυρίως από τα Επιστημονικά επαγγέλματα και τους Υπαλλήλους γραφείου, ενώ οι επιχειρήσεις

Καταλυμάτων (κύριων και βοηθητικών) και Σίτισης απορροφούν τους απασχολούμενους που προέρχονται κυρίως από τις ομάδες επαγγελματιών της Παροχής υπηρεσιών.

- Η κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας αναδεικνύει την θέση του Ιδιοκτήτη σε επαγγελματικό στόχο του συνόλου των ατόμων που κατέχουν άλλες θέσεις εργασίας. Εντονότερη κινητικότητα προς τη θέση του Ιδιοκτήτη χαρακτηρίζει τους Αυτοαπασχολούμενους καθώς και τους Διευθυντές & Προϊσταμένους. Οι Ιδιοκτήτες παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό επαγγελματικής στασιμότητας, ενώ αντίθετα οι Αυτοαπασχολούμενοι τη μεγαλύτερη επαγγελματική ρευστότητα. Διαφορετικές τάσεις κινητικότητας σημειώνουν οι εργατικές ομάδες. Οι Ειδικευμένοι εργάτες, όσοι δεν παρέμειναν στη ίδια θέση εργασίας, μετακινούνται προς τη θέση του Ιδιοκτήτη. Αντίθετα οι Ανειδίκευτοι παρουσιάζουν το χαμηλότερο ποσοστό μετακίνησης προς τη θέση του Ιδιοκτήτη, και καταλαμβάνουν κυρίως θέσεις Ειδικευμένων εργατών.

Διαφοροποίηση της θέσης εργασίας παρατηρείται με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία, εκπαίδευση). Αξιοσημείωτο είναι ότι τη θέση του Ιδιοκτήτη καταλαμβάνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό άτομα με χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια), ενώ οι απόφοιτοι της ανώτερης εκπαίδευσης κατέχουν κυρίως καίριες θέσεις ως προς την άσκηση εξουσίας και ελέγχου (Διευθυντές & Προϊστάμενοι) και την εύρυθμη λειτουργία του γραφειοκρατικού μηχανισμού (Υπάλληλοι γραφείου).

Η θέση εργασίας που καταλαμβάνουν οι ερωτώμενοι στον τουριστικό τομέα – τόσο στην 1^η τους εργασία όσο και στην παρούσα- σχετίζεται με τη θέση που κατείχαν πριν την επαγγελματική τους ενασχόληση με τον τουρισμό. Το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα είναι ότι οι Ιδιοκτήτες παραμένουν σε αυτή τη θέση εργασίας καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας, τόσο πριν όσο και μέσα στον τουριστικό τομέα.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι εμφανές ότι η ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και ευκαιριών απασχόλησης προκάλεσε έντονη επαγγελματική κινητικότητα ομάδων με διαφορετικά κοινωνικό-οικονομικά-δημογραφικά χαρακτηριστικά. Η κινητικότητα αυτή είναι κυρίως ανοδικής κατεύθυνσης δημιουργώντας παράλληλα προοπτικές κοινωνικής ανέλιξης,

γεγονός που θα χαρακτήριζε την επαγγελματική και κοινωνική δομή ως ανοικτή παρέχοντας ισότητα ευκαιριών πρόσβασης. Ωστόσο παρά την έντονη κινητικότητα που σημειώνεται η κοινωνική διάρθρωση δεν φαίνεται να είναι απόλυτα ανοικτή. Είναι συχνότερες οι μετακινήσεις από τη μια βαθμίδα της επαγγελματικής ιεραρχίας στην άλλη μέσα στο ίδιο στρώμα παρά από τη βάση της ιεραρχίας στην κορυφή. Η κινητικότητα αυτή αποδίδεται κατά κύριο λόγο στις διαρθρωτικές αλλαγές που επήλθαν στη δομή και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας εξαιτίας της ανάπτυξης του τουρισμού, παρά στην ύπαρξη μιας γνήσιας ανοικτής κοινωνικής και επαγγελματικής δομής.

Η τουριστική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερα ευέλικτη εφόσον απορροφά εργατικό δυναμικό από το σύνολο των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας και Ομάδων επαγγελμάτων, χωρίς την ύπαρξη ενός συστήματος ελέγχου, αξιολόγησης και αποκλεισμού. Γεγονός που υποδηλώνει ότι ο τουριστικός τομέας στερείται μια διακριτής αγοράς εργασίας με συγκεκριμένα επαγγελματικά χαρακτηριστικά (Hjalager, Andersen:2001:126, Ladkin:2005:447). Κατά συνέπεια επιβεβαιώνεται και στη δική μας διερεύνηση ότι ο τουριστικός τομέας λειτουργεί ως 'λιμάνι σε καιρό καταιγίδας' απορροφώντας το πλεονάζων εργατικό δυναμικό που προέρχεται από τους άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (Szivas, Riley:1999:748). Ταυτόχρονα η έλλειψη διακριτών χαρακτηριστικών και επαγγελματικής ταυτότητας καθιστά περισσότερο ευάλωτο το εργατικό δυναμικό - ιδιαίτερα τα άτομα στις κατώτερες θέσεις εργασίας- στις επαγγελματικές αλλαγές, ενώ παράλληλα εντείνει τους ρυθμούς αντικατάστασης του προσωπικού.

7.4 Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα μέσα στον Τουριστικό Τομέα.

Στην προηγούμενη ενότητα εξετάσαμε την κινητικότητα που πραγματοποίησαν τα άτομα από την έναρξη της επαγγελματικής τους ζωής μέχρι το χρονικό σημείο της ένταξής τους στον τουριστικό τομέα. Στην παρούσα ενότητα θα επικεντρώσουμε την ανάλυση μας στην μελέτη της ενδογενεακής επαγγελματικής πορείας που ακολούθησαν τα άτομα, από την πρώτη τους εργασία στον τουρισμό μέχρι την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας. Ειδικότερα, θα εξετάσουμε την κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικών επιχειρήσεων και των θέσεων εργασίας. Η κινητικότητα αυτή θα συσχετιστεί παράλληλα με τα βασικά δημογραφικά

χαρακτηριστικά των ερωτώμενων καθώς και με το είδος επιχείρησης και τη θέση εργασίας που κατέχουν σήμερα στον τουρισμό.

Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να δηλώσουν το συνολικό χρόνο εργασίας τους στον τουριστικό τομέα από την 1^η τους απασχόληση μέχρι σήμερα, καθώς και το χρονικό διάστημα που βρίσκονται στην παρούσα εργασία. Τα στοιχεία αυτά απεικονίζονται στον παρακάτω πίνακα με τη μορφή μηνών.

Διάρκεια εργασίας	Στον τουρισμό	Στην παρούσα εργασία
Μέση τιμή	175,73	124,72
Διάμεσος	156,00	120,00
Επικρατούσα	120	24
Τυπ.Αποκλιση	103,856	94,597
Ασυμμετρία	0,571	0,769
Κύρτωση	-0,142	-0,044
Ελάχιστη τιμή	2	1
Μέγιστη τιμή	468	408
Αριθμός ατόμων	270	270
<i>Kolmogorov-Smirnov Z</i>	1,30	1,97
<i>p-value</i>	0,069	0,001

Πίνακας 31: Διάρκεια απασχόλησης στον τουριστικό τομέα

Η μέση διάρκεια του συνολικού χρόνου επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό είναι περίπου 15 έτη. Γεγονός που ανάγει την 1^η εργασία στον τουρισμό στα τέλη της δεκαετίας του 1980, περίοδος που ταυτίζεται με την απαρχή του σταδίου της έντονης τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή. «...*Με τον τουρισμό ασχολούμαι 15 χρόνια...το '89 πήρα την απόφαση να ασχοληθώ τότε που ο τουρισμός εδώ ήταν στο φώρτε του...*». Σημαντικός είναι και ο χρόνος παραμονής στην παρούσα εργασία ο οποίος κυμαίνεται κατά μέσο όρο στα 10 χρόνια εκφράζοντας μια έντονη επαγγελματική στασιμότητα, τις διαστάσεις της οποίας θα διερευνήσουμε στη συνέχεια. Συγκρίνοντας το χρόνο παραμονής στην παρούσα εργασία με το συνολικό χρόνο απασχόλησης στον τουριστικό τομέα, διαφαίνεται ότι οι ερωτώμενοι για μια περίοδο 4-5 ετών πραγματοποιούν επαγγελματικές μετακινήσεις μέσα στον τουριστικό τομέα έως ότου να κατακτήσουν την εργασία που τους ικανοποιεί και ανταποκρίνεται στις επαγγελματικές και προσωπικές τους επιδιώξεις.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 50,7% των ερωτώμενων δεν είχαν προηγούμενη επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό από την έναρξη της επαγγελματικής τους ζωής (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα 7, σελ. 345). Κατά συνέπεια δεν παρουσιάζουν επαγγελματική κινητικότητα μέσα στον τουριστικό τομέα, πέρα από μια μόνο μετάβαση: αυτή της τελευταίας εργασίας τους σε Κλάδο Οικονομικής

Δραστηριότητας άλλων πλην του τουριστικού στην σημερινή τους εργασία στον τουρισμό.

7.4.1 Κινητικότητα μεταξύ των Ειδών Τουριστικών Επιχειρήσεων.

Προκειμένου να διερευνήσουμε την επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα που σημειώθηκε μέσα στον τουριστικό τομέα, ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να δηλώσουν τις τρεις σημαντικότερες εργασίες που άσκησαν στον τουρισμό. Ως κριτήρια αξιολόγησης του βαθμού σημαντικότητας τέθηκαν ο συνολικός χρόνος άσκησης της εκάστοτε εργασίας καθώς και η θέση απασχόλησης που κατείχαν τα άτομα. Επιπλέον δόθηκαν πληροφορίες για την κινητικότητα μεταξύ των τουριστικών επιχειρήσεων καθώς και το γεωγραφικό χώρο (Νομό) άσκησης των εργασιών αυτών.

Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων απασχολούνται καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας στον τουριστικό τομέα σε επιχειρήσεις εστίασης (ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα δωμάτια) και σίτισης (εστιατόρια, καφέ, μπαρ). Το ποσοστό αυτό κυμαίνεται περίπου στο 80% και στις 3 εργασίες και είναι ισόποσα κατανεμημένο μεταξύ των δυο ομάδων επιχειρήσεων (βλ. Παράρτημα, Πίν. 34-36, σελ. 345). Το γεγονός της απορρόφησης του μεγαλύτερου όγκου του εργατικού δυναμικού σε αυτές τις μορφές τουριστικών επιχειρήσεων είναι άρρηκτα συνδεδεμένο αφενός με την αριθμητική υπεροχή τους στην περιοχή, αφετέρου των ευκολιών πρόσβασης και των πολλαπλάσιων ευκαιριών απασχόλησης που προσφέρουν.

Το είδος τουριστικής επιχείρησης που απασχολείται ένα άτομο κατά την πρώτη του εργασία στον τουρισμό σχετίζεται αντίστοιχα με το είδος των τουριστικών επιχειρήσεων που απασχολείται και στις επόμενες εργασίες του. Από τα στοιχεία των παρακάτω πινάκων όπου απεικονίζεται η κινητικότητα μεταξύ των 3 εργασιών, παρατηρείται ένας υψηλός βαθμός στασιμότητας ως προς τη μορφή τουριστικής επιχείρησης που απασχολούνται οι ερωτώμενοι.

Κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικής επιχείρησης		2 ^η εργασία							
		Ξενοδοχεία-Ενοικ. Δωμάτια		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	13	54,2%	6	25,0%	5	20,8%	24	100,0%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	4	18,2%	14	63,6%	4	18,2%	22	100,0%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	4	44,4%	2	22,2%	3	33,3%	9	100,0%
	Σύνολο	21	38,2%	22	40,0%	12	21,8%	55	100,0%

Cramer's V=0,30, p=0,043 / Marginal homogeneity test: p=0,405

Πίνακας 32: Κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικών επιχειρήσεων από την 1^η στη 2^η εργασία στον τουρισμό

Κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικής επιχείρησης		3 ^η εργασία						Σύνολο	
		Ξενοδοχεία-Ενοικ. Δωμάτια		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση			
		N	%	N	%	N	%		
2 ^η εργασία	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	6	60,0%	3	30,0%	1	10,0%	10	100,0%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	2	25,0%	5	62,5%	1	12,5%	8	100,0%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	0	,0%	1	33,3%	2	66,7%	3	100,0%
	Σύνολο	8	38,1%	9	42,9%	4	19,0%	21	100,0%

Cramer's V=0,44, p=0,088 / Marginal homogeneity test: p=0,366

Πίνακας 33: Κινητικότητα μεταξύ των ειδών τουριστικών επιχειρήσεων από την 2^η στη 3^η εργασία στον τουρισμό

Η στασιμότητα αυτή είναι έντονη σε όλα τα είδη των τουριστικών επιχειρήσεων τόσο κατά τη μετάβαση από την 1^η στη 2^η εργασία όσο και από την 2^η στη 3^η εργασία, υποδηλώνοντας μια μορφή 'επαγγελματικής πίστης' ως προς τις ομάδες επιχειρήσεων εφόσον τα άτομα παραμένουν σε αυτές καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας στον τουρισμό. «...Αρχικά δούλευα ως σερβιτόρος σε καφέ-μπαρ και σε beach-bar περίπου 7-8 χρόνια συνέχεια, μετά πήραμε την απόφαση με το σύνταξο μου και κάναμε αυτή την ταβέρνα...». Η τάση αυτή είναι πιθανό να οφείλεται στη συνεχή κατάρτιση και εμπειρία που αποκτούν τα άτομα όταν εντρυφούν σε μια μόνο μορφή τουριστικών επιχειρήσεων, γεγονός που τους καθιστά 'προνομιούχους' στην αγορά εργασίας για τη διεκδίκηση καλύτερων θέσεων εργασίας. Το γεγονός της στασιμότητας που παρατηρείται ως προς τις ομάδες επιχειρήσεων δεν σηματοδοτεί καθ' ανάγκη και την μη ύπαρξη κινητικότητας. Κινητικότητα μπορεί να υφίσταται και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό ωστόσο να σημειώνεται μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων της ίδιας μορφής (πχ. μεταξύ ξενοδοχειακών επιχειρήσεων). «...Ο γιος μου δούλευε πρώτα σε ένα αναψυκτήριο και τώρα είναι μπάρμαν σε ένα καφέ-μπαρ στην παραλία...». Παρά την έντονη στασιμότητα και τον περιορισμό του δείγματος, εάν επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις τάσεις κινητικότητας μεταξύ των ομάδων επιχειρήσεων διακρίνεται μια αμφίδρομη σχέση των επιχειρήσεων σίτισης και στέγασης, ειδικότερα κατά την μετάβαση στην 3^η εργασία. Διαφαίνεται –έστω και ασθενώς- ότι τα άτομα που μετακινούνται από τις επιχειρήσεις των καταλυμάτων

(κύριων και βοηθητικών) κατευθύνονται προς αυτές των εστιατορίων, μπαρ, καφέ, και αντίστροφα. «...Πριν τα δωμάτια είχα και άλλη ενασχόληση με τον τουρισμό, στην αρχή όταν ήρθα είχα ένα μπαράκι στην παραλία όπου το δούλεψα για 2 χρόνια...».

Το είδος της επιχείρησης που απασχολούνται οι ερωτώμενοι κατά την 1^η τους εργασία στον τουρισμό διαφοροποιείται με κριτήριο το φύλο (βλ. Παράρτημα, Πιν. 37 σελ. 346). Οι άνδρες απασχολούνται πρωτίστως σε επιχειρήσεις εστιατορίων, καφέ, μπαρ (55,2%) και κατόπιν σε ξενοδοχεία και ενοικιαζόμενα δωμάτια (36,8%). Αντίθετα το 50% των γυναικών απορροφούνται στο εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων καταλυμάτων, ενώ το 30,4% απασχολούνται σε επιχειρήσεις τουριστικών πρακτορείων και γραφείων ενοικίασεως αυτοκινήτων. Το ποσοστό των γυναικών σε αυτές τις μορφές επιχειρήσεων είναι πολλαπλάσιο από αυτό των ανδρών (30,4% έναντι 8%) ενώ το αντίστροφο παρατηρείται στις επιχειρήσεις σίτισης (55,2% έναντι 19,6%). Ομοίως και η Ιακωβίδου σε προγενέστερη έρευνα στη Χαλκιδική διαπιστώνει ότι το γυναικείο εργατικό δυναμικό απασχολείται κυρίως στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις (Ιακωβίδου:1991:43).

Σε αντίθεση με την 1^η, στη 2^η και 3^η εργασία οι διαφορές μεταξύ των φύλων ανά είδος τουριστικής επιχείρησης φαίνεται να εξομοιώνονται (βλ. Παράρτημα, Πιν. 38-39, σελ. 346). Παρότι η σειρά ιεράρχησης δεν έχει μεταβληθεί, ωστόσο οι άνδρες φαίνεται να μετακινούνται προς τις επιχειρήσεις τουριστικών πρακτορείων και ενοικίασεως αυτοκινήτων και οι γυναίκες προς τις επιχειρήσεις σίτισης. Η τάση αυτή συνεχίζεται και στην 3^η εργασία με αποτέλεσμα τα ποσοστά κατανομής των φύλων ανά είδος τουριστικής επιχείρησης να είναι σχεδόν ταυτόσημα. Συμπεραίνουμε κατά συνέπεια ότι όσο εντείνεται η τουριστική ανάπτυξη στην περιοχή τόσο η διάκριση των χαρακτηρισμών περί γυναικείων και ανδρικών εργασιών και χώρων απασχόλησης αποδυναμώνονται. Η αγορά εργασίας φαίνεται να λειτουργεί με βάση τα πραγματικά κριτήρια επιλογής και αξιολόγησης που στηρίζονται στις ικανότητες και τα προσόντα των ατόμων, παρά στα κοινωνικά στερεότυπα και τους επαγγελματικούς αποκλεισμούς.

Το είδος της τουριστικής επιχείρησης που απασχολούνται οι ερωτώμενοι σχετίζεται παράλληλα και με το εκπαιδευτικό του επίπεδο (βλ. Παράρτημα, Πιν. 40-42, σελ. 346-347). Όσοι κατέχουν Ανώτατη εκπαίδευση εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης στις επιχειρήσεις καταλυμάτων (66,7%) καθώς και στις Άλλες τουρ.

Επιχειρήσεις' (τουριστικά πρακτορεία και γραφεία ενοικιάσεως αυτοκινήτων) (22,2%). Αντίθετα οι απόφοιτοι της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στη συντριπτική τους πλειοψηφία (66,7%) εργάζονται σε εστιατόρια, καφέ, μπαρ, και σε ένα μικρότερο ποσοστό (22,2%) στα ξενοδοχεία και τα ενοικιαζόμενα δωμάτια. Στις επιχειρήσεις σίτισης απορροφάται και το μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων με Δευτεροβάθμια (46,9%) και Τριτοβάθμια εκπαίδευση (54,5%), και δευτερευόντως στις επιχειρήσεις εστίασης (39,1% και 30,3% αντίστοιχα).

Κατά τη μετάβαση στη 2^η εργασία στον τουριστικό τομέα παρατηρείται μια τάση αύξησης των ποσοστών απασχόλησης των αποφοίτων Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στις επιχειρήσεις τουριστικών πρακτορείων και γραφείων ενοικιάσεως αυτοκινήτων. Επιπλέον σημειώνεται και μια σημαντική μετακίνηση (16%) των ατόμων που κατέχουν Τριτοβάθμια εκπαίδευση προς τις επιχειρήσεις των καταλυμάτων. Κατά συνέπεια διαφαίνεται ότι τα άτομα με υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης κατευθύνονται κυρίως στις επιχειρήσεις καταλυμάτων καθώς και στα τουριστικά πρακτορεία και γραφεία ενοικιάσεως αυτοκινήτων, ενώ όσοι κατέχουν χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο συγκροτούν το εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων σίτισης.

Από τη συσχέτιση τους είδους τουριστικής επιχείρησης στην 1^η και την παρούσα εργασία στον τουρισμό διαπιστώθηκε ότι σχετίζονται σε βαθμό στατιστικά σημαντικό.

		Είδος τουριστικής επιχείρησης στην τωρινή εργασία							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 1η εργασία	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	42	60,0%	8	19,0%	5	23,8%	55	41,4%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	19	27,1%	32	76,2%	6	28,6%	57	42,9%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	9	12,9%	2	4,8%	10	47,6%	21	15,8%
	Σύνολο	70	100,0%	42	100,0%	21	100,0%	133	100,0%

Cramer's V=0,42, p<0,001 / Marginal Homogeneity Test p<0,001

Πίνακας 34: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης στην 1^η και την παρούσα εργασία στον τουρισμό

Παρατηρείται μια έντονη στασιμότητα στο είδος επιχείρησης που απασχολούνται οι ερωτώμενοι. Το 60% των ατόμων που η 1^η τους εργασία στον τουριστικό τομέα εντοπίζεται στις επιχειρήσεις καταλυμάτων παραμένουν σε αυτή την ομάδα επιχειρήσεων και στην παρούσα εργασία τους. Ομοίως για το 76,2% των ερωτώμενων που απασχολούνται στις επιχειρήσεις σίτισης και το 47,6% των 'Άλλων τουριστικών επιχειρήσεων'. Παρόλο αυτά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι

διαφαίνεται μια τάση κινητικότητα των ατόμων που απασχολούνται στις επιχειρήσεις σίτισης προς αυτές της εστίασης. Αντίστοιχες τάσεις σκιαγραφούνται και κατά τη συσχέτιση της 2^{ης} και 3^{ης} εργασίας με την παρούσα, αν και το δείγμα στις περιπτώσεις αυτές είναι αριθμητικά περιορισμένο (βλ. Παράρτημα, Πιν. 43-44, σελ. 347).

7.4.2 Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας στον Τουριστικό Τομέα.

Η θέση του ατόμου στην εργασία είναι περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα δηλωτική της κοινωνικής του θέσης, εφόσον μας επιτρέπει με σχετική ακρίβεια να προσδιορίσουμε μια σειρά παραγόντων που συγκροτούν τα κριτήρια ταξινόμησης των ατόμων στα διαφορετικά στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας. Προς αυτή την κατεύθυνση η καταγραφή των μετακινήσεων από τη μια απασχόληση στην άλλη μέσα στην ίδια εργασία αποκαλύπτει την κινητικότητα –επαγγελματική και κοινωνική- που σημειώνεται και το βαθμό στον οποίο είναι κάθετη ή οριζόντια, φωτίζοντας πτυχές και χαρακτηριστικά της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Στην 1^η εργασία στον τουριστικό τομέα, σύμφωνα με τα στοιχεία που δήλωσαν οι ερωτώμενοι, το 56,4% του εργατικού δυναμικού συγκεντρώνεται σε δυο θέσεις εργασίας αυτές των Ειδικευμένων εργατών (35,3%) και των Υπαλλήλων γραφείου (21,1%). Ένα σημαντικό ποσοστό (15,8%) ερωτώμενων κατέχουν θέση Ιδιοκτήτη από την 1^η τους εργασία στον τουριστικό τομέα. Επιπλέον αξιοσημείωτο είναι το σχετικά υψηλό ποσοστό (12%) των ατόμων που είναι συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη στην τουριστική επιχείρηση.

Θέση εργασίας στην 1 ^η εργασία στον τουριστικό τομέα	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτες	21	7,8	15,8	15,8
Διευθυντές/Προϊστάμενοι	11	4,1	8,3	24,1
Υπάλληλοι γραφείου	28	10,4	21,1	45,1
Ειδικευμένοι εργάτες	47	17,4	35,3	80,5
Ανειδίκευτοι εργάτες	10	3,7	7,5	99,0
Συμβοηθούντα μέλη	16	5,9	12,0	100,0
Σύνολο	133	49,3	100,0	
Δεν εμπίπτουν	137	50,7		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 35: Θέση εργασίας στην 1η εργασία στον τουριστικό τομέα

Θέση εργασίας στην 2 ^η εργασία στον τουριστικό τομέα	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτες	14	5,2	25,5	25,5
Διευθυντές/Προϊστάμενοι	8	3,0	14,5	40,0
Υπάλληλοι γραφείου	13	4,8	23,6	63,6
Ειδικευμένοι εργάτες	16	5,9	29,1	92,7
Ανειδίκευτοι εργάτες	3	1,1	5,5	98,2
Συμβοηθούντα μέλη	1	,4	1,8	100,0
Σύνολο	55	20,4	100,0	
Δεν εμπίπτουν	215	79,6		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 36: Θέση εργασίας στην 2η εργασία στον τουριστικό τομέα

Θέση εργασίας στην 3 ^η εργασία στον τουριστικό τομέα	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτες	6	2,2	28,6	28,6
Διευθυντές/Προϊστάμενοι	3	1,1	14,3	42,9
Υπάλληλοι γραφείου	6	2,2	28,6	71,4
Ειδικευμένοι εργάτες	6	2,2	28,6	100,0
Σύνολο	21	7,8	100,0	
Δεν εμπίπτουν	249	92,2		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 37: Θέση εργασίας στην 3η εργασία στον τουριστικό τομέα

Η εικόνα αυτή της κατανομής μεταξύ των θέσεων εργασίας μεταβάλλεται ουσιαστικά κατά τη μετάβαση στη 2^η εργασία στον τουρισμό. Παρατηρείται μια έντονη διαρροή από τις χαμηλότερες θέσεις εργασίας σε συνδυασμό με τις ανοδικές τάσεις προς τις ανώτερες θέσεις. Για παράδειγμα οι Ανειδίκευτοι εργάτες και τα Συμβοηθούντα μέλη αντιστοιχούν πλέον μόνο στο 7,3% του εργατικού δυναμικού (5,5% και 1,8% αντίστοιχα), ενώ αντίθετα οι θέσεις των Ιδιοκτητών και Διευθυντών & Προϊσταμένων στο 40% (25,5% και 14,5% αντίστοιχα). Οι Ειδικευμένοι εργάτες παρά τη μείωση που σημειώθηκε διατηρούν ωστόσο σημαντικό ποσοστό (29,1%).

Από το σύνολο των Συμβοηθούντων μελών που μετακινήθηκαν μόνο ένα άτομο κατέχει αντίστοιχη θέση και στη 2^η εργασία στον τουρισμό, ενώ κατευθύνονται κυρίως στις θέσεις των Υπαλλήλων γραφείου (66,7%). Οι Ανειδίκευτοι εργάτες είτε παραμένουν στην ίδια θέση είτε ανέρχονται στη θέση των Ειδικευμένων (40%). Οι Ειδικευμένοι εργάτες σημειώνουν το υψηλότερο ποσοστό (25%) μετακίνησης προς τη θέση του Ιδιοκτήτη ενώ σημαντική είναι και η ανέλιξη (20,8%) στους Υπαλλήλους γραφείου. Την πιο αμφιταλαντευόμενη και διάχυτη θέση εργασίας φαίνεται να συγκροτούν οι Υπάλληλοι γραφείου εφόσον παρόμοιο ποσοστό μεταβαίνει τόσο προς

τις θέσεις των Ιδιοκτητών και Διευθυντών & Προϊσταμένων (15,4% αντίστοιχα) όσο και προς τις θέσεις των Ειδικευμένων εργατών (23,1%).

Ωστόσο παράδοξο αποτελεί ότι παρά την κινητικότητα που σκιαγραφείται προς τις ανώτερες θέσεις εργασίας, τα ποσοστά στασιμότητας που παρατηρούνται υπερβαίνουν αυτά της κινητικότητας. Έτσι το 52,7% των ατόμων παρέμεινε στην ίδια θέση εργασίας ακόμη και αν μετακινήθηκε. Τα ποσοστά στασιμότητας είναι εξαιρετικά υψηλά στους Ιδιοκτήτες όπου το 100% των ατόμων που δήλωναν Ιδιοκτήτες στην 1^η εργασία παρέμειναν στη θέση αυτή και στη 2^η εργασία τους, καθώς και στους Διευθυντές & Προϊσταμένους (83,3%). Κατά τη μετάβαση στη 3^η εργασία η τάση στασιμότητα εντείνεται και στις υπόλοιπες θέσεις των Υπαλλήλων γραφείου (80%) και των Ειδικευμένων εργατών (66,7%).

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας στον τουρισμό		2 ^η εργασία													
		Ιδιοκτήτες		Διευθ./ Προϊστ.		Υπάλ.γραφ.		Ειδικ. Εργ.		Ανειδ. Εργάτες		Συμβοηθ.μέλη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	4	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	4	100,0%
	Διευθυντές/Προϊστάμενοι	1	16,7%	5	83,3%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	6	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	2	15,4%	2	15,4%	6	46,2%	3	23,1%	0	,0%	0	,0%	13	100,0%
	Ειδικευμένοι	6	25,0%	1	4,2%	5	20,8%	11	45,8%	1	4,2%	0	,0%	24	100,0%
	Ανειδίκευτοι	1	20,0%	0	,0%	0	,0%	2	40,0%	2	40,0%	0	,0%	5	100,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	0	,0%	2	66,7%	0	,0%	0	,0%	1	33,3%	3	100,0%
Σύνολο		14	25,5%	8	14,5%	13	23,6%	16	29,1%	3	5,5%	1	1,8%	55	100,0%

Cramer's V=0,54, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,001

Πίνακας 38: Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας από την 1^η στη 2^η εργασία στον τουρισμό

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας στον τουρισμό		3 ^η εργασία								Σύνολο	
		Ιδιοκτήτες		Διευθ./Προϊστ.		Υπάλ.γραφ.		Ειδικ. Εργάτες		N	%
		N	%	N	%	N	%	N	%		
2 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	4	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	4	100,0%
	Διευθυντές/Προϊστάμενοι	1	20,0%	3	60,0%	1	20,0%	0	,0%	5	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	0	,0%	4	80,0%	1	20,0%	5	100,0%
	Ειδικευμένοι	1	16,7%	0	,0%	1	16,7%	4	66,7%	6	100,0%
	Ανειδίκευτοι	0	,0%	0	,0%	0	,0%	1	100,0%	1	100,0%
Σύνολο		6	28,6%	3	14,3%	6	28,6%	6	28,6%	21	100,0%

Cramer's V=0,72, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,285

Πίνακας 39: Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας από την 2^η στη 3^η εργασία στον τουρισμό

Διαφάνεται λοιπόν οι δυο ανώτερες στην ιεραρχία θέσεις εργασίας να αυτοστρατολογούνται, αν και η θέση των Ιδιοκτητών φαίνεται να είναι περισσότερο ανοιχτή και να επιτρέπει τη διείσδυση ατόμων από άλλες θέσεις εργασίας. Για παράδειγμα ο συνολικός αριθμός όσων δήλωσαν Ιδιοκτήτες τουριστικών επιχειρήσεων στη 2^η εργασία τους ανέρχεται σε 14 άτομα εκ των οποίων μόνο τα 4 κατείχαν αντίστοιχη θέση στην 1^η τους εργασία. Ενώ στους Διευθυντές & Προϊστάμενους 5 από τα 8 άτομα κατείχαν τη θέση αυτή και κατά την προηγούμενη

εργασία τους. Παρόλα αυτά η τάση μετακίνησης προς τη θέση του Ιδιοκτήτη δεν σηματοδοτεί κατ' ανάγκη ότι κοινωνικά είναι περισσότερο ανοικτή, αλλά μπορεί να αποτελεί απόρροια των διαδικασιών της τουριστικής ανάπτυξης και της σχετικής ευκολίας με την οποία μπορούν τα άτομα να αναδειχθούν σε τουριστικούς επιχειρηματίες –συχνά αρκεί μόνο η κατοχή γης- με αποτέλεσμα να σημειώνουν αντίστοιχα και κοινωνική άνοδο. «...Εδώ αν έχεις γη μπορείς να φτιάξεις ένα ξενοδοχείο 50-100 δωματίων να το δώσεις και σε ένα πρακτορείο να στο γεμίσει και εσύ να κάθεται...». «...Πουλούσαν κάποια κομμάτια γης και με αυτά έφτιαχναν μια μοναδίτσα ..πουλώντας, γιατί για να μαζέψεις χρήματα τότε δεν τα μάζευες με τίποτα...».

Η θέση εργασίας που καταλαμβάνουν οι ερωτώμενοι σχετίζεται με το φύλο σε βαθμό στατιστικά σημαντικό (βλ. Παράρτημα, Πιν. 45-47, σελ. 347-348). Στην 1^η εργασία στον τουριστικό τομέα οι άνδρες καταλαμβάνουν κυρίως θέσεις Ειδικευμένων εργατών (44,8%) και Ιδιοκτητών (21,8%) ενώ οι γυναίκες θέσεις Υπαλλήλων γραφείου (93,8%), Συμβοηθούτων μελών (23,9%) και Ανειδίκευτων εργατών (10,9%). Το ποσοστό των ανδρών Ιδιοκτητών είναι πολλαπλάσιο από αυτό των γυναικών (21,8% έναντι 4,3%), ενώ το αντίστροφο παρατηρείται στις θέσεις των Ανειδίκευτων εργατών και Συμβοηθούτων μελών. Στη 2^η εργασία στον τουρισμό οι τάσεις αυτές συνεχίζονται, ενώ παράλληλα παρατηρείται μια κινητικότητα των ανδρών προς τις θέσεις των Διευθυντών & Προϊσταμένων και των γυναικών προς τους Ειδικευμένους εργάτες.

Διαφαίνεται λοιπόν ότι οι άνδρες καταλαμβάνουν συχνότερα ανώτερες επιτελικές θέσεις που αντιστοιχούν και σε υψηλότερο κοινωνικό κύρος και γόητρο, ενώ οι γυναίκες περιορίζονται στις κατώτερες θέσεις των Ανειδίκευτων εργατών και των Συμβοηθούτων μελών. Ομοίως η Παπαδάκη-Τζεδάκη διαπιστώνει, παρότι οι γυναίκες υπερτερούν των ανδρών αριθμητικά η κυριαρχία τους αυτή δεν είναι παράλληλα και ποιοτική, εφόσον το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις κατέχουν χειρωνακτικές θέσεις (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:435). Η κάθετη και οριζόντια έμφυλη διάκριση των θέσεων εργασίας εγκλωβίζουν τις γυναίκες στις ημι-ειδικευμένες και κατώτερες θέσεις ενώ ελάχιστες φτάνουν στην κορυφή της επαγγελματικής ιεραρχίας (Jordan:1997:528). Επιπλέον τα παραδοσιακά στερεότυπα μοντέλα για την εργασία των δυο φύλων επηρεάζουν τις προσδοκίες καριέρας και την επαγγελματική συμπεριφορά, με αποτέλεσμα οι άνδρες

να εμφανίζονται περισσότερο φιλόδοξοι και με ανώτερους στόχους ενώ οι γυναίκες αποβλέπουν κυρίως σε μεσαίου επιπέδου θέσεις (Hjalager:2003:29,34).

Η θέση εργασίας φαίνεται να συνδέεται και με το επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων (βλ. Παράρτημα, Πιν. 48-50, σελ. 348). Για παράδειγμα στην 1^η εργασία στον τουριστικό τομέα οι Ιδιοκτήτες εμφανίζονται να έχουν μεγαλύτερο ποσοστό Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (44,4%). Τα άτομα με Δευτεροβάθμια εκπαίδευση καταλαμβάνουν κυρίως θέσεις Ειδικευμένων εργατών (40,6%) και Υπαλλήλων γραφείου (21,9%), ενώ κατά τις επόμενες εργασίες υπάρχει μια σαφής τάση μετακίνησης προς τη θέση των Ιδιοκτητών. Οι απόφοιτοι της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατέχουν θέσεις Ειδικευμένων εργατών (42,4%) και σε ίσο ποσοστό Υπαλλήλων γραφείου και Ιδιοκτητών (18,2%), ενώ σκιαγραφείται μια πρόθεση μετάβασης στη θέση των Διευθυντών & Προϊσταμένων. Στη θέση των Διευθυντών & Προϊσταμένων τα υψηλότερα ποσοστά και στις 3 εργασίες συγκεντρώνουν οι ερωτώμενοι με Ανώτατη εκπαίδευση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τις θέσεις των Συμβοηθώντων μελών συγκροτούν κυρίως άτομα με υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης -τριτοβάθμια και ανώτατη (15,2% και 22,2% αντίστοιχα)- παρά το αντίθετο όπως θα ήταν αναμενόμενο. Η διαπίστωση αυτή σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τις θέσεις αυτές καταλαμβάνουν στην πλειοψηφία τους γυναίκες, επιβεβαιώνει τη θέση της συγκράτησης των γυναικών σε επαγγελματικούς ρόλους και θέσεις άμεσα συνυφασμένους με τα κοινωνικά έμφυλα στερεότυπα, παρότι διαθέτουν επαγγελματικά εφόδια και προσόντα ικανά για την κατάκτηση μιας ανώτερης θέσης.

Η θέση εργασίας στην οποία βρίσκονται σήμερα οι ερωτώμενοι σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με τις θέσεις που κατείχαν στις προηγούμενες εργασίες τους στον τουριστικό τομέα.

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην τωρινή εργασία στον τουριστικό τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ./ Προϊστ.		Ειδ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση στην 1 ^η εργασία στον τουρισμό	Ιδιοκτήτες	21	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	21	100,0%
	Διευθ./ Προϊστάμενοι	2	18,2%	7	63,6%	1	9,1%	1	9,1%	11	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	16	57,1%	2	7,1%	7	25,0%	3	10,7%	28	100,0%
	Ειδικευμένοι	22	46,8%	3	6,4%	18	38,3%	4	8,5%	47	100,0%
	Ανειδίκευτοι	4	40,0%	0	,0%	6	60,0%	0	,0%	10	100,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	11	68,8%	2	12,5%	2	12,5%	1	6,3%	16	100,0%
	Σύνολο	76	57,1%	14	10,5%	34	25,6%	9	6,8%	133	100,0%

p=0,010 (Monte Carlo)

Πίνακας 40: Συσχέτιση της 1^{ης} Θέσης εργασίας με την τωρινή στον τουριστικό τομέα

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην τωρινή εργασία στον τουριστικό τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ/ Προϊστ.		Ειδ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση στην 2 ^η εργασία στον τουρισμό	Ιδιοκτήτες	12	85,7%	0	,0%	1	7,1%	1	7,1%	14	100,0%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	1	12,5%	4	50,0%	1	12,5%	2	25,0%	8	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	7	53,8%	0	,0%	4	30,8%	2	15,4%	13	100,0%
	Ειδικευμένοι	6	37,5%	2	12,5%	7	43,8%	1	6,3%	16	100,0%
	Ανειδίκευτοι	1	33,3%	0	,0%	2	66,7%	0	,0%	3	100,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	0	,0%	0	,0%	1	100,0%	1	100,0%
	Σύνολο	27	49,1%	6	10,9%	15	27,3%	7	12,7%	55	100,0%

p=0,002 (Monte Carlo)

Πίνακας 41: Συσχέτιση της 2^{ης} Θέσης εργασίας με την τωρινή στον τουριστικό τομέα

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην τωρινή εργασία στον τουριστικό τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ/ Προϊστ.		Ειδ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση στην 3 ^η εργασία στον τουρισμό	Ιδιοκτήτες	5	83,3%	1	16,7%	0	,0%	0	,0%	6	100,0%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	0	,0%	2	66,7%	1	33,3%	0	,0%	3	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	4	66,7%	1	16,7%	1	16,7%	0	,0%	6	100,0%
	Ειδικευμένοι	2	33,3%	0	,0%	3	50,0%	1	16,7%	6	100,0%
	Ανειδίκευτοι	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%
	Σύνολο	11	52,4%	4	19,0%	5	23,8%	1	4,8%	21	100,0%

Πίνακας 42: Συσχέτιση της 3^{ης} Θέσης εργασίας με την τωρινή στον τουριστικό τομέα

Το 100% των ατόμων που σήμερα δηλώνουν Ιδιοκτήτες τουριστικών επιχειρήσεων είχαν αντίστοιχη θέση στην 1^η τους εργασία στον τουρισμό, και σε πολύ υψηλό ποσοστό (85,7% και 83,3%) και στις επόμενες εργασίες τους. Αντίθετα σε μια συγκριτική διερεύνηση των τουριστικών επιχειρηματιών σε περιοχές της Γαλλίας και της Ισπανίας, το 48,4% ήταν Ιδιοκτήτες επιχειρήσεων και πριν την είσοδο τους στον τουρισμό ενώ μόνο για το 30,6% η επιχειρηματική αυτή δραστηριότητα εντασσόταν στον τουριστικό τομέα (Lardies:1999:488).

Ωστόσο θέση Ιδιοκτήτη καταλαμβάνουν σήμερα ένας μεγάλος αριθμός ατόμων που στις προηγούμενες δουλειές ασκούσαν άλλες θέσεις εργασίας, αναδεικνύοντας την επιχειρηματική δραστηριότητα στον τουρισμό σε επαγγελματικό στόχο. Είναι χαρακτηριστικό ότι θέση Ιδιοκτήτη στην 1^η εργασία δήλωναν μόλις 21 άτομα ενώ σήμερα ο αριθμός αυτός ανέρχεται στα 76 άτομα. Μετακινήσεις προς τους Ιδιοκτήτες πραγματοποιήθηκαν από όλες τις ομάδες των θέσεων εργασίας και ειδικότερα από τα Συμβοηθούντα μέλη (68,8%), τους Υπαλλήλους γραφείου (57,1%), τους Ειδικευμένους εργάτες (46,8%). «...Ξεκινήσαμε πρώτα ως υπάλληλοι στα μαγαζιά άλλων, η δεκαετία του '70 πέρασε περισσότερο μαθαίνοντας και έπειτα την δεκαετία του '80 μπήκαμε ενεργά στο παιχνίδι κάνοντας δικά μας μαγαζιά και δικά μας διαμερίσματα...». «...Είναι πράγματα που τα έχω ζήσει πρώτα ως υπάλληλος, σερβιτόρος και σήμερα ως επιχειρηματίας, ιδιοκτήτης καφετέριας και γραφείου

ενοικιάσεως αυτοκινήτων. Μάθαμε την τέχνη του σερβιτόρου κάναμε ένα μαγαζί, -την καφετέρια- και σιγά-σιγά λόγω γνωριμιών μπήκαμε και στον χώρο της ενοικίασης αυτοκινήτων...».

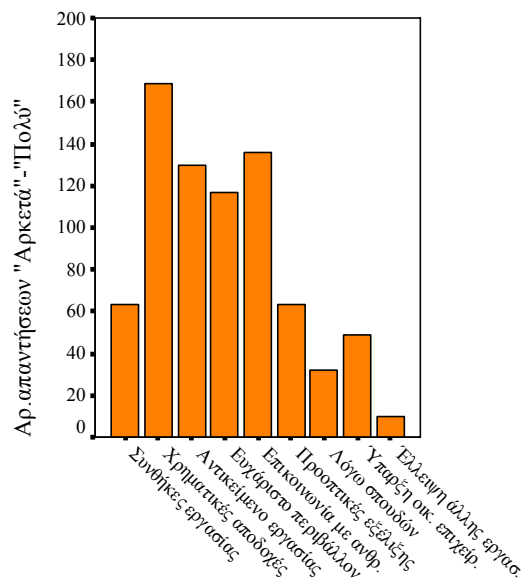
Οι Διευθυντές & Προϊστάμενοι συγκροτούν την πιο ‘κλειστή’ θέση εργασίας εφόσον όχι μόνο εμφανίζεται υψηλός βαθμός αυτοστρατολόγησης (στασιμότητα 63,6%) αλλά ταυτόχρονα και οι εισροές από άλλες θέσεις εργασίας είναι περιορισμένες ή ανύπαρκτες. Η διαπίστωση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι θέσεις Διευθυντών & Προϊσταμένων υφίστανται κατά κανόνα στις μεγάλες τουριστικές επιχειρήσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από την λειτουργία πολλών διακριτών τμημάτων και πληθώρας προσφερόμενων υπηρεσιών, στοιχεία που προϋποθέτουν ορθολογική οργάνωση, ειδίκευση και επαγγελματισμό. Κατά συνέπεια ευνόητο είναι η ανέλιξη στη θέση των Διευθυντών & Προϊσταμένων να στηρίζεται σε θεμελιώδης αντικειμενικούς παράγοντες όπως η επαγγελματική κατάρτιση, τα προσόντα και η εμπειρία.

Σε ότι αφορά τις θέσεις εργασίας των εργατών υπάρχει μια σαφή τάση κινητικότητας προς τη θέση των Ιδιοκτητών. Ωστόσο οι Ειδικευμένοι εργάτες σε μεγαλύτερο βαθμό μετακινούνται στη θέση του Ιδιοκτήτη από ότι παραμένουν στην ίδια θέση εργασίας (46,8% έναντι 38,3%), ενώ το αντίστροφο ισχύει για τους Ανειδίκευτους εργάτες εφόσον το 60% κατέχει τη θέση αυτή καθ’ όλη τη διάρκεια της απασχόλησης τους στον τουριστικό τομέα και μόνο το 40% αναρριχήθηκε στη θέση του Ιδιοκτήτη τουριστικής επιχείρησης.

Η θέση εργασίας των ερωτώμενων στον τουριστικό τομέα σήμερα, σχετίζεται με το Νομό που βρίσκεται η μόνιμη κατοικία τους (βλ. Παράτημα, Πιν. 51, σελ. 348). Έτσι οι τουριστικοί επιχειρηματίες είναι κυρίως γηγενείς εφόσον το 71,5% αυτών δηλώνει τόπο μόνιμης κατοικίας το Νομό Χαλκιδικής. Αντίθετα τα άτομα που κατέχουν θέσεις Διευθυντών & Προϊσταμένων στις τουριστικές επιχειρήσεις της περιοχής προέρχονται κυρίως από τον όμορο αστικό Νομό της Θεσσαλονίκης (52,4%). Ομοίως και η πλειοψηφία των Υπαλλήλων γραφείου (50%) δηλώνει τόπο μόνιμης κατοικίας το Νομό Θεσσαλονίκης.

Τέλος ο κυριότερος λόγος σύμφωνα με τον οποίο οι ερωτώμενοι μετακινήθηκαν στον τουριστικό τομέα φαίνεται να είναι οι χρηματικές απολαβές. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του 62,8% των ατόμων που χαρακτήρισαν τον παράγοντα αυτό ‘Αρκετά’

έως 'Πολύ' σημαντικό, αναδεικνύεται σε παράγοντα καίριας σημασίας στην απόφαση επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό. «...Ο τουρισμός σε βοηθάει να έχεις εισόδημα όλο το χρόνο...είναι αρκετά επικερδές και δεν για 12 μήνες, μπορεί να κουραστείς για 3-4 μήνες και να έχεις 8 μήνες ξεκούρασης και να είσαι και οικονομικά άνετος...». «...Ο τουρισμός σου δίνει την ευχέρεια να έχεις ένα πλεόνασμα χρόνου παράλληλα με ένα καλό επίπεδο διαβίωσης...». «...Το χρήμα είναι συνεχές και ζεστό, όσα και να βγάζεις ποτέ δεν λες όχι, και ειδικά σε ένα τουριστικό μέρος που δουλεύεις 3 μήνες και εξασφαλίζεις χρήματα για όλο το χρόνο...».

Διάγραμμα 8: Λόγοι εργασίας στον τουριστικό τομέα

Η διαπίστωση αυτή έρχεται σε αντιδιαστολή με το εισόδημα που δήλωσαν οι ερωτώμενοι ότι αποκτούν από τον τουρισμό, δεδομένου ότι η πλειοψηφία συγκεντρωνόταν στις χαμηλές εισοδηματικές κατηγορίες. Γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ένα τμήμα των ερωτώμενων απέκρυψαν το πραγματικό τους εισόδημα. Επιπλέον ένα σημαντικό ποσοστό είχε αρνηθεί να δηλώσει στοιχεία εισοδήματος. Τον οικονομικό παράγοντα ως θέλγητρο μετακίνησης στον τουρισμό αναδεικνύει και ο Kontogeorgopoulos διερευνώντας την απασχόληση σε ξενοδοχειακές επιχειρήσεις στην Ταϊλάνδη (Kontogeorgopoulos:1998:328).

Επιπλέον άλλοι παράγοντες που επιδρούν θετικά ως κίνητρα, σχετίζονται με το αντικείμενο και το περιβάλλον εργασίας καθώς και τη δυνατότητα επικοινωνίας με άλλους ανθρώπους. «...Ο τουρισμός σου προσφέρει και άλλα πράγματα γνωρίζεις άλλους πολιτισμούς, γιατί ο τουρισμός είναι πολιτισμός όπως και να το κάνουμε...ανοίγει λίγο το μυαλό σου, γνωρίζεις άλλους ανθρώπους, άλλες απόψεις,

άλλες ιδέες...». Άλλες έρευνες στο διεθνή χώρο αναδεικνύουν επίσης τους παράγοντες αυτούς που απορρέουν από τη φύση και τα χαρακτηριστικά της εργασίας στον τουριστικό τομέα, ως κυρίαρχα κίνητρα επαγγελματικής ενασχόλησης (Szivas, Riley:1999:762, Hjalager:2003:28, Szivas, Riley, Airey:2003:71).

Συνοψίζοντας, σε ότι αφορά την επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα που σημειώνεται μέσα στον τουριστικό τομέα, συμπεραίνουμε τα εξής:

- Για το 50,7% των ερωτώμενων η παρούσα εργασία τους ταυτίζεται με την 1^η στον τουριστικό τομέα, εφόσον δεν πραγματοποίησαν καμία μετακίνηση παρά μόνο εκείνη της μετάβασης από Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας άλλον πλην του τουρισμού στη θέση που κατέχουν σήμερα στον τουρισμό. Η μέση διάρκεια συνολικού χρόνου επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό ανέρχεται στα 15 έτη, και στην παρούσα εργασία στα 10 έτη. Κατά συνέπεια για ένα διάστημα 4-5 ετών τα άτομα μετακινούνται μέσα στον τουριστικό τομέα μέχρι να κατακτήσουν τη θέση που επιθυμούν και ανταποκρίνεται στους επαγγελματικούς τους στόχους.
- Τα είδος της τουριστικής επιχείρησης που απασχολούνται τα άτομα στην 1^η τους εργασία στον τουρισμό σχετίζεται με το είδος των τουριστικών επιχειρήσεων και στις επόμενες εργασίες. Παρατηρείται έντονη στασιμότητα ως προς το είδος τουριστικών επιχειρήσεων που απασχολούνται οι ερωτώμενοι εφόσον φαίνεται να παραμένουν σε αυτές καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας στον τουρισμό. Η συντριπτική πλειοψηφία απασχολείται σε επιχειρήσεις σίτισης και εστίασης, μεταξύ των οποίων σκιαγραφούνται και κάποιες αμφίδρομες τάσεις κινητικότητας, καθώς τα άτομα που αποχωρούν από τη μια ομάδα επιχειρήσεων κατευθύνονται στην άλλη και αντίστροφα.

Το είδος της επιχείρησης διαφοροποιείται με κριτήριο το φύλο των ερωτώμενων. Στην 1^η εργασία οι άνδρες απασχολούνται κυρίως σε επιχειρήσεις σίτισης και κατόπιν εστίασης, ενώ οι γυναίκες πρωτίστως σε καταλύματα και δευτερευόντως σε τουριστικά πρακτορεία και γραφεία ενοικίασεως αυτοκινήτων. Ωστόσο καθώς στις επόμενες εργασίες οι διαφορές αυτές μεταξύ των φύλων εξαλείφονται θεωρούμε ότι όσο η τουριστική

ανάπτυξη γιγαντώνεται τόσο αποδυναμώνονται τα κοινωνικά στερεότυπα των επαγγελματικών διακρίσεων και αποκλεισμών.

Το είδος της τουριστικής επιχείρησης σχετίζεται με το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτώμενων. Τα άτομα με υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης κατευθύνονται κυρίως στις επιχειρήσεις καταλυμάτων καθώς και στα τουριστικά πρακτορεία και γραφεία ενοικιάσεως αυτοκινήτων, ενώ όσοι κατέχουν χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο συγκροτούν το εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων σίτισης.

- Σε ότι αφορά την κινητικότητα μεταξύ των θέσεων εργασίας, στην 1^η απασχόληση στον τουριστικό τομέα το 56,4% των ατόμων κατέχουν θέσεις Ειδικευμένων εργατών και Υπαλλήλων γραφείου, ενώ σημαντικά ποσοστά συγκεντρώνουν οι θέσεις των Ιδιοκτητών (15,8%) και των Συμβοηθούτων μελών (12%). Η κατανομή αυτή μεταβάλλεται στις επόμενες εργασίες όπου σημειώνεται μια έντονη κινητικότητα από τις χαμηλότερες θέσεις προς τις ανώτερες με αποτέλεσμα οι θέσεις των Ιδιοκτητών, και Διευθυντών & Προϊσταμένων να συγκεντρώνουν το 40% του εργατικού δυναμικού.

Παράδοξο αποτελεί ότι παρά την κινητικότητα που πραγματοποιείται τα ποσοστά της στασιμότητας υπερβαίνουν αυτά της κινητικότητας και μάλιστα είναι υψηλότερα στις θέσεις των Ιδιοκτητών (100%) και Διευθυντών & Προϊσταμένων (83,3%). Ωστόσο παρά το καθολικό ποσοστό στασιμότητας των Ιδιοκτητών, η θέση των Διευθυντών & Προϊσταμένων συγκροτεί την πιο 'κλειστή' θέση στην επαγγελματική ιεραρχία, εφόσον διατηρεί ελάχιστα ανοίγματα με αποτέλεσμα η διείσδυση ατόμων από άλλες θέσεις εργασίας να είναι περιορισμένη.

Η θέση εργασίας στην οποία βρίσκονται σήμερα οι ερωτώμενοι σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με τις θέσεις που κατείχαν στις προηγούμενες εργασίες τους στον τουριστικό τομέα. Οι Ιδιοκτήτες κατέχουν τη θέση αυτή τόσο στην 1^η όσο και στις επόμενες εργασίες τους στον τουρισμό. Ωστόσο προς τη θέση αυτή μετακινείται και ένας σημαντικός αριθμός ερωτώμενων όπου κατείχαν άλλες θέσεις εργασίας στις προηγούμενες απασχολήσεις τους. Η τάση αυτή είναι εντονότερη για τα Συμβοηθούτα μέλη, τους Υπαλλήλους γραφείου και τους Ειδικευμένους εργάτες.

Η θέση εργασίας στον τουρισμό σχετίζεται τόσο με το φύλο όσο και με εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων. Το ποσοστό των ανδρών Ιδιοκτητών είναι

πολλαπλάσιο αυτό των γυναικών (21,8% έναντι 4,3%), ενώ το αντίστροφο ισχύει στις θέσεις των Ανειδίκευτων εργατών και των Συμβοηθούτων μελών. Κατά συνέπεια οι άνδρες καταλαμβάνουν συχνότερα ανώτερες θέσεις με υψηλότερο κοινωνικό γόητρο και κύρος. Οι ερωτώμενοι με Πρωτοβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης στην 1^η τους εργασία στον τουρισμό εμφανίζουν το υψηλότερο ποσοστό Ιδιοκτητών. Οι απόφοιτοι της Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης καταλαμβάνουν κυρίως θέσεις Ειδικευμένων εργατών και Υπαλλήλου γραφείου ενώ στις θέσεις των Διευθυντών & Προϊσταμένων ανέρχονται κυρίως άτομα με Ανώτατη εκπαίδευση.

- Ο κυριότερος λόγος και το ισχυρότερο θέλητρο για το οποίο τα άτομα μετακινούνται στον τουριστικό τομέα είναι οι χρηματικές απολαβές. Επιπλέον ως σημαντικοί αξιολογούνται παράγοντες που σχετίζονται με τη φύση και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα, όπως το αντικείμενο και το περιβάλλον εργασίας, και η επικοινωνία με άλλους ανθρώπους.

Από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται τόσο από στασιμότητα όσο και κινητικότητα, σε τέτοιο βαθμό ώστε να καθίσταται δυσδιάκριτη η μεταξύ τους υπεροχή. Η στασιμότητα είναι έκδηλη αφενός από το πολύ μεγάλο ποσοστό των ατόμων (50,7%) που δεν πραγματοποίησαν καμία μετακίνηση μέσα στον τουριστικό τομέα αλλά παραμένουν μέχρι σήμερα στην 1^η τους επαγγελματική επιλογή στον τουρισμό. Αφετέρου την επαγγελματική αφοσίωση, της απασχόλησης σε ένα μόνο είδος τουριστικής επιχείρησης και σπάνια τη μετακίνηση μεταξύ των διαφορετικών ειδών επιχειρήσεων, καθώς και τα σχεδόν καθολικά ποσοστά στασιμότητας στις ανώτερες θέσεις των Ιδιοκτητών και Διευθυντών & Προϊσταμένων.

Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ενώ ο τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μιας αποκλειστικής αγοράς εργασίας καθώς απορροφά εργατικό δυναμικό που μετακινείται από το σύνολο σχεδόν των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας, η δομή της εσωτερικής αγοράς εργασίας φαίνεται να είναι απόλυτα διακριτή εφόσον κάθε ομάδα επιχειρήσεων αντλεί προσωπικό από τους κόλπους της και σπανιότερα από άλλες μορφές επιχειρήσεων.

Αντίθετα η κινητικότητα που παρατηρείται εντοπίζεται κυρίως μεταξύ των θέσεων εργασίας. Και στον τουριστικό τομέα η θέση του Ιδιοκτήτη αναδεικνύεται σε επαγγελματικό όραμα του συνόλου των απασχολούμενων. Είναι σαφής η τάση μετακίνησης από τις χαμηλότερες θέσεις εργασίας προς τις ανώτερες. Το φαινόμενο αυτό είναι εντονότερο στην περίπτωση των Ανειδίκευτων εργατών και των Συμβοηθούτων μελών, ο αριθμός των οποίων σταδιακά μειώνεται δραματικά. Η εξέλιξη αυτή σκιαγραφεί την ύπαρξη μιας απόλυτα ανοικτής κοινωνικής και επαγγελματικής δομής. Ωστόσο αυτή η επαγγελματική και κοινωνική ανοδική κινητικότητα συνυπάρχει ταυτόχρονα με μια έντονη στασιμότητα στις ανώτερες θέσεις εργασίας, θέτοντας υπό αμφισβήτηση το βαθμό ‘ανοικτότητας’ των κοινωνικών δομών. Αποδεικνύεται παράλληλα ότι όταν τα άτομα κατακτήσουν ανώτερες θέσεις παραμένουν σε αυτές σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους, φανερώνοντας ότι η δυσκολία έγκειται στην αναρρίχηση και όχι στη διατήρηση στις ανώτερες θέσεις της ιεραρχίας.

Κεφάλαιο 8: Παράγοντες Επιρροής Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.

Για την κοινωνική κινητικότητα όπως και για κάθε κοινωνικό φαινόμενο βασικές προϋποθέσεις εμφάνισης τους αποτελούν τόσο η διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών (κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών) που θα επιτρέψουν την εκδήλωση των φαινομένων αυτών, όσο και η ύπαρξη παραγόντων που λειτουργούν καταλυτικά. Στην ενότητα αυτή θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στη διερεύνηση, ανάλυση και ερμηνεία εκείνων των παραγόντων που θεωρούμε ότι η επιρροή τους είναι καίρια και ουσιαστική για την εμφάνιση της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα. Ειδικότερα θα επικεντρωθούμε στο ρόλο της οικογένειας και της τουριστικής ανάπτυξης ως παράγοντες που μπορούν να ασκήσουν έντονη επιρροή στα άτομα και να τους ωθήσουν στην πραγμάτωση επαγγελματικών και κοινωνικών αλλαγών.

Σε προγενέστερες έρευνες έχει ήδη επισημανθεί η σημαντικότητα και ο ρόλος των παραγόντων αυτών στην επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη των ατόμων, ειδικότερα σε περιοχές που μετέβησαν από άλλες μορφές παραγωγικών δραστηριοτήτων στον τουρισμό (Ιακωβίδου:1989, Kousis:1989, Τσάρτας:1989, Τσάρτας κ.α:1991, Galani-Moutafi:1993, 1994, Μανώλογλου κ.α:1998, Νάζου:2003, κ.α).

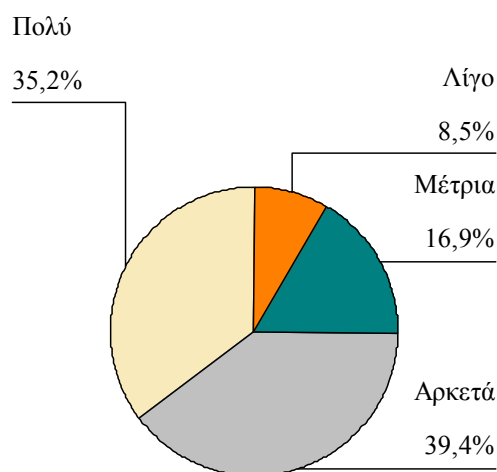
8.1 Η Οικογένεια ως παράγοντας κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.

Ο ρόλος της οικογένειας ως παράγοντας επιρροής και μηχανισμού πρόκλησης επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας, υπήρξε ένα από τα πρώτα πεδία διερεύνησης της κινητικότητας σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο. Κοινή συνισταμένη όλων αυτών των διερευνήσεων αποτελεί η θέση ότι η οικογένεια και η κοινωνική καταγωγή σε συνδυασμό με το εκπαιδευτικό επίπεδο, συγκροτούν τους κυρίαρχους παράγοντες διαμόρφωσης της κοινωνικής και επαγγελματικής πορείας του ατόμου. Το πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά της επίδρασης του οικογενειακού περιβάλλοντος στο φαινόμενο της κινητικότητας έχουν προσεγγιστεί από πληθώρα ερευνών πολυδιάστατα, τόσο μέσα στην ίδια γενιά όσο και διαγενεακά (Glass:1954,

Lipset-Bendix:1959, Blau-Duncan:1967, Lambiri-Dimaki:1983, Κασιμάτη:1980, κ.α).

Στον τουριστικό τομέα ο παράγοντας οικογένεια αναλύεται εστιάζοντας στον ηγετικό του ρόλο στη χάραξη επιχειρηματικών στρατηγικών. Αποτελέσματα εμπειρικών διερευνήσεων αναδεικνύουν ότι η επιλογή επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό, αποτελεί συχνά προϊόν ύπαρξης οικογενειακής στρατηγικής με απότερω στόχο την επίτευξη οικονομικής και κοινωνικής ανόδου των μελών της οικογένειας (Kousis:1989, Galani-Moutafi:1993, 1994, Μανώλογλου κ.α:1998, Νάζου:2003).

Στην παρούσα εμπειρική διερεύνηση το 26,4% των ερωτώμενων δηλώνουν ότι ‘επηρεάστηκαν’ από το οικογενειακό τους περιβάλλον στην λήψη της απόφασης επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό. «..Επηρεάστηκε από την οικογένεια μου για να ασχοληθώ με τον τουρισμό...έγινε αυτόματα...». Ενώ για το 73,6% η επιλογή φαίνεται να ήταν κυρίως προσωπική. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο βαθμός επιρροής της οικογένειας εφόσον το 74,6% εκφράζει ότι επηρεάστηκε ‘Αρκετά’ έως ‘Πολύ’ από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον.

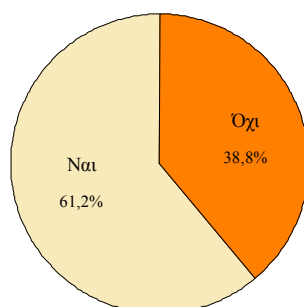

Διάγραμμα 1: Βαθμός επιρροής οικογένειας

Κατά συνέπεια διαφαίνεται ότι η επιλογή απασχόλησης στον τουριστικό τομέα πηγάζει κυρίως από το προσωπικό ενδιαφέρον των ατόμων για τα επαγγέλματα του κλάδου. Ωστόσο στις περιπτώσεις όπου στη διαδικασία χάραξης του επαγγελματικού προσανατολισμού εμπλέκεται ο οικογενειακός περίγυρος, τότε ο βαθμός επιρροής και η άσκηση πιέσεων είναι ιδιαίτερα έντονες. Ως κυριότεροι τρόποι επηρεασμού παρουσιάζονται η ‘ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης’ επαγγελματικής ενασχόλησης

με τον τουρισμό (52,1%), καθώς και το γεγονός ότι ο τουρισμός χαρακτηρίζεται από την οικογένεια ως ‘καλό’ επάγγελμα (40,8%) (βλ. Παράρτημα: Πιν. 1 σελ. 349). «..Το ότι ασχολήθηκα με τον τουρισμό ήταν φυσικό, έτσι το βρήκα. Η μητέρα μου είχε δωμάτια τα οποία νοίκιαζε την τουριστική σαιζόν από Ιούνιο μέχρι Σεπτέμβριο, οπότε ήταν κάτι που το βρήκα μπροστά μου μέσα στην οικογένεια μου..». «..Νομίζω ότι τα παιδιά που ασχολήθηκαν με τον τουρισμό είναι καλύτερα από το αν έκαναν κάποιο άλλο επάγγελμα..».

Προκειμένου να διερευνήσουμε το βαθμό στον οποίο η απασχόληση στον τουρισμό είναι προϊόν στόχευσης που απορρέει από την ύπαρξη διακριτής οικογενειακής στρατηγικής, εξετάσαμε τις επαγγελματικές σχέσεις του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος του ερωτώμενου (σύζυγο και παιδιά) με τον τουριστικό τομέα. Από τα 170 έγγαμα άτομα που συμμετείχαν στο δείγμα 61,2% δηλώνουν ότι και ο/η σύζυγος ασχολείται επαγγελματικά με τον τουρισμό.

Διάγραμμα 2: Επαγγελματική απασχόληση με τον τουρισμό του/της συζύγου

Ο μέσος συνολικός χρόνος εργασίας των συζύγων στον τουριστικό τομέα -από την 1^η τους απασχόληση μέχρι σήμερα- δεν διαφέρει ουσιαστικά από αυτόν των ίδιων των ερωτώμενων. Η διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών ανέρχεται στους 10 μήνες: Πιν. 2, σελ. 349). Γεγονός που συνεπάγεται ότι τα δυο μέλη της οικογένειας εισέρχονται περίπου την ίδια χρονική περίοδο στην τουριστική αγορά εργασίας μετακινούμενοι από την προηγούμενη επαγγελματική τους απασχόληση. Αυτή η χρονικά ταυτόσημη επιλογή μεταβολής της επαγγελματικής κατάστασης σε πολύ μικρό βαθμό θα πρέπει να αποδοθεί σε λόγους τυχαιότητας, δεδομένου του υψηλού ρίσκου και του βαθμού ανασφάλειας που ενέχει κάθε επαγγελματική αλλαγή. Πόσο μάλλον όταν αυτή πραγματοποιείται ταυτόχρονα από δυο μέλη της ίδιας οικογένειας. Η κοινή απόφαση μετακίνησης στον τουριστικό τομέα οφείλεται αφενός στις διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, ωστόσο θεωρούμε σε μεγαλύτερο βαθμό ότι συνιστά

στοχευμένη ενέργεια μιας ευρύτερης στρατηγικής επαγγελματικής δραστηριοποίησης στον κλάδο αυτό.

Το είδος των τουριστικών επιχειρήσεων στις οποίες απασχολούνται οι σύζυγοι των ερωτώμενων είναι κυρίως επιχειρήσεις καταλυμάτων –κύριων και βοηθητικών- (65%), ενώ ένα μικρότερο ποσοστό απορροφάτε σε επιχειρήσεις σίτισης (19,4%) και άλλες μορφές επιχειρήσεων (15,5%) (βλ. Παράρτημα: Πιν.3, σελ 349). Το είδος της επιχείρησης που απασχολείται ο/η σύζυγος σχετίζεται σε πολύ ισχυρό βαθμό με το είδος της τουριστικής επιχείρησης που απασχολείται ο ίδιος ο ερωτώμενος.

		Είδος τουριστικής επιχείρησης τωρινής εργασίας ερωτώμενου							
		Ξενοδοχεία-Ενοικ. δωμάτια		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχείρηση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος τουριστικής επιχείρησης εργασίας συζύγου	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	63	94,0%	3	13,6%	1	7,1%	67	65,0%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	1	1,5%	18	81,8%	1	7,1%	20	19,4%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	3	4,5%	1	4,5%	12	85,7%	16	15,5%
	Σύνολο	67	100,0%	22	100,0%	14	100,0%	103	100,0%

Cramer's V=0,8, p<0,001 / Marginal Homogeneity Test p=0,599

Πίνακας 1: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης του/της συζύγου με αντίστοιχη του ερωτώμενου

Παρατηρείται ένας εξαιρετικά υψηλός βαθμός στασιμότητας και οικογενειακής επαγγελματικής 'αφοσίωσης' ως προς το είδος της τουριστικής επιχείρησης. Για παράδειγμα το 94% των ερωτώμενων που εργάζονται σε Ξενοδοχεία και Ενοικιαζόμενα δωμάτια, και οι σύζυγοι τους απασχολούνται αντίστοιχα στο ίδιο είδος τουριστικής επιχείρησης. Ομοίως συμβαίνει για το 81,8% των ερωτώμενων που κατέχουν θέσεις εργασίας σε επιχειρήσεις σίτισης και το 85,7% σε άλλες μορφές τουριστικών δραστηριοτήτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση των θέσεων εργασίας που καταλαμβάνουν οι σύζυγοι των ερωτώμενων στις τουριστικές επιχειρήσεις που απασχολούνται. Αξιοσημείωτο είναι ότι υψηλότερα ποσοστά σημειώνονται στις δυο εκ διαμέτρου αντίθετες βαθμίδες –ανώτερη και κατώτερη- της επαγγελματικής ιεραρχίας.

Θέση εργασίας συζύγου στην τουριστική επιχείρηση	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτες	64	23,7	61,5	61,5
Διευθυντές/Προϊστάμενοι	4	1,5	3,8	65,4
Υπάλληλοι γραφείου	5	1,9	4,8	70,2
Ειδικευμένοι	3	1,1	2,9	73,1
Συμβοηθούντα μέλη	28	10,4	26,9	100,0
Σύνολο	104	38,5	100,0	

Δεν εμπίπτουν	165	61,1	
Δεν απάντησαν	1	,4	
Σύνολο	166	61,5	
Σύνολο	270	100,0	100,0

Πίνακας 2: Θέση εργασίας συζύγου στην τουριστική επιχείρηση

Το 61,5% των συζύγων κατέχουν θέση Ιδιοκτήτη τουριστικής επιχείρησης ενώ το 26,9% απασχολούνται ως Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη. Τα ποσοστά στις υπόλοιπες θέσεις εργασίας είναι πολύ περιορισμένα. Η θέση απασχόλησης του/της συζύγου στην τουριστική επιχείρηση σχετίζεται με τη θέση που κατέχει ο ίδιος ο ερωτώμενος στην παρούσα απασχόληση στον τουριστικό τομέα (βλ. Παράρτημα: Πιν.4, σελ. 350). Για το 90,6% των συζύγων που απασχολούνται ως Ιδιοκτήτες τουριστικής επιχείρησης, ομοίως και ο ερωτώμενος κατέχει αντίστοιχη θέση. Αντίθετα για το 100% των συζύγων που είναι Συμβοηθούντα μέλη ο ερωτώμενος δηλώνει θέση τουριστικού επιχειρηματία.

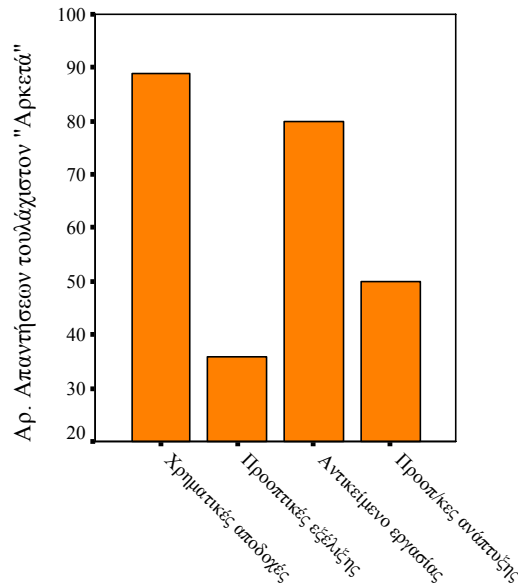
Από την παραπάνω ανάλυση και την άμεση συσχέτιση που διαφαίνεται τόσο ως προς το είδος τουριστικής επιχείρησης όσο και προς τη θέση εργασίας που καταλαμβάνουν οι ερωτώμενοι και οι σύζυγοι τους, συμπεραίνουμε ότι πρόκειται κυρίως για οικογενειακής μορφής τουριστικές επιχειρήσεις *«..ως επί το πλείστον οικογενειακές επιχειρήσεις, ίσαι-ίσα σου δίνουν τη δυνατότητα να δουλέψεις για 6-7 μήνες και να κάθεις το χειμώνα..»*. Τα μέλη της οικογένειας απασχολούνται συνήθως ως βοηθητικό άμισθο εργατικό δυναμικό (κατά κανόνα τα θηλυκά μέλη της οικογένειας), *«..η γυναίκα θα προσέχει τα δωμάτια όσο δουλεύει ο άντρας και μετά όλοι μαζί..»*, *«..τους βοηθήσαμε και εμείς όσο μπορούσαμε..στις αρχές 2-3 χρόνια τα δωμάτια τα καθάριζα εγώ, τώρα δεν πάω, βέβαια και τώρα ότι μπορώ κάνω..»*, *«..στην επιχείρηση με βοηθούσε πάντα η οικογένεια, η σύζυγος και τα παιδιά όταν ήταν μικρά αλλά ακόμη και τώρα όταν είναι εδώ τα Σαββατοκύριακα..»*. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου τα μέλη της οικογένειας εμφανίζονται ως Ιδιοκτήτες ή συνιδιοκτήτες της επιχείρησης συχνά για καθαρά φορολογικούς σκοπούς, *«..παράλληλα με την δουλειά τους ‘σήκωναν’ και μια οικοδομή και αν είχαν πρόβλημα με την εφορία το έγραφαν στο όνομα της γυναίκας τους ή κάποιου παιδιού..»*.

Επιπλέον δεν αποκλείονται οι περιπτώσεις όπου μια οικογένεια κατέχει περισσότερες από μια τουριστικές επιχειρήσεις –ιδιαίτερα στα πλαίσια της πολυαπασχόλησης- με αποτέλεσμα κάθε μέλος να εμφανίζεται ότι δραστηριοποιείται σε διακριτή επιχείρηση. Στην πραγματικότητα όμως αυτές οι επιχειρήσεις σπάνια

ανεξαρτητοποιούνται μεταξύ τους τόσο σε επίπεδο λειτουργικού όσο και στρατηγικού σχεδιασμού. Παραμένουν υπό την επίβλεψη της οικογενειακής εποπτείας και προστασίας (Νάζου:2003:151). *«..Οι επιχειρήσεις των γονιών με των παιδιών δεν διαχωρίζονται από όσο μπορώ να ξέρω...αν πχ. ο πατέρας έχει 20 δωμάτια είναι χαρά του να ξεκινήσει με το γιο του να κάνει άλλα 20, και όταν συνταξιοδοτηθεί να βλέπει το γιο του να διαχειρίζεται 40 δωμάτια το καλοκαίρι...».*

Την απασχόληση στον τουριστικό τομέα αποβλέπουν οι ερωτώμενοι ως μια ‘καλή’ επαγγελματική επιλογή και για τα παιδιά τους, εφόσον το 67,9% εκφράζει την επιθυμία και η επόμενη γενιά να ασχοληθεί με τα επαγγέλματα του τουρισμού (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα 1, σελ. 350). *«..Ναι εγώ θα ήθελα ο γιος μου να ασχοληθεί με τον τουρισμό..», «..θα ήθελα τα παιδιά μου εφόσον το θέλουν και αυτά να ασχοληθούν με τον τουρισμό..εγώ τουλάχιστον τους έχω μιλήσει και τους δυο, ειδικά τον μεγάλο που μπορεί να καταλάβει –ο μεγάλος είναι 14 ετών και ο μικρός 10- αλλά και τον μικρό τον βάζω σιγά-σιγά στο πνεύμα...».*

Ως κυριότεροι λόγοι παρότρυνσης των παιδιών να αναπτύξουν επαγγελματικές δραστηριότητες στον τουριστικό τομέα αναφέρονται οι οικονομικές απολαβές και το αντικείμενο εργασίας, *«..δηλαδή αν ένας μισθωτός πάρει 5 εκατομμύρια (δραχμές) σήμερα, ένας επιχειρηματίας εδώ θα πάρει 3 φορές παραπάνω θα πάρει 15..», «..ο τουρισμός προσφέρει λεφτά, από εκεί και πέρα είναι και πολύ ωραίο, γνωρίζεις ανθρώπους, γνωρίζεις πολιτισμούς..».* Το γεγονός ότι ως κυρίαρχος λόγος προτάσσεται ο εισοδηματικός χαρακτήρας του επαγγέλματος έρχεται σε αντιδιαστολή με τα οικονομικά στοιχεία που δήλωσαν οι ίδιοι οι ερωτώμενοι ότι αποκομίζουν από τον τουρισμό, εφόσον ένα σημαντικό ποσοστό εντάσσεται στην χαμηλότερη οικονομική βαθμίδα. Στοιχείο που ενισχύει την πεποίθηση μας για απόκρυψη από ένα αριθμό ερωτώμενων του πραγματικού εισοδήματος που προέρχεται από τον τουριστικό τομέα.

Διάγραμμα 3: Λόγοι επιθυμίας ενασχόλησης παιδιών με τον τουρ. τομέα

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι ερωτώμενοι επιθυμούν τα παιδιά τους να ασχοληθούν με τον τουρισμό παρότι ένα μικρό μόνο ποσοστό θεωρεί ότι υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης στα τουριστικά επαγγέλματα. Ωστόσο ο τουρισμός γίνεται αντιληπτός από τα άτομα του δείγματος ως τομέας με συνεχή ανάπτυξη, σαφώς επηρεασμένοι από την έντονη τουριστική δραστηριότητα και τις ραγδαίες αλλαγές που πραγματοποιούνται στον τόπο τους. Ως άλλοι λόγοι υποκίνησης της επόμενης γενιάς να ασχοληθεί με τον τουρισμό αναφέρονται η προοπτική να ‘κληρονομήσουν’ την υφιστάμενη οικογενειακή επιχείρηση, καθώς και το γεγονός ότι ο ‘τόπος είναι τουριστικός’ και δεν υπάρχει εναλλακτική επαγγελματική διέξοδος. Ήδη από τους ερωτώμενους που έχουν παιδιά τα οποία εργάζονται, το 58,3% απασχολείται στον τουριστικό τομέα (βλ. Παράρτημα: Πιν. 5-7, Διάγραμμα:2, σελ. 350-351).

Ανάλογες απόψεις για την επαγγελματική σταδιοδρομία των παιδιών τους εκφράζουν ερωτώμενοι προηγούμενων ερευνών που διεξήχθησαν σε τουριστικές περιοχές της χώρας (Τσάρτας:1989:195, Τσάρτας:1991:129, Τσάρτας κ.α:1995:72).

Από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι απόλυτα εμφανής η ιδιαίτερη βαρύτητα του ρόλου της οικογένειας στην επαγγελματική ενασχόληση με τον τουριστικό τομέα. Διαφαίνεται ότι στις τουριστικές περιοχές το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον συμμετέχει ενεργά και σε πολλές περιπτώσεις προαποφασίζει την επαγγελματική πορεία των υπολοίπων μελών –ιδιαίτερα των νεότερων- της οικογένειας. Οι επαγγελματικές στρατηγικές έχουν ως πλαίσιο ανάπτυξης την πυρηνική οικογένεια,

παρά το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, εφόσον μεταξύ των συγγενών υπάρχουν συχνά διαμάχες και συγκρούσεις απόρροια των αλλαγών που επέφερε η ανάπτυξη του τουρισμού στις ηθικές και κοινωνικές αξίες του τόπου. «...Υπάρχουν προστριβές μεταξύ των οικογενειών για το ποιος θα πάρει πιο οικόπεδο, χωράφι...», «...διαμάχες υπήρχαν μεταξύ των οικογενειών ως προς τη μοιρασιά, δηλαδή οι αδικημένοι που πήραν τα άγωνα παραθαλάσσια χωράφια μαλώσαν μια φορά τότε, και ξαναμαλώσαν δεύτερη φορά με αυτούς των γόνιμων χωραφιών που δεν είχαν παραθαλάσσια χωράφια...ήταν ένα γενικό φαινόμενο εσωτερικά των οικογενειών από κληρονομίες, μεταξύ αδερφών...».

Η εμπλοκή της οικογένειας δεν περιορίζεται μόνο σε παραινέσεις χάραξης επαγγελματικής στρατηγικής με συγκεκριμένο προσανατολισμό αλλά προβαίνει και στην υλοποίηση μιας σειράς ενεργειών προς το σκοπό αυτό (πχ. αγορά ακινήτων, επέκταση υπάρχουσας επιχείρησης ή δημιουργίας νέας κ.α). «..Ο γιος μας αποτελεί την διάδοχη κατάσταση μας, σε 2-3 χρόνια η γυναίκα μου θα βγει στη σύνταξη εγώ έχω ήδη βγει, και θα μεταφέρουμε την επαγγελματική χρήση στον γιο μας. Αν κάνουμε την ανακατασκευή που υπολογίζουμε με την βοήθεια του ΕΠΑΝ θα το δώσουμε σε πρακτορείο γιατί ο γιος μας έχει ήδη τη δική του επιχείρηση (εστιατόριο) και δεν θα μπορεί να ασχοληθεί...». Όλες αυτές οι ενέργειες και οι δράσεις αποτελούν τμήματα ενός ευρύτερου οικογενειακού στρατηγικού σχεδιασμού που αποβλέπει στην εμπλοκή στον τουριστικό τομέα των νεότερων μελών της οικογένειας σε επιχειρηματικό επίπεδο. «..Οι οικογένειες χαράσσουν στρατηγικές οικονομικές... εφόσον η οικογένεια έχει γη οπωσδήποτε πρέπει να έχει και πειθαρχία, δεν μπορεί να αρχίσει να 'σπαταλά' να πουλά χωράφια...σίγουρα θα πει ο πατέρας στο παιδί του "αυτό θα το αφήσεις ακόμη 10 χρόνια", θα του προτείνει κάποια πράγματα δεν θα το αφήσει έτσι...». Αρχικά οι επιχειρήσεις των νεότερων μελών υπόκεινται στην οικογενειακή εποπτεία, ωστόσο μελλοντικά θα αποτελέσουν διακριτά πεδία επιχειρηματικής δράσης. Η Νάζου υποστηρίζει ότι οι σχέσεις των μελών στην οικογένεια και στις επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται από την παραδοχή ενδοοικογενειακών ιεραρχιών όπου στην ανώτερη βαθμίδα τοποθετούνται οι γονείς/επιχειρηματίες οι οποίοι ορίζουν και το πλαίσιο δράσης των υπολοίπων μελών (Νάζου:2003:151).

Παρόμοιες πρακτικές στήριξης των νεότερων μελών της οικογένειας για ανάληψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στον τουρισμό διαπιστώνει η Kousis στην έρευνα της στο Ρέθυμνο της Κρήτης (Kousis:1989), καθώς και η Galani-Moutafi στο

Κοκκάρι της Σάμου (Galani-Moutafi:1993). Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι στις τουριστικές περιοχές οι οικογένειες συγκροτούν τον πυρήνα διαμόρφωσης στρατηγικών και ανάληψης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στον τουρισμό αποβλέποντας στη βελτίωση της επαγγελματικής και κοινωνικής θέσης των μελών τους.

8.2 Διαγενεακή Κινητικότητα στον Τουρισμό.

Η διαγενεακή μελέτη της κινητικότητας –ανάμεσα σε δυο ή περισσότερες γενεές– αποτέλεσε αντικείμενο διερεύνησης ήδη από τις πρώτες προσπάθειες ανάλυσης του φαινομένου, ως προς μια πληθώρα διαστάσεων και χαρακτηριστικών –εκπαιδευτική, κοινωνική καταγωγή, επαγγελματική, γεωγραφική, κ.α- (Glass:1954, Lipset-Bendix:1959, Blau-Duncan:1967, Goldthorpe:1980). Οι μετακινήσεις που σημειώνονται ανάμεσα σε δυο γενιές αποτελούν βασικό στοιχείο μελέτης της κοινωνικής διάρθρωσης δεδομένου ότι τα άτομα που εκ καταγωγής βρίσκονται στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα θα προσπαθήσουν να διατηρήσουν τη θέση αυτή, ενώ όσα προέρχονται από χαμηλότερα θα επιδιώξουν να την αλλάξουν (Κασιμάτη:1980:61). Οι αλλαγές αυτές ως ένα βαθμό συνδέονται και προσδιορίζουν τις αλλαγές που σημειώνονται στη διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας σε μια περιοχή (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:509).

Προκειμένου να εξετάσουμε την επαγγελματική κινητικότητα που σημειώνουν οι γονείς των ερωτώμενων συσχέτισαμε τις Ομάδες Επαγγελμάτων στις οποίες εντασσόταν σε τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές: α) κατά τη γέννηση του ερωτώμενου, β) όταν ο ερωτώμενος ήταν 18 ετών, γ) σήμερα ή πριν συνταξιοδοτηθούν. Μέσα από την καταγραφή των Ομάδων Επαγγελμάτων μας δίνεται η δυνατότητα αφενός να απεικονίσουμε διαχρονικά την επαγγελματική και κοινωνική πορεία των γονέων του ερωτώμενου, αφετέρου να διαμορφώσουμε κάποια συμπεράσματα για τη δομή και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας που κυριαρχούσαν σε προηγούμενες περιόδους πριν να σημειωθεί η έντονη επαγγελματική μεταστροφή προς τον τουριστικό τομέα.

Στους παρακάτω πίνακες καταγράφονται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης που προέκυψαν από τη συσχέτιση των Ομάδων επαγγελμάτων των πατέρων των ερωτώμενων στις τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Ομάδα επαγγέλματος πατέρα (ανά ηλικία ερωτώμενου)		Κατά το 18 ^ο έτος													
		Αν.στελ./Επιστήμονες		Υπάλ. Γραφείου		Παροχή Υπηρεσιών		Γεωρ./Κτην/Αλιείες		Ειδ./Ανειδ. Εργάτες		Άλλη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Γέννηση	Αν. στελέχη-Επιστ.	35	87,5	0	,0	2	5,0	0	,0	3	7,5	0	,0	40	100,0
	Υπάλ. γραφείου	0	,0	19	86,4	2	9,1	0	,0	0	,0	1	4,5	22	100,0
	Παροχή Υπηρ.	0	,0	0	,0	15	88,2	1	5,9	1	5,9	0	,0	17	100,0
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	3	2,9	2	1,9	5	4,8	84	80,8	8	7,7	2	1,9	104	100,0
	Ειδικ.-Ανειδικ. εργάτες	2	3,6	0	,0	13	23,2	2	3,6	39	69,6	0	,0	56	100,0
	Άλλη ομάδα	2	6,7	1	3,3	2	6,7	1	3,3	3	10,0	21	70,0	30	100,0
	Σύνολο	42	15,6	22	8,2	39	14,5	88	32,7	54	20,1	24	8,9	269	100,0

Cramer's V=0,75, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,017

Πίνακας 3: Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος πατέρα κατά τη γέννηση και το 18^ο έτος ερωτώμενου

Ομάδα επαγγέλματος πατέρα (ανά ηλικία ερωτώμενου)		Σήμερα													
		Αν.στελ./Επιστήμονες		Υπάλ. Γραφείου		Παροχή Υπηρεσιών		Γεωρ./Κτην/Αλιείες		Ειδ./Ανειδ. Εργάτες		Άλλη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
18 ^ο έτος	Αν. στελέχη-Επιστ.	40	95,2	1	2,4	1	2,4	0	,0	0	,0	0	,0	42	100,0
	Υπάλ. γραφείου	0	,0	22	100,0	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	22	100,0
	Παροχή Υπηρ.	1	2,6	1	2,6	37	94,9	0	,0	0	,0	0	,0	39	100,0
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	0	,0	0	,0	0	,0	87	98,9	1	1,1	0	,0	88	100,0
	Ειδικ.-Ανειδικ. εργ.	0	,0	0	,0	2	3,7	0	,0	52	96,3	0	,0	54	100,0
	Άλλη ομάδα	1	4,2	0	,0	1	4,2	0	,0	1	4,2	21	87,5	24	100,0
	Σύνολο	42	15,6	24	8,9	41	15,2	87	32,3	54	20,1	21	7,8	269	100,0

Cramer's V=0,95, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,102

Πίνακας 4: Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος πατέρα κατά το 18^ο έτος ερωτώμενου και σήμερα

Διαφαίνεται ότι το επάγγελμα του πατέρα κατά τη χρονική στιγμή της γέννησης του ερωτώμενου και το 18^ο έτος της ηλικίας του σχετίζονται ισχυρά. Παρατηρείται μια έντονη επαγγελματική στασιμότητα εφόσον στην συντριπτική πλειοψηφία οι πατέρες των ερωτώμενων ασκούν επαγγέλματα που εντάσσονται στην ίδια ομάδα. Τα ποσοστά στασιμότητας που σημειώνονται είναι εξαιρετικά υψηλά σε όλες τις ομάδες επαγγελματιών ωστόσο είναι υψηλότερα σε αυτές που κατατάσσονται στις ανώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής και κοινωνικής ιεραρχίας. Η περιορισμένη κινητικότητα που παρατηρείται εμφανίζεται κυρίως προς τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών, και προέρχεται κατά κύριο λόγο από την ομάδα των Ειδικευμένων & Ανειδίκευτων εργατών, όπου σε ποσοστό 23,2% ασκούν πλέον επαγγέλματα του τομέα Παροχής υπηρεσιών. Κινητικότητα αλλά σε μικρότερο βαθμό σημειώνεται και από τα επαγγέλματα του Πρωτογενή τομέα προς τις Ομάδες επαγγελματιών των Εργατών (7,7%) και της Παροχής υπηρεσιών (4,8%).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στο στάδιο της σύγκρισης της Ομάδας Επαγγέλματος του πατέρα κατά τη 2^η και 3^η χρονική περίοδο (18^ο έτος ερωτώμενου, τελευταίο επάγγελμα πατέρα) δεν παρατηρείται ουσιαστικά καμία απολύτως κινητικότητα, εντείνοντας ακόμη περισσότερο το βαθμό στασιμότητας που

εμφανίζεται. Έντονη στασιμότητα στη γενιά των πατέρων σε διάφορες φάσεις της επαγγελματικής τους ζωής διαπιστώνει και η Παπαδάκη-Τζεδάκη. Σύμφωνα με την συγγραφέα η διαπίστωση αυτή ενισχύει τη θέση που και η ίδια προσβέβει, ότι η κινητικότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις αλλαγές στην αγορά εργασίας (Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:518).

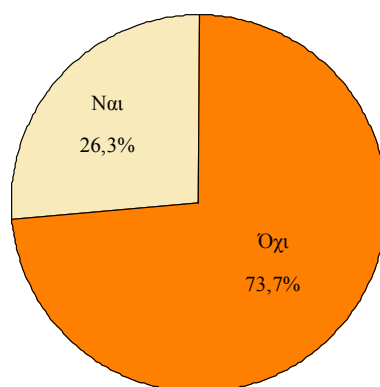
Αντίστοιχα συμπεράσματα προκύπτουν και από τη συσχέτιση των Ομάδων επαγγελματιών των μητέρων των ερωτώμενων στις τρεις χρονικές περιόδους (βλ. Παράρτημα: Πιν. 8-9, σελ. 351). Ομοίως στην 1^η φάση της συσχέτισης η κινητικότητα που παρατηρείται είναι προς τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών, η οποία προέρχεται κυρίως από γυναίκες όπου μέχρι πρότινος ο χώρος εργασίας τους ταυτιζόταν με τον οικιακό (10,1%). Κατά συνέπεια η ανάπτυξη του τομέα Παροχής υπηρεσιών φαίνεται να αποτέλεσε μια επαγγελματική διέξοδος για τις γυναίκες, επιτρέποντας τις να εισέλθουν στην αγορά εργασίας και να απεγκλωβιστούν από την ταυτότητα του κοινωνικού τους ρόλου ως 'νοικοκυρές'.

Με γνώμονα τα παραπάνω είναι απόλυτα εμφανές ότι η επαγγελματική και κοινωνική δομή των περιοχών της έρευνας μέχρι τα τέλη περίπου της δεκαετίας του 1970 ήταν πλήρως σταθερή και αμετάβλητη. Ο παραγωγικός ιστός του τόπου χαρακτηρίζεται ως παγιωμένος και οι επαγγελματικοί διέξοδοι περιορισμένοι. Οι δυνατότητες των επαγγελματιών επιλογών που υπήρχαν εντοπίζονται κυρίως στον πρωτογενή τομέα (γεωργία) και τα εργατικά επαγγέλματα, καθώς και στις διοικητικές υπηρεσίες για τη λειτουργία του κρατικού/γραφειοκρατικού μηχανισμού. Επιπλέον μεταξύ των ομάδων επαγγελματιών η κινητικότητα που σημειώνεται είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη, γεγονός που συνεπάγεται αφενός μια πλήρως τμηματοποιημένη αγορά εργασίας αφετέρου πολύ υψηλό βαθμό αυτοστρατολόγησης. Κάθε επαγγελματική ομάδα φαίνεται να έχει διακριτή αγορά εργασίας από όπου αντλεί το εργατικό δυναμικό της το οποίο ουσιαστικά πηγάει μέσα από τους κόλπους της.

Κατά συνέπεια γίνεται αντιληπτό ότι η θέση που καταλαμβάνουν τα άτομα στην επαγγελματική και κοινωνική διάρθρωση της ιεραρχίας είναι προκαθορισμένη και σε μεγάλο βαθμό κληρονομική. Οι δυνατότητες ανέλιξης των ατόμων είναι μηδαμινές εφόσον δεν διαφαίνεται να υπάρχουν 'ανοίγματα' ικανά να επιτρέψουν την αναρρίχηση σε ανώτερα επίπεδα. Η εικόνα αυτή της άκαμπτης κοινωνικής και επαγγελματικής διάρθρωσης μεταβάλλεται εξ ολοκλήρου με την ραγδαία διεύρυνση του τομέα παροχής υπηρεσιών που επέρχεται με την τουριστική ανάπτυξη. Η αλλαγή

αυτή είναι διακριτή εάν συγκρίνουμε την κινητικότητα –επαγγελματική και κοινωνική- που σημείωσαν οι ερωτώμενοι με την αντίστοιχη που κατέγραψαν οι γονείς τους. Ο τουρισμός με τις νέες επαγγελματικές ευκαιρίες που δημιούργησε φαίνεται να αποτέλεσε πραγματικό εφαλτήριο κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας.

Για τη διερεύνηση της διαγενεακής επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να μας δηλώσουν το βαθμό στον οποίο οι γονείς τους είχαν κάποιας μορφής επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό, το είδος της τουριστικής επιχείρησης και τη θέση που κατείχαν σε αυτήν. Το 26,3% των ατόμων του δείγματος απάντησαν ότι και οι γονείς τους ασκούσαν επαγγέλματα που εντασσόταν στον τουριστικό τομέα «..εμείς είμαστε η 2^η γενιά που ασχολείται με τον τουρισμό, οι γονείς άρχισαν το '80-'85 να κάνουν κάποια πράγματα όταν άρχισαν να έρχονται οι τουρίστες, τώρα βρισκόμαστε στη φάση που αποχώρησε ή αποχωρεί η 1^η γενιά και αναλαμβάνουμε εμείς..». Ενώ το 73,7% δηλώνουν ότι συνιστούν την πρώτη γενιά επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό.

Διάγραμμα 4: Επαγγελματική ενασχόληση γονέων με τον τουρισμό

Η μέση τιμή του συνολικού χρόνου απασχόλησης των γονέων στον τουριστικό τομέα –από την 1^η εργασία μέχρι την τελευταία- κυμαίνεται περίπου στα 16 με 17 έτη (βλ. Παράρτημα: Πιν. 10, σελ. 352). Περίοδος που ταυτίζεται χρονικά με την είσοδο των ερωτώμενων στην τουριστική αγορά εργασίας εφόσον κατά μέσο όρο βρίσκονται στον κλάδο περίπου 15 έτη¹. Γεγονός που μας επιτρέπει να εικάσουμε ότι η 1^η ενασχόληση των ερωτώμενων με τον τουρισμό πραγματοποιήθηκε σε κάποιας μορφής οικογενειακή επιχείρηση την οποία ενδεχόμενα κληρονόμησαν στη συνέχεια.

¹ Βλέπε Κεφάλαιο 7, σελ. 222-223

Το είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης των γονέων των ερωτώμενων εντοπίζεται στη συντριπτική τους πλειοψηφία σε επιχειρήσεις εστίασης και σίτισης. Το 85,7% στη γενιά των πατέρων ασκούν επαγγελματικές δραστηριότητες στον τουρισμό στις δυο αυτές ομάδες επιχειρήσεων. Το 57,1% απασχολείται σε επιχειρήσεις καταλυμάτων και το 28,6% σε επιχειρήσεις σίτισης (βλ. Παράρτημα: Πιν. 11, σελ. 352). Αντίστοιχα και στην γενιά των ερωτώμενων οι δυο αυτές ομάδες επιχειρήσεων συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό του εργατικού δυναμικού (περίπου 80%) και στις 3 εργασίες που άσκησαν οι ερωτώμενοι στον τουριστικό τομέα, με μόνη διαφοροποίηση τα σχεδόν ισόποσα κατανεμημένα ποσοστά μεταξύ των δυο ομάδων².

Σε ότι αφορά την απασχόληση ανά είδος τουριστικής επιχείρησης στη γενιά των μητέρων εμφανίζεται μια διαφορετική κατανομή. Σε εξαιρετικά υψηλό ποσοστό (80,5%) απασχολούνται σε επιχειρήσεις ξενοδοχείων και ενοικιαζομένων δωματίων, ενώ τα ποσοστά στις υπόλοιπες μορφές τουριστικών επιχειρήσεων (σίτισης, άλλες μορφές) είναι πολύ μικρότερα (9,8% αντίστοιχα) (βλ. Παράρτημα: Πιν. 12, σελ. 352). Γεγονός που καθιστά τις επιχειρήσεις αυτής της ομάδας στην κύρια πηγή απορρόφησης του γυναικείου εργατικού δυναμικού στη γενιά των μητέρων στον τουριστικό τομέα. Ωστόσο διαχρονικά η κατάσταση αυτή δεν φαίνεται να μεταβάλλεται ριζικά εφόσον και στην επόμενη γενιά (γενιά των ερωτώμενων) οι επιχειρήσεις καταλυμάτων είναι ο επαγγελματικός χώρος στον οποίο κατ' εξοχήν απασχολούνται γυναίκες και εντονότερα κατά την πρώτη τους επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό³.

Από τα στοιχεία του πίνακα που παραθέτουμε στη συνέχεια διαπιστώνουμε ότι το είδος τουριστικής επιχείρησης που απασχολείται σήμερα ο ερωτώμενος, σχετίζεται ισχυρά με το είδος επιχείρησης επαγγελματικής ενασχόλησης του πατέρα στον τουρισμό.

		Είδος τουριστικής επιχείρησης τωρινής εργασίας ερωτώμενου							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης πατέρα	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	22	81,5%	5	33,3%	1	14,3%	28	57,1%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	4	14,8%	8	53,3%	2	28,6%	14	28,6%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	1	3,7%	2	13,3%	4	57,1%	7	14,3%
	Σύνολο	27	100,0%	15	100,0%	7	100,0%	49	100,0%
Cramer's V=0,5, p<0,001 / Marginal Homogeneity Test p=0,678									

Πίνακας 5: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης πατέρα - ερωτώμενου

² Βλέπε Κεφάλαιο 7, σελ. 224

³ Βλέπε Κεφάλαιο 7, σελ. 225-226

Παρατηρείται έντονη διαγενεακή επαγγελματική στασιμότητα ως προς την μορφή επιχειρήσεων. Η στασιμότητα αυτή είναι εντονότερη στις επιχειρήσεις εστίασης (81,5%), ωστόσο και στις υπόλοιπες μορφές τα ποσοστά είναι σε σημαντικό βαθμό υψηλά (53,3% στις επιχειρήσεις σίτισης, και 57,1% σε άλλες μορφές). Σε αντίθεση από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε του είδους τουριστικής επιχείρησης του ερωτώμενου με την αντίστοιχη στη γενιά των μητέρων, δεν αναδείχθηκε κάποια ιδιαίτερη συσχέτιση πέρα από το γεγονός ότι το 89,3% των ερωτώμενων εργάζονται σήμερα σε Ξενοδοχεία και Ενοικιαζόμενα δωμάτια, μορφή επιχείρησης στην οποία απασχολούνταν και οι μητέρες τους (βλ Παράρτημα: Πιν. 13, σελ 352). Συμπερασματικά, από τα παραπάνω μπορούμε να δομήσουμε τον ισχυρισμό ότι το είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης του ερωτώμενου καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το είδος επιχείρησης επαγγελματικής ενασχόλησης του πατέρα στον τουριστικό τομέα.

Σε ότι αφορά τη θέση εργασίας που καταλαμβάνουν οι γονείς των ερωτώμενων στην τουριστική επιχείρηση, τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης εμφανίζονται αρκετά διαφοροποιημένα.

Θέση εργασίας Πατέρα στην τουριστική επιχείρηση	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτες	44	16,3	89,8	89,8
Διευθυντές/Προϊστάμενοι	2	,7	4,1	93,9
Υπάλληλοι γραφείου	2	,7	4,1	98,0
Ειδικευμένοι εργάτες	1	,4	2,0	100,0
Σύνολο	49	18,1	100,0	
Δεν emπίπτουν	221	81,9		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 6: Θέση εργασίας πατέρα στην τουριστική επιχείρηση

Θέση εργασίας Μητέρας στην τουριστική επιχείρηση	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ιδιοκτήτες	23	8,5	56,1	56,1
Ειδικευμένοι εργάτες	1	,4	2,4	58,5
Ανειδίκευτοι εργάτες	5	1,9	12,2	70,7
Συμβοηθούντα μέλη	12	4,4	29,3	100,0
Σύνολο	41	15,2	100,0	
Δεν emπίπτουν	229	84,8		
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 7: Θέση εργασίας μητέρας στην τουριστική επιχείρηση

Η συντριπτική πλειοψηφία (89,8%) των πατέρων των ερωτώμενων κατέχουν θέση Ιδιοκτήτη στην τουριστική επιχείρηση, ενώ τα ποσοστά τους στις υπόλοιπες θέσεις εργασίας είναι πολύ περιορισμένα. Γεγονός που καθιστά την επαγγελματική ασχολία με τον τουρισμό ταυτόσημη με την επιχειρηματική δραστηριοποίηση. Διαφαίνεται ότι η γενιά των πατέρων ασχολείται με τον τουρισμό στοχεύοντας σχεδόν αποκλειστικά στην κατάκτηση της ανώτερης θέσης στην επαγγελματική ιεραρχία.

Αντίθετα η κατανομή των θέσεων εργασίας που καταλαμβάνουν οι μητέρες των ερωτώμενων είναι περισσότερο ισόρροπα κατανεμημένες στην επαγγελματική διάρθρωση. Και στην περίπτωση των μητέρων το ποσοστό των Ιδιοκτητών είναι μεγαλύτερο (56,1%) συγκριτικά με τις υπόλοιπες θέσεις εργασίας. Ωστόσο σημαντικό ποσοστό γυναικών (29,3%) παρέχουν έργο Συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών στην τουριστική επιχείρηση ενώ ένα μικρότερο ποσοστό (12,2%) απασχολείται ως Ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Κατά συνέπεια οι μητέρες των ερωτώμενων καταλαμβάνουν σε μεγαλύτερο βαθμό θέσεις στις κατώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής κατάταξης.

Από τη συσχέτιση της θέσης εργασίας που κατέχει σήμερα ο ερωτώμενος στον τουριστικό τομέα με την αντίστοιχη στη γενιά του πατέρα δεν αναδείχθηκε κάποια ιδιαίτερη σύνδεση πέραν της υψηλής επαγγελματικής κληρονομικότητας που χαρακτηρίζει τη θέση του Ιδιοκτήτη, εφόσον το 94,3% των ατόμων που δηλώνουν σήμερα τουριστικοί επιχειρηματίες και ο πατέρας τους κατείχε αντίστοιχη θέση στην τουριστική επιχείρηση (βλ. Παράρτημα: Πιν. 14, σελ. 352).

Με βάση τα παραπάνω καθίσταται απόλυτα αντιληπτή η επαγγελματική κληρονομικότητα που σε μεγάλο βαθμό χαρακτηρίζει τον τουριστικό τομέα, τόσο ως προς το είδος της επιχείρησης όσο και προς τη θέση εργασίας, «...και μετά από μένα φυσικό είναι να πάνε όλα στα παιδιά μου...». Διαγενεακά η επαγγελματική διείσδυση και διεύρυνση στον τουριστικό τομέα πραγματοποιείται μεταξύ επιχειρήσεων της ίδιας ομάδας ενώ σπάνια πραγματοποιείται μετακίνηση σε άλλες μορφές επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η γενιά των ερωτώμενων αρχικά διαφαίνεται να ασχολείται με τον τουρισμό στο πλαίσιο της οικογενειακής επιχείρησης την οποία στη συνέχεια κληρονομούν είτε δημιουργούν τη δική τους τουριστική επιχείρηση. «...Ξεκίνησαν οι γονείς μου, μετά πουλήσαμε ένα οικόπεδο πήραμε τα χρήματα, και σηκόσαμε μια οικοδομή με κάποια διαμερίσματα και κάποια μαγαζιά τα οποία τα νοικιάζαμε. Μεγαλώνοντας εγώ ανέλαβα ένα μέρος και αργότερα ο αδερφός μου ένα

άλλο. Κάποια που δεν θέλαμε να τα δουλέψουμε τα νοικιάσαμε, γιατί και τα ενοίκια είναι ένα προσοδοφόρο έσοδο, είναι ακριβά στην περιοχή..». Με τον τρόπο αυτό οι οικογένειες δομούν μια διαγενεακή παράδοση επαγγελματικής ενασχόλησης με τον τουρισμό η οποία ως ένα βαθμό αποτελεί προϊόν αλλά και παράγοντα ενδυνάμωσης των οικογενειακών επαγγελματικών στρατηγικών. «..Υπάρχει οικογενειακή ενασχόληση με τον τουρισμό, όταν έχεις ένα παιδί το οποίο έχει γεννηθεί μέσα στην επιχείρηση, αναγκαστικά και τη δουλειά μαθαίνει αλλά πρέπει και τα παιδιά να δουλεύουν..». Επιβεβαιώνεται και στον τουριστικό τομέα ότι η θέση του πατέρα στο επάγγελμα καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την επαγγελματική και κοινωνική πορεία της επόμενης γενιάς.

Η επαγγελματική κινητικότητα που παρατηρείται στα επαγγέλματα του τουριστικού τομέα είναι δηλωτική της υψηλής εισοδηματικής κερδοφορίας που απολαμβάνουν και αφετέρου της πρόσληψης τους ως ‘καλά επαγγέλματα’. Η θέση αυτή ενισχύεται από τα εξαιρετικά ποσοστά αυτοστρατολόγησης που σημειώνονται στη θέση των Ιδιοκτητών τουριστικών επιχειρήσεων. Γεγονός που συνεπάγεται ότι τα ‘ανοίγματα’ που δημιουργούνται καλύπτονται πρωτίστως από άτομα που ανήκουν στην ίδια ομάδα, στοιχείο που είναι αναμενόμενο αν αναλογιστούμε το κοινωνικό γόητρο και κύρος που αναγνωρίζεται στις ομάδες που τοποθετούνται στις ανώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής διάρθρωσης.

Στη γενιά των πατέρων η ενασχόληση τους με τον τουρισμό αποσκοπεί σχεδόν αποκλειστικά στην ανάληψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Στοιχείο που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι κινητήριος δύναμη για την πραγματοποίηση της επαγγελματικής αυτής μετακίνησης είναι κυρίως η επιθυμία για επίτευξη κοινωνικής ανόδου παρά η βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης. Αντίθετα για τη γενιά των μητέρων η απασχόληση τους στα επαγγέλματα του τουρισμού δεν συνέβαλε ουσιαστικά τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης. Σαφώς αποτέλεσε μια σημαντική επαγγελματική διέξοδος παρέχοντας τη δυνατότητα σε πολλές γυναίκες που μέχρι τότε δεν εργαζόταν να εισέλθουν στην αγορά εργασίας, ωστόσο δεν λειτούργησε διαταρακτικά προκειμένου να αναρριχηθούν σε υψηλότερα επίπεδα της κοινωνικής στρωμάτωσης.

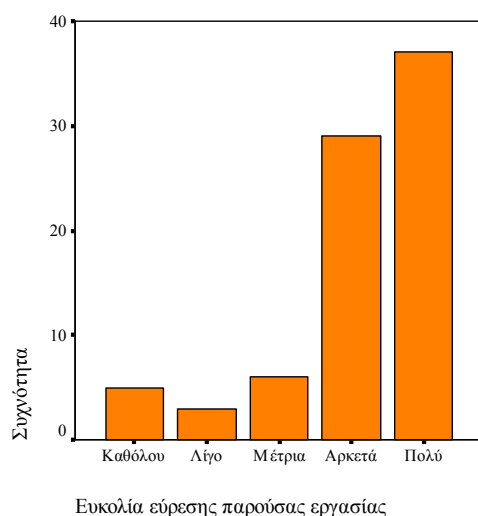
8.3 Η Τουριστική ανάπτυξη ως παράγοντας Κινητικότητας.

Η ραγδαία εξάπλωση του τουρισμού την μεταπολεμική περίοδο κέντρισε το ερευνητικό ενδιαφέρον αρκετών επιστημών από ποικίλους κλάδους, οι οποίοι επεδίωξαν να αναλύσουν τις διαστάσεις και τα χαρακτηριστικά του τουριστικού φαινομένου καθώς και τις επιπτώσεις της ανάπτυξης του. Οι πρώτες ερευνητικές προσπάθειες εντάσσονται χρονικά στη δεκαετία του 1960, ενώ συνολικά έχει πραγματοποιηθεί ένας μεγάλος αριθμός εμπειρικών διερευνήσεων (Τσάρτας:1996:257). Ένα από τα πρώτα ζητήματα που κυριάρχησε στις έρευνες των κοινωνικών επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης ήταν οι αλλαγές που επέρχονται στην κοινωνικοοικονομική δομή των περιοχών που υιοθετούν τον τουρισμό ως πρότυπο ανάπτυξης (Greenwood:1972, de Kadt:1979, Cohen:1984, Urry:1990, κ.α). Κοινή παραδοχή όλων αυτών των πολυεπιστημονικών προσεγγίσεων είναι η θετική συμβολή της ανάπτυξης του τουρισμού στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, παρέχοντας τη δυνατότητα στους κατοίκους του τόπου υποδοχής να αυξήσουν το εισόδημα τους και να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο.

Οι επιπτώσεις από την ανάπτυξη των τουριστικών δραστηριοτήτων συνδέονται άμεσα με το στάδιο ανάπτυξης που βρίσκεται η περιοχή. Έχει διαπιστωθεί ότι στο τρίτο στάδιο ανάπτυξης το οποίο συνδέεται με τον οργανωμένο μαζικό τουρισμό, η μεταστροφή που υφίσταται ο τόπος υποδοχής είναι καθολική και οδηγεί τελικά στη διαμόρφωση μιας νέας πλήρως ‘τουριστικοποιημένης’ παραγωγικής και κοινωνικής δομής (Τσάρτας:1996:265, 282). Ο τουρισμός έχει χαρακτηριστεί ως ‘ολιστικό’ κοινωνικό φαινόμενο το οποίο –ιδιαίτερα στις αγροτικές κοινωνίες- ανατρέπει την επικρατούσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση και δημιουργεί μια νέα κοινωνική πραγματικότητα (Τσάρτας κ.α:1995:13).

Στην παρούσα διερεύνηση θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις παραμέτρους και το βαθμό στον οποίο η τουριστική ανάπτυξη που σημειώνεται στην περιοχή της έρευνας, συνέβαλλε στην επαγγελματική ενασχόληση των ατόμων με τον τουριστικό τομέα. Στην ερώτηση που τέθηκε στα άτομα του δείγματος αν τα χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή (εποχικότητα, περιστασιακή απασχόληση κ.α), επηρέασαν την απόφασή τους να ασκήσουν τουριστικά επαγγέλματα, η συντριπτική πλειοψηφία (88,8%) αποκρίθηκε ότι δεν επηρεάστηκε καθόλου (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα: 3, σελ. 353).

Στοιχείο που υποδηλώνει αφενός ότι από την πλευρά της τουριστικής αγοράς εργασίας υπάρχει μεγάλη ζήτηση για την κάλυψη θέσεων εργασίας σε όλες τις επαγγελματικές βαθμίδες, αφετέρου τα άτομα ανταποκρίνονται εφόσον κατά κοινή ομολογία τα τουριστικά επαγγέλματα χρήζουν αναγνώρισης και χαρακτηρίζονται ως ‘καλά’ και ιδιαίτερα κερδοφόρα. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από τις απαντήσεις των ερωτώμενων για την εύρεση της εργασίας που κατέχουν σήμερα στον τουρισμό. Το 82,6% των ατόμων που έχουν μισθωτή σχέση εργασίας με τον τουρισμό δηλώνουν ότι βρήκαν την παρούσα εργασία ‘Αρκετά’ έως ‘Πολύ’ εύκολα.

Διάγραμμα 5: Ευκολία εύρεσης εργασίας

Επιπλέον μόλις το 20% των ερωτώμενων έχουν μείνει κάποια περίοδο της επαγγελματικής τους ζωής άνεργοι για διάστημα περίπου 1 έτους. Ως λόγοι ανεργίας αναφέρονται η ‘μη εύρεση εργασίας’ (8,9%) και η ‘προσωπική επιλογή’ (7,4%) (βλ. Παράρτημα: Πίνακες: 15-16, Διάγραμμα:4, σελ. 353-354).

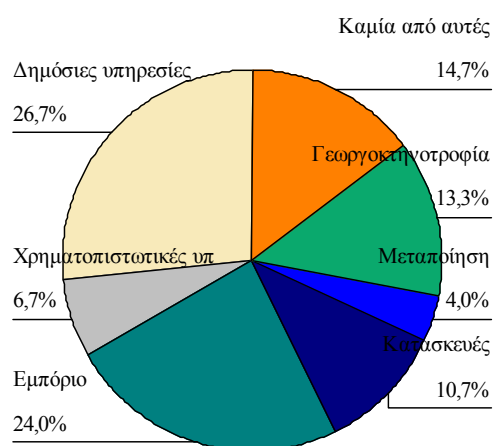
Επικρατέστερη μέθοδος ανεύρεσης εργασίας στον τουριστικό τομέα επισημαίνεται η ύπαρξη ‘κάποιου γνωστού’ (65,8%), ενώ σημαντικό ποσοστό (26%) ‘βρήκε μόνο του’ τη εργασία που ασχολείται σήμερα (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα:5, σελ. 354). Αναδεικνύεται η ιδιαίτερη σημασία και ο ρόλος που διαδραματίζουν τα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων στον επαγγελματικό τομέα, ρόλος που εντείνεται ακόμη περισσότερο στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Η Πετρονότη διερευνώντας τις όψεις αλληλεπίδρασης των δικτύων κοινωνικών και επαγγελματικών σχέσεων, επισημαίνει ότι οι κοινωνικές σχέσεις μπορούν να παραμένουν αναξιοποίητες για μακρό χρονικό διάστημα, ωστόσο ενεργοποιούνται όταν κρίνεται αναγκαίο. Κάθε άτομο που συμμετέχει σε ένα δίκτυο συνιστά και ένα διακριτό πυρήνα κοινωνικών

δικτύων συγκροτημένων από άτομα που δεν γνωρίζονται κατ' ανάγκη μεταξύ τους, ωστόσο συνολικά προσφέρουν συμπληρωματικές μορφές πληροφόρησης συνεπικουρώντας στην ένταξη και την προώθηση των ατόμων στον επαγγελματικό χώρο (Πετρονώτη:1995:152-153).

Οι απόψεις των ατόμων για την πορεία της τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή τους εμφανίζονται αντιφατικές. Το 41,8% υποστηρίζει ότι ο τουρισμός στην περιοχή συγκριτικά με πριν από 10 χρόνια έχει 'μειωθεί κατά πολύ' ενώ το αμέσως υψηλότερο ποσοστό (33%) συγκροτείται από όσους δηλώνουν ότι έχει 'αυξηθεί πολύ' (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα:6, σελ. 355). Οι ερωτώμενοι που εκφράζουν μια θετική στάση απέναντι στον τουρισμό συμπεραίνουμε ότι έχουν υιοθετήσει και στηρίζουν τον πρότυπο ανάπτυξης της περιοχής τους, προσβλέποντας ότι και στο μέλλον θα διαδραματίσει κυρίαρχο ρόλο μονοπωλώντας το σύνολο των παραγωγικών δραστηριοτήτων. «...Όταν σε κάποια στιγμή κατάλαβα τι περιθώρια ανάπτυξης έχει η περιοχή και πόσο ποιοτική είναι, σε πόσο καλό μέρος και πόσο όμορφη, αυτόματα κατάλαβα πόσο τυχερός είμαι που είμαι από εδώ, και ότι το παρόν και το μέλλον μου είναι αυτή εδώ η περιοχή και ο τουρισμός...». «...Όταν εγώ άρχισα να ψάχνω για το επαγγελματικό μου μέλλον την αποκατάσταση μου, η περιοχή είχε μια ανάπτυξη τρελή που μου έλεγε-έδειχνε ότι η επαγγελματική μου αποκατάσταση είναι εδώ πέρα...». «...Πιστεύω στον τουρισμό, αν δεν τον πίστευα δεν θα ήμουνα εδώ...». Αντίθετα όσοι εκφράζουν ένα προβληματισμό θεωρούμε ότι είναι άτομα που έχουν αρχίσει να διαβλέπουν τις αρνητικές επιπτώσεις (κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές κ.α) που επιφέρει το πρότυπο του οργανωμένου μαζικού τουρισμού στην περιοχή και αντιμετωπίζουν το μέλλον με σκεπτικισμό. «...Γιατί ως τώρα τα χρήματα ερχόταν, τώρα πλέον που στερεύει η πηγή πρέπει να ψάξεις εσύ να βρεις το νερό, και εμείς δεν έχουμε μάθει να ψάχνουμε. Τόσα χρόνια το νερό ερχόταν κατά πάνω μας, τώρα ψάχνουμε να το βρούμε εμείς...».

Αντίθετα οι απόψεις όλων των ερωτώμενων συγκλείνουν ως προς την εκτίμηση των επαγγελμάτων που θεωρούνται 'καλά'. Ως περισσότερο 'πετυχημένα' χαρακτηρίζονται τα επαγγέλματα του τουριστικού τομέα (28,1%), και ακολουθούν οι υπάλληλοι γραφείου (23,9%) -που ταυτίζονται με την εργασία στον δημόσιο τομέα-, και τα επιστημονικά επαγγέλματα (22,1%) (βλ. Παράρτημα: Διαγράμματα: 7-8, σελ. 355-356). Η αξιολόγηση των τουριστικών επαγγελμάτων στην κορυφή των προτιμήσεων είναι σαφής απόρροια της έντονης τουριστικής ανάπτυξης που

σημειώνεται στην περιοχή και δηλωτική του κοινωνικού γοήτρου που απολαμβάνουν τα επαγγέλματα αυτά. «Όλοι στην περιοχή ασχολούνται με τον τουρισμό...το χρήμα ήρθε από την ανάπτυξη του τόπου...». Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι παρά την στροφή όλων των επαγγελματιών ομάδων προς τον τουρισμό, τα επιστημονικά επαγγέλματα εξακολουθούν να έχουν κύρος και να χαίρουν της εκτίμησης των ερωτώμενων, «...αν δεν περάσουν σε κάποια σχολή που επιθυμούν πραγματικά, να πάνε να γίνουν γιατρός είτε δικηγόρος...». Ενώ ο δημόσιος τομέας είναι πλήρως συνυφασμένος με την επαγγελματική 'σιγουριά' και σταθερότητα. Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν και από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε διάφορες τουριστικές περιοχές (Τσάρτας:1989:194, Τσάρτας:1991:129, Τσάρτας, κ.α:1995:72). Η υψηλή κοινωνική καταξίωση των τουριστικών επαγγελμάτων είναι έκδηλη και από τις αποκρίσεις των ατόμων αναφορικά με την πρόθεση αλλαγής εργασίας στο μέλλον. Το 63,9% δηλώνουν ότι ακόμη και αν άλλαζαν εργασία στο μέλλον θα επέλεγαν εκ νέου τον τουριστικό τομέα (βλ. Παράρτημα: Πίν. 17, σελ. 356). Αντίθετα όσοι εκφράζουν ότι θα εγκατέλειπαν οριστικά τον τουριστικό τομέα, η νέα τους επαγγελματική δραστηριότητα θα στρεφόταν στις Δημόσιες υπηρεσίες (26,7%), το Εμπόριο (24%), τη Γεωργοκτηνοτροφία (13,3%), και τις Κατασκευές (10,7%).

Διάγραμμα 6: Πρόθεση μελλοντικής απασχόλησης ανά κλάδο οικ. δραστηριότητας

Δυο σημαντικά συμπεράσματα προκύπτουν με βάση τα παραπάνω στοιχεία: α) όσοι εγκαταλείπουν τον τουριστικό τομέα αναζητούν την 'ασφάλεια' που παρέχει ο δημόσιος τομέας, είτε επιστρέφουν στην παραγωγική δραστηριότητα που κυριαρχούσε πριν την ανάπτυξη του τουρισμού και την οποία πιθανότατα ασκούσαν πριν το τουριστικό επάγγελμα «...όταν ξεκίνησε ο τουρισμός στην περιοχή ο κόσμος

εδώ ήταν ή αγρότες ή κτηνοτρόφοι, δεν υπήρχε κάτι άλλο...», β) ο τουριστικός τομέας ως άμεσος ή έμμεσος κλάδος οικονομικής δραστηριότητας κυριαρχεί στις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων, «...παράλληλα ασχολήθηκαν και με έμμεσα επαγγέλματα προς τον τουρισμό, δορυφόρα επαγγέλματα που τον υπηρετούν έμμεσα. Αιτία ήταν η συνολική ανάπτυξη, στη συνολική αυτή ανάπτυξη συμμετέχουν όλοι οι κλάδους, και σε αυτούς απασχολείται πολύ κόσμος...». Ως παράγοντες που θα ωθούσαν τα άτομα να αναζητήσουν εργασία σε άλλους παραγωγικούς κλάδους αναφέρονται οι συνθήκες εργασίας και οι χρηματικές απολαβές (βλ. Παράρτημα: Διάγραμμα:9, σελ. 356).

Το 31,5% των ατόμων του δείγματος δηλώνουν ότι ασκούν και δεύτερη απασχόληση πλην της παρούσης (βλ. Παράρτημα: Πιν:18, σελ. 357). Οι ομάδες επαγγελματιών στις οποίες εντάσσεται η δεύτερη απασχόληση των ερωτώμενων είναι κυρίως ο πρωτογενής τομέας (32,1%), τα εργατικά επαγγέλματα (20,2%), τα τουριστικά επαγγέλματα (19%), και ο κλάδος Παροχή υπηρεσιών (17,9%).

2 ^η απασχόληση ανά Ομάδα Επαγγελματιών	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ανωτ. στελέχη/ Επιστ. επαγγέλματα/ Υπαλλ. γραφείου	9	3,3	10,7	10,7
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	15	5,6	17,9	28,6
Γεωργοί, Κτηνοτρόφοι, Αλιείς	27	10,0	32,1	60,7
Τεχνολόγοι/ Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι εργάτες	17	6,3	20,2	81,0
Τουριστικά επαγγέλματα	16	5,9	19,0	100,0
Σύνολο	84	31,1	100,0	
Δεν εμπίπτουν	185	68,5		
Δεν απάντησαν	1	,4		
Σύνολο	186	68,9		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 8: 2^η απασχόληση ερωτώμενων ανά Ομάδα επαγγελματιών

Η ιδιαίτερη σχέση που διαφαίνεται μεταξύ του πρωτογενή τομέα και του τουρισμού έχει ήδη επισημανθεί και αναλυθεί σε βάθος από προγενέστερες έρευνες. Ο Τσάρτας μελετώντας τη σχέση τουρισμού και αγροτικής πολυδραστηριότητας, διαπιστώνει ότι υπάρχει μια αλληλοτροφοδότηση μεταξύ των ατόμων που δηλώνουν ως κύριο επάγγελμα τον τουρισμό και όσων δηλώνουν τη γεωργοκτηνοτροφία. Οι πρώτοι ασκούν ως δεύτερη απασχόληση τη γεωργοκτηνοτροφία, και το αντίστροφο. Αρχικά οι αγρότες στρέφονται στον τουρισμό ως δεύτερη απασχόληση για την εξεύρεση πρόσθετου εισοδήματος. Ωστόσο αργότερα οι κοινωνικές αλλαγές που επέρχονται

από την τουριστική ανάπτυξη οδηγούν στην απόρριψη του αγροτικού επαγγέλματος και την ολοκληρωτική στροφή στον τουρισμό, με αποτέλεσμα τη συγκρότηση ενός νέου τύπου αγροτών που είναι ουσιαστικά ‘κατ’ όνομα αγρότες’. Στο πλαίσιο της διπλοαπασχόλησης το αγροτικό επάγγελμα είναι συμπληρωματικό ανεξάρτητα αν δηλώνεται ως κύρια ή δευτερεύουσα απασχόληση (Τσάρτας:1991:113, 130, 135). Αντίστοιχα συμπεράσματα για την ιδιότυπη σχέση τουρισμού-γεωργίας προκύπτουν από έρευνες που έχουν διεξαχθεί στη Μύκονο, την Ίο και τη Σέριφο, το Λασιθί και την Κέρκυρα, τη Χαλκιδική, το Ρέθυμνο της Κρήτης (Λαμπίρη-Δημάκη:1972:87, Τσάρτας:1989:186-187, Ιακωβίδου:1991:38, 45, Τσάρτας, κ.α.:1995:73-74, Παπαδάκη-Τζεδάκη:1999:340).

Πέρα από τον αγροτικό τομέα ένα σημαντικό ποσοστό δεύτερης απασχόλησης ασκείται μέσα στον τουριστικό τομέα είτε ευρύτερα στην παροχή υπηρεσιών. Γεγονός που υποδεικνύει την ύπαρξη ενός νέου τύπου πολυαπασχόλησης που λαμβάνει χώρα αποκλειστικά στον τουριστικό τομέα. Αυτή η μορφή της πολυαπασχόλησης θεωρούμε ότι χαρακτηρίζει το στάδιο τουριστικής ανάπτυξης που βρίσκονται σήμερα οι περιοχές της έρευνας. Έχει σημειωθεί μια μεταστροφή της δεύτερης απασχόλησης από το μοντέλο γεωργία-τουρισμός, σε αυτό της αποκλειστικής πολυαπασχόλησης στον τουρισμό.

Το πρώτο μοντέλο κυριάρχησε στα αρχικά στάδια ανάπτυξης μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, περίοδος όπου σημειώνεται η μεγαλύτερη επαγγελματική μετακίνηση αγροτών προς τα επαγγέλματα του τουρισμού. Σήμερα ακολουθείται κυρίως από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας τα οποία ουσιαστικά δεν εγκατέλειψαν ποτέ την αγροτική τους δραστηριότητα, πάντοτε κυριαρχούσε είτε ως κύρια είτε ως συμπληρωματική απασχόληση «...πολύ λίγο πλέον ασχολούνται με τη γεωργία, θα ασχοληθούν οι παλιοί, οι γονείς...». Για την πλειονότητα η όποια ενασχόληση με τον αγροτικό οικογενειακό κλήρο έχει καθαρά συναισθηματικό χαρακτήρα, ενώ οι νέοι εκφράζουν μια πλήρη απροθυμία να ασχοληθούν με τη γεωργία. «...Μας έχουν μείνει και κάποια κτηματάκια με ελιές, κάποιες αγροτικές καλλιέργειες τις οποίες τις κάνουμε περισσότερο από υποχρέωση, όχι ότι είναι κάτι που το θέλουμε. Ο πατέρας μου έχει 300 ρίζες ελιές αναγκαστικά θα πας 15-20 μέρες να βοηθήσεις, όχι ότι σε ενδιαφέρει αν θα βγάλει ή δεν θα βγάλει...». «...Οι νέοι δεν πάνε με τίποτα, δεν τους ενδιαφέρει με τίποτα η γη, και αυτά που έχουν κληρονομήσει πιο πολύ έτσι για το χόμπι...».

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 η κυριαρχία του τουρισμού ως παραγωγική δραστηριότητα είναι τόσο ισχυρή ώστε καθιστά τον πυρήνα κάθε μορφής

απασχόλησης –κύριας, συμπληρωματικής, διπλοαπασχόλησης κ.α-. Η οικονομική παντοκρατορία του τουρισμού ωθεί τα άτομα στη σύναψη πολλαπλών σχέσεων και μορφών απασχόλησης μέσα στον τουριστικό τομέα, καθοδηγούμενοι συχνά από μια αντίληψη εύκολου και γρήγορου πλουτισμού. Οι πολλαπλές –συχνά αντιφατικές- επαγγελματικές ταυτότητες που αναπτύσσονται, μπορούν να διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς το είδος της επιχείρησης όσο και προς τη θέση εργασίας. Ένα άτομο για παράδειγμα μπορεί να απασχολείται ως ιδιοκτήτης ενοικιαζομένων δωματίων και παράλληλα ως μισθωτός υπάλληλος σε ένα εστιατόριο. «...Αυτός που είναι ιδιωτικός υπάλληλος, μπορεί να έχει ενοικιαζόμενα 10 δωμάτια, αλλά θα πάει να δουλέψει και αλλού...». «...Εκεί που είναι τώρα τα δωμάτια, έκανα κάτω καφέ-μπαρ και πάνω τα δωμάτια. Το μπαρ στην παραλία το νοίκιασα...».

Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης έχει χαρακτηριστεί από τον Τσουκαλά ως ‘πολυσθένεια,’ η οποία εμφανίζεται σε όλες τις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες. Σε παλαιότερα συστήματα παραγωγής και κοινωνικών σχέσεων κάθε άτομο-φορέας κατείχε μια μοναδική θέση στο σύστημα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, όπου με βάση αυτή προσδιοριζόταν η ταξική του θέση και κατάσταση. Κατά συνέπεια τα άτομα θεωρούνταν φορείς ‘κοινωνικά μονοσθενείς’. Αντίθετα, σήμερα τείνουν να γίνουν ‘κοινωνικά πολυσθενείς’ εφόσον κατέχουν ταυτόχρονα πολλές ταξικές θέσεις. Δεν είναι πλέον δυνατή η κατανομή των ατόμων-φορέων σε μια μόνο θέση (κοινωνική, επαγγελματική) εφόσον όλο και περισσότερο εισέρχονται ταυτόχρονα σε πολλές και συχνά αντιφατικές μεταξύ τους μορφές σχέσεων εργασίας, απασχόλησης και κοινωνικής ενσωμάτωσης (Τσουκαλάς:1986:147-148, 155-156).

Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο τα άτομα ασκούν και δεύτερη απασχόληση δηλώνεται σχεδόν αποκλειστικά η ‘αύξηση εισοδήματος’ (83,5% ‘όσων απάντησαν ‘Αρκετά’ έως ‘Πολύ’). «...Παράλληλα επαγγέλματα τα οποία αλληλοσυμπληρώνονταν από πλευρά εισοδήματος...». Επιπλέον η συντριπτική πλειοψηφία (89,3%) δηλώνει ότι ο τουρισμός είναι η κύρια απασχόληση του (βλ. Παράρτημα: Διαγράμματα: 10-11, σελ. 357). Συσχετίζοντας την Ομάδα επαγγέλματος της δεύτερης απασχόλησης με το είδος τουριστικής επιχείρησης στην παρούσα εργασία των ερωτώμενων διαφαίνεται ότι όσοι απασχολούνται σε Ξενοδοχεία & Ενοικιαζόμενα δωμάτια, στη δεύτερη απασχόληση στρέφονται στη γεωργοκτηνοτροφία (35,8%) και τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών (22,6%). Ενώ όσοι εργάζονται σε εστιατόρια-

καφέ-μπαρ στρέφονται σε ίσο ποσοστό (31,6%) στα τουριστικά και αγροτικά επαγγέλματα (βλ. Παράρτημα: Πιν. 19, σελ. 358).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση της δεύτερης απασχόλησης με τη θέση εργασίας που κατέχουν σήμερα οι ερωτώμενοι στον τουριστικό τομέα. Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα οι Ιδιοκτήτες τουριστικών επιχειρήσεων είναι αυτοί που κυριαρχούν σε κάθε ομάδα επαγγέλματος δεύτερης απασχόλησης.

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην τωρινή εργασία στον τουριστικό τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ/ Προϊστ.		Ειδ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ομάδα Επαγγελματιών δεύτερης εργασίας	Αν.στ./Επιστ./Υπ.γρ.	7	77,8%	1	11,1%	0	,0%	1	11,1%	9	100,0%
	Παροχή υπηρεσιών	9	60,0%	2	13,3%	3	20,0%	1	6,7%	15	100,0%
	Γεωρ./Κτην./Αλιείς	24	88,9%	1	3,7%	1	3,7%	1	3,7%	27	100,0%
	Τεχν./Ειδ. & Αν. Εργ.	9	52,9%	2	11,8%	6	35,3%	0	,0%	17	100,0%
	Τουρ. επαγγέλματα	12	75,0%	0	,0%	3	18,8%	1	6,3%	16	100,0%
	Σύνολο	61	72,6%	6	7,1%	13	15,5%	4	4,8%	84	100,0%

p=0.205 (Monte Carlo)

Πίνακας 9: Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος 2^{ης} απασχόλησης με Θέση στην παρούσα εργασία στον τουρισμό

Τα άτομα που κατέχουν κατώτερες θέσεις εργασίας θα ήταν αναμενόμενο να ασκούν σε μεγαλύτερο βαθμό και δεύτερη απασχόληση προκειμένου να συμπληρώσουν το εισόδημα τους. Αντίθετα η διαπίστωση ότι οι Ιδιοκτήτες ασκούν κυρίως και άλλη απασχόληση μας ωθεί στη σκέψη ότι η δραστηριοποίηση αυτή πιθανόν να εντάσσεται στα πλαίσια μιας επιχειρηματικής στρατηγικής. Ο Τσουκαλάς αναφέρει ότι στο πλαίσιο των πολλαπλών απασχολήσεων η δυνατότητα άσκησης των περισσότερο κερδοφόρων δραστηριοτήτων είναι μεγαλύτερες στα ανώτερα στρώματα. Οι μισθωτοί εργάτες έχουν λιγότερες ευκαιρίες, λιγότερη πληροφόρηση, διαθέσιμο χρόνο και ενέργεια ώστε να ασκήσουν και άλλες δραστηριότητες (Τσουκαλάς:1989:305-306).

Από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι απόλυτα αντιληπτό ότι η τουριστική ανάπτυξη που έχει σημειωθεί στην περιοχή, μετάλλαξε ολοκληρωτικά τη δομή και τα χαρακτηριστικά της επαγγελματικής και κοινωνικής διάρθρωσης του τόπου. Ο τουρισμός επικρατεί σε όλες τις σχέσεις και μορφές απασχόλησης εξωστρακίζοντας κάθε άλλη δυνατή παραγωγική δραστηριότητα. Τα επαγγέλματα του τουριστικού

τομέα μονοπωλούν ως κύρια ή δευτερεύουσα απασχόληση σε κάθε κλάδο, άμεσα ή έμμεσα σχετιζόμενο με τον τουρισμό.

Η επαγγελματική διάρθρωση της περιοχής χαρακτηρίζεται ρητά από την πλήρη εγκατάλειψη των οικονομικών δραστηριοτήτων που συγκροτούσαν τον παραγωγικό ιστό σε παλαιότερες περιόδους, και τη στροφή στη σύναψη πολλαπλών σχέσεων απασχόλησης αποκλειστικά στον τουριστικό τομέα. Η τάση αυτή πολυαπασχόλησης μέσα στην ίδια παραγωγική δραστηριότητα δεν μπορεί παρά να σχετίζεται άμεσα και να αποτελεί προϊόν ανάπτυξης των επαγγελματικών στρατηγικών που χαρακτηρίζουν τον τουριστικό τομέα. Στόχος των πρακτικών πολυαπασχόλησης είναι η όλο και μεγαλύτερη διεύρυνση, μεγέθυνση και ισχυροποίηση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων που ασκούνται -σε επίπεδο οικογένειας είτε ατόμου- στον τουριστικό τομέα.

Τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τον τουρισμό θεωρούνται πρότυπα 'πετυχημένων' επαγγελμάτων και τοποθετούνται στην κορυφή της επαγγελματικής ιεραρχίας. Χαίρουν κοινωνικής αναγνώρισης και γοήτρου, ενώ τα άτομα που τα ασκούν απολαμβάνουν από την τοπική κοινωνία την κοινωνική καταξίωση και εκτίμηση. Κατά συνέπεια συνιστούν μια ασφαλή οδό επίτευξης επαγγελματικής και κοινωνικής ανόδου.

Κεφάλαιο 9: Τυπολογίες Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.

Οι πρώτες προσπάθειες εμπειρικής διερεύνησης της κινητικότητας τις δεκαετίες του '50-'60, αποτέλεσαν ένα νέο πεδίο ανάπτυξης και εφαρμογής ποικίλων στατιστικών μεθόδων και τεχνικών για τη μέτρηση του φαινομένου. Η μεταβλητότητα της κοινωνικής πραγματικότητας και η πολυσυνθετότητα των κοινωνικών φαινομένων οδήγησαν σε αρκετές περιπτώσεις στην 'τροποποίηση' των στατιστικών τεχνικών και την προσθήκη νέων μέτρων ικανά να περιγράψουν με μεγαλύτερη ευκρίνεια και αξιοπιστία την πολυεπίπεδη διάρθρωση των κοινωνιών. Για τη μέτρηση της κινητικότητας στο εφαρμοσμένο πεδίο χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο τρεις κατηγορίες στατιστικών τεχνικών: α) *δείκτες κινητικότητας*, β) *στοχαστικά μοντέλα*, γ) *πολυμεταβλητές αναλύσεις*. Κάθε κατηγορία προσεγγίζει την κινητικότητα από διαφορετική οπτική απαντώντας σε διαφορετικά ερωτήματα του πολύπλευρου αυτού φαινομένου (Κασιμάτη:2001:335-336).

Η τεχνική των *δεικτών* χρησιμοποιείται στις περισσότερες έρευνες και μελέτες της κινητικότητας, παρέχοντας μια ευρεία γκάμα πληροφοριών που αφορούν: το μέγεθος της κινητικότητας, την κατεύθυνση, την υφή της, την απόσταση που διένυσαν τα άτομα για να φτάσουν στη θέση που κατέχουν. Στην ανάλυση και ερμηνεία των δεικτών κινητικότητας στηρίχθηκε σε σημαντικό βαθμό και η παρούσα διερεύνηση της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα, όπως παρουσιάστηκε αναλυτικά σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. Κεφάλαιο 7). Τα *στοχαστικά μοντέλα* αποβλέπουν στην περιγραφή ενός πίνακα κινητικότητας και στη συνέχεια στην πραγματοποίηση βραχυπρόθεσμων ή μακροπρόθεσμων προβλέψεων για την εξέλιξη της. Τα στοχαστικά μοντέλα έχουν θεμελιωθεί πάνω στις αρχές της θεωρίας των πιθανοτήτων. Η δυνατότητα πρόβλεψης της κινητικότητας αποτελεί το κυρίαρχο πλεονέκτημα αυτών των μοντέλων. Ωστόσο εμφανίζουν και ένα σημαντικό μειονέκτημα, χαρακτηρίζονται από έλλειψη ευελιξίας με αποτέλεσμα η προσθήκη ενός νέου παράγοντα να συνεπάγεται τροποποίηση και επανασχεδιασμό του μοντέλου (Κασιμάτη:1980:40, 44-47).

Οι *πολυμεταβλητές αναλύσεις* χρησιμοποιούνται για την ερμηνεία των σχέσεων που συνδέουν δυο ή περισσότερες μεταβλητές. Οι πιο συχνές τεχνικές πολυμεταβλητών αναλύσεων είναι η πολλαπλή παλινδρόμηση (multiple regression) και τα μοντέλα

τροχιάς (path analysis). Η εφαρμογή τους αποβλέπει στη διερεύνηση ενός χαρακτηριστικού της κινητικότητας και στη μελέτη του βαθμού επίδρασης των παραγόντων που το διαμορφώνουν. Οι πολυμεταβλητές αναλύσεις έχουν σημαντικά πλεονεκτήματα, αφενός διότι μας δίνουν τη δυνατότητα να συσχετίσουμε πολυάριθμες μεταβλητές και να διερευνήσουμε την αλληλεπίδραση τους, αφετέρου τεχνικά η προσθήκη μιας νέας μεταβλητής δεν οδηγεί στην κατασκευή νέου μοντέλου. Το βασικό μειονέκτημα που παρουσιάζουν επικεντρώνεται στο γεγονός ότι μπορούν να εκφράσουν μόνο ποσοτικές μεταβλητές. Ωστόσο στην πλειοψηφία τους οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση της κινητικότητας (επάγγελμα, εκπαίδευση, κοινωνική καταγωγή, κ.α) είναι κυρίως ποιοτικές μεταβλητές και η τροποποίηση τους σε ποσοτικές οδηγεί συχνά σε μια σειρά μεθοδολογικών δυσκολιών (Κασιμάτη:1980:47-49).

Τις δυσκολίες αυτές αντιμετωπίσαμε στην προσπάθεια μας να εφαρμόσουμε την τεχνική της πολλαπλής παλινδρόμησης προκειμένου να ερμηνεύσουμε την επαγγελματική θέση που κατέχουν τα άτομα στον τουριστικό τομέα, και πως αυτή μεταβάλλεται όταν άλλες ανεξάρτητες μεταβλητές επιδρούν (πχ. εκπαίδευση, ηλικία, φύλο, εργασία πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα, πρώτη και προηγούμενη εργασία/θέση στον τουρισμό, κ.α). Για την εφαρμογή της πολλαπλής παλινδρόμησης απαιτείται οι σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών να είναι αιτιατές, γεγονός που ερμηνεύεται ως εξής: μια μεταβολή στον παράγοντα X (ανεξάρτητη μεταβλητή) προκαλεί αντίστοιχη μεταβολή στον Y (εξαρτημένη μεταβλητή). Στην περίπτωση που διερευνούμε η αιτιατή σχέση μεταξύ της επαγγελματικής θέσης του ατόμου και των ενδογενεακών και διαγενεακών χαρακτηριστικών που τέθηκαν ως ανεξάρτητες μεταβλητές, δεν ήταν εφικτό να διαφανεί. Αφενός διότι αντιμετωπίστηκαν προβλήματα στη διαδικασία μετατροπής των ποιοτικών μεταβλητών σε ποσοτικές αλλοιώνοντας την εγκυρότητα τους, αφετέρου το μέγεθος του δείγματος που συγκέντρωνε τα χαρακτηριστικά όλων των ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν περιοριστικό για την πραγματοποίηση πολυμεταβλητής ανάλυσης και την ανάδειξη μιας αξιόπιστης ερμηνευτικής προσέγγισης στο φαινόμενο της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα.

Απώτερος στόχος μας από την εφαρμογή της πολλαπλής παλινδρόμησης ήταν η διαμόρφωση μιας πρώτης τυπολογίας όπου θα απεικόνιζε τους παράγοντες που επιδρούν, και την πορεία των ατόμων μέχρι την κατάκτηση της επαγγελματικής θέσης που κατέχουν σήμερα στον τουρισμό. Εφόσον όμως για τους λόγους που

αναφέραμε παραπάνω η εφαρμογή της πολυμεταβλητής ανάλυσης δεν τελεσφόρησε, επιχειρήσαμε να διαμορφώσουμε τύπους επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στηριζόμενοι στα ευρήματα των στατιστικών συσχετίσεων και αναλύσεων που παρουσιάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. Κεφάλαιο 7). Οι τυπολογίες αυτές αποτυπώνουν τα κομβικά σημεία της επαγγελματικής πορείας των ατόμων, σκιαγραφώντας τα μοντέλα καριέρας στον τουριστικό τομέα. Σε κάθε περίπτωση διακρίνονται ορισμένοι ισχυροί τύποι κινητικότητας και κάποιοι λιγότερο ισχυροί ή ασθενείς.

9.1 Τυπολογίας Ενδογενεακής Γεωγραφικής Κινητικότητας.

Η τυπολογία της ενδογενεακής κινητικότητας διαμορφώθηκε από τις απαντήσεις των ερωτώμενων σχετικά με τον τόπο γέννησης, προηγούμενης και τωρινής κατοικίας τους καθώς και το βαθμό αστικοποίησης αυτών. Από τα στοιχεία του πίνακα που παραθέτουμε στην συνέχεια διακρίνονται ουσιαστικά δυο κυρίαρχοι τύποι γεωγραφικής κινητικότητας.

Βαθμός Αστικοποίησης	Τόπος γέννησης	Τόπος προηγούμενης κατοικίας	Τόπος τωρινής κατοικίας
	Αγροτικός (64,8%)	→ Αστικός (56%)	→ Αγροτικός (59,3%)
	Αστικός (31,85%)	→ Αγροτικός (42%)	→ Αστικός (38,1%)
	Ημιαστικός (3,4%)	→ Ημιαστικός (2,1%)	→ Ημιαστικός (2,6%)

Πίνακας 1: Τυπολογία Ενδογενεακής Γεωγραφικής Κινητικότητας

Κινητικότητα σημειώνεται μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών, ενώ αντίθετα οι ημιαστικές περιοχές χαρακτηρίζονται από μια παγιωμένη σταθερή δομή πληθυσμιακής σύνθεσης, εφόσον τα άτομα που κατάγονται από ημιαστικές περιοχές φαίνεται να διαμένουν σε αυτές καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους χωρίς να πραγματοποιούν κάποια μετακίνηση. Ο πιο ισχυρός τύπος γεωγραφικής κινητικότητας αναδεικνύεται η μετακίνηση σε πρώτη φάση από τον αγροτικό χώρο στον αστικό και η επιστροφή στην επόμενη φάση στον γενέθλιο τόπο. Ο τύπος αυτός γεωγραφικής κινητικότητας θεωρούμε ότι συνδέεται άμεσα με τα κύματα εξόδου από την ελληνική αγροτική ύπαιθρο που σφράγισαν τις δεκαετίες του '50- '60, ενώ το

ρεύμα παλιννόστησης που παρατηρείται στην επόμενη περίοδο θα πρέπει να αποδοθεί στην αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών και τις αναπτυξιακές διαδικασίες που συντελούνται στις μέχρι πρότινος αγροτικές κοινωνίες, απόρροια της εμφάνισης και σταδιακής εδραίωσης νέων οικονομικών δραστηριοτήτων (πχ. τουρισμός).

Ο δεύτερος τύπος υποδεικνύει μια αντίστροφη τάση γεωγραφικών ροών. Περιγράφει τις γεωγραφικές μετακινήσεις που ξεκινούν από τον αστικό χώρο και κατευθύνονται στον αγροτικό, ωστόσο ο τελικός προορισμός ταυτίζεται με το αρχικό σημείο εκκίνησης του αστικού περιβάλλοντος. Ο δεύτερος τύπος κινητικότητας είναι ασθενέστερος του πρώτου, και φανερώνει τις γεωγραφικές μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν υποκινούμενες από τις επαγγελματικές ευκαιρίες των 'υπό αναδιάρθρωση' περιοχών. Η επόμενη μετακίνηση είναι αυτή της εγκατάλειψης του αγροτικού και επιστροφή στον αστικό χώρο, ενδεχόμενα εξαιτίας των διαφορετικών συνθηκών και προτύπων διαβίωσης που χαρακτηρίζει τα δυο περιβάλλοντα. Η απομάκρυνση αυτή δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη και εγκατάλειψη των επαγγελματικών δραστηριοτήτων εφόσον όπως διαφαίνεται από τις δηλώσεις των ερωτώμενων συνεχίζουν να εργάζονται στην περιοχή αλλά διαμένουν σε αστικό κέντρο όμορου νομού.

Από την ανάλυση των τύπων γεωγραφικής κινητικότητας συμπεραίνουμε ότι χαρακτηρίζονται από μια περιοδικότητα των μετακινήσεων από τον αγροτικό χώρο στον αστικό και το αντίστροφο, με επίκεντρο τις επαγγελματικές ευκαιρίες και τις δυνατότητες απασχόλησης που προσφέρει η εκάστοτε αγορά εργασίας.

9.2 Τυπολογίες Κινητικότητας πριν την ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.

Η ανάλυση των τύπων επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας των ατόμων πριν την επαγγελματική ενασχόληση με τον τουριστικό τομέα, θα ακολουθήσει τη δομή της ανάλυσης που πραγματοποιήσαμε στην αντίστοιχη ενότητα του Κεφαλαίου 7. Ειδικότερα, οι τυπολογίες που διαμορφώθηκαν διακρίνονται ως προς τον Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας, τις Ομάδες επαγγελματών και τη Θέση εργασίας. Τη σύνθεση των τυπολογιών αυτών παρουσιάζουμε αναλυτικά στη συνέχεια.

9.2.1 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τον Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας.

Η τυπολογία της ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τον Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας συγκροτήθηκε μέσα από την καταγραφή των ποικίλων εργασιών που πραγματοποίησαν οι ερωτώμενοι μέχρι τη στιγμή της εισχώρησής τους στην τουριστική αγορά εργασίας. Παρατηρώντας τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα αναδεικνύεται ως ισχυρότερος τύπος κινητικότητας οι *‘Χώροι εστίασης & σίτισης’* τόσο κατά τη μετάβαση από την 1^η στην 2^η όσο και από τη 2^η στην 3^η εργασία.

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	1 ^η → 2 ^η εργασία	2 ^η → 3 ^η εργασία
Γεωργία/ Κτην. /Αλιεία	Χώροι εστίασης & σίτισης (54,2%) Μεταποίηση/ Κατασκευές (20,8%)	Χώροι εστίασης & σίτισης (77,8%)
Μεταποίηση/ Κατασκευές	Χώροι εστίασης & σίτισης (56,7%) Μεταποίηση/ Κατασκευές (20,0%)	Χώροι εστίασης & σίτισης (81,3%)
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	Χώροι εστίασης & σίτισης (60,7%) Χονδρ. & Λιανικό Εμπόριο (14,3%)	Χώροι εστίασης & σίτισης (73,3%)
Χώροι Εστίασης & Σίτισης	Χώροι εστίασης & σίτισης (50%) Άλλες δραστ. Παρ. υπηρεσιών (26,3%)	Χώροι εστίασης & σίτισης (66,7%)
Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	Χώροι εστίασης & σίτισης (31,6%) 1. Χονδρ. & Λιανικό Εμπόριο (21,1%) 2. Άλλες δραστ. Παρ. Υπηρεσιών (21,1%)	Χώροι εστίασης & σίτισης (83,3%)
Άλλοι Κλάδοι Οικονομικών Δραστηριοτήτων	Χώροι εστίασης & σίτισης (66,7%) Άλλες δραστ. Παρ. υπηρεσιών (19%)	Χώροι εστίασης & σίτισης (75%)

Πίνακας 2: Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τον Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας

Κατά τη μετάβαση από την 1^η στη 2^η εργασία ο τύπος αυτός κινητικότητας είναι κυρίαρχος των μετακινήσεων που πραγματοποιούνται από το σύνολο των Κλάδων

Οικονομικής Δραστηριότητας, ωστόσο υψηλότερα ποσοστά σημειώνουν τα άτομα που μετακινήθηκαν από τον κλάδο του Εμπορίου (60,7%), και τους 'Άλλους Κλάδους Οικονομικής Δραστηριότητας' (66,7%). Η εικόνα ενδυναμώνεται ακόμη περισσότερο κατά το στάδιο της επόμενης επαγγελματικής μετακίνησης όπου οι 'Χώροι εστίασης & σίτισης' δεν συγκροτούν πλέον μόνο τον ισχυρότερο τύπο κινητικότητας αλλά και τον μοναδικό, εφόσον απορροφούν το σύνολο των ατόμων που πραγματοποίησαν και δεύτερη επαγγελματική αλλαγή, με υψηλότερα ποσοστά όσους προέρχονται από τους Κλάδους της 'Μεταποίησης/Κατασκευές'(81,3%) και τις 'Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών' (83,3%).

Διαφοροποιήσεις μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας παρατηρούνται ως προς τους ασθενέστερους τύπους κινητικότητας κατά την πρώτη επαγγελματική αλλαγή. Στον ίδιο Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας ως δεύτερη επαγγελματική επιλογή παραμένουν όσοι προέρχονται από το χώρο της 'Μεταποίησης/ Κατασκευές', του 'Εμπορίου' και των 'Άλλων Δραστηριοτήτων Παροχής Υπηρεσιών'. Προς τον Κλάδο 'Μεταποίηση/ Κατασκευές' απευθύνεται και ένα ποσοστό των ατόμων που εγκαταλείπουν την Γεωργοκτηνοτροφία. Τα επαγγέλματα που εντάσσονται στις 'Άλλες δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών' συγκροτούν τον ασθενέστερο τύπο κινητικότητας των ατόμων που μετακινούνται από τους υπόλοιπους κλάδους Οικονομικής Δραστηριότητας (Χώροι εστίασης & σίτισης, Άλλοι κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας).

Κατά συνέπεια από τα παραπάνω είναι απόλυτα εμφανές ότι οι 'Χώροι εστίασης & σίτισης' συγκροτούν τον ισχυρότερο τύπο ενδογενεακής κινητικότητας που πραγματοποιείται από το σύνολο των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας. Ενώ ως ασθενέστεροι τύποι σκιαγραφούνται οι μετακινήσεις προς τους κλάδους 'Μεταποίησης/ Κατασκευών', 'Άλλες δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών' και σε μικρότερο βαθμό προς το 'Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο'.

9.2.2 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τις Ομάδες Επαγγελματιών.

Αντίστοιχα από την ανάλυση των ενδογενεακών μετακινήσεων μεταξύ των Ομάδων Επαγγελματιών, ισχυρότερος τύπος κινητικότητας αναδεικνύεται η ομάδα επαγγελματιών '**Παροχής υπηρεσιών**' τόσο κατά την πρώτη όσο και τη δεύτερη επαγγελματική αλλαγή που πραγματοποίησαν οι ερωτώμενοι.

Ομάδες Επαγγελματιών	1^η → 2^η εργασία	2^η → 3^η εργασία
Ανώτερα στελέχη & Επιστήμονες	Παροχή υπηρεσιών (72,7%)	Παροχή υπηρεσιών (62,5%)
Υπάλληλοι γραφείου	Παροχή υπηρεσιών (52%) Υπάλληλοι γραφείου (24%)	Παροχή υπηρεσιών (81,8%)
Παροχή υπηρεσιών	Παροχή υπηρεσιών (52%) Υπάλληλοι γραφείου (24%)	Παροχή υπηρεσιών (52%) Υπάλληλοι γραφείου (24%)
Γεωργοί/ Κτην./ Αλιείς	Παροχή υπηρεσιών (58,3%) Ειδ.& Ανειδ. Εργάτες (20,8%)	Παροχή υπηρεσιών (77,8%)
Ειδικευμένοι & Ανειδίκευτοι Εργάτες	Παροχή υπηρεσιών (45,5%) Ειδ.& Ανειδ. Εργάτες (30,3%)	Παροχή υπηρεσιών (73,9%)
Άλλες Ομάδες Επαγγελματιών	1. Παροχή υπηρεσιών (30%) 2. Ειδ.& Ανειδ. Εργάτες (30%)	Παροχή υπηρεσιών (100%)

Πίνακας 3: Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τις Ομάδες Επαγγελματιών

Μετακινήσεις προς τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών σημειώνονται από το σύνολο των υπολοίπων ομάδων κατά τη μετάβαση από την 1^η στη 2^η εργασία. Ο τύπος αυτός κινητικότητας είναι ισχυρότερος στις μετακινήσεις των ατόμων που προήλθαν από τα επαγγέλματα των ‘Ανωτέρων στελεχών & Επιστημόνων’ (72,7%) καθώς και των ‘Γεωργοκτηνοτρόφων’ (58,3%). Ομοίως όπως στη διάρθρωση της τυπολογίας των Κλάδων Οικονομικής δραστηριότητας έτσι και εδώ κατά τη μετάβαση από τη 2^η στην 3^η εργασία τα επαγγέλματα ‘Παροχής υπηρεσιών’ συνιστούν ουσιαστικά το μοναδικό τύπο κινητικότητας. Αξιοσημείωτο είναι ότι η ανώτερη στην ιεραρχία ομάδα επαγγελματιών των ‘Ανώτερων στελεχών &

Επιστημόνων' σημειώνουν κινητικότητα αποκλειστικά προς τα επαγγέλματα Παροχής υπηρεσιών τόσο στην 1^η όσο και στην 2^η επαγγελματική τους μετακίνηση. Σε ότι αφορά την ασθενή τυπολογία κινητικότητας που παρατηρείται στο στάδιο της 1^{ης} επαγγελματικής αλλαγής, διακρίνεται σε δυο ομάδες επαγγελμάτων: α) των Υπαλλήλων γραφείου προς τους οποίους μετακινούνται τα άτομα που προέρχονται από τις ανώτερες ομάδες επαγγελμάτων, και β) των Ειδικευμένων & Ανειδίκευτων εργατών στους οποίους εισέρχονται όσοι μετακινήθηκαν από χαμηλότερες βαθμίδες όπως αυτές των Γεωργοκτηνοτρόφων και των Εργατών.

9.2.3 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας πριν την ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.

Η ανάλυση της ενδογενεακής επαγγελματικής κινητικότητας που σημείωσαν οι ερωτώμενοι ως προς τη θέση εργασίας που κατείχαν πριν την ένταξη τους στον τουριστικό τομέα διαμορφώνει μια ενδιαφέρουσα τυπολογία κινητικότητας, αναδεικνύοντας τους επαγγελματικούς στόχους αλλά και την ύπαρξη ή μη ευκαιριών πρόσβασης στην κατάκτηση ορισμένων θέσεων εργασίας.

Θέση εργασίας	1 ^η → 2 ^η εργασία	2 ^η → 3 ^η εργασία
Ιδιοκτήτες	Ιδιοκτήτες (90,9%)	Ιδιοκτήτες (96,2%)
Αυτοαπασχολούμενοι	Ιδιοκτήτες (65,9%) 1. Υπάλληλοι γραφείου (12,2%) 2. Ανειδίκευτοι εργάτες (12,2%)	Ιδιοκτήτες (60%) Ειδικευμένοι εργάτες * (20%)
Διευθυντές & Προϊστάμενοι	Ιδιοκτήτες (70%)	1. Ιδιοκτήτες (50%) 2. Διευθ. & Προϊστάμενοι (50%)
Υπάλληλοι γραφείου	Ιδιοκτήτες (50%)	1. Ιδιοκτήτες (30,8%)

* Ο αριθμός των ατόμων που μετακινήθηκαν προς αυτές τις θέσεις εργασίας είναι περιορισμένος, ώστε να ισχυριστούμε την ύπαρξη μιας ισχυρής τυπολογίας. Ωστόσο αποτελούν σαφείς ενδείξεις τάσεων επαγγελματικής μετακίνησης (Αντίστοιχη είναι η ερμηνεία του * και στις επόμενες ενότητες).

	1. Διευθ. & Προϊστάμενοι* (11,5%) 2. Υπάλληλοι γραφείου * (11,5%) 3. Ειδικευμένοι εργάτες * (11,5%) 4. Ανειδίκευτοι εργάτες * (11,5%)	2. Ειδικευμένοι εργάτες (30,8%) Υπάλληλοι γραφείου * (23,1%)
Ειδικευμένοι εργάτες	Ιδιοκτήτες (42,4%) Ειδικευμένοι εργάτες (27,3%)	1. Ιδιοκτήτες (37,5%) 2. Ειδικευμένοι εργάτες (37,5%) Υπάλληλοι γραφείου (25%)
Ανειδίκευτοι εργάτες	Ειδικευμένοι εργάτες (27,6%) Ανειδίκευτοι εργάτες (24,1%) Ιδιοκτήτες (20,7%)	1. Ιδιοκτήτες (36,8%) 2. Ειδικευμένοι εργάτες (36,8%) Ανειδίκευτοι εργάτες * (15,8%)

Πίνακας 4: Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας πριν την ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.

Τα άτομα που ασκούσαν θέση **Ιδιοκτήτη** στην 1^η τους επαγγελματική ενασχόληση διατηρούν τη θέση αυτή και στις επόμενες εργασίες που πραγματοποιούν. Το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό των ατόμων που παραμένουν στη θέση του Ιδιοκτήτη τόσο στην 1^η όσο και στη 2^η επαγγελματική αλλαγή (90,9% και 96,2%) αναδεικνύει τη θέση αυτή στον αποκλειστικό και ισχυρότατο τύπο κινητικότητας για τα άτομα αυτής της ομάδας θέσεων εργασίας.

Ωστόσο και στις υπόλοιπες ομάδες η θέση του Ιδιοκτήτη συγκροτεί τον κυρίαρχο τύπο κινητικότητας. Οι **Αυτοαπασχολούμενοι** μετακινούνται κυρίαρχα προς τις θέσεις των Ιδιοκτητών, ενώ ως ασθενέστεροι τύποι στο στάδιο της πρώτης επαγγελματικής αλλαγής σκιαγραφούνται οι μεταβάσεις προς τους Υπαλλήλους γραφείου και τους Ανειδίκευτους εργάτες. Οι **Διευθυντές & Προϊστάμενοι** αναρριχούνται ομοίως στην ανώτερη θέση της επαγγελματικής ιεραρχίας ενώ σε ασθενέστερο βαθμό διατηρούν τη θέση εργασίας που ήδη κατείχαν. Η διαπίστωση που διατυπώθηκε στην ανάλυση του Κεφαλαίου 7 ως προς τη διάχυση των **Υπαλλήλων γραφείου**, είναι εμφανέστερη στη διαμόρφωση της παρούσας τυπολογίας. Στην πρώτη επαγγελματική μετάβαση οι μετακινήσεις προς τους Ιδιοκτήτες συγκροτούν τον ισχυρό τύπο κινητικότητας, ωστόσο ως προς τη διαμόρφωση των ασθενέστερων τύπων παρατηρείται μια ισότιμη κατανομή προς το σύνολο σχεδόν των υπολοίπων ομάδων θέσεων εργασίας. Η εικόνα είναι περισσότερο

ευδιάκριτη για τα άτομα που πραγματοποιούν και επόμενη επαγγελματική αλλαγή, όπου ως ισχυροί τύποι εμφανίζονται οι μετακινήσεις προς τις θέσεις των Ιδιοκτητών και των Ειδικευμένων εργατών ενώ ο ασθενέστερος τύπος ταυτίζεται με την παραμονή στην ίδια θέση εργασίας.

Οι **Ειδικευμένοι εργάτες** μεταβαίνουν στη θέση των Ιδιοκτητών ως κυρίαρχο τύπο κινητικότητας ενώ ο ασθενέστερος συγκροτείται από τα άτομα που διατήρησαν την ίδια θέση εργασίας. Στη μετακίνηση από τη 2^η στην 3^η εργασία οι Ειδικευμένοι εργάτες μαζί με τους Ιδιοκτήτες συνιστούν πλέον τα δυο ισότιμα σκέλη του ισχυρού τύπου, ενώ μια ασθενέστερη τυπολογία διαμορφώνουν οι μετακινήσεις προς τις θέσεις των Υπαλλήλων γραφείου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τυπολογία των ατόμων που ξεκίνησαν την επαγγελματική τους ζωή ασκώντας θέσεις **Ανειδίκευτων εργατών**. Η ομάδα αυτή σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες ομάδες θέσεων εργασίας, αποτελεί τη μοναδική όπου κατά το στάδιο της 1^{ης} επαγγελματικής μετακίνησης οι θέσεις των Ιδιοκτητών συγκροτούν τον ασθενέστερο τύπο κινητικότητας. Τον κυρίαρχο τύπο αποτελούν οι μετακινήσεις στις θέσεις των Ειδικευμένων εργατών και ακολουθούν όσοι διατήρησαν την ίδια θέση εργασίας. Στη θέση του Ιδιοκτήτη κατόρθωσαν να αναρριχηθούν οι Ανειδίκευτοι εργάτες στο στάδιο της 2^{ης} επαγγελματικής αλλαγής όπου μαζί με τους Ειδικευμένους εργάτες σκιαγραφούν τους δυο ισχυρούς τύπους.

Συνοψίζοντας την ανάλυση των τυπολογιών ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τη θέση εργασίας πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα, είναι απόλυτα εμφανές ότι η αναρρίχηση στην ανώτερη θέση της επαγγελματικής ιεραρχίας αποτελεί επαγγελματική επιθυμία και προϊόν στόχευσης του συνόλου των ατόμων, ανεξάρτητα της θέσης εργασίας που κατείχαν στην έναρξη της επαγγελματικής τους πορείας. Ωστόσο οι δυνατότητες και ευκαιρίες πρόσβασης στη θέση του Ιδιοκτήτη δεν φαίνεται να χαρακτηρίζονται από πλήρη ισότητα. Από τα στοιχεία του πίνακα είναι έκδηλο ότι τα άτομα που ξεκινούν την επαγγελματική τους ζωή ασκώντας θέσεις εργασίας στα ανώτερα στρώματα έχουν περισσότερες ευκαιρίες να ανέλθουν στη θέση του Ιδιοκτήτη. Άλλωστε στις ομάδες αυτές η κινητικότητα προς τους Ιδιοκτήτες συγκροτεί όχι μόνο τον ισχυρότερο τύπο αλλά επιπλέον συγκεντρώνει και τα υψηλότερα ποσοστά αυτής της τυπολογίας. Αντίθετα στις κατώτερες θέσεις απαιτείται περισσότερος χρόνος και η διάνυση μεγαλύτερης απόστασης – επαγγελματικής και κοινωνικής- για να κατορθώσει τελικά μια ομάδα ατόμων να φτάσει στη θέση του Ιδιοκτήτη.

9.3 Τυπολογίες Κινητικότητας μέσα στον Τουριστικό Τομέα.

Η ανάλυση των τυπολογιών κινητικότητας μέσα στον τουριστικό τομέα, από τη χρονική στιγμή της ένταξης των ατόμων στην τουριστική αγορά μέχρι και την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, επικεντρώνεται στη διαμόρφωση των τύπων ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τις θέσεις εργασίας στον τουρισμό καθώς και των ειδών τουριστικών επιχειρήσεων.

9.3.1 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς το Είδος Τουριστικών Επιχειρήσεων.

Η τυπολογία της ενδογενεακής κινητικότητας ως προς το είδος τουριστικών επιχειρήσεων συγκροτήθηκε από την καταγραφή των ποικίλων εργασιών που άσκησαν οι ερωτώμενοι στον τουριστικό τομέα μέχρι την κατάκτηση της θέσης που κατέχουν σήμερα, καθώς και τα στοιχεία που δήλωσαν γι' αυτές.

Είδος Τουριστικής Επιχείρησης	1 ^η → 2 ^η εργασία	2 ^η → 3 ^η εργασία	Παρούσα εργασία
Ξενοδοχεία & Ενοικ. δωμάτια	Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (54,2%) Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (25%)	Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (60%) Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (30%)	Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (60%) Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (27,1%)
Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ	Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (63,6%) 1. Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (18,2%) 2. Άλλες τουρ. Επιχειρήσεις (18,2%)	Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (62,5%) Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (25%)	Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (76,2%) Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (19%)
Άλλο είδος τουριστικής επιχείρησης	Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (44,4%) Άλλες τουρ. Επιχειρήσεις	Άλλες τουρ. Επιχειρήσεις (66,7%) Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ	Άλλες τουρ. Επιχειρήσεις (47,6%) Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ

	(33,3%) Εστιατόρια/ καφέ/ μπαρ (22,2%)	(33,3%)	(28,6%) Ξεν/χεία & Ενοικ. δωμάτια (23,8%)
--	--	---------	---

Πίνακας 5: Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς το Είδος Τουριστικών Επιχειρήσεων

Παρατηρώντας τα ευρήματα του παραπάνω πίνακα όπου απεικονίζονται οι μετακινήσεις που πραγματοποίησαν οι ερωτώμενοι μεταξύ των επιχειρήσεων σε διαφορετικά στάδια της επαγγελματικής τους πορείας στον τουρισμό, διαπιστώνουμε ότι σε κάθε περίπτωση η διάρθρωση του ισχυρού τύπου συνδέεται άμεσα με το είδος της επιχείρησης που ασκήθηκε η πρώτη επαγγελματική ενασχόληση στον τουρισμό. Για παράδειγμα τόσο στα *Ξενοδοχεία & Ενοικιαζόμενα δωμάτια* όσο και στα *Εστιατόρια/καφέ/μπαρ* οι απασχολούμενοι παραμένουν σε αυτές τις μορφές επιχειρήσεων συγκροτώντας μια ισχυρή τυπολογία, ακόμη και αν μετακινούνται μεταβάλλοντας τον εργασιακό τους χώρο. Μικρή διαφοροποίηση σημειώνουν τα άτομα που προέρχονται από *‘Άλλα είδη τουριστικών επιχειρήσεων’* οι οποίοι κατά την 1^η επαγγελματική αλλαγή κατευθύνονται προς τις επιχειρήσεις καταλυμάτων όπου διαμορφώνουν και την κυρίαρχη τυπολογία. Η τυπολογία αυτή ανατρέπεται στις επόμενες εργασίες καθώς δομείται η επαγγελματική εξέλιξη των ατόμων, με αποτέλεσμα ο ισχυρός τύπος κινητικότητας να συνίσταται στην επιστροφή στο αρχικό είδος επιχείρησης.

Σε ότι αφορά τους ασθενέστερους τύπους κινητικότητας διαφαίνεται μια αμοιβαία αλληλοσυσχέτιση στα πρώτα δυο είδη τουριστικών επιχειρήσεων. Έτσι στα *Ξενοδοχεία & ενοικιαζόμενα δωμάτια* ως ασθενής τύπος σκιαγραφούνται οι μετακινήσεις προς τις επιχειρήσεις των *Εστιατορίων/καφέ/μπαρ* σε όλα τα στάδια των επαγγελματικών μεταβάσεων, ενώ το ακριβώς αντίστροφο ισχύει για τα άτομα που αποχωρούν από τις επιχειρήσεις σίτισης. Οι επιχειρήσεις *Εστιατόρια/καφέ/μπαρ* συνιστούν τον ασθενή τύπο κινητικότητας και στην περίπτωση των ατόμων που μετακινούνται από τα *‘Άλλα είδη τουριστικών επιχειρήσεων’*.

9.3.2 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας στον Τουρισμό.

Οι τύποι ενδογενεακής κινητικότητας ως προς τη θέση εργασίας διαμορφώθηκαν μέσα από τις συσχετίσεις των διαδοχικών θέσεων που κατείχαν οι ερωτώμενοι στη

διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας στον τουριστικό τομέα. Τα ευρήματα παρατίθενται αναλυτικά στον παρακάτω πίνακα σκιαγραφώντας τα στάδια της εξέλιξης των ατόμων με κριτήριο τη θέση εργασίας που άσκησαν στην πρώτη τους απασχόληση στον τουρισμό.

Θέση εργασίας	1^η → 2^η εργασία	2^η → 3^η εργασία	Παρούσα εργασία
Ιδιοκτήτες	Ιδιοκτήτες (100%)	Ιδιοκτήτες (100%)	Ιδιοκτήτες (100%)
Διευθυντές & Προϊστάμενοι	Διευθ. & Προϊστάμενοι (83,3%)	Διευθ. & Προϊστάμενοι (83,3%)	Διευθ. & Προϊστάμενοι (83,3%) Ιδιοκτήτες* (18,2%)
Υπάλληλοι γραφείου	Υπάλληλοι γραφείου (46,2%)	Υπάλληλοι γραφείου (80%)	Ιδιοκτήτες (57,1%) Ειδ. & Ανειδ. Εργάτες (25%)
Ειδικευμένοι εργάτες	Ειδικευμένοι εργάτες (45,8%) Ιδιοκτήτες (25%) Υπάλληλοι γραφείου (20,8%)	Ειδικευμένοι εργάτες (66,7%)	Ιδιοκτήτες (46,8%) Ειδ. & Ανειδ. Εργάτες (38,3%)
Ανειδίκευτοι εργάτες	1. Ειδικευμένοι εργάτες (40%) 2. Ανειδίκευτοι εργάτες (40%)	Ειδικευμένοι εργάτες * (100%)	Ειδ. & Ανειδ. Εργάτες (60%) Ιδιοκτήτες (40%)
Συμβοηθούντα μέλη	Υπάλληλοι γραφείου (66,7%) Συμβοηθούντα μέλη * (33,3%)	-----	Ιδιοκτήτες (68,8%)

Πίνακας 6: Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας στον Τουρισμό

Διαφαίνεται ότι στον τουριστικό τομέα –αντίστοιχα με το στάδιο πριν την ένταξη σε αυτόν- τα άτομα που κατέχουν θέση **Ιδιοκτήτη** παραμένουν αποκλειστικά στη θέση αυτή καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής. Ο τύπος αυτός κινητικότητας είναι ισχυρότατος εφόσον το 100% των Ιδιοκτητών διατηρούν τη θέση αυτή και στις επόμενες επαγγελματικές αλλαγές που πραγματοποιούν σκιαγραφώντας την ύπαρξη ενός μοντέλου καριέρας. Αντίστοιχη είναι και η πορεία των **Διευθυντών & Προϊσταμένων** με μόνη διαφοροποίηση ότι στην παρούσα εργασία ο περιορισμένος αριθμός ατόμων που μετακινούνται προς τη θέση του Ιδιοκτήτη συνθέτουν έναν ασθενή τύπο κινητικότητας. Στους **Υπαλλήλους γραφείου** ο ισχυρός τύπος στις πρώτες δυο επαγγελματικές μετακινήσεις συνιστά την διατήρηση της ίδιας θέσης εργασίας. Αντίθετα η παρούσα εργασία χαρακτηρίζεται από τις μετακινήσεις στη θέση του Ιδιοκτήτη σε βαθμό που συγκροτούν τον ισχυρό τύπο κινητικότητας, ενώ ως ασθενέστερος εμφανίζονται οι μετακινήσεις προς τις θέσεις εργασίας των εργατών.

Η ομάδα των **Ειδικευμένων εργατών** παρουσιάζει -συγκριτικά με τις ανώτερες θέσεις εργασίας- εντονότερη κινητικότητα κατά την 1^η επαγγελματική μετάβαση. Η κινητικότητα αυτή αφορά τη διάρθρωση των ασθενών τυπολογιών που περιλαμβάνουν πρωτίστως τις μετακινήσεις στις θέσεις των Ιδιοκτητών και σε μικρότερο βαθμό σε αυτές των Υπαλλήλων γραφείου. Η σύνθεση των κυρίαρχων τύπων είναι ανάλογη της πορείας που ακολουθούν οι Υπάλληλοι γραφείου. Δηλαδή, στις πρώτες επαγγελματικές αλλαγές κυρίαρχο τύπο συνιστά η διατήρηση της ίδιας θέσης εργασίας -ενώ στην παρούσα εργασία συγκροτεί τον ασθενή- και η ανέλιξη στη θέση του Ιδιοκτήτη αντιστοιχεί στον ισχυρό τύπο κινητικότητας.

Τα άτομα που ξεκίνησαν την επαγγελματική τους πορεία στον τουρισμό ως **Ανειδίκευτοι εργάτες** παρουσιάζουν δυο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκριτικά με τις υπόλοιπες ομάδες θέσεων εργασίας. Αποτελούν την μοναδική ομάδα όπου κατά το στάδιο της 1^{ης} και 2^{ης} επαγγελματικής αλλαγής ο ισχυρός τύπος δεν συνιστά τη διατήρηση της ίδιας θέσης, αλλά την ανέλιξη στη θέση των Ειδικευμένων εργατών. Επιπλέον στην παρούσα εργασία η μετάβαση στη θέση των Ιδιοκτητών συγκροτεί τον ασθενή και όχι τον ισχυρό τύπο κινητικότητας, ο οποίος ταυτίζεται με την παραμονή στις εργατικές θέσεις εργασίας. Τέλος, τα **Συμβοηθόντα μέλη** εμφανίζουν μια ιδιαίτερη διακριτή πορεία επαγγελματικής εξέλιξης στον τουριστικό τομέα. Στην 1^η επαγγελματική αλλαγή μεταβαίνουν σχεδόν καθολικά στις θέσεις των Υπαλλήλων γραφείου, ενώ το επόμενο επαγγελματικό βήμα ταυτίζεται με τη θέση εργασίας που

κατέχουν σήμερα η οποία συνιστά την αναρρίχηση αποκλειστικά στην ομάδα των Ιδιοκτητών.

Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε συμπεραίνουμε ότι τα άτομα που βρίσκονται στις δυο ανώτερες θέσεις της επαγγελματικής ιεραρχίας συντηρούνται στη θέση αυτή σε όλη τη διάρκεια της ενασχόλησης τους με τον τουριστικό τομέα. Οι Υπάλληλοι γραφείου και οι Ειδικευμένοι εργάτες στα πρώτα στάδια διατηρούν την ίδια θέση εργασίας, ωστόσο μελλοντικά αναρριχούνται κυρίως στη θέση του Ιδιοκτήτη. Η επαγγελματική πορεία των Ανειδίκευτων εργατών υποδηλώνει ως επί το πλείστον τη διατήρηση της εργατικής τους ταυτότητας ενώ σε μικρότερο βαθμό ανέρχονται σε Ιδιοκτήτες. Η επαγγελματική σταδιοδρομία των Συμβοηθούτων μελών στον τουριστικό τομέα σκιαγραφεί την ύπαρξη δυο διακριτών σταδίων εξέλιξης: την μετάβαση στη θέση των Υπαλλήλων γραφείου και από εκεί την εισχώρηση στην ομάδα των Ιδιοκτητών.

9.4 Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας κατά το στάδιο της μετάβασης στον Τουριστικό Τομέα.

Στις προηγούμενες ενότητες αναλύοντας τις επαγγελματικές μετακινήσεις διαμορφώσαμε μια τυπολογία ενδογενεακής κινητικότητας η οποία διακρίνει την επαγγελματική πορεία των ατόμων σε δυο στάδια: πριν και μετά την ένταξη στον τουριστικό τομέα. Στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε να συγκεράσουμε τις τυπολογίες των δυο σταδίων, στοχεύοντας στην ιχνηλάτηση των μοντέλων καριέρας που ενδεχόμενα θα αναδειχθούν από την ολιστική προσέγγιση στην επαγγελματική σταδιοδρομία των ατόμων. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας διαμορφώσαμε τον παρακάτω πίνακα όπου συσχετίζουμε τη θέση εργασίας που κατείχαν οι ερωτώμενοι στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό και σε δυο κομβικά σημεία μέσα στον τουριστικό τομέα, την αρχική και την παρούσα εργασία.

Θέση τελευταίας εργασίας πριν τον τουρισμό	Θέση 1^{ης} εργασίας στον τουρισμό	Θέση παρούσας εργασίας στον τουρισμό
Ιδιοκτήτες	Ιδιοκτήτες (34,1%) Υπάλληλοι γραφείου (31,8%) Διευθ. & Προϊστάμενοι (15,9%)	Ιδιοκτήτες (96,4%)

Αυτοαπασχολούμενοι	Ανειδίκευτοι εργάτες * (100%)	Ιδιοκτήτες * (66,7%) Άλλες θέσεις εργασίας * (33,3%)
Διευθυντές & Προϊστάμενοι	Διευθ. & Προϊστάμενοι * (66,7%) Υπάλληλοι γραφείου (33,3%)	Ιδιοκτήτες (60%) Διευθ. & Προϊστάμενοι (40%)
Υπάλληλοι γραφείου	Υπάλληλοι γραφείου (50%) Διευθ. & Προϊστάμενοι * (33,3%)	Ειδ. & Ανειδ. Εργάτες (50%) 1. Ιδιοκτήτες (25%) 2. Άλλες θέσεις εργασίας (25%)
Ειδικευμένοι εργάτες	Υπάλληλοι γραφείου (57,1%) Διευθ. & Προϊστάμενοι (28,6%)	Ειδ. & Ανειδ. Εργάτες (69,2%) Ιδιοκτήτες (23,1%)
Ανειδίκευτοι εργάτες	Ειδικευμένοι εργάτες (100%)	1. Ιδιοκτήτες (33,3 %) 2. Ειδ. & Ανειδ. εργάτες (33,3%)

Πίνακας 7: Τυπολογία Ενδογενεακής Κινητικότητας ως προς τη Θέση εργασίας κατά το στάδιο μετάβασης στον Τουριστικό Τομέα.

Τα άτομα που κατέχουν θέση **Ιδιοκτήτη** στην τελευταία εργασία πριν τον τουρισμό κυρίαρχα διατηρούν τη θέση αυτή και στην 1^η τους απασχόληση στον τουριστικό τομέα, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό καταλαμβάνει θέσεις Υπαλλήλων γραφείου. Ωστόσο σήμερα όλοι σε καθολικό βαθμό έχουν μεταβεί στη θέση του Ιδιοκτήτη. Στους **Αυτοαπασχολούμενους** αν και ο αριθμός των ατόμων είναι περιορισμένος ώστε να ισχυριστούμε την ύπαρξη κάποιας τυπολογίας, διαφαίνεται η τάση να απασχολούνται αρχικά στον τουρισμό σε θέσεις Ανειδίκευτων εργατών ενώ σήμερα ανέρχονται κυρίως σε Ιδιοκτήτες.

Οι **Διευθυντές & Προϊστάμενοι** διατηρούν τη θέση αυτή ως ισχυρό τύπο και κατά την είσοδο τους στην τουριστική αγορά εργασίας, στη πορεία όμως ο ισχυρός τύπος συγκροτείται από τα άτομα που αναρριχήθηκαν στη θέση του Ιδιοκτήτη, ενώ όσοι παρέμειναν στην ίδια θέση αποτελούν πλέον την ασθενέστερη τυπολογία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ακόμη και τα άτομα που κατείχαν θέσεις του

ασθενούς τύπου στην 1^η εργασία στον τουρισμό έχουν καταγράψει ανοδική κινητικότητα, εφόσον σήμερα ασκούν θέσεις Ιδιοκτητών είτε Διευθυντών & Προϊσταμένων. Οι *Υπάλληλοι γραφείου* διατηρούν κυρίαρχα την ίδια θέση και στον τουρισμό, ωστόσο σήμερα ο ισχυρός τύπος σκιαγραφεί την καθοδική κινητικότητα στη θέση των εργατών, ενώ ο ασθενής διακρίνεται σε όσους είναι πλέον Ιδιοκτήτες και όσους έχουν μετακινηθεί σε άλλες θέσεις εργασίας.

Για τους *Ειδικευμένους εργάτες* η είσοδος τους στον τουρισμό σηματοδοτεί την ανοδική τους κινητικότητα εφόσον τόσο ο ισχυρός τύπος (Υπάλληλοι γραφείου) όσο και ο ασθενής (Διευθυντές & Προϊστάμενοι) αντιστοιχούν σε ανώτερες θέσεις από αυτές που κατείχαν. Στην παρούσα εργασία η ανοδική κινητικότητα σκιαγραφείται μόνο στον ασθενή τύπο (Ιδιοκτήτες) ενώ ο κυρίαρχος ταυτίζεται με την επιστροφή στη θέση εργασίας πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα. Αντίθετα για την κατώτερη ομάδα των εργατικών θέσεων τους *Ανειδίκευτους εργάτες*, η μετακίνηση στον τουριστικό τομέα είναι συνυφασμένη με τη συνεχή ανοδική κινητικότητα. Στην 1^η εργασία στον τουρισμό αναρριχούνται ολοκληρωτικά στην ανώτερη ομάδα των εργατών ενώ σήμερα ο κυρίαρχος τύπος διαχωρίζεται μεταξύ των Ιδιοκτητών και των ατόμων που παρέμειναν στις θέσεις των Ειδικευμένων & Ανειδίκευτων εργατών.

Με βάση τα στοιχεία που απεικονίζονται στον παραπάνω πίνακα σε συνδυασμό με την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η κατάκτηση της θέσης του Ιδιοκτήτη αποτελεί επαγγελματικό στόχο των ατόμων που μεταβαίνουν στον τουριστικό τομέα. Οι παράγοντες που επιδρούν στην πορεία επίτευξης του στόχου ποικίλλουν, ωστόσο η θέση που ασκούν τα άτομα στην τελευταία εργασία πριν την ένταξη στον τουρισμό φαίνεται να αποτελεί παράγοντα καίριας σημασίας. Τα άτομα που εισέρχονται στην τουριστική αγορά εργασίας κατέχοντας ανώτερες θέσεις στην επαγγελματική ιεραρχία επιτυγχάνουν το στόχο όχι μόνο σε υψηλότερο ποσοστό αλλά συγκροτούν και τον ισχυρότερο τύπο ενδογενεακής κινητικότητας. Οι Ιδιοκτήτες αναδεικνύονται στην πιο ομοιογενή και συμπαγή ομάδα εφόσον διατηρούν τη θέση αυτή ακόμη και αν μετακινούνται μεταξύ των Τομέων, Κλάδων, Ομάδων ή των επιχειρήσεων.

Τα μοντέλα καριέρας της κατώτερης βαθμίδας των μη χειρωνακτικών θέσεων (Υπαλλήλων γραφείου) και της ανώτερης των εργατικών (Ειδικευμένοι εργάτες) φαίνεται να είναι παρόμοια. Και οι δυο επανδρώνουν τις θέσεις των Υπαλλήλων γραφείου καθώς και των Διευθυντών & Προϊσταμένων, ενώ στην εξέλιξη της

επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας η αναρρίχηση στη θέση του Ιδιοκτήτη συγκροτεί τον ασθενή τύπο κινητικότητας. Αξιοσημείωτη είναι η διάρθρωση του μοντέλου καριέρας των Ανειδίκευτων εργατών. Εντάσσονται στον τουριστικό τομέα επιτυγχάνοντας ανοδική κινητικότητα εφόσον στο σύνολο τους μετακινούνται στην ανώτερη βαθμίδα των εργατικών θέσεων εργασίας (Ειδικευμένοι εργάτες). Στην πορεία ένα αξιόλογο ποσοστό κατορθώνει να διασχίσει ολόκληρη την ιεραρχία της επαγγελματικής πυραμίδας και από τα κατώτερα στρώματα να αναρριχηθεί στην ανώτερη θέση των Ιδιοκτητών διανύοντας σημαντική κοινωνική απόσταση.

Συμπεράσματα – Πεδία Επιστημονικής Διερεύνησης.

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζουμε τα κυρίαρχα συμπεράσματα που προέκυψαν από την διερεύνηση -βιβλιογραφική και εμπειρική- της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα. Επιπλέον αναλύονται τα πεδία τα οποία κρίνουμε ότι χρήζουν περαιτέρω επιστημονικής διερεύνησης και ερμηνείας.

- ▶ Η ανάλυση της κινητικότητας στον τουριστικό τομέα τόσο στη διεθνή όσο και την ελληνική βιβλιογραφία προσεγγίζεται κυρίαρχα μέσα από την φονκτιοναλιστική οπτική. Η κινητικότητα προσδιορίζεται ως διαδικασία που πηγάζει από τις υπάρχουσες δομές της κοινωνίας και τον μηχανισμό λειτουργίας της αγοράς εργασίας. Γι' αυτό άλλωστε οι θεματικές ανάλυσης εστιάζουν στην κινητικότητα που σημειώνεται με κριτήριο τα κοινωνικοοικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων, τις επαγγελματικές ευκαιρίες που διαμορφώνει ο τουριστικός τομέας, τα μοντέλα και τις στρατηγικές επαγγελματικής ανέλιξης. Επιπλέον στο σύνολο των βιβλιογραφικών αναφορών υποκείμενα διερεύνησης της κινητικότητας συνιστούν τα άτομα ή ομάδες ατόμων παρά ευρύτερα κοινωνικά σύνολα.
- ▶ Ο τουρισμός αποτελεί την κύρια επαγγελματική δραστηριότητα της συντριπτικής πλειοψηφίας του γηγενή πληθυσμού των περιοχών της έρευνας. Ωστόσο έχει προκληθεί και έντονη γεωγραφική κινητικότητα, η οποία προέρχεται κυρίως από τον όμορο αστικό Νομό της Θεσσαλονίκης παρά από άλλες περιοχές της Κασσάνδρας ή του Νομού Χαλκιδικής εν γένει. Οι γεωγραφικές ροές είναι συνυφασμένες και αλληλένδετες με τις σχέσεις εξάρτησης κέντρου-περιφέρειας. Η διαχρονική ανάλυση των γεωγραφικών μετακινήσεων αναδεικνύει την ύπαρξη δυο διακριτών σταδίων αντίστροφων γεωγραφικών ροών. Την μετάβαση σε πρώτη φάση από τις αγροτικές περιοχές της περιφέρειας στα αστικά κέντρα, και την επιστροφή στο γενέθλιο τόπο σε δεύτερη φάση. Η ανάπτυξη του τουρισμού αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό παλιννόστησης των εσωτερικών και εξωτερικών μεταναστών, καθώς και της προσέλκυσης πρόσθετου πληθυσμού από τα αστικά κέντρα.
- ▶ Ο τουριστικός τομέας στην αντίληψη των ατόμων είναι ταυτισμένος με τον επαγγελματικό χώρο όπου παρέχονται οι ευκαιρίες και ενσαρκώνονται οι

δυνατότητες επίτευξης ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Η αντίληψη αυτή είναι εμφανής αφενός από την έντονη επαγγελματική κινητικότητα που σημειώνεται προς τα επαγγέλματα του τουρισμού, αφετέρου τον χαρακτηρισμό των επαγγελμάτων αυτών κατά κοινή παραδοχή ως ‘καλά’. Γεγονός που σηματοδοτεί την τοποθέτηση τους στην κορυφή της επαγγελματικής και κοινωνικής ιεραρχίας. Σύμφωνα με τις αποκρίσεις των ερωτώμενων η επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό συνέβαλλε ουσιαστικά στη βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού, παρά του εισοδηματικού επιπέδου τους. Επιπλέον το κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο βρέθηκε να σχετίζεται θετικά με τον χρόνο απασχόλησης στον τουριστικό τομέα. Άλλοι παράγοντες διαφοροποίησης αναδείχθηκαν: το φύλο, ο βαθμός αστικοποίησης του τόπου κατοικίας, το επίπεδο εκπαίδευσης του ερωτώμενου καθώς και το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα.

- Επιβεβαιώνεται και στην παρούσα διερεύνηση η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ γεωργίας-τουρισμού. Ο πρωτογενής τομέας σημειώνει τη μεγαλύτερη επαγγελματική ρευστότητα τόσο σε επίπεδο σύγκρισης των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας, των Ομάδων Επαγγελμάτων όσο και των Θέσεων εργασίας. Σε πρώτο στάδιο τα άτομα απομακρύνονται από το αγροτικό τους επάγγελμα και στρέφονται σε δραστηριότητες του τουριστικού τομέα ασκώντας επαγγέλματα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τον τουρισμό. Το δεύτερο στάδιο χαρακτηρίζεται από την καθολική εγκατάλειψη του πρωτογενή τομέα εφόσον κανένα άτομο δεν ασκεί πλέον αγροτικές δραστηριότητες, και την πλήρη μεταστροφή προς τα αμιγώς τουριστικά επαγγέλματα. Η επαγγελματική μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού προς τον τουριστικό τομέα εξασφάλισε τη βελτίωση του εισοδηματικού τους επιπέδου, αλλά κυρίως σηματοδότησε την αναρρίχηση τους στα υψηλά στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας. Αφενός τα τουριστικά επαγγέλματα χρήζουν υψηλότερου κοινωνικού γοήτρου από τα αγροτικά, αφετέρου για την πλειονότητα των αγροτών η είσοδος τους στον τουριστικό τομέα ταυτίστηκε με την ανάληψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και την εισχώρηση τους στην ομάδα των Ιδιοκτητών. Η ανάπτυξη του τουρισμού αποτέλεσε για τον αγροτικό πληθυσμό την πιο καίρια και έγκυρη οδό επίτευξης ανοδικής κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας.

- Υπό μια μαρξιστική οπτική η ανάπτυξη του τουρισμού δεν μετέβαλλε ριζικά την ταξική θέση των αγροτών. Ως αγρότες χαρακτηριζόταν από την κατοχή του κεφαλαίου (γης) και των μέσων παραγωγής. Στοιχεία που παραμένουν στην κατοχή τους και ως τουριστικοί επιχειρηματίες, συνεχίζοντας να ασκούν εξουσία και έλεγχο τόσο στα μέσα παραγωγής όσο και στην εργατική δύναμη. Σε ορισμένες περιπτώσεις η μετακίνηση των αγροτών στον τουριστικό τομέα σηματοδότησε την αλλαγή της ταξικής τους θέσης μεταπηδώντας από τη θέση των μικροαστών (ιδιοκτήτες που αυτοαπασχολούνται) σε αυτή των αστών (ιδιοκτήτες). Ωστόσο καθολικά, η σημαντικότερη μεταβολή που επέφερε η επαγγελματική μετακίνηση στον τουριστικό τομέα είναι η πρόσδωση υψηλότερου επαγγελματικού αλλά κυρίως κοινωνικού γοήτρου στα άτομα που μετακινήθηκαν από τον πρωτογενή τομέα.
- Η εμφάνιση του τουρισμού λειτούργησε ως καταλύτης για τον πλήρη μετασχηματισμό και την αλλαγή των χαρακτηριστικών της επαγγελματικής δομής. Ο επαγγελματικός πλουραλισμός και η πολυσυνθετότητα των οικονομικών πόρων που χαρακτήριζαν την πλουτοπαραγωγική δομή του τόπου έχουν πλέον εκλείψει. Η ανάπτυξη του τουρισμού προκάλεσε την ριζική αποδιάρθρωση κάθε άλλης οικονομικής δραστηριότητας που παραδοσιακά ασκούνταν στην περιοχή και κατέστησε τις τουριστικές δραστηριότητες σε μονοκαλλιέργεια. Μετακινήσεις προς τον τουριστικό τομέα σημειώνονται από το σύνολο των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας ωστόσο είναι εντονότερες από τον Πρωτογενή τομέα. Ο τουρισμός έχει μεταλλάξει σε τέτοιο βαθμό την σύνθεση της επαγγελματικής δομής και την κοινωνική αντίληψη περί επαγγελματικής επιτυχίας, ώστε σε αυτόν στρέφονται ακόμη και άτομα που απολάμβαναν σημαντικών οικονομικών ωφελειών και κοινωνικού γοήτρου από την άσκηση του επαγγέλματος τους, όπως οι Επιστήμονες και τα Ανώτερα στελέχη. Η παραγωγική δομή του τόπου είναι συνυφασμένη και πλήρως εξαρτημένη από την τουριστική ανάπτυξη σε μέγιστο βαθμό.
- Παρά την έντονη επαγγελματική κινητικότητα που προκάλεσε η ανάπτυξη του τουρισμού ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός της επαγγελματικής στασιμότητας που παρατηρείται. Καταρχήν ένα σημαντικό ποσοστό ατόμων (39,6%) δεν έχει πραγματοποιήσει καμιάς μορφής επαγγελματική μεταβολή. Η εργασία που ασκούν σήμερα στον τουριστικό τομέα συνιστά όχι μόνο την

είσοδο τους στην τουριστική αγορά εργασίας αλλά στην αγορά εργασίας εν γένει. Επιπλέον από τα άτομα που μετακινήθηκαν το 50,7% δεν έχει πραγματοποιήσει καμιά μετακίνηση μέσα στον τουριστικό τομέα και παραμένουν στην πρώτη τους επαγγελματική επιλογή μέχρι σήμερα. Επαγγελματική στασιμότητα παρατηρείται και ως προς το είδος της τουριστικής επιχείρησης που απασχολούνται τα άτομα εκφράζοντας μια μορφή επαγγελματικής αφοσίωσης και εξειδίκευσης.

Συγκριτικά μεγαλύτερη επαγγελματική κινητικότητα διαφαίνεται να σημειώνουν τα άτομα πριν την ένταξη τους στον τουριστικό τομέα παρά μέσα σε αυτόν. Η κινητικότητα που πραγματοποιείται στον τουρισμό αφορά κυρίως τις μετακινήσεις προς τις θέσεις των Ιδιοκτητών. Ο βαθμός στασιμότητας στον τουριστικό τομέα είναι μεγαλύτερος από αυτόν της επαγγελματικής κινητικότητας. Ψηλότερα ποσοστά παρατηρούνται στις ανώτερες θέσεις της επαγγελματικής ιεραρχίας ωστόσο σταδιακά η στασιμότητα μετατρέπεται σε καθολικό χαρακτηριστικό. Η είσοδος στον τουριστικό τομέα αποτελεί επαγγελματική επιδίωξη όλων των ομάδων, ενώ η στασιμότητα μέσα στον τουριστικό τομέα επιβεβαιώνει την υψηλή κερδοφορία και το κοινωνικό γόητρο των επαγγελματιών του τουριστικού τομέα.

- ▶ Η αναρρίχηση στη θέση του Ιδιοκτήτη αναδεικνύεται στον κυρίαρχο επαγγελματικό στόχο των ατόμων καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής. Προς την κατεύθυνση αυτή αποβλέπει κάθε ενέργεια και επαγγελματική αλλαγή που πραγματοποιείται, συχνά βάση στρατηγικού σχεδιασμού. Η ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή φαίνεται να αποτέλεσε πραγματικό εφελτήριο για την κατάκτηση της ανώτερης ιεραρχικά επαγγελματικής και κοινωνικής θέσης διευρύνοντας τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες πρόσβασης. Πριν την έντονη τουριστική ανάπτυξη η κινητικότητα προς τη θέση του Ιδιοκτήτη ήταν ανάλογη των βαθμίδων επαγγελματικής ιεραρχίας. Μετακινήσεις προς τη θέση του Ιδιοκτήτη πραγματοποιούσαν κυρίως άτομα που βρισκόταν ήδη στο ανώτερο στρώμα και προέρχονταν από τις επαγγελματικές θέσεις των Αυτοαπασχολούμενων, Διευθυντών & Προϊσταμένων. Οι ανοδικές μετακινήσεις περιοριζόταν προς τη βάση της επαγγελματικής ιεραρχίας με αποτέλεσμα οι Ανειδίκευτοι εργάτες να σημειώνουν το χαμηλότερο ποσοστό πρόσβασης. Η εικόνα αυτή

της παγιωμένης σύνθεσης της επαγγελματικής και κοινωνικής δομής φαίνεται να αλλάζει ουσιαστικά μετά την ανάπτυξη του τουρισμού. Δημιουργούνται ευκαιρίες και παρέχονται δυνατότητες πρόσβασης σε άτομα που ανήκουν σε χαμηλότερα στρώματα να κατακτήσουν τη θέση του Ιδιοκτήτη. Ενδεικτικά από την κινητικότητα που πραγματοποιήθηκε μέσα στον τουριστικό τομέα διαφαίνεται ότι στη θέση του Ιδιοκτήτη μετέβησαν κυρίως τα Συμβοηθούντα μέλη και οι Υπάλληλοι γραφείου, ενώ το υψηλότερο ποσοστό σημείωσαν οι Ειδικευμένοι εργάτες.

- ▶ Παρά τη σημαντική διείδυση η ομάδα των Ιδιοκτητών χαρακτηρίζεται από έντονη επαγγελματική στασιμότητα. Τα άτομα που κατέχουν θέση Ιδιοκτήτη παραμένουν σε αυτή καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους καριέρας ακόμη και αν μετακινούνται μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας και των Ομάδων επαγγελμάτων. Αναδεικνύεται κατά συνέπεια ότι η δυσκολία έγκειται στην αναρρίχηση παρά στη διατήρηση της ανώτερης θέσης της ιεραρχίας. Επιπλέον η θέση του Ιδιοκτήτη συνιστά και τη μοναδική επαγγελματική θέση όπου σημειώνεται έντονη διαγενεακή κληρονομικότητα. Υψηλά ποσοστά στασιμότητας χαρακτηρίζουν και την επαγγελματική ομάδα των Διευθυντών & Προϊσταμένων. Η ομάδα αυτή παρότι το ποσοστό στασιμότητας είναι μικρότερο από το αντίστοιχο των Ιδιοκτητών εμφανίζει το μεγαλύτερο βαθμό επαγγελματικής κλειστότητας. Οι Διευθυντές & Προϊστάμενοι συγκροτούν την επαγγελματική ομάδα που κατά βάση αυτοστρατολογείται ενώ παράλληλα οι διεισδύσεις από άλλες επαγγελματικές ομάδες είναι περιορισμένες. Διαπιστώνουμε ότι η ανάπτυξη του τουρισμού δημιούργησε ευκαιρίες στα άτομα που προέρχονται από χαμηλότερα στρώματα να σημειώσουν ανοδική κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα, ωστόσο οι μεταβολές αυτές δεν ήταν τόσο ισχυρές ώστε να κλονίσουν την εδραιωμένη υπάρχουσα κοινωνική στρωμάτωση.
- ▶ Η ανάπτυξη του τουρισμού συνέβαλλε στη διεύρυνση της κορυφής της επαγγελματικής και κοινωνικής ιεραρχίας εφόσον παρείχε τη δυνατότητα σε άτομα που μέχρι πρότινος κατείχαν θέσεις Συμβοηθούντων μελών και μισθωτής εργασίας να αποκτήσουν κεφάλαιο και μέσα παραγωγής. Σηματοδοτώντας την αναρρίχηση τους σε υψηλότερη ταξική θέση από την αντίστοιχη που κατείχαν πριν την ένταξη στον τουριστικό τομέα. Κατά συνέπεια ο τουρισμός αποτέλεσε ουσιαστικό παράγοντα βελτίωσης της

ταξικής θέσης των ατόμων ειδικότερα αυτών που συγκροτούσαν τη βάση της ιεραρχίας.

Ωστόσο παρά την ποσοτική μεγέθυνση των ανώτερων στρωμάτων της ιεραρχίας, η εξουσία και η δύναμη των υπαρχόντων κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων δεν φαίνεται να αποδυναμώνεται. Τα άτομα που κατείχαν θέση Ιδιοκτήτη παραμένουν σε αυτή καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής, ενώ παράλληλα κληρονομείται στην επόμενη γενιά διαιωρίζοντας έτσι την κοινωνική υπεροχή τους. Αντίστοιχα οι Διευθυντές & Προϊστάμενοι - επαγγελματική ομάδα που ασκεί εξουσία και έλεγχο- εμφανίζουν τη μεγαλύτερη κλειστότητα μονοπωλώντας τα προνόμια που πηγάζουν από την άσκηση εξουσίας, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την σημαντικότητα του επαγγελματικού και κοινωνικού τους ρόλου. Κατά συνέπεια η διεύρυνση στην κορυφή της ιεραρχίας θα πρέπει να αποδοθεί κυρίαρχα στις διαρθρωτικές κοινωνικές αλλαγές που επέφερε η ανάπτυξη του τουρισμού παρά στην ύπαρξη μιας πραγματικά ανοικτής κοινωνικής δομής.

➤ Η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα φαίνεται να εξαρτάται σημαντικά από ορισμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων, όπως το φύλο και η εκπαίδευση. Ο βαθμός επίδρασης του φύλου στην κινητικότητα ως παράγοντα διαμόρφωσης της κατεύθυνσης της δεν παραμένει σταθερός αλλά μεταβάλλεται. Οι επαγγελματικές ανισότητες που εμφανιζόταν μεταξύ των δυο φύλων τόσο στη θέση εργασίας πριν την ένταξη στον τουρισμό όσο και στο είδος τουριστικής επιχείρησης σταδιακά εξομαλύνονται. Αντίθετα εντείνονται οι έμφυλες διαφορές μεταξύ των Ομάδων επαγγελματιών και των Θέσεων εργασίας στον τουριστικό τομέα. Οι άνδρες σημειώνουν ανοδική κινητικότητα ενδυναμώνοντας την ισχύ του στερεότυπου της κοινωνικής υπεροχής τους, ενώ οι γυναίκες καθοδική εφόσον συρρικνώνεται η αντιπροσωπευτικότητα τους στις ομάδες των Επιστημών και Υπαλλήλων γραφείου και αυξάνεται στην Παροχή υπηρεσιών όπου καταλαμβάνουν κυρίως κατώτερες επαγγελματικές θέσεις Συμβοηθούτων μελών και Ανειδίκευτου εργάτη.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης ως καθοριστικού παράγοντα διαμόρφωσης της επαγγελματικής και κοινωνικής θέσης του ατόμου φαίνεται να αποδυναμώνεται. Η ανάπτυξη του τουρισμού λειτουργεί διαταρακτικά στην παγιωμένη ισχυρή κοινωνική συσχέτιση: εκπαίδευση-επαγγελματική θέση-

κοινωνική τάξη, παρέχοντας αδιαμφισβήτητες ευκαιρίες για ανοδική κινητικότητα σε άτομα κατώτερων στρωμάτων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Ένα σημαντικό ποσοστό Ιδιοκτητών τουριστικών επιχειρήσεων κατέχει πρωτοβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης. Αντίθετα τις θέσεις των Διευθυντών & Προϊσταμένων –θέσεις επιτελικότητας και εξουσίας- ασκούν κυρίως άτομα της ανώτατης εκπαίδευσης.

- Ο ρόλος της οικογένειας αναδεικνύεται σε παράγοντα βαρύνουσας σημασίας για την κοινωνική και επαγγελματική πορεία των ατόμων. Το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον εμπλέκεται καθοριστικά στις επαγγελματικές επιλογές των νεότερων κυρίως μελών της, ασκώντας έντονες πιέσεις και παρεμβάσεις με σαφή τουριστικό επαγγελματικό προσανατολισμό. Κυρίαρχα κίνητρα είναι η ύπαρξη συχνά οικογενειακής τουριστικής επιχείρησης και η κοινωνική αποδοχή των επαγγελμάτων του τουριστικού τομέα ως ‘καλά’. Η επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό αποτελεί κατά κανόνα αντικείμενο οικογενειακού στρατηγικού επαγγελματικού σχεδιασμού που αποβλέπει στην ανάληψη τουριστικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων από τα νεότερα μέλη της οικογένειας. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου οι γονείς προς την επίτευξη του στόχου προβαίνουν στην υλοποίηση συγκεκριμένων ενεργειών. Η ύπαρξη οικογενειακών στρατηγικών είναι έκδηλη από την έντονη διαγενεακή επαγγελματική κληρονομικότητα που παρατηρείται στον τουριστικό τομέα, και η οποία εντείνεται σε μεγαλύτερο βαθμό ως προς το είδος της τουριστικής επιχείρησης. Επιβεβαιώνεται ότι στις τουριστικές περιοχές η πυρηνική οικογένεια συνιστά φορέα λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων και χάραξης στρατηγικού επαγγελματικού σχεδιασμού με σκοπό την κοινωνική και επαγγελματική ανέλιξη των νεότερων μελών της.
- Το επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης επιδρά εξίσου καταλυτικά στο βαθμό επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας των ατόμων. Η ανάπτυξη του τουρισμού πέρα από την αναδιάρθρωση που επιφέρει στην επαγγελματική και κοινωνική ιεραρχία, μεταβάλλει παράλληλα και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας δημιουργώντας πρόσθετες ευκαιρίες για κινητικότητα. Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης είναι άμεσα συνυφασμένο με την εδραίωση των υπηρεσιών του τουριστικού τομέα. Από τη διερεύνηση μας διαφαίνεται μια τάση ανατροπής του παραδοσιακού μοντέλου πολυαπασχόλησης γεωργία-

τουρισμός, και αντικατάστασης του από το μοντέλο της αποκλειστικής πολυαπασχόλησης μέσα στον τουρισμό. Απόρροια του μοντέλου αυτού είναι η κατοχή συχνά αντιφατικών επαγγελματικών και ταξικών θέσεων από το ίδιο άτομο, δυσχεραίνοντας τον σαφή προσδιορισμό της κοινωνικής του ταυτότητας. Η άσκηση πολλαπλών διαφορετικών εργασιών είναι εντονότερη στα άτομα που κατέχουν θέσεις Ιδιοκτήτη τουριστικής επιχείρησης.

Η τουριστική αγορά εργασίας κατέχει ένα ιδιόμορφο χαρακτηριστικό. Παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα ευέλικτη και 'ανοικτή' απορροφώντας το πλεονάζων εργατικό δυναμικό και τα άτομα που μετακινούνται από το σύνολο των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας. Στοιχείο που την έχει χαρακτηρίσει ως 'λιμάνι σε καιρό καταιγίδας'. Εντούτοις στο εσωτερικό της είναι πλήρως τμηματοποιημένη και εμφανίζει υψηλή επαγγελματική στασιμότητα ανά είδος τουριστικής επιχείρησης. Κάθε μορφή τουριστικής επιχείρησης έχει διακριτή αγορά εργασίας όπου αυτοστρατολογεί το εργατικό δυναμικό της. Μια μικρή τάση αμφίδρομης κινητικότητας παρατηρείται στις μετακινήσεις των απασχολούμενων στις επιχειρήσεις σίτισης και στέγασης.

- Οι τυπολογίες της ενδογενεακής κινητικότητας που διαμορφώθηκαν αναδεικνύουν τις μετακινήσεις προς τους Χώρους εστίασης & σίτισης ως τον ισχυρότερο τύπο κινητικότητας κατά τη μετάβαση από την 1^η στη 2^η εργασία, και τον μοναδικό για τα άτομα που πραγματοποίησαν και επόμενη επαγγελματική αλλαγή. Οι μετακινήσεις αφορούν κυρίως άτομα από το Εμπόριο και τους Άλλους Κλάδους Οικονομικής Δραστηριότητας. Στις Ομάδες επαγγεμάτων η Παροχή υπηρεσιών συγκροτεί τον ισχυρότερο τύπο κινητικότητας στο σύνολο των επαγγελματικών αλλαγών που πραγματοποίησαν τα άτομα. Ο τύπος αυτός είναι ισχυρότερος στις μετακινήσεις των ατόμων που προήλθαν από τα επαγγέλματα των Ανώτερων στελεχών & Επιστημών και των Γεωργοκτηνοτρόφων. Η θέση του Ιδιοκτήτη αποτελεί τον κυρίαρχο τύπο κινητικότητας για το σύνολο των υπολοίπων ομάδων θέσεων εργασίας. Ωστόσο οι ευκαιρίες αναρρίχησης στη θέση αυτή δεν φαίνεται να είναι απόλυτα ίσες. Τα άτομα που ξεκινούν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία κατέχοντας ανώτερες θέσεις έχουν περισσότερες πιθανότητες να διατηρήσουν τη θέση αυτή από ότι τα άτομα κατώτερων στρωμάτων, όπου θα απαιτηθεί περισσότερος χρόνος και

προσπάθεια για να επιτύχει τελικά μια ομάδα να κατακτήσει τη θέση του Ιδιοκτήτη.

Στον τουριστικό τομέα η διαμόρφωση της ενδογενεακής τυπολογίας ως προς το είδος τουριστικών επιχειρήσεων αναδεικνύει ότι η συγκρότηση του ισχυρού τύπου συνδέεται άμεσα με το είδος τουριστικής επιχείρησης στην οποία ασκήθηκε η πρώτη απασχόληση στον τουρισμό. Τα άτομα φαίνεται να παραμένουν στην ίδια μορφή τουριστικής επιχείρησης σε όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας. Στη θέση του Ιδιοκτήτη επιδιώκουν να αναρριχηθούν τα άτομα και μέσα στον τουριστικό τομέα. Όσοι κατέχουν ανώτερες θέσεις τις διατηρούν συγκροτώντας τον ισχυρό τύπο ακόμη και αν μετακινούνται μεταξύ των επιχειρήσεων. Αντίθετα τα άτομα των κατώτερων στρωμάτων αρχικά διατηρούν τις ίδιες θέσεις εργασίας, ωστόσο κατά τις επόμενες επαγγελματικές μετακινήσεις αναρριχούνται στις θέσεις των Ιδιοκτητών. Στο στάδιο της μετάβασης σε σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της επαγγελματικής κινητικότητας μέσα στον τουριστικό τομέα αναδεικνύεται η θέση εργασίας που ασκούν τα άτομα στην τελευταία εργασία πριν την ένταξη στον τουρισμό.

- Η κινητικότητα που σημειώνεται στο σύνολο της θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως δομική. Οι μετακινήσεις των ατόμων συνδέονται άμεσα με τις διαρθρωτικές αλλαγές στην κοινωνική και επαγγελματική δομή που επέφερε η ανάπτυξη του τουρισμού. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από την παγιωμένη, σταθερή δομή και την περιορισμένη κινητικότητα που σημειωνόταν στην περιοχή όταν κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα ήταν η γεωργία. Ο τουρισμός δημιούργησε ευκαιρίες απασχόλησης σε μια πληθώρα οικονομικών δραστηριοτήτων και ομάδων επαγγελμάτων, παρείχε καλύτερες συνθήκες απασχόλησης, αλλά πρωτίστως ευκαιρίες πλουτισμού. Τα χαρακτηριστικά αυτά σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο τουρισμός είναι κλάδος εντάσεως εργασίας οδήγησαν στην ολοκληρωτική εγκατάλειψη κάθε άλλης οικονομικής δραστηριότητας και τη μαζική στροφή προς την άσκηση άμεσων ή έμμεσων τουριστικών δραστηριοτήτων. Κατά συνέπεια η κινητικότητα που διαφάνηκε από τη διερεύνηση μας είναι απόρροια των αλλαγών που προκάλεσε η ανάπτυξη του τουρισμού στον παραγωγικό και κοινωνικό ιστό του τόπου, παρά αποτέλεσμα ενός ριζικού κοινωνικού μετασχηματισμού.

➤ Η κινητικότητα που σημειώνεται στις τουριστικές περιοχές ερμηνεύεται ορθότερα από τις θεωρίες της φονκτιοναλιστικής θεώρησης. Τα χαρακτηριστικά της κινητικότητας που διακρίνει ο Sorokin επιβεβαιώνονται και στην κινητικότητα που σημειώνεται στις τουριστικές περιοχές. Ειδικότερα: α) διαγενεακά, παρατηρείται υψηλός βαθμός διασποράς σε επαγγελματικές ομάδες διαφορετικές από εκείνες που ανήκουν οι γονείς, β) οι επαγγελματικές ομάδες στο σύνολο τους συγκροτούνται από μέλη με ετερογενή κοινωνική προέλευση, γ) υπάρχει υψηλός βαθμός επαγγελματικής κληρονομικότητας (ιδιαίτερα ως προς το είδος τουριστικής επιχείρησης), δ) η κινητικότητα σημειώνεται σε σημαντικό βαθμό μεταξύ όμορων επαγγελματικών βαθμίδων ‘ανταλλάσσοντας’ τα μέλη τους (ιδιαίτερα ως προς τη θέση εργασίας).

Επιπλέον η θέση που καταλαμβάνουν τα άτομα στην κοινωνική ιεραρχία αποδεικνύεται άμεσα συνυφασμένη από την επαγγελματική τους κατάσταση, τη θέση που κατέχουν στην αγορά. Η κατοχή ιδιοκτησίας ή μη αποτελεί καθοριστικό παράγοντα προσδιορισμού της θέσης του ατόμου στην αγορά προσδιορίζοντας ταυτόχρονα και την κοινωνική του τάξη. Όσοι ασκούν επιχειρηματικές τουριστικές δραστηριότητες, είτε κατέχουν ‘ιδιαίτερες’ δεξιότητες και προσόντα κατατάσσονται στην κορυφή της επαγγελματικής ιεραρχίας, απολαμβάνουν σημαντικούς οικονομικούς πόρους και συγκροτούν την τάξη των ‘θετικών προνομίων’. Οι ανισότητες που υφίστανται δομούνται στη βάση της σπουδαιότητας των επαγγελματικών λειτουργιών. Οι θέσεις εργασίας που περιλαμβάνουν την άσκηση εξουσίας και ελέγχου απαιτούν υψηλότερες πνευματικές ικανότητες και τεχνικές δεξιότητες, συγκριτικά με τις θέσεις εργασίας ρουτίνας. Για το λόγο αυτό τοποθετούνται στο ανώτερο στρώμα της ιεραρχίας. Μεταξύ του ανώτερου και κατώτερου στρώματος εμφανίζεται ένας αριθμός μεσαίων επαγγελματικών ομάδων (Υπάλληλοι γραφείου, Ειδικευμένοι εργάτες) τα μέλη των οποίων προσδιορίζουν τη θέση τους βάση του ικανοποιητικού επιπέδου εκπαίδευσης και κατάρτισης που κατέχουν.

Στις τουριστικά αναπτυγμένες περιοχές η ιδιοκτησία τουριστικής επιχείρησης προσδίδει στα άτομα που τις κατέχουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής αναγνώρισης, γοήτρου και status. Στη βάση αυτή η ομάδα των τουριστικών επιχειρηματιών αντανακλούν στη συνείδηση των υπολοίπων επαγγελματικών

και κοινωνικών ομάδων, διαφορετικά καταναλωτικά και πολιτισμικά πρότυπα. Ωστόσο η διάκριση αυτή δεν συνεπάγεται την πλήρη εξίσωση και ταύτιση του συνόλου των τουριστικών επιχειρηματιών. Υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός ολιγομελών ομάδων που λειτουργούν ως ‘ομάδες αναφοράς’, εξαιτίας του ιδιαίτερου τρόπου διαβίωσης τους. Τα μέλη των ομάδων αυτών απολαμβάνουν την πρόσβαση σε ανώτερα κοινωνικά και επαγγελματικά δίκτυα και πόρους, αναπτύσσοντας δράσεις με σκοπό τη διασφάλιση και την περαιτέρω εδραίωση της κοινωνικής υπεροχής τους. Επιπλέον διαμορφώνουν ένα βαθμό ‘κοινωνικής κλειστότητας’ αποτρέποντας την εισχώρηση ατόμων που δεν πληρούν τα κοινωνικά και επαγγελματικά γνωρίσματα που έχουν οριστεί ως κριτήρια ένταξης.

Η διερεύνηση που πραγματοποιήσαμε της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα έφερε στο φως ενδιαφέρουσες πτυχές και χαρακτηριστικά του φαινομένου τα οποία δεν είχαν διαφανεί σε προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες. Τα ευρήματα αυτά θα πρέπει να εκληφθούν ως απόρροια των μεταβολών που επιφέρει η ανάπτυξη του τουρισμού και την επικράτηση νέων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών. Δεδομένου ότι η κινητικότητα που σημειώνεται στον τουριστικό τομέα δεν έχει μελετηθεί ριζικά, αν και η παρούσα διερεύνηση συνιστά μια πρωτότυπη συνεισφορά αποτελεί ωστόσο μια μόνο προσέγγιση στο πολύπλευρο φαινόμενο της κινητικότητας. Υπάρχουν πεδία των οποίων η επιστημονική ανάλυση και ερμηνεία θα συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση μιας περισσότερο σφαιρικής και ολοκληρωμένης εικόνας για την κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα στον τουριστικό τομέα.

Η επαγγελματική ομάδα των Ιδιοκτητών θεωρούμε ότι χρήζει περαιτέρω επιστημονικής διερεύνησης. Διαφάνηκε ότι η ανέλιξη στη θέση αυτή αποτελεί τον κυρίαρχο επαγγελματικό στόχο των ατόμων που μετακινούνται. Ωστόσο γνωρίζουμε ελάχιστα για την εσωτερική δομή και τα διακριτά χαρακτηριστικά των ομάδων που τη συνθέτουν. Δεδομένου ότι τα άτομα που τη συγκροτούν διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς το είδος όσο και προς το μέγεθος της τουριστικής επιχείρησης που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να σκιαγραφηθεί η επαγγελματική πορεία, τα μοντέλα καριέρας που ακολούθησαν και τα στοιχεία που

τους χαρακτηρίζουν. Σε τοπικό επίπεδο η σύζευξη τους με τις κυρίαρχες υφιστάμενες κοινωνικές ομάδες θα αναδείξει πιθανή αλληλοσυσχέτιση τους.

Στη διερεύνηση μας ως εμπειρικό πεδίο ορίστηκε μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από έντονη και μακρόχρονη τουριστική ανάπτυξη. Ο τύπος του οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών που κυριαρχεί, έχει διαμορφώσει αδιαμφισβήτητα το πλαίσιο και τις συνισταμένες υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα η κινητικότητα που αναλύσαμε. Ενδεχόμενα σε περιοχές που βρίσκονται είτε σε διαφορετικό στάδιο είτε αναπτύσσουν διαφορετικές μορφές και τύπους τουριστικής ανάπτυξης, η κινητικότητα να διαφοροποιείται εξίσου. Μια συγκριτική προσέγγιση της κινητικότητας ανάμεσα σε περιοχές που ο τύπος και τα χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης μεταβάλλονται θα αποδεικνύει την ύπαρξη ή μη κοινών τάσεων, ροών και χαρακτηριστικών της κινητικότητας, αλλά πρωτίστως θα αναδείκνυε το βαθμό στον οποίο το επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης συνιστά το θεμέλιο παράγοντα μετασχηματισμού της κοινωνικής και επαγγελματικής δομής του τόπου.

Η ανάπτυξη και εδραίωση του τουρισμού ως οικονομικής δραστηριότητας φάνηκε ότι οδήγησε στη συγκρότηση οικογενειακών επαγγελματικών στρατηγικών ενασχόλησης με τις δραστηριότητες του τουριστικού τομέα. Οι στρατηγικές που χαράσσονται και οι ενέργειες που λαμβάνονται για την υλοποίησή τους έχουν σαφή επίδραση στην κινητικότητα που σημειώνουν τα μέλη των οικογενειών αυτών. Η ανάλυση και σταχυολόγηση των επιμέρους στοιχείων που συνθέτουν τις επαγγελματικές στρατηγικές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αφενός σε επίπεδο ενδοοικογενειακό (πως και από ποιους λαμβάνονται οι αποφάσεις, ποιες οι σχέσεις των μελών μεταξύ τους, κ.α) αφετέρου σε επιχειρηματικό επίπεδο (αν δραστηριοποιούνται σε μια μορφή τουριστικής επιχείρησης ή αποβλέπουν στη δημιουργία δικτύου καλύπτοντας όλο το φάσμα των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών, ποιοι διοικούν τις επιχειρήσεις, ποια η σχέση –λειτουργική, οικονομική, επιχειρηματική- μεταξύ των επιχειρήσεων, κ.α).

Τα παραπάνω πεδία συνιστούν εν δυνάμει προσεγγίσεις και οπτικές διερεύνησης του φαινομένου της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας στον τουριστικό τομέα. Χωρίς ωστόσο να μπορούν να αναχθούν και να ερμηνευθούν σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο εφόσον αφενός απουσιάζει μια συστηματική καταγραφή της

επαγγελματικής κινητικότητας που σημειώνεται στα πλαίσια της ελληνικής οικονομίας, αφετέρου η έλλειψη χαρτογράφησης των κοινωνικών τάξεων και απεικόνιση της στρωμάτωσης της ελληνικής κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- ANETXA (20XX), *Συνδυαστική Πρωτοβουλία για την Προώθηση ενός Επιστημονικού Κόμβου Υποστήριξης της Απασχόλησης στην Χαλκιδική*, Α΄ Φάση, Αναπτυξιακή Εταιρία Χαλκιδικής.
- ANETXA –EUROTEC (2000), *Πρόγραμμα Επιχειρησιακών Σχεδίων των Δήμων Χαλκιδικής, Γ΄ΚΠΣ Κοινοτικές Πολιτικές & Πρωτοβουλίες (2000-2006)*, Τόμος Α΄, Αναπτυξιακό Πλαίσιο & Σχεδιασμός Στρατηγικής: Δήμος Κασσάνδρας.
- ANETXA (2002), *Επιχειρησιακό Σχέδιο Εναλλακτικής Διαχείρισης του Μαζικού Τουρισμού στο Νομό Χαλκιδικής*, Α΄ Φάση-Δεκέμβριος, Αναπτυξιακή Εταιρία Χαλκιδικής.
- Βιτσιλάκη –Σορωνιάτη Χ., (1998), Η “συμπληρωματικότητα ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων στην Κοινωνιολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα”, στο *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*, Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), Τυπωθήτω, Αθήνα, σελ. 293-313.
- Γεωργίου Π., Ψυχογιός Θ., “Το Κοινωνικό Κεφάλαιο” στον *Πιερ Μπουρντιέ: Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Παναγιωτόπουλος Ν. (επιμ.), Εκδόσεις Δελφίνι, 1994, Αθήνα, σελ. 91-95.
- Γεωργούλας Α., (1997), *Τροχιές σε Σύμπτωση. Αγροτική έξοδος, Κράτος, Αστεακός χώρος εργασίας στην Ελλάδα (1950-1985)*, Gutenberg, Αθήνα.
- Δαουτόπουλος Α. Γ., (1994), *Μεθοδολογία Κοινωνικών Ερευνών στον Αγροτικό Χώρο*, Β΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη.
- Εμπορικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Χαλκιδικής (2002), *Κατάσταση επιχειρήσεων μελών Επιμελητηρίου*.

- ΕΟΤ (2002), *Αριθμός Εκδοθέντων Ειδικών Σημάτων Λειτουργίας μη Κύριων Καταλυμάτων κατά περιοχή Νομού Χαλκιδικής*, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.
- ΕΣΥΕ (2001), *Εθνική Απογραφή Πληθυσμού της 18^{ης} Μαρτίου 2001*, Αθήνα.
- Ζαχαράτος Γ., Λαγός Δ., Σταυρινούδης Θ., Τσάρτας Π., (2000a), *Πρόγραμμα Αξιοποίησης Περιουσίας Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, Έργο: Μελέτη Αλλοδαπού Τουρισμού*, Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα Α.Ε, Αθήνα.
- Ζαχαράτος Γ., Λαγός Δ., Τσάρτας Π., Τσιλιμπώκος Κ., (2000b), *Πρόγραμμα Αξιοποίησης Περιουσίας Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, Έργο: Μελέτη Εσωτερικού Τουρισμού*, Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα Α.Ε, Αθήνα.
- Θανοπούλου Μ., Πετρονώτη Μ., (1987), “Βιογραφική Προσέγγιση: Μια άλλη Πρόταση για την Κοινωνιολογική Θεώρηση της Ανθρώπινης Εμπειρίας”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No. 64, pp. 26-30.
- Θανοπούλου Μ., (2003), *Ισότητα αμοιβών ανδρών και γυναικών στον τουριστικό τομέα. Εμπειρική διερεύνηση της υπάρχουσας κατάστασης και επισήμανση προοπτικών*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), Μάρτιος 2003.
- Ιακωβίδου Ο., (1988), *Επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού στην Αγροτική Κοινωνία της Χαλκιδικής*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Γεωτεχνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωπονίας, Τομέας Αγροτικής Οικονομίας.
- Ιακωβίδου Ο., (1991), “Απασχόληση στον τουρισμό; Διέξοδος για τον αγροτικό πληθυσμό της Χαλκιδικής”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 83, pp. 32, 47.
- Κασιμάτη Κ., (1980), *Τάσεις Κινητικότητας Εργασίας στην Ελληνική Βιομηχανία*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Κασιμάτη Κ., (1991), *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης Μελέτη Ι: Η επιλογή του επαγγέλματος*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

- Κασιμάτη Κ., Θανοπούλου Μ., Τσάρτας Π., (1995), *Η γυναικεία απασχόληση στον Τουριστικό τομέα. Διερεύνηση της αγοράς εργασίας και επισήμανση προοπτικών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Ευρωπαϊκή Κοινότητα- Γραφείο Ίσων Ευκαιριών, Αθήνα.
- Κασιμάτη Κ., (2001), *Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Κοτζαμάνης Β., (1990), “Η κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία 1940-1950 και η αναδιάρθρωση του κοινωνικό-δημογραφικού χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας. Μια πρώτη προσέγγιση”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 77, σελ. 97-126.
- Κουρβετάρης Γ. Α., (1969), “Αι περί Κοινωνικής Στραματώσεως και Κοινωνικής Κινητικότητος Θεωρίαί της Σύγχρονης Κοινωνιολογικής Επιστήμης”, *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 49, Τεύχος Β’, Απρίλιος-Ιούνιος, σελ. 169-183.
- Κυριαζή Ν., (1998a), *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- Κυριαζή Ν., (1998b), “Η Κοινωνιολογική Έρευνα και η Κατασκευή της Κοινωνικής Πραγματικότητας”, στο *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*, Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), Τυπωθήτω, Αθήνα, σελ. 293-313.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ι., (1972), «Κοινωνιολογική Ανάλυσης», στο *Μύκονος-Δήλος-Ρήνεια. Χωροταξική Μελέτη*, των Α.Σ. Καλλιγά, ΑΝ. Παπαγεωργίου, κ.α, Υπουργείο Κυβερνητικής Πολιτικής, Αθήνα, σελ. 85-97.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ι., (1974), *Προς μιαν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας*, τόμος 2, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Λαμπίρη Δημάκη Ι., (1990), *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, 6^η αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή.
- Μανώλογλου Ε., Τσάρτας Π., Μάρκου Α., Παπλιάκου Β., (1998), *Ο Τουρισμός ως Παράγοντας Κοινωνικής Αλλαγής*, Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

- Μαρξ Κ., (1978), “Το Κεφάλαιο: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας”, τόμος Ι (1867), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, αναφορά στο Μοσχονάς Α., *Τάξεις και Στρώματα στις Σύγχρονες Κοινωνίες*, τόμος πρώτος, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1998, Αθήνα.
- Μοσχονάς Α., (1998), *Τάξεις και Στρώματα στις Σύγχρονες Κοινωνίες*, τόμος πρώτος, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
- Μουζέλης Ν., (1978), *Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης*, 2^η έκδοση, Εξάντας, Αθήνα.
- Μουζέλης Ν., “Habitus: Η συμβολή του Bourdieu στην Κοινωνιολογία της Δράσης”, στο *Pierre Bourdieu. Κοινωνιολογία της Παιδείας*, Λαμπίρη-Δημάκη Ι., Παναγιωτόπουλος Ν., (επιμ.), εκδόσεις Καρδαμίτσι- Δελφίνι, 1995, Αθήνα, σελ. 54-62.
- Μυλωνάς Θ., “Εισαγωγικές επισημάνσεις πάνω στη Θεωρία του Pierre Bourdieu”, στο *Pierre Bourdieu. Κοινωνιολογία της Παιδείας*, Λαμπίρη-Δημάκη Ι., Παναγιωτόπουλος Ν., (επιμ.), εκδόσεις Καρδαμίτσι- Δελφίνι, 1995, Αθήνα, σελ. 76-95.
- Νάζου Δ., (2003), *Οι Πολλαπλές Ταυτότητες και οι Αναπαραστάσεις τους σε ένα Τουριστικό Νησί των Κυκλάδων: ‘Επιχειρηματικότητα’ και ‘Εντοπιότητα’ στη Μύκονο*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη, 2003.
- ΞΕΕ (2002), *Ελληνικά Ξενοδοχεία*, Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας.
- Παληός Ζ., (1988), “Κοινωνική Κινητικότητα και Αισιόδοξος Στρουκτουραλισμός”, *Νέα Κοινωνιολογία*, τεύχος 4, σελ. 53-55.
- Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., (1999), *Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Πετμεζίδου-Τσουλουβή Μ., (1987), *Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής*, Εξάντας, Αθήνα.

- Πετρινώτη Ξ., *Αγορές, Εργασίας, Οικονομικές Θεωρίες και Έρευνες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Πετρονώτη Μ., (1995), *Δίκτυα Κοινωνικών Σχέσεων: Όψεις και αλληλεπιδράσεις με τη διαδικασία επαγγελματικής κινητικότητας, Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης*, Μελέτη V, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Πετρόπουλος Π. Ν., (1994), «Κοινωνική Κινητικότητα των Αποδήμων Ελλήνων στις Χώρες Υποδοχής: μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 77, σελ. 97-126.
- Ράγκου Ε., (1983), *Όψεις Κοινωνικής Μεταβολής. Γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα στη Σύγχρονη Κυπριακή κοινωνία*, Δημοσιεύματα Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Λευκωσία.
- Ραγκούσης Α., (1992), «Η Κατάσταση της Απασχόλησης των Ελλήνων Ποντίων Μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική ένωση», στο Κασιμάτη Κ., κα., *Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη*, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού-Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, σελ. 187-364.
- Σταματέλου Ε., “Οι τρεις καταστάσεις του Πολιτισμικού Κεφαλαίου”, στον *Πιερ Μπουρντιέ: Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Παναγιωτόπουλος Ν. (επιμ.), Εκδόσεις Δελφίνι, 1994, Αθήνα, σελ. 75-84.
- Τσάρτας Π., (1989), *Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Ίος και Σέριφο κατά την περίοδο 1950-1980*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Τσάρτας Π., (1991), *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Μελέτη III, Τουρισμός και αγροτική πολυδραστηριότητα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Τσάρτας Π., Θεοδωρόπουλος Κ., Καλοκάρδου-Κραντονέλλη Ρ., Μανώλογλου Ε., Μαρούντας Κ., Παππάς Π., Φακιολάς Ν., (1995), *Οι Κοινωνικές Επιπτώσεις του Τουρισμού στους Νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου*, ΕΚΚΕ-ΕΟΤ, Αθήνα.

- Τσάρτας Π., (1996), *Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Εξάντας, Αθήνα.
- Τσάρτας Π., (2007), “Η συμβολή της Ιωάννας Λαμπίρη στην Κοινωνιολογική ανάλυση του Τουρισμού”, στο *Ώρες της Κοινωνιολογίας στην Ελλάδα σήμερα*. Τιμητικός τόμος στην μνήμη της Ιωάννας Λαμπίρη Δημάκη, ΕΚΚΕ, Αθήνα (υπό έκδοση).
- Τσουκαλάς Κ., (1977), *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, στ’ έκδοση (1992), Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Τσουκαλάς Κ., (1986), *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, δ’ έκδοση (2005), Θεμέλιο, Αθηνά.
- Φίλιας Β., (1974), *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα. Η Νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, Gutenberg, Αθήνα.
- Φίλιας Β., (1996), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, 2^η έκδοση, Gutenberg, Αθήνα.
- Φραγκουδάκη Α., (1985), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο σχολείο*, εκδόσεις Παπαζήση, στο Κασιμάτη Κ., *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας*, εκδόσεις Gutenberg 2001, Αθήνα, σσ.314.
- Χρήστου Σ. Ε., (1999), *Έρευνα Τουριστικής Αγοράς*, INTERBOOKS, Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Airey D., Frontistis A., (1997), “Attitudes to careers in tourism: an Anglo Greek comparison”, *Tourism Management*, vol. 18, No. 3, pp. 149-158.
- Andriotis K., (2002), “Scale of hospitality firms and local economic development- evidence from Crete”, *Tourism Management*, 23, pp. 333-341.
- Aron R., (1967), “*Les étapes de la pensée sociologique*”, ελληνική μετάφραση, Λυκούδης Μ., Η εξέλιξη της Κοινωνιολογικής Σκέψης, Τόμος Β, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα.
- Ball R. M., (1989), “Some aspects of tourism, seasonality and local labour markets”, *Area*, vol. 21, No.1, pp. 35-45.
- Baum T., (1989), “Managing hotels in Ireland: research and development for change”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 8, No. 2, pp. 131-144.
- Baum T., (1993), “Human resource concerns in European tourism: strategic response and the E.C.”, *Journal of Hospitality Management*, vol. 12, No. 1, pp. 77-88.
- Bauman Z., (1982), “Memories of Class”, Routledge, London, αναφορά στο Scott J., *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, σελ. 10.
- Beck U., (1986), “Risk Society: Towards a New Modernity”, Sage, London, αναφορά στο Scott J., *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, σελ. 16.
- Bertaux D., Thompson P., (1997), *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*, Clarendon Press, Oxford.
- Bétteille A., (1969), *Social Inequality*, Penguin Education.

- Beynon H., Glavanis P., (1999), *Patterns of Social Inequality*, Longman, London/New York.
- Bidgianis K., (1979), “The effects of the Carras company intervention in South Sithonia”, *Economy and Society*, 7, pp.25-35, αναφορά στο Tsartas P., (2003), *Tourism Development in Greek Insular and Coastal Areas: Sociocultural Changes and Crucial Policy Issues*, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 11, No. 2&3, pp.116-132.
- Blau P., Duncan O., (1967), *The American Occupational Structure*, John Wiley and Sons, New York.
- Bonn M. A., Forbringer L. R., (1992), “Reducing turnover in the hospitality industry: an overview of recruitment, selection and retention”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 11, No. 1, pp. 47-63.
- Bottomore T.B., (1970), “*Elites and Society*”, ελληνική μετάφραση, Μπανούση Θ., Ελίτ και Κοινωνία, Εκδόσεις 70, Αθήνα.
- Bourdieu P., (1999), *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Breen R., Rottman D. B., (1995), *Class Stratification. A Comparative Perspective*, Harvester Wheatsheaf.
- Burgess R., “Patterns of inequality in education” στον Beynon H. - Glavanis P., *Patterns of Social Inequality*, Longman, 1999, London/New York, pp. 74-96.
- Caplow T., “The Sociology of Work”, University of Minnesota Press, 1954, αναφορά στο Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., *Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1999, Αθήνα, σσ.123.
- Chimbos D. P., (1987), “Occupational Distribution and Social Mobility of Greek-Canadian Immigrants”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. XIV, No. 1,2, Spring-Summer, pp. 131-142.

- Churchward J., Riley M., (2002), “Tourism Occupations and Education: An Exploration Study”, *International Journal of Tourism Research*, 4, pp. 77-86.
- Clark T., Lipset S. M., (1991), “Are Social Classes Dying”, *International Sociology*, 6(4), pp.397-410, , αναφορά στο Κασσιμάτη Κ., *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας*, Εκδόσεις Gutenberg, 2001, Αθήνα, σελ. 71.
- Cohen E., (1984), “The Sociology of Tourism: Approaches, Issues and Findings”, *Annual Review of Sociology*, vol. 10, pp. 379-388.
- Crompton R., (1998), *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*, 2nd edition, Polity Press.
- Crook S., Pakulski J., Waters W., (1992), *Postmodernization*, Sage Publications, London.
- Cukier J., Wall G., (1994), “Informal tourism employment: vendors in Bali, Indonesia, *Tourism Management*, vol. 15, No. 6, pp. 464-467.
- Dahrendorf R., “On the Origin of Inequality among Men”, στο Bétteille A., *Social Inequality*, Penguin Education, 1969, σελ. 16-43.
- De Kadt E., (1979), *Tourisme : Passeport pour le développement ?*, Banque Mondiale- UNESCO, Paris.
- DiPrete T.A., (1993), “Industrial Restructuring and the Mobility Response”, *ASR*, 58 (1), pp. 74-96, αναφορά στο Παπαδάκη-Τζεδάκη Σ., *Ενδογενής Τουριστική ανάπτυξη: Διαρθρωμένη ή Αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Η περίπτωση του Ρεθύμνου Κρήτης*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1999, Αθήνα, σσ.126.
- Edgell S., (1993), *Class*, Routledge, London.
- Erikson R., Goldthorpe J.H. (1993), “The Constant Flux: A study of Class Mobility in Industrial Societies”, Clarendon Press, Oxford, αναφορά στο Κασσιμάτη Κ., *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας*, Εκδόσεις Gutenberg, 2001, Αθήνα, σελ. 40.

- Evans G., (1992), “Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema”, *European Sociological Review*, vol.8, No.3, pp.211-232.
- Gaertner K. N., Nellen S. D., (1989), “Career Experiences, Perceptions of Employment Practices, and Psychological Commitment to the Organization”, *Human Relations*, vol. 42, No. 11, pp. 975-991.
- Galani-Moutafi V., (1993), “From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender, and Kinship in a Greek Island Village (Part One)”, *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 11, pp. 241-270.
- Galani-Moutafi V., (1994), “From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender, and Kinship in a Greek Island Village (Part One)”, *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 12, pp. 113-131.
- Giddens A., (1997), “*Sociology*”, Polity Press & Blackwell Publishers, ελλην. Μετάφραση Κοινωνιολογία, Τσαούσης Δ. Γ., (μεταφρ.), 2002, εκδόσεις Gutenberg.
- Glass D., (1954), *Social Mobility in Britain*, Routledge & Kegan Paul LTD, London.
- Goldthorpe J.H, (with C. Llewellyn and C. Payne) (1980), *Social Mobility & Class Structure in Modern Britain*, Clarendon Press, Oxford.
- Goldthorpe J. H., Marshall G., (1992), “The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques”, *Sociology*, 26, 3, pp. 381-400.
- Greenwood D. J., (1972), “Tourism as an agent of change: A Spanish Basque case”, *Ethnology*, 11, pp. 80-90.
- Guerrier Y., (1987), “Hotel managers’ careers and their impact on hotels in Britain”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 6, No. 3, pp. 121-130.
- Guerrier Y., Lockwood A., (1989), “Developing hotel managers - a reappraisal”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 8, No. 2, pp. 82-89.

- Guerrier Y., Deery M., (1998), “Research in hospitality human resource management and organizational behaviour”, *Hospitality Management*, 17, pp. 145-160.
- Heath A., (1981), *Social Mobility*, Fontana: London.
- Hjalager A-M., Andersen S., (2001), “Tourism employment: contingent work or professional career?”, *Employee Relations*, vol. 23, No. 2, pp. 115-129.
- Hjalager A-M., (2003), “Global Tourism Careers? Opportunities and Dilemmas Facing Higher Education in Tourism”, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, vol. 2, No. 2, pp. 26-37.
- Hopper E., (1981), *Social Mobility*, Basil Blackwell, Oxford.
- Hout M., (1983), *Mobility Tables*, Sage, University Papers.
- Jordan F., (1997), “An occupational hazard? Sex segregation in tourism employment”, *Tourism Management*, vol. 18, No. 8, pp. 525-534.
- Kontogeorgopoulos N., (1998), “Accommodation Employment Patterns and Opportunities”, *Annals of Tourism Research*, VOL. 25, No. 2, pp. 314-339.
- Kousis M., (1985), “Proletarianization Under Tourism: A Micro-Level Analysis”, Centre for Research on Social Organization, University of Michigan, Working Paper Series, April 1985, No. 325, pp. 1-14.
- Kousis M., (1989), “Tourism and the Family in a Rural Cretan Community”, *Annals of Tourism Research*, vol. 16, No. 3, pp. 318-332.
- Ladkin A., Riley M., (1994), “Hotel management careers: a research update”, *Tourism Management*, vol. 15, no. 3, Reports, pp. 221-222.
- Ladkin A., Riley M., (1995), “Hotel management careers: a research update 2”, *Tourism Management*, vol. 16, no. 6, Reports, pp. 475-476.

- Ladkin A., Riley M., (1996), “Mobility and structure in the career paths of UK hotel managers: a labour market hybrid of the bureaucratic model?”, *Tourism Management*, vol. 17, No. 6, pp. 443-452.
- Ladkin A., (1999a), “Hotel General Managers: A Review of Prominent Research Themes”, *International Journal of Tourism Research*, 1, pp. 167-193.
- Ladkin A., (1999b), “Life and Work history analysis: the value of this research method for hospitality and tourism”, *Tourism Management*, 20, pp. 37-45.
- Ladkin A., Juwaheer T. D., (2000), “The career paths of hotel general managers in Mauritius”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 12, No.2, pp. 119-125.
- Ladkin A., (2002), “Career analysis: a case study of hotel general managers in Australia”, *Tourism Management*, 23, pp. 379-388.
- Ladkin A., (2004), “The life and work history methodology: A discussion of its potential use for tourism and hospitality research”, στο *Qualitative Research in Tourism. Ontologies, Epistemologies, Methodologies*, Phillimore J., Goodson L., (eds), Routledge, New York, pp. 236-254.
- Ladkin A., (2005), “Careers and Employment”, στο *An International Handbook of Tourism Education*, Airey D., Tribe J., (eds), Elsevier.
- Lambiri-Dimaki J., (1983), *Social Stratification in Greece 1962-1982. Eleven Essays*, Ant. Sakkoulas, Athens.
- Lardies R., (1999), “Migration and Tourism Entrepreneurship: North-European Immigrants in Cataluna and Languedoc”, *International Journal of Population Geography*, 5, pp. 477-491.
- Lefebvre H., (1968), “*Sociologie de Marx*”, ελληνική μετάφραση, Τ. Αναστασιάδη, Κοινωνιολογία του Μαρξ, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1982.
- Lipset S.M., Bendix R.H., (1967), *Social Mobility in Industrial Society*, University of California Press.

- Loukissas P., (1975), “Tourism and Environmental conflict: The case of Greek island of Mykonos”. Paper presented at the Symposium in Tourism and Cultural Change, American Anthropological Association, San Francisco, California, αναφορά στο Tsartas P., (2003), *Tourism Development in Greek Insular and Coastal Areas: Sociocultural Changes and Crucial Policy Issues*, Journal of Sustainable Tourism, vol. 11, No. 2&3, pp.116-132.

- Marhuenda F., Martinez I., Navas A., (2004), “Conflicting vocational identities and careers in the sector of tourism”, *Career Development International*, vol. 9, No. 3, pp. 222-244.

- Marx K., Engels F., (1848), “The Communist Manifesto”, Harmondsworth: Penguin 1967, αναφορά στο Scott J., *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, σελ. 48.

- McCabe V., (2001), “Career Paths and Labour Mobility in the Conventions and Exhibitions Industry in Eastern Australia: Results from a Preliminary Study”, *International Journal of Tourism Research*, 3, pp. 493-499.

- Michels R., (1927), “First Lectures in Political Sociology”, New York: Harper & Row, Scott J., αναφορά στο *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, pp.139.

- Miles A., (1999), *Social Mobility in Nineteenth- and Early Twentieth-Century England*, Palgrave, New York.

- Mosca G., (1884), “Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare”, Turin:Loescher, αναφορά στο Scott J., *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, pp.132.

- Mosca G., (1896), “Elementi Di scienza politica”, First edition, In Mosca G., *The Ruling Class*, New York McGraw-Hill (1939), αναφορά στο Scott J., *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, pp.132.

- Nebel E. C., Braunlich C. G., Zhang Y., (1994), “Career Paths in American Luxury Food and Beverage Directors”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 6, No. 6, pp. 3-9.

- Nebel E. C., Lee J-S., Vidakovic B., (1995), “Hotel general manager career paths in the United States”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 14, No. 3/4, pp. 245-260.
- Pakulski J., Waters M., (1996), *The Death of Class*, Sage Publications, London.
- Pareto V., (1916), “Trattato di Sociologia Generale”, Bartera, Florence, αναφορά στο Heath A., *Social Mobility*, Fontana, 1981, London, pp.17-18.
- Payne G., “Employment and Opportunity”, Macmillan, 1987, London, pp.142, αναφορά στο Κασσιμάτη Κ., *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της Επαγγελματικής και Κοινωνικής Κινητικότητας*, Εκδόσεις Gutenberg, 2001, Αθήνα, σσ. 293.
- Payne G., (1989), “Social Mobility”, *The British Journal of Sociology*, Special Issue: Sociology in Britain (Sep. 1989), Vol. 40, No. 3, pp. 471-492.
- Riley M., (1981), “Declining hotel standards and the skill trap”, *International Journal of Tourism Management*, vol. 2, Issue 2, pp. 95-104.
- Riley M., (1990), “Role of age distributions in career path analysis. An example of UK hotel managers”, *Tourism Management*, March 1990, pp. 38-44.
- Riley M., (1994), “Tracing Skills Accumulated through Experience. A Method of Skill Auditing”, *Education and Training*, vol. 36, No. 8, pp. 13-17.
- Riley M., (1995), “Analysis of Managerial Experience: Integrating Career Analysis with Labour Market Dynamics”, *British Journal of Management*, vol. 6, pp. 195-203.
- Riley R.W, Love L.L., (2000), “The state of qualitative tourism research”, *Annals of Tourism Research*, Vol. 27, (1), pp. 164-187.
- Riley M., Szivas E., (2003), “Pay Determination. A Socioeconomic Framework”, *Annals of Tourism Research*, vol. 30, No. 2, pp. 446-464.

- Rodriguez J., Turegano M., (2005), “Tourism experience and Tourism Workers Experience”, εισήγηση στο 5th Mediterranean Conference “*Mediterranean Tourism Beyond the Coastline: New Trends in Tourism and the Social Organisation of Space*”, 22-24 September 2005, Thessaloniki.
- Ross G. F., (1997), “Tourism/hospitality industry employment acquisition strategies, higher education preferences and the work ethic among Australian secondary school graduates”, *Managing Leisure*, 2, pp. 82-93.
- Ruddy J., (1989), “Career development of hotel managers in Hong Kong”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 8, No. 3, pp. 215-225.
- Runciman W.G., “The Three Dimensions of Social Inequality” στο Beteille A., *Social Inequality*, Penguin Education, 1969, pp. 45-50.
- Schwandt A. T., (1997), *Qualitative Inquiry. A Dictionary of Terms*, Sage Publications.
- Scott J., (1996), *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press.
- Sorm V., Terrell K., (2000), “Sectoral Restructuring and Labor Mobility: A Comparative Look at the Czech Republic” *Journal of Comparative Economics*, 28, pp. 431-455.
- Sorokin P.A., (1959), *Social and Cultural Mobility*, The Free Press, New York.
- Stoyiannidou M., (1998), “What Kind of Jobs does Tourism Create? Sustainability and the Tourist Labor Market on the Island of Chios”, Διεθνές Συνέδριο: *Αειφόρος Ανάπτυξη στα Νησιά: Ο ρόλος της Έρευνας και της Εκπαίδευσης*, Διοργανωτές: PRELUDE International, Παν. Αιγαίου, Δημοκρίτειο Παν, Θράκης, ΕΜΠ, Παν. Κύπρου, Απρίλιος-Μάιος 1998, Ρόδος.
- Stott A. M., (1973), “Economic transition and the family in Mykonos”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 17, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σελ. 122-133.

- Stott M., (1985), “Property, Labor and Household Economy: The Transition to Tourism in Mykonos, Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 3, No. 2, pp. 187- 205.
- Swift A., (2004), “Would Perfect Mobility be Perfect?”, *European Sociological Review*, vol. 20, No.1, pp. 1-11.
- Szivas E., Riley M., (1999), “Tourism Employment During Economic Transition”, *Annals of Tourism Research*, vol. 26, No. 4, pp. 747-771.
- Szivas E., Riley M., Airey D., (2003), “Labor Mobility into Tourism. Attraction and Satisfaction”, *Annals of Tourism Research*, vol. 30, No. 1, pp. 64-76.
- Tavuchis N., (1972), *Family and Mobility among Greek- Americans*, National Centre of Social Research, Athens.
- Thernstrom S., (1968), “Notes on the Historical Study of Social Mobility”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 10, No. 2, pp. 162-172.
- Tsartas P., (2003), “Tourism Development in Greek Insular and Coastal Areas: Sociocultural Changes and Crucial Policy Issues”, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 11, No. 2 & 3, pp. 116-132.
- Uriely N., (2001), “ ‘Travelling Workers’ and ‘Working Tourists’: Variations across the Interaction between Work and Tourism”, *International Journal of Tourism Research*, 3, pp. 1-8.
- Urry J., (1990), *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Society*, Sage, London.
- Vasquez Barquero A., (1991), *Τοπική Ανάπτυξη. Μια Στρατηγική για τη Δημιουργία Απασχόλησης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Walmsley A., (2004), “Assessing Staff Turnover: A View from the English Riviera”, *International Journal of Tourism Research*, 6, pp. 275-287.

- Watson J. T., (1995), “*Sociology, Work and Industry*”, Routledge, ελλην. Μετάφραση Κοινωνιολογία, Εργασία και Βιομηχανία, Ψημμένος Ι., (επίμ.), 2005, εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Weber M., (1961), “From Max Weber: essays in Sociology”, Routledge and Kegan Paul, London, αναφορά στο Edgell S., *Class*, Routledge, 1993, London, σελ. 117.
- Westergaard J., Resler H., (1975), *Class in a Capitalist Society. A study of Contemporary Britain*, Pelican Books, England.
- Westergaard J. H., (1977), “Class, Inequality and Corporatism”, αναφορά στο Scott J., *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Polity Press, 1996, σελ. 92.
- Williams P. W., Hunter M., (1992), “Supervisory hotel employee perceptions of management careers and professional development requirements”, *International Journal of Hospitality Management*, vol. 11, No. 4, pp. 347-358.
- Worsley P., (ed.), (1977), “Introducing Sociology”, 2nd edition, Harmondsworth: Penguin, αναφορά στο Breen R., Rottman D. B., *Class Stratification. A Comparative Perspective*, Harvester Wheatsheaf, 1995, σελ. 1.
- Wright E. O., (1985), *Classes*, Verso, London.
- Wright E. O., (1997), *Class Counts. Comparative studies in class analysis*, Cambridge University Press.
- Yaish M., (2000), “Old Debate, New Evidence. Class Mobility Trends in Israeli Society, 1974-1991”, *European Sociological Review*, Vol. 16, No. 2, pp.159-183.
- Yin K. R., (1994), *Case Study Research. Design and Methods*, 2nd Edition, Sage Publications.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ, ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ»

Εμπειρική έρευνα στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής με θέμα:

**«Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα: Εμπειρικές προσεγγίσεις σε
τουριστικές περιοχές του Νομού Χαλκιδικής».**

Ε Ρ Ω Τ Η Μ Α Τ Ο Λ Ο Γ Ι Ο

Ημερομηνία:.....

Αριθμός ερωτηματολογίου:.....

Όνομασία Οικισμού:.....

Είδος τουριστικής επιχείρησης:.....

Επωνυμία επιχείρησης:.....

Ομάδα ερωτώμενου:.....

ΜΑΙΟΣ- ΙΟΥΝΙΟΣ 2003

I. Κοινωνικοοικονομικά και Δημογραφικά Χαρακτηριστικά

A. Δημογραφικά στοιχεία

1. Φύλο: Άνδρας (0)
Γυναίκα (1)

2. Έτος γέννησης: 19.....

B. Καταγωγή και τόπος κατοικίας

3. Τόπος κατοικίας:

		Τωρινή κατοικία (1)	Προηγούμενη κατοικία (2)	Όταν γεννηθήκατε (3)
3α)	Νομός (ονομασία)			
3β)	Πόλη (1), Κωμόπολη (2), Χωριό (3)			
3γ)	Ονομασία (πόλης, κωμόπολης, χωριού)			
3δ)	Χώρα (ονομασία)			

(οι ερ. 4,5,6 απευθύνονται στους ερωτώμενους που κατάγονται από το νομό αλλά έχουν ζήσει κάποια περίοδο της ζωής τους και εκτός νομού)

4. Ποιοι ήταν οι λόγοι για τους οποίους φύγατε από το νομό Χαλκιδικής;

	ΝΑΙ (1)	ΟΧΙ (0)
4α) Επαγγελματικοί λόγοι	☐	☐
4β) Λόγο σπουδών	☐	☐
4γ) Οικογενειακοί λόγοι	☐	☐
4δ) Τυχαία	☐	☐
4ε) Άλλο (προσδιορίστε)	☐	☐

5. Πόσο χρονικό διάστημα ζήσατε εκτός του νομού αριθμός μηνών

6. Ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους επιστρέψατε;

	ΝΑΙ (1)	ΟΧΙ (0)
6α) Εύρεση εργασίας	☐	☐
6β) Ολοκλήρωσα τις σπουδές μου	☐	☐
6γ) Τόπος καταγωγής μου	☐	☐
6δ) Οικογενειακοί λόγοι	☐	☐
6ε) Άλλο (προσδιορίστε)	☐	☐

(οι ερ. 7,8 απευθύνεται στους ερωτώμενους που δεν κατάγονται από το νομό αλλά έχουν εγκατασταθεί σε αυτόν)

7. Για ποιους λόγους εγκατασταθήκατε στο νομό Χαλκιδικής;

	ΝΑΙ (1)	ΟΧΙ (0)
7α) Επαγγελματικοί λόγοι	☐	☐
7β) Οικογενειακοί λόγοι	☐	☐
7γ) Τυχαία	☐	☐
7δ) Άλλο (προσδιορίστε)	☐	☐

8. Πόσους μήνες το χρόνο και για πόσα χρόνια ζείτε στο νομό Χαλκιδικής;
 8α)μήνες τα τελευταία 8β).....χρόνια

9. Ο τόπος κατοικίας και ο τόπος εργασίας σας, βρίσκονται:

9α)	Στο ίδιο Δημοτικό διαμέρισμα	____
9β)	Στον ίδιο Καποδιστριακό Δήμο	____
9γ)	Σε γειτονικό Καποδιστριακό Δήμο	____
9δ)	Στον ίδιο Νομό	____
9ε)	Σε γειτονικό Νομό	____
9στ)	Σε άλλο Νομό (προσδιορίστε)	
9ζ)	Άλλο(προσδιορίστε)	

10. Η επιλογή της απασχόλησης σας στον τουρισμό, σας οδήγησε σε αλλαγή του τύπου εργασίας;

Ναι (1) Όχι (0)

Γ. Επίπεδο εκπαίδευσης

11. Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης:

1)	Απολυτήριο Δημοτικού	____
2)	Απολυτήριο Γυμνασίου	____
3)	Απολυτήριο Λυκείου	____
4)	Απόφοιτος ΙΕΚ/ ΟΑΕΔ	____
5)	Πτυχίο ΤΕΙ (ονομασία πτυχίου)	
6)	Πτυχίο ΑΕΙ (ονομασία πτυχίου)	
7)	Μεταπτυχιακός ή Διδακτορικός τίτλος
(ονομασία τίτλου)	

12. Επίπεδο Τουριστικής Εκπαίδευσης:

1)	Καθόλου	____
2)	Σεμινάρια Κατάρτισης	____
3)	Ταχύρυθμη Εκπαίδευση ΣΤΕ	____
4)	Πτυχίο ΙΕΚ /ΟΑΕΔ/ ΤΕΕ	____
5)	Πτυχίο Σχολής Ξεναγών	____
6)	Πτυχίο ΣΤΕ	____
7)	Πτυχίο ΤΕΙ (ονομασία πτυχίου)	
8)	Πανεπιστημιακός τίτλος εξωτερικού
(τίτλος)	
9)	Μεταπτυχιακός ή Διδακτορικός τίτλος
(ονομασία τίτλου)	
10)	Άλλο (προσδιορίστε)	

13. Εκτός από τη μητρική σας γλώσσα, ποιες άλλες ξέρετε:

ΝΑΙ (1) ΟΧΙ (0)

13α)	Αγγλικά	____	____
13β)	Γαλλικά	____	____
13γ)	Γερμανικά	____	____

13δ) Άλλη (προσδιορίστε) _____

14. Ποια είναι η μητρική σας γλώσσα;

ΝΑΙ (1) ΟΧΙ (0)

14α) Ελληνική

--	--

14β) Άλλη(προσδιορίστε)

Δ. Κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο

15. Το σπίτι στο οποίο μένετε είναι:

1) Μονοκατοικία

--

2) Διαμέρισμα σε πολυκατοικία

--

3) Μεζονέτα

--

4) Άλλο (προσδιορίστε)

16. Το σπίτι στο οποίο μένετε είναι ιδιόκτητο; Ναι (1) Όχι (0)

17. Πόσο δωμάτια, εκτός κουζίνας και μπάνιου, διαθέτει το σπίτι σας;
.....δωμάτια

18. Ο οικιακός εξοπλισμός του σπιτιού σας περιλαμβάνει:

	ΝΑΙ (1)	ΟΧΙ (0)
18α) Πλυντήριο πιάτων		
18β) Βίντεο		
18γ) Στερεοφωνικό		
18δ) Η/Υ		
18ε) Σύνδεση με Internet		
18στ) DVD		
18ζ) Home Cinema		

19. Είστε κάτοχος κάποιου μεταφορικού μέσου;

	0	1	2	≥ 3
19α) αυτοκινήτου				
19β) μοτοσυκλέτας				

20. Πόσα ταξίδια πραγματοποιήσατε τα τελευταία 2 χρόνια; αριθμός ταξιδιών

21. Πόσα από τα παραπάνω ταξίδια πραγματοποιήθηκαν για:

21α) Διακοπές

--

21β) Επαγγελματικοί λόγοι

--

21γ) Επισκέψεις σε συγγενείς και φίλους

--

21δ) Συμμετοχή σε συνέδρια, εκθέσεις

--

21ε) Άλλο (προσδιορίστε)

22. Ποιοι είναι οι κυριότεροι προορισμοί των ταξιδιών σας;

22α) Περιοχές της Ελλάδας

--

22β) Χώρες Ε.Ε

--

22γ) Χώρες των ΗΠΑ

--

22δ) Άλλο (προσδιορίστε) _____

23. Ποιο μεταφορικό μέσο χρησιμοποιείται συνήθως, για τα ταξίδια σας;

	ΝΑΙ (1)	ΟΧΙ (0)
23α) Αυτοκίνητο		
23β) Αεροπλάνο		
23γ) Πλοίο		
23δ) Τουριστικό λεωφορείο		
23ε) Άλλο (προσδιορίστε)		

24. Κατά τη γνώμη σας, η ενασχόληση σας με τον τουρισμό συνέβαλλε στη βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού σας επιπέδου;

Ναι (1) Όχι (0)

25. Με ποιο τρόπο συνέβαλλε:

	Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
25α) Αύξηση του εισοδήματος					
25β) Συναναστροφή με σημαντικούς ανθρώπους					
25γ) Βελτίωση της ατομικής εικόνας					
25δ) Μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή					
25ε) Άλλο (προσδιορίστε)					

26. Σε ποια κοινωνική τάξη εκτιμάτε ότι ανήκετε;

26α) Κατώτερη (1)	☐
26β) Μεσαία (2)	☐
26γ) Ανώτερη (3)	☐

II. Στοιχεία απασχόλησης του ερωτώμενου.

A. Επαγγελματική πορεία

27. Από ποια ηλικία αρχίσατε να εργάζεστε κανονικά, με πλήρη απασχόληση;

27α) Ηλικία

27β) Έτος.....

28. Από τότε μέχρι σήμερα, έχετε αλλάξει δουλειά; Ναι (1) Όχι (0)

29. Πόσες δουλειές έχετε κάνειαριθμός δουλειών

30. Συμπληρώστε στον πίνακα τις 3 κυριότερες δουλειές, στις οποίες μείνατε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα:

	Είδος επιχείρησης (1)	Θέση (2)	Τόπος (3)	Διάρκεια παραμονής (μήνες) (4)
α)				
β)				
γ)				

31. Ποιοι λόγοι επηρέασαν την απόφασή σας να αλλάξετε εργασία;

	Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
31α) Καλύτερες συνθήκες εργασίας					
31β) Χρηματικές αποδοχές					
31γ) Προοπτικές εξέλιξης					
31δ) Δεν μου άρεσε το αντικείμενο εργασίας					
31ε) Προσωπικοί λόγοι					
31στ) Άλλος (προσδιορίστε)					

32. Ποιοι λόγοι επηρέασαν την απόφασή σας να παραμείνετε στην ίδια εργασία;

	Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
32α) Δεν έβρισκα άλλη δουλειά					
32β) Καλές συνθήκες εργασίας					
32γ) Χρηματικές αποδοχές					
32δ) Προοπτικές εξέλιξης					
32ε) Ενδιαφέρον αντικείμενο εργασίας					
32στ) Προσωπικοί λόγοι					
32ζ) Άλλος (προσδιορίστε)					

B. Επαγγελματική πορεία στον τουρισμό

33. Πότε αρχίσατε να εργάζεστε:

33α) στον τουριστικό τομέα έτος..... (.....χρόνια)
 33β) στην συγκεκριμένη επιχείρηση έτος..... (.....χρόνια)

34. Πριν από την απασχόλησή σας στην συγκεκριμένη επιχείρηση είχατε προηγούμενη επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό;

Ναι (1) Όχι (0)

35. Συμπληρώστε τον πίνακα αναφορικά με τις δουλειές που έχετε κάνει στον τουριστικό τομέα μέχρι σήμερα:

(μέχρι 3 αναφορές με χρονολογική σειρά και κριτήριο τη σπουδαιότητα της θέσης εργασίας)

	Είδος επιχείρησης (1)	Θέση (2)	Τόπος (3)	Διάρκεια παραμονής (μήνες) (4)
α)				
β)				
γ)				

36. Ποιοι από τους παρακάτω λόγους επηρέασαν θετικά την απόφασή σας να εργαστείτε στον τουρισμό;

	Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
36α) Συνθήκες εργασίας					
36β) Χρηματικές αποδοχές					
36γ) Ενδιαφέρον αντικείμενο εργασίας					
36δ) Ευχάριστο περιβάλλον					
36ε) Επικοινωνία με άλλους ανθρώπους					
36στ) Προοπτικές εξέλιξης					
36ζ) Είχα σχετικές σπουδές					
36η) Ύπαρξη οικογενειακής επιχείρησης					
36θ) Δεν έβρισκα άλλη δουλειά					
36ι) Άλλος (προσδιορίστε)					

Δ. Οικογενειακή παράδοση ενασχόλησης με τον τουρισμό

37. Η οικογένειά σας, επηρέασε την απόφασή σας να ασχοληθείτε με τον τουρισμό;

Ναι (1) Όχι (0)

38. Σε τι βαθμό σας επηρέασε ;

1) Καθόλου	
2) Λίγο	
3) Μέτρια	
4) Αρκετά	
5) Πολύ	

39. Με ποιο τρόπο σας επηρέασε;

39α) Μου έδωσαν χρήματα να δημιουργήσω τουριστική επιχείρηση	
39β) Υπάρχει οικογενειακή παράδοση ενασχόλησης με τον τουρισμό	
39γ) Θεωρούν τα τουριστικά επαγγέλματα ως «καλά»	
39δ) Άλλος(προσδιορίστε)	

Ε. Ρόλος τουριστικής ανάπτυξης στην απόφασή ενασχόλησης με τον τουρισμό

40. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή σας (εποχικότητα, περιστασιακή απασχόληση κ.α) σε ποιο βαθμό επηρέασαν την απόφασή σας

1)	Καθόλου	____
2)	Λίγο	____
3)	Μέτρια	____
4)	Αρκετά	____
5)	Πολύ	____

41. Κατά τη γνώμη σας, ο τουρισμός στην περιοχή συγκριτικά με πριν από 10 χρόνια:

1)	Έχει μειωθεί λίγο	____
2)	Έχει μειωθεί πολύ	____
3)	Βρίσκεται στα ίδια επίπεδα	____
4)	Έχει αυξηθεί λίγο	____
5)	Έχει αυξηθεί πολύ	____

ΣΤ. Εύρεση εργασίας

42. Πόσο εύκολα βρήκατε τη δουλειά που έχετε σήμερα;

1)	Καθόλου	____
2)	Λίγο	____
3)	Μέτρια	____
4)	Αρκετά	____
5)	Πολύ	____

43. Τη δουλειά αυτή τη βρήκατε μέσω: (επιλέξτε 1 μόνο απάντηση)

1)	Αγγελίας	____
2)	ΟΑΕΔ	____
3)	Τη βρήκα μόνος/η μου	____
4)	Κάποιου γνωστού	____
5)	Άλλο (προσδιορίστε)	____

Ζ. Στοιχεία απασχόλησης

44. Στη συγκεκριμένη επιχείρηση εργάζεστε ως:

1)	Μόνιμος/η απασχολούμενος/η	____
2)	Εποχιακός/η απασχολούμενος/η	____

45. Πόσους μήνες το χρόνο απασχολήστε στον τουρισμό;μήνες

46. Τι θέση έχετε στην επιχείρηση:

1)	Ανεπίδεκτος	____
2)	Ειδικευμένος	____
3)	Συμβοθών και μη αμειβόμενο μέλος	____
4)	Υπάλληλος γραφείου	____
5)	Προϊστάμενος Τμήματος	____

- 6) Διευθυντή
- 7) Ιδιοκτήτης
- 8) Άλλο (προσδιορίστε)

47. Πόσους μήνες βρίσκεστε στη θέση αυτή;μήνες

48. Για ποιους λόγους θεωρείτε ότι πήρατε τη θέση αυτή;

	Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
48α) Σπουδές					
48β) Εμπειρία/ Προϋπηρεσία					
48γ) Γνωριμίες					
48δ) Άλλο (προσδιορίστε)					

49. Έχετε επιδιώξει να βελτιώσετε τη θέση εργασίας σας μέσω περαιτέρω κατάρτισης ή επανεκπαίδευσης;

Ναι (1) Όχι (0)

49β) Τι είδους (προσδιορίστε).....

50. Τα τελευταία 10 χρόνια πόσες φορές πήρατε προαγωγή;

50α)αριθμός προαγωγών

50β) συμπληρώστε τον πίνακα με χρονολογική σειρά αρχίζοντας από την παλαιότερη θέση και για κάθε φορά από ποια βαθμίδα μετακινηθήκατε σε ποια

	Έτος (1)	Παλαιά βαθμίδα (2)	Νέα βαθμίδα (3)
α)			
β)			
γ)			
δ)			

Η. Πρόθεση αλλαγής εργασίας

51. Εάν στο μέλλον αποφασίζατε να αλλάξετε απασχόληση, η νέα σας απασχόληση θα ήταν σχετική με τον τουρισμό;

Ναι (1) Όχι (0)

52. Σε ποιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας θα αναζητούσατε νέα απασχόληση;

- 1) Γεωργοκτηνοτροφία
- 2) Μεταποίηση
- 3) Κατασκευές
- 4) Εμπόριο
- 5) Χρηματοπιστωτικές Υπηρεσίες
- 6) Δημόσιες Υπηρεσίες
- 7) Άλλο(προσδιορίστε)

53. Για ποιο λόγο θα αναζητούσατε εργασία εκτός του τουριστικού τομέα;

	ΝΑΙ (1)	ΟΧΙ (0)
53α) Συνθήκες εργασίας	☐	☐
53β) Χρηματικές αποδοχές	☐	☐
53γ) Προοπτικές εξέλιξης	☐	☐
53δ) Άλλο(προσδιορίστε)	☐	☐

54. Ονομάστε μας, δυο επαγγέλματα που θεωρείται πετυχημένα:

- 1).....
2).....

Θ. Στοιχεία ανεργίας

55. Έχετε μείνει κάποια περίοδο της επαγγελματικής σας ζωής άνεργος/η;
Πόσο διάστημα(αριθμός μηνών)

56. Για ποιο λόγο μείνατε άνεργος/η;

1) Απόλυση	☐
2) Παραίτηση	☐
3) Κλείσιμο επιχείρησης	☐
4) Δεν έβρισκα δουλειά	☐
5) Προσωπική επιλογή	☐
6) Άλλο (προσδιορίστε)	☐

Ι. Στοιχεία άλλης απασχόλησης

57. Εκτός από την παρούσα απασχόληση έχετε άλλη απασχόληση;

Ναι (1) Όχι (0)

58. Ποια είναι η άλλη απασχόληση σας; (προσδιορίστε).....

59. Για ποιους λόγους έχετε και άλλη απασχόληση;

	Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
59α) Αύξηση του εισοδήματος	☐	☐	☐	☐	☐
59β) Εποχιακή απασχόληση	☐	☐	☐	☐	☐
59γ) Βοήθεια στην οικογενειακή επιχείρηση	☐	☐	☐	☐	☐
59δ) Άλλο (προσδιορίστε)	☐	☐	☐	☐	☐

60. Είναι ο τουρισμός η κύρια απασχόληση σας;

Ναι (1) Όχι (0)

Κ. Στοιχεία εισοδήματος

61. Ποιες είναι οι καθαρές ετήσιες αποδοχές από τη δουλειά σας στον τουρισμό σήμερα;

1)	Μέχρι 5.000 ευρώ	
2)	Από 5.000 έως 8.000 ευρώ	
3)	Από 8.000 έως 10.000 ευρώ	
4)	Από 10.000 έως 13.400 ευρώ	
5)	Από 13.400 έως 23.400 ευρώ	
6)	Από 23.400 και άνω	

62. Ποιο είναι το ατομικό συνολικό ετήσιο εισόδημα σας;

1)	Μέχρι 5.000 ευρώ	
2)	Από 5.000 έως 8.000 ευρώ	
3)	Από 8.000 έως 10.000 ευρώ	
4)	Από 10.000 έως 13.400 ευρώ	
5)	Από 13.400 έως 23.400 ευρώ	
6)	Από 23.400 και άνω	

III. Οικογένεια του ερωτώμενου

A. Οικογενειακή κατάσταση

63. Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

- 1) Άγαμος/η
- 2) Έγγαμος/η
- 3) Διαζευγμένος/η
- 4) Χήρος/α
- 5) Άλλο (προσδιορίστε)

B. Στοιχεία απασχόλησης μελών οικογένειας

(η ερ. 64 απευθύνεται σε έγγαμους ερωτώμενους)

64. Ο/Η σύζυγος σας έχει κάποιας μορφής επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό;

Ναι (1) Όχι (0)

64β) Τι είδους ενασχόληση:

	είδος επιχείρησης (1)	Θέση (2)	Τόπος (3)	Διάρκεια παραμονής Μήνες/έτη (4)
α)				

65. Θα θέλατε τα παιδιά σας να ασχοληθούν με τον τουρισμό;

Ναι (1) Όχι (0)

66. Για ποιο λόγο:

		Καθόλου (1)	Λίγο (2)	Μέτρια (3)	Αρκετά (4)	Πολύ (5)
66α)	Οικονομικές αποδοχές					
66β)	Προοπτικές εξέλιξης					
66γ)	Ενδιαφέρον αντικείμενο εργασίας					
66δ)	Τομέας με συνεχή ανάπτυξη					
66ε)	Άλλο (προσδιορίστε)					

67. 67α) Πόσα παιδιά έχετε:αριθμός παιδιών
 67β) Πόσα παιδιά σας δουλεύουν:
 67γ) Πόσα παιδιά σας δουλεύουν
 στον τουριστικό τομέα:

Γ. Κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των γονέων

68. Πού γεννήθηκαν οι γονείς σας;

		Πατέρας (68α)	Μητέρα (68β)
1)	Ημερομηνία γέννησης		
2)	Νομός (ονομασία)		
3)	Πόλη (1), Κωμόπολη (2), Χωριό (3)		
4)	Ονομασία (πόλης, κωμόπολης, χωριού)		
5)	Χώρα (ονομασία)		

69. Ποιο το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων σας;

		Πατέρα (69α)	Μητέρα (69β)
1)	Τάξεις Δημοτικού		
2)	Απολυτήριο Δημοτικού		
3)	Απολυτήριο Γυμνασίου		
4)	Απολυτήριο Λυκείου		
5)	Απόφοιτος Σχολών ΟΑΕΔ		
6)	Πτυχίο ΤΕΙ (ονομασία πτυχίου)		
7)	Πτυχίο ΑΕΙ (ονομασία πτυχίου)		
8)	Μεταπτυχιακός ή Διδακτορικός τίτλος (ονομασία τίτλου)		

70. Σε ποια κοινωνική τάξη εκτιμάτε ότι ανήκουν ή ανήκαν οι γονείς σας;

70α)	Κατώτερη (1)	
70β)	Μεσαία (2)	
70γ)	Ανώτερη (3)	

Γ. Στοιχεία απασχόλησης των γονέων

71. Τι επάγγελμα κάνουν ή έκαναν οι γονείς σας;

		Πατέρας (71α)	Μητέρα (71β)
1)	Όταν γεννηθήκατε		
2)	Όταν ήσασταν 18 ετών		
3)	Σήμερα ή πριν συνταξιοδοτηθούν		

72. Οι γονείς σας είχαν κάποιας μορφής επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό;

Ναι (1) Όχι (0)

72β) Τι είδους ενασχόληση:

	είδος επιχείρησης (1)	Θέση (2)	Τόπος (3)	Διάρκεια παραμονής (μήνες) (4)
Πατέρας (71α)				
Μητέρα (71β)				

Παράρτημα Κεφαλαίου 6

Χάρτης Περιοχών επιτόπιας έρευνας.

Πίνακας 1: Οικονομικός ενεργός και μη ενεργός πληθυσμός κατά Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας.

	Πρωτογενής τομέας		Δευτερογενής τομέας		Τριτογενής τομέας		Δεν δήλωσαν	Κλάδο	Σύνολο
	αριθμός	%	αριθμός	%	αριθμός	%	Οικονομικής	Δραστηρ/τας	
							αριθμός	%	
Δ.Δ Αφύτου	35	10,3	96	28,3	200	59	8	2,3	339
Δ.Δ Καλλιθέας	14	4,4	74	23,5	218	69,2	9	2,8	315
Δ.Δ. Κρυσπηγής	34	16,6	47	23	114	55,9	9	4,4	204
Σύνολο Δήμου Κασσάνδρας	468	14	862	25,9	1846	55,4	153	4,6	3329
Δ.Δ Πολύχρονου	58	15,6	145	39,1	156	42,2	11	3	370
Δ.Δ Χανιώτης	45	11,8	142	37,4	184	48,4	9	2,3	380
Δ.Δ Πευκοχωρίου	41	7,2	242	42,5	261	45,9	25	4,4	569
Σύνολο Δήμου Παλλήνης	365	18,3	658	33	880	44,1	91	4,5	1994
Σύνολο Νομού Χαλκίδας	9037	26,2	8502	24,7	15773	45,8	1138	3,3	34450
Σύνολο Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας	114100	16,4	167053	24	381425	54,8	33487	4,8	696065

Πηγή: ΕΣΥΕ (2001)

Πίνακας 2: Κατανομή Δείγματος ανά περιοχή και μορφή τουριστικής επιχείρησης.

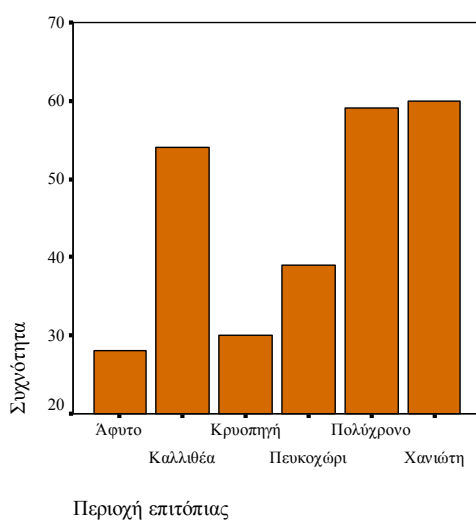
Περιοχές	Ενοικιαζόμενα δωμάτια		Εστιατόρια, Μπαρ, καφέ		Τουριστικά Πρακτορεία		Γραφεία ενοικ. αυτοκινήτων	
	Δείγμα	Συλλέχθηκαν	Δείγμα	Συλλέχθηκαν	Δείγμα	Συλλέχθηκαν	Δείγμα	Συλλέχθηκαν
Άφυτος	18	15	10	9	6	4	1	0
Καλλιθέα	14	13	14	14	4	4	8	7
Κρυσπηγή	8	8	8	6	2	2	2	2
Πολύχρονο	30	27	12	12	3	3	3	3
Χανιώτη	12	12	14	14	2	2	4	4
Πευκοχώρι	37	14	10	10	7	4	4	3
Σύνολο	119	89	68	65	24	19	22	19

➤ Ξενοδοχεία.

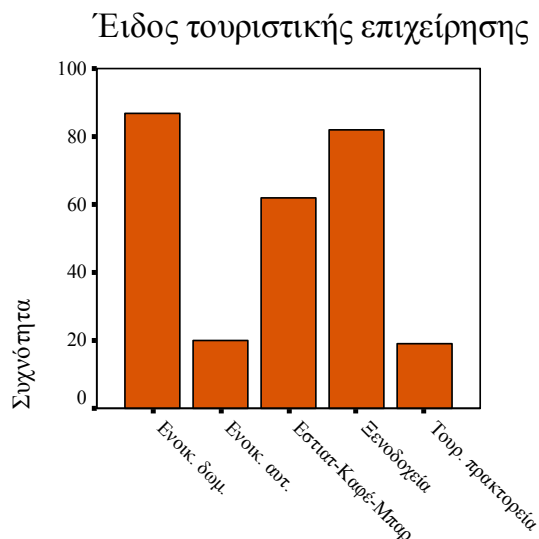
Κατηγορία	Δείγμα	Συλλέχθηκαν
Α΄	5	6
Β΄	11	13
Γ΄	27	27
Δ΄ - Ε΄	22	16
Σύνολο	65	62

Πίνακας 3: Κατανομή συχνοτήτων ανά περιοχή.

Περιοχή επιτόπιας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Άφυτο	28	10,4	10,4	10,4
Καλλιθέα	54	20,0	20,0	30,4
Κρυσπηγή	30	11,1	11,1	41,5
Πευκοχώρι	39	14,4	14,4	55,9
Πολύχρονο	59	21,9	21,9	77,8
Χανιώτη	60	22,2	22,2	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Διάγραμμα 1: Περιοχές επιτόπιας έρευνας**Πίνακας 4: Κατανομή συχνοτήτων ανά Είδος Τουριστικής Επιχείρησης.**

Έιδος τουριστικής επιχείρησης	Συχνότητα	%
Ενοικ. δωμ.	87	32,2
Ενοικ. αυτ.	20	7,4
Εστιατ.-Καφέ- μπαρ	62	23,0
Ξενοδοχεία	82	30,4
Τουρ. πρακτορεία	19	7,0
Σύνολο	270	100,0

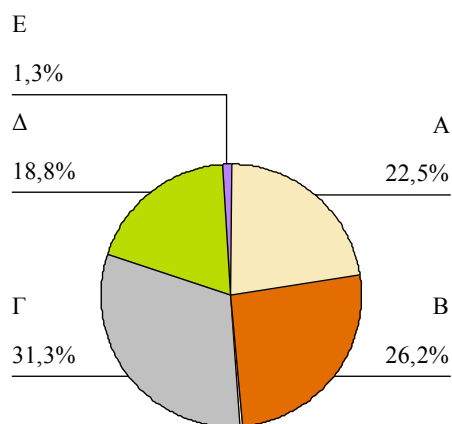

Έιδος τουριστικής επιχείρησης

Διάγραμμα 2: Είδος τουριστικής επιχείρησης

Πίνακας 5: Κατανομή συχνοτήτων ανά κατηγορία ξενοδοχείων.

Κατηγορία ξενοδοχείων	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
A	18	6,7	22,5	22,5
B	21	7,8	26,3	48,8
Γ	25	9,3	31,3	80,0
Δ	15	5,6	18,8	98,8
E	1	0,4	1,3	100,0
Σύνολο	80	29,6	100,0	
Δεν εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία	188	69,6		
Δεν απάντησαν	2	0,7		
Σύνολο	270	100,0		

Διάγραμμα 3: Κατηγορία ξενοδοχείων

Παράρτημα Κεφαλαίου 7

7.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά.

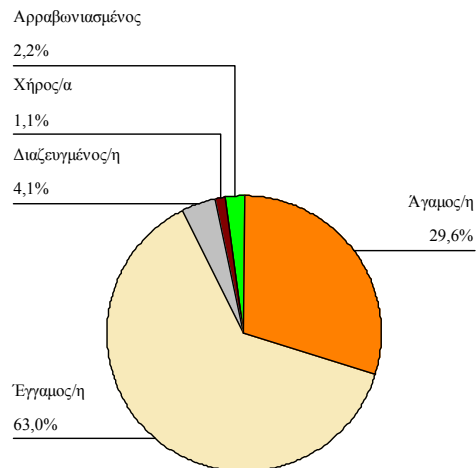
Νομοί/ Δήμοι/ Δημοτικά Διαμερίσματα	Αστικά (ΑΣ) και αγροτικά (ΑΓ) Δ.Δ	Πεδινά (Π), ημιορεινά (Η) και ορεινά (Ο) Δ.Δ	Αμφοτέρων φύλων	Αρρένες	Θήλειες
Νομός Χαλκιδικής			96.849	49.012	47.837
Δήμος Κασσάνδρας			9.440	4.841	4.599
Δ.Δ Αφύτου	ΑΓ	Π	1.159	606	553
Δ.Δ Καλλιθέας	ΑΓ	Π	733	394	339
Δ.Δ Κρυσσηγής	ΑΓ	Η	550	297	253
Δήμος Παλλήνης			5.531	2930	2.601
Δ.Δ Χανιώτης	ΑΓ	Η	948	516	432
Δ.Δ Πευκοχώρι	ΑΓ	Η	1.568	830	738
Δ.Δ Πολύχρονο	ΑΓ	Η	1.010	533	477

Πίνακας 1 Πληθυσμός κατά φύλο.

Νομοί, Δήμοι και Δημοτικά διαμερίσματα (αστικά, αγροτικά, πεδινά, ημιορεινά και ορεινά)
Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού της 18^{ης} Μαρτίου 2001

	ΗΛΙΚΙΑ
Μέση τιμή	41,33
Διάμεσος	39,00
Επικρατούσα	27,00
Τυπ. Αποκλιση	13,94
Ασυμμετρία	0,55
Κύρτωση	0,30
Ελάχιστη τιμή	17,00
Μέγιστη τιμή	83,00
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	1,4
<i>p-value</i>	0,045
Αριθμός ατόμων	267

Πίνακας 2: Κατανομή ηλικίας ερωτώμενων

Διάγραμμα 1: Οικογενειακή κατάσταση ερωτώμενων

Νομοί/ Δήμοι/ Δημοτικά Διαμερίσματα	Αμφότερων των φύλων					
	Σύνολο πληθυσμού	Άγαμοι	Έγγαμοι	Χήροι/ες	Διαζευγμένοι/ες	Σε διάσταση
Νομός Χαλκιδικής	96.849	35.550	52.609	6.659	1.414	617
Δήμος Κασσάνδρας	9.440	3.454	5.100	640	167	79
Δ.Δ Αφύτου	1.159	429	628	82	14	6
Δ.Δ Καλλιθέας	733	285	376	32	27	13
Δ.Δ Κρυοπηγής	550	193	306	28	14	9
Δήμος Παλλήνης	5.531	2.124	2.955	304	109	39
Δ.Δ Χανιώτης	948	401	459	45	28	15
Δ.Δ Πευκοχώρι	1.568	649	832	52	27	8
Δ.Δ Πολύχρονο	1010	405	528	55	15	7

Πίνακας 3: Πληθυσμός κατά Φύλο και Οικογενειακή κατάσταση.

Νομοί, Δήμοι και Δημοτικά διαμερίσματα

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού της 18^{ης} Μαρτίου 2001

Είδος τουριστικής επιχείρησης		Βαθμός γεωγραφικής κινητικότητας						Σύνολο	
		Καμία μετ/ση		Μία μετ/ση		Δύο μετ/σεις		N	%
		N	%	N	%	N	%		
Ενοικιαζόμενα δωμάτια	Ενοικιάσεις αυτοκινήτων	47	35,3%	30	28,3%	10	32,3%	87	32,2%
	Εστιατόριο	11	8,3%	8	7,5%	1	3,2%	20	7,4%
	Καφέ/μπαρ	12	9,0%	11	10,4%	11	35,5%	34	12,6%
	Ξενοδοχείο	17	12,8%	9	8,5%	2	6,5%	28	10,4%
	Τουριστικό πρακτορείο	42	31,6%	35	33,0%	5	16,1%	82	30,4%
	Σύνολο	4	3,0%	13	12,3%	2	6,5%	19	7,0%
	Σύνολο	133	100,0%	106	100,0%	31	100,0%	270	100,0%

$\chi^2 = 27,58,18$, β.ε.=10 , p=0,002

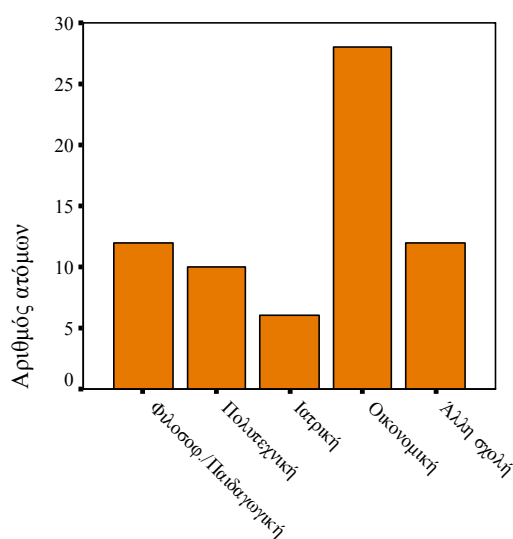
Πίνακας 4: Βαθμός γεωγραφικής κινητικότητας και είδος τουριστικής επιχείρησης

Νομοί/ Δήμοι/ Δημοτικά Διαμερίσματα	Σύνολο	Κάτοχοι Διδα/κού	Κάτοχοι Μάστερ	Πτυχ/οι Ανώτ. Σχολών	Πτυχ/οι ΤΕΙ & Ανώτερων Σχολών	Απόφ/τοι Μέσης Εκπ/σης	Απόφ/τοι 3τάξιου Γυμν/σιου	Απόφ/τοι Δημ/κού	Άλλες βαθμίδες εκπ/σης
Νομός Χαλκιδικής	90668	63	136	4273	2031	14091	11324	36288	22462
Δήμος Κασσάνδρας	8710	9	13	469	219	1873	1228	3151	1748
Δ.Δ Αφύτου	1075	1	0	65	40	290	160	354	165
Δ.Δ Καλλιθέας	679	0	3	37	23	170	102	210	134
Δ.Δ Κρουσιγγής	515	0	0	25	12	119	58	187	114
Δήμος Παλλήνης	5119	1	6	24	120	916	812	1933	1120
Δ.Δ Χανιώτης	878	1	2	36	15	202	167	263	192
Δ.Δ Πευκοχώρι	1427	0	2	60	28	250	267	483	337
Δ.Δ Πολύχρονο	931	0	0	44	38	211	160	300	178

Πίνακας 5: Πληθυσμός ηλικίας 6 ετών και άνω κατά επίπεδο εκπαίδευσης
Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού της 18^{ης} Μαρτίου 2001

Σχολή Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Συχνότητα	%	Εγγ.%
Φιλοσοφική/Παιδαγωγική	12	4,4	17,6
Πολυτεχνική	10	3,7	14,7
Ιατρική	6	2,2	8,8
Οικονομική	28	10,4	41,2
Άλλη σχολή	12	4,4	17,6
Σύνολο	68	25,2	100,0
Δεν επιπίπτουν	202	74,8	
Σύνολο	270	100,0	

Πίνακας 6: Ανώτατη εκπαίδευση ερωτώμενου ανά Πανεπιστημιακή σχολή.

Σχολή Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Διάγραμμα 2: Ανώτατη εκπαίδευση ερωτώμενου ανά Πανεπιστημιακή σχολή.

		ΦΥΛΟ				Σύνολο	
		Άνδρες		Γυναίκες			
		N	%	N	%	N	%
ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	Απολ. Δημοτικού	23	15,2%	17	14,3%	40	14,8%
	Απολ. Γυμνασίου	16	10,6%	10	8,4%	26	9,6%
	Απολ. Λυκείου	55	36,4%	48	40,3%	103	38,1%
	Απόφ. ΙΕΚ/ΟΑΕΔ	20	13,2%	13	10,9%	33	12,2%
	Πτυχίο ΤΕΙ	11	7,3%	11	9,2%	22	8,1%
	Πτυχίο ΑΕΙ	24	15,9%	16	13,4%	40	14,8%
	Μεταπλ. ή Διδ/κός Τίτλος	2	1,3%	4	3,4%	6	2,2%
Σύνολο	151	100,0%	119	100,0%	270	100,0%	

$\chi^2=2,76$, β.ε.=6, p=0,839

Πίνακας 7: Επίπεδο Γενικής Εκπαίδευσης ερωτώμενου ανά φύλο.

		Βαθμός Αστικοποίησης Τόπου Τωρινής Κατοικίας				Σύνολο	
		Πόλη		Κωμ/λη ή χωριό			
		N	%	N	%	N	%
Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης	Πρωτοβάθμια	10	25,0%	30	75,0%	40	100,0%
	Δευτεροβάθμια	40	31,3%	88	68,8%	128	100,0%
	Τριτοβάθμια	27	49,1%	28	50,9%	55	100,0%
	Ανώτατη	25	55,6%	20	44,4%	45	100,0%
	Σύνολο	102	38,1%	166	61,9%	268	100,0%

$\chi^2=14,094$, β.ε. = 3, p-value=0,003

Πίνακας 8: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και βαθμός αστικοποίησης τωρινής κατοικίας

		Βαθμός Αστικοποίησης Τόπου Προηγούμενης Κατοικίας				Σύνολο	
		Πόλη		Κωμ/λη ή χωριό			
		N	%	N	%	N	%
Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης	Πρωτοβάθμια	14	40,0%	21	60,0%	35	100,0%
	Δευτεροβάθμια	59	48,0%	64	52,0%	123	100,0%
	Τριτοβάθμια	34	69,4%	15	30,6%	49	100,0%
	Ανώτατη	29	80,6%	7	19,4%	36	100,0%
	Σύνολο	136	56,0%	107	44,0%	243	100,0%

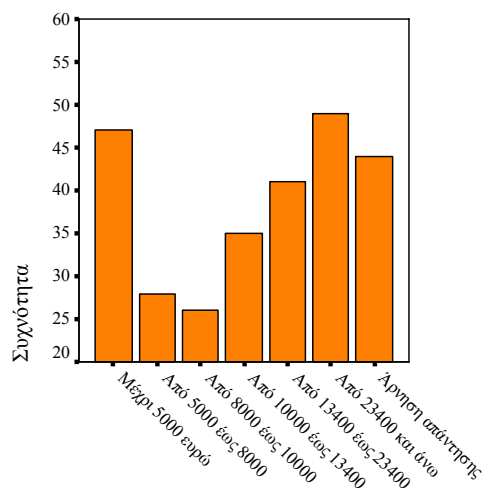
$\chi^2=19,22$, β.ε. = 3, p-value<0,001

Πίνακας 9: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και βαθμός αστικοποίησης προηγούμενης κατοικίας

		Βαθμός Αστικοποίησης Τόπου Γέννησης				Σύνολο	
		Πόλη		Κωμ/λη ή χωριό			
		N	%	N	%	N	%
Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης	Πρωτοβάθμια	4	10,3%	35	89,7%	39	100,0%
	Δευτεροβάθμια	34	29,3%	82	70,7%	116	100,0%
	Τριτοβάθμια	21	43,8%	27	56,3%	48	100,0%
	Ανώτατη	16	48,5%	17	51,5%	33	100,0%
	Σύνολο	75	31,8%	161	68,2%	236	100,0%

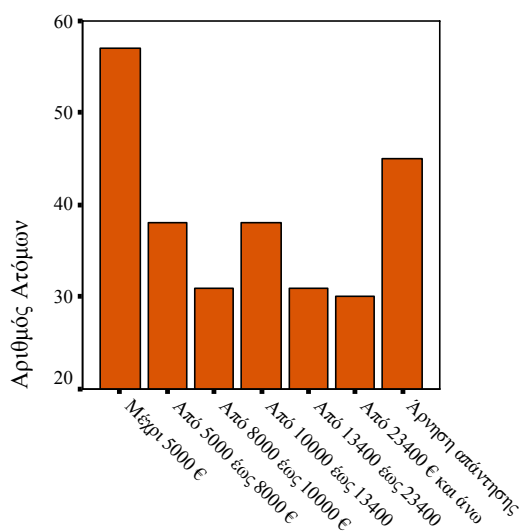
$\chi^2=16,08$, β.ε. = 3, p-value=0,001

Πίνακας 10: Επίπεδο γενικής εκπαίδευσης και βαθμός αστικοποίησης τόπου γέννησης

Συνολικό ατομικό ετήσιο εισόδημα

Διάγραμμα 3: Συνολικό ατομικό ετήσιο εισόδημα

Καθαρές ετήσιες αποδοχές από τον τουρισμό

Διάγραμμα 4: Καθαρές ετήσιες αποδοχές από τον τουρισμό

Καθαρές ετήσιες αποδοχές		ΦΥΛΟ				Σύνολο	
		Ανδρες		Γυναίκες			
		N	%	N	%	N	%
Συνολικό ατομικό εισόδημα	Μέχρι 5000 ευρώ	18	14,2%	29	29,3%	47	20,8%
	Από 5000 έως 8000 ευρώ	17	13,4%	11	11,1%	28	12,4%
	Από 8000 έως 10000 ευρώ	10	7,9%	16	16,2%	26	11,5%
	Από 10000 έως 13400 ευρώ	16	12,6%	19	19,2%	35	15,5%
	Από 13400 έως 23400 ευρώ	28	22,0%	13	13,1%	41	18,1%
	Από 23400 και άνω	38	29,9%	11	11,1%	49	21,7%
Σύνολο		127	100,0%	99	100,0%	226	100,0%

$\chi^2 = 18,13$, β.ε. = 5, $p < 0,001$

Πίνακας 11: Συνολικό ατομικό εισόδημα ανά φύλο

Καθαρές ετήσιες αποδοχές		ΦΥΛΟ				Σύνολο	
		Ανδρες		Γυναίκες			
		N	%	N	%	N	%
Εισόδημα από τον τουρισμό	Μέχρι 5000 ευρώ	24	18,9%	33	33,7%	57	25,3%
	Από 5000 έως 8000 ευρώ	23	18,1%	15	15,3%	38	16,9%
	Από 8000 έως 10000 ευρώ	13	10,2%	18	18,4%	31	13,8%
	Από 10000 έως 13400 ευρώ	21	16,5%	17	17,3%	38	16,9%
	Από 13400 έως 23400 ευρώ	21	16,5%	10	10,2%	31	13,8%
	Από 23400 και άνω	25	19,7%	5	5,1%	30	13,3%
Σύνολο		127	100,0%	98	100,0%	225	100,0%

$\chi^2 = 18,13, \beta.ε. = 5, p = 0,003$

Πίνακας 12: Ετήσιο εισόδημα από τον τουριστικό τομέα ανά φύλο

7.2 Κοινωνικό και Βιοτικό επίπεδο.

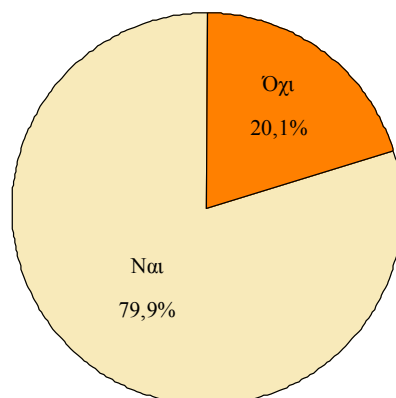
Επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα	Μέση τιμή ΓΔΒΕ	N	Τυπ.Απόκλ.
Τάξεις Δημοτικού	10,37	46	9,086
Απολυτήριο Δημοτικού	8,71	132	6,22
Απολυτήριο Γυμνασίου	9,55	18	12,18
Απολυτήριο Λυκείου	12,33	42	9,40
Απόφοιτος σχολών ΟΑΕΔ	11,18	11	4,17
Πτυχίο ΤΕΙ	8,00	1	.
Πτυχίο ΑΕΙ	16,00	17	10,64
Σύνολο	10,19	267	8,22

Kruskal Wallis test: $\chi^2 = 22,77, \beta.ε. = 6, p\text{-value} = 0,001$

Πίνακας 13: ΓΔΒΕ του ερωτώμενου και επίπεδο γενικής εκπαίδευσης πατέρα

Τουρισμός και βελτίωση βιοτικού και κοινωνικού επιπέδου	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Όχι	54	20,0	20,1	20,1
Ναι	214	79,3	79,9	100,0
Σύνολο	268	99,3	100,0	
Δεν απάντησαν	2	0,7		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 14: Συμβολή τουρισμού στη βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού επιπέδου

Διάγραμμα 5: Συμβολή τουρισμού στη βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού επίπεδου

Σε ποιά κοινωνική τάξη εκτιμάται ότι ανήκετε;	Μέση τιμή ΓΔΒΕ	N	Τυπ.Απόκλ.
Κατώτερη	6,52	21	4,40
Μεσαία	10,17	222	7,637
Ανώτερη	12,16	12	10,34
Σύνολο	9,96	255	7,62

Kruskal Wallis test: $\chi^2=7,603$, β.ε. = 2, p-value=0,022

Πίνακας 15: ΓΔΒΕ και κοινωνική τάξη

Αριθμός ταξιδιών	Για διακοπές	Για επ/κούς λόγους	Για επισκέψεις
Μέση τιμή	2,01	1,87	0,86
Διάμεσος	1,00	0,00	0,00
Επικρατούσα	0	0	0
Τυπ.Αποκλίση	2,941	4,620	3,266
Ασυμμετρία	2,430	4,352	6,847
Κύρτωση	8,416	24,456	58,016
Ελάχιστη τιμή	0	0	0
Μέγιστη τιμή	20	40	35
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	4,052	5,628	7,182
<i>p-value</i>	<0,001	<0,001	270<0,001
Αρ.Ατόμων	270	270	

Πίνακας 16: Λόγοι πραγματοποίησης ταξιδιών

7.3 Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα πριν την Ένταξη στον Τουριστικό Τομέα.

Ηλικία έναρξης πλήρους απασχόλησης	
Μέση τιμή	18,90
Διάμεσος	18,00
Επικρατούσα	18
Τυπ.Αποκλιση	5,476
Ασυμμετρία	1,201
Κύρτωση	2,925
Ελάχιστη τιμή	8
Μέγιστη τιμή	44
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	2,168
<i>p-value</i>	<0,001
Αρ.Ατόμων	270

Πίνακας 17: Ηλικία έναρξης πλήρους απασχόλησης

Αριθμός εργασιών	Συχνότητα	%	Εγγ. %	Αθρ. %
1	107	39,6	39,6	39,6
2	58	21,5	21,5	61,1
3	52	19,3	19,3	80,4
4	22	8,1	8,1	88,5
5	11	4,1	4,1	92,6
6	5	1,9	1,9	94,4
7	1	,4	,4	94,8
8	2	,7	,7	95,6
10	6	2,2	2,2	97,8
12	1	,4	,4	98,1
15	1	,4	,4	98,5
20	4	1,5	1,5	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 18: Ποσοστό ανά αριθμό εργασιών

7.3.1 Κινητικότητα μεταξύ των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας.

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Γεωργία/Κτην/ Άλιεία	11	11,3%	13	20,3%	24	14,9%
	Μεταπ./ Κατασκευές	23	23,7%	7	10,9%	30	18,6%
	Χονδρ & Λιαν Εμπόριο	13	13,4%	15	23,4%	28	17,4%
	Χώροι εστ. & σίτισης	29	29,9%	10	15,6%	39	24,2%
	Άλλες δραστ παρ υπ.	9	9,3%	10	15,6%	19	11,8%
	Άλλοι Κλάδ Οικ Δραστ	12	12,4%	9	14,1%	21	13,0%
	Σύνολο	97	100,0%	64	100,0%	161	100,0%

$\chi^2=12,35$, β.ε.=5, p-value=0,030

Πίνακας 19: Κλάδος απασχόλησης ανά φύλο στην 1^η εργασία

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Γεωργία/Κτην/ Άλιεία	6	6,1%	3	4,7%	9	5,6%
	Μεταπ./ Κατασκευές	12	12,2%	5	7,8%	17	10,5%
	Χονδρ & Λιαν Εμπόριο	11	11,2%	8	12,5%	19	11,7%
	Χώροι εστ. & σίτισης	49	50,0%	38	59,4%	87	53,7%
	Άλλες δραστ παρ υπ.	17	17,3%	8	12,5%	25	15,4%
	Άλλοι Κλάδ Οικ Δραστ	3	3,1%	2	3,1%	5	3,1%
	Σύνολο	98	100,0%	64	100,0%	162	100,0%

$\chi^2=2,35$, β.ε.=5, p-value=0,829

Πίνακας 20: Κλάδος απασχόλησης ανά φύλο στην 2^η εργασία

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Γεωργία/Κτην/ Άλιεία						
	Μεταπ./ Κατασκευές	2	3,8%	2	5,9%	4	4,6%
	Χονδρ & Λιαν Εμπόριο	2	3,8%	1	2,9%	3	3,4%
	Χώροι εστ. & σίτισης	37	69,8%	27	79,4%	64	73,6%
	Άλλες δραστ παρ υπ.	9	17,0%	4	11,8%	13	14,9%
	Άλλοι Κλάδ Οικ Δραστ	3	5,7%	0	,0%	3	3,4%
	Σύνολο	53	100,0%	34	100,0%	87	100,0%

p-value=0,626 (Monte Carlo)

Πίνακας 21: Κλάδος απασχόλησης ανά φύλο στην 3^η εργασία

7.3.2 Κινητικότητα μεταξύ των Ομάδων Επαγγελματιών.

Ομάδα Επαγγελματιών		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστ.	11	11,2%	12	18,8%	23	14,2%
	Υπάλληλοι γραφείου	11	11,2%	14	21,9%	25	15,4%
	Παροχή Υπηρεσιών	31	31,6%	16	25,0%	47	29,0%
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	11	11,2%	13	20,3%	24	14,8%
	Ειδικ.-Ανειδίκ. εργ.	26	26,5%	7	10,9%	33	20,4%
	Άλλη ομάδα επαγγ/τος	8	8,2%	2	3,1%	10	6,2%
	Σύνολο	98	100,0%	64	100,0%	162	100,0%

$\chi^2=13,35$, β.ε.=5, p-value=0,020

Πίνακας 22: Ομάδα Επαγγελματιών ανά φύλο στην 1^η εργασία

Ομάδα Επαγγελματιών		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστ.	5	5,1%	5	7,8%	10	6,2%
	Υπάλληλοι γραφείου	12	12,2%	8	12,5%	20	12,3%
	Παροχή Υπηρεσιών	54	55,1%	39	60,9%	93	57,4%
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	6	6,1%	3	4,7%	9	5,6%
	Ειδικ.-Ανειδίκ. εργ.	18	18,4%	9	14,1%	27	16,7%
	Άλλη ομάδα επαγγ/τος	3	3,1%	0	,0%	3	1,9%
	Σύνολο	98	100,0%	64	100,0%	162	100,0%

p-value=0,665 (Monte Carlo)

Πίνακας 23: Ομάδα Επαγγελματιών ανά φύλο στην 2^η εργασία

Ομάδα Επαγγελματιών		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστ.	2	3,7%	3	8,8%	5	5,7%
	Υπάλληλοι γραφείου	9	16,7%	2	5,9%	11	12,5%
	Παροχή Υπηρεσιών	39	72,2%	25	73,5%	64	72,7%
	Ειδικ.-Ανειδίκ. εργ.	2	3,7%	3	8,8%	5	5,7%
	Άλλη ομάδα επαγγ/τος	2	3,7%	1	2,9%	3	3,4%
	Σύνολο	54	100,0%	34	100,0%	88	100,0%

p-value=0,452 (Monte Carlo)

Πίνακας 24: Ομάδα Επαγγελματιών ανά φύλο στην 3^η εργασία

Ομάδα Επαγγελματιών		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστ.	1	2,9%	4	5,8%	7	21,9%	11	40,7%	23	14,2%
	Υπάλληλοι γραφ.	0	,0%	7	10,1%	9	28,1%	9	33,3%	25	15,4%
	Παροχή Υπηρεσιών	4	11,8%	31	44,9%	10	31,3%	2	7,4%	47	29,0%
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	17	50,0%	6	8,7%	1	3,1%	0	,0%	24	14,8%
	Ειδικ.-Ανειδίκ. εργ.	10	29,4%	17	24,6%	2	6,3%	4	14,8%	33	20,4%
	Άλλη ομάδα	2	5,9%	4	5,8%	3	9,4%	1	3,7%	10	6,2%
	Σύνολο	34	100,0%	69	100,0%	32	100,0%	27	100,0%	162	100,0%

p-value<0,001 (Monte Carlo)

Πίνακας 25: Συσχέτιση Ομάδας Επαγγελματιών με Εκπαιδευτικό επίπεδο στην 1^η εργασία

Ομάδα Επαγγελματιών		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστ.	1	2,9%	1	1,4%	2	6,3%	6	23,1%	10	6,2%
	Υπάλληλοι γραφ.	2	5,9%	6	8,6%	6	18,8%	6	23,1%	20	12,3%
	Παροχή Υπηρεσιών	18	52,9%	48	68,6%	17	53,1%	10	38,5%	93	57,4%
	Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	2	5,9%	4	5,7%	1	3,1%	2	7,7%	9	5,6%
	Ειδικ.-Ανειδίκ. εργ.	10	29,4%	10	14,3%	6	18,8%	1	3,8%	27	16,7%
	Άλλη ομάδα	1	2,9%	1	1,4%	0	,0%	1	3,8%	3	1,9%
	Σύνολο	34	100,0%	70	100,0%	32	100,0%	26	100,0%	162	100,0%

p-value=0,005 (Monte Carlo)

Πίνακας 26: Συσχέτιση Ομάδας Επαγγελματιών με Εκπαιδευτικό επίπεδο στην 2^η εργασία

Ομάδα Επαγγελματιών		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Αν. στελέχη-Επιστ.	1	5,6%	1	2,4%	1	6,7%	2	15,4%	5	5,7%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	9	21,4%	0	,0%	2	15,4%	11	12,5%
	Παροχή Υπηρεσιών	14	77,8%	29	69,0%	13	86,7%	8	61,5%	64	72,7%
	Ειδικ.-Ανειδίκ. εργ.	3	16,7%	1	2,4%	0	,0%	1	7,7%	5	5,7%
	Άλλη ομάδα επαγγ/τος	0	,0%	2	4,8%	1	6,7%	0	,0%	3	3,4%
	Σύνολο	18	100,0%	42	100,0%	15	100,0%	13	100,0%	88	100,0%

p-value=0,105 (Monte Carlo)

Πίνακας 27: Συσχέτιση Ομάδας Επαγγελματιών με Εκπαιδευτικό επίπεδο στην 3^η εργασία

7.3.3 Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας.

Θέση εργασίας		Φύλο					
		Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	16	16,3%	6	9,4%	22	13,6%
	Αυτοαπασχολούμενοι	22	22,4%	20	31,3%	42	25,9%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	5	5,1%	5	7,8%	10	6,2%
	Υπάλληλοι γραφείου	7	7,1%	19	29,7%	26	16,0%
	Ειδικευμένοι εργάτες	31	31,6%	2	3,1%	33	20,4%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	17	17,3%	12	18,8%	29	17,9%
	Σύνολο	98	100,0%	64	100,0%	162	100,0%

$\chi^2=30,75$, β.ε.=5, p-value<0,001

Πίνακας 28: Θέση εργασίας ανά φύλο στην 1^η εργασία

Θέση εργασίας		Φύλο					
		Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	55	56,1%	32	50,0%	87	53,7%
	Αυτοαπασχολούμενοι	6	6,1%	4	6,3%	10	6,2%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	3	3,1%	3	4,7%	6	3,7%
	Υπάλληλοι γραφείου	8	8,2%	8	12,5%	16	9,9%
	Ειδικευμένοι εργάτες	17	17,3%	6	9,4%	23	14,2%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	9	9,2%	11	17,2%	20	12,3%
	Σύνολο	98	100,0%	64	100,0%	162	100,0%

$\chi^2=5,03$, β.ε.=5, p-value=0,413

Πίνακας 29: Θέση εργασίας ανά φύλο στην 2^η εργασία

Θέση εργασίας		Φύλο					
		Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	34	63,0%	16	47,1%	50	56,8%
	Αυτοαπασχολούμενοι	0	,0%	2	5,9%	2	2,3%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	1	1,9%	2	5,9%	3	3,4%
	Υπάλληλοι γραφείου	6	11,1%	3	8,8%	9	10,2%
	Ειδικευμένοι εργάτες	11	20,4%	8	23,5%	19	21,6%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	2	3,7%	3	8,8%	5	5,7%
	Σύνολο	54	100,0%	34	100,0%	88	100,0%

p-value=0,290 (Monte Carlo)

Πίνακας 30: Θέση εργασίας ανά φύλο στην 3^η εργασία

Θέση εργασίας		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	6	17,6%	13	18,8%	3	9,4%	0	,0%	22	13,6%
	Αυτοαπασχολούμενοι	17	50,0%	10	14,5%	8	25,0%	7	25,9%	42	25,9%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	0	,0%	2	2,9%	5	15,6%	3	11,1%	10	6,2%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	8	11,6%	5	15,6%	13	48,1%	26	16,0%
	Ειδικευμένοι εργάτες	4	11,8%	19	27,5%	9	28,1%	1	3,7%	33	20,4%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	7	20,6%	17	24,6%	2	6,3%	3	11,1%	29	17,9%
	Σύνολο	34	100,0%	69	100,0%	32	100,0%	27	100,0%	162	100,0%

p-value<0,001 (Monte Carlo)

Πίνακας 31: Συσχέτιση Θέσης εργασίας με Εκπαιδευτικό επίπεδο στην 1^η εργασία

Θέση εργασίας		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	22	64,7%	40	57,1%	13	40,6%	12	46,2%	87	53,7%
	Αυτοαπασχολούμενοι	3	8,8%	4	5,7%	1	3,1%	2	7,7%	10	6,2%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	0	,0%	1	1,4%	2	6,3%	3	11,5%	6	3,7%
	Υπάλληλοι γραφείου	1	2,9%	5	7,1%	5	15,6%	5	19,2%	16	9,9%
	Ειδικευμένοι εργάτες	2	5,9%	12	17,1%	7	21,9%	2	7,7%	23	14,2%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	6	17,6%	8	11,4%	4	12,5%	2	7,7%	20	12,3%
	Σύνολο	34	100,0%	70	100,0%	32	100,0%	26	100,0%	162	100,0%

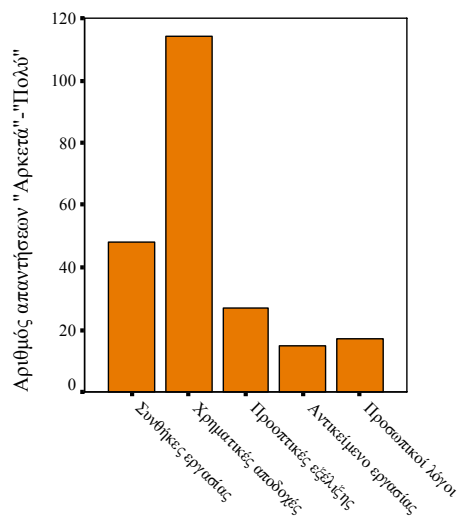
p-value=0,127 (Monte Carlo)

Πίνακας 32: Συσχέτιση Θέσης εργασίας με Εκπαιδευτικό επίπεδο στην 2^η εργασία

Θέση εργασίας		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	15	83,3%	25	59,5%	5	33,3%	5	38,5%	50	56,8%
	Αυτοαπασχολούμενοι	0	,0%	1	2,4%	0	,0%	1	7,7%	2	2,3%
	Διευθ. & Προϊστ/νοι	0	,0%	0	,0%	1	6,7%	2	15,4%	3	3,4%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	4	9,5%	2	13,3%	3	23,1%	9	10,2%
	Ειδικευμένοι εργάτες	0	,0%	11	26,2%	7	46,7%	1	7,7%	19	21,6%
	Ανειδίκευτοι εργάτες	3	16,7%	1	2,4%	0	,0%	1	7,7%	5	5,7%
	Σύνολο	18	100,0%	42	100,0%	15	100,0%	13	100,0%	88	100,0%

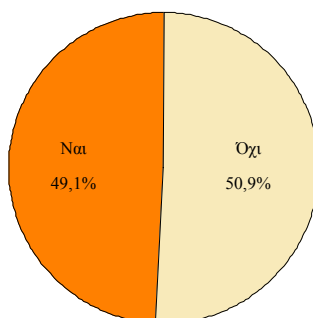
p-value=0,004 (Monte Carlo)

Πίνακας 33: Συσχέτιση Θέσης εργασίας με Εκπαιδευτικό επίπεδο στην 3^η εργασία

Διάγραμμα 6: Λόγοι αλλαγής εργασίας

7.4 Επαγγελματική και Κοινωνική Κινητικότητα μέσα στον Τουριστικό Τομέα.

Διάγραμμα 7: Προηγούμενη επαγγελματική ενασχόληση με τον τουρισμό

7.4.1 Κινητικότητα μεταξύ των Ειδών Τουριστικών Επιχειρήσεων.

Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 1 ^η εργασία	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ξενοδοχεία/ Ενοικ. δωμάτια	55	20,4	41,4	41,4
Εστιατόρια/ Καφέ/ Μπαρ	57	21,1	42,9	84,2
Άλλο είδος τουρ. επιχείρησης	21	7,8	15,8	100,0
Σύνολο	133	49,3	100,0	
Δεν εμπίπτουν	137	50,7		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 34: Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 1^η εργασία στον τουρισμό

Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 2 ^η εργασία	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ξενοδοχεία/ Ενοικ. δωμάτια	21	7,8	38,2	38,2
Εστιατόρια/ Καφέ/ Μπαρ	22	8,1	40,0	78,2
Άλλο είδος τουρ. επιχείρησης	12	4,4	21,8	100,0
Σύνολο	55	20,4	100,0	
Δεν εμπίπτουν	215	79,6		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 35: Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 2^η εργασία στον τουρισμό

Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 3 ^η εργασία	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ξενοδοχεία/ Ενοικ. δωμάτια	8	3,0	38,1	38,1
Εστιατόρια/ Καφέ/ Μπαρ	9	3,3	42,9	81,0
Άλλο είδος τουρ. επιχείρησης	4	1,5	19,0	100,0
Σύνολο	21	7,8	100,0	
Δεν εμπίπτουν	249	92,2		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 36: Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 3^η εργασία στον τουρισμό

Είδος Τουριστικής επιχείρησης		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
1ης εργασίας	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	32	36,8%	23	50,0%	55	41,4%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	48	55,2%	9	19,6%	57	42,9%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	7	8,0%	14	30,4%	21	15,8%
	Σύνολο	87	100,0%	46	100,0%	133	100,0%
$\chi^2=19,73$, β.ε.=2, p-value<0,001							

Πίνακας 37: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης με το Φύλο στην 1^η εργασία στον τουρισμό

Είδος Τουριστικής επιχείρησης		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
2ης εργασίας	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	13	34,2%	8	47,1%	21	38,2%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	18	47,4%	4	23,5%	22	40,0%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	7	18,4%	5	29,4%	12	21,8%
	Σύνολο	38	100,0%	17	100,0%	55	100,0%
$\chi^2=2,83$, β.ε.=2, p-value=0,243							

Πίνακας 38: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης με το Φύλο στην 1^η εργασία στον τουρισμό

Είδος Τουριστικής επιχείρησης		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
3ης εργασίας	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	6	37,5%	2	40,0%	8	38,1%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	7	43,8%	2	40,0%	9	42,9%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	3	18,8%	1	20,0%	4	19,0%
	Σύνολο	16	100,0%	5	100,0%	21	100,0%
p-value=0,989 (Monte Carlo)							

Πίνακας 39: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης με το Φύλο στην 1^η εργασία στον τουρισμό

Είδος Τουριστικής επιχείρησης		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1ης εργασίας	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	2	22,2%	25	39,1%	10	30,3%	18	66,7%	55	41,4%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	6	66,7%	30	46,9%	18	54,5%	3	11,1%	57	42,9%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	1	11,1%	9	14,1%	5	15,2%	6	22,2%	21	15,8%
	Σύνολο	9	100,0%	64	100,0%	33	100,0%	27	100,0%	133	100,0%
p-value=0,014 (Monte Carlo)											

Πίνακας 40: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης με το επίπεδο Εκπαίδευσης στην 1^η εργασία στον τουρισμό

Είδος Τουριστικής επιχείρησης		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2ης εργασίας	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	0	,0%	10	31,3%	6	46,2%	5	62,5%	21	38,2%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	2	100,0%	15	46,9%	4	30,8%	1	12,5%	22	40,0%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	0	,0%	7	21,9%	3	23,1%	2	25,0%	12	21,8%
	Σύνολο	2	100,0%	32	100,0%	13	100,0%	8	100,0%	55	100,0%
p-value=0,318 (Monte Carlo)											

Πίνακας 41: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης με το επίπεδο Εκπαίδευσης στην 2^η εργασία στον τουρισμό

Είδος Τουριστικής επιχείρησης		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
3η εργασία	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	1	100,0%	1	12,5%	3	50,0%	3	50,0%	8	38,1%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	0	,0%	6	75,0%	3	50,0%	0	,0%	9	42,9%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	0	,0%	1	12,5%	0	,0%	3	50,0%	4	19,0%
	Σύνολο	1	100,0%	8	100,0%	6	100,0%	6	100,0%	21	100,0%

Πίνακας 42: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης με το επίπεδο Εκπαίδευσης στην 3^η εργασία στον τουρισμό

Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 2η εργασία		Είδος τουριστικής επιχείρησης στην τωρινή εργασία							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 2η εργασία	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	14	50,0%	5	29,4%	2	20,0%	21	38,2%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	10	35,7%	9	52,9%	3	30,0%	22	40,0%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	4	14,3%	3	17,6%	5	50,0%	12	21,8%
	Σύνολο	28	100,0%	17	100,0%	10	100,0%	55	100,0%

Cramer's V=0,267, p=0,098 / Marginal Homogeneity Test p<0,001

Πίνακας 43: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης στην 2^η και την παρούσα εργασία στον τουρισμό

Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 3η εργασία		Είδος τουριστικής επιχείρησης στην τωρινή εργασία							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος τουριστικής επιχείρησης στην 3η εργασία	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	7	70,0%	0	,0%	1	20,0%	8	38,1%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	2	20,0%	6	100,0%	1	20,0%	9	42,9%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	1	10,0%	0	,0%	3	60,0%	4	19,0%
	Σύνολο	10	100,0%	6	100,0%	5	100,0%	21	100,0%

Πίνακας 44: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης στην 3^η και την παρούσα εργασία στον τουρισμό

7.4.2 Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων εργασίας στον Τουριστικό Τομέα.

Θέση εργασίας στον τουρισμό		Φύλο					
		Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	19	21,8%	2	4,3%	21	15,8%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	7	8,0%	4	8,7%	11	8,3%
	Υπάλληλοι γραφείου	12	13,8%	16	34,8%	28	21,1%
	Ειδικευμένοι	39	44,8%	8	17,4%	47	35,3%
	Ανειδίκευτοι	5	5,7%	5	10,9%	10	7,5%
	Συμβοηθούντα μέλη	5	5,7%	11	23,9%	16	12,0%
	Σύνολο	87	100,0%	46	100,0%	133	100,0%

$\chi^2=27,86$, β.ε.=5, p-value<0,001

Πίνακας 45: Συσχέτιση της 1^{ης} Θέσης εργασίας στον τουρισμό με Φύλο

Θέση εργασίας στον τουρισμό		Φύλο					
		Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	13	34,2%	1	5,9%	14	25,5%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	6	15,8%	2	11,8%	8	14,5%
	Υπάλληλοι γραφείου	6	15,8%	7	41,2%	13	23,6%
	Ειδικευμένοι	11	28,9%	5	29,4%	16	29,1%
	Ανειδίκευτοι	2	5,3%	1	5,9%	3	5,5%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	1	5,9%	1	1,8%
	Σύνολο	38	100,0%	17	100,0%	55	100,0%

p-value=0,084 (Monte Carlo)

Πίνακας 46: Συσχέτιση της 2^{ης} Θέσης εργασίας στον τουρισμό με Φύλο

Θέση εργασίας στον τουρισμό		Φύλο					
		Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	5	31,3%	1	20,0%	6	28,6%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	3	18,8%	0	,0%	3	14,3%
	Υπάλληλοι γραφείου	4	25,0%	2	40,0%	6	28,6%
	Ειδικευμένοι	4	25,0%	2	40,0%	6	28,6%
	Ανειδίκευτοι	0	,0%	0	,0%	0	,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	0	,0%	0	,0%
Σύνολο		16	100,0%	5	100,0%	21	100,0%

Πίνακας 47: Συσχέτιση της 3^{ης} Θέσης εργασίας στον τουρισμό με Φύλο

Θέση εργασίας στον τουρισμό		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	4	44,4%	10	15,6%	6	18,2%	1	3,7%	21	15,8%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	0	,0%	2	3,1%	2	6,1%	7	25,9%	11	8,3%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	14	21,9%	6	18,2%	8	29,6%	28	21,1%
	Ειδικευμένοι	3	33,3%	26	40,6%	14	42,4%	4	14,8%	47	35,3%
	Ανειδίκευτοι	2	22,2%	7	10,9%	0	,0%	1	3,7%	10	7,5%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	5	7,8%	5	15,2%	6	22,2%	16	12,0%
Σύνολο		9	100,0%	64	100,0%	33	100,0%	27	100,0%	133	100,0%

p-value<0,001 (Monte Carlo)

Πίνακας 48: Συσχέτιση της 1^{ης} Θέσης εργασίας στον τουρισμό με τη μεταβλητή Εκπαίδευση

Θέση εργασίας στον τουρισμό		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	1	50,0%	13	40,6%	0	,0%	0	,0%	14	25,5%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	0	,0%	0	,0%	3	23,1%	5	62,5%	8	14,5%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	5	15,6%	6	46,2%	2	25,0%	13	23,6%
	Ειδικευμένοι	1	50,0%	10	31,3%	4	30,8%	1	12,5%	16	29,1%
	Ανειδίκευτοι	0	,0%	3	9,4%	0	,0%	0	,0%	3	5,5%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	1	3,1%	0	,0%	0	,0%	1	1,8%
Σύνολο		2	100,0%	32	100,0%	13	100,0%	8	100,0%	55	100,0%

Πίνακας 49: Συσχέτιση της 2^{ης} Θέσης εργασίας στον τουρισμό με τη μεταβλητή Εκπαίδευση

Θέση εργασίας στον τουρισμό		Γενική εκπαίδευση									
		Πρωτοβάθμια		Δευτεροβάθμια		Τριτοβάθμια		Ανώτατη		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
3 ^η εργασία	Ιδιοκτήτες	1	100,0%	3	37,5%	1	16,7%	1	16,7%	6	28,6%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	0	,0%	0	,0%	1	16,7%	2	33,3%	3	14,3%
	Υπάλληλοι γραφείου	0	,0%	0	,0%	3	50,0%	3	50,0%	6	28,6%
	Ειδικευμένοι	0	,0%	5	62,5%	1	16,7%	0	,0%	6	28,6%
	Ανειδίκευτοι	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%
Σύνολο		1	100,0%	8	100,0%	6	100,0%	6	100,0%	21	100,0%

Πίνακας 50: Συσχέτιση της 3^{ης} Θέσης εργασίας στον τουρισμό με τη μεταβλητή Εκπαίδευση

Νομός τωρινής κατοικίας ερωτώμενου		Θέση εργασίας τωρινής εργασίας στον τουρ. τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ./Προϊστάμενοι		Ειδικ.-Ανειδ. εργάτες		'Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
	N.A Θεσ/νικης	44	24,6%	11	52,4%	20	39,2%	9	50,0%	84	31,2%
	N.A Χαλκιδικής	128	71,5%	5	23,8%	20	39,2%	6	33,3%	159	59,1%
	Υπόλοιπη Ελλάδα	6	3,4%	5	23,8%	11	21,6%	3	16,7%	25	9,3%
	Εκτός Ελλάδος	1	,6%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	1	,4%
	Σύνολο		179	100,0%	21	100,0%	51	100,0%	18	100,0%	269

p<0,001 (Monte Carlo)

Πίνακας 51: Συσχέτιση τωρινής Θέσης εργασίας στον τουρισμό σήμερα, με τον τόπο μόνιμης κατοικίας

Παράρτημα Κεφαλαίου 8

8.1 Η Οικογένεια ως παράγοντας κινητικότητας στον Τουριστικό Τομέα.

Οικονομική ενίσχυση	Συχνότητα	%	Αθρ.%
Όχι	63	88,7	88,7
Ναι	8	11,3	100,0
Σύνολο	71	100,0	
Οικογενειακή παράδοση	Συχνότητα	Εγγ.%	Αθρ.%
Όχι	34	47,9	47,9
Ναι	37	52,1	100,0
Σύνολο	71	100,0	
Τουρισμός 'καλό' επάγγελμα	Συχνότητα	Εγγ.%	Αθρ.%
Όχι	42	59,2	59,2
Ναι	29	40,8	100,0
Σύνολο	71	100,0	

Πίνακας 1: Τρόποι επιρροής οικογένειας

Διάρκεια απασχόλησης	
Μέση τιμή	165,16
Διάμεσος	156,00
Επικρατούσα	120
Τυπ.Αποκλιση	96,491
Ασυμμετρία	,409
Κύρτωση	-,486
Ελάχιστη τιμή	1
Μέγιστη τιμή	408
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	1,151
<i>p-value</i>	0,142
Αριθμός ατόμων	104

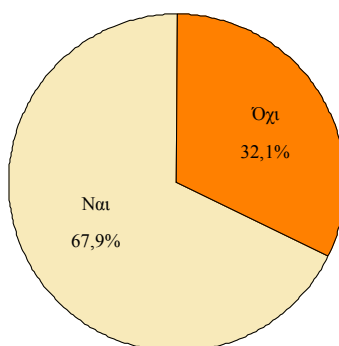
Πίνακας 2: Διάρκεια απασχόλησης συζύγου στο τουρ. τομέα

Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης συζύγου	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ξενοδοχεία/ Ενοικ. δωμάτια	67	24,8	65,0	65,0
Εστιατόρια/ Καφέ/ Μπαρ	20	7,4	19,4	84,5
Άλλο είδος τουρ. επιχείρησης	16	5,9	15,5	100,0
Σύνολο	103	38,1	100,0	
Δεν εμπίπτουν	166	61,5		
Δεν απάντησαν	1	,4		
Σύνολο	167	61,9		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 3: Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης συζύγου

Κινητικότητα μεταξύ των Θέσεων Εργασίας		Θέση εργασίας στην τωρινή εργασία στον τουριστικό τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ./ Προϊστ.		Ειδ.-Ανειδ. εργάτες		Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση εργασίας συζύγου στην τουρ. επιχ/ση	Ιδιοκτήτες	58	90,6%	1	1,6%	1	1,6%	4	6,3%	64	100,0%
	Διευθ./Προϊστάμενοι	2	50,0%	1	25,0%	1	25,0%	0	,0%	4	100,0%
	Υπάλληλοι γραφείου	4	80,0%	0	,0%	1	20,0%	0	,0%	5	100,0%
	Ειδικευμένοι	0	,0%	1	33,3%	1	33,3%	1	33,3%	3	100,0%
	Συμβοηθούντα μέλη	28	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	28	100,0%
	Σύνολο	92	88,5%	3	2,9%	4	3,8%	5	4,8%	104	100,0%

Πίνακας 4: Συσχέτιση της θέσης εργασίας του/της συζύγου με την αντίστοιχη του ερωτώμενου στον τουριστικό τομέα

Διάγραμμα 1: Επιθυμία απασχόλησης παιδιών στον τουρ. τομέα

Αριθμός παιδιών	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Κανένα	102	37,8	37,8	37,8
Ένα	39	14,4	14,4	52,2
Δύο	105	38,9	38,9	91,1
Τρία	18	6,7	6,7	97,8
Τέσσερα	6	2,2	2,2	100,0
Σύνολο	270	100,0	100,0	

Πίνακας 5: Αριθμός παιδιών

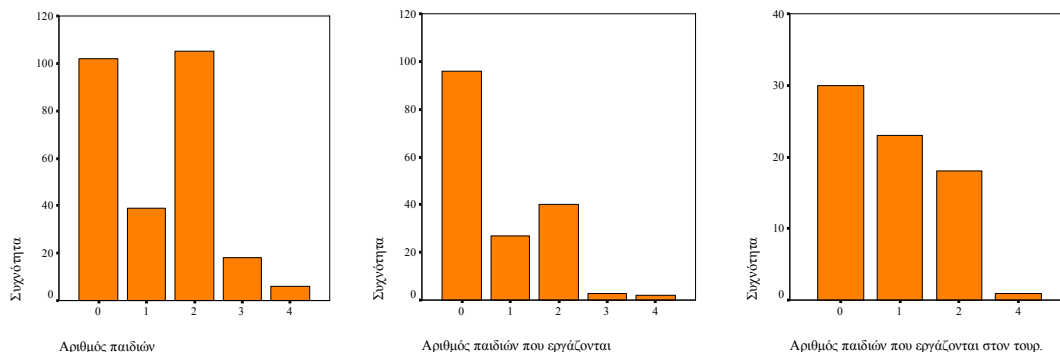
Αριθμός παιδιών που εργάζονται	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Κανένα	96	57,1	57,1	57,1
Ένα	27	16,1	16,1	73,2
Δύο	40	23,8	23,8	97,0
Τρία	3	1,8	1,8	98,8
Τέσσερα	2	1,2	1,2	100,0
Σύνολο	168	100,0	100,0	

Πίνακας 6: Αριθμός παιδιών που εργάζονται

Αριθμός παιδιών που εργάζονται στον τουριστικό τομέα	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Κανένα	30	41,7	41,7	41,7
Ένα	23	31,9	31,9	73,6

Δύο	18	25,0	25,0	98,6
Τέσσερα	1	1,4	1,4	100,0
Σύνολο	72	100,0	100,0	

Πίνακας 7: Αριθμός παιδιών που εργάζονται στον τουριστικό τομέα

Διάγραμμα 2: Στοιχεία απασχόλησης παιδιών

8.2 Διαγενεακή Κινητικότητα στον Τουρισμό.

Ομάδα επαγγέλματος μητέρας (ανά ηλικία ερωτώμενου)	Κατά το 18 ^ο έτος													
	Αν. στελέχη Επιστήμονες		Υπάλ. Γραφείου		Παροχή Υπηρεσιών		Γεωρ./Κτην./Αλιείες		Ειδ./Ανειδ. Εργάτες		Οικιακά		Σύνολο	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Αν. στελέχη-Επιστ.	20	87,0	0	,0	0	,0	0	,0	1	4,3	2	8,7	23	100,0
Υπάλ. γραφείου	0	,0	7	87,5	1	12,5	0	,0	0	,0	0	,0	8	100,0
Παροχή Υπηρεσιών	0	,0	1	6,7	14	93,3	0	,0	0	,0	0	,0	15	100,0
Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	0	,0	2	3,4	1	1,7	54	93,1	0	,0	1	1,7	58	100,0
Ειδικ.-Ανειδικ. εργ.	0	,0	0	,0	2	11,8	0	,0	13	76,5	2	11,8	17	100,0
Οικιακά	6	4,1	2	1,4	15	10,1	1	,7	4	2,7	120	81,1	148	100,0
Σύνολο	26	9,7	12	4,5	33	12,3	55	20,4	18	6,7	125	46,5	269	100,0

Cramer's V=0,76, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,001

Πίνακας 8: Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος μητέρας κατά τη γέννηση και το 18^ο έτος ερωτώμενου

Ομάδα επαγγέλματος μητέρας (ανά ηλικία ερωτώμενου)	Σήμερα													
	Αν. Στελέχη Επιστήμονες		Υπάλ. Γραφείου		Παροχή Υπηρεσιών		Γεωρ./Κτην./Αλιείες		Ειδ./Ανειδ. Εργάτες		Οικιακά		Σύνολο	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Αν. στελέχη-Επιστ.	24	92,3	0	,0	1	3,8	0	,0	0	,0	1	3,8	26	100,0
Υπάλ. γραφείου	1	9,1	10	90,9	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	11	100,0
Παροχή Υπηρεσιών	1	3,0	0	,0	32	97,0	0	,0	0	,0	0	,0	33	100,0
Γεωρ.-Κτην.-Αλιείες	0	,0	0	,0	0	,0	55	100,0	0	,0	0	,0	55	100,0
Ειδικ.-Ανειδικ. εργ.	0	,0	0	,0	1	5,6	0	,0	16	88,9	1	5,6	18	100,0
Οικιακά	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	0	,0	125	100,0	125	100,0
Σύνολο	26	9,7	10	3,7	34	12,7	55	20,5	16	6,0	127	47,4	268	100,0

Cramer's V=0,95, p=0,001 / Marginal homogeneity test: p=0,492

Πίνακας 9: Συσχέτιση Ομάδας επαγγέλματος μητέρας κατά το 18^ο έτος ερωτώμενου και σήμερα

Διάστημα απασχόλησης	του Πατέρα	της Μητέρας
Μέση τιμή	189,86	198,85
Διάμεσος	180,00	180,00
Επικρατούσα	120	180
Τυπ.Αποκλιση	115,86	102,69
Ασυμμετρία	0,432	1,024
Κύρτωση	-0,506	0,816
Ελάχιστη τιμή	6	48
Μέγιστη τιμή	432	468
Kolmogorov-Smirnov	0,880	1,297

<i>p-value</i>	0,421	0,069
Αριθμός ατόμων	49	40

Πίνακας 10: Διάστημα (μήνες) ενασχόλησης γονέων με τον τουρισμό

Ομαδοποίηση είδους τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης πατέρα	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ξενοδοχεία/ Ενοικ. δωμάτια	28	10,4	57,1	57,1
Εστιατόρια/ Καφέ/ Μπαρ	14	5,2	28,6	85,7
Άλλο είδος τουρ. επιχείρησης	7	2,6	14,3	100,0
Σύνολο	49	18,1	100,0	
Δεν εμπίπτουν	221	81,9		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 11: Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης πατέρα

Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης μητέρας	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Ξενοδοχεία/ Ενοικ. δωμάτια	33	12,2	80,5	80,5
Εστιατόρια/ Καφέ/ Μπαρ	4	1,5	9,8	90,2
Άλλο είδος τουρ. επιχείρησης	4	1,5	9,8	100,0
Σύνολο	41	15,2	100,0	
Δεν εμπίπτουν	229	84,8		
Σύνολο	270	100,0		

Πίνακας 12: Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης μητέρας

		Είδος τουριστικής επιχείρησης τωρινής εργασίας ερωτώμενου							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Είδος τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης μητέρας	Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.	25	89,3%	7	63,6%	1	50,0%	33	80,5%
	Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ	1	3,6%	3	27,3%	0	,0%	4	9,8%
	Άλλη τουρ. επιχ/ση	2	7,1%	1	9,1%	1	50,0%	4	9,8%
	Σύνολο	28	100,0%	11	100,0%	2	100,0%	41	100,0%

Cramer's V=0,33, p=0.053 / Marginal Homogeneity Test p=0,543

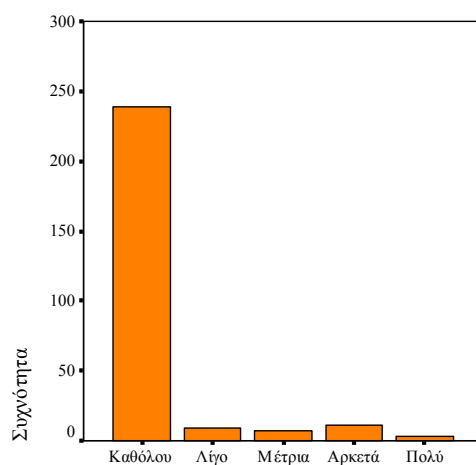
Πίνακας 13: Συσχέτιση είδους τουριστικής επιχείρησης απασχόλησης μητέρας - ερωτώμενου

		Θέση εργασίας τωρινής εργασίας ερωτώμενου στον τουρ τομέα									
		Ιδιοκτήτες		Διευθ./ Προϊστάμενοι		Ειδικ.-Ανειδ. εργάτες		'Άλλες θέσεις		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Θέση εργασίας του πατέρα στην τουρ. επιχ/ση	Ιδιοκτήτες	33	94,3%	2	66,7%	6	75,0%	3	100,0%	44	89,8%
	Διευθ./ Προϊστάμενοι	0	,0%	0	,0%	2	25,0%	0	,0%	2	4,1%
	Υπάλληλοι γραφείου	1	2,9%	1	33,3%	0	,0%	0	,0%	2	4,1%
	Ειδικευμένοι εργάτες	1	2,9%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	1	2,0%
	Σύνολο	35	100,0%	3	100,0%	8	100,0%	3	100,0%	49	100,0%

p=0,129 (Monte Carlo)

Πίνακας 14: Συσχέτιση θέσης εργασίας στην τουριστική επιχείρηση ερωτώμενου - πατέρα

8.3 Η Τουριστική ανάπτυξη ως παράγοντας Κινητικότητας.

Επίδραση επιπέδου τουριστικής ανάπτυξης

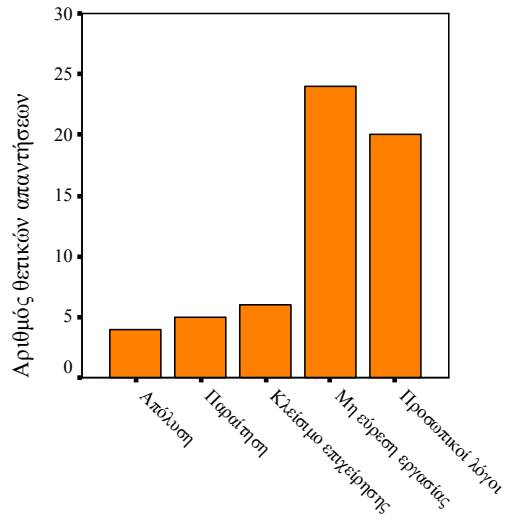
Διάγραμμα 3: Επίδραση επιπέδου τουριστικής ανάπτυξης στην απόφαση ενασχόλησης με τον τουρισμό

Ανεργία	Συχνότητα	%
Όχι	215	80,0
Ναι	55	20,0
Σύνολο	270	100,0

Πίνακας 15: Ποσοστό ανεργίας

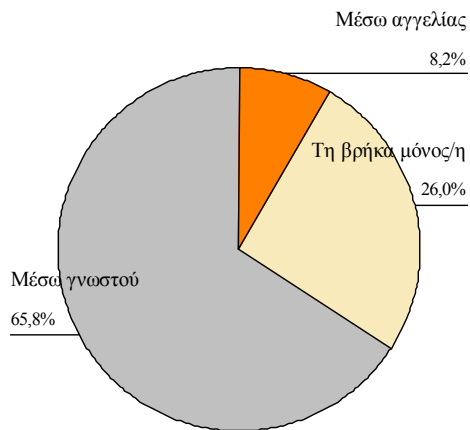
Διάρκεια ανεργίας	
Μέση τιμή	17,33
Διάμεσος	12,00
Επικρατούσα	12
Τυπ. Αποκλιση	15,622
Ασυμμετρία	1,245
Κύρτωση	,635
Ελάχιστη τιμή	1
Μέγιστη τιμή	60
<i>Kolmogorov-Smirnov</i>	2,070
<i>p-value</i>	<0,001
Αριθμός ατόμων	55

Πίνακας 16: Διάστημα ανεργίας

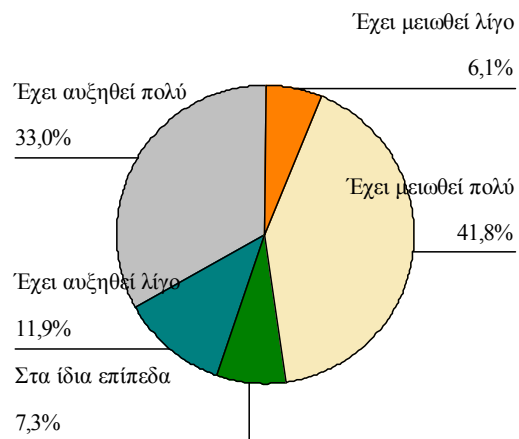

Λόγοι ανεργίας

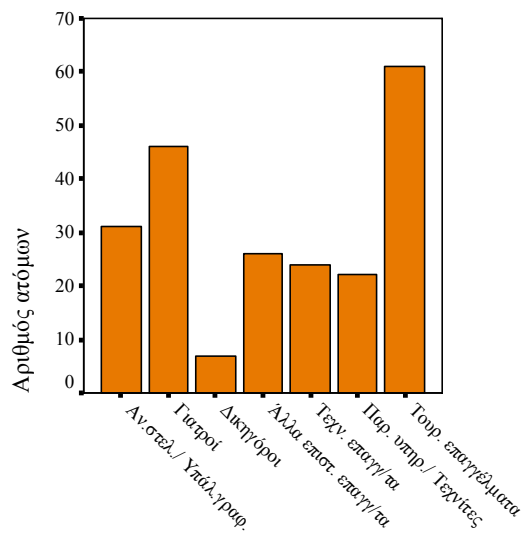
Διάγραμμα 4: Λόγοι ανεργίας

Διάγραμμα 5: Τρόποι εύρεσης εργασίας

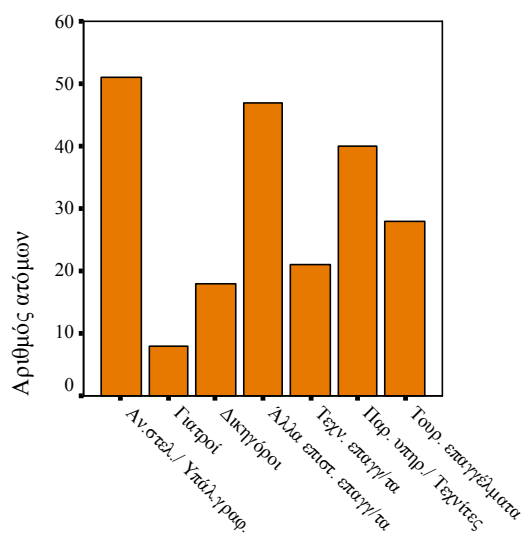

Διάγραμμα 6: Πορεία τουρισμού

1ο Πετυχημένο επάγγελμα ανά Ομάδα Επαγ/των

Διάγραμμα 7: 1^ο Καλύτερο επάγγελμα

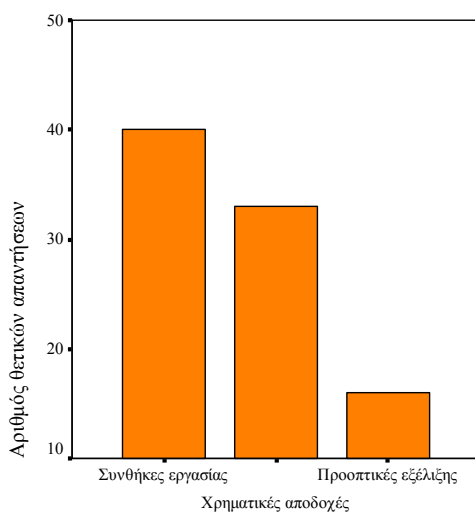

2ο Πετυχημένο επάγγελμα ανά Ομάδα Επαγ/των

Διάγραμμα 8: 2^ο Καλύτερο επάγγελμα

Μελλοντική απασχόληση στον τουρισμό	Συχνότητα	%	Εγγ.%	Αθρ.%
Όχι	84	31,1	36,1	36,1
Ναι	149	55,2	63,9	100,0
Σύνολο	233	86,3	100,0	
Δεν απάντησαν	37	13,7		
Σύνολο	270	100,0		

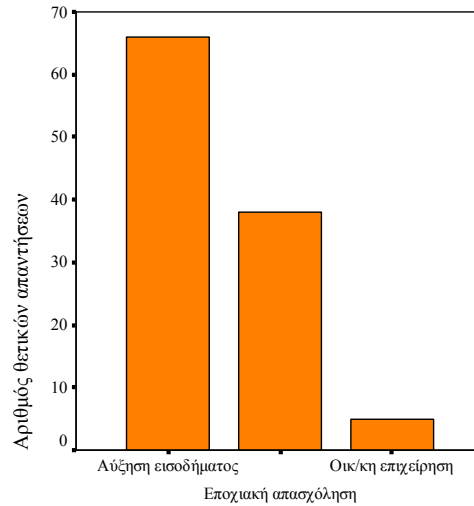
Πίνακας 17: Πρόθεση μελλοντική απασχόληση στον τουρισμό

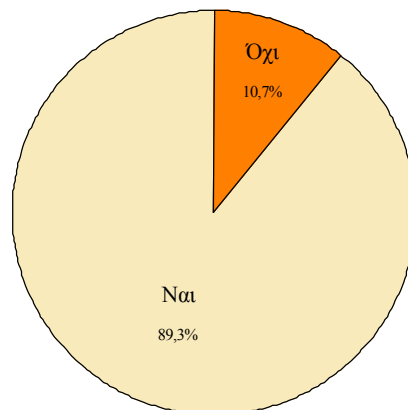
Διάγραμμα 9: Λόγοι αναζήτησης εργασίας εκτός τουριστικού τομέα

Δεύτερη απασχόληση	Συχνότητα	%	Εγγ.%
Όχι	184	68,1	68,4
Ναι	85	31,5	31,6
Δεν απάντησαν	1	,4	100,0
Σύνολο	270	100,0	

Πίνακας 18: Ύπαρξη δεύτερης απασχόλησης

Διάγραμμα 10: Λόγοι δεύτερης απασχόλησης

Διάγραμμα 11: Τουρισμός ως κύρια απασχόληση

		Είδος τουριστικής επιχείρησης τωρινής εργασίας							
		Ξεν/χεία-Ενοικ. δωμ.		Εστιατ./ Καφέ/ Μπαρ		Άλλη τουρ. επιχ/ση		Σύνολο	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Ομάδα Επαγγέλματος της δεύτερης απασχόλησης	Αν.στ./Επιστ./Υπ.γρ.	6	11,3%	1	5,3%	2	16,7%	9	10,7%
	Παροχή υπηρεσιών	12	22,6%	2	10,5%	1	8,3%	15	17,9%
	Γεωρ./Κτην./Αλιείς	19	35,8%	6	31,6%	2	16,7%	27	32,1%
	Τεχν./Ειδ. & Αν. Εργ.	9	17,0%	4	21,1%	4	33,3%	17	20,2%
	Τουριστικά επαγγέλματα	7	13,2%	6	31,6%	3	25,0%	16	19,0%
	Σύνολο	53	100,0%	19	100,0%	12	100,0%	84	100,0%

Πίνακας 19: Συσχέτιση Ομάδας Επαγγέλματος 2^η απασχόλησης με είδος τουριστικής επιχείρησης παρούσας εργασίας